

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

İSLAM İNANCINDA ŞEFAAT

Akif AKAY

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

Konya-2012

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	0..IV
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	0..0V
ÖNSÖZ.....	0... VI
ÖZET.....	00X
SUMMARY	00X
KISALTMALAR	00XI

GİRİŞ

I. BİR İNANÇ PROBLEMİ OLARAK ŞEFAAT	1
II. İSLÂM ÖNCESİNDE ŞEFAAT	6
A. Yahudilikte Şefaath	6
B. Hıristiyanlıkta Şefaath	9
1. Hıristiyanlığa Göre Şefaath Yetkisine Sahip Olanlar	9
a. İsa Mesih	10
b. Kutsal Ruh.....	12
c. Azizler	12
2. Hıristiyanlıkta Şefaathın Kabul Şartları	18
C. Cahiliye Toplumunda Şefaath	19

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVDE ŞEFAAT

I. ŞEFAAT KAVRAMI	23
A. Şefaathın Sözlük Anlamı.....	23
B. Şefaathın Terim Anlamı	25
C. Şefaathın Unsurları	27
1. Şefaath İstemen (Meşfû' ileyh).....	27
2. Şefaath Eden (Şâfi' /Şeffi')	27
3. Şefaath Edilen (Meşfû' leh)	27
4. Şefaathın Konusu (Meşfû' fih).....	28
II. ŞEFAATLE İLGİLİ OLAN KAVRAMLAR	28
A. Vesîle ve Tevessül.....	28
B. Dua	31
C. Günah	36
D. Tövbe.....	43
E. Mağfîret	47

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM VE HADÎS-İ ŞERİFLERDE ŞEFAAT

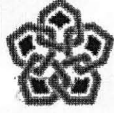
I. KUR'ÂN'DA ŞEFAAT.....	53
A. Şefaathın Allah'ın İznine Bağlı Olması	54
1. Şefaath Etmesine İzin Verilenler	55
a. Hz. Peygamber (s.a.v)	56
b. Diğer Peygamberler	59
c. Melekler.....	60
d. Sâlih Mü'minler	62
2. Şefaath Edilecek Kimseler	64
B. Putların Şefaathının/Aracılığının Reddedilmesi.....	65
C. İnkârcıların Şefaathından Mahrum Kalması	71
D. Şefaathın İyilik ve Kötülöklere Aracılık Etme Anlamını Taşıması	72
II. HADİSLERDE ŞEFAAT	76
A. Şefaath Hadislerinin Rivâyet Değeri.....	76
B. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Şefaathı	80
1. Hz. Peygamber'in Konumu.....	81

2. Hz. Peygamber'in Dünya Hayatındaki Şefaati	85
3. Hz. Peygamber'in Âhiret Hayatındaki Şefaati.....	88
4. Şefaate Nâil Olacaklar.....	89
a. Mahşer Ehli	89
b. Cennet Ehli.....	93
c. Cehennem Ehli	96
5. Şefaate Vesîle Olan Davranışlar	97
a. Kelime-i Tevhîdi Söylemek	98
b. Kur'ân Okumak.....	99
c. Ezan Duasını Okumak.....	100
d. Cenaze Namazının Kılınması.....	102
e. Salavât Getirmek	105
f. Hz. Peygamber'in Kabrini Ziyaret Etmek	108
g. Medine'nin Sıkıntılarına Sabredip Orada Vefat Etmek.....	110
C. Hz. Peygamber'in Dışındaki Şefaatchiler	111
D. Şefaate Erişemeyeceği Bildirilen Kimseler.....	113

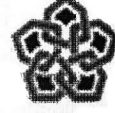
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ŞEFAATİN İMKÂNI

I. TEVHİD İLKESİ BAKIMINDAN ŞEFAAT	119
A. İttifakla Kabul Edilen Tevessül Çeşitleri	120
1. Allah Teâlâ'nın İsim Ve Sıfatları İle Tevessül	120
2. Sâlih Amel İle Tevessül	122
3. Hayatta Olan Sâlih Kişilerin Duası İle Tevessül.....	124
B. Hakkında İhtilaf Edilen Tevessül Çeşitleri.....	127
1. Zât İle Tevessül	127
a. Peygamber ve Sâlihlerin Allah Nezdindeki Mertebesi İle Tevessül.....	128
b. Peygamber ve Sâlihlerin Allah Nezdindeki Hakkı İle Tevessül.....	132
2. Meleklerle Tevessül	140
3. Kur'ân-ı Kerîm, Kutsal Zaman ve Mekânlarla Tevessül	142
II. ADÂLET İLKESİ BAKIMINDAN ŞEFAAT	147
A. Küçük Günah İşleyenlere Şefaati	148
B. Büyük Günah İşleyenlere Şefaati	155
1. Hâricîler'e Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaati.....	156
2. Mürcie'ye Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaati	161
3. Mu'tezile'ye Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaati	164
a. Mu'tezile'ye Göre İman-Amel Bütünlüğünün Şefaati İlişkisi	166
b. Mu'tezile'ye Göre Şefaatin Adalet İlkesi İle İlişkisi	168
c. Mu'tezile'ye Göre Şefaatin Va'd-Va'îd İlkesi İle İlişkisi.....	170
c.a. Mu'tezile'nin Âyetlerden Delilleri:	179
c.b. Mu'tezile'nin Hadislerden Delilleri:	226
4. Şîa'ya Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaati.....	234
5. Ehl-i Sünnet'e Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaati.....	243
a. Ehl-i Sünnet'e Göre İman-Amel Bütünlüğünün Şefaati İlişkisi.....	244
b. Ehl-i Sünnet'e Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi.....	247
b.a. Selef Âlimlerine Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi	248
b.b. Selefiyye Âlimlerine Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi.....	250
b.c. Mâtürîdîlere Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi:	254
b.d. Eş'arîlere Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi:.....	258
b.e. Ehl-i sünnet'in Âyetlerden Delilleri:	266
b.f. Ehl-i sünnet'in Hadislerden Delilleri:.....	287
c. Ehl-i Sünnet'e Göre Şefaatin Rahmet ve Mağfiret İle İlişkisi	301
6. Şefaati Konusunda Bazı Çağdaş Yaklaşımlar	306

a. Şefaat İncancının Sonradan Kur'ân'a Sokulduğu İddiası	306
b. Şefaat Âyetlerindeki İstisna Edatı ve İzin Kavramıyla İlgili İddia	309
c. Şefaatin Tadrîcî Olarak Kaldırıldığı İddiası	311
d. Şefaat Hadislerinin Kur'ân'a Aykırı Olduğu İddiası	314
e. Şefaatin Tevhide Aykırı Olduğu İddiası	317
f. Peygamberlerin Şefaatine İnanmanın Bid'at ve Hurafe Olduğu İddiası	319
SONUÇ	323
BİBLİYOGRAFYA	327
ÖZGEÇMİŞ	359

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Akif AKAY

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Aliş AKAY
	Numarası	994144051001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/KEUAM
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Süleyman TOPRAK
	Tezin Adı	İslam İnancında Şeyahat

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ..... başlıklı bu çalışma 07..12..2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof.Dr. Süleyman TOPRAK		
Prof. Dr. Numan Altıntaş		
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN		
Univ. Doç. Dr. Lütfi Çuğur		
Doç. Dr. Kamil Bener		

ÖNSÖZ

Şefaata inancı, tarih boyunca insanların manevî dünyalarında çeşitli şekillerde yer almış konulardan biridir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kendilerine ait farklılıklarıyla birlikte var olan şefaata inancı, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan ve tapındıkları putların kendileri hakkında şefaataçi olacaklarına inanan cahiliye toplumunun da inanç dünyasını etkileyip şekillendiren bir konu olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de, ilâhî mesajların öncelikle insanların sahip oldukları yanlış inanç ve davranışların ortadan kaldırılması ve daha sonra onların yerine doğrularının yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Bundan dolayı Kur'ân'daki bazı âyetlerde putların herhangi bir şefaata yetkisinin olmadığına, şefaatin tamamen Allah'a ait olduğuna ve O'nun izni olmadan kimsenin şefaata edemeyeceğine vurguda bulunulurken bazı âyetlerde Allah'ın izniyle bazı seçkin kulların, O'nun razı olduğu kimselere şefaata edebilecekleri bildirilmiştir.

Hakkında çok farklı yorumlar yapılan şefaata konusu, geçmişte olduğu gibi günümüz insanının inanç dünyası için de önemli bir mesele olarak güncelliğini korumaktadır. Bu çalışmada Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında pek çok âyet bulunan, hadîs-i şeriflerde üzerinde genişçe durulan ve âlimler arasında fikrî tartışmalara konu olan şefaati, İslâm inancı çerçevesinde ele almak hedeflenmiştir. Bu amaçla Kur'ân'daki şefaatale ilgili âyetler, bu âyetleri daha iyi anlamamıza vesîle olan hadisler, âlimlerin konuyla ilgili ortaya koydukları yorumlar ve bu yorumlara dayanak teşkil eden deliller incelenmeye çalışılmıştır.

“İslâm İnancında Şefaata” ismini taşıyan bu araştırma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında şefaatin bir inanç problemi olduğu ortaya konulduktan sonra konuya bir altyapı oluşturması için İslâm'dan önceki ilâhî dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki şefaata anlayışı, bu dinlerin bugünkü kutsal kitaplarına ve konuyla ilgili bazı temel kaynaklarına müracaat edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise Kur'ân'ın ilk muhatapları olan cahiliye toplumunun şefaata anlayışı üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, şefaata, kavramsal çerçevede ele alınarak şefaatin unsurları ve şefaatale ilgili olduğu düşünülen temel kavramlar tahlil edilmiştir.

İkinci bölümde, şefaatin naklî delillerini oluşturan Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde şefaata konusu incelenmiştir. Burada şefaatale ilgili âyetler tespit edildikten sonra kendi içinde tasnif edilerek Kur'ân'ın şefaate yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ilgili âyetlerin açıklamaları muteber tefsir kitaplarından araştırılmış ve şefaate karşı gibi görünen bazı âyetlerin sebeb-i nüzûlü tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu bölümde konuyla ilgili

hadisler ele alınıp kendi içinde tasnif edilmiş, ardından şefaathadislerinin rivâyet değeri konusunda âlimlerin genel tespit ve değerlendirmeleri üzerinde durulmuştur. Böylece Hz. Peygamber'in şefaatinin dünyaya bakan yönünün de bulunduğu dikkat çekilmiş; onun âhiretteki şefaatine kimlerin erişip erişemeyeceği; şefaate vesîle olan davranışlar ve Allah Resûlü'nün dışında kimlerin şefaathadisedebileceği gibi konulara yer verilmiştir.

Çalışmanın son kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise tevhid ve adalet ilkeleri bakımından şefaatin imkânı konusu ele alınmış ve konuyla ilgili olarak farklı mezhep ve kişilerin fikirleri delilleriyle ortaya konularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Burada mezheplerin görüşleri arzedilirken mümkün olduğunca kendi kaynaklarından hareket edilmeye özen gösterilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerden anlaşıldığına göre şefaathadisi, daha çok âhiret hayatıyla ilgili bir husustur. Âhirete iman, İslâm inancının Allah'a imandan sonra en temel esaslarından biridir. İnsanoğlu, öteden bu yana âhiret hayatını ve bu hayatta yaşanacakları merak etmiştir. Bu çalışma, âhiret hayatında gerçekleşecek önemli olaylardan biri olan şefaathadisi İslam inancı çerçevesinde incelemeyi ve konuyla ilgili şu tür soruların cevaplarını araştırıp kafalarda oluşan şüpheleri gidermeyi hedeflemektedir: Acaba kıyametin kopmasının ardından gerçekleşecek olan mahşerdeki hesaba çekilme ânında ve sonrasında başta Peygamberler olmak üzere Allah'ın bazı seçkin kullarının, zor durumda olan insanlık adına şefaathadisi bulunmaları mümkün müdür? Bu dünyada olduğu gibi âhiret hayatında da başkalarının günahlarının bağışlanması için Allah'a dua edilip istekte bulunulabilir mi? Bulunulabilirse böyle bir aracılığı kimler yapabilir ve onların yapacakları şefaathadisi kimler erişebilir? İslâm'dan önceki ilâhî dinlerde ve Kur'ân'ın ilk muhatapları olan cahiliye toplumundaki şefaathadisi inancı nasıldı? Kur'ân-ı Kerîm'de şefaathadisi varlığına ve yokluğuna yorumlanabilecek âyetler, farklı inanç ekolleri tarafından nasıl anlaşılmıştır? Şefaathadisi hadislerinin rivâyet değeri nedir? Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından âhirette gerçekleşeceğine inanılan şefaathadisi, mü'minleri günah işlemeye teşvik eden bir yönü var mıdır? Şefaathadisi istifade edemeyeceği bildirilen kişiler kimlerdir? Cehenneme girmiş kimselerin şefaathadisiyle oradan çıkmaları mümkün müdür? Şefaathadisi, tevhid inancına ve ilâhî adalete zıt mıdır?

Konuyla ilgili daha önce çeşitli çalışmalar yapılmış fakat yapılan her bir çalışma değerli olmakla birlikte konunun daha geniş bir şekilde ele alınmasının ve bu konudaki delillerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Böyle bir maksatla yapılan bu çalışma, tespit edilen eksikliği gidermeye yönelik bir gayret olarak nitelenebilir. Söz konusu araştırma yapılırken başta Kur'ân, hadis ve tefsir kaynakları olmak üzere, itikadî ekollerin görüşlerini ihtiva eden klasik kelâmî eserlere ve bunların yanısıra konuyla ilgili

çağdaş eserlere ve araştırmalara da müracaat edilmiştir. Çalışmada kaynaklar, ilk geçtikleri yerde tam künyeleriyle, daha sonraki yerlerde ise kısaltılarak zikredilmiştir.

Araştırmanın gerek şekil gerekse muhteva yönüyle hedefine ulaşabilmesi için elden gelen gayret gösterilmişse de ortaya çıkan eserin kusursuz olduğunu iddia etmek, haddimizi aşmak olacaktır. Onun için yapılacak her türlü yapıcı eleştiriye açık olduğumuzu belirtmek isteriz.

Tez konusunun belirlenmesindeki yardımları, çalışmanın hazırlanmasındaki yol gösterici eleştiri, tavsiye ve ikazlarıyla kendisinden büyük destek gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Süleyman TOPRAK Bey'e şükranlarımı arz ederim. Ayrıca çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen ve değerli düşüncelerini paylaşan Doç. Dr. Kamil GÜNEŞ Bey'e ve Doç. Dr. Seyit BAHÇIVAN Bey'e de kalbî teşekkürlerimi burada ifade etmeyi bir borç bilirim.

Gayret bizden, her türlü muvaffakiyet, yüceler yücesi Rabbimizden.

Akif AKAY

İstanbul-2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	AKİF AKAY	Numarası: 994144051001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ/KELAM	
	Danışmanı	PROF. DR. SÜLEYMAN TOPRAK	
Tezin Adı		İSLÂM İNANCINDA ŞEFAAT	

ÖZET

Dinî bir terim olarak, “kıyamet gününde Allah’ın şefaati izni vereceği peygamberlerin ve diğer sâlih kulların, günahkâr mü’minlerin bağışlanması için Allah’a yalvarıp yakarmaları” anlamına gelen şefaati, mahiyeti ve algılanma biçimi İslâm dininden farklılık göstermekle birlikte tarih boyunca değişik din ve kültürlerde de var olan bir inançtır.

Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde şefaati konusu ele alınarak mahiyeti ve nasıl gerçekleşeceği hakkında bilgi verilmektedir. İslâm inancına göre şefaatin objektif olarak değerlendirilebilmesi için ilgili âyet ve hadislerin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekmektedir.

İslâm düşünce tarihinde şefaati kabul eden, reddeden veya sınırlandıran farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Şefaati konusunda geçmişte ortaya çıkan bu tür anlayışlar, günümüz Müslümanlarının inanç dünyasında da etkisini sürdürmektedir.

Bu araştırmada âhirette Allah’ın kendilerine şefaati etme yetkisi vereceği peygamberler ve diğer sâlih kulların, haklarında şefaati izni verilen kimselere şefaati edebilecekleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevedeki bir şefaatin ise tevhid inancını zedelediği gibi ilâhî adaleti de aykırı olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Kur’ân, hadis, şefaati, vesîle, dua, günah, tövbe, mağfiret.

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	AKİF AKAY	Numarası: 994144051001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ/KELAM	
	Danışmanı	PROF. DR. SÜLEYMAN TOPRAK	
Tezin İngilizce Adı		INTERCESSION IN ISLAMIC BELIEF	

SUMMARY

As a religious term, intercessor means “the Day of Judgment Allah will grant intercession of the prophets and other righteous saints, beg God for sinful believers to be forgiven.” Comparing to Islam, it could take different forms with the nature and perception throughout the history of different religions and cultures.

Quran and the hadiths really addressing the issue of intercession will take place and how it provides information on the nature. Intercession according to Islam, in order to evaluate objectively the verses and hadiths need to be considered a holistic perspective.

Different understandings have been emerged accepting, rejecting or restricting intercession throughout the history of Islamic thought. Insights into this kind of intercession arising in the past, continues to influence today's Muslims in the world of faith.

This study states that, Allah will give them the authority to intercede in the prophets and other righteous servants, who were given permission to intercede for the rights is concluded that they can intercede. An intercession in this context is neither contrary to the understanding of monotheism, nor divine justice.

Keywords: Islam, the Koran, the hadiths, intercession, hereby, prayer, sin, repentance, forgiveness.

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.mlf.	: Aynı müellif
Ar.	: Arapça
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİF	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyât Fakültesi
DEÜSBE	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
EKEV	: Erzurum Eğitim ve Kültür Vakfı
EÜ	: Erciyes Üniversitesi
EÜSBE	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜİF	: İstanbul Üniversitesi İlahiyât Fakültesi
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladî
md.	: Maddesi
MEGSB	: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı

MÜ	: Marmara Üniversitesi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	: Neşreden (Tahkik eden)
ö.	: Ölümü, ölüm tarihi
par.	: Paragraf
r.a	: Radıyallâhu anh, radıyallâhu anhâ, radıyallâhu anhüm
s.	: Sayfa
SAÜİF	: Sakarya Üniversitesi İlahiyât Fakültesi
sy.	: Sayı
ŞİA	: Şâmil İslâm Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme, tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v.dğr.	: Ve diğerleri, diğer neşreden veya neşredenler
vr.	: Varak
y.	: Yıl
Yay.	: Yayınevi
yay.y.	: Yayınevi yok
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. BİR İNANÇ PROBLEMİ OLARAK ŞEFAAT

Bir Müslümanın inanması gereken inanç esaslarını belirleyen ana prensipler vardır. Bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'de inancın temeli olarak ortaya konulan kesin esaslardır.¹ “Âmentü” olarak da bilinen bu iman esasları, Kur'ân'da² ve hadislerde³ Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak şeklinde bildirilmiş; Ehl-i sünnet âlimleri de her müslümanın bu esaslara iman etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁴ Bu prensiplere inanan bir kimse,

¹ Bk. Bakara, 2/177; Nisâ, 4/136; Yâsîn, 36/25; Şûrâ, 42/15.

² Bk. Bakara, 2/177, 285; Nisâ, 4/136, 162; Mâide, 5/59, Yûnus, 10/90; Ra'd, 13/8; Hicr, 15/21; Furkân, 25/2; Neml, 27/3; Yâsîn, 36/25; Şûrâ, 42/15; Kamer, 54/49.

³ İmanın ayrıntılı tanımını bizzat Allah Resûlü (s.a.v) tarafından yapılmış ve şöyle buyrulmuştur: “İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve bir de hayıryla şerriyle birlikte kadere inanmandır.” (Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “İmân”, 37 (I, 18); Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *es-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “İmân”, 1 (I, 36-37); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855), *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I, 19, 21, 52, 107; Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre es-Sülemî (ö. 241/855), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “İmân”, 4 (V, 6-7); “Fiten”, 63 (IV, 517); “Kader”, 10 (IV, 452), 17 (IV, 457-558); İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (ö. 273/886), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “Mukaddime”, 9 (I, 24-25).) Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) bu tarifi, bütün inanç konularında esas alınmış, akâid kitaplarının planını teşkil etmiştir. Bu hadis, yüce dinimiz İslâm'ın bütün hükümlerini altı esas halinde özetlemiş ve dinimizin “Âmentü”sünü oluşturmuştur. (Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 333/944), *Kitâbü't-Tevhîd*, (nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), Ankara: İSAM Yayınları, 2003, s. 631; Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Yusuf Şevki-Çelebi, İlyas, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul: MÜİF Vakfı (İFAV), 1998, s. 35.)

⁴ Âmentünün metni şöyledir: *أَمَنْتُ بِاللَّهِ وَ مَلَكَيْهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَ شَرِّهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَ الْبَيْعَةِ بَعْدَ* (Amntü bilâhî ve mülkîti ve kütibi ve rûsûli ve l-yûmî l-âcîrî ve bîl-qadrî xîrihi ve şerrihi min Allahi t'â'âlâ ve l-bi'atü b'âdi) “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ettim. Ölümünden sonra diriliş gerçektir. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim.” Ehl-i sünnet'in geleneksel itikad metni olan âmentü esasların, değişik âyet-i kerîmelerin (Mesela Bakara, 2/177, 285; Nisâ, 4/136; Neml, 27/75; Ahzâb, 33/38); Hadîd, 57/22; Kamer, 54/49, 52-53) yanısıra başta Cibrîl hadisi olmak üzere, Allah Resûlü'nün “İman nedir?” sorusuna verdiği cevaplardan derlendiği anlaşılmalıdır. (Bk. Tirmizî, “Kader”, 17 (IV, 457-458); Ahmed b. Hanbel, I, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9 (I, 24-25); krş. Hakîm es-Semerkindî, Ebû'l-Kâsım İshâk b. Muhammed (ö. 342/953), *Sevâdü'l-A'zam fi'l-Kelâm*, Dersâadet: Ahter Matbaası, ts., s. 2-5; Ubeydullah es-Semerkindî, Ebû Muhammed Rüknuddîn Ubeydullah b. Muhammed (ö. 701/1301), *el-Akîdetü'r-Rukniyye*, (nşr. Mustafa Sinanoğlu), İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2008, s. 41 vd.; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhyiddin Hatîb), Kâhire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1987, I, 145; Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Kâhire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1972, I, 326, 332-335; Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed (ö. 1014/1606), *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-Ekber*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, s. 19-22; Cisrî, Hüseyin b. Muhammed (ö. 1327/1909), *el-Husûnü'l-Hamîdiyye li Muhafazati'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, Kâhire: Matbaatü't-Tevfîk, 1323, s. 146; Yavuz, Yusuf Şevki, “Âmentü”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, III, 28-29.) Kaza ve kadere imanın âmentü esaslarından sayılıp sayılmaması hususunda farklı görüşler için bk. Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, Ankara: Atay Yayınevi, 1998, s. 133-146; Güneş, Kâmil, *İman ve Yorum*, Konya: Hüner Yayınevi, 2010, s. 27 vd; Tatlı, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesindeki Yansımaları*, (doktora tezi, 2005), AÜSBE, Ankara, s. 214 vd.

“Mü’min” olup İslâm’ın nimetlerinden faydalanır. Bu iman esaslarından birini, bir kısmını veya tamamını inkâr eden ise “mü’min” olarak kabul edilmez.⁵ Böyle bir kişi Müslüman olmanın kazandıracığı nimetlerden mahrum kalacağı gibi âhirette cezaya muhatap olur.⁶ Söz konusu prensipler, Kur’ân’ın tavsiye ettiği sırât-ı müstakîm yolunun esaslarıdır. Sırât-ı müstakîm ise Cenâb-ı Hakk’ın gidilmesini emrettiği;⁷ Allah Resûlü’nün, ashâb-ı kirâmın ve sâlih mü’minlerin gittiği cennet yoludur.⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de iman esaslarından biri olan âhîret gününe iman etmenin, muttaki ve sâlih kimselerin vasıflarından olduğu bildirilir.⁹ Ehl-i sünnet âlimleri de âhîret gününe ve o günde meydana geleceği Kur’ân ve Sünnet’te haber verilen hususlara iman etmenin, bir mü’min için gerekli olduğu hükmüne varmışlardır.¹⁰ Şefaât de, dünya hayatının yanısıra, kelâm eserlerinde “kıyametin kopmasıyla başlayıp ebediyen devam edecek olan ikinci hayat” şeklinde tarif edilen¹¹ âhîret âleminde gerçekleşecek olan bir olaydır. Dolayısıyla şefaatin de Kur’ân’da ve hadislerde haber verildiği şekilde hak olduğuna inanmak ve tasdik etmek gerekir.

Akıl, ölümden sonraki âhîret hayatını düşünce prensipleriyle anlamaktan aciz olduğu gibi, deneye dayalı bilimlerle uğraşan bilim insanları da gözlem ve deneylerle bu âlemi ilmî verilerle tespit etme imkânına henüz sahip değillerdir. İşte bu şekilde akıl ve deneylerle ispat edilemeyen ve yalnız Peygamberler vasıtasıyla bize ulaşan naklî delillerle sâbit olan itikadî esaslara “*Sem’iyyât*” adı verilmektedir. Kabir ahvâli, öldükten sonra dirilme, hesaba çekilme, mizan, sırat, şefaât, cennet, cehennem, ru’yetullah (Allah Teâlâ’nın görülmesi) gibi âhîretle alakalı konuların hepsi sem’iyyâtandır. Sem’iyyât konularında akıl, ancak haber verilenleri tasdik etmeye, onlar hakkında düşünüp ibret almaya ve uygulamaya yönelik kararlar almaya yarar. Haber verilmeyen konuları araştırıp

⁵ Bk. Ankebût, 29/68; Ahzâb, 33/64-67; Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 266 vd.

⁶ Bk. Bakara, 2/41, 62, 256, 257, 285; Nisâ, 4/136, 162; Mâide, 5/10, 86; Ankebût, 29/68; Ahzâb, 33/64-67; Müslim, “İmân” 240, 241 (I, 190); Ahmed b. Hanbel, II, 107.

⁷ Bk. Fâtiha, 1/6.

⁸ Bk. İbn Mâce, “Mukaddime”, 1 (I, 3-4); Taberî, Ebû Ca’fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Tefsîru't-Taberî=Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXV, (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, I, 168; Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XV, (nşr. Muhammed Hüseyin Arab) Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1997, I, 155.

⁹ Bk. Bakara, 2/3-4; Âl-i İmrân, 3/114.

¹⁰ Mustafa Zihni, Babanzâde (ö. 1929), *Savâbü'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1327, s. 244.

¹¹ Cısrî, *a.g.e.*, s. 147-150; Bilmen, Ömer Nasuhî (ö. 1391/1971), *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul: Engin Kitabevi, 1959, s. 287; Harputî, Abdüllatif (ö. 1842/1916), *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1330, s. 328; Öztürk, Yener, *İmkân ve Lüzumu Açısından Kur'ân'da Âhîret*, İstanbul: Işık Yayınları, 2001, s. 13.

idrak etmek aklın vazifesi değildir. Zaten böyle bir işe kalkışsa da buna gücü yetmeyecektir.¹²

Müslümanlar arasında ilk ihtilaflar, Allah Resûlü'nün (s.a.v) vefatıyla başlamıştır. Müslümanların yaşadığı en önemli ilk ihtilaf, imâmet ve hilâfet konusunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca Hz. Osman'ın (r.a) şehit edilmesinin (35/656) ardından katillerin bulunup cezalandırılması, onların îmânî durumu, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin (r.a) savaşa devam edip etmeme hususunda hakem tayin etmesi (tahkim) ve onların kararını delil olarak kabul etmeye razı olması ve Hâricîlerin, Allah'tan başka hiçbir kimsenin hüküm verme yetkisi olmadığını (Lâ hükme illâ li'llâh) söyleyerek hakem tayinine rıza gösterenleri kâfirlikle itham etmeleri.. gibi olaylar sonunda Müslümanlar arasında görüş ayrılıkları doğmuş ve zamanla değişik itikadî mezhepler ortaya çıkmıştır.¹³ Bu dönemde tartışılan konulardan biri de büyük günah işleyen kimsenin durumu olmuştur. İşte Müslümanlar arasında şefaathane inancına dair tartışmaların başlangıcını da bu zamana kadar götürmek mümkündür. Nitekim Hâricîler, ameli imandan bir parça kabul ettiklerinden dolayı büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğu için şefaatten istifade edemeyeceğini savunurken, Mürcie, bunların tam aksi bir kanaate sahip olmuş ve büyük günahın (kebîre), işleyene hiçbir zararının dokunmayacağını, dolayısıyla büyük günah işleyenlerin şefaatten yararlanacaklarını söylemişlerdir. Mu'tezile ise ameli imandan bir cüz olarak kabul ettiği için büyük günah işleyen mü'minin (mürtekib-i kebîre) imandan çıkacağını fakat kendisinde hâlâ mevcut olan kelime-i şehâdet ve benzeri iyiliklerden dolayı kâfir de olmayıp bu ikisi arasında bir yerde (menzile beyne'l-menziyeteyn) bulunacağını söylemiştir. Onlara göre böyle bir kimseye ölünceye kadar müslüman muamelesi yapılır. Eğer şartlarına uyarak tövbe ederse imana döner, tövbe etmeden öldüğü takdirde ise öldüğü andan itibaren kâfir sayılır. Bu durumdaki kimseler, Allah'ın va'di gereği ebedî olarak cehennemde kalır. Onlar için şefaathane geçerli değildir, çünkü şefaathane, sadece cenneti hak etmiş kimseler için bir ödüldür.¹⁴ Ehl-i

¹² Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*, Konya: Esra Yayınları, 1997, s. 21.

¹³ Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *et-Tebîr fî Meâlimi'd-Dîn*, (nşr. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şebel), Riyâd: Mektebetü Rüşd, 2004, s. 156; Eş'arî, Ebû'l-Hasen İbn Ebû Bişr Ali b. İsmâîl b. İshâk (ö. 324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, (I-II), (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kâhire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1969, I, 39; İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*, (trc. Mustafa Saim Yeprem), Ankara: TDV Yayınları, 2011, s. 78-79; Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1995, s. 40-50.

¹⁴ Kâdî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed (ö. 415/1025), *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, (nşr. Ahmed Ebû Hâşim-Abdülkerîm Osmân, Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1988, s. 689; Şehrîstânî, Muhammed Abdülkerîm (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*, I-III, (nşr. Abdülazîz Muhammed Vekîl), Kâhire:

sünnet ise böyle bir kimsenin imanıyla mü'min, işlediği günahıyla fâsık olduğunu ve büyük günah işlemiş olsa bile şefaatten istifade edeceği görüşünü benimsemiştir.¹⁵ Mezhepler arasındaki bu farklılığa rağmen, kelâm ve fıkıh âlimleri, şefaatin hak olduğunu kabul ettikten sonra onun nasıl ve kimler hakkında gerçekleşeceği hususundaki değerlendirmelerin dinin özü ve esasına ilişkin olmadığını; dolayısıyla bu konuda farklı görüşler serdetmenin imanı zedelemeyeceğini belirtmişlerdir.¹⁶

Hâricîlerle bazı sahabiler arasında da tartışılan bir konu olan şefaatin,¹⁷ kelâm âlimleri arasında bir inanç problemi olarak Mu'tezile'nin va'd-vaîd prensipleriyle bağlantılı olarak tövbe etmeden ölen büyük günah sahibi (mürtebib-i kebîre) kimselerin şefaatten istifade edemeyeceklerini açıklamalarından sonra yaygın bir şekilde tartışılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Zira o zamana kadar Müslümanlar, -Hâricîler istisna edilecek olursa- Kur'ân'da ve hadîs-i şeriflerde haber verildiği üzere putların şefaate edemeyeceğine, fakat başta Hz. Peygamber (s.a.v) olmak üzere Allah'ın kendilerine şefaate etme izni vereceği kimselerin, yine Allah'ın haklarında şefaate izin vereceği kimselere şefaate edebileceklerine inanıyorlardı. Ancak Hâricîlerle Mu'tezile'nin büyük günah sahibi kimselerin şefaate erişemeyeceği iddiaları üzerine Ehl-i sünnet âlimleri, inanç esaslarının muhafazası adına naslara dayanarak bu konuda görüşlerini ortaya koymuşlar ve o günden bu yana konu, farklı yorumlarla tartışılmaya gelmiştir.¹⁹

Tez konumuzu araştırma sürecinde Kur'ân'da ve hadislerde açıkça bahsedilen bir konu olmasına rağmen, şefaate ilgili tartışmaların sadece geçmişte kalmadığını günümüzde de şefaate inancı hakkında farklı yorumlar yapıldığını tesbit ettik.

Müessesetü'l-Halebî, 1968, I, 122; Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1985, s. 175-176.

¹⁵ Ebû Hanîfe, İmâm-ı A'zam Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767), *Vasıyyetü'l-İmâm Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit fi't-Tevhîd*, (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri'nin içinde), İstanbul: MÜİF Vakfı (İFAV), 1992, s. 90; Taberî, *et-Tefsîr*, s. 178 vd.

¹⁶ Fiğlalı, *a.g.e.*, s. 20-21.

¹⁷ Bk. İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 434.

¹⁸ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 687 vd.; İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, I-V, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986, IV, 63; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, I, 43.

¹⁹ Bk. Ebû Hanîfe, *el-Vasıyye*, s. 90; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, II, 166; Neseî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed (ö. 508/1115), *Bahru'l-Kelâm fi Akâid-i Ehli'l-İslâm*, Konya: Matbaatü Meşriki'l-İrfân, 1910, s. 24 vd.; a.mlf., *Tebziratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, I-II, (nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003, II, 397 vd.; Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed (ö. 786/1384), *Şerhu Vasıyyetü'l-İmâm Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit*, (nşr. İsmâil el-Hatîb el-Hasenî), y.y., yay.y., 1327, s. 55; Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akâidi'n-Neseîyye*, (nşr. Muhammed Adnân Derviş), y.y., yay.y., ts., s. 173 vd.; İbn Abdilvehhâb, Muhammed b. Abdilvehhâb b. Süleymân (ö. 1206/1792), *Kitâbü't-Tevhîd*, Riyâd: Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, ts., s. 84 vd.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde geniş olarak üzerinde durulacağı üzere bu yorum sahiplerinden kimisi reddedici bir üslupla şefaatin İslâm'a başka kültür ve inançların tesiriyle girdiğini iddia etmiş; kimisi şefaatin Kur'ân'ın temel ilkeleriyle bağdaşmayacağını söylemiştir. Onlardan bir kısmı şefaate inanan fert ve toplumun, ahlâkî yönden olumsuz şekilde etkileneceği ve şefaatin günaha teşvik sebebi olacağını öne sürmüştü; bir kısmı ise şefaatin varlığını kabul etmekle birlikte naslarda belirtilen hususları tevil ederek kapsamını sınırlandıran açıklamalar yapmışlardır. Bu açıklamalar, konu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmayan insanların inanç ve düşünce dünyasında değişik şüphelere sebep olabilmektedir. Bunun yanısıra günümüzde hâlâ bazı kimselerin, türbelerden ve bazı şahıslardan medet umması,²⁰ şefaate kavramının yeterince araştırılıp anlaşılmadığını göstermektedir. Onun için geçmişten günümüze hakkında böylesine farklı yorum ve uygulamalarda bulunan, İslâm alimleri arasında büyük tartışmalara sebep olan, hatta çeşitli düşünce ekollerinin oluşmasında etkili olan ve bir inanç problemi haline getirilen şefaatin teferruatlı olarak araştırılıp sonuçlarının ortaya konulması gerekmektedir.

Şefaate hakkında ülkemizde bazı makaleler²¹ ve yüksek lisans tezleri²² yazılmışsa da sınırlı kalan bu çalışmaların ötesinde daha geniş bir araştırma yapılmasının gerekli olduğu düşüncesiyle bu çalışmayı yapmaya karar verdik. Bu araştırmada, Kur'ân ve Sünnet'i esas alarak ve ortaya konulan farklı yorumları da göz önünde bulundurarak asırlardır münakaşa konusu yapılan önemli bir problemi çözmeye yönelik ilmî bir gayret göstermeye çalışacağız.

Şefaatin bir inanç problemi oluşunu, şefaate inanmanın zaruretini, önemini ve araştırmamızın gayesini bu şekilde ifade ettikten sonra konunun tarihî arka planının bilinmesi ve böylece daha iyi anlaşılması için İslâm öncesi dönemdeki şefaate anlayışı hakkında bilgi vermeye çalışalım. Zira geçmiş din ve kültürlerde var olan çeşitli

²⁰ Bk. Kurt, Hasan, *İlmihal Kitaplarında İman Esasları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 115.

²¹ Ateş, Süleyman, "Şefaate", *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul: 1998, sy. 7, s. 12-20; Yüksel, Emrullah, "İslâm'da Şefaate Yetkisi", *İÜİF Dergisi*, İstanbul: 2002, sy.: 5, s. 17-31; Kesler, M. Fatih, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Şefaate İnanç", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 2004, yıl: 5, sy.: 13, s. 119-153; Elik, Hasan, "Kur'ân'daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaate Bakış", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: 2005, sy.: 16, s. 29-47; Öztürk, Yener, "Şefaate İnançının Naklî ve Aklî Açısından İmkânı", *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum: EKEV Yayınevi, sy.: 23 (Bahar 2005), s. 103-122.

²² Uçma, İsmet, *Kur'ân ve Sünnet'te Şefâat Kavramı*, (yüksek lisans tezi, 1986), MÜSBE, İstanbul; Yiğit, Bekir, *İslâm Mezheplerinde Şefâat*, (yüksek lisans tezi, 1986), MÜSBE, İstanbul; Halis, İshak, *Mu'tezile, Vehhabilik ve Ehl-i sünnete Göre Şefaate Görüşü*, (yüksek lisans tezi, 1991), DEÜSBE, İzmir; Uludağ, Ahmet, *Âyet ve Hadislere Göre Şefaate*, (yüksek lisans tezi, 1992), EÜSBE, Kayseri; Akbaş, Bahattin, *Hadislere Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi*, (yüksek lisans tezi, 1994), AÜSBE, Ankara; Yılmaz, Mehmet, *Kur'ân'da Şefaate Kavramı ve Yaygın Şefaate Anlayışıyla Karşılaştırılması*, (yüksek lisans tezi, 2006), MÜSBE, İstanbul.

şekillerdeki şefaât anlayış ve inançlarının bilinmesi, İslâm'daki şefaât inancının doğru anlaşılması için önem arz etmektedir.

II. İSLÂM ÖNCESİNDE ŞEFAAT

Araştırmamızın konusunun “İslâm İnancında Şefaât” olması münasebetiyle şefaatin İslâm öncesi tarihî arka planını incelerken araştırmayı sınırlandırmak bakımından müslümanların yakın temas halinde buldukları Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki şefaât inancı ile İslâm'ın ilk muhatapları olan cahiliye toplumunun şefaât anlayışını incelemekle iktifa edeceğiz.

A. Yahudilikte Şefaât

Âhiret inancı, Yahudilik'in en karmaşık konularından biridir.²³ Yahudilik'in kutsal kitabı Eski Ahit'te (Tevrat) “Yıkım günü, ceza günü”²⁴, “Rabbin günü”²⁵ gibi ifadelerle gelecekteki bazı değişimlerden ve öldükten sonra gidilen yerin altındaki “şeoil”den bahsedilmekte, bu çerçevede öldükten sonraki bir hayatın varlığına işaret edilmekte ancak yeniden dirilme, şefaât, hesaba çekilme, cennet ve cehennem gibi konuları da kapsayan ve ebedî âlem olan âhirete dair açık bilgiler verilmemektedir.²⁶ Eski Ahit'e göre sevap da ceza da dünya hayatında görülür. Bunun kaçınılmaz bir kader olduğu, ölümden sonra bir hesaba çekilmenin bulunmadığı kabul edilirken²⁷ Rabbânî dönemden itibaren ise Yahudilik'te sistemli bir âhiret inancı yer alır. Bununla birlikte Eski Ahit'in Daniel bölümündeki şu ifadeler, âhiret hayatını çağrıştırmaları bakımından dikkat çekicidir: “*Ve yerin toprağında uyuyanlardan birçoğu, bunlar ebedî hayata ve şunlar utanca ve ebedî nefrete uyanacaklar. Ve anlayışlı olanlar gök kubbenin parıltısı gibi, birçoğunu salaha döndürenler de yıldızlar gibi ebedîyen ve daima parlayacaklar.*”²⁸ İşâya bölümünde ise “*Senin ölümlerin dirilecekler; benimkilerin cesetleri kalacaktır. Ey sizler, toprak içinde yatanlar, uyanın ve terennüm edin... ve her yer ölümleri dışarı atacak.*”²⁹

Tesbitlere göre Yahudi kaynaklarında âhiret inancıyla ilgili konular, Bâbil esaretinden sonra Yahudilerin farklı kültürlerle kurdukları iletişim sonrasında yerini almaya başlamıştır. Bazı kaynaklarda onların bu konudaki bilgileri Persliler veya Mısırlılar

²³ Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s. 102.

²⁴ Tesniye, 32/35.

²⁵ İşâya, 13/6-11.

²⁶ Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002, s. 272.

²⁷ Durant, Will; *Kıssatü'l-Hadâra (The Story of Civilization)*, I-XLII, (trc. Zekî Necîb Mahmûd), Kâhire: Câmîatü'd-Düvelî'l-Arabiyye, 1968, II, 345.

²⁸ Daniel, 12, 2/3.

²⁹ İşâya, 26/ 19.

gibi farklı kültürlerden aldıkları kanaati hâkimdir.³⁰ Fakat Kur'ân'da Hz. Musa'ya âhiret inancıyla ilgili bilgi verildiği açıklanarak,³¹ Yahudilerin bu konudaki inançları, Hz. Musa'ya dayandırılır. Tarihî açıdan İsrailoğulları için Eski Mısır âhiret inancı da meçhul değildi. Hal böyle iken Yahudilerin âhiret inancını M.Ö. 6. Yüzyıla kadar gerilere çekerek Babil esaretine ve Mecusi etkisine bağlamanın ne kadar doğru bir iddia olduğu tartışmaya açıktır.³²

Yahudilik'in ilk dönemlerinde, Hıristiyanların Allah'a ulaşmak için Hz. İsa'ya yükledikleri aracı misyonuna benzer bir şefaath inancının olmadığı anlaşılmaktadır. Tevrat'ta, “*Ben Rab bildirmedim mi? Benden başka Tanrı yok, âdil Tanrı ve Kurtarıcı benim. Benden başkası yok.*”³³ şeklinde ifade edilen inanç ilkesine göre, yegane kurtarıcı Allah'tır. Allah ile kulları arasında herhangi bir aracıya gerek yoktur. Yahudilik inancına sonradan dâhil edilen şefaath düşüncesinin en belirgin özelliği, seçilmiş topluluk anlayışının bir uzantısı olarak millî bir yapıya sahip olmasıdır. Çünkü Yahudiler, meleklerin, ataları olan peygamberlerin, hahamların, şehitlerin ve sâlih kabul edilen kişilerin sadece kendilerine şefaath edeceklerine inanırlar.³⁴ Kitab-ı Mukaddes içerisinde apokrif (apocrypha) adıyla yer alan metinlerde de hayatta olan kimselerin, ölmüşler için Rablerine dua edip kurban sunarak bağışlanma dilemelerinin imkânından ve nihâf kader olarak insanı ateşten kurtaran bir şefaath inancından söz edilir.³⁵ Yahudilerin bu inançları, hâlâ devam etmektedir. Zira günümüzde de Yahudiler, Kudüs'te Süleyman Mâbedi'nden geriye kaldığına inanılan ve Mâbed'in batı duvarı olan “Ağlama/Şikayet Duvarı”nın dışındaki kutsal ziyaret merkezlerinde³⁶ atalarına yalvarıp şefaathçi olmalarını isterler.³⁷

Ölen kimselerin şefaath vesîlesiyle kurtuluşa ereceği inancı Rabbânî literatürde daha açıktır. Talmud'da İsrailoğullarından günahkâr mü'minlere Hz. İbrahim tarafından şefaath edileceği, onların İbrahim ahdinin işaretini taşıdıkları için kısa bir müddet “ortada bir

³⁰ Durant, *a.g.e.*, II, 345; krş. Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966, s. 361; Çelebi, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, (çev. Ahmet M. Büyükçınar, Ömer F. Harman), İstanbul: Kalem Yayınevi, 1978, s. 196.

³¹ Tâhâ, 20/11-15.

³² Sarıkçioğlu, *a.g.e.*, s. 272.

³³ İşâya, 45/21.

³⁴ İşâya, 53/12; Alıcı, Mustafa, “Şefaath”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, XXXVIII, 411.

³⁵ II. Makabeler, 12/42-45.

³⁶ Yahudiler için Kudüs'ün dışında kalan başlıca ziyaret yerleri şunlardır: Zebulun'un Sidon'da, Rabbi Meir'in Tiberias'da (Taberiye), Simeon ben Yohai'nin Merom'da, Peygamber Hoşea'nın Safed'de, Peygamber Samuel'in Nebi Samvil'de, Rahel'in Beytülâhm'da, Dâvud'un Kudüs'te, Nahum'un Musul civarlarında, Ezra'nın Bassorah yakınlarındaki Kurna'da, Hezekiel'in Babilonya'da, Daniel'in Kerkük'te, Ester ve Mordekay'ın Hemedan'da ve Yeremya'nın Fustat'da bulunan kabirleriyle Karmel tepesindeki İlya mağarası. Harman, Ömer Faruk, “Hac”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, XIV, 384.

³⁷ Harman, “Hac”, *DİA*, XIV, 384; Erbaş, Ali, “İslâm Dışı Dinlerde Hac”, *SAÜİF Dergisi*, 5/2002, s. 109.

yer”de kalsalar da cehennem ateşine maruz kalmayacakları bildirilmiştir.³⁸ Burada söz konusu edilen “orta yer”, günahı ile sevabı eşit olan kimselerin günahlarından arınmaları için on iki ay veya daha az bir süre kalacakları yere karşılık gelmektedir.³⁹

Kur’ân-ı Kerîm’den anlaşıldığına göre Yahudilerin şefaât anlayışları İslâm’daki şefaât anlayışından farklıdır. Zira onlar, cahiliye Araplarının şefaât anlayışına benzer bir şekilde peygamberlerinden ve din adamlarından şefaât beklemektedirler.⁴⁰ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de şefaati nefyeden âyetler arasında, doğrudan İsrailoğullarını muhatap alan ifadelerin olması,⁴¹ Yahudilik’te şefaât inancının varolduğunu ancak sonradan yanlış şekillendiğini göstermektedir. Zira Yahudiler, “Biz, Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız.”⁴², “Sayılı birkaç gün dışında bize ateş asla dokunmayacak.”⁴³ diyerek ataları olan peygamberlerin her durumda kendilerine şefaât edeceklerine inanıyorlardı.⁴⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de, işte onların bu bâtil inanç ve iddiaları reddedilmekte ve Allah’ın izni olmaksızın kendi tasarrufuyla kimsenin şefaatte bulunmasının mümkün olmayacağı bildirilmekte ve onların bu konudaki bâtil inançları eleştirilmektedir.⁴⁵ Ayrıca Yahudiler, sahip oldukları bâtil âhîret inancından olsa gerektir ki Tâif’te Allah Resûlü’ne karşı kendilerinin bir süre azap gördükten sonra cehennemden çıkacaklarını; yerlerine ise Müslümanların konulacağını iddia etmişlerdir.⁴⁶ Gerek Yahudilerin bu iddiaları, gerek ataları olan Peygamberlerin her durumda kendilerine şefaât edeceklerini söylemeleri ve gerekse yaptıkları işlerin tövbe edilmesi gereken kötü bir davranış olduğunu bile hâlâ işlemeye devam etmeleri, onların tamamının olmasa da büyük bir çoğunluğunun, gururlu ve kibirli olmalarının yanısıra âhîret ve şefaât inancına karşı da alaycı ve küçümseyici bir tavır içinde olduklarını göstermektedir.⁴⁷

Netice olarak geleneksel Yahudilikte açık ve sistemli bir âhîret hayatı anlayışı bulunmamakla birlikte Yahudilerin, daha sonradan farklı kültürlerden etkilenerek ‘aracı’,

³⁸ Babil Talmudu, Erubin, 19a; Hagigah, 27a.

³⁹ Alıcı, “Şefaât”, *DİA*, XXXVIII, s. 411.

⁴⁰ Ateş, Süleyman, *Kur’ân’ın Evrensel Mesajına Çağrı*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990, s. 177.

⁴¹ Bk. Bakara, 2/47-48; 122-123.

⁴² Mâide, 5/18.

⁴³ Bakara, 2/80; krş. Âl-i İmrân, 3/24.

⁴⁴ Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîru’l-Vâzih*, I-III (I-X), Kâhire: Dâru’t-Tefsîr, 1980, III, 44.

⁴⁵ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur’ân Dili*, (I-X), İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1935, I, 345.

⁴⁶ Buhârî, “el-Cizye ve’l-Muvâde’a”, 7 (IV, 66); Dârimî, “Makaddime”, 11 (I, 35-36). Ayrıca bk. Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru’l-Münîr fi’l-Akîde ve’ş-Şerî’a ve’l-Minhâc*, I-XXXII, Beyrût: Dâru’l-Fikri’l-Muâsir, 1991, I, 204.

⁴⁷ Hicâzî, *a.g.e.*, III, 44; Zuhaylî, *a.g.e.*, III 188-190; Sıcak, Ahmet Sait, *Kur’ân’da İstihzâ (Küçümseme)*, (Yüksek Lisans Tezi, 2006), MÜSBE, İstanbul, s. 82-83.

‘kurtarıcı’ anlamında bir şefaata inancına sahip oldukları görülmektedir. Ancak onların inançlarının yanlış şekillenmesi sonucunda kendilerini Allah’ın çocukları ve sevgilileri olarak kabul ettikleri; ataları olan peygamberlerin yanısıra meleklerin, hahamların, şehitlerin ve sâlih kabul edilen kişilerin, Allah katında her durumda sadece Yahudi milleti için şefaata edebileceklerine inandıkları ve bu inançlarının onları âhiret hayatını küçümser bir tavır içine soktuğu anlaşılmaktadır.

B. Hıristiyanlıkta Şefaata

Yahudiliğe nisbeten Hıristiyanlıkta âhiret inancına daha açık olarak rastlanmaktadır. Fakat yine de Hıristiyanlıkta âhirete iman gerekliliği açıkça belirtilmediği gibi, âhiret ahvâlinde de teferruatlı bir şekilde bahsedilmemiştir. Ahd-i Cedîd’de (Yeni Ahid), kıyamet vaktini ancak Tanrı’nın bilebileceğinden, ölümlerin diriltileceğinden ve hesaba çekileceğinden söz edilmektedir.⁴⁸ Ancak ölümden sonraki hayatta insanların ne olacakları, yeniden diriltildikten sonra nelerle karşılaşacakları ve başlarına nelerin geleceği gibi konular net bir şekilde açıklanmamıştır.⁴⁹

Ahd-i Cedîd’de şefaata (aracı) kavramı, bir kimsenin başka birisinin savunucusu olması veya onun lehine arabuluculuk yapıp hata ve kusurundan dolayı af dilemesi anlamında kullanılmıştır.⁵⁰ Nitekim kutsal kişilerin şefaatinin ifade eden “aracı” kelimesi, Tanrı ile insanlar arasında arabuluculuk yapmayı ve onların bağışlanması için fedakârlık göstererek elinden gelen her şeyi yapmayı ifade etmektedir.⁵¹ Hıristiyan kaynaklarında şefaata, günah, hastalık veya musibetlerden kurtulma ya da genel huzur ve sükûnetin artması gibi belirli maksatlar için bir kişi, grup hatta tüm insanlık için aracılık etmek, dua etmek, yalvarıp yakarmak şeklinde yer almaktadır.⁵² Dolayısıyla Hıristiyanlıkta şefaata kavramının hem dünyevî hem de uhrevî maksatlar için kullanıldığı söylenebilir. Hanna Dolabânî’ye göre -mahiyeti itibarıyla İslâm’dan farklı olsa da- şefaata, Hıristiyanlık’ın başlangıcından günümüze kadar varlığı kabul edilen bir gerçektir.⁵³

1. Hıristiyanlığa Göre Şefaata Yetkisine Sahip Olanlar

Hıristiyan inancına göre şefaata yetkisine sahip olan kimseler şunlardır:

⁴⁸ Yuhanna, 5/28; Matta, 24/36, 25/31-46.

⁴⁹ Toprak, *a.g.e.*, s. 56.

⁵⁰ Pavlus’tan İbrânilere Mektup, 7/25.

⁵¹ 1. Timoteos, 2/5-6.

⁵² Zimmermann, Heinrich, “intercession”, *Encyclopedia of Biblical Theology*, I-III, (nşr. Johannes B. Bauer), London: Sheed and Ward, 1978, II, 398-403; Parrinder, Geoffrey, “Intercession”, *A Concise Encyclopedia of Christianity*, Oxford: Oneworld, 1998, s. 132.

⁵³ Dolabânî, Hanna, *Azizlerin Şefaati*, (çev. P. Gabriyel Akyüz), İstanbul: Resim Matbaacılık, 1999, s. 33.

- a. İsa Mesih.⁵⁴
  - b. Kutsal Ruh.⁵⁵
  - c. Azizler (Melekler, Meryem Ana, şehitler ve sâlih mü'minler.)⁵⁶
- Şimdi bunları açıklamaya çalışalım:

a. İsa Mesih:

İnançla ilgili kaynakları göz önünde bulundurulduğunda Hıristiyanlığın öncelikle beşeriyetten çıkarılıp tanrılaştırılmış İsa Mesih anlayışı üzerine temellendirilmiş bir inanca sahip olduğu görülür.⁵⁷ Ana düşüncesi Yeni Ahid'de bulunan bu inanca göre İsa Mesih,⁵⁸ Tanrı'nın oğludur. Tanrı'nın oğlu olduğu için de insanların günahlarını bağışlama yetkisine sahiptir.⁵⁹

Hıristiyan inancında Oğul'un şu üç özelliği dikkat çekmektedir: Yaratılıştaki aslî unsur oluşu, kurtarıcılığı ve yargılayıcılığı. Bu özellikler doğrultusunda Yeni Ahid'de (özellikle Yuhanna İncili'nde ve Pavlus'un mektuplarında) oğul ile irtibatlı olarak "kelâm/söz" (Logos) ile Mesih üzerinde durulur. Oğul, yaratılıştaki aslî unsur olması yönüyle kelâmdır; kurtarıcılık ve yargılayıcılık özellikleri açısından da Mesih'tir.⁶⁰ Tanrı, insanlığı günahlarından kurtarmak üzere biricik oğlunu yeryüzüne göndermiştir. İsa Mesih, "ilâhî

⁵⁴ Yuhanna'nın Mektubu, 2/2; İbrânilere; 7/25.

⁵⁵ Romalılara, 8/26-28, 34.

⁵⁶ Smith, C.W.F., "Intercession", *The New Catholic Encyclopedia (NCE)*, I-XIX, Washington: The Catholic University of America, 1966, XII, 866; Dolabânî, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁷ Demirci, Kürşat, "Hıristiyanlık", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, XVII, 328. Konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, râhiplerini, özellikle Meryemin oğlu Mesîhi rab edindiler. Oysa tek bir İlâha kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka İlâh yoktur; O, yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır." (Tevbe, 9/31).

⁵⁸ Kur'an'a göre ise Hz. İsa (a.s), kendilerinden söz alınan ve "ulü'l-azm" olarak bilinen beş büyük peygamberden birisidir. (Bk. Ahzâb, 33/7.) Hz. Adem'den (a.s) bu yana Allah katında muteber tek din olan Tevhîd'i, yani İslâm dinini tebliğ etmek için, İsrâiloğullarına gönderilmiştir. Allah Teâlâ, ona, dört büyük kutsal kitaptan biri olan İncil'i vermiş, onu pek çok mucizeler ve Rûhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile desteklemiştir. (Bk. Bakara, 2/87, 253; Âl-i İmrân, 3/48-49; Mâide, 5/46.) Hz. İsa (a.s), Hz. Meryem'in oğludur. (Bk. Bakara, 2/87.) Hz. Meryem, Allah tarafından seçilmiş, tertemiz kılınmış ve dünyadaki bütün kadınlardan üstün tutulmuş bir insandır. (Bk. Âl-i İmrân, 3/42.) O, cennet hanımlarının en faziletlilerinden biri, hatta peygamber olabileceği söylenen çok seçkin bir kadındır. (Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, 1996, s. 3.) Tertemiz bir sülaleden gelen Hz. Meryem, doğumundan itibaren iffetli, namuslu bir hayat yaşamış ve pek çok ilâhî nimete erişmiştir. (Bk. Âl-i İmrân, 3/37.) Kur'an-ı Kerim'in 19. sûresi onun adını taşır. Kur'an'daki ikinci uzun süre olup Medine'de nazil olan Âl-i İmrân Sûresi, özellikle Hz. İsa ile Hz. Meryem'den bahsettiğinden, bu ismi almıştır. "Âl-i İmran", "İmrân ailesi" anlamına gelir. "İmrân" ise Hz. Meryem'in babası yani Hz. İsa'nın dedesidir. (Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1009, 1092 vd.) Hz. İsa (a.s), Allah'tan bir mucize olarak Hz. Meryem'den babasız dünyaya gelmiştir. Hz. İsa da diğer peygamberler gibi bir beşerdir ve Allah'ın peygamber olarak seçtiği kullarından birisidir.

⁵⁹ Markos, 2/10; Luka, 7/48.

⁶⁰ Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006, s. 67-68. Ayrıca bk. Bayraktar, Mehmet, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2007, s. 55-88.

planı” yürürlüğe koyacak şekilde önce insanlığı kurtarışının sembolü olarak onlar uğruna çarmıha gerilmiş, acı çekerek ölmüş, gömülmüş ve üç gün sonra dirilerek göğe çıkmış ve Baba'nın yanındaki yerini almıştır. Fakat dirileri ve ölüleri yargılamak için yeniden yeryüzüne inecektir.⁶¹ Hristiyanların âmentüsünden de anlaşılacağı gibi Tanrı hakkındaki bu inançları, tanrısal mahiyetin bedenleşmesi (tecessüd), üç şahısta tezahürü (teslis), insanlığı günahattan kurtarması için kendisini feda etmesi (fidâ') ve onun insanları hesaba çekmesi konularını ihtiva eder.⁶²

Hristiyanlar, ebedî hayata, öldükten sonra bedeninin dirileceğine, ölüleri ve dirileri İsa Mesih'in yargılayacağına ve günahların bağışlanacağına inanmaktadırlar.⁶³ Hristiyanlıktaki şefaathane inancına dair bilgiler, Hz. İsa'dan sonraki dönemde yazılmış olan metinlere dayanmaktadır. Bu metinlere göre günahlar, İsa Mesih'in şefaatiyle bağışlanır. Âhirette Baba (Tanrı) hiç kimseye hükmetmeyecek, bütün hakkı Oğul'a verecektir: *“Milletlerin hepsi onun (İsa Mesih) önünde toplanacak, o da koyunları keçilerden ayıran çoban gibi, insanları birbirinden ayıracaktır.”*⁶⁴

Hristiyan inancına göre Tanrı, insanlara ait bütün hükmü İsa Mesih'e vermiştir. Böylece İsa Mesih, kendisi aracılığıyla Tanrı'ya yaklaşanlara şefaathane edip onları kurtarmaya yetkili kılınmıştır.⁶⁵ O, Tanrı ile insanlar arasında en büyük şefaathane olup haça gerilmesiyle insanlık için kendini feda etmiş ve Tanrının adaletine bir barışçı,⁶⁶ bir kurban ve bir fidiye olarak sunmuştur.⁶⁷ İsa Mesih, âhiret gününde sadece sâlih olanların değil günahkârların da kurtulmasını istediğinden dolayı Hristiyanların çoğunun suçunu üstlenecek ve onların bağışlanmaları ve kurtuluşları için şefaathane edecektir. Böylece işlenen bütün günahlar O'nun aracılığıyla bağışlanacaktır.⁶⁸ Ancak İsa Mesih, yapacağı şefaathane Tanrı'nın isteğine uygun olarak yapacaktır. O'nun şefaathane, iman edenler için geçerli olup dâimî, kalıcı, ebedî ve evrenselidir.⁶⁹ İşte bu inanç, Hristiyanlıktaki şefaathane anlayışının temelini oluşturmaktadır.

⁶¹ *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, (çev. Dominik Pamir), İstanbul: Katolik Kilisesi Yayınları, 2000, s. 64.

⁶² Yıldırım, *Hristiyanlık*, s. 171.

⁶³ Aydın, Mehmet, “Hristiyanlık”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, XVII, 340, 346.

⁶⁴ Matta, 25/32.

⁶⁵ Romalılara, 8/34; 1. Yu., 2/1; 1. Tim., 2/5-8; İşıya, 53/12, 34; İbranilere, 7/24-25.

⁶⁶ Efeslilere, 2/14-17.

⁶⁷ 1. Tim., 2/4-6; 1. Yu., 2/1-3; Pavlus'tan Efeslilere Mektup, 2/14-17. Ayrıca bk. Smith, “Intercession”, *a.g.e.*, XII, 866.

⁶⁸ Romalılara, 8/34; 1. Yu., 2/1; 1. Tim., 2/5-8; İşıya, 53/12, 34; İbranilere, 7/24-25.

⁶⁹ Romalılara, 8, 26-27; İbranilere, 7/24-25.

Bu inanca göre şefaatin, Hıristiyanları günahlardan tamamen kurtaracağı, cennetliklerle birlikte olmalarını sağlayacağı ve böylelikle kurtuluşa erdireceği anlaşılmaktadır.⁷⁰

b. Kutsal Ruh:

Hıristiyanlık'a göre Kutsal Ruh (Rûhulkudüs), Tanrı inancında teslisin (Baba, Oğul, Kutsal Ruh) üçüncü unsuru olup peygamber aracılığıyla konuşan ve tanrısal inâyeti bahşeden unsurdur.⁷¹ Kutsal Ruh olmadan Mesih İsa'yı görmek mümkün değildir. İsa Mesih olmadan da hiç kimse Tanrı'ya yaklaşamaz. Çünkü Baba'yı tanımak Oğul; Oğul'u tanımak da Kutsal Ruh aracılığıyla mümkündür.⁷² Hıristiyan inancına göre İsa Mesih kadar olmasa da Kutsal Ruh da şefaate yetkisine sahiptir.⁷³

Kitab-ı Mukaddes'te Kutsal Ruh'un şefaati şöyle açıklanmaktadır: “*Böylece de Ruh bizim zayıflığımıza yardım eder; çünkü gerektiği gibi nasıl dua edeceğimizi bilemeyiz. Fakat Ruh'un kendisi, ifade olunamaz iniltilelerle bizim için şefaate eder. Yürekleri araştıran Tanrı, Ruh'un düşüncesinin ne olduğunu bilir, çünkü Ruh, Tanrı'nın isteği uyarınca mukaddesler için şefaate eder.*”⁷⁴ Buradaki ifadelerden de açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki Kutsal Ruh'un şefaati, Tanrı'nın isteğiyle gerçekleşecek ve iman sahibi kimseleri kapsayacaktır.

Pavlus'a göre, Kutsal Ruh'un şefaati, onun Hıristiyanlara yönelik olan sevgisini ve destek arzusunu vurgulamaktadır.⁷⁵ Nitekim İsa Mesih göklerde şefaate ederken Kutsal Ruh da İsa Mesih gibi inananların muhtaç oldukları zamanlarda Tanrı yanında onlar adına yalvarıp yakarır, yeryüzünde azizlerin mücadelelerine yardım eder, onlar için şefaate bulunur; Tanrı da Kutsal Ruh'un şefaatinin kabul eder.⁷⁶

c. Azizler:

Hıristiyan literatüründe aziz, “İnançlı, dini bütün, sadık, adanmış, kutsal kişi” demektir.⁷⁷ Hayatlarını Tanrı yoluna adanmış olmalarından dolayı azizler, “Tanrı'nın

⁷⁰ Polat, Kemal, *Katolik Hıristiyanlık'ta Aziz ve Azizler*, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2008, s. 179.

⁷¹ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 76. İslâm dinine göre ise Kutsal Ruh, vahiy meleği Cebrail'dir. (Bk. Nahl, 16/102; krş. Harman, Ömer Faruk, “Rûhulkudüs”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, XXXV, 216-217.)

⁷² *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, par. 683.

⁷³ Romalılara, 8/26-27; *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, par. 2634.

⁷⁴ Romalılara, 8/15-28.

⁷⁵ Romalılara, 8/26.

⁷⁶ Romalılara, 8/26-28, 34.

⁷⁷ Pike, E. Royston, “Saint” md., *Encyclopaedia of Religion and Religions*, London: George Allen & Unwin Ltd., 1951, s. 334; O'Neill, C., “Saint”, *The New Catholic Encyclopedia (NCE)*, I-XIX, Washington: The Catholic University of America, 1966, XII, 853.

adamları” olarak anılmışlardır.⁷⁸ Hıristiyanlığa göre kutsallık, Tanrı’yla başlar. Nitekim Kutsal Kitap’ta Tanrı’ya “Kutsal olan” veya “İsrail’in kutsalı” denir.⁷⁹ Katolikler, İsa Mesih’ten sonra Azizleri de kutsallaştırırlar ve şefaathet yetkisine sahip olduklarını söylerler. Çünkü azizler, kendilerini Tanrı’ya adanmış kutsal kişilerdir. Onların inancında azizlerin cennetlik olduğuna inanılır ve bundan dolayı da saygıdeğer/kutsal kabul edilirler.⁸⁰ Aziz (yüce/kutsal) kavramı, Eski Ahid’de Tanrı⁸¹, İsrailoğulları⁸², İsrailoğullarının liderleri ve hahamlar⁸³ için; Yeni Ahid’de Tanrı için kullanılsa da⁸⁴ daha çok Hz. İsa ve Kutsal Ruh’a nispet edilir.⁸⁵ Bununla birlikte melekler, peygamberler, şehitler, itirafçılar, çile çekenler ve havariler de⁸⁶ aziz olarak kabul edilir ve onların da şefaathet edeceklerine inanılır.⁸⁷ Hıristiyanlıkta azizlik, önemli bir makam olduğu için ona herkes erişemez. Bu ünvan, ancak belirli kişilere verilir. Aziz ünvanı, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde bütün Hıristiyanlar için kullanılmışsa da⁸⁸ daha sonraları Hıristiyanlık dinine mensup kişiler arasından kiliseye bağlı olarak yaşayan, kilise tarafından “aziz” kabul edilip resmî olarak “aziz” ilan edilen kişilere verilen özel bir ünvan olmuştur.⁸⁹ Eski kilise tarafından yüceltilen ve kutsallaştırılan ilk azizler, şehitlerdir. Çünkü onlara göre şehitler, Hıristiyanlığın ilk kahramanları olarak değerlendirilir.⁹⁰

Hıristiyanlıkta azizler, kutsallığından dolayı tanrıya yakın olan kişinin duasına icabet eden bir figür, bir başka ifadeyle bir çeşit aracı olarak görülürler.⁹¹ Azizlere büyük tazim ve hürmet gösterilir. Bunun ifadesi olarak kiliselere resim ve heykelleri konular, ayinlerde

⁷⁸ Lampe, G.W.H., “Saint”, *The Interpreter’s Dictionary of the Bible: An Illustrated Encyclopedia*, I-V, Newyork: Abingdon Press, 1962, IV, 164.

⁷⁹ Mezmur, 89/18, İştâya, 43/14, Hoşea, 11/9, Habakkuk, 3/3, Yeremya, 51/5, Hezekiel, 39/7.

⁸⁰ Smith, “Intercession”, *a.g.e.*, XII, 866; Pike, “Saint” md., *a.g.e.*, s. 33; O’Neill, “Intercession”, *a.g.e.*, XII, 852; 4.

⁸¹ 1. Samuel, 6/20; Hoşea, 11/9; İştâya, 6/3.

⁸² Çıkış, 19/5; Tesniye, 7/6.

⁸³ Çıkış, 19/14; Yeşu, 7/13.

⁸⁴ Yuhanna, 17/11.

⁸⁵ Markos, 1/24; Luka, 1/35; Matta, 1/18.

⁸⁶ Luka, 9/26; Resullerin İşleri, 3/21; Efeslilere, 3/5.

⁸⁷ Smith, “Intercession”, *a.g.e.*, XII, 866; O’Neill, “Intercession”, *a.g.e.*, XII, 852; *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, par. 2571, 2574, 2580, 2584; krş. Cilacı, Osman, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2001, s. 50.

⁸⁸ Resullerin İşleri, 9/13.

⁸⁹ Lampe, “Saint”, *a.g.e.*, IV, 164; O’Neill, “Intercession”, *a.g.e.*, XII, 852-853; krş. Harman, Ömer Faruk, “Aziz”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, IV, 332.

⁹⁰ Lampe, “Saint”, *a.g.e.*, IV, 164; Polat, *a.g.e.*, s. 16, 113-115.

⁹¹ Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s. 52; Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005, s. 74.

isimleri zikredilir, kendilerinden şefaath ve yardım istenir.⁹² Bu uygulama, kutsallık sebebiyle hem azizlerin Tanrı'ya daha yakın, insanlar için ulaşılabilir bir arabulucu olmaları hem de şefaathçi olduklarına dair bir inanç gerekçesiyle yapılır.⁹³ Fakat İsa Mesih'in şefaathıyla azizlerin şefaathı arasında büyük fark vardır. İsa Mesih'in şefaathı genel ve kalıcı, azizlerinki ise sınırlıdır. Çünkü İsa bir bedenın başı; azizler ve diğher İsevîler ise o bedenın uzuvları gibidir. Azizlerin şefaathı, bir bedendeki uzuvların birbirine yardım etmesine benzer.⁹⁴

Azizlerin şefaathını kabul eden Hıristiyan mezhepleri, onların şefaath yetkisinin sadece hayatlarında değıl öldükten sonra da devam edeceğine inanırlar. Melekler, onlar için şefaath ve dua etmektedirler. Vefat eden azizler de, ruh itibariyle meleklerle benzediklerinden onlar da melekler gibi şefaath edebilirler.⁹⁵ Bu inanca göre azizler, ölü değıldirler. Her ne kadar bedenlen ölmüşlerse de ruhen yaşamaktadırlar.⁹⁶ Azizlerin şefaathına inananlar, Peygamberlerin uzaklardaki ve gelecekteki bilgi ve olaylar hakkında vahiylerle haberdar oldukları gibi vefat eden azizlerin de insanların dualarını, isteklerini duyabildiklerini ve onlar için şefaathte bulunabildiklerini iddia ederler. Yine onlara göre nasıl ki melekler, günahkâr bir kişinin tövbesinden haberdar olup onun için sevinirse, azizler de kendilerinden şefaath istenen konu hakkında bilgi sahibi olabilirler ve şefaath isteyenlere şefaath edebilirler.⁹⁷

Azizler arasında bazıları özellikle şefaathçi nitelikleriyle ön plana çıkarılmıştır. Buna örnek olarak Almanya'da, XIV. Yüzyıldan bu yana halkın çok sevdiğini "on dört şefaathçi aziz" verilebilir. Bazı Hıristiyanlarca genellikle sağıık sorunları olduğunda bu azizlerin adları ve aracılıkları ile dua edilerek Tanrı'dan şifa beklenilmekte, sağııklı ve mutlu bir hayat istenilmektedir.⁹⁸

Hıristiyanlığa göre, İsa Mesih ve Kutsal Ruh'tan sonra⁹⁹ kendisinden şefaath umulan ve tazim gösterilen, aslî günahattan uzak olarak yaratıldığına inanılan en büyük kişi, Azize

⁹² Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, s. 270; Polat, *a.g.e.*, s.180.

⁹³ Livingstone, E. A., "Saints" md., *The Concise Oxford Dictionary of The Christian Church*, Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 522.

⁹⁴ Dolabânî, *a.g.e.*, s. 11 vd.

⁹⁵ Esinleme, 5/8-9, 6/ 9-10; 8/3-4; Zekeriya, 1/12, 1/16.

⁹⁶ Luka, 20/37-38.

⁹⁷ Dolabânî, *a.g.e.*, s. 20.

⁹⁸ Çuhacıyan, Arman (Tchouhadjian, Armand), *Uluslararası Üne Sahip Sivaslı Aziz Vlas*, (çev. Arusyak Özfuruncu), İstanbul: Aras Yayıncılık, 2004, s. 11.

⁹⁹ Romalılara, 8/15-27.

Meryem'dir. Zira o, “Rabbin (İsa Mesih) annesi”dir.¹⁰⁰ Meryem Ana, Kilise tarafından “avukat, yardımcı, yardıma koşan, arabulucu” diye anılır¹⁰¹ ve “yeni Havva” olarak isimlendirilir.¹⁰² Protestan Mezhebinde Meryem Ana'nın şefaati, kilise ve hizmetçilerine basit bir şefaate olup birbirleri için dua etmeleri şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰³ Katolik Mezhebinde ise Meryem Ana'ya Mesih'in annesi olduğundan dolayı büyük saygı duyulur.¹⁰⁴ Onlara göre İsa Mesih gibi Meryem de günahsızdır, aslı suçtan uzaktır ve Tanrı katında şefaate yetkisine sahiptir. O, ölümünden sonra oğluyla beraber olabilmesi için ruhu ve bedeniyle göğe çıkarılmıştır.¹⁰⁵ Meryem Ana'nın şefaati, herhangi bir şekilde Mesih'in tek arabulucu oluşunu gölgelememektedir. Çünkü hiçbir yaratık, İsa Mesih ile aynı seviyede değildir. Dolayısıyla Meryem Ana'nın ve diğer azizlerin şefaati, Mesih kaynaklıdır ve onun aracılığına dayanır.¹⁰⁶ Bu bağlamda dindar bir insanın ölmüş ya da yaşayan başka bir dindar kişiden dua ve şefaate istemesi meşru görülür.¹⁰⁷ Hıristiyan inancına göre şefaate, birisi için dua etmek ve hayır dileklerde bulunmak, onun iyiliğini istemek olarak anlaşılabilir, yaşayan insanların bile birbirlerine dua edip şefaate bulunabileceğine inanılmaktadır. Buna göre kilisenin bütün mensupları birbirleri için dua edebilirler ve etmelidirler.¹⁰⁸ Ayrıca âdil Rab'den korkan ve hayatlarını değişik faziletlerle süsleyen sâlih kişilerin dualarının da istenmesi gerekir. Çünkü sâlih kişinin duası, çok güçlüdür; Tanrı, günahkâr kişilerin şefaatinde daha ziyade aziz kişilerin şefaatinde razı olur ve onların dua ve şefaatelerini kabul eder.¹⁰⁹

Kutsal Kitap'ta belirtildiğine göre İsa Mesih, değişik vesîlelerle kendisine müracaat edip sığınanların günahlarını affetmekle kalmamış, aynı zamanda bu yetkiyi havarilerine de vermiştir.¹¹⁰ Yuhanna'ya göre de Hz. İsa, çarmıhtan sonra dirildiğinde havarilere hitaben şöyle demiştir: “*Bunu dediği zaman, onlara üfürdü ve: “Ruhulkudüs'ü alın.” dedi. Kimlerin günahlarını bağışlarsanız, onlar bağışlanmış olur ve kimlerinkini alıkoyarsanız, alıkonulmuş olur.*”¹¹¹ Katolik din adamları da, buradan güç alarak kendilerini havarilerin

¹⁰⁰ Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, par. 972.

¹⁰¹ Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, par. 969.

¹⁰² Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, par. 975.

¹⁰³ Dolabânî, a.g.e., s. 10.

¹⁰⁴ Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, par. 963, 972.

¹⁰⁵ Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, par. 966.

¹⁰⁶ Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, par. 970.

¹⁰⁷ Alıcı, “Şefaate”, DİA, XXXVIII, 412.

¹⁰⁸ Polat, a.g.e., s. 182-183.

¹⁰⁹ Dolabânî, a.g.e., s. 17.

¹¹⁰ Bk. Matta, 16/19; 18/18, 20.

¹¹¹ Yuhanna, 20/22-23.

halifeleri olarak görmekte; dolayısıyla Allah’la insanlar arasına girerek kendilerinin Allah’ın af ve ihsanını dağıtma yetkisine sahip olduklarını dolayısıyla günahları bağışlayabileceklerini iddia etmektedirler.¹¹² Onlara göre papaz, Allah’la ilgili konularda insanları temsil etmek için atanır.¹¹³ O, kişisel yetkisini kullanarak insanlara; “Seni Baba’nın adına vaftiz ediyorum, seni bağışlıyorum.” diyebilir.¹¹⁴ Günah işleyip pişman olan Hıristiyan, papaza itirafta bulunarak bir daha günah işlememeye azmettiğini ifade eder. İşlediği bütün günahları samimi olarak itiraf eder. Böylece tövbe sayesinde, vaftizden sonra işlenmiş olan günahların hepsi affedilebilir. Katolikliğe göre, her insanın doğuştan sahip olduğu aslî gûnahtan ayrı olarak bir de “fiilî günahlar”ı vardır. Fiilî günahlar, işleyenin hesabını zorlaştırır. Günah işlediği halde tövbe etmeyen kişi “Gûnahkâr” olarak nitelenir.¹¹⁵ Ölümcül, ruhu öldüren (büyük) günah, kasten yapılan ve işleyenini ebedî azaba layık hale getiren gûnahdır.¹¹⁶ Küçük günah ise gaflet ve yanılma ile yapılan ve ruhu, lütuftan mahrum etmeyen günah olup dua ve hayır işleri sayesinde affı mümkün olan günahlardır. Gûnahkâr kişinin büyük günahları, din adamına itiraf sonucu onun affetmesi ya da gûnahkârın tam bir nedamet duymasıyla affedilmiş ise Purgatuvarda (Araf) azabı gerektiren, ancak ebedî cehennem azabına sebep olmayan küçük günahlar, Papa veya Kilisenin şefaati ile affedilir. Buna “*indulgence*” (*endüljans*) denir.¹¹⁷ Bu günahlar, dünyada hayır işleri yaparak affettirilebilir; eğer bu yapılmazsa Purgatuvarda mutlaka cezası çekilir. Büyük günahları olmayan, diğer kimseler adına da endüljans alınabilir. Ayrıca şefaet sayesinde, Purgatuvardaki ruhlara da her türlü endüljans gönderilebilir. Kilise, endüljansın ceza korkusu olmaksızın günah işleme hakkı vereceğini veya kişiyi günaha teşvik edeceğini kabul etmese de bu durum, suistimallere oldukça açıktır.

Şefaet konusunda Katolikler kadar derin öğretilere sahip olmasalar da Ortodokslar da genel anlamda azizlerin şefaatine inanır ve onlara büyük saygı gösterirler. Ortodokslar, genel anlamda azizlerin hem kendileri hem de başkaları için Tanrı katında şefaet etmelerini

¹¹² 1. Korintoslulara, 4/1.

¹¹³ İbranilere, 5/1.

¹¹⁴ *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, par. 878.

¹¹⁵ Yıldırım, *Hıristiyanlık*, s. 229. Yedi büyük günah şunlardır: Kibir, cimrilik, şehvet düşkünlüğü, haset, fazla oburluk (sarhoşluk ve uyuşturucu alışkanlığı da buna dahildir) öfke ve tembellik. Rûhulkudüs’e karşı olan günahlar ise ümitsizlik, haset, ucub (kendini beğenmişlik), kötülükte ısrar, son tövbeyi yapmamak ve ilâhî hakikati kabul etmemek olarak altı adettir. Bunlar, kalbi, tövbeyi imkânsız hale getirecek derecede karartırlar.

¹¹⁶ Ölümcül günahla ilgili olarak Kutsal Kitap’ta şöyle denilmektedir: “*Kardeşinin ölümcül olmayan bir günah işlediğini gören, onun için dua etsin. Duasıyla kardeşine yaşam verecektir. Bu, ölümcül olmayan günah işleyenler için geçerlidir. Ölümcül günah da vardır, bunun için dua etsin demiyorum. Her kötülük günahdır, ama ölümcül olmayan günah da vardır.*” (1. Yuhanna, 5/16-17.)

¹¹⁷ Livingstone, “Indulgences” md., *a.g.e.*, s. 293.

meşru gördükleri gibi ölen kimseler için şefaath dilemeyi de meşru kabul ederler.¹¹⁸ Ortodoks kiliselerinde azizler, ikonlarla temsil edilmektedir.¹¹⁹ Aziz Basil bir mektubunda açık bir şekilde peygamberlerin, havarilerin ve şehitlerin şefaath gücünü kabul ettiğini yazar ve Tanrı'ya onların duasını aradığını söyler. Daha sonra ise İsa Mesih uğruna şehit olan kırk şehitten bahseder. Basil'e göre onlar, insan neslinin ortak arkadaşlarıdır ve onlara samimi olarak dua edenlerin güçlü elçisi ve yardımcısıdır.¹²⁰

Protestanlıkta aziz kelimesi genel olarak Hristiyan olan herkes için kullanılmaktadır. Bu anlamda Protestanlara göre, İsa'nın bedeniyle beraber olan yani "Hristiyanım" diyen biri İsa Mesih ile olan ilişkisinden dolayı aziz olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayıdır ki pek çok Protestan, Katoliklerdeki gibi azizlere dua etmeyi putperestlik olarak görür.¹²¹ Protestanlar, Cennetteki azizlerin yapılan duaları duyamayacağını, dolayısıyla onlardan yardım ve şefaath beklemenin fayda vermeyeceğini söylerler. Ayrıca onlar, Katolikleri sadece İsa Mesih'e ait olan şefaath yetkisini, azizlere de yüklediklerinden dolayı tenkit eder ve karşı çıkarlar. Hâsılı genel olarak Protestanlık, azizlerin şefaathini kabul etmez ve aziz kültürünü reddeder. Fakat bununla birlikte günümüzde bazı Protestan kiliseleri, sadece "yaşayanların birbirine dua etmeleri" anlamında şefaathi kabul ederken, Anglo-Katolikler ve bazı Protestan kiliseleri, Katoliklerin inancına benzer şekilde meleklerin ve gökteki azizlerin inanan kimseler için dua etmesine olumlu bakmaktadır.¹²²

Buraya kadar anlatılanları özetleyecek olursak; Kutsal Kitab'a göre¹²³ ilk Hristiyanlar, yalnız Allah'a ibadet ederlerken; sonraki Hristiyanların çoğunluğu, melekleri ve azizleri de ibadet maksadıyla tazim etmeye başlamışlardır. Katolik Hristiyanlıkta "Azizler", olağanüstü özelliklere ve şefaath yetkisine sahip olan kimseler olarak kabul edilmektedir. Bunu da Tanrıya yapılan vasıtalı bir ibadet saymaktadırlar. İbadet edilen varlıkların başında ise "Tanrının annesi" olarak kabul ettikleri Meryem gelmektedir.¹²⁴ Zamanla din uğruna ölenlerin ve azizlerin tazimi ile birlikte, onlardan kalan şeylere de tazim edilmeye başlanmıştır. Protestanlar hariç, diğer Hristiyanlar bu tazime hâlâ devam etmektedirler.

¹¹⁸ Alıcı, "Şefaath", *DİA*, XXXVIII, 412.

¹¹⁹ Farmer, Davit Hugh, "Saints" md., *The Oxford Dictionary of Saints*, New York: Oxford University Press, 1997, s. 530-532.

¹²⁰ Polat, *a.g.e.*, s. 240.

¹²¹ Polat, *a.g.e.*, s. 246-247.

¹²² Alıcı, "Şefaath", *DİA*, XXXVIII, 412.

¹²³ Bk. Resullerin işleri, 10/25; Vahiy, 19/10; 22/8.

¹²⁴ *Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri*, par. 963.

2. Hıristiyanlıkta Şefaatin Kabul Şartları:

Hıristiyanlıkta şefaatin kabul edilebilmesi için bazı şartlar gerekir ve şefaata, ancak bu şartlar çerçevesinde kabul edilebilir. Bu şartlar ise: Şefaatin iman eden kimseler için olması, şefaata edilecek kişinin günah işlemeyi terketmesi, şefaatin tövbe yoluyla olması ve şefaatin Yüce Tanrı'nın izin ve iradesine göre olmasıdır.¹²⁵

Hıristiyanlığa göre şartlarını taşımayan şefaata, ister vefat etmiş isterse yaşamakta olan kimseler için olsun makbul değildir.¹²⁶ Bu konuda İsa Mesih'in şefaatiyle azizlerin şefaati arasında fark yoktur. Dolayısıyla günah işleyen herhangi bir kişinin onun için yapılacak şefaatten istifade edebilmesi için öncelikle iman sahibi olması gerekir. Nitekim İsa Mesih, Tanrı'ya şöyle dilekte bulunmuştur: *“Bana verdiğin sözleri onlara bildirdim. Onlar da kabul ettiler. Gerçekten senden geldiğimi anladılar ve beni senin gönderdiğine iman ettiler. Onlar için dilekte bulunuyorum. Dünya için değil, bana verdiklerin için dilekte bulunuyorum. Çünkü onlar senindir.”*¹²⁷

Şefaatten istifadenin ikinci şartı, günahkâr kişinin işlediği günahları terk etmesi, üçüncü şartı ise günahlardan uzaklaşarak tövbe etmesidir. Nitekim bu konu, Luka İncili'nde şöyle açıklanmıştır: *“Eğer siz tövbe etmezseniz, hepiniz böylece helak olacaksınız.”*¹²⁸ Fakat Yeremya Peygambere hitaben söylenen sözlerden haklarında şefaata edilmesi yasaklanan kimselerin, büyük günah işleyip tövbe etmeyen ve günah işlemekte ısrar edenler olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁹ Şefaatin son şartı da yapılacak şefaatin Yüce Tanrı'nın izni ve iradesine uygun olmasıdır. Zira şefaata yetkisini o vermiştir ve o dilemedikçe hiç kimse, hiç kimseye şefaata edemez.

Hâsılı, Hıristiyanlıktaki şefaata inancı, ilk Hıristiyanlardan bugüne değişiklikler göstererek şekillenmiştir. Hıristiyanlık inancında şefaata konusunda en büyük rol, “Allah'ın oğlu” olduğu inancıyla İsa Mesih'e yüklenmiştir. Önceleri tek şefaata edicinin İsa Mesih olduğu kabul edilirken, zamanla kutsal ruh ve azizlerin de şefaata edecekleri inancı yerleşmiştir. Aralarında bazı anlayış farkları olmakla birlikte, Hıristiyan mezheplerinin hepsinde şefaatin varlığı kabul edilmektedir.

¹²⁵ Dolabânî, *a.g.e.*, s. 28-30.

¹²⁶ Yeremya, 7/15-16; 15/1-2.

¹²⁷ Yuhanna, 17/8-9.

¹²⁸ Luka, 13/3, 5.

¹²⁹ Yeremya, 9/1-9, 15/1.

Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki şefaath inancını bu şekilde açıkladıktan sonra Kur'ân'ın ilk muhatapları olan cahiliye toplumundaki şefaath inancını ele almak, İslâm'ın ortaya koyduğu şefaath inancının farkını anlamak bakımından yerinde olacaktır.

C. Cahiliye Toplumunda Şefaath

Şefaath inancı, tarih boyunca insanların manevî dünyalarında farklı şekillerde varlığını devam ettirmiştir. Nitekim İslâmiyet'ten önceki ilâhî dinlerden Yahudi ve Hıristiyan toplumunda varolan bu inanç, mahiyetleri farklı olmakla birlikte pek azı hariç hayatlarını şirk içinde yaşayan cahiliye toplumunun inanç dünyasında da etkili olmuş ve davranışlarına yön veren önemli hususlardan biri olmuştur.¹³⁰ Cahiliye toplumu incelendiğinde çeşitli inançlara sahip insanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki insanların inançları arasında Yahudilik ve Hıristiyanlıktan başka putperestlik, hanîflik gibi farklı inançlar da vardı.¹³¹ Cahiliye toplumundan bir kısmı Yaratıcı'yı, âhîret hayatını, öldükten sonra dirilmeyi ve hesaba çekilmeyi inkâr ediyor; bir kısmı, Yaratıcı'yı ve yoktan yaratmayı kabul ettiği halde öldükten sonra dirilme ve hesabı inkâr ediyordu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre cehaletin her yönden benliklerini kararttığı bu toplum, *“Hayat, ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir; biz bir daha diriltilecek değiliz.”*¹³² diyerek öldükten sonraki dirilişi (ba's) inkâr ediyorlardı. Onlar, *“Bu iş bizim ilk (ve son olarak) ölüp gitmemizden ibarettir, biz artık yeniden diriltilecek değiliz. Siz doğru söylüyorsanız (ölmüş) babalarımızı geri getirin!”*¹³³ diyerek inkârlarıyla yetinmiyorlar, kendilerince Hz. Peygamber ve mü'minleri alaya alıyorlardı.

Cahiliye toplumunun bir kısmı ise yaratıcıya, ilk yaratılışa ve tekrar diriltilmeye inanıyor ancak onlar da peygamberleri inkâr ediyor ve putlara tapıyorlardı. Onların hayatında putların çok etkin bir yeri vardı. Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiğine göre müşrik cahiliye toplumu, kendilerine herhangi bir zarar veya fayda vermeyen putlara tapıyor ve *“Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir.”*¹³⁴ diyorlardı. Ayrıca onlar, *“...Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.”*¹³⁵ diyerek putların kendilerini Allah'a yaklaştıracığını iddia ediyorlardı. İçlerinden bazıları, hadlerini aşip Hz. Peygamber'le

¹³⁰ Kesler, “Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Şefaath İnancı”, *a.g.d.*, s. 119.

¹³¹ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 501; Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1971, s. 105, 109; Ahmed el-İskenderî v.dğr., *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrût: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1994, s. 41; Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2010, s. 368.

¹³² En'âm, 6/29.

¹³³ Duhân, 44/34-36.

¹³⁴ Yûnus, 10/18.

¹³⁵ Zümer, 39/3.

münakaşa ediyor ve onu bu konuyla ilgili sapık düşüncelerine inandırmaya çalışıyorlardı.¹³⁶ Kur'ân ise tevhidi yerleştirmek için putperestlikle ilgili bütün inançlarla mücadele ediyordu. Kur'ân'ın bu konuda onlardan naklettiği sözlerden anlaşıldığına göre müşrik cahiliye toplumu, putların gerçekten bu rollere sahip olduklarına inanıyorlardı. Zira onlar, meleklerin Allah katında kıymetli varlıklar olduğunu düşünerek kendi zanlarına göre melek şeklini verdikleri putlar yapıyorlar ve onların sûretlerine tapınıyorlardı. Bu davranışlarıyla onlar, çeşitli hedeflerine ulaşmada yardım konusunda, rızıklarında, muzaffer kılınmalarında, kısaca dünya işlerinde o putların Allah katında kendilerine şefaathçi olacaklarını ve derece bakımından kendilerini O'na yaklaştıracaklarını zannediyorlardı.¹³⁷ Hâlbuki kendilerine bile faydası olmayan putların, başkalarına şefaath etmeleri asla mümkün değildir.¹³⁸ Çünkü gerek mukarrabûn melekler ve gerekse diğerleri, Allah'ın kullarıdır ve O'na boyun eğmişlerdir. Onlar, ancak Allah'ın kendilerinden hoşnut olup izin verdiklerine şefaath edeceklerdir. Yoksa melekler, hiçbir zaman hükümdarların sevdiği veya sevmediği konularda onların izni olmadan huzurlarında şefaath eden kumandanları konumunda değildirler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bir uyarı mahiyetinde şöyle buyrulmaktadır: “Allah için (kendiliğinizden) örnek göstermeyiniz.”¹³⁹

İnanç dünyaları tevhid hakikatinden uzaklaşmış bu insanlar, putlardan şefaath ümidiyle onlar adına kurbanlar kesiyor, onları tavaf ediyor, onlara çeşitli hediyeler sunuyorlardı. Kabeye koydukları gibi evlerine de çeşitli putlar koyarak onlara tazimde bulunuyorlardı. Onlardan biri, sefere çıkacak olsa ya da seferden dönse ilk yaptığı iş, evine gidip putuna tapınmak oluyordu.¹⁴⁰ Şirke düşmüş bu toplumun muhtemelen şefaathten beklentileri, âhirete yönelik bir beklenti değil, dünyada felaketlerden korunmaları, mutlu, mesut ve müreffeh bir hayat yaşamalarıydı.¹⁴¹ Dünya saadeti adına fayda bekledikleri ve kendilerinde bu faydayı gerçekleştirme özelliğini gördükleri varlıkları sembolize

¹³⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-IX, Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1970, VI, 61.

¹³⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (ö. 751/1350), *Medâricü's-Sâlikîn*, I-III, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1983, I, 369-370; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmâîl b. Ömer (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, (nşr. Abdülazîz Ganîm vd.), İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985, VII, 75; Reşîd Rızâ, Muhammed (ö. 1354/1935), *el-Vahyü'l-Muhammedî*, Kâhire: Kâhire Kitabevi, 1960, s. 151.

¹³⁸ İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemalüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*, (I-IX), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987, VII, 162; Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn (ö. 606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr=Mefâtihu'l-Gayb*, I-XVI (I-II), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, XVII, 48-49.

¹³⁹ Nahl, 16/74; krş. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VII, 75.

¹⁴⁰ Şehrîstânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, III, 77, 80; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VII, 75; Ahmed el-İskenderî v.dğr, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁴¹ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s. 368.

ettiklerinden dolayı cahiliye toplumunun büyük bir kısmı cansız sûretlere bağlanmıştır. Bu olayı başka türlü açıklamak zordur. Yüce Allah onların bu sapık inançlarının yanlışlığını ifade ederek şöyle buyurmaktadır: “Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve “Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimiz” diyorlar. Onlara şöyle de: “Yoksa siz, göklerde ve yerde olup da, Allah’ın bilmediği bir şeyi O’na bildirmeye mi kalkıyorsunuz?” O, müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan münezze ve yücedir.”¹⁴² Ayrıca değişik âyet-i kerîmelerde şefaati kabul edip etmemenin, şefaati imtiyazını vermenin Allah’ın elinde olduğu bildirilmiştir.¹⁴³ Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, sahte tanrılara böyle bir yetki vermemiştir.¹⁴⁴ Cahiliye toplumunun yaratıcı inancı konusundaki yaşadıkları çelişki, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle haber verilmektedir: “Şayet onlara, “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?” diye soracak olsan, hiç tereddütsüz “Allah’tır” derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?”¹⁴⁵

Cahiliye toplumu içinde Yüce Yaratıcı’ya, ilk yaratılışa, âhret gününe, öldükten sonra dirilmeye inanan, risaleti ve nübüvvetin yüceliğini bilen, hanîf dine inanan ve gelecek son peygamberi bekleyen, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (ö. 606 m.), Varaka b. Nevfel (ö. 610, 614 veya 616m. civ.), Kus b. Sâide (ö. 600 m.) gibi kişiler de vardı. Bu kişiler, Kureyşlilere “Sizler fayda ve zararı olmayan putlara tapıyorsunuz.” diyerek onların dinî faaliyetlerine katılmıyorlar ve kestiklerini de yemiyorlardı.¹⁴⁶ Âhir zamanda gelecek olan peygamberin nuru kendilerine kadar ulaşan bu tevhid ehlerinden birisi de Allah Resûlü’nün dedesi Abdülmuttalib (ö. 577 m.) idi. Abdülmuttalib, pek çok emareyle torunu Muhammed’in peygamber olacağını anlamıştı. Mekke’liler büyük bir kuraklık yaşayıp iki yıl yağmursuz kaldıklarında Abdülmuttalib, oğlu Ebû Tâlib’ten küçük Muhammed’i getirmesini istedi. Onu maruz kalınan kuraklıktan kurtarması için yapacağı duaya şefaathçi kılmak istiyordu. Bu maksatla Abdülmuttalib, henüz emzikte olan Muhammed getirildiğinde onu kucağına alıp Kabe’ye yöneldi. Sonra da onu üç kez havaya attı. Bir

¹⁴² Yûnus, 10/18. “Gerek bu âyette, gerekse başka birçok âyette yer alan *min dînillah* ibaresi bazı meallerde “Allah’ı bırakıp...” diye tercüme edilmiş. Hâlbuki Ebussuûd, bu âyetin tefsirinde diyor ki: “Onlar Allah’ın dışında birtakım nesnelere de ibadet ederler.” demektir. Yoksa onlar Allah’a ibadeti büsbütün terketmiş değildiler. Bilakis maksat, o ibadete yetinmediklerini ifade etmek ve nazm-ı kerîmin siyakının ortaya koyduğu üzere, o ibadeti putlara ibadete birlikte yaptıklarını bildirmektir.” Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddîn İmâd, (ö. 982/1574), *Tefsîru Ebissuûd=İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kur’âni’l-Kerîm*, I-VII, (nşr. Muhammed Subhî Hasen Hallâk), Beyrût: Dâru’l-Fikr, 2001, III, 481; krş. Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul: Işık Yayınları, 2002, s. 209.

¹⁴³ Bk. Zümer, 39/44; Necm, 53/26; Tâ Hâ, 20/109.

¹⁴⁴ Yıldırım, *Kur’ân’da Ulûhiyet*, s. 369.

¹⁴⁵ Ankebût, 29/61.

¹⁴⁶ Corci Zeydan (ö.1332/1914), *Târîhu’l-Âdâbi’l-Lugati’l-Arabiyye*, I-II, Beyrût: Dâru’l-Mektebeti’l-Hayât, 1983, I, 132 vd; Ahmed el-İskenderî v.dğr., *a.g.e.*, s. 42.

yandan da, “*Ey Rabbim! Bu bebeğin hürmetine yağmur yağdır! Bol bol yağdır!*” diye dua ediyordu. Bir saat geçmemişti ki gökyüzü bulutlarla doldu. Öyle bir yağmur yağdı ki Kabe’nin yıkılmasından korktular. Ebû Tâlip de bu olaya işaret eden şu şiiri söyledi:

*“Bembeyazdır o, yüzüsuyu hürmetine yağmur istenir,
Yetimlerin yardımcısıdır, dulların hâmisî,
Hâşimoğullarının gayretkeşleri toplanır çevresine,
Onun katında nimet ve fazilet görürler.
Kabe’nin Rabbine andolsun ki Muhammed’i terk ettiğim lafı sizin yalanınız,
Onun için çarpışır ve mücadele ederiz,
Teslim etmektense onu, etrafında toplanırız.
Çocuklarımızı ve eşlerimizi görmez gözümüz.”¹⁴⁷*

Netice olarak Kur’ân ve hadislerde Allah’ın izniyle âhirette gerçekleşeceği bildirilen ve insanların günahlarından dolayı cezalandırılmaktan kurtulmalarına vesile olacak şefaathat ile âhîret hayatına, öldükten sonra dirilmeye inanmayan cahiliye toplumunun, dünya hayatlarına yönelik bazı faydalar temin etmeye yönelik putlardan bekledikleri şefaathat anlayışının çok farklı olduğu anlaşılmaktadır. İslâm inancına göre kul, istediği zaman Rabbine yönelip dua edebilir, isteklerini doğrudan iletebilir. Çünkü Allah, kullarına şah damarlarından bile daha yakındır.¹⁴⁸ Kendisine yapılan bütün niyazları, istekleri işitir ve onlara icabet eder.¹⁴⁹ Ancak bu durum, yine Allah Teâlâ’nın izni ve iradesiyle bazı seçkin kullarının diğer kullarına şefaathat etmesine mani değildir. Çünkü şefaathat, ancak O’nun izniyle gerçekleşecek ve yine O’nun izin verdiği kimseler hakkında geçerli olacaktır. Dolayısıyla gerek cahiliye toplumunun, gerekse ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların bâtıl inançlarıyla kıyas edilerek şefaathat inkâr edilemez. Ancak şu kadar var ki insanda var olan başkalarından yardım bekleme duygusu, doğru bir şekilde yönlendirilmediğinde cahiliye toplumunda görüldüğü gibi insanı şirke götüren yanlış bir inanç haline dönüşebilmektedir. Onun için şefaathat kavramını iyi anlamak, sınırlarını belirlemek ve tevhit inancını ihlâl edebilecek yorum ve inançlardan uzak durmak gerekmektedir.

¹⁴⁷ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, III, 84-85.

¹⁴⁸ Bk. Kâf, 50/16.

¹⁴⁹ Bk. Bakara, 2/186.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVDE ŞEFAAT

I. ŞEFAAT KAVRAMI

Konumuzu ayrıntılı bir şekilde incelemeye geçmeden önce şefaatin sözlük ve terim anlamları üzerinde durmamız faydalı olacaktır.

A. Şefaatin Sözlük Anlamı

“Şefea” (شَفَع) fiili, birisi hakkında (ل) harf-i cerri ile kullanıldığında, onun için şefaatchi olmak, aracılık yapmak; (إلى) harf-i cerri ile kullanıldığında vesîle olmak; (في) harf-i cerri ile bir iş hakkında kullanıldığında ise o işte yardımcı olmak mânalarına gelir.¹ Arapçada şefaate edene “şâfi’ ve şefî” (شَافِع ve شَفِيع) denilmektedir. “Şüf’a”, (شُفْعَة) istenilen bir şeyi yanında bulunan nesneye eklemeyi, katmayı ifade eder ki tek iken çift yapmaktan ibaret olur. Nitekim İslam hukukunda bir mülkün satımında kullanılan şüf’a hakkı bu mânadadır. “Teşfi” (تَشْفِي), birisinin şefaatinin kabul etmek; “istişfâ” (اِسْتِشْفَاع) ise bir kimseden şefaate istemek anlamına gelir.²

“Şefe’a-yeşfe’u” (شَفَع-يَشْفَع) fiilinin masdarı olan şefaate, sözlükte, “aracılık yapmak, vesîle olmak, dua etmek”³ anlamlarına gelip kendisi için şefaatte bulunulacak kimsenin faydasına olacak bir şeye erişmesi, zararına olacak bir durumdan kurtulması veya bir ihtiyacının karşılanması için yapılır.⁴

¹ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya (ö. 395/1004), “şfa” md., *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*; I-VI, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârun), Kâhire: Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1970, “şf'a” md., a.g.e., III, 201; Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), “şf'a” md., *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992, s. 458; Âsım Efendi, Mütercim (ö. 1235/1819), “şf'a” md., *Kâmus Tercümesi*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1305, III, 307.

² Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (ö. 817/1415), “şf'a” md., *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993, III, 307-309.

³ Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö. 400/1009), “şf'a” md., *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa* (nşr. Şehabeddin Ebû Amr), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1998, II, 958; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), “şf'a” md., *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrût: 1970, VIII, 183-185; Fîrûzâbâdî, “şf'a” md., a.g.e., s. 947-948.

⁴ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144); “şf'a” md., *Esâsü'l-Belâğa*, (nşr. Mezid Naîm, Şevki Maarri), Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1998, s. 424-625; Üşî, Ebü'l-Hasen Siracüddîn Ali b. Osman Fergânî (ö. 575/1179), *Bed'ü'l-Emâlî: Emâlî*, İstanbul: yay.y., 1318, s. 93; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülkâdir er-Râzî, (ö. 666/1268), “şf'a” md., *Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*, (nşr. Hüseyin Elmalı), Ankara: TDV Yayınları, 1997, s. 305; Râzî, *et-Tefsîr*, X, 206; Ahterî, Mustafa b. Şemsüddîn el-Karahisârî (ö. 968/1560), “şf'a” md., *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Dersaadet Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1310; Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali (ö. 1158/1745), “şf'a” md., *Mevsûatu Keşşâfi Istılâhâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I-II, (nşr. Ali Dahrûc-Abdullah Halidî), Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996, I, 1034; Dugaym, Semih, “şf'a” md. *Mevsûatu Mustalahâti İlmi'l-Kelâmi'l-İslâmî*, I-II, Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1998, I, 666.

Şefaitle aynı kökten türeyen “şef” (شَفَع), hem masdar hem de isim olarak kullanılmaktadır. Masdar şeklinde, tek olan bir şeye bir mislini daha ekleyip onu çift yapmak; isim halinde ise ‘tek’ anlamına gelen “vetr” (وَتَّر) kelimesinin zıddı olup ‘çift, eş’ demektir.⁵ Mesela tek olduğundan Hz. Âdem’e “vetr” (وَتَّر), ona eş olup onunla çift olduğundan dolayı Hz. Havva’ya da “şef” (شَفَع); ayrıca Zilhicce ayının onuncu günü olan kurban bayramının ilk gününe çift sayı olduğundan dolayı “şef” (شَفَع), Zilhicce’nin dokuzuncu günü olan arife gününe ise tek sayı olduğu için “vetr” (وَتَّر) denilmiştir. Nitekim “şef” (شَفَع) kelimesi, bazı âlimlere göre (وَالشَّفَع وَالْوَتَّر) “*Yemin olsun çift olana ve tek olana.*”⁶ âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.⁷ Ayrıca bazı âlimler tarafından “vetr” (وَتَّر) ile tek ve eşi olmayan Allah Teâlâ’nın; “şef” (شَفَع) ile ise çift ve eşi olan yaratılmış bütün varlıkların murad edildiği ifade edilmiştir.⁸

Aynı zamanda şefaata, “başka birisine katılmak, yardım etmek ve destek olmak” demektir. Bu da genellikle rütbe, makam ve mevki bakımından üstte olanın daha altta olana katılması, eş, ortak olup onu desteklemesi demektir ki kıyamet günündeki şefaata bu şekildedir.⁹

Kim birine eş olup onu desteklerse, o kişinin iyiliğine de kötülüğüne de ortak olmuş olur.¹⁰ Nitekim (مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتِنًا) “*Her kim güzel bir hususta şefaatte bulunursa, ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse, onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.*”¹¹ âyetinde şefaata, bu mânada kullanılmıştır.¹² Buradaki şefaata sözcüğü, “herhangi bir kimsenin bir başkasını hayır veya şer olan bir yola yönlendirmesi, böylelikle diğerinin bu yola gitmesiyle yol gösterdiğinin çifti (şef’i) imiş gibi bir hale gelmesi” anlamındadır.¹³ Bu hususu açıklayan bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “*Kim İslâm’da iyi bir yol, çığır açarsa, o kişiye hem bu yaptığıının sevabı hem de bu yolda sevap işleyenlerin sevabı verilir, diğerlerinin sevabından da hiçbir şey*

⁵ Ebû Bekr er-Râzî, “şfa” md., *Tefsîru Garîbi’l-Kur’âni’l-Azîm*, s. 305; Âsım Efendi, “şf’a” md., *a.g.e.*, III, 307.

⁶ Fecr, 89/3.

⁷ Râgıb el-İsfahânî, “şf’a” md., *a.g.e.*, s. 386; Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî, “vtr” md., *Tefsîru Garîbi’l-Kur’âni’l-Azîm*, s. 248; İbn Manzûr, “şf’a” md., *a.g.e.*, VIII, 183-185; Fîrûzâbâdî, “şf’a” md., *a.g.e.*, s. 947-948.

⁸ İbn Fâris, “şf’a” md., *a.g.e.*, III, 201; Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî, “vtr” md., *Tefsîru Garîbi’l-Kur’âni’l-Azîm*, s. 248.

⁹ Râgıb el-İsfahânî, “şf’a” md., *a.g.e.*, s. 386; İbn Manzûr, “şf’a” md., *a.g.e.*, VIII, 183-185.

¹⁰ Râgıb el-İsfahânî, “şf’a” md., *a.g.e.*, s. 386; İbn Manzûr, “şf’a” md., *a.g.e.*, VIII, 183-185.

¹¹ Nisâ, 4/85.

¹² Taberî, *et-Tefsîr*, VII, 268; Âlûsî, Ebû’s-Senâ, *a.g.e.*, IV, 143.

¹³ Râgıb el-İsfahânî, “şf’a” md., *a.g.e.*, s. 458.

eksiltilmez. Her kim de İslâm'da kötü örnek olacak bir çığır açarsa, hem bunun günahı, hem de o yol üzere amel edenlerin günahı o kimseye yazılır ve diğerlerinin günahından da hiçbir şey eksilmez."¹⁴

Kişinin yüksek bir konuma sahip birisinin makamında başka birisi için ricada bulunmasına¹⁵ veya alacaklının yanında borçlunun lehine aracılık yapmasına¹⁶ dünyevî anlamda şefaate denir.¹⁷ Görüldüğü üzere şafaate yüklenen anlamlar içerisinde "aracı olmak", "yardım etmek", "vesîle olmak" anlamları ön plana çıkmaktadır ki şefaate kelimesi, türevleriyle birlikte, Kur'ân'da bu yönüyle hem dünyaya hem de âhirete yönelik olarak kullanılmaktadır.¹⁸

Şefaate, İslâm öncesi toplumlar tarafından bilinen ve kullanılan bir kavramdır. Nitekim Araplar, meme emen yavrusu varken hamile kalan ve çift yavru sahibi olan deveye "Şâfi'î" "شَافِعِي" ismini verirlerdi.¹⁹ Ayrıca bu müşrik toplumun, Kabe'yi tavaf ederlerken -hâşâ- "Allah'ın kızları" dedikleri kuş şeklindeki putlardan şefaate umarak "Lât hakkı için, Uzza hakkı için, üçüncüleri Menat hakkı için! Onlar yüce turnalardır. Onların şefaati umulabilir!"²⁰ demeleri bu kavramın Kur'ân'ın indiği toplum tarafından bilinip kullanıldığını göstermektedir. Nitekim Kur'ân'ın cahiliye toplumunun sözü olarak zikrettiği "Bunlar Allah katında bizim şefaateçilerimizdir."²¹ ifadesi de bu gerçeği bildirmektedir.

B. Şefaatin Terim Anlamı

Dünya-âhiret ayırımı yapılmaksızın genel bir şekilde yapılan tanıma göre şefaate, "Şefaate edenin, bir kimsenin herhangi bir menfaate erişebilmesi ya da zarardan kurtulması

¹⁴ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâ'î*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, "Zekât" 64; Ahmed b. Hanbel, IV/362.

¹⁵ İbn Manzûr, "şfa" md., *a.g.e.*, VIII, 183-185.

¹⁶ Buhârî, "İstikrâz" 18.

¹⁷ Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, IV, 143; Çelebi, İlyas, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbar*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002, s. 338.

¹⁸ Bk. Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, "şf'a" md., *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990, s. 384.

¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, "şf'a" md., *a.g.e.*, s. 386; İbn Manzûr, "şf'a" md., *a.g.e.*, VIII, 183-185; Fîrûzâbâdî, "şf'a" md., *a.g.e.*, III, 307-309.

²⁰ Âlûsî, Ebü'l-Meâlî, Mahmûd Şükrî b. Abdillâh (ö. 1342/1924), *Bülûgu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, (nşr. Muhammed Behcet Eserî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts., II, 203-204. Kur'ân-ı Kerîm, şu âyet-i kerîmelerle onların bu yalanlarını yüzlerine çarpmakta ve o putlardan şefaate beklenemeyeceğini bildirmektedir: "Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve bir diğerini, üçüncüsü olan Menât'ı. Erkek çocuklar size de kız çocuklar O'na öyle mi? Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim! Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı kuru isimlerden ibarettir." (Necm, 53/19-23)

²¹ Yûnus, 10/18.

için yüksek bir makama yalvarıp yakararak istekte bulunmasıdır.”²² Âhirete yönelik etkisi açısından ifade edilecek olursa terim olarak şefaât, “âhirette Allah’ın kendilerine izin verip şefaât etmelerine müsaade ettiği peygamberlerin ve diğer sâlih kulların, insanlığın mahşer yerinin meşakkatinden kurtulup bir an önce hesabın başlaması, cehennemi hak eden bazı günahkâr mü’minlerin oraya girmemesi, cehenneme girenlerin oradan çıkarılıp cennete konulması; cenneti hak edenlerin ise daha yüksek derecelere ulaşmaları için Allah’a yalvarıp yakarmaları, dua edip istekte bulunmalarıdır”²³ şeklinde tanımlanabilir.

Şefaati kabul eden âlimlerin genel görüşüne göre Hz. Peygamber’in şefaati, hem dünyada hem de âhirette geçerlidir. Dünya hayatındaki şefaât, Allah Resûlü’nün insanları hayırlı işlere teşvik etmesi,²⁴ bir kimsenin hidâyete ermesi, günahlarının affedilmesi, bir ihtiyacının giderilmesi veya içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulması için Allah’a dua edip istekte bulunması ve isteğinin Allah tarafından kabul edilerek gerçekleşmesi şeklinde olmuştur.²⁵

Âhiretteki şefaât ise ilki mahşer günü gerçekleşecek ve bütün insanlığın istifade edeceği şefaattir ki Hz. Peygamber (s.a.v), o günün sıkıntılarının giderilmesi için Allah’a yalvaracak ve bekleme sona erip insanların hesabı görülmeye başlanacaktır.²⁶ Bu şefaât, sadece Hz. Peygambere mahsus olup “şefaât-i uzmâ” olarak ifade edilen şefaattir. Şefaât-i uzmânın yanısıra başta Hz. Peygamber ve diğer peygamberler olmak üzere Allah tarafından kendilerine şefaât yetkisi verilenlerin farklı maksatlarla şefaatte bulunacakları bildirilmiştir ki²⁷ bu şefaât çeşitleri hakkında ileride detaylı bilgi verilecektir. Müslümanlar arasında şefaatin sübutu hakkında ihtilaf yoktur. Ancak şefaatin tesiri, faydası, kimlerin

²² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 688; Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali (ö. 786/1384), *Sahîhu’l-Buhârî bi Şerhi’l-Kirmânî: el-Kevâkibü’d-Derârî fi Şerh-i Sahîhi’l-Buhârî*, I-XXV, Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1981, III, 213; Tehânevî, “şfa” md., *a.g.e.*, I, 1023.

²³ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944), *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, (nşr. Mehmet Boynukalın, Bekir Topaloğlu), İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005, I, 464; a.mlf, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 587; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 688; Neseî, *Tebîrâtü’l-Edille*, II, s. 397-398; Herârî, Abdullah, *İzhârü’l-Akâidetü’s-Sünniyye bi Şerhi’l-Akâidetü’t-Tahâviyye*, Beyrût: Dâru’l-Meşâri’, 1997, s. 184.

²⁴ Bk. Nisâ, 4/85; Taberî, *et-Tefsîr*, VII, 268; Râzî, *et-Tefsîr*, X, 205-206; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1406.

²⁵ Tirmizî, “Cenâiz”, 59 (III, 369); Ahmed b. Hanbel, IV, 170.

²⁶ Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184); “Rikak”, 51 (VII, 203-204); Müslim, “İmân”, 322-327 (I, 180-185).

²⁷ Kirmânî, *a.g.e.*, III, 213; İbn Ebi’l-‘Îz, Ebü’l-Hasen Sadruddîn Ali b. Ali b. Muhammed el-Hanefî (ö. 792/1390), *Şerhu’l-Akâidetü’t-Tahâviyye*, (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Şuayb el-Arnaut), Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1993, s. 282-290; Şa’rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali (ö. 973/1565), *el-Yevâkît, ve’l-Cevâhir fi Beyâni Akâidi’l-Ekâbir*, Kâhire: el-Matbaatü’l-Ezheriyye, 1307, s. 173; Tehânevî, “şfa” md., *a.g.e.*, I, 1023; Cisrî, *a.g.e.*, s. 150.

şefaata edebileceği ve kimlere şefaata edileceği hususlarında âlimler arasında ihtilaf vardır.²⁸ Araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu farklı görüşlere ve delillerine yer verilerek değerlendirilmede bulunulacaktır.

C. Şefaatin Unsurları

Şefaata, bir kişinin aracılık ederek yüce bir makam sahibinden aracılık ettiği kişinin faydasına olanın yapılmasını veya zararına olanın terk edilmesini yalvararak istemesidir.²⁹ Bunun için kendisinden şefaata istenenin (Meşfû' ileyh), şefaata edenin (Şâfi'/Şefî'), kendisi için şefaata edilenin (Meşfû' leh), şefaata istenen konunun (Meşfû' fih) olması gerekir.³⁰

Bu bilgiler ışığında şefaatin şu unsurlara ayrıldığı söylenebilir:

1. Şefaata İstene (Meşfû' ileyh)

“Meşfû' ileyh” (مَشْفُوعٌ إِلَيْهِ), kendisinden bir aracı vasıtasıyla şefaata istene; affı, rahmeti, merhameti, bağışlaması talep edilen yüce makam sahibine denir. Şefaatten söz edildiğinde yegâne meşfû' ileyh, Allah Teâlâ'dır.³¹ Şefaata edecek olanlar, şefaata iznini ve yetkisini Allah Teâlâ'dan alırlar.³²

2. Şefaata Eden (Şâfi'/Şefî')

“Şâfi'/Şefî'” (شَافِعٌ/شَفِيعٌ), şefaata eden demektir.³³ Konuyla ilgili âyet-i kerîmelerde, hadîs-i şeriflerde ve bunları yorumlayan eserlerde Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v) başta olmak üzere diğer peygamberler, melekler, şehitler, âlimler, veliler ve seçkin kişiler.. gibi Allah'ın razı olduğu ve izin verdiği kimselerin Allah katında şefaata edecekleri bildirilmiştir.³⁴

3. Şefaata Edilen (Meşfû' leh)

“Meşfû' leh” (مَشْفُوعٌ لَهُ), kendisi için şefaata istene kimse anlamına gelir.³⁵ Kabul gören genel anlayışa göre kendileri için şefaata istene kimseler mü'minlerdir. Ayrıca

²⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XI, 423; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Neseftiyye*, s. 82-86; İbn Ebü'l-Îz, *a.g.e.*, s. 289.

²⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688; Kirmânî, *a.g.e.*, III, 213; Şa'rânî, *el-Yevâkît*, s. 173; Tehânevî, “şfa”md., *a.g.e.*, I, 1023.

³⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688.

³¹ Bk. Zümer, 39/43-44; Secde, 32/4.

³² Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3.

³³ İbn Manzûr, “şfa”md., *a.g.e.*, VIII, 183-185; Fîrûzâbâdî, “şfa”md., *a.g.e.*, III, 307-309.

³⁴ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Enbiyâ, 21/28; Sebe, 34/23; Necm, 53/26; Buhârî, “Tevhîd” 24 (VIII, 181-182); Tirmizî, “Kıyâme”, 11-13 (IV, 625-628); Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/888), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “Cihâd”, 26 (III, 34); Ahmed b. Hanbel, III, 94, 325; İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1440-1444); Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed (ö. 429/1037), *Usûlü'd-Dîn*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981, s. 244; Hasan Hanefî, *a.g.e.*, IV, 360; Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya: Tekin Kitabevi, 1996, s. 423.

³⁵ Cevherî, “şf'a”md., *a.g.e.*, II, 958; İbn Manzûr, “şf'a”md., *a.g.e.*, VIII, 183-185.

mahşerde haklarında verilecek hükmün bir an önce gerçekleşmesi ve o günün sıkıntılarının hafifletilmesi şeklinde bütün insanların şefaatten istifade edecekleri belirtilmiştir.³⁶

4. Şefaatin Konusu (Meşfû' fih)

“*Meşfû' fih*” (مَشْفُوعٌ فِيهِ), şefaatin konusudur.³⁷ Genel olarak şefaatin konusu, ya kendisi için şfaat istenen kişinin bir faydaya erişmesi ya da bir zarardan kurtulmasıdır.³⁸ Bu anlamda mü'minlerden büyük günah sahibi olanların affedilmesi,³⁹ bazı mü'minlerin hesapsız cennete girmeleri,⁴⁰ cenneti hak etmiş olanların makam ve mevkilerinin yükseltilmesi, bazılarının cehenneme girecek iken kurtulmaları, bazı cehennemliklerin azaplarının hafifletilmesi, bazılarının cehenneme girdikten sonra çıkarılmaları..⁴¹ gibi hususlar şefaatin konusunu oluşturmaktadır.⁴²

Şefaatin unsurlarını bu şekilde ifade ettikten sonra şimdi de konuyla yakından ilgili olan bazı temel kavramları açıklamaya çalışacağız.

II. ŞEFAATLE İLGİLİ OLAN KAVRAMLAR

Bir konunun iyi şekilde anlaşılabilmesi için o konuyla ilgili kavramlar önem arzettiğinden dolayı izah etmek gerekir. Bundan dolayı biz de tezimizin bu kısmında konumuzla ilgili olan bazı kavramları ele alıp incelemeye çalışacağız.

A. Vesîle ve Tevessül

“Vsl” (وسل) kökünden türeyen vesîle, sözlükte, “sultanın yanındaki makam, derece ve yakınlık; kendisiyle başkasına yaklaşmayı, ulaşmayı sağlayan sebep, aracı” gibi anlamlara gelir. Çoğulu “vüsûl” ve “vesâil”dir.⁴³

“*Vessele fülânün ilâllâhi vesîleten*” (وَسَلَّ فُلَانٌ إِلَى اللَّهِ وَسِيْلَةً) denildiği zaman “*Kişi Allah'a yaklaşılabildiği bir iş yaptı.*” anlamı kastedilir. “*Tevessele ileyhi bi vesîletin*” (تَوَسَّلَ إِلَيْهِ بِوَسِيْلَةٍ) sözüyle “*Allah'a bir amel ile yakınlıştı.*”, “*Tevessele ileyhi bi kezâ*” (تَوَسَّلَ إِلَيْهِ بِكَزَاةٍ)

³⁶ Buhârî, “Rikâk” 51 (VII, 203-204); “Tevhîd”, 36 (VIII, 200-202), “Tefsîr”, 2 (V, 147); Müslim, “Îmân”, 322-327 (I, 180-186); İbn Mace, “Zühd”, 37 (II, 1440-1444).

³⁷ İbn Manzûr, “şf'a” md., a.g.e., VIII, 183-185.

³⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689-690.

³⁹ Bk. Tirmizî, “Kıyame”, 11; İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1440-1444).

⁴⁰ Müslim, “Îmân”, 367 (I, 197).

⁴¹ Bk. Buhârî, “Rikâk”, 51 (VII, 203-204), “Tevhîd”, 19, 36 (VIII, 172-174, 200-202); Müslim, “Îmân”, 327 (I, 184-186).

⁴² Eş'arî, Ebü'l-Hasen İbn Ebî Bişr Ali b. İsmâil b. İshâk (ö. 324/936); *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, (nşr. Abbâs Sabbâğ), Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1994, s. 159-160; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587; İbn Ebi'l-İz, a.g.e., I, 289-290.

⁴³ Ferâhîdî, Halil b. Ahmed b. Amr (ö. 175/791); “vsl” md., *Kitâbü'l-Ây*, I-VIII, (nşr. Mehdî Mahzûmî, İbrâhim Semerrâf, Beyrût: Müessesetü'l-Â'lemi li'l-Matbuât, 1988, III, 1901; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980); “vsl” md., *Tehzîbü'l-Luga*, I-XV, (nşr. Ahmed Abdülalim Berdûnî), Kâhire: Dâru'l-Misriyye, ts., XIII, 67; İbn Manzûr, “vsl” md., a.g.e., XI, 724; Fîrûzâbâdî, “vsl” md., a.g.e., s. 1376; Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1790), “vsl” md., *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, y.y.: y.y., 1306, VIII, 154.

بِكَدًا) ifadesiyle ise “Kendisine sevgi gösterilen, şefkatle davranılan bir aracının hatırı ve hürmeti ile Allah’a yaklaştı.”⁴⁴ denilmek istenir ki anlam bakımından şefaate yakınlığı dikkat çekicidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de vesîle iki yerde geçmektedir.⁴⁵ Konumuzla doğrudan ilgili olan Mâide Sûresi’ndeki âyet-i kerîmede (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ..) “Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşmaya vesîle arayın..”⁴⁶ buyrulurak mü’minlere Allah’a manevî olarak yaklaşmak, O’nun rızasını kazanıp yardımına erişmek; af, mağfiret ve rahmetine ulaşmak için “vesîle” aramaları emredilmiştir.

Âyet-i kerîmede geçen “vesîle”yi, Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687-88), Mücâhid, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Süddî (ö. 127/745) gibi bazı âlimler, “Allah’a yaklaşmak” şeklinde tefsir etmişlerdir. Allah’a yaklaşmanın ise O’nun emirlerine itaat edip yasaklarından kaçınarak rızasını kazandıracak ve böylece O’na yaklaştıracak güzel ameller işlemekle mümkün olabileceğini bildirmişlerdir.⁴⁷ Râgıb el-İsfehânî (ö. 425/1034 civ.), söz konusu vesîlenin, ilim, ibadet ve dinin güzelliklerini araştırıp elde etmeye çalışarak Allah’a yakınlık kazanmaya çalışmaktan ibaret olduğunu bildirir.⁴⁸ Zemahşerî (ö. 538/1144) ise “vesîle”yi “kendisiyle tevessül edilen ve yaklaşmaya aracı kılınan her türlü fiil ve davranış olduğunu ve burada kendisiyle Allah’a yaklaşılacak itaatleri yapmak ve isyanlardan kaçınmak anlamlarında mecaz olarak kullanıldığını bildirmiştir.⁴⁹ Ayrıca Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) vesîleyi kişiyi Allah’a götüren “sevgi”, İbn Enbârî (ö. 328/940) ise “ihtiyaç” olarak açıklamıştır.⁵⁰ Bu durumda vesîle kelimesi; ihtiyaç, yakınlık ve kurbîyet, hedefe ulaştıran vasıta ve yakınlaşmaya aracı olan her türlü fiil ve davranışı ifade etmektedir. Nitekim bazı âyetlerde, Allah yolunda mücahede etmek, değişik zorluklara, musibetlere karşı sabretmek ve namaz kılmak, vesîle

⁴⁴ İbn Manzûr, “vsl” md., a.g.e., XI, 724.

⁴⁵ Mâide, 5/35; İsrâ, 17/57.

⁴⁶ Mâide, 5/35.

⁴⁷ Taberî, *et-Tefsîr*, VIII, 403-404; Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa’îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, I-V, Beyrût: Müessesetu Şa’bân, ts., II, 148; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, III, 96-97; Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., VI, 182-183; Reşîd Rızâ, Muhammed (ö. 1354/1935), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm=Tefsîrü’l-Menâr*, I-XII, Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, ts., VI, 368.

⁴⁸ Râgıb el-İsfehânî, “vsl” md., a.g.e., s. 871.

⁴⁹ Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, I-VI, (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Riyâd: Mektebetü’l-Ubeykân, 1998, III, 230.

⁵⁰ Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, VI, 369; Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., VI, 183.

edinilebilecek örnek davranışlar olarak zikredilmiştir.⁵¹ Ayrıca Allah'ı ve âhireti tasdik edip; Allah yolunda harcama yapmayı, Allah'a yakın olmaya ve Resûlü'nün duasını almaya vesîle sayanların bu iyi niyet ve davranışlarının onlar için Allah'a yakınlık vesîlesi olacağı ve neticede rahmet diyarı olan cennete yerleştirilecekleri müjdelenmiştir.⁵² Dolayısıyla iman etmek, abdest almak, Allah'ı zikretmek, kelime-i tevhîd, Kur'ân, namaz, oruç, sadaka, hac, umre vb. ibadetler gibi müslümanın kendisini Allah'a sevdiren yakınlık kazandıracak her türlü sâlih amel birer vesîledir.⁵³ Bunların yanısıra sâlih kimseler, melekler, mukaddes mekânlar ve mübarek zamanlar, kısacası kulun Allah'a yaklaşmasında moral ve motivasyon olarak katkı sağlayan, aracılık yapan, Allah'ın değer verdiği ve mü'mine sevap kaynağı olan her şey vesîle kapsamına dahil edilebilir.⁵⁴

Hadîs-i şeriflerde ise vesîle, Allah katındaki en üst derece⁵⁵ ve âhirette sadece peygamberimize verileceği umulan en yüksek makam (makâm-ı mahmûd, şefaât),⁵⁶ Allah'a yakınlık, cennetteki yüce makamlardan biri⁵⁷ mânalarına kullanılmıştır ki⁵⁸ bu anlamlar, şefaât konusuyla doğrudan ilgilidir.

Vesîle ile aynı kökten gelen tevessül, sözlükte, “birini veya bir şeyi vesîle, aracı edinerek hedefine yaklaşmak ve ondan istediğini elde etmek” demektir ki bundan maksat, Allah'a yaklaşmak ve O'ndan umduklarını elde etmektir.⁵⁹ Terim olarak ise tevessülü, “bir müslümanın, isteklerini elde edebilmek için Allah'ın isim ve sıfatlarını, Hz. Peygamber'i,

⁵¹ Bk. Bakara, 2/45, 153. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de bir hadislerinde güçlülere rağmen abdesti tam olarak almanın, mescidlere doğru çok adım atmanın ve bir namazdan sonra diğer bir namazı beklemenin, günahlara keffâret ve hasenâtı artırmaya vesîle olduğunu bildirmiştir. (İbn Mâce, “Tahâret”, 49 (I, 148).)

⁵² Tevbe, 9/99.

⁵³ Taberî, *et-Tefsîr*, VIII, s. 404; Râğb el-İsfahânî, “vsl” md., *a.g.e.*, s. 871; Cevherî, “vsl” md., *a.g.e.*, V, 1841; İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328), *Kâidetün Celîletün fi't-Tevessülü ve'l-Vesîleti*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts., s. 48; Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, VI, 182.

⁵⁴ Bk. Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *Fezâilü'l-Evkât*, (nşr. Adnan Abdurrahman Kaysî), Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1990, s. 77-520; Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali eş-Şafî'î (ö.756/1355), *Şifâü's-Sekâm fi Ziyâreti Hayri'l-Enâm*, (nşr. Hüseyin Muhammed b. Şükrî), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008, s. 87-443; Himyerî, 'Îsâ b. Abdillâh b. Manîf, *et-Teemmül fi Hakîkati's-Tevessül*, Beyrût: Dâru Kurtuba, 2001, s. 181-439; Hısni, Ebü Bekr Takıyyüddîn b. Muhammed b. Abdülmü'min, *Def'u Şübehi Men Şebbehe ve Temerrede ve Nesebe Zâlike ile's-Seyyidi'l-Celîli'l-İmâm Ahmed*, (nşr. Abdülvahid Mustafa) Leiden, Kâhire: Dâru'l-Mustafa, 2003, s. 391-455; Çeker, Orhan, *Tasavvufî Meselelere Fikhî Bakış*, Konya: Damla Ofset, 2010, s. 83-84.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 169; III, 82, 355;

⁵⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586); Nesâî, “Ezan”, 37 (V, 25-26).

⁵⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 587); Nesâî, “Ezan”, 37 (V, 25-26).

⁵⁸ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, (ö. 666/1268), *Muhtâru's-Sihâh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987, s. 721; İbn Manzûr, “vsl” md., *a.g.e.*, XI, 725; Münâvî, Muhammed Abdurraûf (ö. 1031/1622), *et-Tevkîf alâ Mühimmeti't-Te'ârîf*, (nşr. Muhammed Rıdvan Dâye), Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1990, s. 726.

⁵⁹ İbn Manzûr, “vsl” md., *a.g.e.*, XI, 724; Ezherî, “vsl” md., *a.g.e.*, XIII, 67; Ferâhîdî, *a.g.e.*, III, 1901; Fîrûzâbâdî, “vsl” md., *a.g.e.*, s. 1376; Zebîdî, “vsl” md., *Tâcü'l-Arûs*, VIII, 154; Münâvî, *et-Tevkîf*, s. 726; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, III, 97.

muttaki ve sâlih kimseleri ve dualarını, yaptığı sâlih amelleri ve Allah nezdinde yeri ve değeri olan şeyleri vesîle (şefaataçı, aracı) edinerek, Allah'a yakın olmaya çalışması”⁶⁰ şeklinde tarif edebiliriz.

Şefaata ile vesîle arasında yakın bir irtibat vardır. Bundan dolayıdır ki bazı âlimler, vesîleyle dua ve şefaata; şefaata de bir çeşit dua ve vesîle şeklinde açıklamışlardır.⁶¹ Nitekim Allah Resûlü (s.a.v) her ezandan sonra okunması tavsiye olunan ezan duasındaki “vesîle”nin sadece kendisine verilecek olan bir makam (makâm-ı mahmud, şefaata) olduğunu bildirmiş, ümmetine kendisi için salâvat getirerek vesîleyle istemelerini tavsiye etmiş ve ezan duasını okuyanların kendisinin şefaatine erişeceklerini müjdelemiştir.⁶²

Vesîle ve tevessül ile şefaata kavramları arasındaki bu yakın irtibattan dolayı dünya hayatındaki şefaata konusu, bu kavramlarla ilişkilendirilerek ele alınmış ve tevhide zedeleyip zedelediği açısından tartışılmıştır. Biz bu konuyu çalışmamızın üçüncü bölümünde geniş olarak ele alıp inceleyeceğimiz için detaylı açıklamayı ilgili bölüme havale ederek burada bu kadarlıkla iktifa ediyoruz.

B. Dua

Sözlükte “da’vet” (دَعْوَة) ve “da’vâ” (دَعْوَى) kelimeleri gibi masdar olarak, “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek, aracı kılmak, Allah’a bir maksat için yalvarıp yakarmak, ibadet etmek”⁶³ mânalarına gelen “duâ” (دُعَاء), isim olarak ise “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya, âciz olandan güçlü olana doğru meydana gelen istek ve niyaz” demektir.⁶⁴ Ayrıca Allah’a sunulacak istekleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilmektedir.⁶⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi yerde geçen dua kelimesiyle birlikte bazı âyet-i kerîmelerde “da’vâ” ve “da’vet” kelimeleri de “dua” anlamında

⁶⁰ Râgıb el-İsfahânî, “vsl” md., *a.g.e.*, s. 871; Rifâ’î, Muhammed Nesîb, *et-Tavassül ilâ Hakîkati’t-Tevessül*, Haleb: Müessesetü’l-Daveti’s-Selefiyye, ts., s. 20; Himyerî, *a.g.e.*, s. 11; Yavuz, Yusuf Şevki, “Tevessül”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, XXXI, 6; Naim, Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-X, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1978, III, 288.

⁶¹ İbn Manzûr, “vsl” md., *a.g.e.*, XI, 725; Üşî, *a.g.e.*, s. 93; İbn Teymiyye, *el-Kâide*, s. 49; Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, VI, 370; Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1277/1860), *Şerhu Cevhereti’t-Tevhîd*. (nşr. Abdülkerîm Tettân, Muhammed Kîlânî), y.y. : yay.y., 1972, s. 428.

⁶² Buhârî, “Ezân”, 8 (I, 152); “Tefsîr” (Sûre 17), 11 (V, 228); Müslim, “Salât”, 11 (I, 288), Ebû Dâvûd, “Salât” 36 (I, 359); krş. Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586-587); Nesaî, “Ezan” 37 (II, 25-26).

⁶³ İbn Manzûr, “d’av” md., *a.g.e.*, XIV, 257; Cevherî, “d’av” md. *a.g.e.*, II, 1701; Râgıb el-İsfahânî, “dua” md., *a.g.e.*, s. 315. Dua kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de bu mânada kullanımları için bk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfrehes*, s. 326-330.

⁶⁴ Râgıb el-İsfahânî, “d’av” md., *a.g.e.*, s. 315; Tehânevî, “Dua” md., *Keşşâfü Istilahâti’l-Fünûn*, I, 785; Cilacı, Osman, “Dua”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 1994, IX, s. 529; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 71.

⁶⁵ Cilacı, “Dua”, *DİA*, IX, s. 529; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 71.

kullanılmış olup pek çok âyette de dua kökünden fiiller bulunmaktadır.⁶⁶ Yukarıdaki anlamlarıyla dua, hadislerde de sıklıkla kullanılmıştır.⁶⁷

Dinî bir terim olarak ise dua, “kulun, Allah Teâlâ’nın yüceliği karşısında âcizliğini itiraf ederek, O’na yönelip senâda bulunarak, sevgi ve tazim duyguları içinde ihtiyacını ifade etmesi, yalvarıp yakararak bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemesi; diğer bir ifadeyle Allah’tan lütfunu, yardımını, af ve mağfiretini dilemesi”⁶⁸ demektir. Bununla birlikte dua, Arapça’da kullanıldığı edatlara göre “bir kimse için hayır duada veya bedduada bulunmak” mânalarını da taşımaktadır. Bütün bu anlamlar dikkate alındığında bir kavram olarak dua, dinî duygu ve yöneliş konusunda birbirine yakın olan zikir, tesbih, hamd, senâ, şükür, tövbe, istiğfar, istiâze, tevessül, şefaât vb. kavramların genel çerçevesini oluşturmaktadır.⁶⁹

İşte tam bu noktada şefaât ile dua arasında sıkı bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bazı kimseler duanın faydasız olduğunu iddia etmişlerse de onların bu asılsız iddiaları naklî ve aklî delillerle çürütülmüştür.⁷⁰ Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de kullarına çok yakın olduğunu, dua edenin duasına icabet edeceğini belirtmiş,⁷¹ sadece kendisine dua edilmesini emretmiş, kendisiyle beraber başka bir ilâha, tanrıya, ya da puta dua ve ibadet edilmesini kesin olarak yasaklamış,⁷² başkasına dua edilse bile hiçbir faydasının olmayacağını bildirmiştir.⁷³ Çünkü Allah’ın dışında kendilerine dua edilenler de O’nun kulları ve yaratıklarıdır.⁷⁴ Bundan dolayı Allah’tan başka kendisine zarar veya yarar sağlamayacak şeylere dua edip yalvarmak apaçık bir sapıklıktır.⁷⁵ Kâfirlerin yaptığı dua da kabul olunmayacak, boşuna yapılmış bir duadır.⁷⁶ Ayrıca duayı gönülden⁷⁷ ve esmâ-i

⁶⁶ Bk. Bakara, 2/186; Ra’d, 13/14; Yûnus, 10/10, 89; Enbiyâ, 21/15.

⁶⁷ Bk. Wensinck, Arent Jean (ö. 1358/1939), “d’av” md., *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevî (Concordance Et Indices De La Tradition Musulmane)*, I-VII, Leiden: E. J. Brill, 1936, II, 127-135.

⁶⁸ İbn Manzûr, “d’av” md., *a.g.e.*, XIV, 257; Râgıb el-İsfahânî, “d’av” md., *a.g.e.*, s. 315; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 662; Kufralı, Kâsım, “Dua”, *İA*, I-XIII, (nşr. Adnan Adıvar v.dğr.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977, III, 650; Cilacı, “Dua”, *DİA*, IX, s. 529; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 71.

⁶⁹ Parlador, Selahattin, “İslâm’da Dua”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, IX, 531.

⁷⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, konuyla ilgili delilleri sıraladıktan sonra “*Dua hakkında edille-i şer’iyye o kadar çoktur ki bunları ancak kâfirler inkâr edebilirler.*” der. Bu konudaki iddialar ve âlimlerin verdikleri cevaplar için bk. Elmalılı, *a.g.e.*, I, 662-668.

⁷¹ Bakara, 2/186.

⁷² Şuarâ, 26/213; Kasas, 28/88.

⁷³ Fâtır, 35/13-14.

⁷⁴ A’râf, 7/194, 195; Nahl, 16/20.

⁷⁵ Hac, 22/12.

⁷⁶ Mü’min, 40/50.

⁷⁷ Mü’min, 40/14.

hüsnâsını vesîle ederek⁷⁸ yapmayı tavsiye etmiş; “*De ki: “Kulluğunuz ve duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!”*⁷⁹ buyurarak onları duaya teşvik etmiş ve dua etmeyenleri kınamıştır.⁸⁰ Kur’ân’da Allah Resûlü’ne (s.a.v) mü’minleri affetmesi ve onlar hakkında istiğfar etmesi emredilmiştir.⁸¹ Bunun yanı sıra meleklerin de mü’minlere dua ettikleri haber verilmiştir.⁸² Dualarında mü’minler için mağfiret diledikleri,⁸³ onların cehennem azabından korunup cennete yerleşmelerini, kötülüklerden ve günahlardan korunmalarını istedikleri bildirilmektedir ki⁸⁴ işte bu, onların şefaati demektir.⁸⁵ Dolayısıyla âyet-i kerîmelerden meleklerin, mü’minlerin hem dünya hem de âhiretleriyle ilgili dua ettikleri anlaşılmaktadır. Zira kötülüklerden, günahlardan korunma bu dünya hayatı ile ilgili, cehennem azabından korunma, cennete girme ise âhiret hayatı ile ilgili hususlardır.

Naslarda zikredilen dualardaki isteklerin büyük bir kısmının hayat ve şahsiyetin korunması amacına yönelik olması, prensip olarak duanın fayda vereceğine inanmayı gerektirir.⁸⁶ Bununla birlikte Hz. Peygamber’in açıklamalarında dua edene istediği şeyin ya bu dünyada peşin olarak verileceği ya âhirete saklanacağı ya da dua ettiği miktarda günahının azaltılacağı ifade edilir. Yeter ki günah olan şeyi veya akrabalık bağlarının kopmasını istememiş olsun, ya da “*Ben Rabbime dua ettim ama duamı kabul etmedi*” diyerek acele etmemiş olsun.⁸⁷ Ayrıca duanın, âdâbına riâyet edilerek yapılması gerekir.⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen bir duaya göre Rabbimizden hem bu dünya hem de âhiret hayatı için iyilik ve güzellik istemek gerekir.⁸⁹ İşte şefaati, mü’min için dünya ve âhiret hayatında en büyük iyilik ve güzelliklerden biridir. Zira şefaati, mü’mini Allah’ın rahmet, mağfiret ve sürpriz nimetlerine ulaştıracak en büyük vesîlelerden biridir.

⁷⁸ A’râf, 7/180.

⁷⁹ Furkân, 25/77.

⁸⁰ Bk. Tevbe, 9/67.

⁸¹ Âl-i İmrân, 3/159; Muhammed, 47/19.

⁸² Ahzâb, 33/43.

⁸³ Şûrâ, 42/5; Mü’min, 40/7.

⁸⁴ Mü’min, 40/7-9.

⁸⁵ Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 284-285; Bursevî, İsmail Hakkı (ö. 1137/1725), *Tefsîru Rûhi’l-Beyân*, I-X, İstanbul: Mektebetü Eser, 1969, VIII, 157; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4145.

⁸⁶ Parladır, “İslâm’da Dua”, *DİA*, IX, 532.

⁸⁷ Müslim, “Zikir” 92 (III, 2096); Tirmizî, “De’avât”, 115 (V, 566).

⁸⁸ Duanın âdâbıyla ilgili bk. Gazzâlî, Ebû Hâmid Hucetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *İhyâu Ulumi’d-Dîn*, I-VI, Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1983, I, 403-407.

⁸⁹ Bakara, 2/201; Nahl, 16/122.

Şefaât, bir çeşit duadan ibarettir⁹⁰ ve Allah nezdinde şefaât, ancak dua ile olur.⁹¹ Hz. Peygamberin ümmeti için ve mü'minlerin mü'min kardeşleri için yapacağı duanın fayda vereceğinde herhangi bir şüphe yoktur. Şefaât anlamındaki duacının duasının etkili olması, Allah'ın iznine bağlıdır.⁹² Allah'ın prensip olarak yapmayacağı bir şeyi kendisinden istemek, duadaki aşırılıklardan birisi olarak görülmüştür.⁹³ Fakat Allah tarafından kendilerine şefaât yetkisi verilen şefaâtçilerin şefaati, böyle bir aşırılık değildir. Zira onların dua ve şefaati de Allah'ın kaza, kader ve dilemesiyle olmaktadır. Dilerse Allah gerekli olan sebepleri yaratır. Çünkü dua, kişinin içinde bulunduğu veya uğrayacağı sıkıntıyı, belayı defetmek ve Allah'ın rahmet, şefkat, af ve mağfiretini celbetmek için bir sebeptir.⁹⁴ Dua, istiğfar, zikir, tesbih gibi ibadetlere ise; günahların affı, sevap, çeşitli cennet nimetleri, cehennem azabından kurtulma, şefaate erişme gibi karşılıklar verilecektir.⁹⁵

Duanın esas hedefi, insanın Yüce Yaratıcı'sına halini arzetmesi ve O'na niyazda bulunmasıdır. İşte bu anlamda dua, kul ile Allah arasında en güzel bir haberleşme ve iletişim vesilesidir.⁹⁶ İnsan, dua ederken Allah'la iletişimini olumlu şekilde sürdürmek ve O'na yakınlığını artırmak ister.⁹⁷ Nitekim tarihe bakıldığında, çeşitli toplumlara mensup insanların kendilerini yetersiz görerek Allah'a yakınlıklarını arttırmak için değişik yollara başvurdukları anlaşılmaktadır. Onlar, bazen cahiliye toplumunun yaptığı gibi yanlış yola sapıp putları⁹⁸ bazen de müslümanların yaptığı gibi doğruyu bulup Kur'ân'da tâlim buyrulan duaları⁹⁹ ve Peygamberler başta olmak üzere sâlih kimselerin dualarını şefaâtçi kılmışlardır.¹⁰⁰

⁹⁰ İbn Teymiye, *el-Kâide*, s. 49.

⁹¹ Râzî, *et-Tefsîr*, X, 206-207.

⁹² Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serîf (ö. 311/923), *Meân'il-Kur'ân ve İ'râbuhû*, I-V, (nşr. Abdülcelîl Abduhû Şelebî), Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1988, I, 337; Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, I, 308.

⁹³ Düzenli, Yaşar, *Üslup ve Semantik Açısından Kur'ân ve Şefaât*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006, s. 51.

⁹⁴ Gazzâlî, *el-İhyâ*, I, 407.

⁹⁵ Buhârî, "Ezân", 8 (I, 152); "Tefsîr" (Sûre 17), 11 (V, 228); Müslim, "Salât", 11 (I, 288), Tirmizî, "Da'avât", 60 (V, 60); Ebû Dâvûd, "Salât", 36 (I, 359); Gazzâlî, *el-İhyâ*, I, 390-402.

⁹⁶ Cılacı, "Dua", *DİA*, IX, s. 529; Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV. Yayınları, 1996, s. 212.

⁹⁷ Akay, Akif, *Günahlardan Kurtuluş Reçetesi Tevbe*, İzmir: Rehber Yayınları, 2009, s. 192.

⁹⁸ İsrâ, 17/57.

⁹⁹ Bk. Bakara, 2/201, 286; Âl-i İmrân, 3/8; İbrâhîm, 14/40-41.

¹⁰⁰ Bk. Buhârî, "İstiska", 6-12 (II, 16-19), "Menâkıb", 25 (168-185); Müslim, "İstiska", 8 (I, 612-614), "Fedâilu's-Sahâbe", 223-225 (II, 1968-1969); Tirmizî, "De'avât" 119 (V, 569); Ebû Dâvûd, "İstiskâ", 2 (I, 692-694); Ahmed b. Hanbel, III, 48, 138; İbn Mâce, "Menâsik", 5 (II, 966); "İkâmetü's-Salât", 189 (I, 441).

Ehl-i sünnet âlimleri, dua ederken esmâ-i hüsnânın, sâlih amelin ve sâlih kimselerin dualarının vesîle yapılabileceğini belirtmişlerdir.¹⁰¹ Zira Mü'minin mü'mine yaptığı dua, makbul dualardandır. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v) en makbul dualardan birinin mü'minin mü'min kardeşi için gıyabında yaptığı dua olduğunu bildirmiştir.¹⁰² Ayrıca mü'minlerin birbirine yaptığı dualar, her iki tarafa da fayda sağlar. Dua eden, bir ibadet etmiş olduğu için sevabını elde eder; hakkında dua edilen de dua kabul olduğu takdirde arzu ettiği şeye erişir. Böylece onlar, iyilik ve takva dairesinde yardımlaşmış olurlar ki Kur'ân'da da mü'minlere bu şekilde davranmaları emredilmektedir.¹⁰³

Burada kişinin, derece olarak kendisinden daha yüksek olan birisi için de dua edebileceğini de belirtmek gerekir.¹⁰⁴ Nitekim Allah Resûlü (s.a.v), umre için kendisinden izin isteyen Hz. Ömer'e "*Kardeşim! Duanda bizi de an, unutma!*"¹⁰⁵ diyerek ondan dua istemiş ve ashabına "*Tâbiînün en hayırlısı*" olarak tarif ettiği Üveys b. Âmir el-Karânî'nin (ö. 37/657) duasının makbul olduğunu bildirerek onunla karşılaşan kimselere günahlarının affedilmesi için dua istemelerini tavsiye etmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v) hayatında ümmeti için dua etmiş, dualarına âhirette de devam edeceğini bildirerek şöyle buyurmuştur: "*Her peygamberin makbul bir duası vardır. Onlar ümmetleri hakkında dua etmiş ve duaları kabul olunmuştur. Ben de duamı inşaallah kıyamet gününde ümmetime şefaet için saklıyorum.*"¹⁰⁷

Hadîs-i şeriflerde bir zulüm veya tehlike karşısında çaresiz kalan kimse, anne-baba, başkasının iyiliğini isteyen kişi, adaletten ayrılmayan devlet başkanı ve Allah için bedenî isteklerine karşı sabreden oruçlu, duası geri çevrilmeyecek kimseler arasında sayılmıştır.¹⁰⁸ Naslardan ve âlimlerin açıklamalarından anlaşıldığına göre bu dünyada bazı kulların

¹⁰¹ İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 54; Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan b. Ali (1371/1952), *Mahkü't-Tekavvül ft Mes'eleti't-Teveşşül*, (nşr. Vehbi Süleyman Ğâvecî), y.y.: yay.y., 1997, s. 15; Elbânî, *et-Teveşşül*, s. 32; Rifâ'î, *a.g.e.*, s. 22vd; Himyerî, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰² Müslim, "Zikir", 86-88 (III, 2094); Tirmizî, "Birr", 50 (IV, 352).

¹⁰³ Mâide, 5/2.

¹⁰⁴ İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim, *el-Vâsıta Beyne'l-Hulk ve'l-Hak*, Kâhire: Matbaatü'l-Âdâb, 1900, s. 15-16; Acem, Refik, *Mevsûatü Mustalahâti İbn Teymiyye*, Beyrût: Mektebetü Lübnân, 2003, s. 212-213.

¹⁰⁵ İbn Mâce, "Menâsik", 5 (II, 966).

¹⁰⁶ Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 223-225 (II, 1968-1969); Ahmed b. Hanbel, III, 48.

¹⁰⁷ Buhârî, "De'avât", 1 (VII, 145); "Tevhîd", 31 (VIII, 192-193); Müslim, "İmân", 338 (I, 189); Tirmizî, "De'avât", 130 (V, 580); Mâlik b. Enes,); İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Malik b. Enes, (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, "Kur'ân", 8 (I, 212); İbn Mâce, "Zühd", 37 (II, 1440).

¹⁰⁸ Buhârî, "Cihâd", 180 (IV, 33); Tirmizî, "Da'avât", 128 (V, 578); "Sıfetu'l-Cennet", 2 (IV, 672-673); İbn Mâce, "Duâ", 11 (II, 1270); Ebû Dâvûd, "Vitr", 29 (II, 187).

duasını geri çevirmeyip kabul eden Yüce Rabbimiz, âhirette de kendilerine izin verdiği bazı kulların şefaatinin kabul ederek¹⁰⁹ onları onurlandıracaktır.¹¹⁰

Duanın kabulü için şart olmamakla birlikte dua ederken zaman, mekan ve dua şekilleri gibi bazı şeklî unsurlara dikkat edilmiştir. İslâm'a göre dua, istenen her yerde edilebilir. Bununla birlikte âlimlerin bir kısmı, naslardan deliller gösterip bazı sâlih kişi, zaman ve mekanlar vesîle edilerek dua edilebileceğini söylerken¹¹¹ bir kısmı ise selevin böyle bir uygulaması bulunmadığı gerekçesiyle bunu kabul etmemiş ve bu tür davranışların kişiyi şirke götürebileceğini belirtmişlerdir.¹¹² Fakat âlimlerin hepsi, duanın hem bu dünyada hem de âhirette faydalı ve tesirli olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Onlara göre konuyla ilgili pek çok âyet ve hadisin yanısıra aklî delillerle de duanın gerekliliği, faydalı ve tesirli olduğu açıkça belirtilmiştir. Âhiretteki dua ise şefaate şeklinde gerçekleşecektir.¹¹³

Netice olarak âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifler incelendiğinde şefaate dua arasında önemli bir irtibat bulunduğu anlaşılmaktadır. Asr-ı saadetten bugüne müslümanlar, Allah'ın gazabından, azabından ve cehennemden kurtulmanın yanısıra rızasını elde etmek, cennete girmek ve Hz. Peygamber'in şefaatine erişebilmek için dua etmişlerdir ve etmeye de devam etmektedirler. Kişi, kendisi için dua ettiği gibi mü'min kardeşi için de dua edebilir ve etmelidir. Nitekim bir hadîs-i şerifte müslümanın müslüman kardeşinin gıyabında yaptığı duanın, en hızlı şekilde kabul edilen dualardan olduğu bildirilmiştir.¹¹⁴ Yapılan duaların hem dünya hem de âhiretle ilgili olması, faydanın temini veya zararın defedilmesi maksadını taşıması dolayısıyla şefaate ile dua arasında büyük bir benzerlik vardır ve dua, şefaate konusunda en temel kavramlardan biri olma özelliği taşımaktadır.

C. Günah

Şefaate konusuyla doğrudan ilgili olan kavramlardan birisi de günah kavramıdır. Günah, Farsça bir kelime olup sözlükte “dînî suç, sonucu kötü olan davranış ve

¹⁰⁹ Bakara, 2/255; Zuhuruf, 43/86.

¹¹⁰ Zeccâc, a.g.e., I, 337.

¹¹¹ Gazzâlî, *el-İhyâ*, I, 403; Beyhakî, *Fezâilü'l-Evkât*, s. 77-520; Turtûşî, Ebû Bekr İbn Ebî Rendeka Muhammed b. Velid (ö. 520/1126), *ed-Duâ'ü'l-Me'sûr ve Âdâbuhû*, (nşr. Muhammed Rıdvan Dâye), Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1988, s. 145vd.

¹¹² İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâil*, I-V, (nşr. Muhamed Reşid Rızâ), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, I, 12vd; 'Îd, a.g.e., s. 46-47.

¹¹³ Râzî, *et-Tefsîr*, V, 97 vd; Gazzâlî, *el-İhyâ*, I, 402-415; İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-Resâil*, I, 16 vd.; Elmalılı, a.g.e., I, 664-667; Parladr, “İslâm'da Dua”, *DİA*, IX, 534.

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 29 (II, 186).

cezalandırılmayı gerektiren amel” gibi mânalara gelir.¹¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde günah kavramını ifade eden pekçok kelime vardır.¹¹⁶ Kur’ân’-ı Kerîm’de aralarında cüz’î farklar olmakla birlikte günah; başlıca “zenb” (ذَنْبٌ),¹¹⁷ “ism” (إِثْمٌ),¹¹⁸ “ma’siyet” (مَعْصِيَةٌ),¹¹⁹ “seyyie” (سَيِّئَةٌ),¹²⁰ “fâhîşe” (فَاحِشَةٌ),¹²¹ “cünâh” (جُنَاحٌ),¹²² “sû” (سُوءٌ),¹²³ “ısyân” (عِصْيَانٌ),¹²⁴ “vızr” (وِزْرٌ),¹²⁵ “hûb” (حُوبٌ),¹²⁶ kelimeleriyle; günahın kalbteki teşekkülü ve olumsuz etkisi ise zeyğ (زَيْغٌ),¹²⁷ reyn (رَيْنٌ)¹²⁸ ve kasve (قَسْوَةٌ)¹²⁹ kelimeleriyle ifade edilir.

Dinî bir terim olarak günah, “Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı olan, kişiyi Allah’tan alıkoyup hayır ve sevaptan uzaklaştıran, işlendiğinde kınamayı ve cezayı gerektiren, dinen ve fitraten sakınılması gereken fiil ve davranış”¹³⁰ demektir. Dolayısıyla hem Cenâb-ı Hakk’ın emirlerini yerine getirmemek, hem de O’nun yasaklarına uymamak günah kapsamına girmektedir.¹³¹

¹¹⁵ İbn Manzûr, “znb” md., *a.g.e.*, I, 389; “ism” md., XII, 5; Râgıb el-İsfahânî, “znb” md., *a.g.e.*, s. 331; Fîrûzâbâdî, “znb” md., *Kâmusu’l-Muhît*, s. 110, “ism” md., s. 1388; Şemseddin Sâmî (ö. 1322/1904), “günah” md., *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007, s. 1185; Develioğlu, Ferit, “günah” md., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara: Aydın Kitabevi, 1980, s. 357; Kanar, Mehmet, “günah” md., *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000, s. 963; Ayverdi, İlhan, “günah” md., *Misalli Büyük Türkçe Sözlük=Kubbealtı Lugatı*, I-III, (nşr. Ahmet Topaloğlu, Kerîm Can Bayar), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005, I, 1115.

¹¹⁶ Günah kavramını Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîs-i şeriflerde ifade eden kelimeler ve aralarındaki farklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Râgıb el-İsfahânî, “znb” md., *a.g.e.*, s. 331, “ism” md., s. 63-64; Kılıç, Sadık, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, Konya: Hibaş Yayinevi, 1984, s. 122-169; Bebek, Adil, “Günah”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, IX, 282-283.

¹¹⁷ Yûsuf, 12/29; Muhammed, 47/19; Mü’min, 40/3, 55; Rahmân, 55/39.

¹¹⁸ Bakara, 2/173, 219; Nisâ, 4/48, 50, 111, 112; Mâide, 5/2, 63, 107; En’âm, 6/120; Ahzâb, 33/58; Nûr, 24/11; Mücâdele, 58/8, 9.

¹¹⁹ Mücâdele, 58/8, 9.

¹²⁰ Bakara, 2/81; Mü’min, 40/9.

¹²¹ Âl-i İmrân, 3/135; İsrâ, 17/32; Ahzâb, 33/30.

¹²² Bakara, 2/230, 236, 282; Nisâ, 4/101; Ahzâb, 33/55; Nûr, 24/60.

¹²³ En’âm, 6/54; Neml, 27/11.

¹²⁴ Nisâ, 4/14; Ahzâb, 33/36; Hucurât, 49/7; Tahrîm, 66/6; Cin, 72/23.

¹²⁵ Tâhâ, 20/100; Zümer, 39/7.

¹²⁶ Nisâ, 4/2.

¹²⁷ Âl-i İmrân, 3/7-8.

¹²⁸ Mutaffifîn, 83/14.

¹²⁹ Bakara, 2/74.

¹³⁰ Bu mânalar için bk. Râgıb el-İsfahânî, “ism” md., *a.g.e.*, s. 63, “znb” md., s. 331; Cürçânî, Ebü’l-Hasen Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (ö. 816/1413), “ism” md., *et-Ta’rifât*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1909, s. 9, “znb” md., s. 107; Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV,16; Tehânevî, “znb” md., *a.g.e.*, I, 827; Dugaym, *a.g.e.*, I, 600; Gölcük, Şerafeddin, *İslâm Akâidi*, Konya: Esra Yayınları, 1994, s. 50; Kılıç, *a.g.e.*, s. 27, 32-37; Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 135; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, “ism” md., s. 161, “zenb”, md., s. 346.

¹³¹ Akay, *a.g.e.*, s. 81.

Allah Resûlü (s.a.v), günahı, kişinin “*kalbini rahatsız eden ve başkalarının muttali olmasını istemediği şey*”¹³²; “*kişinin kendisini huzursuz eden ve göğsünde tereddüde yol açan şey*”¹³³ şeklinde tarif etmiş; kişinin iç âleminde işlediği günahın burkuntu yapmasının ve huzursuzluk meydana getirmesinin ise bir mü’minlik alâmeti olduğunu bildirmiştir.¹³⁴

Günahlar, âlimler tarafından büyük (kebîre) ve küçük (sağîre) günahlar olmak üzere iki başlık halinde incelenmiştir.¹³⁵ Esasen günahların büyük ve küçük günahlar şeklinde ikiye ayrılması,¹³⁶ âlimlerin değil Kur’ân’ın bir taksimidir¹³⁷ fakat Kur’ân’da büyük ve küçük günahların hangileri olduğu hakkında ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Kur’ân’da geçen “*kebâir*” (كَبَائِرَ),¹³⁸ “*kebâira’l-ism*” (كَبَائِرَ الْإِسْمِ)¹³⁹ ve “*fevâhiş*” (فَوَاحِشَ)¹⁴⁰ kelimeleri büyük günahları gösterirken; “*seyyie*” (سَيِّئَةً)¹⁴¹ ve “*lemem*” (الْلَمَمِ)¹⁴² kelimeleri de küçük günahları gösterir.¹⁴³ Nitekim şu âyet-i kerîmelerde de bu mânada kullanılmıştır: (إِن تَجْتَنِبُوا... “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”¹⁴⁴ وَيَجْزِي... “...Sonunda O, ... الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِسْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ...”) iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden

¹³² Bk. Müslim, “Birr”, 14, 15 (III, 1980); Tirmizî, “Zühhd”, 52 (IV, 597); Ahmed b. Hanbel, IV, 251, 252, 256.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, IV, 227-228; Dârimî, “Büyü”, 2 (II, 559).

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, 12.

¹³⁵ Kâdî Abdücebbâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 632; Râzî, *et-Tefsîr*, X, 61; Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 17; İbn Ebi’l-‘Îz, *a.g.e.*, s. 524-527; Sefârînî, Ebü’l-Avn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim (ö. 1188/1774), *Levâmiu’l-Envâri’l-Behiyye ve Sevâtu’l-Esrâri’l-Eseriyye*, I-II, Beyrût: el-Mektebü’l-İslâmî, ts., I, 365vd; Tehânevî, “znb” md., *a.g.e.*, I, 827; Tunç, Cihad, “Tövbe Hakkında Bazı Meseleler”, *AÜİF Dergisi*, Ankara, 1978, c. XXIII, s. 326.

¹³⁶ Günahların taksimatı hakkındaki görüşler için bk. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 330; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, III, 185; Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 448; Râzî, *et-Tefsîr*, X, 61-64; Zehebî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348); *Kitâbü’l-Kebâir ve Tebyînü’l-Mehârim*, (nşr. Muhyiddîn Müstü), Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1991, s. 41 vd.; Kılıç, *a.g.e.*, s. 321-340, Gölcük, *İslâm Akâidi*, s. 57. Günahlar, Yahudi âlimlerince “ağır” ve “hafif” şeklinde tasnif edilmiş, Hristiyan teolojisinde ise pek çok kısma ayrılmış ve günahlar arasında bir derecelendirme yapılmıştır. (Bk. Harman, Ömer Faruk, “Günah”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, XIV, 280-282.)

¹³⁷ Bk. Nisâ, 4/31, 116; Kehf, 18/49; Şûrâ, 42/37; Necm, 53/32.

¹³⁸ Nisâ, 4/31.

¹³⁹ Şûrâ, 42/37; Necm, 53/32.

¹⁴⁰ Şûrâ, 42/37; Necm, 53/32.

¹⁴¹ Nisâ, 4/31.

¹⁴² Necm, 53/32.

¹⁴³ Taberî, *et-Tefsîr*, VI, 640-660; XXII, 59-68; Râzî, *et-Tefsîr*, X, 60; XXIX, 7-8; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1345; VII, 4604.

¹⁴⁴ Nisâ, 4/31.

kaçınanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir. Şüphesiz Rabbinin bağışlaması çok geniştir... ”¹⁴⁵

Kur’ân’da büyük günahlardan ve hayasız, çirkin işlerden kaçınmanın, iman eden ve Rabbine güvenen kimselerin en temel özelliklerinden olduğu¹⁴⁶ ve âhirette insanlara verilecek olan amel defterinde küçük-büyük bütün günahların kaydedildiği bildirilir.¹⁴⁷ Dinen kesin delille yasaklanan, Allah’ı tanımaya engel olan, fitrata ters, hakkında dünyevî veya uhrevî cezayı gerektiren ve haram olduğunu bildiği halde helâl sayarak işleyen “kâfir” ismini aldığı davranışlara “kebîre” (كَبِيرَةٌ) “büyük günah”; bunun dışında kalan ve bir defa işleyene dünyada ve âhirette herhangi bir ceza gerektirmeyen kötü davranışlara da “sağîre” (صَغِيرَةٌ) “küçük günah” denir. Bir başka ifadeyle küçük günah, işleyeni lanetlenmeyen ve cehennem azabıyla tehdit edilmeyen günahdır.¹⁴⁸ Mesela tembellik, gaflet ve ihmalden dolayı bir kere bile olsa özürsüz olarak sünnetleri terk etmek veya mekruhu işlemek küçük günah kabul edilmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca ısrarla işlenen küçük günahların büyük günaha dönüşeceği, tövbe ve istiğfarla büyük günahlardan bile kurtulmanın mümkün olduğu anlayışı genel kabul görmüştür.¹⁵⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ’nın en büyük günah olan şirk (Allah’a ortak koşmak) dışındaki günahları dilediği kimseler hakkında affedebileceği,¹⁵¹ Allah’a şirk koşanların (tövbe etmedikçe) cennete giremeyeceği,¹⁵² büyük günahlardan sakınanların ise Allah’ın rahmet ve mağfiretine erişerek cennete girecekleri bildirilmiştir.¹⁵³ Hadîs-i şeriflerde büyük günahlardan “mûbikât (helak edici davranışlar),¹⁵⁴ kebâir, ekberu’l-kebâir”¹⁵⁵ gibi

¹⁴⁵ Necm, 53/32.

¹⁴⁶ Şûrâ, 42/36-37.

¹⁴⁷ Kehf, 18/49.

¹⁴⁸ Bk. Necm, 53/32; Nisâ, 4/31; Kehf, 18/49; Râgıb el-İsfahânî, “kbr” md., *a.g.e.*, s. 696, “sğr” md., s. 485; Cürcânî, “Kebîre” md., *et-Ta’rîfât*, s. 183; Râzî, *et-Tefsîr*, X, 60; XXIX, 7-8; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 17; İbn Ebi’l-‘Îz, *a.g.e.*, s. 525; Tehânevî, “znb” md., *a.g.e.*, I, 827; Sefârînî, *Levâmiu’l-Envâr*, I, 364 vd.; Bebek, “Günah”, *DİA*, XIV, s. 283; a.mlf., “Kebîre”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, XXV, 163-164.

¹⁴⁹ Gölcük, *İslâm Akâidi*, s. 57.

¹⁵⁰ Taberî, *et-Tefsîr*, VI, 651-660; Râzî, *et-Tefsîr*, XXIX, 8; Râgıb el-İsfahânî, “kbr” md., *a.g.e.*, s. 696, İbn Ebi’l-‘Îz, *a.g.e.*, s. 524-527; Tehânevî, “znb” md., *a.g.e.*, I, 827-829; Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 6246; Bebek, “Kebîre”, *DİA*, XXV, 163.

¹⁵¹ Nisâ, 4/116.

¹⁵² Mâide, 5/72.

¹⁵³ Nisâ, 4/31; Şûrâ, 42/37; Necm, 53/33;

¹⁵⁴ Buhârî, “Vesâyâ”, 23 (III, 195), “Hudûd”, 44 (VIII, 33-34), “Tıb”, 48; Müslim, “Îmân”, 145 (I, 92); Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 10 (III, 295).

¹⁵⁵ Müslim, “Îmân”, 143-144 (I, 91-92); Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 10 (III, 295); Ahmed b. Hanbel, II, 201, 214, V, 413.

ifadelerle bahsedilir ve üç, beş, yedi, dokuz gibi farklı sayılarda örnekler verilir.¹⁵⁶ Farklı rivâyetlerde şu davranışların büyük günah olduğu bildirilmiştir: Allah'a ortak koşmak, büyü yapmak, haksız yere insan öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, müslüman olan ana-babaya karşı gelmek, yalan söylemek, yalancı şahitlikte bulunmak, iffetli müslüman kadına zina iftirasında bulunmak, içki içmek, hırsızlık yapmak, mü'minlerin kiblesi olan Kabe'nin haram dâiresi içerisinde kasden av avlamak, oradaki yaş ağaçları kesmek, savaşmak gibi helâl olmayan davranışlarda bulunarak Kabe'ye saygısızlık yapmak.¹⁵⁷ Bunlar arasından Allah'a ortak koşmanın, ana-babaya karşı gelmenin ve yalan söylemenin (veya yalancı şahitlikte bulunmanın) ise "*büyük günahların en büyüğü*" olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁸ Ayrıca kişinin ödeyecek mal bırakmadan, borçlu olduğu halde ölmesinin ise "*büyük günahlardan sonraki günahların en büyüğü*" olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁹

Sahabe ve tabiînden büyük günahların sayısının üç, dört, yedi, dokuz, onbir olduğuna dair değişik görüşler rivâyet edilmiştir.¹⁶⁰ Başta Hâricîler olmak üzere bazı âlimler, Allah'ın emirlerine aykırı olan bütün davranışların, büyük günah kapsamına girdiğini belirtmişlerse de bu görüş, âlimlerin çoğunluğu tarafından doğru kabul edilmemiştir.¹⁶¹ İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) bildirdiğine göre, insanların bu konuyu önemsemeleri için Kadir gecesini ve Cuma günündeki duaların makbul olduğu icabet saati bilinmediği gibi büyük günahların sayısı da tam olarak bilinmemektedir.¹⁶² Ancak yine de konuyla ilgili eserlerde büyük günahların sayısı hakkında farklı bilgiler verilmiştir. Mesela İmam Zehebî (ö. 748/1348), *el-Kebâir* isimli eserinde yetmiş altı tane büyük günah hakkında bilgi

¹⁵⁶ *Yedi olduğu hakkında bk.* Buhârî, "Vesâyâ", 23 (III, 195), "Hudûd", 44 (VIII, 33-34); Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 10 (III, 295); Nesâî, "Muhârebe", 2. *Dokuz olduğu hakkında bk.* Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 10 (III, 295).

¹⁵⁷ Buhârî, "Vesâyâ", 23 (III, 195), "Hudûd", 44 (VIII, 33-34); Müslim, "Îmân", 143-145 (I, 91-92); Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 10 (III, 295); Ahmed b. Hanbel, II, 201, 214; IV, 392; V, 413; krş. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Edebü'l-Müfred*, (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985, s. 19-20, 27; Azimâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed b. Emir Ali (ö. 1329/1911), *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-XIV, (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osman, Muhammed Abdu'l-Muhsin), Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968, VIII, 78.

¹⁵⁸ Müslim, "Îmân", 143-144 (I, 91); Ahmed b. Hanbel, II, 214.

¹⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Büyü", 9 (III, 638); Ahmed b. Hanbel, IV, 392.

¹⁶⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 19-20; Taberî, *et-Tefsîr*, VI, 643-660. Mesela Abdullah İbn Ömer'e (r.a) göre büyük günahlar şu dokuz davranıştır: 1. Allah'a ortak koşmak 2. Adam öldürmek, 3. Savaştan kaçmak, 4. İffetli kadına zina iftirasında bulunmak, 5. Faiz yemek, 6. Yetim malı yemek, 7. Mescid-i Haram'da günah işlemek, 8. İnsanla alay edip dalga geçerek onurunu rencide etmek, 9. Ana-babaya karşı gelmek. (Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 19-20.)

¹⁶¹ Râzî, *et-Tefsîr*, X, 60-61; Sefârînî, *Levâmi'u'l-Envâr*, I, 368; İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 525; Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 17.

¹⁶² Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 17-18.

verdikten sonra kitabının son bölümünde büyük günah olması muhtemel olan pek çok davranış zikreder.¹⁶³ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ise dört yüz altmış yedi büyük günahı bahseder.¹⁶⁴

Bütün dinlerde var olan günah konusu, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan cahiliye dönemi Arap toplumunda da bir anlayış olarak yerleşmiş bulunuyordu.¹⁶⁵ Cahiliye toplumunda, tanrılara saygısız harekette bulunmak, adam öldürmek, hırsızlık yapmak, belli bir süre geçmeden kesilen kurban etinden yemek, yakın akraba ile evlenmek ve evli kadının zina etmesi gibi davranışlar günah olarak kabul ediliyordu. Fakat onlar, âhiret hayatına inanmadıklarından dolayı günah işleyenlerin; fakir düşmek, hastalanmak, bir kaza sonucu uzuvlarından birini yitirmek ve benzeri gibi sadece dünyada gerçekleşecek türden cezalar çekeceklerine inanıyorlardı.¹⁶⁶

Kelâm ilminde günah konusu, Allah ile kul arasında ruhlar âleminde yapılan sözleşmenin¹⁶⁷ zedelenmesi, mü'min ile Allah arasındaki sevginin zarar görmesi, günahın imana etkisi, dünya ve âhiretteki cezası, günahlardan hangilerinin büyük hangilerinin küçük olduğu; büyük günahların sayısı, büyük günah işleyen (mürtekibü'l-kebîre) imanî durumunun ne olduğu, günahlarından tövbe ettikten sonra veya etmeden ölen kişinin iman ve âkıbet itibarıyla durumu ve büyük günah işleyen şefaate erişip erişemeyeceği açılarından incelenir. Âlimler en büyük günahın şirk ve inkâr olduğu, samimi bir şekilde tövbe yapılmadan bu tür günahların affedilmeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca kaynaklarda küçük görülerek aldırış etmeden işlenmeye devam edilen günahların da¹⁶⁸ dinî hayat bakımından tehlikeli bir davranış olduğu hususuna vurguda bulunulmuştur.¹⁶⁹ Çünkü

¹⁶³ Zehebî, *el-Kebâir*, s. 217 vd.

¹⁶⁴ İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. Ali (ö. 974/1567), *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, (I-II), Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1988, I, 27 vd.; II, 235; krş. Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 17 vd.

¹⁶⁵ Harman, "Günah", *DİA*, IX, 278-282.

¹⁶⁶ Cevâd, *a.g.e.*, V, 528-529, 555, 560, 605; VI, 180-183; Bebek, "Günah", *DİA*, IX, 282.

¹⁶⁷ Bk. A'râf, 7/172.

¹⁶⁸ Allah Resûlü (s.a.v) mü'min ile fâcirin durumunu şöyle tablolastırır: "Mü'min günahını şöyle görür: "O, sanki üzerine her an düşme tehlikesi olan bir dağın dibinde oturmaktadır. Dağ düşer mi diye korkar durur. Fâcir ise günahı burnunun üzerinden geçen bir sinek gibi görür." (Buhârî, "De'avât" 4 (VII, 145-146); Tirmizî, "Kıyâmet" 49 (IV, 658).

¹⁶⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 137 vd.; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 185-187; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 527 vd.; Râgıb el-İsfahânî, "kbr" md., *a.g.e.*, s. 696; İbn Ebi'l-İzz, *a.g.e.*, s. 524-527; Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 448 vd.; Zehebî, *el-Kebâir*, s. 41 vd.; Sefârînî, *Levâmiu'l-Envâr*, I, 366; Tehânevî, "znb" md., *a.g.e.*, I, 827-829; Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 135; Tunç, "Tövbe Hakkında Bazı Meseleler", *a.g.d.*, XXIII, 326; Kılıç, *a.g.e.*, s. 322 vd.; Bebek, "Günah", *DİA*, XIV, s. 283; a.mlf., "Kebîre", XXV, 163-164; Topaloğlu, Çelebi, "Zenb" md., *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 346.

küçük bile olsa günahlar, ısrarla işlendiği ve tövbe ile temizlenmediği takdirde, işleyenin kalbini karartıp ilâhî mesajlara karşı duyarsız hale getirir.¹⁷⁰

İnsan, dahilî ve Hâricî değişik sebeplerle kasıtlı veya kasıtsız hata edip günah işleyebilmekte, daha sonra da işlediği günahtan kurtuluş yolları aramaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde küfür, şirk ve kul hakkı dışındaki günahlara ait cezaların, Allah'ın dilemesine bağlı olarak tövbe,¹⁷¹ büyük günahlardan kaçınma,¹⁷² ibadet ve taatte bulunma,¹⁷³ dünyada cezasını çekme¹⁷⁴ gibi vesîlelerle ve ilâhî lütufla¹⁷⁵ affedileceği bildirilmiştir.¹⁷⁶ Günahların bağışlanmasında diğer bir vesîle ise şefaattir.¹⁷⁷ Mezhepler arasında büyük günah işleyen kimselerin (mürtekib-i kebîre) iman bakımından durumu ve şefaatten istifade edip edemeyecekleri konusu tartışma konusu olmuştur. Bu hususlar üstünde araştırmamızın üçüncü bölümünde geniş olarak durulacağı için burada ayrıntıya girmiyoruz. Ancak özet olarak ifade edecek olursak; Hâricîler, büyük günah işleyenin de küçük günah işleyenin de kâfir olduğunu, dolayısıyla şefaate erişemeyeceğini ve ebedî olarak cehennemde kalacağını; Mürcie, büyük günah işleyene işlediği günahların bir zarar vermeyeceğini ve âhirette cehenneme girmeyeceğini; Mu'tezile ise böyle bir kimsenin imandan çıktığını fakat küfre girmediğini, imanla küfür arasında bir yerde (el-menzile beyne menzileteyn) olduğunu, eğer tövbe etmeden ölürse kâfir muamelesi göreceğini ve şefaate erişemeyeceğini iddia eder. Bu üç grubun iddialarına karşı Ehl-i sünnet âlimleri ise büyük günah işleyenin, bu günahları helâl saymamak, hafife ve alaya almamak şartıyla imandan çıkmayacağını, ona kâfir denilemeyeceğini, onun günahıyla fâsık, imanıyla mü'min olduğunu bildirmişlerdir. Onlara göre böyle bir kişi, şirke düşmeden öldüğü takdirde tövbe etmeden ölse bile cehennemde ebedî kalmaz. Allah Teâlâ, böyle bir kimseyi dilerse cehennemle cezalandırır, dilerse rahmet ve mağfiretiyle,¹⁷⁸ dilerse de başta Hz.

¹⁷⁰ Bk. Tirmizî, "Tefsîr", (Mutaffifin), 83 (V, 434); İbn Mâce, "Züh'd", 29 (II, 1418); Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 32.

¹⁷¹ Bk. Bakara, 2/160; Âl-i İmrân, 3/135-136; Nisâ, 4/17; Tevbe, 9/102; Tahrîm, 66/8.

¹⁷² Nisâ, 4/31.

¹⁷³ Hûd, 11/114.

¹⁷⁴ Bk. Nisâ, 4/92; Mâide, 5/38, 89, 95.

¹⁷⁵ Bakara, 2/222; Âl-i İmrân, 3/135-136; Nisâ, 4/48; A'râf, 7/156; Tevbe, 9/102; Yûsuf, 12/87; Zümer, 39/53; Necm, 53/32; Hadîd, 57/21.

¹⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 580 vd.; Bebek, "Dua", *DİA*, XIV, 284. Günahların af vesîleleriyle ilgili ayrıca bk. Yaran, Rahmi, "Kefâret", *DİA*, Ankara, TDV Yayınları, 2002, XXV, 179-182.

¹⁷⁷ Bk. Enbiyâ, 21/28; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587 vd.; İbn Ebî'l-'Îz, *a.g.e.*, s. 524-527; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 17.

¹⁷⁸ "Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder. Çünkü O, gafur ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır)." (Zümer, 39/53)

Peygamber (s.a.v) olmak üzere razı olduğu ve izin verdiği kimselerin şefaatiyle affeder.¹⁷⁹ Dolayısıyla günah ile şefaath arasında günahkârın bağışlanmasına vesîle olması bakımından güçlü bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

Günah kavramını bu şekilde açıkladıktan sonra şefaath konusunun anlaşılması için üzerinde durulması gereken önemli bir kavram olan “tövbe” hakkında bilgi vermeye çalışalım.

D. Tövbe

Arapça “t-v-b” (تَوَبَّ=تَابَ) fiilinin mastarı olan tevbe, sözlükte “dönmek, vazgeçmek, terketmek, ayrılmak, pişman olmak” mânalarına gelir.¹⁸⁰ Bu fiil, değişik kullanım şekillerine göre bunlardan farklı mânalar da ifade eder. Mesela, Kur’ân-ı Kerîm’de kendi başına veya “ilâ” (إِلَى) harf-i cerriyle zikredildiğinde,¹⁸¹ kulun bütün samimiyeti ile hata ve günahlarından pişman olup hâlisâne ameller işleyerek Rabbine dönüp O’ndan af ve mağfiret dilemesini; “alâ” (عَلَى) harf-i cerriyle zikredildiğinde ise¹⁸² Allah’ın, günahları terkederek kendisine dönen kuluna rahmet, mağfiret, lütuf ve nimetleriyle muamele edip onun tövbesini kabul etmesini ifade eder.¹⁸³

Dinî bir terim olarak tövbe, “günahları sadece Allah rızası için terketmek, eskiden işlenmiş olanları itiraf edip Allah’ın hukukunu gözetmedeki ihmalkârlığa karşı gönülden pişmanlık duyarak, büyük bir üzüntüyle Cenâb-ı Hakk’a yönelmek, bir daha günah işlememeye azimli ve kararlı davranıp mümkün olduğu kadar onları iyi amellerle telâfi etmeye çalışmak”¹⁸⁴ demektir. Bu şekilde tövbe edildiğinde şartları yerine getirilmiş

¹⁷⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 137 vd ; Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 527 vd; İbn Ebi’l-‘Îz, *a.g.e.*, s. 524-527; Pezdevî, Sadru’l-İslâm Ebü’l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (ö. 493/1100), *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (Usûlü’l-Dîn), (trc. Şerafeddin Gölcük), İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1980, s. 187; Sefârînî, *Levâmiu’l-Envâr*, I, 364; Kemâlpaşazâde, İbn Kemal Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân (ö. 940/1534), *Resâil-i İbn Kemâl*, I-II, (nşr. Ahmed Cevdet), Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye: İkdâm Matbaası, 1898, II, 389; a.mlf., *Risâletü’l-Münîra*, y.y.: Matbaa-i Cemâl, 1890, s. 14; Bahcivan, Seyyid, *İbn Kemâl Başa ve Ârâuhü’l-İ’tikâdiyye*, (basılmamış doktora tezi,1992), Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, s. 572-574; Bebek, “Günah”, *DİA*, XIV, 283; a.mlf., “Kebîre”, *DİA*, XXV, 163-164.

¹⁸⁰ İbn Manzûr, “tvb” md., *a.g.e.*, I, 336; Ezherî, “tvb” md., *a.g.e.*, XIV, 332; Fîrûzâbâdî, “tvb” md., *a.g.e.*, s. 79; İsfehânî, “tvb” md., *el-Müfredât*, s. 169; Şemseddin Sâmî, “tvb” md., *a.g.e.*, s. 447; Doğan, D. Mehmet, “Tövbe” md., *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1994, s. 775.

¹⁸¹ Bakara, 2/54; Nûr, 24/31; Mâide, 5/74.

¹⁸² Bakara, 2/187; Tevbe, 9/117, 118.

¹⁸³ Bakara, 2/37, 54, 128, 160, 187; Nisâ, 4/17, Mâide, 5/39, 71; Tevbe, 9/15, 105, 117, 118; İsfehânî, “tvb” md., *a.g.e.*, s. 169; Teftâzânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Ömer b. Abdillâh (ö. 792/1390), *Şerhu’l-Makâsid*, I-V, (nşr. Abdurrahmân Umeyre), Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1989, V, 163; Cüveynî, Ebü’l-Meâli İmâmü’l-Harameyn Rüknuddîn Abdülmelik (ö. 478/1085), *Kitâbü’l-İrşâd*, (nşr. Es’ad Temîm), Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1985, s. 337.

¹⁸⁴ İsfehânî, “tvb” md., *a.g.e.*, 169; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 337-338; Âcî, Ebü’l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed (ö. 756/1355), *Kitâbü’l-Mevâkıf*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut: Dârü’l-Cil, 1997, III,

demektir¹⁸⁵ ki makbul tövbe de budur. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v), “*Pişmanlık tövbedir.*”¹⁸⁶ buyurarak tövbenin pişmanlık duyularak yapılması gerektiğini belirtmiştir. Tövbede pişmanlık çok önemlidir. Çünkü pişman olmak, yapılan bir işin veya inanılan bir düşüncenin yanlış olduğunu anlamak ve onu terketmeye karar vermek demektir. Tövbe ise alınan bu kararı yürürlüğe koyup bu karara göre gerekeni yapmaktır ki¹⁸⁷ o da günahları terkedip Hakk’a kulluk yapmak ve bundan sonraki hayatında iyi davranışlar sergilemektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de mü’minlere yaptıkları kötülükler ve işledikleri günahlardan hemen sonra tövbe etmeleri emredilmiştir;¹⁸⁸ Hz. Peygamber (s.a.v)’den de hem kendisi hem de mü’minlerin günahlarının bağışlanması için dua etmesi istenmiştir.¹⁸⁹ İslâm âlimlerine göre tövbe etmek, herkese farz-ı ayndır ve tövbenin farz oluşu, Kur’ân, Sünnet ve icmâ-i ümmet ile sabittir.¹⁹⁰ Kur’ân’da günah işleyen kişinin Allah’ı hatırlayıp yaptığı kötü davranışı terkederek hemen tövbe ve istiğfarda bulunması istenerek tövbenin bir kurtuluş vesîlesi olduğunu bildirilir.¹⁹¹ İlâhî çağrıya uyup tövbe edenler övülür,¹⁹² tövbe etmeyenler ise kınanıp kötülenir.¹⁹³ Ayrıca Allah’ın tövbe edenleri sevdiği¹⁹⁴ ve tövbe edip iman eden, güzel ve makbul işler yapan kimsenin affedileceği¹⁹⁵ belirtilir.

“*Ey müminler! Hepiniz Allah’a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!*”¹⁹⁶ âyet-i kerîmesinde Allah Teâlâ, hitabını bütün mü’minlere genelleştirmiştir. Çünkü fitrat itibariyle zayıf olarak yaratılmış olan kul, ne kadar gayret gösterirse göstere, ne kadar dikkat ederse etsin Rabbinin istek ve emirlerini harfiyyen yerine getirmesi mümkün değildir. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hakk, suçlu-suçsuz ayırımı yapmaksızın bütün Mü’minlere tövbe ve istiğfarı emretmiş ve ancak bu yolla kurtuluşa erişebileceklerini bildirmiştir.¹⁹⁷ Bu sebeple İmam Gazzâlî, kâfir veya cahil olduğu halde ergenlik çağına

509-511; Kâdî Abdücebbar, *Şerhu Usûli’l-Hamse*, s. 791; Teftazânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, V, 162; Tehânevî, “tvb” md., *a.g.e.*, I, 524-526.

¹⁸⁵ İsfahânî, “tvb” md., *a.g.e.*, 169.

¹⁸⁶ İbn. Mâce, Zühd 30 (II, 1420); Ahmed b. Hanbel, I, 376; Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, I-XXV, (nşr. Hamdi Abdülmecid Selefi), Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1986, XXII, 41.

¹⁸⁷ Atay, Hüseyin, “Kur’ân’a Göre Tövbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı”, *İslâmiyat Dergisi*, Ankara: Temmuz-Eylül 1998, c. 1, sy. 3, s. 93.

¹⁸⁸ Mâide, 5/39; Tevbe, 9/102; Nahl, 16/119.

¹⁸⁹ Nûr, 24/62; Mü’min, 40/55; Muhammed, 47/19; Nasr, 110/3.

¹⁹⁰ Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 9; Teftazânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, V, 165-166; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 339.

¹⁹¹ Nûr, 24/31.

¹⁹² Âl-i İmran, 3/135; Tevbe, 9/112.

¹⁹³ Hucurât, 49/11.

¹⁹⁴ Bakara, 2/222.

¹⁹⁵ Tâhâ, 20/82.

¹⁹⁶ Nûr, 24/31.

¹⁹⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, XXIII, 183.

gelen herkesin, cahilliğinden veya küfründen; anne ve babasına uymakla müslüman olarak bülûğ çağına ulaşan fakat İslâmî hakikatlerden gafil bulunan kimsenin de İslâmiyeti araştırıp öğrenmek sûretiyle gafletinden tövbe etmesi gerektiğini belirtir.¹⁹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de, hata ve günahlarını samimi bir şekilde Allah Teâlâ'ya itiraf edip tövbe edenlerin tövbelerinin kabul edileceği bildirilir.¹⁹⁹ Nitekim Hz. Adem (a.s),²⁰⁰ cennette iken ve henüz peygamber olmadığı bir dönemde kasıtsız olarak²⁰¹ Allah'ın kendisine yasakladığı ağacın meyvesini tatmasından;²⁰² Hz. Yûnus (a.s), halkına kızıp izinsiz olarak onları terkedip ayrılmasından;²⁰³ Hz. Ka'b b. Mâlik ve arkadaşları da (r.a) mazeretsiz olarak savaşa katılmamalarından²⁰⁴ dolayı pişmanlık duyarak Allah'a tövbe etmişler, Allah da onların tövbesini kabul etmiştir.²⁰⁵ Burada önemli olan, kişinin işlediği günahattan sonra acele edip en kısa zamanda tövbe etmesidir. Çünkü İslâm âlimleri, işlenen günah küçük olsun, büyük olsun her günahkâra tövbenin vâcib olduğunu, ertelenmesinin câiz olmadığını bildirmişler ve yapılan makbul tövbenin şu üç şartı taşıması gerektiğini belirtmişlerdir: a. İşlenen günahı terketmek. b. Allah'tan korkarak günahattan dolayı gönülden pişmanlık duymak. c. Bir daha aynı günahı işlememeye azimli ve kararlı olmak.²⁰⁶

Tövbe, hadîs-i şeriflerde de önemle üzerinde durulan konulardan biridir.²⁰⁷ Hadislerde her şeyden önce insanın ruh portresi çizilirken hataya açık bir varlık olduğu, fakat en hayırlı insanın da hatasından bir an evvel dönüp tövbe eden kişi olduğu bildirilmiştir.²⁰⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de olduğu gibi²⁰⁹ hadislerde de Mü'minlerin günah bataklığına hiç girmemeleri hedeflenmiş ve bu istikamette tavsiyelerde bulunulmuştur.²¹⁰

¹⁹⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, IV, 9.

¹⁹⁹ Bk. Bakara, 2/54; A'râf, 7/153; Tevbe, 9/104; Nûr, 24/31; Zümer, 39/53; Tahrîm, 66/8.

²⁰⁰ "...Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden olunuz!" (A'râf, 7/23)

²⁰¹ Bk. Tâhâ, 20/115.

²⁰² Bakara, 2/35-37; A'râf, 7/19-22.

²⁰³ "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka bir İlah yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık etmişim!" diye yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntudan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarız." (Enbiyâ, 21/87-88)

²⁰⁴ "Allah, geriye bırakılan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah'tan başka sığınacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutan ve rahmetiyle kuşatandır." (Tevbe, 9/118)

²⁰⁵ Bk. Bakara, 2/37; Tâhâ, 20/122; Enbiyâ, 21/87-88.

²⁰⁶ Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 4 vd.; Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 449.

²⁰⁷ Wensinck, "tvb" md., *el-Mu'cemü'l-Müfhehres*, I, 282-285.

²⁰⁸ Tirmizî, "Kıyâmet", 49 (IV, 659); İbnu Mâce, "Züh'd, 30 (II, 1420).

²⁰⁹ Bk. Mâide, 5/2, 90; En'âm, 6/120; İsrâ, 17/32; Teğâbûn, 64/16.

²¹⁰ Bk. Tirmizî, "Birr" 55-56 (IV, 355-356).

Ayrıca tövbe kapısının açık olduğu belirtilerek Allah'ın rahmetinin enginliğine dikkat çekilmiş, günahın çokluğunun tövbe ve istiğfara mâni olmadığı bildirilmiş ve günahla kirlenmiş karamsar ruhlara ümit verilerek Allah'tan af ve mağfiret dilemeleri istikametinde teşvikte bulunulmuştur.²¹¹ Ayrıca hadislerde kulun günahları ne kadar çok olursa olsun Allah'a tövbe edip dua ederek, bağışlanma diledikçe affa mazhar olacağı;²¹² istiğfar eden kimse günde yetmiş kere tövbesinden dönse de günahı ısrar edici sayılmayacağı,²¹³ kişi son nefesini vermedikçe, Allah tarafından tövbesinin kabul edileceği²¹⁴ Allah'ın, kulunun tövbesinden memnun olduğu²¹⁵ ve günahlarından tövbe edenin sanki hiç günahı bulunmayan kimse gibi olacağı²¹⁶ belirtilir.

Allah Resûlü (s.a.v), bir hadîs-i şerifte kendisini “tövbe ve rahmet peygamberi” olarak tarif etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im, ben Mukaffî (son peygamber)im, ben Hâşir'im (Benden sonra haşir gelecek, araya başka bir peygamber girmeyecektir. Allah insanları benim önümde haşredecektir.) Ben tövbe ve rahmet peygamberiyim.*”²¹⁷ Ayrıca kendisi de her gün, tövbe ve istiğfarda bulunmuş²¹⁸ ve bu konuda da ümmetine güzel bir örnek olmuştur.

Kelâm ilminde tövbe etmeden ölen günahkârın şefaatten istifade edip edemeyeceği hususu, âlimler arasında geniş bir şekilde tartışılmıştır.²¹⁹ Araştırmamızın üçüncü bölümünde bu konu, enine-boyuna ayrıntılı bir şekilde inceleneceği için burada özet olarak değinmekle yeticeğiz. Şöyle ki Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen, imandan çıkmış fakat küfre de girmemiştir; imanla küfür arasında bir yerdedir (el-menzile beyne'l-menziyleyn). Bu kişi, tövbesiz ölürse kâfirler gibi ebedî olarak cehennemde kalacak ve

²¹¹ Buhârî, “Tevhîd”, 35 (VIII, 197-200), “De'avât”, 3-4 (VII, 145-146); Müslim, “Tevbe”, 29, 31 (III, 2112-2113), “Zikr”, 42-43 (III, 2075-2076); Tirmizî, “De'avât” 106 (V, 558).

²¹² Bk. Müslim, “Tevbe”, 29 (III, 2112), 46 (III, 2118), 53 (III, 2120-2128), “Bir”, 55 (III, 1994); Tirmizî, “Kiyamet”, 49 (IV, 659); “De'avât”, 106 (V, 558); İbn Mâce, “Zühd”, 30 (II, 1419).

²¹³ Tirmizî, “De'avât” 106 (V, 558).

²¹⁴ Tirmizî, “De'avât”, 98 (V, 547); İbn Mâce, “Zühd”, 30 (II, 1420).

²¹⁵ Buhârî, “De'avât”, 4 (VII, 146); İbn Mâce, “Zühd”, 30 (II, 1419).

²¹⁶ İbn Mâce, “Zühd”, 30 (II, 1420); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, X, 150; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1344, X, 154.

²¹⁷ Müslim, “Fezâil”, 126 (II, 1828-1829); Ahmed b. Hanbel, IV, 395.

²¹⁸ Buhârî, “De'avât”, 3 (VII, 145); Müslim, “Zikr”, 41-42 (III, 2075-2076); Tirmizî, “Tefsîr” (Muhammed), 47 (V, 383).

²¹⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 747-749, 789-799, a.mlf., *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, I-XVII, (nşr. Tâhâ Hüseyin, Emin Huli), Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1963, XIV, 335 vd.; Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 230-231; Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed (ö. 403/1013), *Temhîdü'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, (nşr. İmâdüddîn Ahmed Haydar), Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1986, s. 415vd; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 338-339; İcî, *a.g.e.*, III, 508 vd.; Akay, *a.g.e.*, s. 23 vd.; Dalgın, Nihat, “İslâm'da Tövbe”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 1996, c. XXXII, sy. 3, s. 48-49.

şefaatten de istifade edemeyecektir.²²⁰ Ehl-i sünnet'e göre ise amel imandan bir cüz olmadığı için işlediği günahı helal kabul ederek işlememek şartıyla büyük günah işleyen kişi imandan çıkmaz. Böyle bir fâsık mü'min, tövbe etmeden ölse bile şefaate erişecektir.²²¹

Tövbe, bu dünyada geçerli olup kişi sadece kendi günahlarından tövbe edebilir. Hiç kimse bir başkası adına tövbe edemez. Bununla birlikte çoğu zaman tövbe ile eş anlamlı olarak kullanılan istiğfar, kişinin Allah'tan hem kendisi hem de başkasının günahlarının affını istemesi şeklinde gerçekleşir ki şefaattir. Ayrıca naslarda Allah'ın kullarına karşı engin rahmet ve şefkatinin ifadesi olarak hata ve günahlarını samimi bir şekilde Allah Teâlâ'ya itiraf edip tövbe edenin tövbesinin kabul edileceği,²²³ kalbinde zerre kadar imanı olan ve Allah'a şirk koşmayan her mü'minin neticede şefaatten istifade edeceği²²⁴ belirtilmektedir. Dolayısıyla tövbe ile şefaattir arasında günahlardan ve hak edilen azaptan kurtulma yönüyle büyük bir irtibat vardır.²²⁵

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerden, tövbe ve şefaatin, günahlardan kurtuluş için iki önemli vesîle olduğu; Allah Teâlâ'nın, dilerse tövbe ve şefaattir olmaksızın, dilerse şartlarını taşıyan tövbe ile tövbe-kârın günahlarını affettiği ve onu hak ettiği azaptan kurtardığı gibi; şefaattir yetkisi verdiği kimselerin şefaatiyle de dilediği kimselerin günahlarını affedeceği ve onu azap çekmekten kurtaracağı anlaşılmaktadır.

E. Mağfiret

“Gufrân” (غُفْرَان) kökünden türeyen “mağfiret” (مَغْفِرَة), sözlükte “günahları örtmek, gizlemek, affetmek ve bağışlamak” anlamlarına gelir.²²⁶ Terim olarak ise mağfiret, “Her şeye gücü yeten Yüce Allah'ın, kulunun işlediği suç ve günahları örtüp affetmesi,

²²⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 137 vd., 687 vd.; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XIV, 373-375.

²²¹ Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 233; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 527vd; İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 524-527; Sefârîni, *Levâmiu'l-Envâr*, I, 364; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 340; İcî, *a.g.e.*, III, 508-509; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 327-328; Kemâlpaşazâde, *er-Resâil*, II, 389; Bahcivan, *a.g.e.*, s. 572; Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 136.

²²² Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), Habeş ülkesinin hükümdarı Necâşî öldüğü gün, onun ölümünü ashabına haber vermiş ve “*Kardeşiniz için Allah'tan bağışlanma dileyiniz*” buyurmuştur [Nesaî, “Cenâiz”, 103 (IV, 94)]. Ayrıca huzuruna gelerek hırsızlık yaptığını itiraf eden kişiye gerekli cezasını çektikten sonra bu günahından bağışlanma dilemesini ve tövbe etmesini emretmiş; o kişi denileni yaptıktan sonra onun tövbesinin kabul olunması için dua etmiştir [Bk. Dârimî, “Hudûd”, 6 (II, 493); İbn Mâce, “Hudûd”, 29 (II, 866)].

²²³ Bk. Bakara, 2/54; A'râf, 7/153; Tevbe, 9/104; Nûr, 24/31; Zümer, 39/53; Tahrîm, 66/8.

²²⁴ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182); Müslim, “İmân”, 302 (I, 167-171); krş. Kastalânî, Ebû'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *el-Mevâhibü'l-Ledünniye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, I-IV, (nşr. Sâlih Ahmed Şâmî), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991, IV, 644.

²²⁵ Bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 230-233.

²²⁶ İbn Manzûr, “gfr” md., *a.g.e.*, V, 25; Şemseddin Sâmi, “mağfiret” md., *a.g.e.*, s. 1380.

bağışlaması ve onu azâba uğramaktan koruması, kurtarması”²²⁷ demektir. Mağfiret ile aynı kökten gelen “istiğfâr” (اسْتِغْفَار) ise “kişinin Allah’tan kusur ve günahlarını bağışlamasını istemesi”; bir başka ifadeyle “iyi işleri (sâlihât) az görüp onlara yönelmesi, kötü işleri (fâsidât ve fuhşiyât) büyük görüp onlardan yüz çevirmesi ve uzak durmasıdır.”²²⁸

Allah Teâlâ, kendisini Kur’ân-ı Kerîm’de kullarına karşı çok şefkatli ve merhametli (Rahmân, Rahîm),²²⁹ günahları bağışlayıcı (Gâfir),²³⁰ çok mağfiret edici (Ğafûr, Ğaffâr)²³¹ ve tövbeleri çok kabul edici (Tevvâb)²³² olarak tanıtmış; merhameti kendi Zâtına temel bir ilke edindiğini bildirmiş²³³ ve kendisinden mağfiret dilenilmesini istemiştir.²³⁴ Kur’ân’da, “mağfiret” (مَغْفِرَةً) kelimesi Allah’a nisbetle yirmi yedi, aynı kökten gelen ve Allah’ın affediciliğini ifade eden “Ğafûr” (غَفُورٌ) kelimesi doksan bir, “Gâfir” (غَافِرٌ) kelimesi bir, “Ğaffâr” (غَفَّارٌ) kelimesi ise beş âyette geçmektedir.²³⁵ Bu da Yüce Allah’ın kullarına karşı merhamet ve bağışlayıcılığının ne derece büyük ve kuşatıcı olduğunun bir ifadesidir. Nitekim Allah Teâlâ’nın kullarına karşı mağfiretinin enginliğini en açık şekilde ifade eden ve Kur’ân’daki en ümit verici âyet olduğu belirtilen²³⁶ Zümer sûresindeki şu âyet-i kerîme bu konuda güzel bir örnektir: “*De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O, çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”*”²³⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de, insan nefsinin özelliklerine dikkat çekilerek onun hem iyilik hem de kötülöklere açık bir takım özelliklere sahip olduğu;²³⁸ nefsinin maddî ve manevî kirlilerden arındırmanın kurtuluşa ereceği, onu günahlarla örtenin ise ziyana uğrayacağı²³⁹ belirtilir. Ayrıca günahlardan sakınmanın, mü’minlerin mümeyyiz vasıflarından birisi

²²⁷ İbn Manzûr, “gfr” md., *a.g.e.*, V, 25; Cürcânî, “mağfiret” md., *et-Ta’rifât*, s. 223.

²²⁸ İbn Manzûr, “gfr” md., *a.g.e.*, V, 25; Cürcânî, “istiğfâr” md., *et-Ta’rifât*, s. 18; Râgıb el-İsfahânî, “gfr” md., *a.g.e.*, s. 609.

²²⁹ Bakara, 2/54, 160, 199; Âl-i İmrân, 3/31, 89, 129; Nisâ, 4/25; Tâhâ, 20/90; Rahmân, 55/1; Haşr, 59/22.

²³⁰ Mü’min, 40/3.

²³¹ Tevbe, 9/5, 27, 102; Hicr, 15/49; Nûr, 24/5; Tâhâ, 20/82; Sâd, 38/66.

²³² Bakara, 2/54, 199; Nisâ, 4/106; Mâide, 5/74; A’râf, 7/153; Tevbe, 9/104; Müzzemmil, 73/20; Nasr, 110/3.

²³³ En’âm, 6/54.

²³⁴ Bakara, 2/199; Hûd, 11/3, 61, 90; Yûsuf, 12/29; Fussilet, 41/6; Müzzemmil, 73/20.

²³⁵ Abdülbâkî, M. Fuâd, “gfr” md., *a.g.e.*, s. 636-638. Mağfiret kelimesi, Kur’ân’da sadece bir yerde (Bakara, 2/263) “başkasının kusurunu affetme, bağışlama” anlamında insan için kullanılmıştır.

²³⁶ Bununla birlikte şu hususa dikkat çekmek gerekir ki buradaki ümit, insanları günaha teşvik etmek için değil en günahkâr kimselerin bile bir an önce tövbe ve istiğfâr ederek erhamü’r-râhimîn olan Cenâb-ı Hakk’a yönelmesini teşvik içindir. Zaten bu âyetten sonra gelen âyetler de bunu göstermektedir. (Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4133.)

²³⁷ Zümer, 39/53.

²³⁸ Şems, 91/7-8.

²³⁹ Şems, 91/9-10.

olduğu;²⁴⁰ Allah'ın, kendisine şirk koşulması dışında dilediği bütün günahları bağışlayacağı bildirilir.²⁴¹ Pek çok âyette, günahları Allah'tan başka kimsenin bağışlayamayacağı;²⁴² O'nun bağışlamasının bol olduğu;²⁴³ Allah'a iman eden, günahlarından tövbe edip mağfiret dileyen ve hâlini düzelten herkesin, Allah'ın engin rahmet ve mağfiretinden istifade edeceği²⁴⁴ bildirilir. Allah'ın kendisine karşı işlenen hata ve günahları affetmesi, günahlarla ruh dünyası sarsılan insanın yeniden hayata bağlanmasını sağlamakta, ebedî âlem hakkında ümitsizliğe kapılmasını önlemekte ve onun psikolojisi üzerinde yapıcı bir etki oluşturmaktadır.²⁴⁵ Ayrıca Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (s.a.v) hitap edilerek hem kendisi hem de mü'minler için mağfiret dilemesi emredilir;²⁴⁶ onun ümmeti hakkında af dileğinin günahların affına vesîle olacağı ifade edilir.²⁴⁷ Muhâcirlerin ve kıyamete kadar gelecek mü'minlerin sadece kendileri adına değil, kendilerinden önce gelip geçmiş mü'min kardeşleri için de af dilediklerine vurguda bulunulur.²⁴⁸ Hz. Yâkub'un, kendisinden günahlarının mağfiret olunması için dua etmesini isteyen evlatlarının isteklerini yerine getirdiği²⁴⁹ ve meleklerin de yeryüzünde bulunan mü'minler için Allah'tan mağfiret diledikleri²⁵⁰ bildirilir. Konumuzla ilgili olarak, birer dua şeklinde nakledilen şu âyetler oldukça dikkat çekicidir: *“Ey Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!”*²⁵¹ *“..Ey Rabbimiz, bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla!”*²⁵² *“Rabbim! Beni, ana babamı, inanmış olarak evime girenleri, mü'min erkekleri ve mü'min kadınları bağışla...”*²⁵³

Mağfiret, hadislerde de geniş olarak üzerinde durulan bir konudur.²⁵⁴ Allah Resûlü (s.a.v), hemen her gün, kendisi²⁵⁵ ve ümmeti hakkında bağışlanma dilemiştir.²⁵⁶ Anne ve

²⁴⁰ Şûrâ, 42/37.

²⁴¹ Nisâ, 4/48,116.

²⁴² Bk. Âl-i İmrân, 3/135; Müddessir, 74/56.

²⁴³ Bk. Nûh, 71/10.

²⁴⁴ Bk. En'âm, 6/54.

²⁴⁵ Bebek, Adil, “Mağfiret”, *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, XXVII, 314.

²⁴⁶ Bk. Âl-i İmrân, 3/159; Nûr, 24/62; Mü'min, 40/55; Muhammed, 47/19; Nasr, 110/3. Burada şu hususu belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber (s.a.v), ismet sıfatına sahip olup günah işlemekten korunmuştur. Onun için bu âyetlerde Allah Resûlü'ne istiğfarın emredilmesi, ümmetin günahları için af dilemesi, onlara örnek olması yahut onun şahsında dolaylı olarak ümmete hitap edildiği ve ima yolu ile af dilemeleri emredildiği şeklinde açıklanmıştır. (Bk. Alûsî, Ebü's-Senâ, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 463; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4407, IX, 6245-6247)

²⁴⁷ Nisâ, 4/64.

²⁴⁸ Haşr, 59/10.

²⁴⁹ Yûsuf, 12/97-98.

²⁵⁰ Şûrâ, 42/5.

²⁵¹ İbrâhîm, 14/41.

²⁵² Haşr, 59/10.

²⁵³ Nûh, 71/28.

²⁵⁴ Wensinck, “gfr” md., *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, IV, 528-540.

babasının vefatlarından sonra onlara ne ile iyilik yapabileceğini soran bir sahâbiye onlar için dua edip Allah'tan istiğfarda bulunmasını tavsiye etmiştir.²⁵⁷ Bunun yanısıra Allah Resûlü (s.a.v), ümmetine de çeşitli istiğfar duaları öğretmiştir. Bunlardan birisi de “seyyidü'l-istiğfar” olduğunu söylediği şu duadır: ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ ، وَاللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ ، وَأَنَا عَلَىٰ عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ بِذَنْبِي ، إغْفِرْ لِي ، فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ) “Allah’ım! Sen benim Rabbimsin; Sen’den başka İlah yoktur. Beni Sen yarattın; ben Sen’in kulunum ve gücüm yettiğince Sana verdiğim ahd ve va’d üzerinde sabitim, işlediklerimin şerrinden Sana sığınırım. Üzerimdeki nimetlerini itiraf ediyorum, günahlarımı da itiraf ediyorum. Beni mağfiret eyle, bağışla. Zira, günahları bağışlayan ancak Sen’sin.”²⁵⁸

Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflere göre mü’min, diğer mü’min kardeşleri için istiğfar edebilirse de müşrik ve kâfirler için istiğfar edemez.²⁵⁹ Nitekim Hz. İbrahim (a.s), önce babası için bağışlanma dilediği halde kâfir olduğu ortaya çıkınca onunla ilgisini kesmiş; Hz. Peygamber (s.a.v) de amcası Ebû Tâlip²⁶⁰ ve annesi²⁶¹ için bağışlanma dilemekten menedilmiştir.

Kelâm âlimleri, İlâhî mağfiretin gerçekleşmesi hususunda, farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Araştırmamızın üçüncü bölümünde geniş olarak üzerinde durulacağı için burada özet olarak belirtmek gerekirse Mu’tezile, küçük günahları bağışlamanın Allah’a vacip olduğunu, büyük günahların ise tövbe olmadan bağışlanmayacağını iddia etmiştir. Ayrıca Mu’tezile, Nisâ Sûresi’nin otuz birinci âyetine dayanarak büyük günahlardan sakınmanın küçük günahların bağışlanmasına vesîle olacağı görüşünü ileri sürmüştür.²⁶² Ehl-i sünnet ise Allah’a hiçbir şey vâcip olmadığından dolayı küçük günah sahiplerine

²⁵⁵ Allah Resûlü (s.a.v), her gün bir rivâyette yetmiş, bir rivâyette ise yüz kere istiğfarda bulunduğunu bildirmiştir. [Bk. Buhârî, “De’avât”, 3 (VII, 145); Müslim, “Zikr”, 41-42 (III, 2075-2076); Tirmizî, “Tefsîr”, 47 (V, 383).]

²⁵⁶ Buhârî, “De’avât”, 49 (VII, 162), “Megâzî” 55 (V, 101-102), “Cihâd”, 69 (III, 222); Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 112 (II, 1824); Tirmizî, “Menâkıb”, 52 (V, 691).

²⁵⁷ İbnu Mâce, “Edeb”, 2 (II, 1208-1209).

²⁵⁸ Buhârî, “De’avât”, 2, 16 (V, 145, 150). Ayrıca bk. Tirmizî, “De’avât”, 15 (V, 467-468); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 100, 101 (V, 312); İbn Mâce, “Dua”, 14 (II, 1274); Nesaî, “İstiâze”, 57 (VIII, 279-280); Ahmed b. Hanbel, IV, 122. Allah Resûlü (s.a.v), seyidü'l-istiğfar duasının fazileti hakkında şöyle buyurmuştur: “Bu seyidü'l-istiğfâr duasını her kim sevâb ve faziletine kesin inanarak gündüz okur da o gün akşama girmeden önce ölürse, o kimse cennet ehliendir. Her kim de sevâb ve faziletine kesin inanarak bunu geceleyin okur da sabaha girmeden evvel ölürse, o kimse de cennet ehli zümresindedir.” [Buhârî, “De’avât”, 2 (V, 145)]

²⁵⁹ Bk. Tevbe, 9/80, 113-114. Ayrıca bk. Buhârî, “Cenâiz”, 85 (II, 100).

²⁶⁰ Tevbe, 9/113-114. Ayrıca bk. Buhârî, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 40 (IV, 247), “Cenâiz”, 81 (II, 98); Müslim, “İmân”, 39 (I, 54); Nesaî, “Cenâiz”, 102 (IV, 90-91).

²⁶¹ Müslim, “Cenâiz”, 105 (I, 671); Nesaî, “Cenâiz”, 101 (IV, 90).

²⁶² Kâdî Abdülcebbar, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, s. 634, 678.

azap edilmesinin câiz olduğu görüşünü benimsemiştir.²⁶³ Onlar, Hûd Sûresi'nin yüz on dördüncü âyetini²⁶⁴ delil göstererek, küçük günahların affedilmesini sağlayacak davranışın, büyük günahlardan kaçınmak değil, iyilik yapmak olduğunu belirtirler. Aynı zamanda onlara göre Allah'ın büyük günah sahiplerini bağışlaması câiz olup onlara azap edilmesi veya edilmemesi, tamamen Allah'ın dilemesine bağlıdır. Mu'tezile ile Ehl-i sünnet, yapılan iyiliklerin büyük günahları gidermeyeceği konusunda ise aynı görüşü benimsemiştir.²⁶⁵

Netice olarak, Ehl-i sünnet inancında, af ve mağfiretin doğrudan Allah'ın dilemesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'da Allah'tan samimiyetle mağfiret dilendiğinde şirk ve kul hakkı dışındaki bütün günahların affedileceği bildirilmektedir.²⁶⁶ Ancak sözkonusu edilen mağfiret dileme, aynı zamanda tövbe niteliği taşır. Tövbenin kabul edilmesi için de - tövbe kavramını işlerken belirtildiği gibi- bazı şartların gerçekleşmesi gerekir. İslâm dinine göre mü'min, sadece kendisi için değil başkalarının günahları için de Allah'tan mağfiret dileyebilir.²⁶⁷ Nitekim Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (s.a.v) hitap edilerek hem kendisi hem de mü'minler için mağfiret dilemesi emredilmiştir. Bunun yanısıra “...Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, Peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve merhametli bulurlardı.”²⁶⁸ buyrulurak Allah Resûlü'nün ümmeti hakkında af dileğinin günahların affına vesîle olduğu ifade edilmiştir. Buradan da başta peygamberler olmak üzere sâlih kimselerin, Allah'tan diğer mü'minlerin affedilmesini dilemelerinin günahların affı konusunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mağfiretle şefaet arasında günahların bağışlanması ve bu bağışlanma vesîlesiyle insanların azaba uğramaktan kurtulması yönüyle çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kişinin kendisi ve başkaları için mağfiret isteğinin kabul edilip edilmemesi, tamamen Allah'ın dilemesine bağlıdır. Kendisine dua edilip mağfiret dilendiğinde kabul edeceğini vadeden Cenâb-ı Hakk'ın bu

²⁶³ Ehl-i sünnet, bu konuda Allah'ın kendisine şirk koşulması dışındaki günahları dilediği kimselerden affedeceği (bk. En-Nisâ, 4/48) va'dini delil gösterir ve Nisâ Sûresi'nin otuz birinci âyetindeki büyük günahın küfür nevinden olan günahlar olduğunu belirtir. (Bk. Neseî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî, (ö. 508/1115), *et-Temhîd fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Abdülhay Muhammed Kâbil), Kâhire: Dâru's-Sekâfe, 1987, s. 97.)

²⁶⁴ “Gündüzün iki tarafında, gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl. Zira böyle güzel işler insandan uzak olmayan günahları silip giderir. Bu, düşünen ve ibret alanlara bir nasihattir.” (Hûd, 11/114) Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 527 vd; Neseî, *et-Temhîd*, s. 96-97; İbn Ebi'l-Îz, *a.g.e.*, s. 524-527; Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 22; Pezdevî, *Ehl-i sünnet Akâidi*, s. 203-204; İcî, *a.g.e.*, III, 506-507.

²⁶⁶ Nisâ, 4/48, 116.

²⁶⁷ Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, XXX, 463; Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 6246.

²⁶⁸ Nisâ, 4/64.

va'di, O'nun af ve mağfiretinin enginliğini göstermektedir. Günahların bağışlanması için bir dua olan şefaatin de Allah'ın engin rahmet, merhamet ve mağfiretinin kullarına bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır.

Şefaate ilgili temel kavramları bu şekilde açıkladıktan sonra konunun daha iyi anlaşılması için şefaatin naslarda nasıl ele alındığını inceleyelim.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM VE HADÎS-İ ŞERİFLERDE ŞEFAAT

Şefaata, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadîs-i şeriflerde açık olarak işlenen bir konudur. Kelâm ilminde şefaatin bir problem olarak ortaya çıkışı ise, şefaatin varlığı noktasında değil, onun nasıl gerçekleşeceği, kimlerin şefaata edeceği ve kimlerin şefaatten istifade edip edemeyeceği hususunda olmuş ve zamanla farklı görüş ve yaklaşımlarla gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Dolayısıyla konunun sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için şefaatin bir problem olarak ele alınıp farklı görüşler açısından değerlendirilmeden önce Kur'ân ve hadislere müracaat edilerek temellendirilmesi gerekir.

Hadîs-i şeriflerde ve kelâm kitaplarında önemli bir yer tutan ve Müslümanların hemen hepsinin ümit bağlayıp erişebilmek için dua ettikleri şefaata, acaba dinin birinci kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'de nasıl değerlendirilmektedir? Allah Teâlâ, hangi seçkin kullarına şefaata etme izni vermiştir? Şefaate erişmeleri ancak ilâhî izinle mümkün olabilecek kimseler kimlerdir? Bu anlamda genelde peygamberlerin özelde ise Hz. Muhammed (s.a.v)'in şefaatte bulunma yetkisi var mıdır? Bunlar, şefaata konusunun anlaşılması bakımından açıklığa kavuşturulması gereken önemli sorulardır. Öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de şefaata konusunun nasıl ele alındığını inceleyelim.

I. KUR'ÂN'DA ŞEFAAT

Kur'ân-ı Kerîm'de “şefaata” kavramı, on dokuz sûrede,¹ otuz bir yerde geçmekte olup bunlardan birinde sözlük anlamında,² on üçünde terim olarak şefaata şeklinde,³ diğer yerlerde ise fiil ve isim kalıplarıyla yer almaktadır.⁴

Kur'ân-ı Kerîm'deki şefaata ile ilgili âyetler incelendiğinde geçerli (sahih) ve geçersiz (bâtıl) olmak üzere iki tür şefaata olduğu görülür.⁵ Geçersiz olan şefaata, müşriklerin kendilerine şefaataçi olacaklarına inandıkları putların herhangi bir faydası bulunmayan

¹ Bakara, Nisâ, En'âm, A'râf, Yûnus, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Şuarâ, Rûm, Secde, Sebe, Yâsîn, Zümer, Mü'min, Zuhruf, Necm, Müddessir, Fecr.

² Fecr, 89/3.

³ Bakara, 2/48, 123, 254; Nisâ, 4/85; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Sebe, 34/23; Zümer, 39/44; Zuhruf, 43/86; Müddessir, 74/48; Yâsîn, 36/23; Necm, 53/26.

⁴ Abdülbâkî, M. Fuâd, “şf'a” md., a.g.e., s. 487-488.

⁵ Macit, Nadim, *Kur'ân ve Hadîse Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya: Damla Matbaacılık, 1992, s. 236.

şefaati;⁶ geçerli olan şafaat ise Allah'a ait olan ve sadece O'nun râzı olup izin verdiği kimseler tarafından mü'minlere yapılacağı bildirilen ve pek çok faydası olan şefaattir.⁷

Âyetlerden anlaşıldığına göre şefaatin geçerli olması, şu üç şarta bağlıdır:

Birincisi: Allah'ın, şafaat edenden râzı olması.

İkincisi: Allah'ın, şafaat olunandan râzı olması.

Üçüncüsü: Allah'ın, şefaatin gerçekleşmesine izin vermesi.⁸

Şafaat konusundaki âyetler, içerik bakımından, şafaat edenleri sınırlandıran âyetler; şafaat edilecekleri sınırlandıran âyetler ve şafaate erişemeyecek kimseleri belirten âyetler olmak üzere üç kısımda değerlendirilebilir.⁹ Kur'ân-ı Kerîm'deki bu sınırlandırma ve yasaklamanın, kişilerin dünya hayatındaki inanç ve davranış durumlarına göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü şefaati reddeden âyetler, sadece Kur'ân'da vasıfları açıklanan belli bir grupla ilgilidir. Bu âyetlerde kesin olarak müşrikler, münafıklar, kâfirler, kendilerine tapılan putlar gibi Allah'ın râzı olmadığı ve şafaat izni vermediği kesim için şafaat etme ve şafaate erişmenin mümkün olmadığı vurgulanırken; Allah'ın rızasına ve iznine bağlı olmak üzere “mü'min” kapsamına giren diğer bir kesim için ise şafaat etme ve şafaate erişmenin mümkün olduğu beyan edilmektedir.¹⁰

Şimdi bu konuları ayrıntılarıyla izah etmek istiyoruz.

A. Şefaatin Allah'ın İznine Bağlı Olması

Şafaat kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle kıyametle ilgili tasvirlerde ve sakındırma bildiren yerlerde kullanılır.¹¹ Kıyamet günü de, “Allah'ın izni olmadıkça kimseden şafaat ummanın mümkün olmayacağı ve kimseden şafaat kabul edilmeyeceği bir gün”¹² şeklinde tarif edilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, şafaat konusuna özel bir önem verilmekte ve tevhid inancıyla irtibatlandırılarak, şafaat yetkisinin tamamen Allah'a ait olduğu bildirilmektedir.¹³ Nitekim

⁶ Bk. Yûnus, 10/18; Zümer, 39/3; Müddessir, 74/48.

⁷ Bk. Enbiyâ, 21/28; Necm, 53/26; Tâhâ, 20/109; Sebe, 34/23.

⁸ Useymin, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye li Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, (nşr. Sa'd b. Fevâz Sumeyl), I-II, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, h.1416, II, 167-169.

⁹ Esedî, M. Hâdî, *Şefaât Üzerine*, (trc. Cafer Bendiderya), İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2001, s. 15, 18.

¹⁰ Bk. Bakara, 2/254-255; En'âm, 6/70; Yûnus, 10/18; Rûm, 30/13; Meryem, 19/87; Tâ Hâ, 20/109; Zuhruf, 43/86; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 661-662; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 264-266, V, 460; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXIV, (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006, XIX, 94-96; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 127, VII, 229; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 344-345.

¹¹ Bk. Bakara, 2/48, 123, 254, 270; En'âm, 6/70; Mü'min, 40/18; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, I, 344-345.

¹² Bk. Bakara, 2/48, 123, 254.

¹³ Zümer, 39/43-44; Secde, 32/4.

Kur'an'da Allah ve insanların sıfatı olarak kullanılan¹⁴ kelimelerden birisi de “Şefaât eden, yardımcı olan” anlamına gelen “şefî” (شَفِيعٌ) dir.¹⁵ Allah'ın “şefî” ismi ise, dünyada olduğu gibi özellikle de âhirette mü'min kullarının yâr ve yardımcısı, azap ve sıkıntılardan koruyanı olduğunu ifade eder.¹⁶ Bununla birlikte Allah Teâlâ bazı kullarına da şefaât yetkisi vermiştir. Burada kendilerine şefaât yetkisi verilecek olanların kimler olduğu ve kimlere şefaatte bulunabileceği hususu bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda değişik âyet-i kerîmelerde Allah'ın iznine ve rızasına bağlı olarak,¹⁷ şefaât izni verip sözünden razı olduğu kimselerin,¹⁸ O'nun huzurunda söz almış olanların,¹⁹ hakkı (tevhidî) benimseyip şahitlik edenlerin²⁰ ve meleklerin,²¹ Allah'ın kendilerinden hoşnut olduğu²² mü'minlere şefaât edebilecekleri belirtilmiştir.²³

Hâsılı Kur'ân'a göre şefaât, genel olarak âhirette gerçekleşecek bir husus olup, ancak Allah veya O'nun izin verdiği kimseler yapabilir.²⁴ Konuyla ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre, ancak kendilerine şefaât izni verilen kimseler şefaât edebilecekler; onlar da istedikleri kişilere değil, ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaât edebileceklerdir. Zaten mü'min, günahlarının affedilip bağışlanmasını ve şefaât olunanlardan olmayı başkasından değil kullarına karşı rahmet ve merhamet sahibi Rabbinden ister. Çünkü o bilir ki Allah (c.c) izin vermezse, kimse ona yardımcı olamaz, herhangi bir fayda sağlayamaz ve şefaât edemez; şefaât etseler bile şefaâtları faydasız kalır ve onu kurtaramazlar.²⁵

1. Şefaât Etmesine İzin Verilenler

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığına Allah Teâlâ tarafından kendilerine şefaât izni verilenlerin isimlerinin açık olarak belirtilmediği, sadece vasıflarına işaret edildiği görülür.

¹⁴ Bk. Yûnus, 10/3; Mü'min, 40/18; Müddessir, 74/48.

¹⁵ Bk. (مَا لَكُمْ مِّنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ) En'âm, 6/70; (لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ) En'âm, 6/51; (لَيْسَ لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ) (Secde, 32/4).

¹⁶ Karagöz, İsmail, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-İ Hüsnâ*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, s. 310.

¹⁷ Bk. Bakara, 2/255; A'râf, 7/188; Yûnus, 10/49; Sebe, 34/23; Necm, 53/26.

¹⁸ Tâhâ, 20/109.

¹⁹ Bk. Meryem, 19/87.

²⁰ Bk. Zuhuruf, 43/86.

²¹ Bk. Enbiyâ, 21/26-28; krş. Mü'min, 40/7; Şûrâ, 42/5; Necm, 53/26.

²² Enbiyâ, 21/28.

²³ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Nebe, Zümer, 39/44; 78/38; Zuhuruf, 43/86; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 661-662; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 481, V, 460; Râzî, *et-Tefsîr*, VII, 9; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 94-96; Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Harîsî (ö. 386/996), *Kütü'l-Kulûb fi Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîdi ilâ Makâmi't-Tevhîd*, (I-II), Beyrût: Dâru Sâdır, ts., I, 139; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 456; VII, 229; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 850; Yavuz, Yusuf Şevki, “Şefaât”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, XXXVIII, 412; Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 479.

²⁴ Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, s. 339.

²⁵ Bk. Yâsîn, 36/23.

Dolayısıyla bu vasıflara sahip olan kimseler, Allah'ın izin vermesi durumunda şefaate edenlerden olur. İlgili âyetlerden Hz. Peygamber başta olmak üzere bütün peygamberlerin, meleklerin ve sâlih mü'minlerin şefaate edecekleri anlaşılmaktadır.²⁶ Şimdi sırasıyla bunları ele alalım:

a. Hz. Peygamber (s.a.v)

Kur'ân'a göre, âhirette sadece Allah ve O'nun izin verdiği ve razı olduğu kimseler şefaatte bulunabilecektir.²⁷ Bu hakikat, Kur'ân'da Hz. Peygamber (s.a.v) muhatap alınarak da ifade edilmiş; Allah dilemedikçe kimseyi herhangi bir zarardan kurtarmanın veya fayda sağlamanın mümkün olmadığı bildirilmiştir.²⁸ Her ne kadar Kur'ân'da Hz. Peygamber'in (s.a.v) kıyamet gününde şefaate hakkı bulunduğu açıkça ifade edilmemişse de bazı âyetlerden Allah Resûlü'ne şefaate yetkisinin (makam-ı mahmûd, şefaate-i uzmâ) verileceğinin daha o hayatta iken bildirildiği anlaşılmaktadır.²⁹ Nitekim Tâhâ sûresindeki bir âyet-i kerîmede “*O gün, -Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.*”³⁰ buyrulmaktadır. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, âhirette Rahmân olan Allah Teâlâ'nın bütün insanlar için şefaate izni verip sözünden razı olacağı kişi, makam-ı mahmûd ve şefaate-i uzmâ sahibi Hz. Muhammed (s.a.v)'dir.³¹ Nitekim “*Böylece Rabbinin seni makam-ı mahmûda eriştireceğini umabilirsin.*”³² âyetindeki “makam-ı mahmûd” ifadesi, ashab-ı kiramdan itibaren İslâm âlimlerinin çoğunluğu tarafından Hz. Peygamber (s.a.v)'in, mahşer yerinin sıkıntısından rahatlamaları için bütün insanlığa ve cezalandırılmaktan kurtulmaları için ümmetinden büyük günah sahibi kimselere yapacağı şefaate şeklinde yorumlanmıştır.³³

²⁶ Bu konuya açıklık getiren bir rivâyette, kıyamet günü peygamberler, melekler ve mü'minler şefaate ettikten sonra cebbâr olan Allah'ın, “*Benim şefaatem kaldı.*” diyerek cehennem ateşinde azap gören mü'minleri cehennemden çıkaracağı haber verilmektedir. Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182).

²⁷ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Sebe, 34/23.

²⁸ Bk. Yûnus, 10/49; A'raf, 7/188. Nitekim bir âyette şöyle buyrulur: “*Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boylayacak olanı kimseyi sen mi kurtaracaksın!*” (Zümer, 39/19)

²⁹ Yûnus, 10/2; İsrâ, 17/79; Duhâ, 93/5; krş. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184); Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 43-47; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 101 vd.; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2666; Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, I-II, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2007, II, 96.

³⁰ Tâhâ, 20/109.

³¹ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192-193; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 209; Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, XXX, 288; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 310-311, VIII, 448; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5893-5896.

³² İsrâ, 17/79.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 340; Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 43-47; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 209; Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 27; Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'lâ (ö. 1399/1979), *Tefhîmü'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, (nşr. Muhammed Han Kayanî v.dğr.), I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, III, 120; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3194; Kastalânî, *a.g.e.*, IV, 640; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, XI, 434.

Taberî, bu âyeti tefsir ederken sonuç olarak der ki: Bu husustaki tefsirlerden en isabetlisi, Allah Resûlü'ne ait "şefaât makamı" (makâm-ı mahmûd) olmasıdır.³⁴ Nitekim Hz. Ebû Hüreyre (r.a)'den (ö. 58/678) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.v) "*Böylece Rabbinin seni makâm-ı mahmûda eriştireceğini umabilirsin.*" âyeti hakkında sorulduğunda bunun "şefaât makamı" olduğunu söylemiştir.³⁵ Mâverdî ise bu âyetin tefsirinde makâm-ı mahmûd hakkında yapılan üç yorum zikreder: Birinci görüşe göre makâm-ı mahmûd, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kıyamet gününde bütün insanlar için yapacağı şefaattir. İkinci görüşe göre, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i kıyamet gününde arşına oturtmasıdır.³⁶ Üçüncü görüşe göre ise Hz. Peygamber'e kıyamet gününde hamd sancağının verilmesidir. Mâverdî (ö. 450/1058), daha önce yapılan bu yorumlara kendisi yeni bir yorum ekler ve makâm-ı mahmûdun, Hz. Peygamber'in ümmetine davetini tasdik ettikleri veya yalanladıkları yönünde şahitlik etmesi olabileceğini belirtir.³⁷ O, bu görüşüne delil olarak ise "*Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara (ümmetine) şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!*"³⁸ âyetini gösterir.³⁹ Bu görüşüyle Mâverdî'nin, Hz. Peygamber'in getirdiği ilâhî hakikatleri tasdik eden ümmetine şahitlik etmesini, şefaatin bir parçası olarak yorumladığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan müfessirler, "*Elbette Rabbin sana gelecekte lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.*"⁴⁰ âyetinde Hz. Peygamber'e (s.a.v) vadedilen ve onu mutlu edeceği bildirilen büyük lütuf ve ihsanın şefaât olduğunu kaydederler.⁴¹ Nitekim Hz. Ali (r.a)'den (ö. 40/661) nakledilen bir yoruma göre Kur'ân'daki en ümitvar âyet bu âyettir ve anlamı da Allah Resûlü'ne ümmeti hakkında verilecek olan şefaattir.⁴² Çünkü ümmetine

³⁴ Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 43-47; krş. Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 27; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 101 vd; Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, II, 96; Erdal, Mesut, *Kırk Soruda Kur'ân ve Sünnet'e Göre Şefaât İnancı*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006, s. 26-29.

³⁵ Tirmizî, "Tefsîr", 17 (V, 303); krş. Buhârî, "Ezân", 8; Tirmizî, "Tefsîr", 17 (V, 309); Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-IV, Haydarabad: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1915, II, 363.

³⁶ Mücâhid'den merfû ve mevkûf olarak gelen bu rivayet hakkında âlimler pek çok eleştiride bulunmuş ve "zayıf, sâkit ve bâtil" gibi değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bk. Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî*, I-VI, (nşr. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992, III, 265-266.

³⁷ Mâverdî, *et-Tefsîr*, III, 264-266.

³⁸ Nisâ, 4/41.

³⁹ Mâverdî, *et-Tefsîr*, III, 266.

⁴⁰ Duhâ, 93/5.

⁴¹ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192-193; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 209; Âlûsî, Ebû's-Senâ, *a.g.e.*, XXX, 288; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 448; Kurtubî, *a.g.e.*, XXII, 341; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5893-5896.

⁴² Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, I-VIII, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1983, VIII, 543; Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf el-Cezâirî (ö. 875/1470), *Tefsîru's-Seâlibî*, I-V, (nşr. Adil Ahmed Abdülmecûd, Ali Muhammed

karşı çok şefkatli ve merhametli olan⁴³ Hz. Peygamber (s.a.v), büyük günah işlemiş olsa bile ümmetinden hiç kimsenin, -Allah Teâlâ aksini murad etmemişse- cehenneme girmesine ve hele hele orada ebedî olarak kalmasına asla râzı olmaz.⁴⁴

Âlimlerin çoğunluğuna göre yukarıdaki âyette verilmesi vadedilen ihsanlar, âhirette verilecektir.⁴⁵ Bu âyet hakkında yapılan yorumlar da, âyetin dünyadan ziyade uhrevî yönünün ağır bastığı izlenimini vermektedir.⁴⁶ Nitekim bazı âlimlere göre bu âyet, şefaatin kabul edilmesini gerekli kılan en önemli delillerden biridir.⁴⁷ Hz. Ali'den (r.a) nakledilen şu rivâyetler ise âyet-i kerîmeyi açıklayıcı olması bakımından dikkat çekicidir: “Allah, ümmetime şefaata etmeme için verecek; sonra bana şöyle buyuracak: ‘Yâ Muhammed! Râzı oldun mu?’ Ben de: ‘Evet yâ Rab, râzı oldum, diyeceğim.”⁴⁸ Diğer rivâyette ise Hz. Cebrail vasıtasıyla Allah Teâlâ’dan “Biz seni ümmetin hakkında memnun edeceğiz ve onlardan dolayı seni mahzun etmeyeceğiz.”⁴⁹ müjdesi ulaştığında Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Öyleyse vallâhi ümmetimden bir kişinin bile cehennemde kalmasına râzı olamam.”⁵⁰

Kur’ân’da pek çok âyette Hz. Peygamber’e (s.a.v) hitap edilerek hem kendisi hem de mü’minler için mağfiret dilemesi emredilir⁵¹ ve onun ümmeti hakkında af dileğinin günahların affına vesîle olacağı ifade edilir.⁵² Nitekim bu âyet-i kerîmelerden birisinde şöyle buyrulur: “(Ey Resûlüm) Allah’tan onların bağışlanmasını dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁵³ Dolayısıyla peygamberlerin, hayatta iken ümmetleri için bağışlanma dilemeleri, onların bu dünyadaki şefaathatleri anlamına

---

Muavviz), Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1997, V, 601; Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., XXX, 288; Kurtubî, a.g.e., XXII, 342.

⁴³ Bk. Tevbe, 9/128.

⁴⁴ Bk. Süyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, VIII, 542-543; krş. Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., XXX, 288-289.

⁴⁵ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192-193; Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., XXX, 288.

⁴⁶ Bk. Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., XXX, 288.

⁴⁷ Bk. Kelâbâzî, Ebü Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî (ö. 380/990), *et-Taarruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, (nşr. Tâhâ Abdülbâkî Sürûr, Abdülhalim Mahmûd), Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1960, s. 54-55.

⁴⁸ Bezzâr, Ebü Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik (ö. 292/905), *el-Bahru’z-Zehhâr=Müsnedü’l-Bezzâr*, I-XVIII, (nşr. Mahfuzurrahman Zeynullah), Medine: Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem, 1988, II, 239-240 (h.no: 638); Süyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, VIII, 543; Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., XXX, 288; Kurtubî, a.g.e., XXII, 341.

⁴⁹ Müslim, “İmân”, 346 (I, 191).

⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192; Kurtubî, a.g.e., XXII, 342.

⁵¹ Bk. Âl-i İmrân, 3/159; Nûr, 24/62; Mü’min, 40/55; Muhammed, 47/19; Nasr, 110/3; krş. Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., XXX, 463; Elmalılı, a.g.e., VI, 4407, IX, 6245-6247.

⁵² Nisâ, 4/64.

⁵³ Nûr, 24/62.

gelmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) ait olan genel ve büyük şefaata ise âhirette gerçekleşecektir.⁵⁴

Sonuç olarak âyet-i kerîme ve hadîs-i şeriflerden âhirette Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e şefaata yetkisi verileceği ve onun, hem ümmeti hem de bütün insanlık için şefaata edeceği anlaşılmaktadır.

b. Diğer Peygamberler

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin şefaata yetkisine sahip oldukları açık bir şekilde ifade edilmez. Hz. Peygamber dışındaki peygamberlerin şefaata etmeleri konusu, ayrıntılı olarak sahih hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bununla birlikte bazı âyet-i kerîmelerden her peygamberin, kendi ümmetine şefaata yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵ Nitekim Hz. Yûsuf'u kuyuya atan kardeşleri, babaları Hz. Yâkub'a gelip *"Ey babamız! (Allah'tan) Bizim günahlarımızın affını dile. Çünkü biz gerçekten hata ettik."*⁵⁶ diyerek ondan şefaatte bulunmasını istemişler; o da *"Sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayan, pek merhamet edendir."*⁵⁷ cevabını vererek onları reddetmemiş, isteklerine olumlu cevap vermiştir.⁵⁸

Hz. İbrahim de (a.s) duasında *"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"*⁵⁹ şeklinde daha hayatta iken annesi, babası ve ümmeti için şefaatte bulunarak onların mağfiretini istemiştir. Ancak Hz. İbrâhim, vatanından ayrılırken babası hakkında Allah'a dua edip af dileme sözü verdiği için dolayı⁶⁰ sözünü yerine getirmek için ümmetiyle birlikte onun için de mağfiret dilemişse de daha sonra onun kâfir olduğunu anlayınca, onunla manevî ilişkilerini kesmiş ve mağfiret dilemeyi de bırakmıştır.⁶¹ Ayrıca *"O gün, -Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz."*⁶², ve *"(O gün) Rahmân'ın katında, söz ve izin*

⁵⁴ Bk. Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 10 (IV, 622); krş. Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192-193.

⁵⁵ Bk. Tevbe, 9/103; Yûsuf, 12/97-98; İbrâhîm, 14/41; Meryem, 19/47; Tâ Hâ, 20/109; Zuhruf, 43/86; krş. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IX, 168; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2615.

⁵⁶ Yûsuf, 12/97.

⁵⁷ Yûsuf, 12/97-98.

⁵⁸ Yûsuf, 12/97-98. Hz. Yâkub, evlatlarının isteğine hemen istiğfarda bulunmamış, *"Yakında sizin için Rabbime istiğfar ederim, şüphe yok ki odur o, ancak gafûr rahîm."* diyerek kendi affına işarette bulunmakla birlikte istiğfarını seher vakti veya Cuma gecesi gibi duaların daha çok kabul edildiği bir vakitte yapmak; aynı zamanda Hz. Yûsuf'la helalleştirip onun afvını almak maksadıyla tehir etmişti. Çünkü mağfiretin şartlarından biri de mazlumun kendisine zulümde bulunanı afvedip hakkını helal etmesidir. (Bk. Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2923.)

⁵⁹ İbrâhîm, 14/41.

⁶⁰ Bk. Meryem, 19/47.

⁶¹ Bk. Tevbe, 9/114.

⁶² Tâ Hâ, 20/109.

*alandan başkasının şefaata hakkı olmayacaktır.*⁶³ gibi âyetler de peygamberlerin şefaata haklarına delâlet etmektedir. Müfessirlere göre ancak kendilerine şefaata izni ve yetkisi verilip sözünden râzı olunanlar şefaatte bulunabilir. Bunların başında ise hiç şüphesiz Allah'ın kendilerinden râzı olup peygamber seçtiği kulları gelir. Zira Allah katında alınan ahit; şahadet, tevhid ve nübüvvet ahididir ve bu âyet, şefaata konusundaki en güçlü delillerden biridir.⁶⁴

Konumuzla ilgili olan diğere bir âyet ise “*Bilerek hakka tanıklık edenler dışında, Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri putlar asla şefaata edemezler.*”⁶⁵ âyetidir. Müfessirlere göre müşriklerin Allah'tan başka medet umdukları putlardan hiç biri, Allah katında herhangi bir kimseye şefaataç olmaya kâdir değildir. Ancak onların taptıkları arasında gerçekte put olmayıp hakka şahadet eden, Allah'ı birleyen ve kesin bir bilgi ile sadece O'na kulluk edenler müstesnadır. Bunlar, kendilerine tapılmış olsalar da, Allah'ın izin vermesi şartıyla Allah'ın dilediği mü'min kimselere şefaataç olabileceklerdir. Hz. İsa (a.s), Hz. Üzeyir (a.s) ve melekler bunlardandır.⁶⁶ Dolayısıyla Hz. İsa ve Hz. Üzeyir şefaata edebilecek olduklarına göre diğere peygamberlerin de şefaata edecekleri âşikârdır.⁶⁷ Çünkü onlara da şefaata edebilme yetkisini kazandıran Allah'ın dilemesi ve O'nun peygamberi olmalarıdır.

Hâsılı, Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde bütün peygamberlerin şefaata edecekleri ifade edilmese de âyetlerden dünya hayatlarında ümmetlerine karşı çok şefkatli ve merhametli olan, onların hata ve günahları için Cenâb-ı Hak'tan af ve mağfiret dileyen peygamberlerin, Allah'ın izin ve yetki vermesiyle O'nun razı olduğu kişilere şefaata edebilecekleri anlaşılmaktadır.

c. Melekler

Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilere göre Allah'ın iznine bağılı olarak mü'minler için mağfiret dileyerek şefaata eden diğere bir zümre ise meleklerdir.⁶⁸ Müşrikler, İslâm inancında gayb âleminin bir unsuru olan meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia etmiş⁶⁹

⁶³ Meryem, 19/87.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 168; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 110; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 30-31; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 260, 310-311; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964, IV, 2049.

⁶⁵ Zuhuf, 43/86.

⁶⁶ Bk. Zuhuf, 43/86; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 661-662; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 460; Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 199; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 94-96; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VII, 229.

⁶⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, *a.g.e.*, I, 139.

⁶⁸ Bk. Enbiyâ, 21/28; Sebe, 34/23; Zuhuf, 43/86; Şûrâ, 42/5; Necm, 53/26; Nebe, 78/38.

⁶⁹ Bk. Nahl, 16/57; Enbiyâ, 21/26; Zuhuf, 43/19; krş. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 272; Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 137; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 331.

ve Allah katında kendilerine şefaathçi olmaları için onlara tapmışlardır.⁷⁰ Halbuki melekler, Allah'ın ikram ve takdirine mazhar olmuş kullarıdır. Allah kendilerine bir şey sormadıkça saygılarından dolayı huzurunda hiçbir söz söylemez, asla Allah'a karşı gelmez, O'nun emirlerine kayıtsız şartsız itaat eder ve kulluk vazifelerini hassasiyetle yerine getirirler.⁷¹

İşte Allah'ın emirlerine bu derece bağlı olan meleklerin, Allah'a ibadet etmek,⁷² elçilik yapmak,⁷³ insanların amellerini kaydetmek⁷⁴ gibi görevlerinin yanısıra bir diğer görevleri, insanlar için dua edip af ve mağfiret dilemektir.⁷⁵ Nitekim Kur'ân'da Arş'ı taşıyan (hamele-i arş) ve onun çevresindeki meleklerin müminlerin bağışlanmaları için şu şekilde dua ettikleri bildirilir: *“Ey Rabbimiz! Sen, rahmet ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vaad ettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen azîzsün, hakîmsün (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibisin)! Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmuşsun demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur.”*⁷⁶ Burada meleklerin dualarında Allah Teâlâ'nın rahmetine vurguda bulunarak, Rablerinden kendileri gibi O'nun birliğine inanıp tasdik eden, O'na ortak koştuktan ve emirlerine karşı gelmekten vazgeçip tövbe eden, emir ve yasaklarına uyan mü'minlerin günahlarının affedilmesini dilemeleri dikkat çekicidir.⁷⁷ Zira Kur'ân'a göre mü'min olmak, şefaatten istifade edilebilmesi için olmazsa olmaz bir şarttır.⁷⁸

Kur'ân'da meleklerin şefaath edeceklerine delil olan âyetlerden biri de *“Bilerek hakka tanıklık edenler dışında, Allah'ı bırakıp kendisine dua ettikleri putlar asla şefaath*

⁷⁰ Bk. Zuhruf, 43/89.

⁷¹ Bk. Enbiyâ, 21/26-27; Mü'min, 40/70; krş. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 272; Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 138; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 39; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 331.

⁷² Bk. Bakara, 2/30.

⁷³ Bk. Hacc, 22/75; krş. İsrâ, 17/95.

⁷⁴ İnfîtâr, 82/12.

⁷⁵ Bk. Şûrâ, 42/5.

⁷⁶ Mü'min, 40/7-9. Wensinck'e göre bu tarz ifadeler, İslâm'a kendi sistemi içinde, sınırsız olarak şefaath kabul etme imkanı vermiştir. (Bk. Wensinck, Arent Jean (ö. 1358/1939), “Şefaath” md., *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB, 1970, XI, 383.) Ancak Wensinck'in bu tesbitine katılmak mümkün değildir. Zira Kur'ân'da şefaath yetkisine sahip olacaklara ve kendilerine şefaath edileceklerle pek çok âyet-i kerîmede sınırlandırma getirilmiş; şefaath yetkisinin tamamen Allah'a ait olduğu, kendisi dışında şefaatte bulunacaklara yetkiyi Allah'ın verdiği, onların şefaathinin ancak O'nun izni ve rızasıyla ve O'nun razı olduğu kimselere mümkün olabileceği bildirilmiştir. (Bk. Bakara, 2/48, 254-255; Yûnus, 10/3; Enbiyâ, 21/28; Secde, 32/4; Sebe, 34/23; Zümer, 39/43-44; Necm, 53/26; Nebe, 78/38; Duhân, 44/40-42; Nebe, 78/38.)

⁷⁷ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 284-285; Bursevî, *a.g.e.*, VIII, 157; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4145.

⁷⁸ Bk. Müddessir, 74/48; En'âm, 6/51; Şuarâ, 26/100.

edemezler."⁷⁹ âyetidir. Tâbîfnden müfessir Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Katâde b. Diâme'ye (ö. 117/735) göre Allah'a ortak koşanlar tarafından ilâhlaştırılıp tapılan hiçbir varlık, Allah katında herhangi bir kimseye şefaataçı olamazken kendilerine tapıldığı halde İsa, Üzeyir ve melekler gibi hakkı kabul edip ona şehadet getirenler, Allah katında mü'minlere şefaataçı olabileceklerdir.⁸⁰

Hâsılı, müfessirlere göre melekler, dünya hayatında mü'minler için dua edip mağfaret diledikleri gibi âhirette de onlar hakkında şefaatte bulunacaklardır. Ancak onların şefaati, sadece Allah'ın dilediği, izin verdiği, râzı olduğu ve merhametine mazhar kıldığı mü'minler hakkında geçerli olacaktır.⁸¹ Yoksa Zemahşerî'nin de belirttiği gibi meleklerin hepsi birleşip bir kişiye şefaata edecek olsalar bile ona herhangi bir fayda veremezler.⁸² Dolayısıyla şefaata, melekler açısından bir hak değil, Allah'ın izni ve dilemesiyle onlara bahşedeceği bir lütuftur. Nitekim bu konuya açıklık getiren bir âyette şöyle buyrulur: "*Göklerde nice melekler var ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz.*"⁸³ Abdullah İbn Abbâs (r.a) ve Dahhâk b. Müzâhim'e (ö. 105/723) göre kelime-i tevhîdi söyleyen her mü'min, "Allah'ın râzı olduğu kimseler" sınıfına dâhil oldukları için meleklerin ve diğer şefaata ehlinin şefaatinde istifade edecektir.⁸⁴

d. Sâlih Mü'minler

Kur'ân'daki bazı âyetlerden anlaşıldığına göre Allah'ın izni ve dilemesiyle şefaata edebilecek diğer bir zümre, sâlih mü'minlerdir. Nitekim Meryem sûresinde "*(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaata hakkı olmayacaktır.*"⁸⁵ buyrulmaktadır. Müfessirlerin yaptıkları açıklamalara göre müşriklerin Allah'ı bırakıp da taptikları putlardan herhangi biri, Allah katında hiç kimseye şefaataçı olamazken; kelime-i şehâdet ve kelime-i tevhîdi söyleyerek Allah'ı birleyip hakka şehâdet eden, inançlarının

⁷⁹ Zuhruf, 43/86.

⁸⁰ Bk. Zuhruf, 43/86; krş. Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc el-Mekkî (ö. 104/722), *Tefsîru'l-Mücâhid*, I-II, (nşr. Abdurrahmân Süratî), Beyrût: el-Mensûrâtü'l-İlmiyye, ts., II, 584; Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 661-662; Kurtubî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, XIX, 94-96; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VII, 229

⁸¹ Bk. Enbiyâ, 21/28; krş. Bakara, 2/255; Necm, 53/26; Duhân, 44/40-42; Nebe, 78/38; ayrıca bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 272; Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 138; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 39; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 331.

⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 644.

⁸³ Necm, 53/26.

⁸⁴ Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 138-139.

⁸⁵ Meryem, 19/87.

gereği olarak sâlih ameller işleyen ve sadece O'na kulluk eden mü'minler, Allah'ın izin vermesi şartıyla O'nun dilediği kimselere şefaati olabileceklerdir.⁸⁶

Zuhruf sûresinde ancak bilerek hak ve gerçeğe şahitlik edenlerin şefaati edebilecekleri belirtilmektedir.⁸⁷ Bu âyet-i kerîmeden, peygamberlerin ve sâlih mü'minlerin de Hakk'a şahitlik ettiklerinden dolayı şefaati yetkisine sahip oldukları anlaşılmıştır.⁸⁸ Bu şahitlik, “İşte böylece, siz insanlara şahit olacaksınız, Peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık.”⁸⁹ âyetinde ifade edilen Hakk'a şahitliktir. Nitekim Allah Teâlâ, şu âyet-i kerîmede mü'minlerin kıyamet günü şahitlere katılacağını bildirmektedir: “Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar Rableri katında siddıklar ve şehitler gibidirler. Mükafatları ve nurları onları beklemektedir. İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemlikler.”⁹⁰

Sâlih mü'minlerin şefaati edebileceklerine delâlet eden bir diğer âyet şudur: “O gün, - Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.”⁹¹ Fahreddin Râzi, bu âyetin şefaati olunan kimseler hakkında olmasının daha doğru olacağını söylemişse de⁹² müfessirlerin çoğu, kıyamet günü şefaati etme izni verilenin, şahsının ve sözünün değerinden dolayı kendisinden râzı olunan kimseler hakkında olduğu kanaatindedirler.⁹³

Mü'minler, daha dünyada iken de mü'min kardeşlerine dua edip Allah'tan başışlanma dileyerek bir nevi birbirlerine şefaatte bulunmuş olurlar. Nitekim Kur'ân'da Hz. İbrahim vesîlesiyile mü'minlere şu şekilde dua etmeleri öğretilir: “Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri başışla!”⁹⁴ Sonuç olarak, bu dünyada birbirlerine dua edip Allah'tan mağfiret dileyen sâlih mü'minlerin, âhirette de Allah'ın izni ve rızasına bağlı olarak birbirine şefaati edebilecekleri anlaşılmaktadır.⁹⁵

⁸⁶ Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 632-633, XX, 661; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 168; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 260; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 15; krş. Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 864; Ebû Tâlib el-Mekkî, *a.g.e.*, I, 139; Seyyid Kutub, (ö. 1386/1966), *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri (Cennet-Cehennem)*, (çev. Süleyman Ateş), İstanbul: Hilal Yayınları, ts., s. 163.

⁸⁷ Zuhruf, 43/86.

⁸⁸ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 661-662; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 460; Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 199; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 94-96; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VII, 229; Tabatabâî, M. Hüseyin, *Şefaati Üzerine*, İstanbul: Kevser Yayınları, 2001, s. 164-165.

⁸⁹ Bakara, 2/143.

⁹⁰ Hadîd, 57/19.

⁹¹ Tâhâ, 20/109.

⁹² Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 103.

⁹³ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 237; Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 632-633; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 110; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 30-31.

⁹⁴ İbrâhîm, 14/41.

⁹⁵ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 632-633.

2. Şefaata Edilecek Kimseler

Kur'ân-ı Kerîm'e göre âhirette bütün insanlar bir araya toplanacak ve hesaba çekilecektir. Hiçbir kimsenin en yakınının bile başına gelecekleri def edemeyeceği, ona herhangi bir şekilde yardımcı olup fayda sağlayamacağı bu "hesap günü"nde, sadece Allah'ın rahmet ve merhametine mazhar olan kimseler bu günün dehşetinden kurtulacaklardır.⁹⁶ İbn Abbas (r.a), Duhân sûresinin kırk ikinci âyetinde istisna ile belirtilen (إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ) "Allah'ın merhamet ettiği kimseler müstesna" ifadesinden "mü'minler" in kastedildiğini ve mü'minlere bu günde peygamberler ve melekler tarafından şefaata edileceğini müjdelir.⁹⁷ Taberî de bu ifadeden "mü'minler" in kastedildiğini belirtir ve böyle bir günde mü'minlerin Allah'ın izniyle birbirlerine, dostlarına şefaataçlı olabileceğini; çünkü Allah Teâlâ'nın, düşmanlarını cezalandırma hususunda her şeye gücü yeten, kendisine itaat eden kullarına ise çok merhametli olduğunu ifade eder.⁹⁸

Allah'ın rahmet ve merhametiyle kendilerine şefaata edilmesine izin verdiği kimseler ise Allah'ın razı olduğu mü'min kimselerdir.⁹⁹ Nitekim bu gerçek Kur'ân'da şöyle bildirilir: "Onlar (melekler), O'nun razı olduklarından başkasına şefaata edemezler."¹⁰⁰ Konuya açıklık getiren müfessir Dahhâk, âyetteki (لِمَنْ ارْتَضَى) ifadesiyle belirtilen "Allah'ın razı olduğu kimse" nin (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) "Allah'tan başka ilâh yoktur." kelime-i tevhdini söyleyen mü'min kimseler olduğunu bildirmiştir. Fahreddin Râzi ise Allah'ın bu sözü söyleyen herkesten razı olduğunu; Allah'ın razı olduğu kimsenin de bu âyetin hükmüne dahil olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰¹ Daha önce de ifade edildiği gibi meleklerin mü'minler için duasından da kendilerine şefaata edileceklerin mü'minler olduğu anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili bir başka âyette ise "Bilerek hakka tanıklık edenler dışında, Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri putlar asla şefaata edemezler."¹⁰² buyrulmaktadır. Müfessirler bu âyete dayanarak peygamberlerin ve meleklerin ancak hakka şehadet eden

⁹⁶ Bk. Duhân, 44/40-42; krş. Bakara, 2/48.

⁹⁷ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 215.

⁹⁸ Taberî, *et-Tefsîr*, XXI, 52-53.

⁹⁹ Bk. Müddessir, 74/48; En'âm, 6/51; Şuarâ, 26/100.

¹⁰⁰ Enbiyâ, 21/28.

¹⁰¹ Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 138-139; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XVI, 252; Tabatabaî, *a.g.e.*, s. 169. Nitekim Hz. Allah Resûlü (s.a.v), bir hadisinde "Şefaata, 'Lâ ilâhe illallâh' diyen kimse içindir." buyurmuştur. (Bk. Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-X, (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1985, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 165.

¹⁰² Zuhruf, 43/86.

ve Allah'ın razı olduğu mü'min kimselere şefaathçi olacaklarını söylemişlerdir.¹⁰³ Dolayısıyla şefaath edenin şefaath edilene yönelik şefaathı, ancak Allah'ın izni ve rızası ile olabilir. Necm sûresindeki şu âyet de bunu gösterir: “Göklerde nice melekler var ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaathı hiçbir fayda sağlamaz.”¹⁰⁴ Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyeti delil göstererek meleklerin, Allah'ın izin verdiği ve razı olduğu mü'minler için şefaath edeceklerini belirtmişlerdir.¹⁰⁵

Mü'min kimselere şefaath edilecek olmasına Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'da kıyamet gününde kurtuluş için mü'minlere öğrettiği şu dua da bir delil olarak gösterilebilir: “Ey Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vaad ettiklerini ver bize; kıyamet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın.”¹⁰⁶ Müfessirlerin farklı değerlendirmelerini topluca ifade edecek olursak bu âyet, “Rabbimiz! Biz, iman etmeye çağırın bir davetçiyi (peygamber) işittik ve iman ettik. Ey Rabbimiz! Bizim günahlarımızı affet, kötülüklerimizi, günahlarımızı ört. Bizi takva sahipleriyle birlikte vefat ettir ki, Peygamberlerinin diliyle vadettiğin şeyleri bizlere vermiş olasın ve bizi kıyamet gününde rezil etmeyesin. Ey Rabbimiz! Sen Peygamberin vasıtasıyla mü'min kullarına vermeyi vadettiğin nimetleri, zaferi, günahlardan kurtuluşu, şefaathı, sevap ve saadeti bize de ver. Kıyamet gününde günahlarımız yüzünden bizi rezil ve rüsva etme.” mânalarına gelmektedir.¹⁰⁷

Sonuç olarak, Allah Teâlâ'nın mü'min kullarına gerek Kur'ân gerekse peygamberi vasıtasıyla vadettiği hususlardan biri de şefaathıdır. Öyle ise va'dinden dönmeyen Cenâb-ı Hakk, şefaath ehlinin yapacağı şefaathten mü'min kullarının istifade etmelerine izin verecek, onları kıyamet günü mahcup ve perişan etmeyecek ve böylelikle verdiği bu sözü yerine getirecektir.

B. Putların Şefaathinin/Aracılığının Reddedilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de putların şefaathinin reddedilmesini izaha geçmeden önce konunun iyice anlaşılması için müşriklerin içine düştükleri putperestlik hakkında özet bilgi vermek faydalı olacaktır. Kaynaklarda putperestliğin kökeni ile ilgili verilen bilgileri şöylece sıralayabiliriz:

¹⁰³ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 661-662; Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 199; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 460; Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, 94-96; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VII, 229.

¹⁰⁴ Necm, 53/26.

¹⁰⁵ Bk. Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 423; Neseî, *Tebseratü'l-Edille*, II, 398; Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 138-139, XXVIII, 263-265.

¹⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/194.

¹⁰⁷ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, VI, 317-318; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1263.

1. Putperestler, her iklim için semâvî ruhlardan belli bir ruh olduğuna inanırlar ve o rûha özel bir put belirleyip ona ibadet maksadıyla tapınırlardı.
2. Yıldızlara ibadet maksadıyla onlara özel putlar dikerler ve o putlara tapınırlardı.
3. Putlar için bazı tılsımlar uydururlar ve onlarda bir takım ilginç sırlar ile garip şekiller hayal ederek onlara tapınırlardı.
4. Büyük olarak saydıkları kimselerin sûretlerini yaparlar; onların Allah yanında kendilerine şefaata edeceklerini düşünerek onlara hürmet eder ve tapınırlardı.

İşte putperestliğin temel felsefesi, bu dört esasta toplanmaktadır. Bu sapık düşüncenin temelinde yatan ana sebep, Allah'a kavuşmayı ümit etmeksizin Hak olan Mâbud'a karşı, iftira ve yalandan menfaat beklemektir. Bunların cahil halkın basit hayalinden doğan ve hiçbir hakikate dayanmayan safsatalar olduğu ortadadır.¹⁰⁸

Müşrikler, atalarının Allah Teâlâ'ya ibadet ederek yaklaştıklarını ve bunun sonucunda da Allah'ın onlara ulûhiyet (tanrılık) vasfı verdiğini, böylece onların da ibadet edilmeye hak kazandıklarına inanırlar. Müşriklere göre, Allah'a yapılan ibadetin kabul edilmesi için, mutlaka bu kişilere de ibadette bulunulmalıdır. Ayrıca Allah son derece yüce ve erişilmez olduğundan O'na doğrudan ibadette bulunmak, insanı O'na yaklaştıramaz. Onun için mutlaka Allah ile kullar arasında aracı olması ve O'na yaklaştırması için bahsedilen tanrılaştırılmış kişilere ibadet edilmesi gerekir. Müşriklerin inancına göre bu kimseler ölmüş olsalar da işitirler, görürler, insanlar için şefaata dilerler, onların işlerini düzenlerler ve onlara yardım ederler.

Bu inanca sahip olan müşrikler, zamanla onların adına değişik nesnelere heykeller yapmışlar ve onları ibadetleri esnasında kendilerine kible edinmişlerdir. Daha sonra gelen nesiller ise bu putlarla, onların temsil ettiği kişiler arasındaki bağlantıyı kavrayamaz olmuş ve önlerindeki putların gerçek mâbud olduğunu düşünmeye başlamışlardır.¹⁰⁹

İslâm'ın doğuşundan önce Mekkeliler de, putlara tapıyorlardı. Fakat onlarda daha o zamanlar tekâmül etmiş, yüce, tek ve her şeye gücü yeten bir tanrı fikri de vardı. Böylesine çelişkili bir inanç yapısında inandıkları tanrıyı, dişisi ve çoğulu olmayan "Allah" kelimesiyle ifade ediyorlardı. Hemen her gün taptıkları putların ise Allah'ın yanında "şefaataçi" olacağını kabul ediyorlardı. Bundan dolayı Kabe'nin etrafında, Arap kabilelerini

¹⁰⁸ Bk. Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2692; Emiroğlu, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl: Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*, I-XIV, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1972, VI, 29.

¹⁰⁹ Dihlevî, Şah Veliyyullâh Ebu Abdilazîz Kutbüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecihiddîn (ö. 1176/1762), *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I-II, (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, I, 219.

temsilen kabile sayısınınca put bulunuyordu. Ayrıca her kabilenin kendisine özel kıldıkları ve taptıkları putlar vardı.¹¹⁰

Hız İbrahim'in tevhide dayalı dinini ilk önce değiştiren, Arabistan'a putperestliği getiren ve Kabe'nin çevresine putları diken, Allah Resûlü'nün (s.a.v) hakkında "bağırsağını cehenneme sürüklerken gördüm."¹¹¹ buyurduğu Amr b. Luhayy'dır.¹¹² Rivâyetlere göre Allah'ın evi Kabe'nin çevresinde üçyüz altmış tane put vardı. Bu durum, Mekke'nin fethine kadar devam etti. Amr b. Luhayy'ın Mekke'de başlatmış olduğu putperestlik, daha sonraları her kabile ve bölgeye yayıldı ve Araplar da putlara düzenli olarak tapınır hale geldiler ve onları ilâh edindiler. Zamanla putperestlik o kadar yayıldı ki her Mekkeli, evinde tapınmak amacıyla put bulundurmaya başladı. Birisi yolculuğa niyetlendiğinde, evinde yaptığı son iş, eliyle ona dokunmak olduğu gibi yolculuktan döndüğünde evine girer girmez yaptığı ilk iş de, aynı şekilde eliyle ona dokunmak olurdu.¹¹³ Mekke müşrikleri, putların yardım ve şefaatlere erişmek ve onları kızdırmaktan dolayı başlarına gelebilecek değişik bela ve musibetlerden korunmak amacıyla putlara dua ediyor; onlara kurbanlar ve çeşitli hediyeler takdim ediyorlardı.¹¹⁴

Şirk düşüncesinin ve putperestliğin temel yanılığı, doğrudan doğruya Allah'la karşı karşıya gelmek konusundaki ümitsizlik ve Hak Mâbud'a karşı yalana dayalı hayalî şeylerden fayda ve teselli beklemektir.¹¹⁵ Diğer bir yanılığları ise kendi elleriyle taştan ve ağaçtan yaptıkları putlara tapmaları ve Allah katında onlardan şefaata beklemeleridir. Halbuki biraz düşünseler, ibadet edilenin ibadet edenden üstün olması gerektiğini, putların ise konuşamayan, işitemeyen, göremeyen, soru sorulduğunda cevap veremeyen, kendilerine bir zarar verilecek olsa onu bile defedemeyecek olan ve kendilerine taparak yardım isteyenlere hiçbir yardımda bulunamayacak olan âciz varlıklar olduklarını

¹¹⁰ Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (trc. M. Said Mutlu), İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966, I, 31; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1469; Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, Konya: Ribat Yayınevi, ts., s. 117, 123, 173. Mesela Lât, Sakif ve Tâif kabilesinin; Uzzâ, Hubel, İsâf, Nâile, Kureys'in; Menât, Evs ve Hazreç kabilesinin; Ved, Kelb Kabilesi'nin; Suva, Huzeyl kabilesinin; Yeğus, Tay'dan Mazhiç kabilesi ve Curaş halkının; Yeûk, Hemedân'ın; Nesr, Hımyer'de Zülkilâ boyunun; Sa'd, Milkan boyunun taptıkları putlardı. (Bk. İbn Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib (ö. 204/819), *el-Esnâm=Kitâbü'l-Esnâm*, (nşr. Ahmed Muhammed Ubeyd), Abudabi: el-Mecmaü's-Sekâfi, 2003, s. 39 vd.; İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemalüddîn Abdülmelik (ö. 213/828), *es-Siratü'n-Nebeviyye=Siratü İbn Hişâm*, I-IV, (nşr. Muhammed Ali Kutub, Muhammed Delibalta), Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992, I, 62 vd.)

¹¹¹ Bk. Müslim, "Cennet", 13 (III, 2191).

¹¹² Bk. İbn Kelbî, *a.g.e.*, s. 39 vd.; krş. İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 60-61.

¹¹³ Bk. İbn Kelbî, *a.g.e.*, s. 33 vd., 67 vd.; krş. İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 60 vd.

¹¹⁴ Bk. Mâide, 5/103; Yâ Sîn, 36/74-75; Hûd, 11/54; krş. Altıntaş, *a.g.e.*, s. 185.

¹¹⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2692.

anlayacaklardır.¹¹⁶ İbadet, tâzimlerin en büyüğüdür. Dolayısıyla ibadete layık olan, ancak insana çeşit çeşit nimetler lutfeden Allah Teâlâ'dır. Müşriklerin taptıkları cansız varlıklar, kendilerine tapanlara herhangi bir fayda sağlamadığı gibi, tapmayanlara da hiçbir şekilde zarar vermeye muktedir değildirler. Bunun için kâfirlerin ma'bud edindikleri varlıklar, asla ibadete layık değildirler. Çünkü az önce de ifade edildiği gibi ibadet edilen, her yönden ibadet edenden üstün olmalıdır. Putlar ise onlardan her bakımdan daha âcizdir.¹¹⁷

Müşriklerin putlara tapmalarının ve böylelikle Allah'a ortak koşmalarının iki temel sebebi olduğu anlaşılmaktadır: Birincisi, müşrikler, Allah düşüncesine sahip oldukları halde, öldükten sonra dirilmeyi ve hesaba çekilmeyi kabul etmedikleri ve inanmadıkları için¹¹⁸ putların bu dünyadaki isteklerinin karşılanmasında yardımcı olacaklarını düşünürler. İkincisi, eğer öldükten sonra yeniden dirilme ve Allah'ın huzuruna toplanma olursa, putların kıyamet gününde kendilerine şefaathçi ve aracı olmalarını ümit ederler.¹¹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de şefaati konu edinen âyetler incelendiğinde hâkim olan fikrin, müşriklerin sahip oldukları şirk inancının reddedilmesi ve peygamberler vasıtasıyla tebliğ ve temsil edilen tevhid inancının telkin ve tesis edilmesi ibaret olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Kur'ân-ı Kerîm, ilk muhatapları olan cahiliye toplumu içinde çoğunluğu oluşturan müşriklerin, hem Allah adında bir ilâh kabul ettiklerini¹²¹ hem Allah'tan başka kendilerine zarar veya fayda veremeyen putlara taptıklarını, hem de “*Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir.*”,¹²² ve “*Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.*”¹²³ diyerek putları kendilerine şefaathçi kabul ettiklerini haber vermektedir.¹²⁴ Kur'ân'da müşrikler bu saçma inançlarından dolayı eleştirilir ve cansız, akılsız ve kendilerine bile faydası olmayan putlardan beklentilerinin faydasız ve anlamsız olduğu şöyle dile getirilir: “*Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve “Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir.” Diyorlar. Onlara şöyle de: Yoksa siz, göklerde ve*

¹¹⁶ Bk. A'râf, 7/194-195.

¹¹⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 48-49; Vehbi, Mehmed (ö. 1369/1949), *Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XV, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1968, VI, 2180.

¹¹⁸ Bk. Nahl, 16/8.

¹¹⁹ Bk. Yûnus, 10/18; krş. Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö. 710/1310), *Tefsîru'n-Nesefî=Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I-III, (nşr. Yûsuf Ali Büdeyvî), Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008, II, 12; Emiroğlu, *a.g.e.*, VI, 27.

¹²⁰ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/18; Meryem, 19/87; Zümer, 39/3; Zuhruf, 43/86; krş. Yavuz, “Şefaath”, *DİA*, XXXVIII, 412.

¹²¹ Bk. Ankebût, 29/61; krş. Zuhruf, 43/87; Mü'minûn, 23/84-85; Zümer, 39/8.

¹²² Yûnus, 10/18.

¹²³ Zümer, 39/3.

¹²⁴ Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 48-49; krş. Watt, William Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fırlah), İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1998, s. 171; Altuntaş, *a.g.e.*, s. 117-118.

yerde olup da, Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?" O, müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan münezze ve yücedir."¹²⁵ Müşrikler, bu ve benzeri âyetlerde, kendilerinin ilâh ve şefaathçi olarak kabul ettikleri putlar tenkit edildiğinden dolayı Hz. Peygamber'den (s.a.v) ya içinde putlara tapmanın yasaklanmadığı bundan başka bir Kur'ân getirmesini veya bu Kur'ân'da değişiklik yapmasını istemişlerdir.¹²⁶ İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bu âyette putlara hakaret etmenin ve onları hafife almanın yerinde bir iş olduğunu beyan etmek için putlara tapmanın çirkinliğini gösteren bir ifade kullanmıştır.¹²⁷ Zümer sûresinde ise müşrikler ve bâtil inançları şu ifadelerle eleştirilir: "Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaathçiler mi edindiler? De ki: "O şefaathçiler hiç bir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı!"¹²⁸

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de, putlara ümit bağlamış insanların kıyamet günü başlarına gelecek sahipsizliği ve yaşayacakları zorlukları değişik şekillerde tablolastırılarak putların hiçbir yetki ve etkilerinin olmadığı vurgulanır. Bu âyetlerde, dünyada hiçbir işe yaramayan putların âhirette de kendilerine bel bağlayanların yanında olamayacakları, onları yalnız bırakacakları ve onlara hiçbir fayda sağlayamayacakları bildirilerek, müşrikler ve diğer kâfirler böylesi asılsız inanç ve saplantılarından vazgeçirmeye çalışılır.¹²⁹ "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkada bırakacaksınız. Yaratılışınızda ortaklarımız sandığımız şefaathçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz? Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığımız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."¹³⁰ Bu çeşit âyetlerde söz konusu edilen şefaatin, putların ve putperestlerin durumları ile alâkalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ve ilgili diğer âyetlerle sadece bir kısım insanların, putlara atfettikleri güç ve özelliklerle ilgili inançlarının asılsız ve faydasız bir inanç olduğu bildirilmekte ve tevhid inancına dönmek gerektiği vurgulanmaktadır.¹³¹

¹²⁵ Yûnus, 10/18. Âyetin nüzûl sebebi olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) kıyamet günüyle uyarısına karşı Tâîf'li şair ve filozof Nadr b. Hâris'in, "Kıyamet günü Lât ve Uzzâ bana şefaath edecekler." sözü gösterilir. Bu ifade, müşriklerin putlara bakış açısını açık bir şekilde ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. (Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 123; Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 48-49; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2693; Emiroğlu, *a.g.e.*, VI, 27.)

¹²⁶ Bk. Yûnus, 10/15; krş. Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed (ö. 468/1076), *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, Riyâd: Dârü'l-Meymân, 2005, s. 441.

¹²⁷ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 48-49.

¹²⁸ Zümer, 39/43; krş. A'râf, 7/195; Yâsîn, 36/23; Zuhuruf, 43/86.

¹²⁹ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, IX, 413-417; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 374; Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1983.

¹³⁰ En'âm, 6/94; krş. Kehf, 18/48; Şuarâ, 26/92-93; Kasas, 28/62; Ankebût, 29/25.

¹³¹ Öztürk, Yener, *İslâm İnanç Etrafında Yerli Yorumlar*, İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2008, s. 62.

Yukarıdaki âyet-i kerîmede müşrikler, dünyada iken bütün gayret ve çabalarını makam, mevki elde etmek, mal biriktirmek ve taptıkları putların şefaathine erişmek için sarfettiklerinden dolayı azarlanmakta ve kınanmaktadırlar. Allah'ı hakkıyla tanımayıp tevhid inancından uzak bir hayat yaşayan kâfirler, kıyamet günü mahşer yerine geldiklerinde, sâlih amel ve hâlis niyet gibi âhiret azıkları kendilerini hiç yalnız bırakmayan mü'minlerin aksine, yanlarında biriktirdikleri dünya malından, hizmetçilerden hiçbir şey bulamayacakları gibi Allah katında şefaathçi olacaklarını sandıkları putlarını da göremeyeceklerdir.¹³² Dolayısıyla ümit besleyip kendilerinden şefaath bekledikleri putlarının onlara hiçbir yardımı olmayacaktır.¹³³

Sonuç olarak, incelemeye çalıştığımız âyetler çerçevesinde bir değerlendirme yaptığımızda müşriklerin sahip olduğu şefaath anlayışının çarpık din algısından ve taptıkları putları Allah'la bir tutmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Hakikati anladıklarında ise çoktan iş işten geçmiş olacak; tekrar dünyaya dönüp mü'minlerden olmak isteseler de bu mümkün olmayacaktır. "Allah katında bizim şefaathçilerimizdir" diyerek ümit bağladıkları cansız, akılsız, kendilerine bile fayda sağlamaktan veya gelecek zararı defetmekten âciz olan putların da onlara şefaathi söz konusu olmayacaktır. Çünkü şefaath yetkisi tamamen Allah'a aittir ve O dilemedikçe kimse kimseye şefaath edemeyecektir. Nitekim bu konuyla ilgili âyetlerde şu iki husus dikkat çekmektedir: Birincisi, şefaath edecek olanlar Allah'ın bu konuda izin verdiği, hakkı bilip şahitlik eden kimselerdir. İkincisi, kendileri hakkında şefaath edilecekler de Allah'ın râzı olduğu kimselerdir. Bu âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki Cenâb-ı Hakk, ne kendilerine tapılan putlardan, ne de onlara ümit bağlayıp onlardan şefaath bekleyen, hatta daha da ileri giderek onları ilâhlaştıran ve kendisine ortak koşarak tapanlardan râzıdır.¹³⁴ Dolayısıyla müşriklerin putlardan şefaath beklentileri, hiçbir tutarlı tarafı olmayan, onları ebedî olarak içinde kalıp cezalandırılacakları¹³⁵ cehenneme götürecek temelsiz bir düşünce, sonu hüsrân olan boş bir hayal ve Allah hakkında açık bir yalan ve iftiradan ibarettir.¹³⁶

¹³² Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XIII, 71-72; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, IX, 413-417; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, III, 296-297; Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1983.

¹³³ Zuhruf, 43/86; Rûm, 30/12-13.

¹³⁴ Bk. Yûnus, 10/18; Zümer, 39/3, 43-44; Meryem, 19/87; Mü'min, 40/18; Zuhruf, 43/86; Necm, 53/26; En'âm, 6/51.

¹³⁵ Bk. Beyyine, 98/6.

¹³⁶ Bk. Yûnus, 10/17-18; krş. Emiroğlu, *a.g.e.*, VI, 27.

C. İnkârcıların Şefaatten Mahrum Kalması

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette mü'minlerin Allah'ın izniyle şefaate nâil olacakları belirtilirken;¹³⁷ kendilerinden râzı olmadığı kâfir, münafık ve müşriklerin ise bundan istifade edemeyecekleri bildirilmiştir.¹³⁸ İlgili âyetler incelendiğinde inkârcılar hakkında şefaatin söz konusu olmadığı ve onların şefaatten istifade edemeyecekleri anlaşılmaktadır.¹³⁹ Konuyla ilgili âyetlerde şefaatten mahrum kalacakların temel özellikleri arasında inkâr veya şirk,¹⁴⁰ yine inkâr anlamında zulüm¹⁴¹ ve âhiret inancını inkâr gelmektedir. Buna sevkeden davranışlar olarak da namaz kılmama, fakiri doyurmama, bâtıla dalanlarla birlikte olup onlara uyma¹⁴² gibi hususlar zikredilir.¹⁴³ Böylelikle müşrikler, münafıklar ve kâfirler için şefaate kapısının kapandığı;¹⁴⁴ bu hususun, ancak Allah'ın izniyle¹⁴⁵ ve sadece O'nun râzı olduğu mü'minler hakkında gerçekleşeceği¹⁴⁶ bildirilir.

Dikkat çekmek isteriz ki 'Fidyenin kabul edilmemesi, yardım ve şefaatin bulunmaması' şeklindeki ifadelerin yer aldığı âyetler incelendiğinde, genelde ilgili âyetin ya öncesinin ya da sonrasının münafık ve kâfirlerin âkıbetlerinin söz konusu edildiği yerlerde geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁷ Nitekim Kur'ân'da Allah Resûlü'ne müşriklerin içinde buldukları şirk inancından vazgeçmemeleri halinde âkıbetlerinin ne olacağını haber vermesi ve onları ikaz etmesi emredilir: "*Kendileri için Rablerinden başka bir koruyucu ve bir şefaate bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur'an'la) uyar ki günahlardan sakınsınlar.*"¹⁴⁸

Kur'ân'da dünyada iken kendilerine yapılan uyarıları dikkate almayanların âhiretteki âkıbetleri hakkında ise şöyle buyrulur: "*Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkada bırakacaksınız.*

¹³⁷ Bk. Müddessir, 74/48; En'âm, 6/51; Enbiyâ, 21/28; Şuarâ, 26/100.

¹³⁸ Bk. Bakara, 2/48, 123, 254; En'am, 6/51; A'râf, 7/53; Şuarâ, 26/96-100; Mü'min, 40/18; Müddessir, 74/46-48.

¹³⁹ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, I, 636-637; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 49; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 127; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 78; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, III, 17; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 344-345.

¹⁴⁰ Bk. Bakara, 2/123; Zümer, 39/43.

¹⁴¹ Mü'min, 40/18; krş. Râzî, *et-Tefsîr*, III, 56.

¹⁴² Müddessir, 74/41-48.

¹⁴³ Yavuz, "Şefaate", *DİA*, XXXVIII, 412.

¹⁴⁴ Bk. Bakara, 2/48; En'âm, 6/51; Mü'min, 40/18; Necm, 53/26; Müddessir, 74/48.

¹⁴⁵ Bk. Bakara, 2/255; Sebe, 34/23.

¹⁴⁶ Bk. Bakara, 2/48, 123, 254; Nisâ, 4/116; A'râf, 7/53; Enbiyâ, 21/28; Necm, 53/26; Secde, 32/4; Zümer, 39/44; Mü'min, 40/18; Müddessir, 74/48; İnfîtâr, 82/19; krş. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 122.

¹⁴⁷ Bk. En'âm, 6/70; Ra'd, 13/18; Hadîd, 57/15; Müddessir, 74/48.

¹⁴⁸ En'âm, 6/51. Bu âyetle ilgili olarak mü'minleri de içine alacak yorumlar yapılmışsa da genel kanaat, müşrikler hakkında olduğu yönündedir. Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XII, 192; Ebussuûd, *et-Tefsîr*, III, 52-53; Emiroğlu, *a.g.e.* IV, 251-252.

Yaratılışınızda ortaklarımız sandığınız şefaathçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz? Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir.”¹⁴⁹ “Bugün artık (ey ehl-i nifak) ne sizden, ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!”¹⁵⁰

Kur’ân’da şefaath bekledikleri putlardan herhangi bir yardım göremeyince kâfirlerin yaşayacakları pişmanlık ise şöyle dile getirilir: *“Vallahi, biz sizi âlemlerin rabbi ile eşit tutarken apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı. Şimdi bizim ne şefaathçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz. Ah keşke bizim için (dünyaya) bir dönüş daha olsa da müminlerden olsak!”¹⁵¹* Fakat onların böyle bir imkânları olmayacaktır. Çünkü İslâm inancına göre âhirette elde edilecek her türlü güzel kazancın olmazsa olmaz şartı imandır. İman etmeyen kimselerin iyi amellerinin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağı Kur’ân’da şöyle dile getirilir: *“İnkâr edenlerin yapip ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah’ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah’ın hesabı pek çabuktur.”¹⁵²*

Sonuç olarak Kur’ân-ı Kerîm’de kâfirlerin âkıbetleri bildirilerek onların şefaath konusundaki yanlış tutumlarının açıklanmasındaki maksadın, onların küfürlerini izhar etmenin yanısıra mü’minlerin Allah’ın rahmetine ve şefaath ehlinin şefaathine güvenerek rehavete kapılıp kulluklarını ihmal etmelerini önlemeye ve onları âhirete hazırlıklı gitmeleri konusunda teşvik etmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Zira ilgili âyetler, şefaathen istifade edilebilmesi için Allah’ın rızasının kazanılmış olması gerektiğini göstermektedir. Allah’ın kâfirlerden râzı olmadığı pek çok âyette ifade edildiğine göre, kâfirlerin şefaathen mahrum kalacakları âşikârdır.

D. Şefaathin İyilik ve Kötülüklere Aracılık Etme Anlamını Taşması

Kur’ân-ı Kerîm’de âhirette gerçekleşecek olan şefaathin yanısıra dünyevî anlamdaki şefaathen de bahsedilmektedir. Dünyevî anlamdaki şefaathen, insanın iyi veya kötü hususlarda başkalarına örnek olması kastedilmiştir. Konuyla ilgili âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *(مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْبِتًا)* *“Kim güzel bir şefaatte bulunursa, ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir hususta şefaath ederse, onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyin*

¹⁴⁹ En’âm, 6/94; krş. Kehf, 18/48; Şuarâ, 26/92-93; Kasas, 28/62; Ankebût, 29/25.

¹⁵⁰ Hadîd, 57/15.

¹⁵¹ Şuarâ, 26/97-102; krş. A’râf, 7/53; Rûm, 30/13.

¹⁵² Nûr, 24/39.

hesabını eksiksiz bilmektedir."¹⁵³ Bu âyet-i kerîmenin de daha iyi anlaşılabilmesi için bir önceki âyetle birlikte değerlendirelim. Bir önceki âyette Hz. Peygamber'e Allah yolunda cihad etmesi ve mü'minleri de cihada teşvik etmesi emredilmektedir ki müfessirlere göre bu da bir şefaattir.¹⁵⁴ Âyet-i kerîmede iyi veya kötü bir iş konusunda aracılık edip o işe teşvik eden ve destek verenlerden her birinin o işin sonucundan pay alacağı ifade edilirken dünya hayatındaki faaliyetlerin kastedildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁵

Bu âyetteki şefaati âlimler, değişik şekillerde yorumlamışlardır. İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), âyet-i kerîmedeki şefaati, iman-küfür mücadelesinde müslümanlara veya onlara düşman olan inkâr ehline yardım edip destek olmak ve bu iki taraftan birisinin safında mücadele etmek şeklinde yorumlamıştır.¹⁵⁶ Fahreddin Râzî'ye göre ise buradaki şefaatten maksat, Hz. Peygamber'in mü'minleri cihada teşvik etmesidir. Cihad, güzel ve değerli ibadetlerden olduğundan dolayı Allah Resûlü'nün ümmetini cihada teşvik etmesi, onları güzel davranış ve ibadetlere yönlendirmesi anlamına gelir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk, bu âyette, güzel şefaatte bulunan kimseye, o şefaatten dolayı bir hisse (sevap) verileceğini açıklamıştır.

Allah Resûlü (s.a.v) insanları cihada teşvik edip bu konuda gayret gösterince bazı münafıklar, diğer bazı münafıkların cihada katılmamaları için Hz. Peygamber'den (s.a.v) izin isteyerek şefaatchi oluyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, bu tür şefaatchi yasaklamış ve şefaatin, ancak Allah'a itaati yerine getirmeye vesîle olduğu zaman güzel ve yerinde olacağını; fakat bir günaha sebep olacağı zaman ise bunun haram ve hoş bir davranış olmayacağını, üstelik bunu yapanların da işlenen günaha ortak olacaklarını beyan etmiştir. Bunun yanısıra bazı mü'minler, cihada istekli olmakla birlikte hazırlıklı değillerdi. Bundan dolayı onların dışındaki mü'minlerden bazıları, ihtiyaçları olan teçhizatı temin etme konusunda onlar adına zengin mü'minler nezdinde şefaatchi oluyorlardı. Bu şekildeki bir şefaattir ise Allah'ın emrini yerine getirme konusunda bir çaba anlamına gelmektedir ki Allah Teâlâ da insanları bu şekilde şefaatchi olmaya teşvik etmiştir.¹⁵⁷

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Muhammed b. Sâib el-Kelbî'ye (ö. 146/763) göre ise âyette geçen şefaatten maksat, insanların birbirleri için yapmış oldukları şefaattir. Bu da bir mü'minin, Allah rızası için mü'min kardeşinin

¹⁵³ Nisâ, 4/85.

¹⁵⁴ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, VII, 268; Râzî, *et-Tefsîr*, X, 205-206; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1406.

¹⁵⁵ Yavuz, "Şefaattir", *DİA*, XXXVIII, 412.

¹⁵⁶ Taberî, *et-Tefsîr*, VII, 268; krş. Râzî, *et-Tefsîr*, X, 164.

¹⁵⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, X, 164-165.

haklarını gözetmesi, ona bir fayda sağlaması, yardımda bulunması veya onu bir zarardan kurtarması şeklinde olur.¹⁵⁸ Nitekim “Hz. Peygamber’e (s.a.v), sıkıntı içinde bulunan birisi geldiği zaman yanındakilere döner ve “*Bu adama şefaatte bulununuz (yardım ediniz), sevap kazanırsınız. Allah Teâlâ, istediği şeyi Peygamberi’ne söyler.*” buyururdu.”¹⁵⁹ Dolayısıyla dinen uygun olan bir şey için yapılan şefaate, iyi şefaate; dinen câiz olmayan bir şey için yapılan şefaate ise kötü şefaattir. Hasan-ı Basrî açıklamasının devamında iyi bir şefaatte bulunmaya niyetlenen kimsenin, bunu yapmasa bile, onun sevabını alacağını belirtir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, “*Kim güzel bir şefaatte bulunursa..*” buyurmuş, “Her kimin şefaati (aracılığı) kabul edilirse...” dememiştir.¹⁶⁰

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Allah nezdinde şefaatin ancak dua ile olacağını söyler ve bu görüşüne Hz. Ebu’d-Derdâ’dan rivâyet edilen “*Kim, müslüman kardeşi için, gıyabında duada bulunursa, bu mutlaka kabul edilir ve melek o kimseye, “Aynısı senin için de olsun” diye (dua eder).*”¹⁶¹ hadisini delil getirir¹⁶² ve âyetteki iyi şefaati (şefaati-hasene) “dua” şeklinde;¹⁶³ kötü şefaati (şefaati-seyyie) ise “beddua” şeklinde yorumlar.¹⁶⁴ Ayrıca o, kişinin müslüman kardeşine dua ederek yaptığı şefaatten dolayı sevap kazanacağını; başkalarının yanında ondan kötüyü söyleyenin ona karşı kötü duygulara sahip olmasına sebep olanın da yaptığı bu tür bir şefaatten günah kazanacağını belirtir.¹⁶⁵

Bu durumda iyi kimselerle birlikte iyi bir işin yapılmasına aracılık edip o işe teşvik etme ve yardımda bulunmanın “*şefaati-hasene*”, kötü kimselerle işbirliği yapıp onların ideallerine ortak olmanın ise “*şefaati-seyyie*” olduğu ve kişinin, iyiliğe ortak olursa sevap,

¹⁵⁸ Mücâhid b. Cebr, *a.ge.*, I, 167; Hasan el-Basrî, Ebû Saîd Hasan b. Yesar (ö. 110/728), *Tefsîru'l-Haseni'l-Basrî*, I-II, (nşr. Muhammed Abdürrahîm), Kâhire: Dârul-Hadîs, 1992, I, 289; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, VII, 269; Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, II, 603; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, II, 323.

¹⁵⁹ Buhârî, “Zekât”, 21 (II, 118), “Edeb”, 36, 37 (VII, 80), “Tevhîd”, 31 (VIII, 193); Müslim, “Birr”, 145 (III, 2026).

¹⁶⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, X, 165; krş. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, II, 323.

¹⁶¹ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 29.

¹⁶² Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, X, 165.

¹⁶³ Kâdî Beyzâvî’ye göre de bir Mü’minin, başka bir mü’min için yaptığı dua, insanların birbirleri için yaptığı şefaate bir örnektir. (Bk. Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 105.)

¹⁶⁴ Rivâyete göre yahudiler, Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanına girdiklerinde, “*Ölüm sizlere olsun.*” anlamına gelen (الْسَّامُ عَلَيْكُمْ) “*es-Sâmü aleyküm*” derlerdi. Derken Hz. Âişe (r.anhâ), (selama benzetilerek söylenen) bu sözü duydu ve “*Ölüm ve lanet size olsun. Demek siz, peygambere böyle diyorsunuz.*” dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v), “*Onların ne dediklerini anladım ve hemen peşinden de (وَ عَلَيْكُمْ) “ve aleyküm” (size de olsun) dedim.*” buyurdu ve ardından bu âyet nazil oldu. (Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, X, 165.)

¹⁶⁵ Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr, (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I-V, (nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kâhire: el-Hey’etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1979, I, 394.

kötülüğe ortak olursa günah kazanacağı anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ Dolayısıyla buradan hareketle Peygamberler başta olmak üzere bazı sâlih kimselerin Allah'ın izni ve rızasına bağlı olarak, şefaate muhtaç kimseler için şefaatchi olacakları söylenebilir. Ancak bu, müşriklerin inandıkları gibi bazı varlıkları aracı kılarak Allah'a yaklaştırmaya çalışmak şeklinde değil; onları küfürden hidâyete yönlendirme, iyiliği emredip kötülükten sakındırma, Allah yolunda mücadelede onların yanında olup teşvik etme, onlar hakkında dua etme, onlara yardımcı olma ve onlara gelebilecek sıkıntılara elinden geldiğince mâni olma şeklinde anlaşılmalıdır. Bu anlamda Mü'minlerin, birbirleri için dua etmeleri, şahsî hayatlarında hassasiyetle ibadetlere, sâlih amellere sarılarak başkalarına güzel örnek olmaları, dinin rahat ve etkin bir şekilde yaşanıp yaşatılabilmesi için hayır ve hasenâta bulunarak; müesseseler, dernekler, vakıflar kurarak güzel ahlâk sahibi nesiller yetiştirilmesine yardımcı olmaları da “şefaati hasene” olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şefaatin tamamen reddedilmediği, şefaatin yokluğunu bildiren âyetlerin ya putlar gibi Allah'a şirk koşulan nesnelere şefaate edemeyecekleri ya da Allah'ın kendilerinden râzı olmadığı müşrikler, münafıklar ve kâfirler hakkında şefaate edilemeyeceği hususlarında olduğu görülmektedir. İlgili âyetlerden, şefaate yetkisinin sadece Allah'a ait olduğu, ancak O'nun iznine ve rızasına bağlı olarak, Hz. Muhammed (s.a.v)'in, diğer peygamberlerin, meleklerin ve sâlih mü'minlerin, Allah'ın kendilerine şefaate edilmesine izin vereceği mü'minler hakkında şefaate bulunacakları ortaya çıkmaktadır. Ancak kendilerine şefaate yetkisi verilecek kişilerin şefaati sınırsız değildir. Kim kime şefaate ederse mutlaka kabul olunacaktır diye bir garanti de yoktur. Bütün şefaatchilerin şefaati, Allah'ın izin verdiği ve rıza gösterdiği bir ölçüde gerçekleşecektir. Dolayısıyla Allah'ın kimlere şefaate edilmesine izin vereceği belli olmadığına göre her mü'minin bu konuda ihtiyatlı olması, sâlih amellere sarılması ve günahlardan uzak bir hayat yaşamaya çalışması gerekmektedir.

Yine konuyla ilgili âyetlerden müşriklerin ümit bağladıkları putların şefaate konusunda hiçbir yetkilerinin olmadığı, onların hiç kimseye şefaate edip Allah'a yaklaştıramayacağı; Allah'ın müşrik, münâfık ve kâfirlere şefaate edilmesine rızasının olmadığı sonucu çıkmaktadır. Aynı zamanda Kur'ân'a göre şefaatin sadece âhirette gerçekleşecek bir fiil olmadığı; insanların birbirini olumlu ya da olumsuz olarak

¹⁶⁶ Nitekim hadîs-i şerifte bir iyiliğin yapılmasına yol gösterip teşvikte bulunan kimseye o iyiliği yapanın sevabı kadar sevap verileceği belirtilir. [Bk. Müslim, “İmâre”, 133 (II, 1506); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 114 (V, 346); Tirmizî, “İlim”, 14 (V, 41).]

etkilemelerinin, iyi ya da kötü yola teşviklerinin, güzel veya çirkin işlerde birbirine yardımcı olmalarının da şefaata kapsamına girdiği ve yapılan işe göre sevap veya günah olarak ondan bir pay alacakları anlaşılmaktadır.

II. HADİSLERDE ŞEFAAT

Kur'ân-ı Kerîm'de açık ve net ifadelerle yer alan şefaata, hadîs-i şeriflerde de geniş ve ayrıntılı olarak işlenir. Hadislerde kimlerin şefaata edebileceği, şefaatin hangi şartlarda gerçekleşeceği, şefaatten kimlerin istifade edebileceği, kimlerin edemeyeceği, şefaatin dünyevî ve uhrevî açıdan gerçekleşme sınırı, şefaate erişmeye vesîle olan davranışlar.. gibi konulara açıklık getirilir.¹⁶⁷

Allah Resûlü (s.a.v), şefaata konusunda ümmetine müjde içeren bir hadisinde şöyle buyurur: *“Rabbimin katından bir melek bana geldi ve beni ümmetimin yarısını Cennete sokmak ile şefaata yetkisi arasında serbest bıraktı da ben şefaata etmeyi seçtim. Bu şefaata de Allah'a ortak koşmadan ölenlerdir.”*¹⁶⁸ Bu hadisten şefaatin, mü'min olan herkesi kapsadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Mâce'nin rivâyetinde, bu hadisi duyan ashâb-ı kirâmın, *“Yâ Resûlallâh! Bizi şefaata edeceğin kimselerden etmesi için Allah'a duâ buyur.”* şeklindeki isteklerine Hz. Peygamber (s.a.v): *“Şefaatin her müslümanadır.”* cevabını vermiştir.¹⁶⁹ Ayrıca Hz. Peygamber'in kendisine sunulan alternatifler arasında ümmetinin yarısını cennete sokmak yerine şefaata yetkisini tercih etmesi, şefaata daha fazla kişinin cennete girmesine vesîle olacağını göstermektedir.

Şefaata, Kur'ân-ı Kerîm'den daha çok hadislerde ele alınıp ayrıntılarına varıncaya kadar açıklanan bir konudur. Bu durumda şefaata ilgili hadislerin rivâyet değerleri gündeme gelmektedir. Zira dinî açıdan delil olarak değerlendirilebilmesi için hadislerin rivâyet değerleri önem arz etmektedir. O halde şefaata hadislerinin rivâyet değeriyle ilgili âlimlerin görüşlerine yer vermeye çalışalım.

A. Şefaata Hadislerinin Rivâyet Değeri

Şefaata, Kütüb-i Sitte başta olmak üzere en muteber hadis kaynaklarında geniş olarak yer alan bir konudur. Hadîs-i şeriflerde aksine ihtimal verilmeyecek biçimde âhirette şefaatin gerçekleşeceği ifade edilir. Hadislerde daha çok Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatinde bahsedilmekle birlikte Allah'ın izniyle şefaata edebilecek diğer kimseler

¹⁶⁷ Bk. Wensinck, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, III, 147-153.

¹⁶⁸ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kiyâme”, 13 (IV, 627-628); krş. Ahmed b. Hanbel, IV, 404. Zehebî, hadisin isnadının “sâlih” olduğunu belirtir. (Bk. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Telhîsu Kitâbi'l-İleli'l-Mütenâhiye'l-İbni'l-Cevzî*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998, s. 356.)

¹⁶⁹ İbn Mâce, “Zühed”, 37 (II, 1444).

hakkında da bilgi verilir. Böylelikle Kur'ân-ı Kerîm'de ancak Allah'ın izni ve rızasıyla gerçekleşeceği belirtilen şefaatin¹⁷⁰ nasıl gerçekleşeceği, kimlerin şefaatte bulunabileceği ve hangi nitelikteki kimselerin şefaatten yararlanabilecekleri hususları açıklığa kavuşmuş olur.

Nitekim Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/936), şefaatin Kur'ân ve hadislerle sabit ve hakkında açık deliller bulunan bir konu olduğunu belirtir.¹⁷¹ Mâtürîdî kelimcilerinden Ebû Yûsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), şefaate ilgili hadislerin bazılarının meşhur derecesinde bulunduğunu ve meşhur haberlerin, ilim sebebi olduğunu belirtir. Zira ona göre bu konuda gelen haberler, imkansız değildir ve Hz. Peygamber'in faziletiyle örtüşmektedir. Hz. Peygamber'in fazileti ise Kur'ân'ın değişik âyetlerinde ifade edilen bir hakikattir.¹⁷² Dolayısıyla şfaat konusunda ondan gelen haberlere zorunlu olarak inanmak gerekir.¹⁷³ Nûreddin es-Sûbûnî (ö. 580/1184) de, şfaat hakkındaki hadislerin tevatüre yakın, en azından meşhur derecesinde bulunduğu, meşhur haberi inkâr etmenin ise bid'at olduğuna dikkat çeker.¹⁷⁴ Hadis âlimi İmam Nevevî (ö. 676/1277), bu konudaki görüşleri özetleyen bir değerlendirme yaparak ilk dönem (selef) ve onlardan sonra gelen Ehl-i sünnet âlimlerinin, âhirette mü'minlerin günahkârlarına şefaatin gerçekleşeceğini bildiren hadislerin toplamda tevatür derecesine ulaştığı konusunda görüş birliği bulunduğunu bildirir.¹⁷⁵ Eş'arî kelimcilerinden Teftâzânî (ö. 792/1390), şefaate ilgili hadislerin manen mütevâtir olduğunu belirtirken;¹⁷⁶ Celâleddîn Süyûtî (ö. 911/1505) ise Hz. Enes'ten rivâyet edilen uzun şfaat hadisini mütevâtir hadisler arasında sayar ve onu rivâyet eden on iki sahabinin ismini zikreder.¹⁷⁷ Ayrıca şefaatin ispatı konusunda selef âlimlerinden gelen nakiller de tevâtür derecesine ulaşmıştır.¹⁷⁸ Bununla birlikte kaynaklarda şfaat konusunda uydurma (mevzû') olduğu söylenen bazı hadisler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in

¹⁷⁰ Bk. Bakara, 2/255; A'râf, 7/188; Yûnus, 10/49; Sebe, 34/23; Necm, 53/26.

¹⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587.

¹⁷² Bk. Meselâ Âl-i İmrân, 3/31; Enbiyâ, 21/107; Ahzâb, 33/45; Kalem, 68/4.

¹⁷³ Pezdevî, Ebû'l-Yûsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (ö. 493/1100), *Usûlü'd-Dîn*, (nşr. Hans Peter Linss), Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963, s. 163.

¹⁷⁴ Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr (ö. 580/1184), *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Bekir Topaloğlu), İstanbul: Elif Ofset, 1995, s. 83.

¹⁷⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 36; krş. Sübkî, *Şifâü's-Sekam*, s. 471.

¹⁷⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 184; krş. Kestelî, Müslihuddîn Mustafâ (ö. 901/1495), *Hâşiyetü'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâid*, İstanbul: Salâh Bilici Kitâbevi, 1973, s. 149.

¹⁷⁷ Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fî'l-Ahbâri'l-Mütevâtira*, (nşr. Halîl Muhyiddîn Meys), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985, s. 301.

¹⁷⁸ Yâsir, Kâdî, *Makâlâtü'l-Cehm b. Safvân ve Eseruhâ fî'l-Firaki'l-İslâmiyye*, (I-II), Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 2005, II, 688.

şefaatinin bid'at çıkarana ulaşmayacağı ve onun şefaatiyle Ehl-i Beyt'ten olan hiç kimsenin cehenneme girmeyeceği gibi rivâyetler bunlardan bazılarıdır.¹⁷⁹

Mu'tezile, Ehl-i sünnet'in mâna bakımından mütevâtir saydığı rivâyetleri sahih kabul etmez. Aynı zamanda onlar, bu haberlerin âhad yolla gelmiş olması nedeniyle zan ifade ettiğini; bu haberlerin şüphe taşıdığı için itikadî konularda delil olarak kullanılamayacağını belirtirler.¹⁸⁰ Ancak haber-i vâhidin her zaman tek kişinin rivâyeti demek olmadığını ve mutlaka yalan haber mânasına gelmediğinin de bilinmesi gerekir. Haber-i vâhidin sahih olanı da vardır, olmayanı da vardır. Bunun için tek tek rivâyetleri tahkik etmek gerekir ki,¹⁸¹ bu da müstakil bir çalışmayı zaruri kılan ve bizim çalışmamızın alanını aşan bir husustur. Fakat şunu belirtmemiz gerekir ki, âhad haberler, akîdede kesin delil olmasa bile bu, onlara hiç itibar edilmemesi, yok sayılması, mü'minin inancına yön vermemesi anlamına gelmez. Nitekim ashab-ı kirâmın (r.a), bir konuda hüküm vereceklerinde “Şâyet bu haber olmasaydı reyimizle hüküm verecektik.” diyerek haber-i vâhidi kendi reylerine tercih etmeleri, âhad haberler sebebiyle kıyası terk etme konusundaki icmaları ve pek çok olayda haber-i vâhidle amel etmeleri, haber-i vâhidin pratik hayata etkisi bakımından dikkat çekicidir.¹⁸² Burada dikkat edilmesi gereken husus, mütevâtir olmayan bir haberden dolayı –Kur'ân'da olduğunun aksine- herhangi bir konuya mutlaka iman etmenin istenemeyeceğidir. Bu zorunluluğun bulunmamasından ve zan ifade etmesinden dolayı, âhad haberleri inkâr edenlerin dinî durumu küfür derecesinden daha aşağıya düşmektedir. Bundan dolayı bu kimselere “günahkâr”, “bid'atçı” denilse de “kâfir” denilmeyeceği; bu tür hadisleri kabul etmeyen birisinin kâfir olarak mutlaka cehenneme gideceğine hükmedilemeyeceği belirtilmiştir. Fakat buradan âhad haberler kabul edilmese de olur gibi yanlış bir sonuca da gidilmemesi gerekir. Zira hadisler, mütevâtir olmasa bile akîde konularında mü'minlerin inançlarına istikamet vermede etkilidirler.¹⁸³

¹⁷⁹ Abdülmüteâl Muhammed el-Cebrî, *el-Müştehir mine'l-Hadisi'l-Mevzû' ve'd-Da'îf*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1987, s. 18-19.

¹⁸⁰ Bk. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, s. 690.

¹⁸¹ Şirazî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali (ö. 476/1083), *et-Tefsîr fî Usûli'l-Fıkıh*, (nşr. Muhammed Hasan Hayto), Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1980, s. 299-300; krş. Gazzâlî, Ebû Hâmid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Müstasfâ min İlmi'l-Usûl*, I-II, Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1324, I, s. 145.

¹⁸² Bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 127, 148.

¹⁸³ Güneş, *İman ve Yorum*, s. 22-23.

Yeri gelmişken burada kıyamet günü gerçekleşecek olan şefaati inkâr edenlerle ilgili şu hadisi zikretmemiz gerekir: “*Şefaetim, kıyamet günü gerçekleşecektir. Kim şefaatinin gerçekleşeceğine inanmazsa, şfaat edilecek kimselerden olmayacaktır.*”¹⁸⁴

Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Câmiu's-Sağîr* isimli eserinde belirttiğine göre ise; bu hadisi, İbn Menî', “el-Mu'cem”de Zeyd b. Erkam ile on küsur kadar sahabiden rivâyet etmiştir.¹⁸⁵ Münâvî (ö. 1031/1622), *Şerhu Câmiu's-Sağîr*'de “(Bu kadar kişiden rivâyet edilmesi sebebiyle) hadisin mütevatir olduğunu belirtir.¹⁸⁶ Fakat Münâvî'nin bu tesbitine katılmayan Kettânî, bu örneğin hadisin mütevatirliğini ispatlamada yeterli olmadığını söyler. Ona göre hadisin Münâvî tarafından kolay bir şekilde “mütevâtir” olduğunun belirtilmesi; şfaat hadislerinin mutlak mâna ifade etmesine veya günahkâr kimseler hakkındaki şfaat hadislerinin “manevi mütevâtir” olmasına dayanmaktadır.¹⁸⁷

Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (ö. 1999) ise bu hadisin “zayıf” olduğunu; ancak Hz. Enes b. Mâlik'ten “sahih” bir yolla gelen “*Şefaati yalanlayan kimsenin ondan nasibi yoktur.*”¹⁸⁸ rivâyetine dayanılarak mevkûf kabul edilebileceğini söylemiştir.¹⁸⁹

Sonuç olarak, “mütevatir seviyesine ulaşmayan” (haber-i vâhid)¹⁹⁰ hadislerin akîde bakımından hiçbir değerinin olmadığını söylemek, kesinlikle doğru değildir. Zira hadisler, mütevatir olmasa bile akide konularında mü'minlere yol gösterir, onların inançlarına istikamet verir. Kaldı ki toplamda tevatür derecesine ulaşan şfaat hadislerini sırf mütevatir olmadığı gerekçesiyle gözardı etmek, ilmî ve dinî açıdan insaflı ve objektif bir yaklaşım olmasa gerektir. Dolayısıyla şfaat hakkındaki hadislerle ilgili Ehl-i sünnet'in değerlendirmelerinin daha isabetli olduğu âşikârdır.

¹⁸⁴ Ali el-Müttakî, (ö. 975/1567), *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, I-XVI, (neşr. Bekrî Hayyanî, Saffet es-Sakkâ), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985, (hadis no: 39059), XIV, 399.

¹⁸⁵ Bk. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Câmiu's-Sağîr*, I-II, Kâhire: el-Matbaatü'l-Meymeniyeye, 1321, II, 34.

¹⁸⁶ Bk. Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcilârifin b. Ali (ö. 1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, I-XIII, (nşr. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed) Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998, (h. no: 4896), VII, 3653-3654.

¹⁸⁷ Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs (ö. 1345/1927), *Nazmü'l-Mütenâsira mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtira*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 246.

¹⁸⁸ Bk. Âcurrî, Ebu Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Bagdâdî (ö. 360/970), *eş-Şerî'a=Kitâbü's-Şerî'a*, (nşr. Abdullah b. Ömer ed-Dumeycî), I-II, Riyâd: Dâru'l-Fazîle, 2007, I, 726; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434.

¹⁸⁹ Bk. Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn (ö. 1999), *Zaifü'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdâtüh: el-Fethu'l-Kebîr*, I-VI (I-II), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979, III, 249.

¹⁹⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 127, 148.

B. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Şefaati

Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) hitap edilerek “*Onları affet, onların bağışlanmasını dile.*”¹⁹¹ ve “*Kendi günahın için, erkek kadın mü'minler için Allah'tan af dile.*”¹⁹² buyurularak ona ümmetinin günahlarının bağışlanması için dua etmesi yani şefaatte bulunması emredilmiştir. Allah Resûlü de (s.a.v) bu emre itaat ederek bu dünyada ümmeti hakkında değişik konularda dua edip şefaate ettiği gibi¹⁹³ âhirette de Allah'ın izniyle farklı amaçlarla şefaatte bulunacak ve onları yalnız bırakmayacaktır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v), bu hakikati bir hadîs-i şeriflerinde şöyle ifade buyurur: “*Her peygamberin müstecâb (Allah'ın kabul edeceği) bir duası vardır. Her peygamber o duayı yapmada acele etti. Ben ise bu duamı kıyamet gününde, ümmetime şefaate olarak kullanmak üzere sakladım. Bu şefaetim, inşaallah ümmetimden şirk koşmadan ölenlere ulaşacaktır.*”¹⁹⁴ İmam Nevevî, Allah Resûlü'nün duasını şefaate hakkı olarak âhirete saklamasının, onun ümmetine olan şefkat ve merhametini gösterdiğini belirtir. Aynı zamanda ona göre bu hadisler, büyük günah işlemekte ısrarcı olsa bile Allah'a ortak koşmadan ölen mü'min kimsenin ebedî olarak cehennemde kalmayacağını göstermektedir.¹⁹⁵

Hz. Peygamber'in şefaati, icma ile de sabittir. Ehl-i sünnet âlimleri, Hz. Peygamber'in şefaati konusunda ittifak halindedirler. Bu konuda “*Rabbinin seni makam-ı mahmûda eriştireceğini umabilirsin.*”¹⁹⁶ ve “*Rabbın sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.*”¹⁹⁷ âyetleri delil gösterilir.¹⁹⁸

¹⁹¹ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁹² Muhammed, 57/19.

¹⁹³ Bk. Buhârî, “Tefsîr-u Süre (Bakara)”, 36 (V, 159), “İstiskâ” 6-12 (II, 16-18), “Menâkıb” 25 (IV, 168vd.), “Cuma”, 34 (I, 223); “Merdâ”, 6 (VII, 4); Müslim, “İstiska”, 8 (I, 612); Tirmizî, “De'avât” 117 (V, 568); İbn Mâce, “İkametü'-Salât”, 189 (I, 441); Ahmed b. Hanbel, IV, 138; Ebû Dâvûd, “İstiskâ”, 2 (I, 695); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, (ö. 458/1066), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a*, I-VII, (nşr. Abdülmü'tî Kal'acî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, VI, 182-183.

¹⁹⁴ Buhârî, “De'avât”, 1 (VII, 145), “Tevhîd”, 31 (VIII, 192); Müslim, “İmân”, 338 (I, 189); Tirmizî, “De'avât”, 130 (V, 580); Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Kur'ân”, 8 (I, 212); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1440). Tirmizî, hadisin “hasen, sahih” olduğunu belirtir. Hillî'ye göre ise hadis, “meşhur” bir hadistir. (Bk. Hillî, Cemalüddîn Hasan b. Yûsuf b. Ali b. el-Mutahhar (ö. 726/1325), *Keşfü'l-Murâd fî Şerh-i Tecrîdi'l-İtikâd*, Beyrût: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, 1988, s. 393.) Seffârî'nî (ö. 1188/1774) ise Süyûtî'nin bu hadisin mütevatir olduğunu ve şu yoldan geldiğini bildirdiğini kaydeder: Hz. Ebû Hüreyre , Hz. Enes, Hz. Câbir, Hz. Abdullah ibn Amr, Hz. Ubâde ibn Sâmî, Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Abdurrahmân b. Ebî Ukayl. (Bk. Seffârî'nî, Ebû'l-Avn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Levâmi'u'l-Envârî'l-Behiyye ve Sevâtu'u'l-Esrâri'l-Eseriyye*, I-II, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, ts, II, 207-208; krş. Kettânî, *a.g.e.*, s. 244-245.

¹⁹⁵ Bk. Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 74-75.

¹⁹⁶ İsrâ, 17/79.

¹⁹⁷ Duhâ, 93/5.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Fethu'l-Bârî*'sinde makâm-ı mahmûd hakkındaki rivayetleri sıraladıktan sonra kendisine göre makâm-ı mahmûd'un şefaât olduğunu belirtir.¹⁹⁹ Ona göre makâm-ı mahmûdun şefaât olduğunu bildiren hadislerdeki şefaât iki türdür: Birincisi, mahşerde hükmün verilmesi hususunda bütün insanlara yapılacak olan şefaât. İkincisi ise ümmetinden günahkâr mü'minlerin cehennemden çıkarılması hususunda yapılacak olan şefaât.²⁰⁰

Hz. Peygamber'in konumu, şefaât konusunda Allah'ın ona verdiği değeri göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu bakımdan şimdi de onun hususî konumu hakkında bilgi vermeye çalışalım.

1. Hz. Peygamber'in Konumu

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in peygamberler silsilesinin son halkasını oluşturduğu,²⁰¹ âlemlere rahmet olarak gönderildiği bildirilmekte,²⁰² ona itaat edenlerin Allah'a itaat etmiş olacakları,²⁰³ ona tâbi olanların Allah'ın sevgisini kazanacakları ve günahlarının bağışlanacağı²⁰⁴ ifade edilmektedir. Ayrıca Kur'ân'da "*Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının.*"²⁰⁵ buyurulmaktadır ki, bu âyette, Hz. Peygamberin emrettiklerinin yerine getirilmesinin, nehyettiklerinden sakınılmasının ümmeti üzerine vacip olduğu bildirilmektedir. Allah'a ve Resûlüne itaat edenler büyük bir kurtuluşa erecek²⁰⁶ ve âhirette Allah'ın nimetlerine mazhar ettiği nebîler, siddîkler, şehidler ve sâlih kişilerle beraber olacaklardır.²⁰⁷ Burada zikredilen ve bu mânaya delâlet eden pek çok âyetten²⁰⁸ anlaşılmaktadır ki, Allah Resûlü'nün emrettiklerini yapıp nehyettiklerinden sakınarak ona ittiba etmek, Allah'ın emriyle vaciptir. Hz. Peygambere itaat, Allah'a itaattir, Resûlü'nün emri, Allah'ın emridir.²⁰⁹

¹⁹⁸ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VIII, 340; Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 43-47; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 209; Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 27; Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, II, 397 vd.; Mevdudî, *a.g.e.*, III, 120; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3194, VIII, 5892 vd.; krş. Fahrudîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *eş-Şefâatü'l-Uzmâ fi Yevmi'l-Kıyâme*, (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekâ), Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1988, s. 38-39; Kastalânî, *a.g.e.*, IV, 640.

¹⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434-435.

²⁰⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 435.

²⁰¹ Bk. Ahzâb, 33/40.

²⁰² Bk. Enbiyâ, 21/107.

²⁰³ Bk. Nisâ, 4/80.

²⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/31.

²⁰⁵ Haşr, 59/7.

²⁰⁶ Bk. Ahzâb, 33/71.

²⁰⁷ Bk. Nisâ, 4/69.

²⁰⁸ Bk. Nisâ, 4/13; Enfâl, 8/20, 46; Ahzâb, 33/31; Nûr, 24/52.

²⁰⁹ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1250/1834), *Şerhu's-Sudûr bi Tahrîm-i Raf'i'l-Kubûr*, Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1395, s. 10-11.

Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de Hz. Peygamber'in özel konumuna dikkat çekilmiştir. Hadislerde mahşerde bütün insanların endişe ve ıstırap içinde buldukları bir anda ona şefaati uzmâ verileceği ve böylelikle hiçbir peygamberin erişemeyeceği büyük bir şefaati yetkisine (makâm-ı mahmûd) sahip olacağı²¹⁰ ve insanlık lehinde ilk önce onun şefaatte bulunacağı bildirilir.²¹¹ Nitekim şu hadîs-i şerifte de bu hakikat açık bir şekilde ifade edilmektedir: “*Ben kıyâmet gününde Âdem oğullarının efendisi, yerin yarılmasıyla kabirden ilk çıkacak olan, ilk şefaati isteyen ve kendisine ilk şefaati hakkı verilen olacağım.*”²¹² Bu hadiste Allah Resûlü'nün kendisinin ilk şefaati isteyen ve ilk şefaati hakkı verilen olacağını bildirmesinden ondan başka da şefaati isteyecek ve kendilerine şefaati hakkı verilecek kimselerin olacağı anlaşılmaktadır.²¹³ Ka'b b. Mâlik'den (r.a) rivâyet edilen şu hadîs, makâm-ı mahmûdun şefaati makamı olduğunu belirten ayrı bir delildir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*İnsanlar kıyâmet günü diriltirler. Ben ve ümmetim bir tepe üzerinde bulunuruz. Rabbim bana yeşil bir cübbe giydirir. Sonra bana şefaati izni verilir, ben de Allah'ın dilediği kadar niyazda bulunurum. İşte Makâm-ı Mahmud budur.*”²¹⁴

Resûl-i Ekrem (s.a.v), hem meleklerden hem de peygamberler dahil olmak üzere bütün insanlardan makam, mertebe ve sahip olduğu faziletler yönüyle daha üstündür.²¹⁵ Allah'ın bütün peygamberlere kendi isimleriyle hitap ederken Hz. Peygamber'e “ey Resûl, ey nebî” şeklinde hitap etmesi,²¹⁶ onun diğerlerine üstünlüğünün işareti olarak kabul edilmiştir.²¹⁷ O (s.a.v), Allah'ın mesajını insanlara son defa, en mükemmel şekilde ulaştıran Hâtemü'l-Enbiyâ (s.a.v)²¹⁸ ve âlemlere rahmet olduğu,²¹⁹ aynı zamanda bütün toplumlara şahit olacak bir ümmete gönderildiği için²²⁰ onun daveti evrenseldir.²²¹ Allah

²¹⁰ Buhârî, “Zekât”, 52 (II, 130).

²¹¹ Müslim, “İmân” 330, 332 (I, 188); Ebû Dâvûd, “Sünnet” 13 (V, 54).

²¹² Müslim, “Fezâil”, 3 (II, 1782); krş. Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 588).

²¹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, III, 94 vd., 325 vd., V, 43; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 26 (III, 34); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1440).

²¹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 363. (Buhârî ve Müslim'in şartlarını haiz olduğuna Zehebî de muvafakat eder.) (Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, II, 96)

²¹⁵ Bk. İbn Murtezâ, el-Mehdî li Dînillâh Ahmed b. Yahyâ (ö. 840/1437); *Kitâbü'l-Kalâid fi Tashîhi'l-Akâid*, (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1985, s. 118; Dâvûdoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, (nşr.), İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974, X, 5990.

²¹⁶ Bk. Mâide, 5/41; Ahzâb, 33/45.

²¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 227; Kâdî 'Îyâz, Ebü'l-Fazl 'Îyâz b. Mûsâ b. İ'yâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, I-II, (nşr. Hüseyin Abdülhamîd Nîl), Beyrût: Dâru'l-Erkam, ts., I, 48; Topaloğlu, Bekir, “Muhammed”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, XXX, 439.

²¹⁸ Bk. Ahzâb, 33/40.

²¹⁹ Bk. Enbiyâ, 21/107.

²²⁰ Bk. Bakara, 2/143.

²²¹ Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2007, s. 88.

Resûlü (s.a.v), bütün insanlığa Allah'ın rahmetinin müjdecisi ve azabının uyarıcısı olarak gönderilmiştir.²²²

Hız. Peygamber (s.a.v), ümmetine karşı çok şefkatli ve merhametli olan bir nebidir.²²³ Kur'ân'da Hız. Peygamber'in mü'minlere kendi canlarından daha yakın olduğu,²²⁴ sıkıntıya düştüklerinde üzülop üzerlerine titreyen, şefkat ve merhametini gösteren bir duyarlılığa sahip bulunduğ²²⁵ belirtilmektedir. Hız. Ebû Hüreyre 'nin rivâyet ettiği bir hadiste Hız. Peygamber, ümmetine karşı durumunu, kendilerini ateşe atmakta ısrar eden canlıları yakalayıp kurtarmaya çalışan kimsenin durumuna benzetmiştir.²²⁶ Bundan dolaydır ki Resûl-i Ekrem'in gönlü, büyük günah işlemiş olsa bile ümmetinden hiç kimsenin cehenneme girmesine ve hele hele orada ebedî olarak kalmasına asla râzı değildir.²²⁷ Hadis kaynaklarında zikredilen şu olay, bu gerçeğ²²⁸ yansıması bakımından dikkat çekicidir: Rahmet Peygamberi (s.a.v), bir gün, Kur'ân-ı Kerîm'deki Hız. İbrahim'in²²⁸ ve Hız. İsa'nın²²⁹ ümmetleriyle ilgili sözlerini ihtiva eden âyetleri okuduktan sonra ellerini kaldırıp "Allah'ım! Ümmetim, ümmetim!" deyip ağlar. Bunun üzerine yüce Allah, 'Ey Cebrail! Muhammed'e git ve ona şöyle söyle: "Biz seni ümmetin hakkında memnun edeceğiz ve onlardan dolayı seni mahzun etmeyeceğiz."²³⁰ buyurur. Burada şunu da unutmamak gerekir ki Hız. Peygamber'in rızası, Allah'ın rızasına bağlıdır. Dolayısıyla Allah'ın rızasının olmadığı bir konuda Hız. Peygamber'in rıza göstermesi düşünülemez.²³¹

Yine bazı hadislerde şefaât, Hız. Peygamber'e verilen ayrıcalıklar arasında sayılır. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurur: "*Benden önceki peygamberlerden hiçbirine verilmeyen beş şey bana verilmiştir: Ben, bir aylık mesafeye kadar korku (salmak) ile yardıma mazhar oldum. Yer(yüzü) bana mescid ve temizlik sebebi kılındı. Onun için ümmetinden kendisine namaz vakti erişen herkes, namazını kılıversin. Benden önce hiçbir kimseye helâl kılınmamışken ganimet bana helâl kılındı. Her peygamber, sadece kendi kavmine gönderilirken ben, bütün insanlığa gönderildim. Ve bana şefaât verildi.*"²³²

²²² Bk. Sebe, 34/28; krş. A'râf, 7/158.

²²³ Bk. Tevbe, 9/128.

²²⁴ Bk. Ahzâb, 33/6.

²²⁵ Bk. Tevbe, 9/128-129.

²²⁶ Müslim, "Fezâil", 17-19 (II, 1789-1790); Tirmizî, "Edeb", 82 (V, 154).

²²⁷ Bk. Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VIII, 542-543; krş. Âlûsî, Ebû's-Senâ, *a.g.e.*, XXX, 288-289.

²²⁸ İbrâhîm, 14/36.

²²⁹ Mâide, 5/118.

²³⁰ Müslim, "İmân", 346 (I, 191).

²³¹ Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5895.

²³² Buhârî, "Salât", 56 (I, 113), "Teyemmüm", 1 (I, 86); Müslim, "Mesâcid", 521 (I, 370); Nesâî, "Gusl", 26 (I, 210). Kaynaklarda farklı rivâyetlere dayanarak yedi, dokuz, on altı ve altmış gibi farklı sayılarda Hız.

Buradaki şefaatten maksat, kıyamet günü mahşer meydanında hesap vermek üzere bekleyen insanların hepsine şâmil olan ve onların bekleme sıkıntısından rahatlamalarını sağlayacak olan şefaati-uzmâdır. Bunun gerçekleşeceğinde âlimler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.²³³

Şu hadîs-i şeriflerde Hz. Peygamber'in diğer peygamberler arasındaki konumu daha açık ifade edilmiştir: *“Kıyamet gününde ademoğullarının efendisi benim, hamd sancağı benim elimdedir. Övünme yok. O gün Âdem ve diğerleri de hepsi benim sancağım altındadır. Toprak yarılıp kabirden çıkarılacak ilk kimse de benim fakat övünme yok.”*²³⁴; *“Kıyamet günü geldi mi ben peygamberlerin imamı, hatibi ve (onlar arasında) şefaati (etmeye yetki) sahibi olacağım. Bunda övünme yok.”*²³⁵ ve *“...Dikkat ediniz Allah'ın sevgilisi benim, övünme yok. Kıyamet günü hamd sancağını taşıyacak olan benim, övünme yok... Kıyamet gününde ilk şefaati edecek ve ilk şefaati kabul edilecek olan da benim. Fakat övünme yok... Cennetin kapılarının halkalarını ilk hareket ettirecek olan benim. Allah bana Cennet kapısını açacak, beni ve beraberimde olan mü'minlerin fakirlerini Cennete koyacaktır, fakat övünme yok... Ben geçmişlerin ve geçeceklerin en değerlisiyim, fakat övünme yok...”*²³⁶

Şefaati kavramı, genellikle âhiret âlemiyle ilgili hadislerde zikredilse de²³⁷ bazı hadislerde dünyaya ait hususlarda da kullanılarak²³⁸ şefaatin uhrevî yönünün yanı sıra dünyevî yönünün de bulunduğu belirtilir.²³⁹ Peki Hz. Peygamber'in dünya hayatındaki şefaati nasıl gerçekleşmiştir? Onun şefaati, had cezalarını da kapsar mı? Mü'minlerin de bu dünyada birbirlerine şefaatte bulunmaları mümkün müdür? gibi soruların cevaplandırılması şefaatin dünyevî yönünün anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Peygamber'in diğer peygamberlere karşı sahip olduğu üstünlükleri (hasâis) zikredilmiştir. Hadis âlimlerine göre hadislerde geçen bu çeşit rakamlar, kesin bir miktara değil, öğrenmeyi kolaylaştırmak için parça parça tebliğe delâlet etmektedir. Hadislerde çeşitli vesîlelerle bu tür gruplandırmalar yer alır. Bazen büyük günahlarla ilgili olarak, bazen Allah'ın sevmediği hasletler olarak vs. farklı rivâyetlerde farklı rakamlar ve farklı konular zikredilir. Bu çeşit ifadeler arasında bir tearuz aramak gerekmez. Bu durum, *“mevzunun derinliğine, şumûlünün genişliğine, müfredâtının çokluğuna bir delil olur.”* (Bk. Canan, İbrahim (ö. 2009), *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, (nşr. Ahmet Hikmet Ünalmiş v.dğr.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1995, XII, 386-387.)

²³³ Canan, *a.g.e.*, XII, 385.

²³⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 587). Tirmizî, bu hadisin hasen sahih olduğunu belirtir.

²³⁵ Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586). Tirmizî, bu hadisin hasen olduğunu belirtir.

²³⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 588). Tirmizî, bu hadisin garib olduğunu belirtir.

²³⁷ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 19 (VIII, 172), “De'avât”, 1 (VII, 145), “Tefsîru'l-Kur'ân” (Sûre 17), 5 (V, 225-226); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 10 (IV, 622-624).

²³⁸ Bk. Buhârî, “Nikâh”, 15 (VI, 123); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 82 (III, 810).

²³⁹ Yavuz, “Şefaati”, *DİA*, XXXVIII, 412.

2. Hz. Peygamber'in Dünya Hayatındaki Şefaati

Hadîs-i şerifler incelendiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatında “dünyada bir kimsenin meşrû işine yardımcı olmak, o işin gerçekleşmesi için aracılık etmek, hidâyetini istemek, mağfiret dilemek” anlamında şefaatte bulunduğu görülmektedir. Hadis kaynaklarında bu konuya örnek olabilecek pek çok olay yer almaktadır. Mesela, Hz. Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697), Uhud'da şehit olan babasından kalan borcu ödemek için borçlu olduğu Yahudiden mühlet istemiş; Yahudinin ona mühlet vermektan çekinmesi üzerine Allah Resûlü'nden Yahudinin yanında kendisine şefaatte bulunmasını istemiş; Hz. Peygamber de (s.a.v) ona aracılık etmiş ve işinin hallolması için yardımcı olmuştur.²⁴⁰

Ayrıca hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in, kendisine bir kimse gelip bir istekte bulunduğu veya ihtiyacını dile getirdiğinde yanında bulunan müslümanlara dönüp “*Şefaat edin, ecir kazanın. Allah da Peygamberinin diliyle dilediğine hükmetsin.*”²⁴¹ buyurarak onlara da bu konuda teşvikte bulunduğu zikredilmektedir. Buradaki şefaatin, insanlara iyilik yapmak veya iyiliğe vesîle olmak şeklinde gerçekleşeceği ve bu şefaatin karşılıksız kalmayıp böyle bir şefaatte bulunan kimsenin ondan mutlaka sevap olarak bir pay elde edeceği anlaşılmaktadır.²⁴²

Hadîs-i şeriflerde ölünün bağışlanması için dua edilmesi, dünyada ona şefaatchi olmak şeklinde nitelendirilir.²⁴³ Nitekim hadis kaynaklarında zikredildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v), bazı gecelerde yatağından kalkıp Baki kabristanına giderek vefat etmiş mü'minlerin bağışlanmaları için dua ederek şefaatte bulunmuştur.²⁴⁴ Hz. Peygamber, duasının mü'minler için bir rahmet vesîlesi olduğunu bildirmiş;²⁴⁵ kendisi cenaze için dua ederken hem hayatta olan hem de ölmüş mü'minler için Allah'tan mağfiret dilemiş²⁴⁶ ve

²⁴⁰ Bk. Buhârî, “İstikrâz”, 9 (III, 83), 18 (III, 86-87).

²⁴¹ Buhârî, “Tevhîd”, 31 (VIII, 193), “Edeb”, 36-37; Müslim, “Birr”, 145 (III, 2026); Tirmizî, “İlim”, 14 (V, 42); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 116, hadis no: 5131 (V, 347); Nesâî, “Zekât”, 65 (V, 78).

²⁴² Krş. Nisâ, 4/85.

²⁴³ Yavuz, “Şefaat”, *DİA*, XXXVIII, 412. Allah Resûlü'nün (s.a.v) cenaze namazında okuduğu şu dua bu konuda güzel bir örnektir: “*Ey Allah'ım (bu cenazenin) Rabbi Sensin onu Sen yarattın, onu İslâm'a Sen eriştirdin. Ruhunu Sen aldın. Gizlisini, kapalıını bilen Sensin. Biz Sana (ona) şefaatchi olarak geldik. Onu bağışla.*” (Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 54, 56 (III, 538-539))

²⁴⁴ Bk. Müslim, “Cenâiz”, 102 (I, 669); Tirmizî, “Cenâiz”, 59 (III, 369); Nesâî, “Cenâiz”, 103 (IV, 91-94).

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 388.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, IV, 170. Fıkıh âlimlerince günahların bağışlanması için dua edilmesi, cenaze namazının mütemmim bir cüz'ü olarak kabul edilmiş ve buna büyük bir önem verilmiştir. (Bk. İmam-ı Şafî'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas (ö. 204/820), *el-Ümm*, I-VII, Kâhire: Dârü'ş-Şaab, 1968, I, 239-241; krş. Şirazî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yûsuf (ö. 476/1083), *et-Tenbîh fi'l-Fıkhî alâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'î*, Kâhire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1951, 35-36; İbn Hümâm el-Hanefî, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd (ö. 861/1457), *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, I-X, Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970, II, 116-123.

mü'minleri de bu konuda teşvik etmiştir.²⁴⁷ Hadislerde Allah Resûlü'nün muhtelif zamanlarda kıldırıldığı cenaze namazlarında ölü için dua ederken onun kabrinin genişletilmesi için dua ettiği;²⁴⁸ ölüyü defnetme işini bitirince kabrin yanında durup “Kardeşiniz için Allah’tan mağfiret dileyiniz, onun için sükûnet isteyiniz, zira o, şu anda sorguya çekilmektedir.”²⁴⁹ buyurduğu ve Habeşistan kralı Necaşi vefat ettiğinde ashabına “Kardeşiniz için (Allah’tan) mağfiret dileyin.”²⁵⁰ buyurduğu zikredilmektedir ki, hayatta olan kimselerin dua ederek vefat etmiş kimselere faydalı olabileceğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.²⁵¹

Bunun yanısıra Allah Resûlü (s.a.v), Ashab-ı kirâmdan Abdullah b. Sercis’in (r.a) mağfiret olunması için dua etmiş;²⁵² Leyletü'l-Baîrde (Hz. Câbir’in, Hz. Peygamber’e devesini sattığı gece) Hz. Câbir (r.a) için yirmibeş kere istiğfarda bulunmuştur.²⁵³ Ayrıca Evtas’ta yaralandıktan sonra Hz. Ebû Mûsâ el-Eş’arî vasıtasıyla selam gönderip Allah’tan mağfiret dilemesini isteyen Ubeyd Ebû Âmir (r.a) için “Allah’ım, Ubeyd Ebû Âmir’i mağfiret buyur. Allah’ım, kıyamet günü onun derecesini kullarının birçoğunun derecesinden üstün tut!” diyerek dua ve istiğfar etmiş, bunu duyan Ebû Mûsâ, fırsatı kaçırmamış, “(Ey Allah’ın Resûlü!) Benim için de istiğfar ediver!” dileğinde bulunduğunda onun için de “Allah’ım, Abdullah İbn Kays’ın (Ebû Mûsâ) günahını mağfiret et. Onu, kıyamet günü iyi bir yere koy!”²⁵⁴ şeklinde dua ve istiğfarda bulunmuştur. Yine Enes b. Malik (r.a), Allah Resûlü’nden kendisi için kıyamet gününde şefaate istediğinde Hz. Peygamber (s.a.v) ona şefaatte bulunacağına dair söz vermiştir.²⁵⁵

Bu örneklerin yanısıra Ashâb-ı kiram (r.a), kuraklığa maruz kaldıklarında yağmur yağması veya bol yağın yağmurun durması,²⁵⁶ âmâ olan sahabinin gözünün açılması,²⁵⁷

²⁴⁷ Nesaî, “Cenâiz”, 103 (IV, 94).

²⁴⁸ Müslim, “Cenâiz”, 85 (I, 662); Ahmed b. Hanbel, VI, 297.

²⁴⁹ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 67 (III, 550.)

²⁵⁰ Nesaî, “Cenâiz”, 103 (IV, 94).

²⁵¹ Bk. Toprak, *a.g.e.*, s. 386.

²⁵² Bk. Müslim, “Fezâil”, 112 (II, 1824).

²⁵³ Bk. Tirmizî, “Menâkıb”, 52 (V, 691); Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 565. Hâkim, bu hadisi zikrettikten sonra “sahih” olduğunu; Buhârî ve Müslim’in, şartlarına göre “sahih” olduğu halde tahrir etmediklerini bildirir.

²⁵⁴ Bk. Buhârî, “Megâzî”, 55 (V, 101-102), “Cihâd”, 69 (III, 222), “De’avât”, 49 (VII, 162); Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe” 165 (II, 1943-1944).

²⁵⁵ Bk. Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 9 (IV, 621). Tirmizî, bu hadisin hasen garib olduğunu belirtir.

²⁵⁶ Buhârî, “İstiska” 6-12 (II, 16-18); Müslim, “İstiska” 8 (I, 612); Ebû Dâvûd, “İstiskâ”, 2 (I, 695).

²⁵⁷ Bk. İbn Mâce, “İkametü’s-Salât”, 189 (I, 441); Tirmizî, “De’avât” 118 (V, 569); Ahmed b. Hanbel, IV, 138. Muhaddisler, bu hadisin “sahih” olduğunu; Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre “sahih” olduğu halde tahrir etmediklerini bildirir, Zehebî de bunu tasdik eder. (Bk. Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, VI, 167-168; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 313.)

müslüman olmayan bir yakınının hidâyete ermesi²⁵⁸ vb. gibi maksatlarla zaman zaman Allah Resûlü'ne müracaat ederek dua istemişlerdir.²⁵⁹ Ümmetine karşı çok şefkatli olan Hz. Peygamber ise onların isteklerinin karşılanması için şefaatte bulunmuş²⁶⁰ ve ümmetinin bağışlanması için dua ederek Allah'a yalvarıp yakarmıştır.²⁶¹ Yine Resûl-i Ekrem, umre için kendisinden izin isteyen Hz. Ömer'e "*Kardeşim! Duanda bizi de an, unutma!*" diyerek ondan dua istemiş;²⁶² Hz. Üveys'in duasının makbul olduğunu bildirerek onunla karşılaşanlara günahlarının affedilmesi için dua istemelerini tavsiye etmiştir.²⁶³

Burada şu hususa özellikle dikkat çekmek isteriz ki, hadîs-i şeriflerde bildirildiğine göre dünya hayatında şefaate, meşrû işlerde geçerli olmakla birlikte had cezası gerektiren suçların cezasının kaldırılması maksadıyla yapılması geçerli değildir.²⁶⁴ Nitekim şu olay, bu konuya güzel bir örnektir: Allah Resûlü'nün sevdiği kimselerden birisi olan Hz. Üsâme b. Zeyd, Kureyş kabilesinin ricası üzerine Allah Resûlü (s.a.v.) ile konuşarak Mahzum kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının affedilmesi için şefaatte bulunur. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yüzünün rengi değişir ve: "*Allah'ın koyduğu bir cezada sen şefaate mi ediyorsun?*" diyerek bu durumdan memnun olmadığını izhar eder. Daha sonra oradakilere bir konuşma yapar. Konuşmasında şöyle buyurur: "*Sizden öncekilerin helak olmalarının sebebi şuydu: "Onlardan şerefli, asil bir kimse hırsızlık yaparsa onu cezalandırmaz bırakırlar; fakir ve kimsesiz bir kimse hırsızlık yaptığında ise ona ceza uygularlardı.*

²⁵⁸ Bk. Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 158 (II, 1938); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 203-204.

²⁵⁹ Bk. Buhârî, "Cuma", 34 (I, 224); "Merdâ", 6 (VII, 4); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 182-183. Bu konuda pek çok olay yaşanmıştır. Mesela sara hastalığı olan bir kadın, hastalığına şifa için Allah Resûlü'nün duasını alır. (Bk. Buhârî, "Merdâ", 6) Başka bir kadın, hasta olan çocuğunu Hz. Peygamber'e getirerek onun ölmemesi için dua etmesini ister. Hz. Peygamber de o çocuğun iyileşmesi, büyüüp iyi bir kişi olması ve Allah yolunda savaşıp şehit olarak cennete girmesi için dua eder ve onun bu duası gerçekleşir. (Bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 182.) Hz. Ebû Hüreyre , Allah Resûlü'ne giderek kendisi defalarca İslâm'a davet ettiği halde müslüman olmayan annesinin hidâyeti için dua ister, o da dua eder. Ebû Hüreyre (r.a), eve geldiğinde annesinin müslüman olduğunu öğrenir ve Hz. Peygamber'in yanına giderek duasının kabul olduğunu bildirir. (Bk. Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 158; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 203-204.) Ayrıca bk. Maverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (ö. 450/1058), *A'lâmü'n-Nübüvve*, (nşr. Muhammed el-Mu'tesim billâh el-Bağdâdî), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987, s. 167-177.

²⁶⁰ Bk. İbn Mâce, "İkametü's-Salât", 189 (I, 441); Tirmizî, "De'avât" 117-118 (V, 568-569); Ahmed b. Hanbel, IV, 138.

²⁶¹ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 162 (III, 217). Ebû Dâvûd der ki: (Şeyhim) Ahmed b. Sâlih bu hadisi bize naklederken (bu hadisin sened zincirinde bulunan) Eş'âs b. İshâk'ı (zincirden) düşürmüştür, (Fakat) bu hadisi bana Ahmed b. Sâlih'ten, Musa b. Sehl er-Remli'de rivâyet etti.) Onun rivâyet senedinde ise Eş'as b. İshâk zikredilmiştir.

²⁶² Tirmizî, De'avât, 109 (V, 559).

²⁶³ Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 223-225 (II, 1968-1969); Ahmed b. Hanbel, I, 38.

²⁶⁴ Bk. Kâdî 'İyâz, Ebû'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ b. 'İyâz (ö. 544/1149), *Şerhu Sahih-i Müslim li Kâdî 'İyâz=İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâid-i Müslim*, I-IX, (nşr. Yahyâ İsmâîl), Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1998, IV, 483.

Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık yapmış olsaydı mutlaka onun da elini keserdim."²⁶⁵

Netice olarak, hadislerden, Allah Resûlü'nün hayatta iken bir kimsenin meşrû isteğinin gerçekleşmesi için aracılık etmek, ona yardımcı olmak, bir kimsenin hidâyetini istemek, günahlarının bağışlanmasını dilemek anlamında şefaatte bulunduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle şu fâni dünya hayatında ümmetinin hidâyeti ve bağışlanması için dua edip şefaatte bulunan Allah Resûlü'nün, ebedî hayatta, ümmetinin büyük bir sıkıntı yaşadığı, günahlarından dolayı cehenneme girme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu veya cehennemde azap çektiği bir durumda da Allah'ın izni ve rızasıyla onlara şfaat edeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca dünya hayatında mü'minlerin birbirleriyle Allah'ın koyduğu sınırlar içerisinde her konuda yardımlaşma içinde olmaları gerektiği, bu maksatla yapacakları her türlü aracılığın, iyiliğin, duanın ve mağfiret talebinin dünyevî şfaat kapsamına girerek kendilerine sevap kazandıracığı ortaya çıkmaktadır.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v) dünya hayatındaki şefaatiyle ilgili bu kadarlık bir malumatla iktifa ederek hadislerde daha çok üstünde durulan âhiret hayatındaki şefaatinin açıklamaya çalışalım.

3. Hiz. Peygamber'in Âhiret Hayatındaki Şefaati

Şefaitle kastedilen, asıl âhiretteki şefaattir. Nitekim şfaat konusundaki hadislerle bakıldığında büyük bir kısmının, âhirette gerçekleşecek olan şefaatte; âhirette gerçekleşecek olan şfaat hadislerinin pek çoğunun ise Hiz. Peygamber'in şefaatiyle ilgili olduğu görülür.²⁶⁶ Hadislere göre, âhirette Allah katında yüksek derecelere sahip olan sâlih kullar, şfaat etmeye yetkili kılınacaktır. Bunlar; peygamberler, melekler, şehitler, hâfızlar, âlimler ve diğer sâlih mü'minlerdir.²⁶⁷ Bunların şfaat yetkisi, Allah katındaki mertebelerine göre farklı farklı olacaktır. Diğer şfaat edeceklere göre derecesi en yüksek olan Resûl-i Ekrem, en büyük şfaat yetkisine sahip olacaktır. Peygamberler arasında ilk defa şefâat edecek ve şefâati kabul olunacak peygamber de Hiz. Muhammed (s.a.v.)'dir.²⁶⁸

²⁶⁵ Bk. Buhârî, "Enbiyâ", 54 (IV, 150-151); krş. "Hudûd", 12 (VIII, 16); "Megâzî", 53 (V, 96-97); Müslim, "Hudud", 8-9 (II, 1315-1316); Tirmizî, "Hudûd", 6 (IV, 37-38); İbn Mâce, "Hudûd", 6 (II, 851); Nesaî, "Kat'u's-Sârik", 6 (VIII, 72-76).

²⁶⁶ Bk. Wensinck, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, III, 147-153.

²⁶⁷ Bk. Buhârî, "Tevhîd" 24 (VIII, 182); Müslim, "İmân", 302 (I, 170); Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 12 (IV, 626-627); Ahmed b. Hanbel, III, 12, 94; 325; V, 43; Ebû Dâvûd, "Cihâd" 26 (III, 34); krş. Tefazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 182 vd.

²⁶⁸ Bk. Buhârî, "Salât", 56 (I, 113); Müslim, "Fezâil", 3 (II, 1782); krş. Tirmizî, "Menâkıb", 1 (V, 588).

Aynı zamanda kıyamet gününde peygamberler içinde en çok ümmeti olacak Hz. Peygamber olduğu gibi; cennet kapısını ilk açacak da odur.²⁶⁹

Allah Resûlü (s.a.v), bir hadîs-i şerifte her peygamberin makbul bir duasının olduğunu, diğer peygamberlerin acele edip bu dualarını dünyada yaptıklarını ama kendisinin ümmetine şefaate olarak kullanmak için âhirete sakladığını beyan etmiştir.²⁷⁰ Genellikle peygamberlerin yaptıkları dualar, kabul olunmakla birlikte tüm dualarının kabul edileceği kesin değildir. Ancak hadislerde belirtildiğine göre, her peygamberin kesin olarak kabul olunan birer dua hakkı vardır.²⁷¹ Mesela, Âdem Aleyhisselâm'ın tövbe duası, Nuh Aleyhisselâm'ın kavminin helak olması hakkındaki duası, Mûsâ Aleyhisselâm'ın Firavun'un helak olması için ettiği duası, İsa Aleyhisselâm'ın da gökten sofraya inmesi hakkındaki duası bunlardandır ve bu dualar, kesin olarak kabul olunmuştur. Resûl-i Ekrem'in kabul olunacağı kesin olan duası ise âhirette ümmetine şefaate için saklanmıştır.²⁷²

Şimdi de şefaate erişecek kimseler ve şefaatin gerçekleşme süreci hakkında bilgi vererek konuya açıklık getirmeye çalışalım.

4. Şefaate Nâil Olacaklar

Hadîs-i şeriflerden anlaşıldığına göre Allah Resûlü'nün (s.a.v) âhiretteki şefaati, sadece bir kez olmayıp birkaç kez tekrarlanacaktır. Mahşer ehline şefaate başlayacak olan bu süreç, cennet ehlinin makam ve mevkilerinin yükselişine kadar devam edecektir. Şimdi maddeler halinde şefaate erişecek kimseler hakkında bilgi verelim:

a. Mahşer Ehli

Hadislerde bildirildiğine göre Hz. Peygamber'in âhiretteki ilk şefaati, bütün insanların toplandığı mahşer yerinde gerçekleşecek olan umûmî ve büyük şefaate olup, bundan bütün insanlar istifade edecektir. Farklı rivâyetler göz önünde bulundurularak²⁷³ ifade edilecek olursa burada gerçekleşecek şefaate, şu şekilde tablolastırılabilir: Allah Teâlâ, insanların hepsini hüküm ve hesap için düz ve geniş bir saha olan mahşer meydanında toplar. Mahşer yerine ilk olarak insanlığın efendisi Resûl-i Ekrem (s.a.v) getirilir. Onun

²⁶⁹ Müslim, "Îmân", 330-333 (I, 188).

²⁷⁰ Bk. Buhârî, "De'avât", 1 (VII, 145), krş. "Tevhîd", 31 (VIII, 192); Müslim, "Îmân", 338 (I, 189); *Muvattâ*, "Kur'ân", 8, hadis no: 26; İbn Mâce, "Zühd", 37 (II, 1440); Tirmizî, "De'avât", 130 (V, 580).

²⁷¹ Bk. Buhârî, "De'avât", 1 (VII, 145), "Tevhîd", 31 (VIII, 192-193); Müslim, "Îmân", 338 (I, 189); Tirmizî, "De'avât", 130 (V, 580); Mâlik b. Enes, *Muvatta*, "Kur'ân", 8 (I, 212); İbn Mâce, "Zühd", 37 (II, 1440).

²⁷² Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, XII, 331-332.

²⁷³ Bk. Buhârî, "Tevhîd", 19 (VIII, 172); "Rikâk", 51 (VII, 200-204); "Tefsîru'l-Kur'ân", (İsrâ) 5 (V, 225); Müslim, "Îmân", 322 (I, 180-181), 326-329 (I, 182-187); Tirmizî, "Tefsîr", (İsrâ), 17 (V, 303, 308); Ahmed b. Hanbel, I, 4 vd.

elinde Hamd Sancağı bulunur ve bütün peygamberler o sancağın altında toplanır. Burada güneş insanlara o kadar yaklaşır ki, onların terleri boğazlarına kadar ulaşır. Bu elem verici vaziyette insanların sıkıntıları dayanılmaz bir hâl alır ve birbirlerine, “*İçinde bulunduğumuz şu sıkıntılı durumdan kurtulmak için Rabbimizin huzurunda bize şefaate edecek birisini bulsak!*” derler. Daha sonra, sırasıyla Âdem (a.s.), Nûh (a.s.), İbrahim (a.s.), Mûsâ (a.s.) ve İsmâ (a.s.) peygamberlere müracaat ederek şefaate isterler. Ancak onların her biri, kendisinin şefaate yetkili olmadığını ifade ederek onları bir sonraki peygambere gönderir. Son olarak Hz. İsmâ’ya geldiklerinde o da onları Hz. Muhammed’e (s.a.v.) gönderir ve kendisi de onlara katılır.

Kendisinden şefaate istenen “İnsanlığın Efendisi” (s.a.v.), şefaate için arşın altında Allah’a secdeye kapanır. Allah Teâlâ, ona secdesinde yapılacak hamdlerin en güzellerini ilham eder. Hz. Peygamber, Allah’a hamdettiği sırada “*Başımı kaldır; iste, isteğin verilecektir; şefaate et, şefaatin kabul edilecektir, söyle, sözün dinlenecektir.*” cevabını alır. Hz. Peygamber (s.a.v) şefaatte bulduktan sonra hesap başlar. Bunun ardından o, bir kaç defa daha secdeye kapanarak Allah’a hamd ve dua ederek şefaatte bulunur. Hz. Peygamber’in şefâatıyla Allah’ın izni ve rızası dahilinde önce hiç hesaba çekilmeyecek olan mü’minler, birbirlerine tutunarak, saf halinde hep birlikte cennete girer.²⁷⁴ Onları derecesine göre diğer mü’minler takip eder... En son ise cehenneme gittiği halde kalbinde ufacak da olsa bir iman bulunan mü’minlerin büyük çoğunluğu, Allah Teâlâ tarafından cehennemden çıkarılarak cennete gönderilir. İşte İsrâ Sûresinde belirtilen “*Makâm-ı Mahmûd*”, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) eriştiği bu şefâat makamıdır.²⁷⁵

Mahşerdeki şefaate ilgili hadisler farklı rivâyetlerle zikredildiği ve oldukça uzun oldukları için biz burada onlardan sadece bir tanesine yer vermeye yetineceğiz:

Hz. Enes’den (r.a) rivâyet olunduğuna göre, Allah Resûlü (s.a.v) âhiretteki şefaatin

²⁷⁴ Konuyla ilgili başka bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v), “*Rabbim bana ümmetinden yetmiş bin kişiyi hesap ve azap görmeden cennete koymayı vaat etti. (Bunlardan her binin beraberinde yetmiş bin (kişi) ve Rabbimin avuçlarıyla üç avuç dolusu (yani ümmetinden çok sayıda kişi) bulunur.*” buyurmuştur. (Tirmizî, “Sıfatü’l-Kiyâme”, 12 (IV, 626); İbn Mâce, Zühd, 34 (II, 1433); krş. Ahmed b. Hanbel, IV, 16) Tirmizî, hadisin “hasen garib” olduğunu belirtir. Buhârî’deki rivâyette cennete hesapsız olarak girecek bu kimselerin yüzlerinin dolunay gibi parlayacağı bildirilir. (Bk. Buhârî, “Rikâk”, 50-51 (VII, 199-201).

²⁷⁵ Bk. İsrâ, 17/79; Buhârî, “Tevhîd”, 23 (VIII, 183-184), “Rikâk”, 51 (VII, 203-204); “Zekat”, 52 (II, 130); “Tefsîr-u Sûre 1”, 1 (V, 146-147); Müslim, “İmân”, 320, 322, 326, 327 (I, 180-186); Tirmizî, “Sıfatü’l-Kiyâme”, 10, (IV, 622-624), “Tefsîru’l-Kur’ân, 17 (V, 308); krş. “Tefsîru’l-Kur’ân, 17 (V, 303); Râzî, *et-Tefsîr*, II, 26-27; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434-435. Hadislerde Hz. Peygamber (s.a.v)’in dördüncü defa secdeye kapandığında: “*Allah’tan başka ilâh yoktur.*” diyen(lerden cehennemde kalan herkes) için şefaate izni isteyeceği ancak Allah Teâlâ’nın müsaade etmeyeceği ve “*Bu senin için değildir, yahut bu sana ait değildir. Lâkin izzetim, kibriyâm, azametim ve kibriyâm hakkı için yemin ederim ki, Allah’tan başka ilâh yoktur, diyenleri (cehennemden) ben çıkaracağım.*” buyuracağı kaydedilir. (Bk. Müslim, “İmân”, 326 (I, 182-184); krş. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, III, 57-58)

nasıl gerçekleşeceği hakkında şöyle buyurmuştur: "...*“Ben kıyamet gününde, insanların efendisiyim. Bunun niye böyle olduğunu biliyor musunuz?”* Orada bulunanlar, *“Hayır yâ Resûlallâh”* deyince, O şöyle buyurdu:

“Allah, önceki ve sonraki bütün insanları (âhret günü) dümdüz bir yerde toplar. Bir münadi, sesini herkese duyurur ve bir göz onların hepsini bir bakışta görür. Bir de güneş yaklaşır, artık insanların gamı ve meşakkati, dayanamayacakları ve tahammül edemeyecekleri bir seviyeye ulaşır.

Bu esnada insanlar birbirlerine: “İçinde bulunduğunuz şu durumu görmüyor musunuz? Size ulaşan bu faciayı görmüyor musunuz? Size Rabbiniz yanında şefaatecek bir şefaatchiye niçin gitmiyorsunuz?” derler. Diğerleri, *“Babanız Âdem (a.s) var”* derler. Bunun üzerine Hz. Âdem’e gelirler ve ona *“Ey Âdem, sen insanların babasıdır. Allah seni eliyle (kudretiyle) yarattı ve sana ruhundan üfledi. Meleklerle emretti, onlar da hemen sana secde ettiler. Rabbin katında bize şefaatchi ol! İçine düştüğümüz hali, başımıza geleni görmüyor musun?”* dediler. Hz. Âdem (a.s) onlara *“Hiç şüphesiz Rabbin bugün, daha önce gazablanmadığı, bundan sonra da hiç gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır. O, beni bir ağaçtan (yemekten) menetmişti, ama ben O’na âsi olmuştum. (Vah) nefsim, (vah) nefsim! Siz, benden başkasına gidin. Nuh’a gidin”* dedi.

Bunun üzerine insanlar Nuh’a (a.s) gelirler ve ona “Ey Nuh! Sen, yeryüzündekilere gönderilmiş peygamberlerin ilkesin. Allah, seni şükreden bir kul olarak da isimlendirdi,²⁷⁶ sen bize Rabbin katında şefaatchi ol; içinde bulunduğumuz durumu, başımıza geleni görmüyor musun?” derler. Bunun üzerine Nuh (a.s.) onlara: *“Şüphesiz Rabbin bugün, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır. Benim, bir duam vardı; onu da kavmim için kullandım. (Vah) nefsim, (vah) nefsim! Siz, İbrahim’e (a.s) gidin.”* der.

Onlar da Hz. İbrahim’in (a.s) yanına gelirler ve ona, “Sen, Allah’ın peygamberi ve yeryüzü halkından (seçtiği) dostusun. Bize Rabbin yanında şefaatchi ol! İçinde bulunduğumuz durumu, başımıza geleni görmüyor musun?” derler. Bunun üzerine İbrahim (a.s) onlara: *“Şüphesiz Rabbin bugün, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır ve yalanlarını (ta’rîzlerini) zikrederek, (Vah) nefsim, (vah) nefsim! Siz benden başkasına gidin, siz Musa’ya (a.s) gidin.”* der.

²⁷⁶ Bk. İsrâ, 17/3.

Bunun üzerine onlar, Musa'nın (a.s) yanına gelirler ve ona şöyle derler: "Ey Musa! Sen Allah'ın Resûlüsün. Allah seni, peygamber kılmasıyla ve hitap ederek konuşmasıyla²⁷⁷ diğer insanlara üstün kıldı. Rabbin katında bize şefaathçi ol! İçinde bulunduğumuz durumu, başımıza geleni görmüyor musun?" Musa (a.s) onlara şöyle cevap verir: "Şüphesiz Rabbim bugün, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır. Ben öldürmekle emrolunmadığım bir kişiyi öldürdüm. (Vah) nefsim, (vah) nefsim! Siz İsa'ya (a.s) gidiniz."

Bunun üzerine onlar, İsa'nın (a.s) yanına gelirler ve ona, "Ey İsa! Sen Allah'ın Resûlü, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruhsun. Seni (daha) beşikte iken insanlarla konuşturmuştu. Rabbin katında bize şefaath eyle. İçinde bulunduğumuz durumu, başımıza geleni görmüyor musun?" derler. İsa (a.s) onlara şöyle cevap verir: "Şüphesiz Rabbim bugün, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır." Kendisi için bir günah zikretmeksizin, (Vah) nefsim, (vah) nefsim! Siz benden başkasına gidin, siz Muhammed'e (s.a.v) gidin."

Bunun üzerine onlar, bana gelir ve şöyle derler: "Ey Muhammed (s.a.v)! Sen Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncususun. Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affetmiştir. Bize Rabbin katında şefaathçi ol. İçinde bulunduğumuz durumu, başımıza geleni görmüyor musun?" Bunun üzerine ben de hemen gidip, arşın altına varır ve Rabbime secdeye kapanırım. Sonra Allah bana kendisine yapılacak hamdlerinden ve en güzel senasından öyle bir mefhum feth ve ilham buyurur ki, şimdiye kadar onu benden önce hiç bir kimseye feth ve ilham etmemiştir. (Ben ilham olunduğu şekilde Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra Allah tarafından: "Ya Muhammed! Başını kaldır, iste, isteğin sana verilsin! Şefaatte bulun, şefaatin kabul edilsin." buyrulur. Ben başımı (secdeden) kaldırıp: "Ya Rabbi! Ümmetim, ümmetim!" diye şefaath ederim. Bunun üzerine bana: "Yâ Muhammed! Ümmetinden hesaba çekilmeyecek olanları cennet kapılarından bâb-ı eymenden (sağ kapı) cennete koy" denilecek. Onlar, cennetin bu kapıdan başka diğer kapılarında da insanlara ortaktırlar." buyrulur. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, cennetin kapı kanatlarından iki kanadın arası, şüphesiz Mekke ile Hecer veya Mekke ile Busrâ arası kadardır."²⁷⁸

²⁷⁷ Bk. Nisâ, 4/164.

²⁷⁸ Müslim, "İmân", 327 (I, 184-185). Hadis, benzer lafızlarla Hz. Enes'ten de rivayet edilir. [(Bk. Müslim, "İmân", 322 (I, 180-181)] Hadiste adı geçen "Hecer", Yemen ülkesinde bir belde adıdır. "Busrâ" ise Şam'ın 90 km. güney doğusunda ve Havran mıntıkasında bir şehirdir. Buhârî'deki rivâyette "Mekke" ile "Himyer" arası ölçüsü de verilmiştir. (Bk. Buhârî, "Tefsîr" (İsrâ), 5 (V, 225-227). "Himyer", San'a

Sonuç olarak, zikredilen hadislerden, ilk şefaatin Allah'ın izni ve yetkilendirmesiyle Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından mahşerdeki bütün insanlara yapılacağı; onun genel ve büyük şefaatinde sonra her peygamberin kendi ümmetinin mü'minlerine şefaatte bulunacağı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sadece Hz. Peygamber şefaate etmeyeceği, onun yanısıra meleklerin ve diğer sâlih kimselerin de kendilerine verilen yetki ölçüsünde şefaatte bulunacağı; onların şefaatiyle cehennemden çıkamayanları da bizzat erhamü'r-râhimîn olan Yüce Rabbimizin cehennemden çıkarıp cennete göndereceği ortaya çıkmaktadır.

b. Cennet Ehli

Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatine erişecek olan ikinci zümre, cennet ehlidir. Hadislerden anlaşıldığına göre cennet ehliyle ilgili farklı zamanlarda birden fazla şefaate olacaktır.²⁷⁹ Cennetliklerle ilgili ilk şefaate, mahşer meydanında, mü'minlerden bazılarının hesaba çekilmeden cennete girmeleri için yapılacaktır.²⁸⁰ Nitekim konuyla ilgili; "*Rabbim bana ümmetimden yetmiş bin kişiyi hesap ve azap görmeden cennete sokacağına vaat etti.*"²⁸¹ hadisi de bunu ifade etmektedir. İbn Mâce'nin Ebû Ümâme el-Bâhilî'den naklettiği şu rivâyet, bu hadisi biraz daha açıklar mahiyettedir: "*Rabbim Sübhânehû benim ümmetimden yetmiş bin kişiyi, üzerlerinde hesap ya da azab olmaksızın cennete koymayı bana vaadetti. (Bunlardan) her bin kişinin beraberinde yetmiş bin (kişi) ve Rabbim'in (Azze ve Celle) avuçlarıyla üç avuç dolusu, (yâni ümmetimden çok sayıda kişi) bulunur.*"²⁸²

Hadîs-i şeriflerdeki "yetmiş bin" rakamının, çokluktan kinaye olarak söylendiği anlaşılrsa da burada önemli olan husus şudur: Madem ki Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'ine ümmetinden önemli bir bölümünü hesaba çekilmeden ve azaba uğramadan onun şefaatiyle cennetine göndereceğini vadetmiştir, hiçbir va'dinden dönmeyen Cenâb-ı Hakk, elbette bu va'dini de yerine getirecektir. Bu konuda başka bir hadiste belirtildiğine göre Hz. Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî (r.a), Allah Resûlü'nden bazı kimselerin cennete hesapsız olarak gireceğini duyunca kendisinin de onlardan olması için dua istemiş ve Rahmet Peygamberi

---

şehrinin eski adı olup Mekke'den 855 km. uzaklıktadır. Cennet kapısının iki kanadının arasının da bu genişlikte olduğunun ifade edilmesinden, cennetin genişliği hakkında bir fikir verme ve anlayışı kolaylaştırma amacı güdüldüğü anlaşılmaktadır. (Bk. Sofuoğlu, Mehmed, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, I-VIII, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974, I, 283, 91. dipnot.)

²⁷⁹ Bk. Müslim, "Sıyâm", 145 (I, 800); İbn Mâce, "Zühhd", 34 (II, 1432); Dârimî, "Savm", 48 (I, 356).

²⁸⁰ Bk. Buhârî, "Tefsîr" (İsrâ), 5 (V, 227); Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 10 (IV, 624).

²⁸¹ Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 12 (IV, 626).

²⁸² İbn Mâce, "Zühhd", 34 (II, 1433).

(s.a.v) onun bu isteğini geri çevirmemiştir.²⁸³ Buhari ve Müslim’de geçen başka bir hadiste ise hesapsız ve azapsız olarak cennete girecek olan bu kimselerin bazı özelliklerinden haber verilir. Bunlar; başkalarından rukye talebinde bulunmayanlar, ateşle yakarak tedavi olmayanlar, eşyayı uğursuzluğa yormayanlar ve yalnız Rablerine tevekkül edenlerdir.²⁸⁴

Cennetliklerle ilgili ikinci şefaate, günahlarıyla sevapları eşit olan kimseler erişecektir. Kur’ân’da bildirildiği üzere, âhirette insanların sevaplarıyla günahları mâhiyetini Allah’ın bildiği bir terâzide tartılacak ve neticede sevapları günahlarından ağır gelenler muradlarına erecek ve cennete gidecekler; sevapları hafif gelenler ise cezalarını çekmek üzere cehenneme gideceklerdir.²⁸⁵ Sevap ve günahları eşit gelenler ise bir rivâyete göre “A’râf” denilen yerde bekletileceklerdir. Kur’ân’da bu kişilerden bahsedilerek şöyle buyrulur: *“İki taraf arasında bir perde, A’râf üzerinde de cennetlik ve cehennemliklerin her birini simalarından tanıyacak kimseler vardır ki onlar, henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi şiddetle arzular olarak cennetliklere “selamün aleyküm” diye seslenirler. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiğinde: “Aman ya Rabbenâ, aman bizleri o zâlimlerle beraber eyleme!” derler.*”²⁸⁶ Hakkında farklı yorumlar bulunmakla birlikte âlimlerin genel görüşü, bunların sevap ve günahları eşit olan kimseler olduğu yönündedir.²⁸⁷ Nitekim İbn Abbas’tan nakledilen bir rivâyette A’raf’ta bekleyen bu kimselerin Hz. Peygamber (s.a.v)’in şefaatiyle cennete girecekleri bildirilmiştir.²⁸⁸

Cennetliklerle ilgili üçüncü şefaate, büyük günah sahibi olanlar hakkında gerçekleşecektir. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v) *(شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي)* “Şefaetim, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.”²⁸⁹ hadisiyle bunu açık bir şekilde dile getirmiştir.²⁹⁰ Bu konuda Câbir b. Abdillâh’dan (r.a) gelen rivâyete göre ise Allah Resûlü

²⁸³ Buhârî, “Rikâk”, 50 (VII, 199); Müslim, “İmân”, 367, 369, 371 (I, 197-198); krş. Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 16 (IV, 631).

²⁸⁴ Buhârî, “Tıbb” 17 (VII, 16); Müslim, “İmân” 371, 372 (I, 198).

²⁸⁵ Bk. A’râf, 7/9.

²⁸⁶ A’râf, 7/46-47.

²⁸⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, II, 2167.

²⁸⁸ Bk. Taberânî, *Mu’cemü'l-Kebîr*, XI, 189; Heysemî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405), *Mecma'u'z-Zevâid ve Menbâü'l-Fevâid*, I-X, (I-II), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967, X, 378; Hasan Han, Muhammed Sıddık, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî (ö. 1307/1890), *Delilü't-Tâlib alâ Ercihi'l-Metâlib*, (Ar.trc. Leys Muhammed), (nşr. Muhammed Lokman es-Selefi), Riyâd: Dâru'd-Dâ'î, 1422, s. 300.

²⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, III, 213; Ebü Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 11 (IV, 625). İbn Mâce’nin *es-Sünen*’indeki rivâyet, *(إِنَّ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي)* “Şüphesiz şefaetim, kıyamet gününde ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.” şeklindedir. [Bk. İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441)]

²⁹⁰ Bk. Bâbertî, *a.g.e.*, s. 49; Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 138-139; Cürçânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali (ö. 816/1413), *Şerhu'l-Mevâkıf*, I-VIII (I-II), (nşr. Muhammed Bedrüdîn Ebü Firas en-Na’sanî), Kum: Menşûrâtü’ş-Şerîf er-Radî, 1991, VIII, 312-313; krş. Malatî, Ebü'l-Hüseyn

(s.a.v), “Onlar (melekler), sadece O’nun razı olduğu kimse hakkında şefaata ederler.”²⁹¹ âyetini okumuş ve ardından şöyle buyurmuştur: (إِنَّ شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) “Şüphesiz şefaati, ümmetinden büyük günah sahibi kimseler içindir.”²⁹² Bazı âlimler de şefaata çeşitlerini sayarken bir çeşidin de Cehenneme girmeyi hak eden bir kısım günahkâr mü’minlerin oraya girmemeleri için yapılacak şefaata olduğunu zikretmişler ve bu kimseler hakkında Hz. Peygamber ve Allah’ın dilediği kimselerin şefaata edeceğini belirtmişlerdir.²⁹³ Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Allah’ın büyük günah işleyen kimseleri şefaata sebebiyle affetmesi, onların hiç birisinin cehenneme girmeyeceği anlamına gelmez.²⁹⁴ Çünkü âyette de belirtildiği gibi²⁹⁵ günahları sevaplarından fazla olan büyük günah sahipleri, cehennemde cezalandırıldıktan sonra oradan çıkarılacaktır.²⁹⁶

Sonuç olarak bu hadisten, şefaata neticesinde bütün büyük günah sahiplerinin doğrudan cennete girecekleri gibi kesin bir anlam çıkarılması isabetli değildir. Çünkü burada, Hz. Peygamber’in büyük günah sahipleri için yapacağı şefaatin, onların doğrudan cennete girmelerine vesîle olacağı şeklinde bir kayıt yoktur. Dolayısıyla büyük günah işleyen kimseler için yapılacak olan şefaatin, cehenneme gitmeleri halinde oradaki azap sürelerinin azaltılması anlamında yorumlanması mümkündür.²⁹⁷

Cennetliklerle ilgili dördüncü şefaata, mü’minlerin bir an önce cennete girmeleri,²⁹⁸ girdikten sonra da cennetteki derecelerinin artırılması, makam ve mevkilerinin yüceltilmesi ve onlara yapılacak lütufların çeşitlendirilmesi için yapılacaktır. Bu konuyla ilgili olarak ise Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde “Cennette şefaata edecek ilk kişi benim.”²⁹⁹ buyurmuştur. Bu hadiste dikkat çeken ilk husus, bu şefaatin mahşer yerinde

---

Muhammed b. Ahmed b. Abdîrahmân (ö. 377/987), *et-Tenbîh ve’r-Red alâ Ehli’l-Ehvâ ve’l-Bida’*, Beyrût: Mektebetü’l-Maârif, 1968, s. 134.

²⁹¹ Enbiyâ, 21/28.

²⁹² Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 382; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066), *el-Ba’s ve’n-Nuşûr*, (nşr. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl), Beyrût: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiye, 1988, s. 23. Hâkim, bu hadisin Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre “sahih” olduğunu ancak onların eserlerinde tahrîc etmediklerini bildirir. (Hâkim, *Müstedrek*, II, 382.); krş. İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441) Bu hadis, aynı metinle Züheyr b. Muhammed’den de rivâyet edilmiştir. (Bk. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066), *Şuabü’l-Îmân*, (nşr. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl), Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990, I, 287.

²⁹³ Bk. Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, III, 36; Şa’rânî, *a.g.e.*, II, 191; Kirmânî, *a.g.e.*, III, 213; İbn Ebû’l-‘Îz., *a.g.e.*, s. 288; Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 431-433; Malatî, *a.g.e.*, s. 134; Hillî, *a.g.e.*, s. 394.

²⁹⁴ İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk (ö. 311/924), *Kitâbü’t-Tevhîd ve İsbâtu Sifâti’r-Rab Azze ve Celle*, (nşr. M. Halil Herrâs), Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983, s. 272; Yavuz, “Şefaata”, *DİA*, XXXVIII, s. 415; Öztürk, *İslam İnancı Etrafında Yerli Yorumlar*, s. 75.

²⁹⁵ Bk. Mü’minûn, 23/103.

²⁹⁶ Malatî, *a.g.e.*, s. 134.

²⁹⁷ Bk. Öztürk, *İslam İnancı Etrafında Yerli Yorumlar*, s. 75.

²⁹⁸ Bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 212.

²⁹⁹ Müslim, “Îmân”, 330 (I, 188); Ahmed b. Hanbel, III, 140.

değil cennette gerçekleşeceği; ikinci husus ise Hz. Peygamberin şefaathane edeceklerin ilki olması. Buradan da Hz. Peygamber'den başka kimselerin de cennet ehline şefaathane edeceği anlaşılmaktadır. Cennet kapısını açacakların ilki Hz. Peygamber (s.a.v) olduğu gibi; ilk cennete giren ümmet de onun ümmeti olacaktır.³⁰⁰

c. Cehennem Ehli

Şefaatten Allah'ın izniyle istifade edecek diğer bir zümre, günahlarından dolayı cehenneme girip azap çeken mü'minlerdir. Onlar, cehennemde günahları nisbetinde kalırlar. Ateş, bazılarına çok hafif tesir ederken bazılarına ise kömür haline getirinceye kadar yakar. Fakat hadîs-i şeriflerde bildirildiğine göre iman sahibi olan kimseler, günahları ne kadar çok olursa olsun sonunda mutlaka cehennemden çıkarılırlar. Mahşerdeki hesaptan sonra Cenâb-ı Hakk tarafından her peygambere kendi ümmetine şefaathane etme yetkisi verilir. İşledikleri günahlardan dolayı cehennemde azap çekmeyi hak eden günahkâr mü'minlere Hz. Peygamber (s.a.v)'in yanısıra diğer peygamberler, melekler, şehitler ve sâlih mü'minler de yetkileri çerçevesinde şefaatte bulunur.³⁰¹

Hadislerde bildirildiğine göre ümmet-i Muhammed'den büyük günah işlemiş olan bir topluluk Resûl-i Ekrem'in şefaatiyle cehennemden çıkıp cennete girecektir. Bunlara (cehennemden çıktıkları için) "cehennemlikler" denilecektir.³⁰² Kâfirler ise şefaatten istifade edemeyecek ve ebedî olarak cehennemde kalacaklardır. Konuyla ilgili Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivâyet edilen şu hadis, cehennemde ebedî kalacak olanların kâfirler olduğunu; mü'minlerin ise ne kadar günahkâr olurlarsa olsunlar sonunda Allah'ın engin rahmeti neticesinde ve şefaathane sayesinde oradan çıkarılıp cennete gönderileceklerini haber vermektedir. Rivâyet edildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v), bir gün hutbede kâfirlerin âkıbetini bildiren³⁰³ "*Doğrusu kim Rabbine kıyâmette suçlu olarak gelirse onun yeri cehennemdir. Orada ne ölür kurtulur, ne de hayatı hayat sayılır.*"³⁰⁴ âyetine gelince şöyle buyurmuştur: "*Hakkıyla cehennemlik olan kimselere gelince: Şüphesiz ki onlar cehennemde ne ölürler, ne de dirilirler. Lâkin bir takım insanlar vardır ki, günahları (yahut) hataları sebebiyle kendilerine ateş isabet etmiş ve onları adamakıllı öldürmüştür.*

³⁰⁰ Bk. İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328), *el-Akâidetü'l-Vâsıtiyye*, (nşr. Muhammed İbn Manî), Mekke: Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadîse, 1985, s. 21

³⁰¹ Bk. Buhârî, "Tevhîd" 24 (VIII, 182); Müslim, "İmân", 302 (I, 170); Ahmed b. Hanbel, III, 94 vd; 325 vd; V, 43; Ebû Dâvûd, "Cihad" 26 (III, 34); krş. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 36-75.

³⁰² Buhârî, "Rikâk", 51 (VII, 202); Müslim, "İmân", 320 (I, 179); Ebû Dâvûd, "Sünnet", 21 (V, 107); İbn Mâce, "Zühd", 37, (II, 1443); Tirmizî, "Sıfâtü Cehennem", 10, (IV, 710). Tirmizî, bu hadisi "hasen, sahih" olarak değerlendirir.

³⁰³ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XVI, 119; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 298.

³⁰⁴ Tâhâ, 20/74; krş. Zuhruf, 43/77; Fâtır, 35/36; A'lâ, 87/11-13; Beyyine, 98/6.

*Nihâyet (yanıp) kömür oldukları zaman (onlar hakkında) şefaata izin verilecek. Ve takım takım getirilerek cennet nehirlerine dağıtılacaklar. Sonra: (Cennetliklere hitaben) “Ey cennetlikler! Şunların üzerine su serpin.” denilecek, bu sûretle sel kalıntısında ot biter gibi bitecekler.”*³⁰⁵

Ayrıca bu konuya delâlet eden bir başka rivâyette, sırattan geçen mü'minler, cehenneme düşen günahkâr mü'minler hakkında *‘Ey Rabbimiz, bu kalanlar bizim kardeşlerimizdir. Onlar bizimle beraber namaz kılar, oruç tutar, her türlü iyi işlerde bulunurlardı.’* diyerek şefaatte bulunurlar. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara izin verir ve onlar, tanıdıkları kimselerden kalbinde zerre ağırlığınca iman olanları bile bularak cehennemden çıkarırlar.³⁰⁶

Bütün şefaatchilerin şefaatinde sonra cehennemde mü'minlerden sadece imandan başka hayırlı hiçbir ameli bulunmayan kimseler kalır. Bunun üzerine kullarına karşı çok şefkatli ve merhametli olan yüce Allah, *“Peygamberler şefaattir etti! Melekler şefaattir etti! Mü'minler de şefaattir etti, artık sıra benim şefaatime geldi.”* buyurarak onlara merhamet buyurur ve cehennemden çıkarıp cennete gönderir. Geride sadece kâfirler kalır. Böylelikle *“rahmânın âzâtlıları”* adı verilen bu grup da cennete girdikten sonra bütün mü'minler cennete girmiş olur.³⁰⁷

Buraya kadar zikredilen hadislerden anlaşılmaktadır ki, şefaate için mutlaka Allah'ın izni gereklidir. Kendilerine şefaate izni verilenler, Allah'ın belirlediği sınır dahilinde şefaatte bulunabileceklerdir. İman edip yeterli ameli olmayan mü'minler bile şefaatten istifade edecek; kâfirler ise imansızlıklarının ve Allah'a ortak koşmalarının hüsrânını yaşayacaklardır.

Şefaate erişecek kimseleri bu şekilde açıkladıktan sonra şefaate vesîle olan davranışlar üzerinde duralım. Zira bu davranışları bilmek, şefaate erişmek isteyen bir mü'mini olumlu yönde motive eder ve bu amelleri yapmaya vesîle olur.

5. Şefaate Vesîle Olan Davranışlar

Hadîs-i şeriflerde bazı davranışların şefaate erişmeye vesîle olduğu belirtilir. Gönülden gelerek kelime-i tevhîdi söylemek,³⁰⁸ Kur'ân okumak, ezberlemek ve onun

³⁰⁵ Müslim, “İmân”, 306 (I, 172); krş. Ahmed b. Hanbel, III, 11; İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441); İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 298-299.

³⁰⁶ Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182).

³⁰⁷ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182); Müslim, “İmân”, 302 (I, 167-171); krş. Kastalânî, *a.g.e.*, IV, 644.

³⁰⁸ Buhârî, “İlim”, 33 (I, 33); “Rikâk”, 51 (VII, 204). Her ne kadar bu rivâyetlerde belirtilmese de *“Muhammeden Resûlullah”*ın bu tevhidin tamamlayıcısı olduğu ve bunların ikisinin birbirinden asla ayrılamayacağı muhakkaktır. Nitekim Ubâde b. Sâmit (r.a)'dan rivâyet olunan bir hadîs-i şerifte Allah

hükümleriyle amel etmek,³⁰⁹ ezan duasını okumak,³¹⁰ Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirmek³¹¹ ve mü'minlerden oluşan kırk (bir rivâyette yüz) kişinin veya üç saf cemaatin cenaze namazına katılması³¹² âhirette şefaatten istifade etmeye sebep olan davranışlardandır. Fakat burada hemen şunu ifade edelim ki, bu davranışlar, sadece birer örnek olarak zikredilmiştir. Yoksa buradan, “şefaate erişmek için sadece bunların yapılması yeterlidir, diğer sâlih ameller yapılmassa da olur” gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Şimdi hadîs-i şerifler ışığında bu davranışları incelemeye çalışalım:

a. Kelime-i Tevhîdi Söylemek

Bir kişinin âhirette şefaatten istifade edebilmesi için en önemli vesîle, imandır. İmanın en özlü ifadesi ise ‘kelime-i tevhîd’dir. Onun için hadîs-i şeriflerde bu konu vurgulanmış ve bu sözü söylemenin şefaate erişmeye bir vesîle olduğu bildirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), kendisine “*Kıyamet gününde şefaatinle en çok kim mutlu olacak?*” şeklinde sorulan bir soruya “*Kıyamet gününde şefaetimle en çok mutlu olacak kişi, samimi olarak ve gönülünden gelerek ‘Lâ ilâhe illallah’ (Allah'tan başka ilâh yoktur) diyen kişidir.*”³¹³ diye cevap vermiştir.

Şunu hemen belirtelim ki, her ne kadar bu rivâyette belirtilmese de “*Muhammediün Resûlullah*”ın tevhîdin tamamlayıcısı olduğu ve bunların ikisinin birbirinden asla ayırlamayacağı muhakkaktır. Nitekim Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) rivâyet olunan bir hadîs-i şerifte Allah Resûlü (s.a.v), “*Her kim Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet getirirse Allah o kimseye cehennemi haram kılar.*” buyurmuştur.³¹⁴

Kelime-i tevhîd, Allah Teâlâ'nın bir olduğunu ve O'nun eşi ve ortağı bulunmadığını ifade etmektir ki; kişinin, her türlü şirkten uzak bulunduğunu; Allah'tan başka bir yaratıcı ve mabud kabul etmediğini ilan etmesi anlamına gelmektedir. Zaten şefaate de bu inanç ve

---

Resûlü (s.a.v), “*Her kim Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Resûlullah olduğuna şehâdet getirirse Allah o kimseye cehennemi haram kılar.*” Buyurarak bu birlikteliğe vurguda bulunmuştur. (Müslim, “İmân”, 47 (I, 58).)

³⁰⁹ Müslim, “Müsâfirîn”, 252, 253 (I, 553-554); Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 9 (V, 164), 13 (V, 171); İbn Mace, “Mukaddime” 16 (I, 78), “Edeb”, 52 (II, 1244); Dârimî, “Fedâilü'l-Kur'ân” 1 (II, 707).

³¹⁰ Bk. Buhârî, “Ezân” 8 (I, 152); Ebû Dâvûd, Salât 37, (I, 362); Tirmizî, “Salât” 43 (I, 413); Nesaî, “Ezan” 37, 38 (II, 25-27); İbn Mâce “Ezan” 4 (I, 239). Konuyla ilgili bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kim ezanı işittiği zaman: Ey şu eksiksiz davetin ve kılınacak namazın rabbi Allahım! Muhammed'e vesîleyi ve fazîletini ver. Onu, kendisine vaadettiğin makâm-ı mahmûda ulaştır, diye dua ederse, kıyamet gününde o kimseye şefâatim vâcip olur.*” (Buhârî, “Ezân”, 8 (I, 152))

³¹¹ Müslim, “Salât”, 11 (I, 288-289), Ebû Dâvûd, “Salât”, 36 (I, 359).

³¹² Müslim, “Cenâiz”, 58 (I, 654); Tirmizî, “Cenâiz”, 40 (III, 348).

³¹³ Buhârî, “İlim”, 33 (I, 33); “Rikâk”, 51 (VII, 204); Ahmed b. Hanbel, II, 307.

³¹⁴ Müslim, “İmân”, 47 (I, 57-58).

şuurda olan kimseler erişebilecektir. Şu hadîs-i şerif de bu hakikati ifade etmektedir: “Şefaatiim, Allah’a ortak koşmadan ölenlere Allah’ın izniyle mutlaka ulaşacaktır.”³¹⁵ Allah Resûlü’nün (s.a.v), hayatı boyunca kendisine sahip çıkan, pek çok iyiliklerini gördüğü ve çok sevdiği amcası Ebû Talib’e hasta yatağında “*Ey amca! ‘Lâ ilâhe illellâh’ kelimesini söyle de bununla Allah katında senin lehine şefaate için delil getireyim.*”³¹⁶ diyerek ona kelime-i tevhîdi söyletmeye çalışması da kelime-i tevhîdi kalpten gelerek söyleyip iman etmenin şefaate bir vesîle olduğunu göstermektedir.

b. Kur’ân Okumak

Hadîs-i şeriflerde mü’minin şefaate erişmesine vesîle olacağı bildirilen bir diğer davranış, Kur’ân okumaktır. İslâm’ın ilk emri okumak;³¹⁷ bir müslümanın okuması gereken en önemli kitap ise hiç şüphesiz Kur’ân’dır. Allah Resûlü de (s.a.v) hadislerinde mü’minlerin dikkatlerini Kur’ân’a çekmiş; onun okunmasını teşvik etmiştir.³¹⁸ İşte hadislerde Kur’ân okuyanın şefaate erişeceğinin bildirilmesi de bu anlamda mü’mini kutsal kitabı Kur’ân’ı okuyup anlamaya yönlendirmektedir. Konuyla ilgili bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kur’ân okuyun, çünkü Kur’ân, kıyamette okuyanlara şefaateçi olarak gelecektir.*”³¹⁹ Dârimî’nin *Sünen*’inde ise konu biraz daha ayrıntılı olarak anlatılır. İçinde müjdeler bulunan bu hadiste Allah Resûlü (s.a.v), “*Kur’ân’ı okuyun! Çünkü o, Kıyamet günü ne güzel şefaateçidir!*” buyurduktan sonra Kur’ân’ın nasıl şefaate edeceğini bildirir. Hadisin devamında belirtildiğine göre Kur’ân, okuyucusu için “*Yâ Rabbi, onu şeref süsü ile süsle!*” diyerek dua eder. Bunun üzerine hayatta iken Kur’ân okuyan kişi şeref süsü ile süslenir. Bundan sonra Kur’ân, “*Yâ Rabbi, ona şeref elbisesi giydir!*” diye dua eder ve ona şeref elbisesi giydirilir. Daha sonra Kur’ân’ın, “*Yâ Rabbi, ona şeref tâcı giydir!*” şeklindeki duası üzerine ona şeref tâcı giydirilir. Bunun üzerine Kur’ân, onu okuyan kişi hakkında son olarak şöyle dua eder: “*Yâ Rabbi, ondan razı ol! Zira senin razı olmandan sonra hiçbir şey yoktur!*”³²⁰

Bazı hadislerde Kur’ân’ın geneliyle ilgili bu şekilde teşvikte bulunulurken bazı hadislerde ise sûre isimleri verilerek onlara dikkat çekilir ve onların kıyamet günü okuyana şefaateçi olacakları bildirilir: “*Zehraveyn’i yani Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuyun.*

³¹⁵ Tirmizî, “De’avât”, 130 (V, 580).

³¹⁶ Buhârî, “Tefsir”, (Kasas) 28 (VI, 18).

³¹⁷ Bk. Alâk, 96/1.

³¹⁸ Bk. İbn Mâce, “Mukaddime”, 16 (I, 77).

³¹⁹ Müslim, “Misâfirûn” 252 (I, 553); krş. Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur’ân” 18 (V, 178); Dârimî, “Fedâilü'l-Kur’ân” 1 (II, 709).

³²⁰ Dârimî, “Fedâilü'l-Kur’ân”, 1 (II, 707).

Çünkü onlar, kıyamet günü, iki bulut veya iki gölge veya saf tutmuş iki grup kuş gibi gelecek, okuyucularını müdafaa edeceklerdir. Bakara sûresini okuyun! Zira onu okumak bereket; terki ise pişmanlıktır. Sihirbazlar onu öğrenmeye güç yetiremezler”,³²¹ “Kur’ân-ı Kerîm’de otuz âyetlik (şâni yüce) bir sûre vardır. Bu sûre, onu okuyan kimse bağışlanuncaya kadar onun için (kıyamet günü) şefaate eder. O sûre, Mülk sûresidir.”³²²

Hadîs-i şeriflerdeki ifadelerden mü’minlerin Kur’ân okumaya ve ezberlemeye yönlendirildiği; bu vesîleyle dinlerini ana kaynağından öğrenip emir ve yasaklarına riâyet ederek yaşamalarına zemin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bir hadiste Kur’ân’ı okuyup ezberleyen kişiyi Allah’ın cennete koyacağı, bu kişinin de, yakınlarından cehennemi hak etmiş on kişiye şefaate olacağı belirtilir.³²³ Bu konuyla ilgili başka bir rivâyette ise mü’minin bakışı daha yüksek bir noktaya yönlendirilerek Kur’ân’ı okumak ve ezberlemekle kalmayıp, Kur’ân’ın hükümleriyle amel etmek gerektiğine vurguda bulunulur.³²⁴

Sonuç olarak, konuyla ilgili hadislerden, mü’minlerin Kur’ân okuyup ezberlemeye teşvik edildiği; bu vesîleyle iman ve sâlih amelde derinleşmeye yönlendirildiği; bunları yapanların ise şefaate erişen, hatta başkalarına da şefaate bulunabilen kimselerden olabilecekleri anlaşılmaktadır.

c. Ezan Duasını Okumak

Mü’minin şefaate erişmesine vesîle olan davranışlardan biri de ezan okunduğunda “Ezan duası” olarak bilinen duayı okumaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), bu konuda “*Ezani işittiğiniz zaman müezzinin söylediğini aynen (kelime kelime) tekrar edin. Sonra bana salât ve selâm okuyun. Zira kim bana salât ve selâm okursa Allah da ona on misliyle rahmet eder. Sonra benim için “vesîle”yi talep edin. Zira o, cennette (yüce) bir makamdır ki,*³²⁵ *mutlaka Allah’ın kullarından birinin olacaktır. Ona sahip olacak kimsenin, ben olmamı ümit ediyorum. Kim benim için Allah’tan vesîleyi talep ederse, şefaate kendisine vacip olur olur.*”³²⁶ buyurarak ümmetine bu konuda teşvikte bulunmuştur.

³²¹ Müslim, “Misâfirûn” 252 (I, 553).

³²² Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur’ân”, 9 (V, 164); Ebû Dâvûd, “Ramazan”, 10 (II, 119); İbn Mace, “Edeb”, 52 (II, 1244).

³²³ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur’ân” 13 (V, 171).

³²⁴ İbn Mace, “Mukaddime” 16 (I, 78).

³²⁵ Vesîlenin cennette yüce bir makam olduğu hakkında bk. Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586).

³²⁶ Buhârî, “Ezân”, 8 (I, 152); “Tefsîr” (Sûre 17), 11 (V, 228); Müslim, “Salât” 11 (I, 288), Ebû Dâvûd, “Salât” 36 (I, 359); krş. Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586-587); Nesaî, “Ezan” 37 (II, 25-26).

Âlimler, bu hadisteki “vesîle”yi “şefaât” olarak açıklamışlardır.³²⁷ Nitekim hadisin sonunda yer alan “şefaât kendisine vâcip olur.” ifadesi de bunu gösterir.

Bu hadisteki ifadelerden, Allah Resûlü’nün kendisine daha önceden verileceği vadedilmiş olan³²⁸ vesîle (şefaât) makamına mazhar olabilmek için ümmetinden duada bulunmasını istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hadîs-i şerif, şefaatin, ancak Allah’ın izniyle gerçekleşeceğini ve sadece O’nun izin verdiklerinin şefaât edebileceğini bildiren âyetlerin³²⁹ işaret ettiği anlamla tam olarak örtüşmektedir. Bu da göstermektedir ki, Hz. Peygamber (s.a.v), şefaât konusunda kendisine izin verilenlerden birisidir.³³⁰

Bir başka rivâyette ise Allah Resûlü (s.a.v), ümmetine Allah’tan vesîlenin nasıl isteneceğini öğretmiş ve ezan okunduktan sonra bu duayı okumanın, şefaatine erişmeye vesîle olan bir davranış olduğunu bildirerek şöyle buyurmuştur: “*Kim ezanı işittiği zaman: (اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ آتٍ مُحَمَّدًا الْوَسِيْلَةَ وَالْفَضِيْلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ ، حَلَّتْ لَهُ (الْأَنْك) شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ.) ‘Ey şu eksiksiz davetin ve kılınacak namazın Rabbi olan Allah’ım! Muhammed’e (bizim kurtuluşumuz için) vesîleyi ve fazîleti ver. Onu, kendisine vaadettiğin övülmüş makama (makâm-ı mahmûd) ulaştır.’ diye dua ederse, kıyamet gününde o kimseye şefâatim vâcip olur.*”³³¹ Beyhakî’nin Sünen’indeki rivâyette, duanın sonunda (لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ) “Şüphesiz Sen asla sözünden dönmezsin.” ifadesi vardır. Bu hadisi açıklayan âlimler, hadiste geçen “makâm-ı mahmûd” ifadesiyle İsrâ sûresindeki “(Böylece) Rabbinin seni övgüye değer bir makama (makam-ı mahmûd) eriştireceğini umabilirsin.”³³² âyetinde vadedilen yüce makam kastedildiğini belirtmişlerdir.³³³ Övgüye değer bu yüce makam ise Allah’ın, Resûlü’ne vadettiği şefaât makamıdır.³³⁴ Cenâb-ı Hakk, bu âyet-i kerîmede Hz.

³²⁷ Tîbî, Şerâfüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Abdillâh, (ö. 743/1342), *Şerhu’t-Tîbî alâ Mişkâti’l-Mesâbih=el-Kâşif an Hakâiki’s-Sünen*, I-XII, (nşr. Abdülgaffâr Muhibbullâh), Karaçi: İdâretü’l-Kur’ân ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, 1992, II, 203.

³²⁸ Bk. İsrâ, 17/79.

³²⁹ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Sebe, 34/23.

³³⁰ Bak: İbn Allân, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Bekrî es-Sıddîkî (ö. 1057/1647), *el-Fütuhâtü’r-Rabbâniyye Ale’l-Ezkâri’n-Neveviyye*, I-VII, y.y: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, t.s., II, 115-124; krş. Öztürk, *İslâm İnancı Etrafında*, s. 76.

³³¹ Buhârî, “Ezân” 8 (I, 152); krş. Ebû Dâvûd, “Salât”, 37, (I, 362); Tirmizî, “Salât” 43 (I, 413); Nesâî, “Ezan” 38 (II, 27); İbn Mâce, “Ezan” 4 (I, 239); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I, 410.

³³² İsrâ, 17/79.

³³³ Bk. Tîbî, *a.g.e.*, II, 205; krş. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 294-295.

³³⁴ Bk. Tirmizî, “Tefsîr”, 17 (V, 303); krş. Hâkim, *Müstedrek*, II, 363; Tirmizî, “Tefsîr”, 17 (V, 309); Buhârî, “Ezân”, 8; İbn Allân, *a.g.e.*, II, 115-124; Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 43-47; Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 27; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VIII, 340; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 101 vd; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 209; Mevdudî, *a.g.e.*, III, 120; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3194.

Peygamber'in makâm-ı mahmûda ulaşacağını vadetmekte;³³⁵ Hz. Peygamber de ezandan sonra bu duayı edenlerin şefaatine erişeceğini bildirmektedir.³³⁶

Bu hadîs-i şeriflerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v), kendisine yapılan ilâhî va'din ve onun uzantısı durumundaki şefaathizinin gerçekleşmesi için, ümmetinden Allah Teâlâ'ya dua etmelerini istemektedir. Böylelikle o, affetmenin sadece Allah'a ait bir hak olduğunu bir kere daha vurgulamış olmaktadır. Aynı zamanda Allah Resûlü (s.a.v), geçmişte peygamberlerini ilâhlaştıran bazı toplulukların yaptıkları aynı hataya düşmemeleri için müslümanları uyarmak istemiştir. Çünkü şurası bir gerçektir ki, bu konuda ileri sürülen iddiaların aksine, hiçbir peygamber insanların günahlarını affetmeye, onları günahlarından temizlemek veya günahlarından dolayı cezalandırılmalarını önlemek için kendisini feda etmeye yetkili değildir.³³⁷ Şüphesiz kullarını af ve mağfiret yetkisi, rahmeti sonsuz olan yüce Allah'a aittir.

Netice olarak, Kur'ân'da kendi heva ve hevesiyle konuşmadığı bildirilen ve vahiyle müeyyed olan Hz. Peygamber (s.a.v),³³⁸ kendisine vadedilen makâm-ı mahmûdun açıklaması olarak değerlendirilebilecek sözkonusu hadisinde, bu duayı okuyan mü'minlerin şefaate hak kazanacaklarını müjdelemektedir. Ayrıca bu duayı okuyan mü'min, kendisi için de dua etmektedir. Zira Hz. Peygamber'e vesîlenin verilmesi, onun makâm-ı mahmûda ulaşması, bütün insanlığın yararına olacaktır. Zira onun şefaathinden hem ümmeti, hem de bütün insanlık istifade edecektir. Aynı zamanda bu hadislerden, Hz. Peygamber'in ümmetini sâlih amellere teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Ezan okunurken susup müezzinin söylediklerini tekrarlayan, ardından Allah Resûlü'ne salât ve selâm okuyan ve yüce peygamberinin öğrettiği şekilde dua eden bir mü'minin içinde namaza karşı bir istek oluşur ve namazını eda eder. Namazını hakkıyla eda eden bir mü'min, günahlardan uzak durur.³³⁹ Günahlardan uzaklaşıp hayatını sâlih amellerle süsleyen bir mü'min ise – inşaallah- şefaate nâil olur.

d. Cenaze Namazının Kılınması

Hadislerde bildirildiğine göre, bir mü'minin şefaate erişmesine vesîle olan amellerden birisi de mü'min kardeşleri tarafından cenaze namazının kılınmasıdır. Zira

³³⁵ عَسَى kelimesi, Allah Teâlâ tarafından söylendiğinde 'kesinlik' ifade eder. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 294.

³³⁶ Söz konusu hadisin sonundaki (حَلَّتْ) "helal olur" kelimesi, (اسْتَحَقَّ) "hak eder" ve (وَجَبَتْ) "vacip olur" anlamında kullanılmıştır. (Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 295; krş. İbn Allân, *a.g.e.*, II, 123.

³³⁷ Kesler, "*Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerde Şefaath İnanç*", *a.g.d.*, s. 147.

³³⁸ Bk. Necm, 53/3-4.

³³⁹ Bk. Ankebût, 29/45.

cenaze namazından maksat, ölen kişi için Allah'a dua edip mağfiret dileyerek şefaatte bulunmaktır. Cemaatin çok olması, dualarının ve şefaathlerinin kabul olması için daha iyidir.³⁴⁰ Nitekim konuyla ilgili Hz. Âişe'den (r.a) rivâyet edilen bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurur: “*Cenaze namazını kendisi için şefaath taleb eden müslümanlardan, (sayıları) yüz kişiye ulaşan bir cemaatin kıldığı her (müslüman) ölüye mutlaka şefaath edilir.*”³⁴¹ Başka bir rivâyette, cenaze namazına katılan kişi sayısı biraz daha azaltılarak, “kırk kişi”³⁴² olarak belirtilirken bu konudaki bir diğer rivâyette ise “*Bir müslüman ölür ve üzerine, üç saf mü'min namaz kılsa, Allah (mağfireti ve cenneti ona) mutlaka vacip kılar.*”³⁴³ buyurularak kişi sayısı üç saf indirilir. Hadisin zikredildiği kaynaklarda hadisin râvisi Mâlik b. Hübeyrâ'nın (r.a) cenazeye katılanların az olması halinde bu hadis sebebiyle cemaati üç saf taksim ettiği bildirilir ki, Ashâb-ı kirâmın konuya ne kadar önem verdiklerini ve bu vesîleyle şefaate erişeceklerine inandıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Abdullah İbn Abbas (r.a), oğlu vefat edip cenaze namazının kılınacağı zaman azatlısı Hz. Küreyb'e (r.a) toplananların kırk kişiye ulaşip ulaşmadığını sorar. Hz. Küreyb'in toplananların o kadar olduğunu bildirmesi üzerine cenazenin evden çıkarılmasını söyler ve Allah Resûlü'nü şöyle derken işittiğini bildirir: “*Hiçbir müslüman yoktur ki, öldüğü zaman Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan kırk kişi cenazesinde bulunup namazını kılsın da Allah kendilerine o kimse hakkında şefaath izin vermesin.*”³⁴⁴

Gerek Mâlik b. Hübeyrâ'nın (r.a) gerekse Abdullah İbn Abbas'ın (r.a) davranışları, mü'minlerin başka mü'minlere dua edip mağfiret dilemek sûretiyle şefaatte bulunabileceklerini göstermektedir. Aynı zamanda zikredilen rivâyetlerde cenaze namazları kılınıp kendilerine dua edilerek haklarında şefaatte bulunulan kişilerin mü'min olmak şartıyla yapılan şefaatten istifade edecekleri anlaşılmaktadır. Nitekim şu olay, bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir: Avf b. Mâlik el-Eşcaî'den (r.a) rivâyet edilen bir hadise göre Allah Resûlü (s.a.v), ashab-ı kirâmdan birisinin cenaze namazını kılarken şöyle

³⁴⁰ İzzüddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262), *el-Fetâva'l-Mevstilyye*, (nşr. İyâd Hâlid et-Tabba'), Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1999, s. 116.

³⁴¹ Müslim, “Cenâiz”, 58 (I, 654); Tirmizî, “Cenâiz”, 40 (III, 348); Nesaî, “Cenâiz”, 78 (IV, 75); krş. Aynî, *a.g.e.*, VII, 25. Tirmizî, hadisin “hasen sahih” olduğunu, Tahâvî ise Müslim'in kriterlerine göre “sahih” olduğunu belirtir. (Bk. Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî (ö. 321/933), *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XVI, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994, I, 242.)

³⁴² Bk. Müslim, “Cenâiz”, 59 (I, 655); Ebû Dâvûd, “Cenâiz” 40, 41 (III, 517).

³⁴³ Ebû Dâvûd, “Cenâiz” 43 (III, 515); Tirmizî, “Cenâiz” 40 (III, 347); krş. Aynî, *a.g.e.*, VII, 25. Tirmizî, hadisin “hasen” olduğunu belirtir. Hadisin metni, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde “*Bir mü'min ölür ve üzerine, üç saf müslüman namaz kılsa, o kişi(nin günahları) mutlaka mağfiret olunur.*” şeklindedir. (Bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 79.)

³⁴⁴ Müslim, “Cenâiz”, 59 (I, 655); Ebû Dâvûd, “Cenâiz” 40, 41 (III, 517); krş. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, IV, 21. Hadis, Müslim'in kriterlerine göre “sahih”tir. (Bk. Tahâvî, *a.g.e.*, I, 242.)

dua etmiştir: “Allah’ım bunu mağfiret eyle, buna merhamet buyur ve âfiyet ihsan eyle. Bunu affeyle, vardığı yerde ona ikramda bulun. Yerini genişlet, bunu su ile, kar ve dolu ile yıka ve beyaz elbiseyi kirden nasıl temiz, pâk edersen, bunu da günahlarından öylece temizle. Kendisine (dünyadaki) yurdunun yerine daha hayırlı bir yurt; ailesinin yerine daha hayırlı bir aile, zevcesinin yerine daha hayırlı bir zevce ihsan eyle. Bunu cennete koy ve kabir azabından (yahut cehennem azabından) koru.” Hadisin devamında bu duayı duyan râvi Avf b. Mâlik’in (r.a), Resûl-i Ekrem’in o cenazeye yaptığı duadan dolayı “Keşke bu cenaze ben olsaydım!” diye temennide bulunduğu zikredilir.³⁴⁵

Burada akla, rivâyetlerde cenaze namazını kılan kişi sayılarının yüz, kırk ve üç saf olarak farklılık arzemesi, birbiriyle çelişen bir durum mudur; değilse bu rivâyetlerin arası nasıl telif edilebilir? şeklinde bir soru gelebilir. Bu konuda İmam Tahâvî (ö. 321/933), Allah Teâlâ’nın, önce cenaze namazı yüz kişi tarafından kılınıp hakkında dua edilen mü’mini onların şefaatiyle bağışlayarak ihsan ve ikramda bulunduğunu; daha sonra ilâhî ihsan ve ikramın, cenaze namazı kırk kişi tarafından kılınan mü’mini de içine aldığı belirtir.³⁴⁶ Kâdî İyâz (ö. 544/1149), rivâyetteki sayı farklılığının Allah Resûlü’nün kendisine farklı kişilerin sorduğu sorulara verdiği cevaplardan kaynaklandığını bildirir. Ayrıca o, Hz. Peygamber’e bu sayılardan daha azı sorulmuş olsaydı büyük bir ihtimalle benzer bir şekilde cevap vereceğini ifade eder.³⁴⁷ İmam Nevevî ise (ö. 676/1277) Hz. Peygamber’e bir defasında yüz kişinin, başka bir zamanda kırk kişinin, daha başka bir zamanda da üç saf mü’minin, cenaze namazı kılınan mü’min hakkındaki şefaatinin kabul olunacağını bildirilmiş olabileceğini belirtir. Ona göre yüz kişilik bir cemaatin şefaatinin kabul olunması, daha az sayıda kimsenin şefaatinin kabul olunmaması mânasına gelmez. Tam aksine, bu kişilerin sayısı kırk hatta daha az bile olsa vefat eden mü’min hakkındaki şefaatinin makbul olduğu anlamına gelir.³⁴⁸ Kanaatimize göre hadislerdeki kırk, yüz sayıları ile üç saf ifadesi, çokluktan kinaye olarak kullanılmış olsa gerektir. Amaç ise hem cenaze namazının önemine vurguda bulunmak hem de cenaze namazına katılacak din kardeşlerinin hüsnü şahadetlerini alacak şekilde mü’minleri sâlih ameller işlemeye, günahlardan uzak durmaya ve insanlara yönelik davranışlarında hoşgörülü ve uyumlu olmaya teşvikte bulunmaktır. Zira mü’minlerin şahitlikleri, cenazenin âkıbeti açısından önem arzemektedir. Nitekim asr-ı saâdetde yaşanan şu olay, bu hususun önemini

³⁴⁵ Müslim, “Cenâiz”, 85 (I, 662-663).

³⁴⁶ Tahâvî, *a.g.e.*, I, 246-247.

³⁴⁷ Bk. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, III, 407.

³⁴⁸ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, VII, 20.

göstermesi bakımından anlamlıdır: Hz. Enes'ten (r.a) rivayet edildiğine göre bir cenaze geçerken oradaki müslümanlar tarafından iyilikle anılır ve Hz. Peygamber (s.a.v), onun hakkında “*Vacip oldu*” buyurur. Başka bir cenaze geçerken ise orada bulunan müslümanlar tarafından kötülükle anılır ve Hz. Peygamber (s.a.v), yine “*Vacip oldu*” buyurur. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), “*Anam babam sana feda olsun. Bir cenaze geçti hayırla anıldı; ‘vacip oldu’ buyurdun. Bir başka cenaze de kötülükle anıldı. Yine ‘vacip oldu’ buyurdunuz, nedir bu vacip olma?*” diye sorunca, Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurur: “*Sizin hayırla andığınız kimseye Cennet vacip oldu, şerle andığınız kimseye de Cehennem vacip oldu. Çünkü sizler yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz.*”³⁴⁹ Nevevî, bu hadisi şerh ederken hadisin sonundaki “*sizler yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz.*” ifadesine dikkat çeker ve eğer mü’minlerin şahitlikleri vefat eden kimseye fayda vermeyecek ve sadece amellerinin gerektirdiğiyle yetinilecek olsaydı mü’minlerin onu hayırla anmalarının da bir anlamının olmayacağını belirtir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.v), onların şahitliklerinin vefat eden kişiye faydalı olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur.³⁵⁰

Sonuç olarak, Hz. Peygamber (s.a.v) ve şerefli ashabının (r.a) açıklama ve uygulamalarıyla mü’minlerin, bu dünyada mü’min kardeşlerine şefaate buldukları anlaşıldığına göre âhirette de onların, şefaate muhtaç günahkâr mü’minlere Allah’ın izniyle şefaate edecekleri söylenebilir.

e. Salavât Getirmek

Kur’ân-ı Kerîm’de “*Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.*”³⁵¹ buyrulurken mü’minlere, Hz. Peygamber’e çokça salavât getirmeleri ve ona saygı göstermeleri emredilir. Allah’ın salavâtı, Nebîsini rahmetine erişirmesi, ona nimetlerini lutfetmesi ve onun şânını yüceltmesi; meleklerin salavâtı, Hz. Peygamber’in şânının yüceltilmesini, müminlerin hata ve günahlarının bağışlanmasını dilemeleri; Müminlerin salavâtı ise dua anlamına gelir.³⁵² “*Allâhümme salli alâ Muhammedin*” demek ‘salât’, “*Esselâmü aleyke eyyühe’n-nebiyyü*” demek ‘selâm’dır.³⁵³ Âyetteki emrin hükmü âlimler arasında tartışılmış, hayatta bir defa Hz. Peygamber’e salavât getirmenin “farz”; ismi zikrolundukça ve duanın başı ile sonunda

³⁴⁹ Müslim, “Cenâiz”, 60 (I, 655); Nesâî, “Cenâiz”, 50 (IV, 49-51). Müslim’deki rivayette Allah Resûlü’nün (s.a.v) “*vacip oldu*” ve “*sizler yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz.*” ifadelerini üçer kez söylediği zikredilir.

³⁵⁰ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, VII, 21-23.

³⁵¹ Ahzâb, 33/56; krş. Bakara, 2/155-157; Ahzâb, 33/43.

³⁵² Bk. Buhârî, “Tefsîr” (Ahzâb), 10 (VI, 27); Tirmizî, “Vitr”, 21 (II, 356); Taberî, *et-Tefsîr*, XIX, 175; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VI, 447; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3923.

³⁵³ Bk. Buhârî, “Ezân”, 148 (I, 202), 150 (I, 203).

söylemenin ise “vâcip” olduğu belirtilmiştir.³⁵⁴ Bununla birlikte, bir mecliste Allah Resûlü’nün adı ilk anıldığında veya bir metinde ilk yazıldığında salâtü selâmı zikretmenin, âyetteki emri yerine getirmek için yeterli olacağı kabul edilmiştir.³⁵⁵

Salât ü selâm, hadislerde de önemle üstünde durulan konulardan biridir. Hadislerde, yanında Allah Resûlü’nün ismi anıldığı halde ona salavât getirmeyen kimse “cimri” olarak nitelendirilirken;³⁵⁶ bir salavât getirene Allah tarafından on kat fazlasıyla sevap verilerek mükafatlandırılacağı bildirilir.³⁵⁷ Bu ve benzeri hadislerde salavât getirmenin kazançlarından bahsedilirken bazı hadislerde salavât getirmek emredildiği halde bu konuda duyarlı davranmayanlar, sert bir şekilde uyarılır. Bunlardan birisinde Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurur: “*Yanında ismim zikrolunup da bana salavât getirmeyen kimsenin burnu yerde sürtülsün.*”³⁵⁸ Bir diğer rivâyette ise bilinçli olarak salavâtı terketmenin cennet yolunda büyük bir kayıp olduğuna dikkat çekilir: “*Bana salavât getirmeyi unutan (bilerek terkeden) kişi cennet yolunu terketmiştir.*”³⁵⁹ Konuyla ilgili bazı hadislerde ise salavât getirmenin meleklerin duasına, dolayısıyla şefaatine vesîle olduğu belirtilir: “*Benim üzerime salâvât getiren hiç bir müslüman yoktur ki üzerime salâvât getirdiği sürece, melekler onun üzerine salâvât getirmesin (ona duâ ve istiğfar etmesin). Artık kul, şu salâvâtı az getirsin veya çok getirsin.*”³⁶⁰

Şu halde şefaate erişmek isteyen her mü’minin mümkün olduğu kadar çok salât ü selâm getirmesi gerekir. Çünkü salavât getirmek, müslümanın Hz. Peygamber’e olan sevgisini ve ona kavuşma arzusunu ifade eder. Böyle bir sevgi onun sünnet-i seniyyeye ittiba edip sâlih amellere sarılmasına vesîle olur. Bu şekildeki bir hayat ise Allah’ın sevgisini kazanarak günahlarının affedilmesiyle,³⁶¹ âhirette Hz. Peygamber’e yakın olmakla ve şefaatine erişmekle sonuçlanır.³⁶² Nitekim “*Kıyamet gününde insanların bana*

³⁵⁴ Bk. Kâdî ‘Îyâz, *eş-Şifâ*, II, 64; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VI, 451, 463; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3923.

³⁵⁵ Mertoğlu, Mehmet Suat, “Salâtü Selâm”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, XXXVI, 23.

³⁵⁶ Bk. Tirmizî, *De’avât*, 100 (V, 551).

³⁵⁷ Bk. Tirmizî, “Vitr”, 21 (II, 355); Ebû Dâvûd, “Vitr”, 26 (II, 184), “Salat”, 36 (I, 359); Nesaî, “Sehiv”, 55 (III, 50); Dârimî, “Rikâk”, 58 (II, 622).

³⁵⁸ Tirmizî, *De’avât*, 100 (V, 550); Ahmed b. Hanbel, II, 254.

³⁵⁹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât”, 25 (I, 294).

³⁶⁰ İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât”, 25 (I, 294); krş. Nesaî, “Sehiv”, 55 (III, 50).

³⁶¹ Bk. Âl-i İmrân, 3/31.

³⁶² Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcilârifin b. Ali (ö. 1031/1622), *et-Teyisr bi-Şerhi’l-Câmi’i’s-Sagîr*, I-II, Riyâd: Mektebetü’l-İmam eş-Şafi’î, 1988, I, 316; Mübârekfûrî, Ebû’l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm (ö. 1353/1935), *Tuhfetü’l-Ahvezî bi Şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, I-X, (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osman), Kâhire: Matbaatü’l-Medenî, 1964, II, 608.

*en evlâsı (en yakın olanı ve şefaati en layık olanı)*³⁶³ bana en çok salâtü selâm getirendir.”³⁶⁴ hadisi de bu hakikati ifade etmektedir.

Peki salavât getirmek bu kadar önemli ise salavât getirmek isteyen bir mü'min, hangi cümlelerle salâtü selâm söyleyebilir? İşte bu soruya cevap mahiyetinde hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet olunan çok sayıda salavât-ı şerîfe yer alır.³⁶⁵ Hadis kaynaklarında belirtildiğine göre ashâb-ı kirâm, nasıl salavât getireceklerini sorduklarında Hz. Peygamber (s.a.v), onlara namazların oturduğunda okunan şu salavâtı öğretir: *اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ، اللَّهُمَّ* (Allah'ım! Muhammed'e (s.a.v.) ve Muhammed'in (s.a.v) yakınlarına, İbrahim ve onun yakınlarına rahmet eylediğin gibi rahmet eyle, şüphesiz Sen övülmeye layık, şan ve şerefi yüce olansın. Allah'ım! Muhammed'e (s.a.v.) ve Muhammed'in (s.a.v) yakınlarına İbrahim'in (a.s) yakınlarına bereket verdiğin gibi bereket ihsan eyle! Şüphesiz Sen övülmeye layık, şânı, şerefi yüce olansın.”³⁶⁶

Genel olarak İslâm âlimleri, eserlerine besmeleyle başlayıp Allah'a hamdettikten sonra Hz. Peygamber'e, onun aile fertlerine, nesline ve ashabına salât etmeyi güzel bir ahlâk edinmişlerdir. Mesela, İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), *Faysalü't-Tefrika* isimli eserinin mukaddimesinde şöyle der: “Peygamberliğine itaat etmek, şefaati celbetmek, risaletinin hakkını ödemek, mübarek şahsiyetinin ve ulvi niyetinin bereketine sınıksız yapışmak için, Allah'ın kulu ve elçisi, yaratılan varlıkların hayırlısı Muhammed'e, onun ehl-i beytine ve ashabına salât ederim.”³⁶⁷

Hadîs-i şeriflerde özellikle Cuma günü çokça salavât getirilmesi tavsiye edilir: *“Cuma günü benim üzerime bol salavât getiriniz. Çünkü o salavatta melekler hazır bulunur. Ve şüphesiz, her hangi (mümin) bir kimse benim üzerime salavât getireceği zaman her durumda onun salavâtı bitinceye kadar (aynı anda) bana sunulur.”* Hz. Peygamber'in bu tavsiyesini duyan Ebü'd-Derdâ'nın (r.a), *“Ölümünüzden sonra da*

³⁶³ Bk. Münâvî, *et-Teysîr*, I, 316; Mübârekfûrî, *a.g.e.*, II, 608.

³⁶⁴ Tirmizî, “Vitr”, 21 (II, 354); krş. Hadisin İbn Hibbân'dan naklen “sahih” olduğu belirtilmiştir. (Bk. Tirmizî, *Sünen*, II, 354; krş. Mübârekfûrî, *a.g.e.*, II, 608.)

³⁶⁵ Bk. Buhârî, “Ehâdîsü'l-Enbiyâ”, 10 (IV, 118); Tirmizî, “Vitr”, 20 (II, 353); İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 24-25 (I, 290-294); Ebû Dâvûd, “Salât”, 178-179 (I, 591-601); Nesâî, “Sehiv”, 49-54 (III, 45-49).

³⁶⁶ Buhârî, “Ehâdîsü'l-Enbiyâ”, 10 (IV, 118); krş. Buhârî, “Tefsir” (El-Ahzâb), 10 (VI, 27), “De'avât”, 32, 33 (VII, 156-157); Tirmizî, “Vitr”, 20; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 25 (I, 293); Ebû Dâvûd, “Salât”, 178, 179 (I, 599); krş. Nesâî, “Sehiv”, 49, 50, 51, 52, 53 (III, 45-49).

³⁶⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Hucetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka*, Dimaşk: Dâru'l-Hikme, 1986, s. 31.

(böyle mi)?” sorusu üzerine Resûl-i Ekrem: “Ölümünden sonra da. Şüphesiz Allah Teâlâ, yeryüzüne Peygamberlerin cesetlerini yemesini yasaklamıştır. Allah’ın peygamberi diri olup, rızıklanmaya devam eder.”³⁶⁸ buyurur. Resûl-i Ekrem’in bu tavsiyesinden dolayı, özellikle Cuma günü ve gecesinde çokça salavât getirilmesi tavsiye edilmiştir.³⁶⁹

Netice olarak zikredilen rivâyetlerden salavâtın, Kur’ân’da ve hadislerde emredilen önemli bir ibadet olduğu; mü’minin Allah’ın rahmetine, Hz. Peygamber’in ve meleklerin şefaatine erişmesine vesîle olan sâlih amellerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Salavât, aynı zamanda mü’minin, peygamberine sevgi ve bağlılığını ifade etmek olduğundan salavât getiren kişi, kazandığı sevaplara veya şefaate güvenerek gevşeklik göstermez. Tam tersine salavât getirmek, ona Allah’ı ve Resûlünü hatırlatır. Bu da Allah’a olan kulluğunda derinleşmeye, Hz. Peygamber’in sünnetlerini hassasiyetle yerine getirmeye ve günahlardan uzaklaşmaya vesîle olur. Böylelikle diğer sâlih amelleriyle birlikte çokça salavât getiren mü’min ise kıyamet gününde şefaate en layık kimselerden biri haline gelir.

f. Hz. Peygamber’in Kabrini Ziyaret Etmek

Kabir ziyaretleri, İslâm’ın ilk yıllarında toplumda tevhid inancı tam yerleşmediğinden, şirke ve bâtıla götüren bütün yolları kapatan Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından, tevhid inancının insanların kalbine iyice yerleşmesi ve Allah’tan başka hiçbir şeyden fayda umulmayacağını anlamaları için yasaklanmıştır.³⁷⁰ Ancak zamanla İslâm’ın tevhid akîdesi, Allah’tan başkasına ibadet etmeme prensibi, insanların gönlüne iyice yerleştikten sonra kabir ziyaretinin yasaklanmasına sebep olan mahzurlar ve bâtıl inançlarla ilgili endişeler ortadan kalktığı için yine bizzat Hz. Peygamber tarafından kabirlerin/mezarların ziyaret edilmesine izin verilmiş hatta gerek ölüye gerekse ziyaret edene yönelik faydalarından dolayı kabir ziyareti teşvik edilmiştir.³⁷¹ Kabir ziyaretine izin verildiğini bildiren hadislerden birinde Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurur: “Ben size kabir ziyaretini yasaklamıştım, şimdi onları ziyaret edin. Çünkü bu, dünya bağına kırar, ölümü, âhireti hatırlatır.”³⁷² Hadislerde bildirildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v), kendisi de gerek annesinin³⁷³ gerekse ashabının³⁷⁴ kabirlerini ziyaret etmiş ve “...Sizler de kabirleri ziyaret

³⁶⁸ İbn Mâce, “Cenâiz”, 65 (I, 524); krş. Ebû Dâvûd, “Vitr”, 26 (II, 184); Nesaî, “Sehiv”, 46 (III, 46).

³⁶⁹ Bk. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, II, 363.

³⁷⁰ Bk. Toprak, *a.g.e.*, s. 425-426.

³⁷¹ Bk. Müslim, “Edâhî”, 37 II, 1563-1564); krş. İbn Mâce, “Cenâiz”, 47 (I, 500).

³⁷² Müslim, “Cenâiz”, 108 (I, 671); Tirmizî, “Cenâiz”, 60 (III, 370); Nesaî, “Cenâiz”, 101 (IV, 90); Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 75, 77 (III, 557-558); İbn Mâce, “Cenâiz”, 47 (I, 501). Tirmizî, Hz. Büreyde tarikiyle gelen hadisin “hasen-sahih” olduğunu belirtir.

³⁷³ Müslim, “Cenâiz”, 108 (I, 671); Tirmizî, “Cenâiz”, 60 (III, 370); Nesaî, Cenâiz, 101 (IV, 90).

³⁷⁴ Bk. Müslim, “Cenâiz”, 102 (I, 669); Tirmizî, “Cenâiz”, 59 (III, 369); Nesaî, “Cenâiz”, 103 (IV, 91-94).

edin. Çünkü kabir ziyareti ölümü hatırlatır, hayrınızı artırır.”³⁷⁵ buyurarak ümmetine de tavsiye buyurmuştur. Bu ziyaretlerin nasıl yapılacağı, ziyaret esnasında nelerin yapıp nelerden kaçınılacağı da yine bizzat Hz. Peygamber tarafından bazen sözle, bazen de uygulamalı olarak öğretilmiştir. Nitekim Hz. Ebu Hüreyre (r.a), Allah Resûlü’nün annesinin kabrini ziyaret edişini şöyle anlatır: “Nebi (s.a.v), annesinin kabrini ziyaret edip ağladı ve yanındakileri de ağlattı. (Yani yanındakiler onun ağlayışına dayanamayıp ağladılar.) Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: “*Rabbimden onun (annemin) affını dilemek için izin istedim, bana izin verilmedi. Kabrini ziyaret için izin istedim, (bunun için) bana izin verildi. Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü bu (ziyaret), size ölümü hatırlatır.*”³⁷⁶

Hadîs-i şeriflerde dikkat çeken husus, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ümmetine sadece kabirleri ziyareti tavsiye etmekle kalmaması, bu ziyaretlerin kazanımlarına dikkat çekmesidir. Bu noktadan değerlendirildiğinde kabir ziyaretlerinin, kişinin dünyaya olan aşırı bağlılığını kırdığı, ona ölümü ve ölüm ötesi hayat olan âhiret hayatını hatırlattığı ve oraya hazırlık yapmaya teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Kanaatimizce Allah Resûlü’nün vefatından sonra kabrini ziyaret etmeye teşvik eden konumuzla ilgili hadisler de bu açıdan değerlendirilmelidir.

Bu girişten sonra asıl konumuza geçecek olursak; hadislerde mü’minin şefaate erişmesine vesîle olan davranışlardan birinin de Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmek olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), bir hadisinde vefatından sonra kabrini ziyaret eden kimsenin hayatta iken ziyaret eden kimse gibi olduğunu bildirmiş;³⁷⁷ başka bir rivâyette ise kabrini ziyaret edene şefaatinin vacip olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ Diğer mü’minlerin kabirlerini ziyaret etmek, insana ölümü, âhireti hatırlatıp onun dünyaya olan bağlılığını kesiyor, fânî dünyadan bâkî dünyaya hazırlık için sâlih ameller yapmasına vesîle oluyorsa; Resûl-i Ekrem’in kabrini ziyaret, bu faydaları fazlasıyla sağlayacaktır. Onun kabrini ziyaret eden mü’min, ölümü ve âhireti hatırlayarak ibret alacak, dinin emir ve yasakları konusunda daha çok hassas davranacak, onun sünnetlerine sarılacak ve

³⁷⁵ Müslim, “Cenaiz”, 108 (I, 671); Tirmizî, “Cenâiz”, 60 (III, 370); Nesaî, “Cenâiz”, 101 (IV, 90)

³⁷⁶ Müslim, “Cenâiz”, 36 (II, 671); İbn Mâce, “Cenâiz”, 48 (I, 501); Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 81 (III, 296); Nesaî, “Cenâiz”, 101 (IV, 90); Ahmed b. Hanbel, II, 441.

³⁷⁷ Taberî, *Mu’cemü’l-Kebîr*, XII, 310.

³⁷⁸ Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, III, 490; Dârekutnî, Ebü’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *es-Sünen*, I-IV, (nşr. Abdullah Hâşim), Beyrût: Dâru’l-Mehâsin li’t-Tibâa, ts., II, 278; Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, IV, 2; Ali el-Muttakî, *a.g.e.*, XV, 601. Bu hadisin “zayıf” olduğunu belirten âlimler olduğu gibi pek çok âlim tarafından da “sahih” olduğu bildirilmiştir. (Bk. Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, IV, 2; Sübkî, *Şifâü’s-Sekam*, s. 87-102.)

âhirette onun şefaatine erişebilmek için dua edecektir. Aslında Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret, onu hayatta iken ziyaret etmiş gibi etkili olabilir ve mü'minin hayatına yeniden çekidüzen vererek, zararlı alışkanlıkları varsa onları terketmesine ve kullukta derinleşmesine vesîle olabilir.³⁷⁹ Onun kabrini ziyaret ederek hayatını bu çizgide sürdüren bir mü'minin şefaate erişmesi ise Allah'ın izniyle mümkündür.³⁸⁰

g. Medine'nin Sıkıntılarına Sabredip Orada Vefat Etmek

Medine, müslümanlar nezdinde en önemli şehirlerden biridir. Mekke müşrikleri, yaptıkları baskı ve işkencelerle Mekke'yi müslümanlara yaşanmaz hale getirince Hz. Peygamber (s.a.v) ve müslümanlar, Mekke'den Medine'ye hicret etmişlerdir. Mekke'den hicret eden muhacirlere Medineli ensar, tam bir kardeşlik örneği sergileyerek onlara sahip çıkmışlardır. Allah Resûlü (s.a.v), yirmi üç yıllık peygamberlik hayatının on üç yılını orada geçirmiştir. Vefatı da çok sevdiği Mekke'de değil kutlu şehir Medine'de olmuş ve mübarek cesedi vefat ettiği yere defnolunmuştur. Vefatının ardından kabrini barındıran Ravza-i Mutahhara, müslümanların Kabe'den sonra en çok ziyaret ettikleri mekân haline gelmiştir.

Allah Resûlü (s.a.v), hayatta iken Medine'ye ayrı bir önem vermiştir. Hz. İbrahim'in Mekke'yi harem yapmasına mukâbil kendisinin de Medine'yi kuşatan iki dağın arasını harem kıldığını bildirmiş; Mekke gibi orada da kan dökülmemesi, savaş için silah taşınmaması, av avlanmaması ve gereksiz yere ağaçlarından yaprak bile düşürülmemesi gerektiğini belirtmiştir.³⁸¹

Medine'ye bu kadar önem veren Resûl-i Ekrem (s.a.v), hadîs-i şeriflerinde sıkıntı ve meşakketlerine rağmen Medine'de yaşamaya ve eğer nasip olursa orada vefat etmeye teşvik etmiş; bunları yapanlara şfaat edeceğini vadedmiştir. Konuyla ilgili bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Medine'nin sıkıntı ve meşakkatlerine ümmetimden sabır gösteren herkese, kıyamet günü şfaatçi ve şahit olacağım.*"³⁸² Bir başka hadisinde, "*Eğer bir kimse Medine'nin sıkıntısına katlanarak ölürse müslüman olmak şartıyla kıyamet gününde ben ona şfaatçi veya şahid olurum.*"³⁸³ Konuyla ilgili başka bir rivâyette ise

³⁷⁹ Bk. Harputî, Abdüllatif (ö. 1842/1916), *Tekmile-i Tenkihu'l-Kelâm*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330, s. 147; Toprak, a.g.e., s. 430-431.

³⁸⁰ Bk. Sübkî, *Şifâü's-Sekam*, s. 103, Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl (ö. 1350/1932), *Şevâhidü'l-Hak fi'l-İstigâseti bi Seyyidi'l-Halk*, Kâhire: Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1973, s. 75 vd.; Toprak, a.g.e., 438.

³⁸¹ Bk. Müslim, "Hacc", 475 (I, 1001-1002), 485 (I, 992).

³⁸² Müslim, "Hacc", 459 (I, 992), 481-484 (I, 1003), ; Tirmizî, "Menakıb", 67 (V, 720).

³⁸³ Müslim, "Hacc", 477 (I, 1002-1003).

Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurur: “Her kim Medîne’de yerleşip orada ölmeye gücü yeterse orada ölsün; çünkü ben Medîne’de ölenlere şefaata edeceğim.”³⁸⁴

Hadîs-i şeriflerden Hz. Peygamber’in, Medine’ye ve her şeye rağmen orada yaşayıp zorluklarına sabreden, orada vefat eden müslümanlara ayrı bir değer verdiği anlaşılmaktadır. Hadis şârihlerinin belirttiğine göre Allah Resûlü’nün (s.a.v) Medinelilere yapacağını vadettiği şefaata, kıyamette bütün insanlara ve günahkârlara yapacağı şefaata ve şehadetten daha başka bir hususiyet arz etmektedir. Medinelilerin bu şefaata erişecekleri ayrıcalık, derecelerinin yükseltilmesi, mahşerde hesaplarının hafifletilmesi, kıyamet gününde arş-ı âlânın gölgesinde gölgelendirilmesi, cennete çabuk ulaştırılması.. gibi çeşitli nimetlerle iltifatta bulunulmalarıdır.³⁸⁵

Netice olarak bu bölümde ele alınan hadislerden anlaşılmaktadır ki, şefaatten ancak iman sahibi kimseler istifade edebileceklerdir. Hadislerde mü’minlerin yaptıkları ve yapmaları gereken sâlih amellerden bazılarında özellikle dikkat çekilmiş ve onları yapanların şefaate erişecekleri belirtilerek teşvikte bulunulmuştur. Bu anlamda bir mü’minin kelime-i tevhîdi söylemesinden Kur’ân okumak, ezan duasını okumak, salavât getirmek, Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmek, Medine’nin sıkıntılarında sabredip orada vefat etmek gibi sâlih amellerde bulunmanın ve mü’minler tarafından cenaze namazının kılınıp dua edilmesinin, mü’minin şefaate erişmesine vesîle olan davranışlardan olduğu anlaşılmaktadır. Şefaate erişmeye vesîle olacak davranışlar, elbette bunlarla sınırlı değildir. Bir mü’minin kıldığı namaz, tuttuğu oruç, verdiği zekat ve sadaka, eda ettiği hac..vb. gibi ibadetlerin herbirinin de şefaate vesîle davranışlardan olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Allah Resûlü’nün bu açıklamalarından, bir mü’minin yaptığı her türlü sâlih amelin, şefaate erişmeye bir vesîle olduğu sonucu çıkmaktadır. Öyleyse mü’minin günahlardan uzak bir hayat yaşamaya çalışmasının yanısıra işleyeceği sâlih amellerle şefaate layık hale gelmeyi kendisine ilke edinmesi gerekmektedir.

C. Hz. Peygamber’in Dışındaki Şefaataçılar

İslâma göre şefaata, sadece Hz. Peygamber (s.a.v)’le sınırlı değildir. Âhiretteki şefaati, sadece Hz. Peygamber’e ya da genel olarak peygamberlerle sınırlandıran bazı görüşler dışında³⁸⁶ âlimlerin büyük çoğunluğuna göre Allah nezdinde derecesi yüksek olan

³⁸⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 67 (V, 719).

³⁸⁵ Bk. Kâdî ‘İyâz, *İkmalü’l-Mu’lim*, IV, 483; Nevevî, *Sahih-i Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, IX, 145.

³⁸⁶ Bk. Celyend, M. Seyyid, “eş-Şefâ’a”, *el-Mevsûatü’l-İslâmiyyetü’l-Âmme*, Kâhire: el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 2001, s. 816-817.

kullar da, şefaata etmeye yetkili kılınacaktır.³⁸⁷ Bunlar, peygamberler,³⁸⁸ Kur'ân,³⁸⁹ melekler,³⁹⁰ şehitler,³⁹¹ hâfızlar,³⁹² sâlih ve muttaki mü'minler,³⁹³ ve mü'minlerin buluşa ermeden ölmüş çocuklarıdır.³⁹⁴ Bunların şefaata yetkisi, Allah nezdindeki mertebelerine göre farklı olacaktır. Bütün bu şefaataçiler şefaata ettikten sonra Allah Teâlâ, “Artık geriye sadece benim şefaatem kaldı.”³⁹⁵ buyurarak rahmetiyle tecelli edecek ve hiçbir sâlih ameli olmayan mü'min kullarını bile imanlarının bir mükâfatı olarak cehennemden çıkarıp cennete koyacaktır.

İmam Şa'rânî'nin verdiği bilgiye göre melekler, günahkâr olmakla birlikte güzel ahlâk sahibi mü'minlere; Peygamberler, ümmetlerinden sadece mü'min olanlara şefaata ederler. Ayrıca mü'minler de birbirlerine şefaata edebileceklerdir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in şefaatiyle kurtulan tahkiki iman sahibi mü'minler, dereceleri kendilerinden daha düşük seviyedeki taklidî iman sahibi mü'minlere şefaata ederler. Fakat bütün bu şefaataer, iman ehli kimselerin hesaba çekilmelerinden sonra gerçekleşecektir.³⁹⁶

Hadîs-i şeriflerden anlaşıldığına göre Allah Teâlâ'nın âhirette bazı kullarına diğerleri hakkında şefaata edebilme imkanını vermesi, daha önce de ifade edildiği üzere şefaata yetkisinin sadece O'nun tasarrufunda olduğunu gösterir.³⁹⁷ Yarattığı varlıklar üstünde istediği gibi tasarrufta bulunan Cenâb-ı Hakk,³⁹⁸ sahip olduğu şefaata yetkisini de istediği gibi kullanarak değer verdiği bazı kullarına yetki verip onları taltif eder. Şefaataçilerin şefaatiyle, günahkâr kullarını cehennemden kurtarır, cennetlik kullarının makam ve

³⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 422; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s. 255; İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen (ö. 406/1015), *Mücerredü Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, (nşr. Daniel Gimaret), Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1987, s. 169; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ 'Îmâdüddîn İsmâ'îl b. Ömer, (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrût: Mektebetü'l-Maârif, 1981, II, 227-239; Kâdî 'İyâz, *eş-Şifâ*, I, 293-301; Yavuz, “Şefaata”, *DİA*, XXXVIII, 414.

³⁸⁸ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182); Müslim, “Îmân”, 81 (I, 170); Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1443); Ahmed b. Hanbel, III, 12, V, 43.

³⁸⁹ Müslim, “Misâfirûn” 252 (I, 553); Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân” 9 (V, 164), 18 (V, 178); Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, Ebû Dâvûd, “Ramazan”, 10 (II, 119); İbn Mâce, “Edeb”, 52 (II, 33); Müslim, “Misâfirûn” 252 (I, 553); Dârimî, “Fedâilü'l-Kur'ân” 1 (II, 709).

³⁹⁰ Buhârî, “Tevhid”, 24 (VIII, 182), Müslim, “Îmân”, 81 (I, 170); Ahmed b. Hanbel, V, 43.

³⁹¹ İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1443); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 26 (III, 34); Hâkim, *Müstedrek*, II, 119.

³⁹² Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân” 13 (V, 171).

³⁹³ Buhârî, “Tevhid”, 24 (VIII, 182); Müslim, “Îmân”, 81 (I, 170); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyame”, 12 (IV, 626); Ahmed b. Hanbel, III, 63, 94, 469-470.; İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1443-1444, “Zühd”, 38 (II, 1446); Dârimî, *Rikak*, 87 (II, 634).

³⁹⁴ Tirmizî, “Cenaiz”, 64 (III, 374-376); krş. İbn Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, II, 125.

³⁹⁵ Bk. Buhârî, “Tevhid”, 24 (VIII, 182); krş. Müslim, “Îmân”, 81 (I, 170); Zümer, 39/44.

³⁹⁶ Şa'rânî, *el-Yevâkîf*, II, 192.

³⁹⁷ Bk. Zümer, 39/44; krş. Yavuz, “Şefaata”, *DİA*, XXXVIII, 414.

³⁹⁸ Bk. Âl-i İmrân, 3/26.

mevkilerini yüceltir ve onlara çeşitli nimetler vererek sevindirir. Bu da O'nun engin rahmetinin farklı bir yansımasından ibarettir.

D. Şefaate Erişemeyeceği Bildirilen Kimseler

Şefaate haklı ve şefaate inanıp ümit eden kimseler için bir kurtuluş vesîlesidir.³⁹⁹ Ancak kâfirler için, onları kurtuluşa erdirecek herhangi bir şefaate söz konusu değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez.”⁴⁰⁰ buyrulmuş ve bu hususa işaret edilmiştir. Hadîslerde genel olarak şefaatten bahsedilen yerlerde şefaate erişemeyecek kimselerden ziyade erişebilecek olanlardan ve şefaate nasıl erişeceklerinden, eriştikleri şefaate neticesinde neler elde edeceklerinden bahsedilir. Bununla birlikte hadislerde kıyamet gününde şefaate erişemeyecek kimselerden de bahsedilmiş; bu bağlamda kâfirlerin,⁴⁰¹ Allah'a şirk koşanların,⁴⁰² insanları aldatanların, kul hakkına riâyet etmeyenlerin,⁴⁰³ dini değiştiren bid'atçilerin⁴⁰⁴ şefaatten istifade edemeyecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca lanet edenlerin, şâhit ve şefaatchi olamayacakları belirtilmiştir.⁴⁰⁵

Hadislere göre şefaatten istifade etmenin ilk şartı, mü'min olmaktır. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v), “Şefaetim Allah'a ortak koşmadan ölenlere Allah'ın izniyle ulaşacaktır.”⁴⁰⁶ hadisinde dolaylı olarak müşriklerin şefaatten istifade edemeyeceklerini bildirmiştir. İslâm âlimleri de şefaatin, tevhid ehlinde olduğu gibi kâfirlerin ve müşriklerin cehennemden çıkıp cennete girmelerine fayda vermeyeceği görüşündedirler.⁴⁰⁷

Kâfirlere Peygamberler bile şefâat edemeyecekler; cehennemde ebedî olarak layık oldukları cezâları çekecekler, acı üstüne acı, hüznün üstüne hüznün yaşayacaklardır.⁴⁰⁸ Nitekim hadislerde Hz. İbrahim'in, âhirette babası ile karşılaştığında onun için şefaate edemeyeceği, Allah'tan “Ben, kâfirlere cenneti haram kıldım.” cevabını alacağı bildirilir.⁴⁰⁹ Rivayetlerde belirtildiğine göre kâfirlerin şefaatten istifadesi konusunda Hz.

³⁹⁹ Nitekim Hz. Enes b. Mâlik (r.a)'dan rivâyet edilen bir hadiste şefaati yalanlayan kimsenin kıyamet günü şefaatten nasibinin olmadığı bildirilmiştir. (Bk. Kudaî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (ö. 454/1062), *Müsnedü's-Şihâb*, I-II, (nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986, I, 248; krş. Âcurrî, *a.g.e.*, I, 726.

⁴⁰⁰ Bk. Müddessir, 74/48.

⁴⁰¹ Buhârî, “Rikâk”, 51 (VII, 203).

⁴⁰² Tirmizî, “Kıyamet”, 12 (IV, 628).

⁴⁰³ Tirmizî, “Menâkıb”, 69 (V, 724); krş. Müslim, “İmân”, 164 (I, 99).

⁴⁰⁴ Buhârî, “Rikâk”, 53 (VII, 206), “Fiten”, 1 (VIII, 87); Müslim, “Fezâil”, 32 (II, 1796).

⁴⁰⁵ Bk. Müslim, “Birr”, 85, 86 (III, 2006); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 45 (V, 212).

⁴⁰⁶ Tirmizî, “De'avât”, 130 (V, 580).

⁴⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 428-429; İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 289, 233.

⁴⁰⁸ Bk. Buhârî, “Rikâk”, 51 (VII, 200).

⁴⁰⁹ Buhârî, “Tefsîr” (Şuarâ), 1 (VI, 16).

Peygamber'in şefaatiyle ilgili iki istisna vardır. Bu kimseler, Hz. Peygamber'in amcaları Ebû Tâlib'tir (ö. 619 m.). Şöyle ki: Allah Resûlü (s.a.v), Ebû Talib hayatta iken onun müslüman olması için çok uğraşmış fakat o, atalarının dini üzere ölüp gitmeyi tercih etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v), “*Nehyolunmadıkça senin için bağışlanma dilemeye devam edeceğim.*” diyerek çok sevdiği amcasına şefaatte bulunmak istemiştir ancak buna izin verilmediği şu âyetlerle belirtilmiştir:⁴¹⁰ “*Kâfir olarak ölüp cehennemlik oldukları kendilerine belli olduktan sonra, akraba bile olsalar, müşriklerin affedilmelerini istemek, Peygamberin de, müminlerin de yapacağı bir iş değildir.*”⁴¹¹, “*(Ey Resûlüm!) Sen dilediğin kimseyi doğru yola erdirmezsin! Lâkin ancak Allah dilediğini doğruya hidâyet eder. O, hidâyete gelecek olanları pek iyi bilir.*”⁴¹²

Hadislerde belirtildiğine göre bir keresinde Abbâs b. Abdilmuttalib (r.a) Hz. Peygamber'e: “*Seni amcandan (Ebû Tâlib hakkında şefaate etmekten) ne alıkoydu? Allah'a yemîn ederim ki, o seni her zaman saldırlardan korurdu ve senin için düşmanlarına karşı öfkelenirdi.*” dediğinde Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Abbâs'a: “*O şimdi topuklarına kadar – fazla derin olmayan- ateşten bir çukur içindedir. Eğer benim şefaetim olmasaydı muhakkak o cehennemden en derin çukurunda bulunurdu.*” buyurmuştur.⁴¹³ Başka bir rivâyette ise Hz. Peygamber'in yanında amcası Ebû Tâlib (in iyilikleri) anıldığında, Hz. Peygamber: “*Umarım ki benim şefaetim, kıyamet gününde amcama fayda verecektir. Şefaetimle amcam topuklarına çıkabilen ateşten bir çukura konulacak ve orada beyni kaynayacaktır.*”⁴¹⁴ buyurmuştur. Ebû Tâlib'in Cehennemdeki azabının hafifletilmesinden hayatta iken başka iyiliklerinden değil sadece Allah Resûlü'ne yaptığı yardım ve iyiliklerin mükafatını aldığı, böylelikle onun şefaatinden istifade ettiği sonucu çıkmaktadır.

Şefaate erişemeyeceği bildirilen bir diğer zümre ise ashâb-ı kirâma hakaret edenlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), “*Şefaetim, ashâbıma hakaret edenlerin dışındaki (mü'min)lere ulaşacaktır.*”⁴¹⁵ buyurarak bu gerçeği haber vermiştir. Bu hadiste insanlar, İslam dinine sahip çıkıp onun insanlara anlatılarak yayılması ve Hz. Peygamber'in uğradığı sıkıntıların ortadan kalkması uğrunda canlarını ve mallarını ortaya koyup büyük bir fedakarlık gösteren ashâb-ı kirâma hakaret etmekten men edilmektedir.

⁴¹⁰ Bk. Buhârî, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 40 (IV, 247), “Tefsîr” (Kasas) 28 (VI, 18).

⁴¹¹ Tevbe, 9/113.

⁴¹² Kasas, 28/56.

⁴¹³ Buhârî, “Rikâk”, 51 (VII, 203); “Menâkıbü'l-Ensâr”, 40 (IV, 247); Müslim, “İmân”, 357 (I, 195).

⁴¹⁴ Buhârî, “Menâkıbu'l-Ensâr”, 40 (IV, 247); Müslim, “İmân”, 360 (I, 195).

⁴¹⁵ (شَفَاعَتِي مُبَاحَةٌ إِلَّا لِمَنْ سَبَّ أَصْحَابِي.) Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, XIV, 399; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, IV, 163 (h. no: 4895).

Buna rağmen böyle bir kötü davranışa cür'et edip işleyen kimseler, Allah Resûlü'nün şefaatinde mahrum kalmakla cezalandırılacaklardır.⁴¹⁶

Hadîs-i şeriflerde şefaath konusunda dikkat çekilen bir diğer zümre ise başkalarına lanet okuyan kimselerdir. Resûl-i Ekrem (s.a.v), hayatı boyunca lanet etmeye karşı çıkmış ve bir müslümâna lânetçi olmanın yakışmayacağını bildirmiştir.⁴¹⁷ Kendisinden müşriklere lanet etmesi istendiğinde *“Ben lânetçi olarak gönderilmedim. Ben ancak ve ancak rahmet olarak gönderildim.”*⁴¹⁸ buyurarak başkalarına lanet etmenin doğru bir davranış olmadığına dikkat çekmiştir. Ayrıca başka bir hadiste bir mü'mine lanet etmenin, onu öldürmek gibi günâh bir davranış olduğunu belirtmiş;⁴¹⁹ lanetçilerin kıyamet gününde şahit ve şefaathçi olamayacaklarını bildirmiştir.⁴²⁰

Netice olarak, Kur'ân'dan sonra dinin ikinci temel kaynağı olan hadislerde şefaath konusu, geniş ve ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Mu'tezile ve onlar gibi düşünöenler, âhad tarikte geldiklerinden dolayı şefaath hadislerini delil olarak kabul etmeseler de selef-i sâlihîn ve Ehl-i sünnet âlimleri, şefaath hadislerinin manen mütevatir olduğunu belirterek dinen delil olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtirler ve delil olarak kullanırlar.

Hadîs-i şeriflerde Kur'ân'da Allah'ın izniyle gerçekleşeceği bildirilen şefaath nasıl olacağı, şefaath edecek kulların kimler olduğu, şefaathten kimlerin istifade edebileceği, kimlerin edemeyeceği gibi konulara açıklık getirilmiş, şefaathte erişmeye vesîle olan davranışlara örnekler verilerek mü'minler sâlih amellere yönlendirilmiştir.

Hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in şefaathinin hem dünyevî hem uhrevî yönü vardır. Bu dünyada ümmetinin değişik ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması için dua eden, onların günâhlarının mağfîret olması için Allah'a yalvaran Allah Resûlü (s.a.v), âhirette de önce mahşer yerinde bütün insanlığın, sonra da ümmetinin sıkıntılarını giderme ve onları cennette mutlu etme adına sonsuz kerem ve ikram sahibi Rabbine O'nun izniyle yalvarıp yakaracak ve onlara şefaath edecektir. Ne kadar günâhkâr olursa olsun Allah'ın

⁴¹⁶ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, IV, 163.

⁴¹⁷ Bk. Müslim, “Birr”, 84 (III, 2005), Tirmizî, “Birr”, 72 (IV, 371).

⁴¹⁸ Bk. Müslim, “Birr”, 87 (III, 2006-2007).

⁴¹⁹ Buhârî, “Edeb”, 44 (VII, 84).

⁴²⁰ Müslim, “Birr”, 85, 86 (III, 2006); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 45 (V, 212). Bu konuda ikaz ihtiva eden şu hadîs-i şerif çok dikkat çekicidir: *“Kul bir şeye lanet ettiği zaman o lanet semaya yükselir. Fakat (lanet çok korkunç bir hâdise olduğundan) gök kapıları (korkularından onu kabul etmek istemezler de) hemen onun önünde kapanıverirler. Sonra yere iner; (fakat) onun önünde yer kapıları da kapanır. Sonra (gidecek bir yer bulamadığından) sağa-sola meyletmeye başlar. (Sağa ya da sola gitmek için de) bir izin bulamayınca (gerçekten lanet edilmeye lâyık) ise lanet edilen kimseye döner. (Lâyık) değilse lanet edene döner.”* (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 45 (V, 210).)

imanlarından dolayı kendilerinden razı olduğu ve kendilerine şefaata edilmesine izin verdiği mü'minler, onun şefaatinde istifade edecektir.

Mahşer yerinde bütün insanlık şefaatten istifade ettikten sonra peygamberler, melekler ve sâlih kimseler, mü'minler hakkında kendilerine verilen yetki ölçüsünde şefaata edecek; onların şefaatinde sonra hâlâ cehennemde kalan ve imanlarından başka hiçbir sermayeleri olmayan mü'minleri ise ilâhî rahmetiyle yüce Allah cehennemden çıkaracak ve geride sadece ebedî olarak cehennemde kalmak üzere kâfirler kalacaktır.

Hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaati, birkaç kez tekrarlanacak ve onun şefaatiyle bazı mü'minler, hesapsız olarak cennete gidecek, bazı büyük günah sahipleri cehenneme girmekten kurtulacak, cehenneme giren mü'minlerden büyük bir kısmı cehennemden çıkıp cennete girecek ve cennetlikler de onun şefaatiyle nice yüksek makamlara, ilâhî ikramlara ve nimetlere kavuşacaklardır. İnsanlar cennete girmeden önce mahşer yerinde ilk şefaata edecek Resûl-i Ekrem (s.a.v) olduğu gibi cennette ilk şefaata edecek de odur. Ayrıca mü'minlere okudukları Kur'ân, yaptıkları ibadetler, iyilikler ve dualar da şefaataçi olarak Allah'ın onlardan razı olması ve affedilmeleri için kendi dilleriyle yalvaracaklardır.

Ne var ki hadislerden anlaşıldığına göre kâfirler ve Allah'a şirk koşanlar, kesinlikle şefaatten istifade edemeyeceklerdir. Müslüman oldukları halde insanları aldatanlar, kul hakkına riâyet etmeyenler, dini değıştiren bid'atçiler Hz. Peygamber'in şefaatine erişememe gibi kötü bir sonuçla karşılaşacaklar; lanet etmeyi huy haline getirenler ise şahit ve şefaataçi olamayacaklardır.

Böylelikle şefaatin Kur'ân ve hadislerdeki delillerini ortaya koyduktan sonra çalışmamızın üçüncü bölümüne geçip "Şefaatin İmkânı" konusunu farklı mezheplerin görüş ve yorumları çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ŞEFAATİN İMKÂNI

Şefaati, çalışmamızın “Kur’ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şeriflerde Şefaati” başlıklı ikinci bölümünde geniş olarak ortaya konulmaya çalışıldığı üzere hakkında âyet ve hadislerden pek çok delil bulunan bir konudur. Ayrıca şefaati kabul eden âlimler, bu konudaki delillerin ışığında şefaatin sabit olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.¹ Kelâm kaynaklarında genellikle büyük günah (kebîre) konusuyla bağlantılı olarak ele alınan şefaati, Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabit olan; dolayısıyla hakkında hem naklî hem de aklî deliller bulunan bir konudur.² Ayrıca şefaati, Asr-ı saâdetten itibaren mü’minlerin büyük çoğunluğunun Kur’ân ve Sünnet’te yer aldığı şekilde iman edip erişmek için ümit besledikleri ve dua ettikleri önemli bir kurtuluş vesîlesidir.³

Kur’ân’da aslı bulunmadığı gerekçesiyle şefaati reddeden Hâricîlere ashâb-ı kirâmdan bazılarının, Hz. Peygamber’den işittikleri hadisleri okuyarak cevap vermeleri ve hadislerin Kur’ân’ı açıkladığını belirterek onlara karşı çıkmaları;⁴ ayrıca Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46)⁵ ile Mu’tezile kelâmcılarının, şefaati vesîlesiyle mü’minlerin cehennemden çıkacağını reddetmeleri ile ilgili bilgiler⁶ esas alınacak olursa; şefaati konusuyla ilgili itikadî anlamdaki tartışmaların, I/VII yüzyıldan itibaren ortaya çıktığı ve II/VIII yüzyılın ilk yarısından sonra mezheplerin ayırt edici bir esası haline geldiği söylenebilir. Tasavvuf ilminin teşekkül etmesinden sonra dünya hayatında şefaati gündeme gelmiş ve böylelikle konu, istiğâse, istimdâd, tevessül gibi kavramlar çerçevesinde tevhid akîdesiyle irtibatlandırılarak tartışılmıştır.⁷ Onun için biz de araştırmamızı hem dünya hayatındaki hem de âhiret hayatındaki şefaati kapsayacak şekilde yapmaya çalışacağız.

Şefaati kabul eden âlimler, Hz. Peygamber’in (s.a.v), insanların mahşer meydanındaki dayanılmaz sıkıntıdan bir an önce kurtulmalarını ve hesaba çekilmelerini

¹ Bk. Matürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, s. 587; Eş’arî, *el-İbâne*, s. 593; Bakillânî, *Kitâbu’t-Temhîd*, s. 416; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 688; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 330.

² Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 587; Eş’arî, *el-İbâne*, s. 593; Bakillânî, *Kitâbü’t-Temhîd*, s. 416; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 687 vd.; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 330; Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, V, s. 157; a.mlf., *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye*, s. 184.

³ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 587.

⁴ Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434.

⁵ Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî. İlk kelâmcılardan olup Cehmiyye fırkasının kurucusudur. (Bk. Gölcük, Şerafettin, “Cehm b. Safvân”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, VII, 233.)

⁶ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, 474; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 63; Malatî, *a.g.e.*, s. 99, 134; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434; krş. Gölcük, Şerafettin, “Cehmiyye”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, VII, 235.

⁷ Bk. Yavuz, “Şefaati”, *DİA*, XXXVIII, 413.

sağlamak, ayrıca mü'minlerin cennetteki derecelerini yükseltmek maksadıyla Allah katında şefaathedeceği, buna karşılık kâfirler hakkında şefaatin gerçekleşmeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir.⁸ Tövbe etmeden ölen küçük veya büyük günah işlemiş müslümanların durumu ise tartışma konusu olmuştur.⁹ Geçmişte olduğu gibi günümüzde de şefaathinancının kabulü noktasında zaman zaman farklı yorumlar yapılmaktadır. Şefaathin reddedenlerin yaklaşımlarının temelinde, onun 'Kur'ân'ın temel ilkeleriyle uzlaşamayacağı düşüncesi ile inanan fert ve toplumun ahlakî hassasiyetini olumsuz yönde etkileyeceği¹⁰ gibi endişeler bulunmaktadır.

Biz de bu bölümde konuyu tevhid ve adalet ilkeleri bağlamında ele alarak İslâm alimlerinin şefaath hakkındaki görüş ve düşüncelerini delilleriyle birlikte ortaya koymaya ve aynı zamanda kendi düşünce ve değerlendirmelerimizi ifade etmeye çalışacağız.

I. TEVHİD İLKESİ BAKIMINDAN ŞEFAATH

Tevhid, sözlükte "tek ve bir olmak" anlamındaki "Vhd" kökünden türeyen bir masdar olup "bir şeyin bir ve tek olduğunu bilip kabul etmek" demektir.¹¹ Terim olarak ise Allah Teâlâ'nın gerek zât gerekse sıfatları bakımından bir ve tek olduğunu zihin ve kalb yoluyla bilip kabul ederek, O'nun hiçbir eşi, benzeri ve ortağı olmadığına inanmak anlamına gelir.¹²

Bütün iman esaslarının özünü oluşturan tevhid, İslâm inancının temeli olup İslâmî fırkaların tamamı tarafından benimsenen bir esastır.¹³ Tevhid inancının zıddı şirkdir. Kur'ân'da şirkin her türlüşü reddedilir. Şirk inancına sahip olan müşriklerin şefaathçilerinin olmayacağı ve sonlarının ebedî olarak cehennemde kalmak olduğu bildirilir.¹⁴ Kur'ân'a göre şirk, Allah'ın kesinlikle bağışlamayacağı en büyük günah, doğru yoldan sapma¹⁵ ve

⁸ Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 53; İcî, *a.g.e.*, III, 508; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 313; Teftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 157.

⁹ Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688; a.mlf.; *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 207-209; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 52-53.

¹⁰ Meselâ bk. Fazlurrahmân, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, (çev. Adnan Bülent Baloğlu, Adil Çiftçi), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997, s. 34-35, 184. Fazlurrahmân'ın bu iddasına karşı görüş için bk. Öztürk, *İslâm İnancı Etrafında*, s. 70.

¹¹ Bk. İbn Manzûr, "vhd" md., *a.g.e.*, III, 447; Fîrûzâbâdî, "vhd" md., *a.g.e.*, s. 414; Cürcânî, "tevhîd" md., *et-Ta'rîfât*, s. 69.

¹² Bk. Cürcânî, "tevhîd" md., *et-Ta'rîfât*, s. 69; Tehânevî, "tevhîd" md., *a.g.e.*, I, 528; Topaloğlu-Çelebi, "tevhîd" md., *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 318.

¹³ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, 51-52.

¹⁴ Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/151; Nisâ, 4/48; Mâide, 5/72; En'âm, 6/51, 70, 94; A'râf, 7/53, 190-198; Yûnus, 10/18; Ra'd, 13/33-34; Nahl, 16/83-88; Lokmân, 31/13; Fussilet, 41/6, 47-48; Şuarâ, 26/96-102; Rûm, 30/13; Zümer, 39/43; Beyyine, 98/6.

¹⁵ Bk. Nisâ, 4/48, 116.

büyük bir zulümdür.¹⁶ Kur’ân’da şirke bu şekilde karşı çıkılıp kötülenirken şefaata konusuna özel bir önem verilmekte, tevhidle irtibatlandırılarak, her türlü şefaatin tamamen Allah’a ait olduğu,¹⁷ hiç kimsenin O’nun izni olmadan şefaata edemeyeceği,¹⁸ O’nun izin verdiğinden başkasının şefaatinin fayda vermeyeceği¹⁹ belirtilir. Ayrıca şefaata edenlerin ancak Allah’ın razı olduğu kimselere şefaata edebileceği,²⁰ müşriklerin Allah’a yaklaşıracaklarına ve şefaata edeceklerine inanarak tapındıkları putların, tanrıların²¹ hiçbir şekilde şefaata edemeyecekleri,²² kıyamet gününde yanlarında bulunmayacakları,²³ müşriklerin putlarının şefaata edemeyeceklerini anlayınca büyük pişmanlık yaşacakları²⁴ ifade edilir. Şefaata konu edinen âyetlerde genel olarak şirk inancı reddedilmekte, bunun yerine tevhid inancı telkin edilmekte ve şefaatin ancak Allah’ın izniyle gerçekleşebileceği vurgulanmaktadır. Şefaatten bahseden hadislerde ise tevhid ehli tüm mü’minler şefaata erişebilecek iken şirke düşenlerin ondan istifade edemeyecekleri haber verilmektedir.²⁵

Şefaata ile vesîle/tevessül arasında keyfiyet bakımından oldukça yakın bir irtibat vardır. Bundan dolayı bazı âlimler, vesîleyi dua ve şefaata; şefaati de bir çeşit dua ve vesîle şeklinde açıklamışlardır.²⁶ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) her ezandan sonra okunması tavsiye olunan ezan duasındaki “vesîle”yi sadece kendisine verilecek olan bir makam (makâm-ı mahmûd, şefaata) olarak açıklamış, ümmetine kendisi için salâvat getirerek vesîleyi istemelerini tavsiye etmiş ve ezan duasını okuyanların kendisinin şefaatine erişeceklerini müjdelemiştir.²⁷ Tasavvuf ilminin teşekkül etmesinden sonra âlimler

¹⁶ Bk. Lokman, 31/13.

¹⁷ Zümer, 39/43-44.

¹⁸ Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Tâhâ, 20/109.

¹⁹ Sebe, 34/23.

²⁰ Enbiyâ, 21/28; Necm, 53/26.

²¹ Yûnus, 10/18.

²² Meselâ bk. En’âm, 6/51, 94; A’râf, 7/53; Yûnus, 10/18; Rûm, 30/13; Zümer, 39/43 Zuhuf, 43/86.

²³ En’âm, 6/94; Rûm, 30/13.

²⁴ Şuarâ, 26/96-102.

²⁵ Buhârî, “Tevhîd”, 19 (VIII, 172); Tirmizî, “Kıyâmet”, 13 (IV, 627-628).

²⁶ İbn Manzûr, “vsl” md., a.g.e., XI, 725; Üşî, a.g.e., s. 93; İbn Teymiyye, *el-Kâide*, s. 49; Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, VI, 370; Bâcûrî, a.g.e., s. 428; Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed b. Mustafâ b. Osmân (ö. 1176/1762), *el-Berîkatü’l-Mahmûdiyye fî Şerhi’l-Tarîkatü’l-Muhammedîyye*, I-IV, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmâniye, 1318, I, 228.

²⁷ (İzâ سمعت المؤمن فقولوا مثل ما يقول ، ثم صلوا علي ؛ فإنه من صلى علي صلى الله عليه بها عشرا ، ثم سلوا الله لي الوسيلة ؛) (من قال حين ؛ فإنها منزلة في الجنة لا تنبغي إلا لعبد من عباد الله ، وأرجو ان أكون اننا هو ، فمن سأل لي الوسيلة حلت له الشفاعة) . يسمع النداء : اللهم ، رب هذه الدعوة التامة ، والصلاة القائمة ، ات محمد الوسيلة والفضيلة ، وابعثه مقاماً محموداً الذي وعدته ، حلت له (Ezân ” ، 8 (I, 152); “Tefsîr” (Sûre 17), 11 (V, 228); Müslim, “Salât” 11 (I, 288), Ebû Dâvûd, “Salât” 36 (I, 359); krş. Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586-587); Nesaî, “Ezan” 37 (II, 25-26); İbn Hacer, a.g.e., II, 113; Aynî, a.g.e., IV, 286; İbn Battâl, Ebü’l-Hasen Ali Halef b. Abdülmelik el-Kurtubî (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîh-i Buhârî*, I-X, (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm), Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2000, X, 243; İbnü’l-Esîr, Ebi’s-Saâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed el-Cezerî

arasında dünya hayatında şefaât konusu gündeme gelmiş ve mesele istimdad, istigâse ve tevessül gibi kavramlar çerçevesinde tevhid ve şirk kavramlarıyla irtibatlandırılarak tartışılmıştır.²⁸ Bazı kaynaklarda şefaât, “Dünyada Şefaât” ve “Âhirette Şefaât” olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.²⁹ Bu taksimde dünyada şefaât, vesile ve tevessül konusu bağlamında incelenmiş; âhirette şefaât başlığı altında da âhirette gerçekleşecek olan şefaât konusu değişik yönleriyle ele alınmıştır. Biz de bu taksimatı esas alarak tevhid ilkesi bakımından şefaati ele alacağımız bu bölümde vesîle ve tevessül konusuyula irtibatlı olarak dünya hayatındaki şefaati; adalet ilkesi bakımından şefaati ele alacağımız bölümde ise âhîret hayatında gerçekleşecek olan şefaati ele alıp delilleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Genel kabule göre Müslümanlar arasında Asr-ı saadetten bu yana uygulanan tevessül/dünyadaki şefaât, tasavvuf ve tarikatların yaygınlaşmasından sonra özellikle İbn Teymiyye’den (ö. 728/1328) itibaren âlimler arasında tartışılan bir konu olarak günümüze kadar gelmiştir.³⁰ Tevessülün bazı türleri âlimler tarafından ittifakla meşrû kabul edilmiş, bazıları ise tevhid ilkesiyle bağdaşmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Şimdi bu tevessül çeşitlerini ve âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini incelemeye çalışalım.

A. İttifakla Kabul Edilen Tevessül Çeşitleri

İslâm âlimleri, Allah’ın isimleri ve sıfatlarıyla, sâlih amel ile ve muttakî, sâlih kişilerin duasıyla tevessülden ibaret olan üç çeşit tevessülün meşrû olduğu ve tevhid inancına aykırı olmadığı konusunda görüş birliğine varmışlardır.

1. Allah Teâlâ’nın İsim Ve Sıfatları İle Tevessül

Dua ederken Allah Teâlâ’nın zâtı, isimleri ve sıfatları zikredilerek onları yapılan duanın kabul edilmesine şefaâtçi kılmak, meşruluğu konusunda ittifak edilen tevessül çeşitlerinin başında gelir.³¹ Kur’ân-ı Kerîm’de “*En güzel isimler (esmâ-i hüсна)*

(ö. 606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-V, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963, V, 185.

²⁸ Bk. İbn Teymiyye, *el-Kâide*, s. 6 vd.; Sübkî, *Şifâü's-Sekam*, s. 367 vd.; Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn (ö. 1999), *et-Tevessül Envâuhû ve Ahkâmuhû*, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986, s. 31 vd.; Yavuz, “Şefaât”, *DİA*, XXXVIII, 413; a.mlf., “Tevessül”, *DİA*, XXXXI, 6.

²⁹ Bk. Yavuz, “Şefaât”, *DİA*, XXXVIII, 413.

³⁰ Bk. İbn Teymiyye, *el-Kâide*, s. 6 vd.; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, VI, 371 vd.; Elbânî, *et-Tevessül*, s. 9; İbn Teymiyye, *Ziyâratü'l-Kubûr ve'l-İstincâd bi'l-Makbûr*, Riyâd: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1995, s. 4vd.; Muhammed b. Abdilvehhâb b. Süleyman et-Temîmî en-Necdî (ö. 1206/1792), *el-Kelîmetü'n-Nâfi'a fî'l-Mükeffirâti'l-Vâki'a (el-Câmiu'l-Ferîd içinde)*, y.y., yay.y., ts., s. 315; krş. Sübkî, *Şifâü's-Sekam*, s. 357; Himeyri, *a.g.e.*, s. 190; Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân, *es-Selefiyye Merhale Zemeniyye Mübareke lâ Mezheb İslâmî*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988, s. 155; Yavuz, “Tevessül”, *DİA*, XXXXI, 6; Ataç, Ali, *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Tevessül*, (doktora tezi, 1993), MÜSBE, İstanbul, s. 5.

³¹ İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 54; Kevserî, *Mahkü't-Tekavvül*, s. 15; Elbânî, *et-Tevessül*, s. 32; Rifâ'î, *a.g.e.*, s. 22vd; Himyerî, *a.g.e.*, s. 39.

Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin."³² âyetiyle Allah'ın güzel isimlerini anarak dua edilmesi; "*Öyleyse Ulu Rabbinin yüce adını tenzih et.*"³³, "*..Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabbinin övgü ve tesbih ile an.*"³⁴ gibi âyet-i kerîmelerle ise övülüp yüceltilmesi emredilmiştir.

Hız. Peygamber (s.a.v), bazı hadislerinde Allah'ı güzel isimleriyle anan kimsenin günahlarının denizin köpükleri kadar çok olsa bile yine affedileceğini bildirmiş;³⁵ kendisi "*Ey devamlı diri olan ölümsüz (Hayy) ve bütün varlıkların tek yönetip gözeteni (Kayyûm)! Senin rahmetinle Senden yardım diliyorum.*"³⁶ örneğinde olduğu gibi yaptığı dualarda esma-i hüsnâ ile tevessülde bulunmuş, ashabına da tavsiye edip öğretmiştir.³⁷ Nitekim Hz. Âişe'den (r.a) rivâyet edilen bir hadîs-i şerifte Hz. Peygamber bir gün şöyle dua etmiştir: "*Allahım! Ben senin tâhir, tayyib, mübârek ve sana en sevimli olan isminle Senden diliyorum. O isim ki, onunla Sana dua edildiğinde icabet edersin, onunla Senden istendiği zaman verirsin, onunla Senden merhamet dilendiğinde rahmet edersin ve sıkıntıdan kurtulmak için onunla Senden yardım istendiği zaman çıkış yolu/genişlik verirsin.*"³⁸

Konuyla ilgili Enes b. Mâlik'ten (r.a) rivâyet edilen bir hadiste bildirildiğine göre ise Allah Resûlü (s.a.v) bir adamın: "*Allah'ım! Ben, Hamd Sana mahsustur. Senden başka ilâh yoktur. Sen ortağı olmayan teksin. Sen bol nimet verensin (Mennân), gökleri ve yeryüzünü yaratansın (Bedî'), Sen celâl ve ikram sahibisin!*" diyerek Senden istiyorum!" şeklinde dua ettiğini işittir. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Vallâhi adam, Allah'ın ism-i a'zamı ile istedi. O isim ki, onunla istendiğinde verir ve onunla dua edildiğinde icâbet eder.*"³⁹ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de diğer peygamberlerin de Allah'ın güzel isimlerini şefaathî kılarak yaptıkları çeşitli dua örnekleri bulunmaktadır.⁴⁰

³² A'râf, 7/180.

³³ Vâkıa, 56/74.

³⁴ Kâf, 50/39.

³⁵ Buhârî, "Da'avât", 65; Ebû Dâvûd, "Salât", 359.

³⁶ Ebû Dâvûd, "Salât" 358; Tirmizî, "De'avât" 91.

³⁷ Bk. Tirmizî, "Da'avât" 30, 92, 114; Ahmed b. Hanbel, I, 391, 452; Nesâî, "Sehv" 58; İbn Mâce, "Dua" 9, 90; Ebû Dâvûd, "Salât" 358. Allah Resûlü'nün (s.a.v) (farz) namazlardan sonra yaptığı dualardan birisi şöyledir: "*Allah'ım, Rabbimiz, her şeyin Rabbi! Ben şahidim ki şüphesiz sen ortağı olmayan tek rabsin ve şüphesiz Muhammed senin kulun ve peygamberindir. Allah'ım, Rabbimiz, her şeyin Rabbi! Ben şahidim ki, şüphesiz kulların hepsi kardeşidir. Allah'ım, Rabbimiz, her şeyin Rabbi! Beni dünya ve âhiretin her anında senin için ihlâslı olan kişi kıl ve ailemi de. Ey celal ve ikram sahibi! (Duamı) işit ve kabul et. Allah en büyüktür, en büyüktür. Allah bana yeter, O ne güzel güven kapısıdır! Allah en büyüktür, en büyüktür.*" Ahmed b. Hanbel, IV, 370.

³⁸ İbn Mâce, "Dua", 9.

³⁹ İbn Mâce, "Duâ", 9; Nesâî, "Sehiv", 58.

⁴⁰ Bk. Neml, 27/19; İbrahim, 14/38-41; Şuarâ, 26/78-87; A'râf, 7/ 155-156.

Dolayısıyla bir Müslüman “*Ey Kerîm olan Rabbim! Rezzâk isminle senden bol rızık istiyorum.*”, “*Ey Rahmân ve Rahîm olan Allah’ım! Şâfi isminle Senden şu hastalığıma şifa istiyorum.*” vb. cümlelerle esmâ-i hüsnâyı vesîle edip Allah’tan istekte bulunabilir.⁴¹ Nitekim Allah’ın güzel isimleri (esmâ-i hüsnâ) ve sıfatlarıyla tevessül, âlimler tarafından da sünnet bir uygulama olarak kabul edilmiştir.⁴²

Bunun yanı sıra Kur’ân, Allah’ın kelâmı olduğu için okuduktan sonra onu vesîle ederek dua etmek de Allah’ın sıfatlarıyla tevessülde bulunmak olarak kabul edilmiş; dolayısıyla Ku’ân ile de tevessülde bulunulabileceği ifade edilmiştir.⁴³

2. Sâlih Amel İle Tevessül

İttifakla kabul edilen tevessül çeşitlerinden bir diğeri, sâlih amel ile yapılan tevessüldür.⁴⁴ Tevessülün bu çeşidi, kişinin Allah rızası için yaptığı sâlih amelini, duasının kabulü ve isteklerinin yerine gelmesi için şefaathane kılmasıdır. Cenâb-ı Hakk’tan sâlih amellerle tevessülde bulunmak, istenilen şeyin yerine gelmesini gerektiren meşrû bir tevessüldür. Sâlih ameller, ihtiyaçlarımızın karşılanması için bir vesîledir. Çünkü onlar, Allah’ın bize sevap vermesine bir sebeptir. Bundan dolayı müslümanın, kendisini Allah’a sevdirecek nafil ibadetler yapması vesîle kapsamında değerlendirilmiştir.⁴⁵

İşlenen sâlih amel ile tevessül edildiğinde Allah Teâlâ’ya bir vesîleyle tevessülde bulunulmuş olur. Nitekim Rabbimiz de bizden bunu istemektedir: “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve O’na yaklaşmaya vesîle arayın.*”⁴⁶ Âyette geçen “*vesîle*”, bazı alimler tarafından “*iman ve sâlih amel*” şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁷ Sâlih amel ise akıl ve din bakımından iyi, güzel ve hayırlı görülen iş ve davranışlardır.⁴⁸ Buna göre bir mü’min, “*Allah’ım Sana imanım ve sevgim, peygamberine olan bağlılığım, senin rızan için yaptığım şu iş vesîlesiyle, şu davranışım hürmetine duamı kabul eyle, beni bağışla, şu ihtiyacımı gider*” ve benzeri cümlelerle tevessülde bulunarak dua edebilir.⁴⁹ Kur’ân-ı

⁴¹ Allah Resûlü (s.a.v), vücudundaki bir ağrıdan şikâyet eden bir kişiye elini ağrıyan yere koyup: “*Bismillah, hissettiğim bu acının şerrinden Allah’ın izzet ve kudretine sığınırım.*” şeklinde dua etmesini tavsiye etmiştir. (Tirmizî, “*De’avât*” 126.)

⁴² İbn Teymiyye, *el-Kâide*, s. 54; Kevserî, *Mahkü’l-Tekavvül*, s. 15; Rifâ’î, *a.g.e.*, s. 22vd.; Himyerî, *a.g.e.*, s. 39.

⁴³ Yavuz, “*Tevessül*”, *DİA*, XXXXI, 6.

⁴⁴ Himyerî, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁵ Taberî, *et-Tefsîr*, VIII, 404; İbn Teymiyye, *el-Kâide*, s.48-49; Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, VI, 371; Elmalılı, *a.g.e.*, III,1669-1670.

⁴⁶ Mâide, 5/35.

⁴⁷ İbn Teymiyye, *Kâide*, s. 48-49; İzzet Ali Atıyye, *el-Bid’a: Tahdîduhâ ve Mevkîfü’l-İslâmi Minhâ*, Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1980, s. 375.

⁴⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 274.

⁴⁹ ‘İd, *a.g.e.*, s. 35; Çeker, *a.g.e.*, s. 95.

Kerîm’de bu tür bir tevessülün câiz oluşuna delil olan pek çok âyet-i kerîme vardır.⁵⁰ Âyet-i kerîmelerden anlaşıldığına göre “vesîle aramak”tan maksat, iman edip rızasına uygun ameller yaparak Allah’a manevi bakımdan yaklaşılmaya çalışmaktır.⁵¹ Nitekim Kur’ân’da mü’minlere sabır ve namazı vesîle yaparak Allah’tan yardım istemeleri emredilmektedir.⁵² Ayrıca iman ve itaati vesîle ederek Allah’tan mağfiret dilemeyi öğreten âyetler⁵³ ile Fâtiha sûresindeki “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz.”⁵⁴ ifadesinin ardından Allah’tan doğru yola iletmesi istenen⁵⁵ âyetlerin de sâlih amelle tevessülde bulunmaya işaret ettiği bildirilmiştir.⁵⁶

Sâlih amel ile tevessül, Kur’ân-ı Kerîm’in yanı sıra hadîs-i şeriflerde de yer almaktadır. Bu tür tevessüle hadislerde bahsedilen mağara ehli üç kişinin hali güzel bir örnektir. Çünkü Allah Resûlü (s.a.v) bu hadiseyi doğrulayıp kabul etmiş ve övgü makamında anlatmıştır.⁵⁷ Hadiste bildirildiğine göre üç kişi bir yolculukta yağmura tutulurlar ve dağda bir mağaraya sığınır. Onlar mağaraya girdikten sonra dağdan bir kaya düşer ve mağaranın kapısını kapatır. Bunun üzerine yolculardan her biri, işledikleri sâlih amelleri vesîle yaparak Allah’a duâ eder. Onlardan birisi, ana-babasına yaptığı iyilikle, diğeri kendisini zinadan korumasıyla, üçüncüsü ise yanında çalıştırdığı işçiye yaptığı iyilikle tevessül eder. Allah da onların dualarını kabul eder, mağaranın kapısındaki kaya açılır ve böylece mağaradan çıkıp giderler.⁵⁸

Başka bir hadiste ise Allah Resûlü (s.a.v), “Seyyidü’l-İstiğfar” olarak bilinen duayla ilgili olarak: “*Kim buna tam bir inançla bu istiğfarı okuyup da okuduğu gün gecelemeden ölürse, o kimse Cennet ehliendir. Bu istiğfarı geceden okuyup da buna tam inanç*

⁵⁰ “Ey Rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla ve bizi ateş azabından koru!..” (Âl-i İmrân, 3/16); “Rabbimiz! Doğrusu biz, ‘Rabbimize inanın!’ diyerek, imana çağırın bir davetçiyi işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et.” (Âl-i İmrân, 3/193); “Kullarım arasında, ‘Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize acı! Sen merhametlilerin en iyisisin’ diyen bir kesim de şüphesiz vardı.” (Mü’minûn, 23/109) Ayrıca bu tür tevessüle şu âyetler delil gösterilmiştir: Bakara, 2/127-128, 285; Âl-i İmrân, 3/7-8, 52-53, 136-138, 191-195, İbrâhîm, 14/37; Yûnus, 10/85-86.

⁵¹ İbn Kesîr, *et-Tefsîr.*, III, 96-97; Taberî, *et-Tefsîr.*, VIII, 403-404; Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 148; Âlûsî, Ebü’s-Senâ, *a.g.e.*, VI, 182-183; Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr.*, VI, 369; Zemahşerî, *el-Keşşâf.*, III, 230; Elmalî, *a.g.e.*, III, 1669.

⁵² Bakara, 2/153.

⁵³ Bk. Bakara 2/285; Âl-i İmran, 3/16, 193-194; Mü’minûn, 23/109.

⁵⁴ Fâtiha, 1/5.

⁵⁵ Fâtiha, 1/5-6.

⁵⁶ Âlûsî, Ebü’s-Senâ, *a.g.e.*, I, 151; ‘Îd, *a.g.e.*, s. 35-36; Rifâ’î, *a.g.e.*, s. 111-134; Himyerî, *a.g.e.*, s. 40

⁵⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî.*, XVII, 58; Atıyye, *a.g.e.*, s. 377.

⁵⁸ Buhârî, “Hars ve’l-Muzârâa”, 13 (III, 69-70), “Edeb”, 5 (VII, 69-70), “Ehâdîsü’l-Enbiyâ” 53 (IV, 147-148), “Büyû” 98 (III, 37-38); Müslim, “Rikâk”, 100 (III, 2099).

besleyen kimse, sabaha girmeden ölürse o, Cennet ehliendir.”⁵⁹ buyurmuştur. Hadîs-i şeriften bu duayı okuyan kişiye sahip olduğu imanla birlikte sâlih amel olarak işlediği dua ve istiğfar vesîlesiyle mağfiret ve mükafat vaat edildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca rivâyet edildiğine göre ashaptan İbn Mes’ûd da (r.a) teheccüd namazını kıldıktan sonra “*Allah’ım! Emrettin itaat ettim, davet ettin icabet ettim, bu seher vakti beni başla*” şeklinde dua etmiştir.⁶⁰

Sonuç olarak, zikredilen hadisler ve İbn Mes’ûd’un duası, hem Allah Resûlü’nün hem de Ashab-ı kiramın sâlih amel ile tevessülde bulduklarını göstermektedir.

3. Hayatta Olan Sâlih Kişilerin Duası İle Tevessül

Âlimlerin meşru görüşü üzerinde ittifak ettiği başka bir tevessül çeşidi dünyevî bir ihtiyacın karşılanması veya günahların bağışlanması için hayatta olan muttakî ve sâlih kimselerin duasıyla Allah’a tevessülde bulunmaktır.⁶¹ Bu anlamdaki şefaatin câiz olduğu konusunda da âlimler ittifak etmişlerdir.⁶² Zira Kur’ân-ı Kerîm’de yukarıda da zikredildiği üzere mü’minlere Allah’a yakın olmak için vesîle aramaları emredilmiştir.⁶³ Allah’a yaklaşma vesîlelerinin başında ise hiç şüphesiz Hz. Peygamber (s.a.v) gelir.⁶⁴ Zira Hz. Muhammed (s.a.v), “makâm-ı mahmûd”un sahibi olarak Allah nezdinde en büyük şefaate edicidir, mertebe bakımından bütün mahlukâtın ve peygamberlerin en yücesidir.⁶⁵ Nitekim Kur’ân’da onun bütün insanlar için sırf bir rahmet vesîlesi olarak gönderildiği bildirilmiş,⁶⁶ Allah’ı seven mü’minin peygamberine tabi olup itaat etmesi emredilmiştir. Allah tarafından sevilme için ona tabi olmak şart koşulmuş⁶⁷ ve haddini aşırp günah işleyen günahkârların günahlarından pişmanlık duyup Hz. Peygamber’i vesîle ederek af diledikleri takdirde affedilecekleri⁶⁸ haber verilmiştir. Fahreddin er-Râzî’ye (ö. 606/1209) göre bu âyette (Nisa, 4/64) münafıkların durumuna işaret edilmektedir. Onların bile affolunabilecekleri açıkça ifade edilmekte iken samimi mü’minler için böyle bir hâl, af için çok daha uygundur. Resûlullah’ın onlar için mağfiret talep etmesi, bu talebin Allah katında

⁵⁹ Buhârî, “De’avât”, 16 (VII, 150); a.mlf. *el-Edebü’l-Müfred*, s. 213.

⁶⁰ ‘Îd, *a.g.e.*, s. 35-36; Rifâî, *a.g.e.*, s.111-135.

⁶¹ Sübkî, *Şifâü’s-Sekam*, s. 357; İbn Teymiyye, *Kâ’ide*, s. 13, 66-69; Alûsî, *a.g.e.*, IV, 183; ‘Îd, *a.g.e.*, s. 41; Rifâî, *a.g.e.*, s. 141-163; Himyerî, *a.g.e.*, s. 24, 41-42; Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, VIII, 459.

⁶² Yavuz, “Şefaate”, *DİA*, XXXVIII, 413.

⁶³ Mâide 5/35.

⁶⁴ İbn Teymiyye, *Kâ’ide*, s. 7.

⁶⁵ Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 293; İbn Teymiyye, *Kâ’ide*, s. 5-6. İbn Teymiyye, Hz. Peygamber’e iman edip O’na uymanın farz olduğunu belirtir.

⁶⁶ Enbiyâ, 21/107.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/31.

⁶⁸ Nisâ, 4/64.

kabul edilmesine vesîle teşkil etmektedir.⁶⁹ Bu maksatla Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e hem kendisinin hem de erkek ve kadın bütün mü'minlerin günahının affolması için dua etmesini emretmiştir.⁷⁰ Allah Resûlü de (s.a.v) pek çok duasında ümmeti için af ve mağfiret dilemiştir.⁷¹

Ayrıca Kur'ân'da bildirildiğine göre kıskançlıkları yüzünden Hz. Yûsuf'u kuyuya atan kardeşleri, önce babaları Hz. Yakup'a onun bir kurt tarafından yenildiğini söylemiş, fakat bir süre sonra yaptıkları çirkin iş ortaya çıkınca babalarından günahları için Allah'tan mağfiret dilemesini istemişler Hz. Yakup da onların bu isteğine olumlu karşılık vermiştir.⁷²

Bu tür âyetlerden anlaşılmaktadır ki mü'minlerden bazılarının duaları, diğerlerine göre Allah katında daha makbuldür. O halde insanların, maddî-manevî ihtiyaçları için sâlih kimselerin dualarıyla tevessülde bulunmaları faydasız ve abes değildir. Şüphesiz bu insanlar arasında ilk sırayı peygamberler almaktadır. Onların bulunmadığı zamanlarda muttaki ve sâlih kimselere bu maksatla başvurulması, Kur'ân'ın tavsiyelerine uygun bir harekettir.⁷³ Nitekim hadis kaynaklarında Ashab-ı Kirâmın (r.a), zaman zaman Allah Resûlü'ne müracaat ederek kendileri için dua istedikleri,⁷⁴ Hz. Peygamber'in de ashabına kendisiyle tevessülde bulunmalarını öğrettiği bildirilmektedir.⁷⁵

Sâlih kişilerin duasıyla tevessül, âlimler arasında ittifakla kabul edilen bir tevessül çeşidi olduğu için konuya delil olarak gösterilen hadislerden dört örnekle yetinmek istiyoruz:

1. Osman İbn Huneyf'ten (r.a) rivâyet edildiğine göre Âmâ bir kişi, Hz. Peygamber'e gelerek ondan gözünün açılması için dua etmesini ister. Allah Resûlü (s.a.v) o a'mâyâ

⁶⁹ Râzî, *et-Tefsîr*, X, 130.

⁷⁰ Muhammed, 47/19.

⁷¹ Bk. Buhârî, "Cihâd", 33; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 273; Nesaî, "Fera ve Atiye", 1.

⁷² Bk. Yûsuf, 12/98.

⁷³ Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, IV, 183.

⁷⁴ Bk. Buhârî, "Cuma", 34, 35 (I, 223, 224); "Merdâ", 6 (VII, 4); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 182-183. Bu konuda pek çok olay yaşanmıştır. Mesela sara hastalığı olan bir kadın, hastalığına şifa için Allah Resûlü'nün duasını alır. [Bk. Buhârî, "Merdâ", 6 (VII, 4)] Başka bir kadın, hasta olan çocuğunu Hz. Peygamber'e getirerek onun ölmemesi için dua etmesini ister. Hz. Peygamber de o çocuğun iyileşmesi, büyüüp iyi bir kişi olması ve Allah yolunda savaşış şehit olarak cennete girmesi için dua eder ve onun bu duası gerçekleşir. (Bk. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 182.) Hz. Ebû Hüreyre , Allah Resûlü'ne giderek kendisi defalarca İslâm'a davet ettiği halde müslüman olmayan annesinin hidâyeti için dua ister, o da dua eder. Ebû Hüreyre (r.a), eve geldiğinde annesinin müslüman olduğunu öğrenir ve Hz. Peygamber'in yanına giderek duasının kabul olduğunu bildirir. (Bk. Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 158; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 203-204.) Ayrıca bk. Maverdî, *A'lâmü'n-Nübüvve*, s. 167-177.

⁷⁵ Tirmizî, "De'avât" 118 (V, 569); krş. İbn Mâce, "İkametü's-Salât" 189 (I, 441); Ahmed b. Hanbel, IV, 138; Nesaî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö. 303/915), *Kitâbü's-Süneni'l-Kübrâ*, I-VI, (thk. Abdülgaflâr Süleymân el-Bündârî, Seyyid Kesrevî Hasen, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991, VI, 169.)

abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra şu duayı okumasını emreder: *اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتُوجَّهُهُ* (اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتُوجَّهُهُ بِكَ إِلَىٰ رَبِّي فِي حَاجَتِي هَذِهِ فَتَقْضِي لِي اللَّهُمَّ شَفْعَهُ فِيَّ).
 “Allah’ım! Ben, Senden istiyorum ve Rahmet Peygamberin Muhammed ile Sana yöneliyorum. Ey Muhammed! Ben bu ihtiyacımın giderilmesi için seninle Rabbime yöneliyorum. Ey Allah’ım! Onu (s.a.v) benim hakkımda şefaata, aracı eyle.” Bunun üzerine o şahıs, Allah Resûlü’nün söylediklerini yapar, öğrettiği duayı okur ve gözleri görmeye başlar.⁷⁶

2. Hz. Enes b. Mâlik’ten (r.a) rivâyet edildiğine göre Müslümanların şiddetli bir şekilde kuraklığa maruz kaldıkları günlerde, bir Cuma günü bir adam Hz. Peygamber’e gelerek hayvanların mahvolduğunu, her tarafın kuruduğunu ve çaresiz kaldıklarını ifade eder ve yağmur yağdırması için Allah’a dua etmesini ister. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v) dua eder ve gökyüzünde en küçük bir bulut bile yokken bir hafta boyunca evler yıkılma tehlikesi geçirecek kadar bol yağmur yağar. Bunun üzerine aynı kişi veya bir başkası Allah Resûlü’ne gelerek yağmurun dinmesi için dua etmesini ister. Hz. Peygamber’in duası üzerine de bulutlar başka tarafa çekilip gider ve yağmur kesilir.⁷⁷

3. Hz. Peygamber (s.a.v), umre için kendisinden izin isteyen Hz. Ömer’e “*Kardeşim! Duanda bizi de an, unutma!*” diyerek ondan dua istemiş;⁷⁸ Hz. Üveys’in⁷⁹ (ö. 3/657) duasının makbul olduğunu bildirerek onunla karşılaşan kimselere günahlarının affedilmesi için dua istemelerini tavsiye etmiştir.⁸⁰ Hz. Peygamber’in bu uygulaması ve tavsiyesi, hem sâlih kişilerin duası ile tevessülün meşru olduğunu, hem de dua eden dua isteyen daha küçük mertebede olsa bile vesîle kılınabileceğini gösterir.⁸¹

⁷⁶ Bk. (عَنْ عُمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ أَنَّ رَجُلًا ضَرَبَ الْبَصَرَ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ ادْعُ اللَّهُ أَنْ يُعَافِيَنِي قَالَ إِنْ شِئْتَ دَعَوْتُ وَإِنْ شِئْتَ صَبَرْتُ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ قَالَ فَادْعُهُ قَالَ فَأَمَرَهُ أَنْ يَتَوَضَّأَ فَيُحْسِنُ وُضُوْءَهُ وَيَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتُوجَّهُهُ بِكَ إِلَىٰ رَبِّي فِي حَاجَتِي هَذِهِ فَتَقْضِي لِي اللَّهُمَّ شَفْعَهُ فِيَّ) Tirmizî, “De’avat” 118 (V, 569); krş. İbn Mâce, “İkametü’s-Salât” 189 (I, 441); Ahmed b. Hanbel, IV, 138. Nesâî’nin rivayetinde hadisin sonunda şu ilâve vardır: (فَرَجَعَ وَقَدْ كُشِفَ لَهُ عَنِ بَصَرِهِ) “Adam, gözlerindeki perde kalkmış olduğu halde dönüp gitti.” (Nesâî, *Kitâbü’s-Süneni’l-Kübrâ*, VI, 169.) Tirmizî, hadis ile ilgili “hasen, sahih, garip” (bk. Tirmizî, *es-Sünen*, V, 569); İbn Mâce, Ebû İshak’tan naklen “sahih” (İbn Mâce, *es-Sünen*, I, 442); Beyhakî ve Hâkim, Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre “sahih” olduğu halde tahrir etmediklerini bildirirler. (Bk. Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, VI, 167-168; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 313.) Elbânî de hadisin “sahih” olduğunu belirtir (Bk. Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn (ö. 1999), *Sahihu Süneni İbn Mâce*, I-II, Riyâd: Mektebetü’t-Terbiyeti’l-Arabî li-Düveli’l-Halîc, 1986, I, 232.

⁷⁷ Buhârî, “İstiska” 6-12, “Menâkıb” 25; Müslim, “İstiska” 8; Ebû Dâvûd, “İstiskâ”, 2.

⁷⁸ İbn Mâce, “Menâsik”, 5; Ebû Dâvûd, “Salât”, 358.

⁷⁹ Üveys b. Amir el-Karenî, Hz. Peygamber’in “*Tabîin en hayırlısı Üveys adındaki adamdır.*” ve “*O, Allah’a yemin etse, kendisini yemininde mutlaka doğru çıkarır.*” diye takdir ettiği kişidir. Nitekim daha sonra Hz. Ömer’in Hz. Üveys ile görüştüğü ve ondan dua talebinde bulunduğu rivâyet edilmektedir. Bk. Müslim, “Fezâilü’s-Sahâbe”, 224-225 (II, 1968-1969)

⁸⁰ Müslim, “Fezâilü’s-Sahâbe”, 223-225 (II, 1968-1969); Ahmed b. Hanbel, III, 48.

⁸¹ Atyye, *a.g.e.*, s. 379.

4. Şam'da kuraklık meydana geldiğinde Hz. Muaviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680) ve Şam halkı yağmur duasına çıkarlar. Hz. Muâviye, minberde iken Hz. Yezîd b. Esved el-Cüreşî'yi (r.a) yanına çağırıp onunla tevessül ederek:⁸² “Allah’ım! Bugün aramızdaki en hayırlımız ve en fazilemizi aracı kılarak Senden şefaât diliyoruz. Allah’ım! Yezîd b. Esved el-Cüreşî vesîlesiyle Senden şefaât taleb ediyoruz.” şeklinde dua eder. Daha sonra Hz. Yezid'den ellerini kaldırıp dua etmesini ister. Hz. Yezid ve diğer Müslümanlar ellerini semaya kaldırıp dua ettikten kısa bir süre sonra Allah yağmur lutfeder.⁸³ Bundan dolayıdır ki âlimler, “Dindar ve sâlih kimselerle yağmur duası yapmak müstehaptır. Hz. Peygamberin ehl-i beytinden olursa daha iyi olur.” demişlerdir.⁸⁴ Rivâyetlerden de anlaşılmaktadır ki, şefaât (yardım) isteme ve tevessül etmenin hakikati, ilgili kişinin duasıyla tevessülde bulunmaktır.

Âlimler, yaşayan sâlih kişilerin dualarıyla tevessülün meşru bir tevessül olduğu konusunda ittifak halindedirler. Dolayısıyla bir mü'minin, sâlih kişilerden içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmak, arzu ettiği bir hedefe ulaşmak için dua istemesinde ve onları vesîle ederek Allah'tan duasının kabul olmasını ümit etmesinde bir mahzur yoktur.

B. Hakkında İhtilaf Edilen Tevessül Çeşitleri

1. Zât İle Tevessül

Âlimlerin tevessülle ilgili olarak farklı fikirler ortaya koydukları ve ciddi tartışmaların olduğu konuların başında muttaki, sâlih kimselerin huzurunda, gıyabında veya ölümünden sonra onların, Allah katındaki mertebeleri, makamları, hürmetleri, hatırları vesîle edilerek yapılan tevessül gelir. Tevessülün bu çeşidi, mü'minin, bir ihtiyacını karşılamak, şiddetli bir sıkıntıya veya büyük bir musibete uğradığında içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için ilim, takva ve fazilet sahibi olduğuna inandığı kişi veya kişilerin Allah nezdindeki mertebelerini vesîle edinerek Allah'tan, yaptığı duanın kabul edilmesini istemesidir.⁸⁵ Bunun da birkaç çeşidi vardır:

⁸² İbn Teymiye, *el-Kâ'ide*, s. 67.

⁸³ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zührî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrût: Dâru Sâdır, 1968, VII, 444; Kandehevî, Muhammed Yûsuf, *Hayatü's-Sahâbe*, I-III, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts., III, 626.

⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 184; İbn Teymiye, *el-Kâ'ide*, s. 67.

⁸⁵ İbn Teymiyye, *el-Kâ'ide*, s. 65 vd.; Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan b. Ali (1371/1952), *Makâlâtü'l-Kevserî*, Humus: Ratib Hakimi, 1968, s. 467 vd.; Sübkî, *Şifâü's-Sekâm*, s. 357-365, 443 vd.; Ataç, *a.g.t.*, s. 35-36; Demir, Osman, *Ricâlü'l-Gayb Kavramı ve Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, (yüksek lisans tezi, 1999), MÜSBE, s. 98.

a. Peygamber ve Sâlihlerin Allah Nezdindeki Mertebesi İle Tevessül

Peygamberler ve sâlih kimselerin Allah nezdindeki mertebesi ile tevessül konusunda delil olarak gösterilen naslar üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlardan birkaç tanesi üzerinde duracak olursak:

1. Hz. Enes b. Malik'ten (ö. 93/711-712) gelen bir rivâyette, bir kuraklık zamanında Hz. Ömer (ö. 23/643), Allah Resûlü'nün amcası Hz. Abbas'ı (ö. 32/653 m.) vesîle edip “Allah'ım! Kuraklık zamanlarında, Peygamberimizle sana tevessül ederdik, sen bize yağmur verirdin. Şimdi de Peygamberimizin amcası ile Sana tevessül ediyoruz, bize yağmur ver.” şeklinde dua ederek Cenâb-ı Hakk'tan yağmur istemiş ve yağmur yağmıştır.⁸⁶ İbn Ömer'in rivâyetine göre Hz. Ömer (r.a), bu olayda “Ey Allah'ım! Bu peygamberinin amcası Abbas'tır. Sana onunla teveccüh ediyoruz, bize yağmur ver.” şeklinde dua eder ve daha sonra insanlara hitap ederek Allah Resûlü'nün bir evladın babasına verdiği değer ve önem gibi Hz. Abbas'a değer verdiğini söyler; bundan dolayı Müslümanlara Hz. Abbas'a tâbi olmalarını ve başlarına gelecek musibetlerin def'i için onu vesîle/şefaathçi kılmalarını tavsiye eder.⁸⁷

Bu rivâyet, zât ile tevessülü kabul etmeyenler tarafından tevile tabi tutulmuştur. Onlar, bu rivâyetin Hz. Peygamberin ve Hz. Abbas'ın duası ile tevessül anlamına geldiğini söylemişlerdir.⁸⁸ Aynı zamanda onlara göre, bu olayda, daha üstün bir konumda olan Hz. Peygamber yerine Hz. Abbas ile tevessül olunması, hayatta iken Hz. Peygamber ile yapılan tevessülün vefat ettikten sonra imkânsız hale geldiğini göstermektedir.⁸⁹

Zât ile tevessülü kabul edenler ise Hz. Ömer'in sözünü te'vil etmeden metnin açık ifadesini dikkate almışlardır. Onlara göre bu rivâyet, sahabenin sâlih kimse (Hz. Abbas) ile

⁸⁶ Buhârî, “İstiskâ”, 3; “Fedâilu Ashâbi'n-Nebî”, 11; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 92.

⁸⁷ Buhârî, “İstiskâ”, 3; “Fedâilu Ashâbi'n-Nebî”, 11. Buhârî'den rivâyet olunan bu hadis sahih olup metin ve isnad yönünden sıhhati tartışma konusu yapılmamıştır. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 92; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 334; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1971, IV, 9. Şevkânî, hadisteki “Kıtlık olduğunda Hz. Abbas'ı vesîle ederek yapmur isterdi.” ifadesinden bu olayın defalarca gerçekleştiğinin anlaşıldığını belirtir.

⁸⁸ İbn Teymiyye, *Kâ'ide*, s. 137; a.mlf., *Ziyâratü'l-Kubûr*, s. 41; Elbânî, *et-Tevessül*, s. 44. Zekeriyâ Güler, “Peygamberimizin amcası ile” şeklindeki izafet terkibine muzâf olarak *dua* lafzını takdir etmek isabetli gözükmediğini; bu konuda İbn Teymiyye ve Elbânî gibi âlimlerin ısrarlı tutum ve davranışlarının zât ile tevessülü kabul edenleri pek de ikna edemediğini belirtir. (Bk. Güler, Zekeriyâ, “Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahrir ve Değerlendirme)”, İstanbul: *İlam Araştırma Dergisi*, c. II, sy. 1, 1997, s. 91.) Nitekim İbn Hacer'in görüşü de bu doğrultudadır. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 184-186. Bu konuda bk. Kevserî, *el-Makâlât*, s. 467-470; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 8-9; Atıyye, *el-Bid'a*, s. 386-387.

⁸⁹ İbn Teymiyye, *el-Kâ'ide*, s. 137; Elbânî, *et-Tevessül*, s. 44; İbn Teymiyye, *Ziyâratü'l-Kubûr*, s. 41.

tevessülünü gösteren açık bir delildir.⁹⁰ Hz. Ömer'in "*Biz Peygamberimiz ile sana tevessül ederdik*" ifadesi sahabenin, hem Hz. Peygamber hayatta iken hem de vefatından sonra onunla tevessülde bulduklarını gösterir. Nitekim Zâhid el-Kevserî'ye (ö. 1371/1952) göre Hz. Peygamber ile tevessülü sadece hayatıyla sınırlandırmak doğru değildir. Zât ile tevessülü reddedenlerin yaptıkları yorum, mesnedi olmayan bir tevil olarak görünmektedir. Bu da sahih ve sarîh sünneti reyle iptal edip değiştirmek anlamına gelir.⁹¹ Zira Hz. Ömer'in tatbikatı, Hz. Peygamber ile olduğu gibi onun hayatta olan yakınıyla da tevessülün câiz olduğunu gösterir. "*Peygamberimizin amcası*" ifadesiyle tevessül, Hz. Abbas'ın Allah Resûlü'ne yakınlığı ve onun yanındaki konumuyla tevessül anlamına gelir. Böylelikle bu tevessül, aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v) ile tevessül anlamına gelir.⁹² Onlara göre Hz. Peygamber ile hayatında tevessül sabit olduğu gibi vefatından sonra ondan başkasıyla da sahabenin icmâ ile tevessül gerçekleşmiştir. Çünkü bu olayda sahabeden hiç biri, Hz. Ömer'in Hz. Abbas ile tevessülünü yadırgamamış ve karşı çıkmamışlardır. Sahabe icmâ ettiği halde tevessülün cevazını sadece Hz. Peygamber'e tahsis etmek anlamsızdır. Ayrıca ilim ve fazilet sahibi bir zât ile tevessül, gerçekte onun sâlih amelleri ve üstün meziyetleriyle tevessül demektir. Çünkü fazilet sahibi olan kişi, ancak yaptığı amelleriyle faziletli olur. Dolayısıyla "Allah'ım, ben filan âlim ile Sana tevessül ediyorum" diyen kimse, onun sahip olduğu ilim ve amel ile tevessül etmiş olmaktadır.⁹³

Netice olarak Hz. Ömer'in dilimizde "Peygamberimizin amcasının hatırına, hürmetine" şeklinde ifade edilen Hz. Abbas ile tevessülün öncelikle onun zâtı, yani Allah Resûlü'ne olan yakınlığı; aynı zamanda imanı ve yaptığı sâlih amelleri sebebiyle Allah nezdindeki değeri, mertebesi ve konumu ile tevessül mânasına geldiği anlaşılmaktadır.⁹⁴ Farklı zamanlarda gerçekleşen⁹⁵ bu olaydan, Hz. Abbas'ın fazileti, Hz. Ömer'in tevazuu,

⁹⁰ Kevserî, *el-Makâlât*, s. 467-470; Atıyye, *el-Bid'a*, s. 386-387.

⁹¹ Kevserî, *el-Makâlât*, s. 469.

⁹² Kevserî, *el-Makâlât*, s. 467-470; Atıyye, *el-Bid'a*, s. 386-387. Nitekim Hz. Ömer'in, Hz. Abbas dua etmeden önce insanlara hitap ederek "*Ey insanlar, amcası Abbas (şahsın)da Allah'ın Resûlü'ne uyun ve onu Allah'a vesîle edinin.*" demiştir. (Bk. Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 8-9.) Nitekim Tecrîd-i Sarîh'de Hz. Ebû Bekir'in de (r.a), halifeliği zamanında irtidat eden kabilelere karşı ordusunu sefere hazırlarken Hz. Abbas'ı yanına alarak Medine dışına çıktığı ve ona: "*Ey Abbas! Sen Allah'tan yardım iste, ben de âmin diyeyim. Umarım ki Nebiyy-i Ekrem'e yakınlığın dolayısıyla duan boşa çıkmaz.*" dediği ve farklı zamanlarda onunla tevessülde bulunduğu nakledilmektedir. (Bk. Ahmed Naim, *a.g.e.*, III, 288.)

⁹³ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *ed-Dürü'n-Nadîd ft İhlâs-i Kelimeti't-Tevhîd (er-Resûlü's-Selefiyye ft İhyâi Sünneti Hayri'l-Beriyye'nin içinde)*, (nşr. Hâlid Abdülatîf), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1991, s. 148.

⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 184; Atıyye, *el-Bid'a*, s. 386.

⁹⁵ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 9.

ehl-i beyt ve sâlih kimseleri vesile edinerek ve onları şefaathçi kılarak Allah'tan yağmur istemenin müstehap oluşu⁹⁶ gibi hükümler çıkarılmıştır.

2. Hz. Osman b. Huneyf'den (r.a) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “A'mâ bir adam, Peygamber (s.a.v)'e gelerek: ‘Benim için Allah'a dua et, bana âfiyet versin (gözümü iyileştirsin.)’ diye dilekte bulundu. Efendimiz (s.a.v): ‘Dilersen bu hastalığın mükâfatını kendin için âhirete bırakırsın. Bu daha hayırlıdır. Ve eğer dilersen ben dua ederim.’ buyurdu. Adam: ‘Dua et’ dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) adama güzelce abdest almasını, iki rekat namaz kılmasını ve şu dua ile dua etmesini emretti: ‘Allah'ım! Şüphesiz ben, Senden isterim ve rahmet Peygamberi olan Muhammed (s.a.v) ile Sana yönelirim. Ey Muhammed (s.a.v)! Bu ihtiyacımın yerine getirilmesi için Senin (yardımın) ile Rabb'ime yöneldim. Allah'ım! Onu (s.a.v) hakkımda şefaathçi eyle.’”⁹⁷ Zât ile tevessülü kabul etmeyenler, bu hadisin sahih olduğunu kabul etmekle birlikte Hz. Ömer'in Hz. Abbas'ı vesîle ederek yağmur istediği hadiste olduğu gibi, bu hadisin de zât ile değil dua ve şefaath nitelikli bir tevessül olduğunu ileri sürerler.⁹⁸ Ayrıca İbn Teymiyye, her ne kadar bazı sahabiler Hz. Peygamber'in zatıyla tevessülü meşrû kabul etseler de ileri gelen ahabın meşrû kabul etmedikleri gerekçesiyle bu hadisin zât ile tevessüle delil teşkil etmeyeceğini söyler.⁹⁹ Fakat Elbânî, konuya ilim ahlâkını gerekçe göstererek biraz daha esnek yaklaşır ve â'ma kişinin gerçekten Allah Resûlü'nün zâtı ile tevessülde bulunmuşsa bu tevessül çeşidinin sadece Hz. Peygamber'e has bir hüküm olacağını; diğer peygamberler ve sâlihlerin bu hükme dâhil olmayacağını belirtir.¹⁰⁰

⁹⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 184; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 9; İbn Teymiyye, *el-Kâ'ide*, s. 137.

⁹⁷ Bk. İbn Mâce, “İkametü's-Salât” 189 (I, 441); krş. Tirmizî, “De'avât” 118 (V, 569); Ahmed b. Hanbel, IV, 138. Tirmizî'nin *Sünen*'indeki rivâyette iki rekat namaz ilâvesi yoktur. Nesâî'nin rivayetinde ise hadisin sonunda şu ilâve vardır: (فَرَجَعُ وَقَدْ كُشِفَ لَهُ عَنْ بَصَرِهِ) “Adam, gözlerindeki perde kalkmış olduğu halde dönüp gitti.” (Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 169.) Ayrıca konuyla ilgili olarak Hz. Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivâyete göre Hz. Ali'nin annesi Fâtıma binti Esed vefat ettiğinde cenazesi kabre konulurken Hz. Peygamber (s.a.v), onu affetmesi için Allah'a şöyle yalvarmıştır: (اغْفِرْ لِأُمِّي فَاطِمَةَ بِنْتِ أَسَدٍ، وَلَقِّنْهَا حُجَّتَهَا وَوَسَّعْ) “Peygamber'inin ve benden önceki peygamberlerin hakkı için annem Fâtıma binti Esed'i affet, ona kelime-i şehâdeti telkin et ve kendisine kabir rahatlığı ver. Şüphesiz Sen, merhametlilerin en merhametlisisin.” (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I, 152-153; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, IX, 256-257.) şeklinde dua etmiştir. Bu rivâyet, bazı âlimler tarafından vefat eden peygamberler ile tevessüle delil gösterilmiştir (bk. Kevserî, *Mahkü't-Tekavvül*, s. 73; Elbânî, *et-Teveessül*, s. 111.). Ancak râvilerden Ravh b. Salâh (ö. 233/847), her ne kadar İbn Hibbân ve ve Hâkim tarafından sika olarak kabul edilmişse de bazı muhaddislere göre zayıf kabul edildiği için (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, IX, 257; Elbânî, Muhammed Nâsîrüddin (ö. 1999), *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Za'ife ve'l-Mevzûta*, I-II, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1977, I, 32-34) delil gösterilemeyeceği ifade edilmiştir (bk. Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daife*, I, 32-34.)

⁹⁸ İbn Teymiyye, *el-Kâ'ide*, s. 114; Elbânî, *et-Teveessül*, s. 76-83.

⁹⁹ İbn Teymiyye, *el-Kâ'ide*, s. 104-108.

¹⁰⁰ Elbânî, *et-Teveessül*, s. 83.

Osman b. Huneyf'in (r.a) rivâyet ettiği hadisin sıhhati hakkında, zât ile tevessülü kabul edenlerle etmeyenler ittifak etmektedirler. İhtilaf edilen nokta ise ilgili hadisin fiilî tatbikatını gösteren ve vefatından sonra Hz. Peygamber ile tevessülü ortaya koyan Taberânî kaynaklı hadisedir.¹⁰¹ Hz. Osman (r.a)'ın hilafet döneminde meydana gelen söz konusu olay şudur: Osman b. Huneyf'ten rivâyet edildiğine göre adamın biri halife Hz. Osman'a bir ihtiyacı için birkaç kez başvurmasına rağmen halife (belki de o günlerde çok yoğun olmasından dolayı) kendisiyle ilgilenip yardımcı olamaz. Derken o kişi günün birinde Osman b. Huneyf'le karşılaştığında durumunu ona anlatarak dert yanar. Bunun üzerine Osman b. Huneyf, o kişiye abdest alıp mescide giderek iki rekât namaz kılmasını, sonra Hz. Peygamber'in a'maya öğrettiği duayı okumasını tavsiye eder. Bu tavsiyeyi yerine getiren adam, tekrar halifeyle görüşmeye gider. Bu kez ilgili görevli onu halifenin huzuruna çıkarır. Hz. Osman, onunla güzelce ilgilenir, ihtiyacını karşılar ve “*Şu vakte kadar senin ihtiyacını hatırlamamıştım, bundan sonra başka bir ihtiyacın olursa bize gel!*” der. Hz. Osman'ın yanından çıktıktan sonra Hz. Osman b. Huneyf'le karşılaşan adam, “*Allah senden razı olsun. Sen halifeyle konuşuncaya kadar işimle ilgilenmiyordun.*” der. O da yemin ederek halife ile onun hakkında konuşmadığını, onun kendisiyle ilgilenmesinin sebebinin Allah Resûlü ve O'nun âmâya öğrettiği dua olduğunu söyler.¹⁰² Taberânî'nin sahih olduğunu bildirdiği¹⁰³ bu rivâyet, zât ile tevessülü benimseyenlerin görüşlerini destekledikleri farklı bir delildir.¹⁰⁴ Her ne kadar bu rivâyet, senet ve metin yönünden çeşitli tenkitlere uğramışsa da¹⁰⁵ zât ile tevessülü savunanlar, hadisin merfû (ittifakla sahih) olan kısmının zât ile tevessül konusunda delil olarak yeterli olduğunu ve Hz. Peygamber'in âmâya tevessül tatbikatını öğretmesinin, onun her hâlükârda meşrû olduğunu gösterdiğini bildirmişlerdir.¹⁰⁶

Sonuç olarak, Allah'tan sâlih kimselerin O'nun nezdindeki sevgileri, değerleri, makam ve mevkileri vesîle yapılarak dua edilebilir, arzu edilen şeyler istenebilir.

¹⁰¹ Güler, “Vesîle ve Tevessül”, *a.g.d.*, s. 95.

¹⁰² Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 167-168; Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (360/971), *el-Mu'cemü's-Sağîr li't-Taberânî*, (I-II), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, I, 183-184; Mübârekfûrî, *a.g.e.*, X, 33.

¹⁰³ Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, I, 183-184.

¹⁰⁴ Hmyerî, *a.g.e.*, s. 297; Sübkî, *Şifâü's-Sekam*, s. 371.

¹⁰⁵ Bk. Elbânî, *et-Teveessül*, s. 96-99.

¹⁰⁶ Gumârî, Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. es-Siddîk, *İrğâmü'l-Mübeddî'l-Garbî bi Cevâzi't-Teveessüli bi'n-Nebîyy*, Ammân: Dâru'l-İmâmi'n-Nevevî, 1992, s. 18-19. Gumârî, açıklamasının devamında bu tür bir tevessülü sadece Hz. Peygamber'in hayatına has bir uygulama olduğunu söyleyen kimsenin bid'atçı olduğunu, böyle yapmakla onun sahih bir hadisle ameli iptal ettiğini ve bunun da haram olduğunu söyler.

b. Peygamber ve Sâlihlerin Allah Nezdindeki Hakkı İle Tevessül

İbn Teymiyye ve onunla aynı görüşü paylaşan âlimler, hiçbir varlığın Allah üstünde bir hakkı bulunmadığından dolayı peygamber, veli ve sâlih kimselerin Allah nezdindeki hakkı ile tevessülde bulunmanın meşru olmadığını söylerler. Onlara göre “*Allah’ım Hz. Muhammed’in, filan velinin veya sâlih kulunun hakkı için, onun hürmetine duamı kabul eyle, şu ihtiyacımı gider veya içinde bulunduğum şu durumdan beni kurtar.*” şeklindeki ifadeler Allah’a yemin mânası taşımaktadır ve bu tür bir tevessülde bulunan kişi şirke düşer.¹⁰⁷

Ehl-i sünnet’in genel anlayışına göre de hiç kimsenin Kur’ân’da belirtilenler hariç Allah üzerinde herhangi bir hakkı bulunmamaktadır.¹⁰⁸ Mâlikü’l-Mülk olan Allah Teâlâ, icraat ve tasarruflarında mutlak irade ve ihtiyar sahibidir. Ancak dua ve tevessül esnasında “*hakkı için*” ifadesinin kullanılabilceği görüşünde olan âlimlerin de bunu dikkatten uzak tutmadıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Nitekim Sübkî (ö. 756/1355), konuya delil olarak gösterilen hadislerden biri olan ve Ebû Saîd el-Hudrî’den rivâyet edilen hadîs-i şerifte¹¹⁰ geçen “*hak*” kelimesinin “*rütbe ve mertebe*” mânasına geldiğini ifade eder. Sübkî, açıklamasının devamında bununla Allah’ın lütuf ve keremiyle yaratıklara ihsan ettiği hak olduğunu belirterek “*Burada “hak” ile kasdedilen şey vacip değildir. Çünkü Allah üzerine hiçbir şey vacip olmaz. (Dua ve tevessül esnasında) hakk kelimesinin kullanılmaması yönünde bazı fakihlerden nakledilen sözler de bu mânaya hamledilir.*”¹¹¹ açıklamasını yapar. İzzüddîn b. Abdisselâm es-Sülemî (ö. 660/1262) ise böyle bir tevessülün sadece Hz. Peygamber’le sınırlı olacağını belirtir.¹¹² Ancak Şevkânî, “*Şâyet â’mâ hadisi sahih ise sadece Resûlullah ile tevessül câiz olur.*”¹¹³ diyen İzzüddîn b. Abdisselâm’ı bu görüşünden dolayı tenkit eder ve tevessülün cevazını yalnız Hz. Peygamber’e tahsis etmenin bir

¹⁰⁷ Bk. İbn Teymiyye, *el-Kâ’ide*, s. 50, 65, 168; Muhammed b. Abdilvehhâb, *el-Kelimetü’n-Nâfia*, s. 315; Âlûsî, Ebû’s-Senâ, *a.g.e.*, VI, 183; Reşid Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, VI, 371-372; Himyerî, *a.g.e.*, s.356.

¹⁰⁸ Bk. Kevserî, *Mahkü’t-Tekavvül*, s. 162-165.

¹⁰⁹ Sübkî, *Şifâu’s-Sekâm*, s. 366; Kevserî, *Mahkü’t-Tekavvül*, s. 162-165; Güler, “Vesîle ve Tevessül”, *a.g.d.*, s. 101; Çeker, *a.g.e.*, s. 101.

¹¹⁰ “*Kim namaz kılmak üzere evinden çıkar ve ‘Allah’ım, Senden isteyenlerin Senin katındaki hakkı için Senden diliyorum. Şu yürüyüşün hakkı için Senden istiyorum. Zira ben ne büyüklenmek, ne de kendini beğenmek için ve ne gösteriş ne de duyurmak için çıktım. Ben yalnız Senin gazabından sakınmak ve Senin rızanı aramak için çıktım. Ben Senden beni ateşten kurtarmanı ve günahlarımı bağışlamayı diliyorum. Çünkü günahları ancak Sen bağışlarsın!*’ derse, Allah ona rızasıyla yönelir ve ona yetmişbin melek istiğfar eder.” (İbn Mâce, “Mesâcid”, 14 (I, 256); Ahmed b. Hanbel, III, 21, 304, 905.)

¹¹¹ Sübkî, *Şifâu’s-Sekâm*, s. 366; ayrıca bk. Kevserî, *Mahkü’t-Tekavvül*, s. 162.

¹¹² İzzüddîn b. Abdisselâm, Ebû Muhammed Abdülazîz (ö. 660/1262), *Kitâbü’l-Fetâvâ*, (nşr. Abdurrahmân Abdülfettâh), Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1986, s. 126-127; Kevserî, *Mahkü’t-Tekavvül*, s. 164; Şevkânî, *ed-Dürü’n-Nadîd*, s. 5; Bk. Güler, “Vesîle ve Tevessül”, *a.g.d.*, s. 97.

¹¹³ İzzüddîn b. Abdisselâm’ın, *Kitâbu’l-Fetâvâ*’sının yukarıda belirtilen tahriği Beyrût baskısında söz konusu hadis için “hasen, sahih, garib ve senedi sahih” denilmektedir.

gerekçesi olmadığını belirtir.¹¹⁴ Fakat rivâyette bu tür bir tevessülün sadece â'mâyâ has olduğunu gösteren bir delil veya karîne bulunmamaktadır. Bundan dolayı rivâyetin “Resûlullah’ın hayatında ve huzurunda” diye sınırlandırılıp “vefatından sonra veya gıyabında” söz konusu olmadığını veya vefatından sonra tevessülün yalnız Hz. Peygamber’e has olduğunu ileri sürmek, inhisarcı bir görüş olarak değerlendirilebilir.¹¹⁵ Zira olayın şâhidi Osman b. Huneyf’in (r.a) â'mâdan sonra Hz. Osman döneminde bir başka kişiye aynı dua ile tevessülde bulunmasını tavsiye etmesi de bunu göstermektedir. Bu açıklamalara göre “Allah’ım! Senden isteyenlerin Senin nezdindeki hakkı için Senden şunu diliyorum.” şeklinde yapılan bir duanın, “Allah’ım! İsteğimin yerine gelmesi için Senden isteyenlere engin rahmet, kerem ve ihsanıyla lutfettiğin Senin katındaki makam ve mertebelerini vesîle ederek Senden istiyorum.” şeklinde anlaşılması uygun olacaktır.¹¹⁶

Netice olarak, “sâlih kişilerin hakkı ve hürmeti için” şeklinde tevessülde bulunan her mü'min, kimsenin Allah’tan herhangi bir alacağı ol(a)mayacağını biliyor olsa gerektir. Böyle bir tevessülün Allah’a yemin mânası taşıdığı zorlamalı bir tevil gibi görünmektedir. Dolayısıyla Sübkî’nin de açıkladığı gibi maksat, “rütbesi ve mertebesi”ni ifade etmek olduktan sonra bu tür bir tevessülün tevhid açısından herhanbi bir mahzuru olmasa gerektir. Fakat dua edilirken istenen şey Allah’tan değil de bizzat ölünün kendisinden istenirse bunu da câiz görmek mümkün değildir.

c. Vefat Eden Peygamberler ve Sâlih Kimseler İle Tevessül

Tasavvuf erbabı, ilk sûfilerden bu yana hayatlarında olduğu gibi, vefatlarından sonra da Peygamberler ve sâlih kullar ile Allah’a tevessül etmenin, onların hürmetine duaların kabulünü istemenin câiz ve güzel bir davranış olduğunu savunmuşlar ve uygulamışlardır.¹¹⁷ Fakat bu tür tevessül konusunda âlimler arasında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Bu konudaki tartışmanın sebebinin tevessülle istiğâseyi aynı anlamda ele almaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Zira İbn Teymiyye ve aynı görüşte olan

¹¹⁴ Bk. Şevkânî, *ed-Dürri’n-Nadîd*, s. 5.

¹¹⁵ Bk. Güler, “Vesîle ve Tevessül”, *a.g.d.*, s. 97.

¹¹⁶ Güler, “Vesîle ve Tevessül”, s. 101.

¹¹⁷ Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin (ö. 465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (I-II), (nşr. Abdülhalîm Mahmûd, İbnü’ş-Şerîf), Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1966; s. 60 vd.; İsfahânî, Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshak (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, (I-II), Kâhire: Matbaatü's-Saâde, 1979, VIII, 364; Sülemî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. Hüseyin (ö. 412/1021), *Tabakâtü's-Sûfiyye*, (nşr. Nuruddîn Şeribe), Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1969, s. 85; Toprak, *a.g.e.*, s. 437.

¹¹⁸ Bk. Yavuz, Yusuf Şevki, “İstimdad”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, XXIII, 363. Her ne kadar tasavvufî niteliği ağır basan âlimler, tevessül ile istimdad, istiane, istiğâse arasında kastettikleri mâna itibarıyla bir fark olmadığını söyleseler de (Bk. Sübkî, *Şifâü's-Sekam*, s. 133-136) bazı âlimler tevessül ile

âlimler, bir müslümanın Hz. Peygamber'i vesîle edinerek Allah'tan kendisine nimet ve rahmet lutfetmesini veya değişik zararlardan korumasını istemesini câiz olarak görürken herhangi bir ihtiyacı elde etmek veya sıkıntıdan kurtulmak (istimdad, istiâne, istigâse) maksadıyla dâr-ı bekâya göçen peygamber, muttaki ve sâlih kişilerin kabirlerinin ziyaret edilerek kendilerinden bir şeyler istenmesini haram, hatta şirk ve küfür olarak değerlendirmişlerdir.¹¹⁹ Onlara göre tarihte putperestlik, toplumların ölmüş atalarından yardım istemeleriyle başlamıştır. Oysa İslâm dininde ölüye hitap ederek ondan dua istemek şeklinde bir uygulama yoktur.¹²⁰ Hz. Peygamber ve ahabının uygulaması, mü'minlerin kabirlerini ziyaret edip selam verdikten sonra onlara dua etmek şeklindedir.¹²¹ Bundan dolayı kendisine ve başkasına fayda veya zarar verme gücü bulunmayan ölülerden dua istemek, onlardan medet ummak bid'attir, onlardan medet ummak değil aksine onlara dua etmek ve Allah'tan rahmet ve mağfiret dilemek gerekir.¹²² Ölüye hitap ederek ondan yardım istemek, Hıristiyanların âdetidir ve böyle bir davranış, kabirleri put haline getirme tehlikesi taşımaktadır. Onlara göre ölmüş kimselerden yardım dilemek bir tür ibadettir, Allah'tan başkasına ibadet ise şirktir. Bu görüşte olanlar, ölüden yardım istemeye dair

---

“yardım istemek” mânasına gelen istigâseyi farklı mahiyet taşıdıklarından dolayı ayrı değerlendirmek gerektiğini belirtmişlerdir. (Saîd Havvâ (ö. 1409/1989), *Terbiyetüna'r-Rûhıyye*, Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1981, s. 309; Güler, “Vesîle ve Tevessül”, s. 86) Bizim kanaatimiz de bu doğrultudadır. Nitekim bu farktan dolayı Şevkânî ve Saîd Havvâ gibi âlimler, zât ile tevessülü kabul ederken, istigâsenin câiz olmadığını, dolayısıyla sâlih kişilerin kabirlerine giderek “Ey filan, beni evlendir, bana şifa ver” vb. şekilde onlardan istekte bulunmanın doğru olmadığını bildirmişlerdir. (Bk. Şevkânî, *a.g.e.*, 4-5; Saîd Havvâ *a.g.e.*, s. 306-310.) İlk sûfilerden Hamdûn el-Kassâr da (ö. 271/884) istimdadın câiz olmadığı kanaatindedir. O, insanın insandan imdat istemesini hapisteki bir insanın yine hapiste bulunan bir başka kişiden yardım istemesine benzetmiştir. (İz b. Abdisselâm, *a.g.e.*, s. 126) Kelâm âlimleri, genellikle sûfilerin istimğâse ve istimdadla ilgili görüşlerine değinmemiş, fıkıhçıların çoğunluğu ise mekruh olduğunu söylemekle yetinmiştir. (Yavuz, “İstimdad”, *DİA*, XXIII, 363) Âlimlerin genel kanaati, insanların sadece Allah'a sığınıp doğrudan doğruya O'na dua edilmesi gerektiği yönündedir. Bu şekildeki bir davranış gerçek dindarlığın gereği, Allah'tan başkasından medet ummaya kalkışmak ise câhiliye âdeti olarak değerlendirilmiştir. (Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 6399)

¹¹⁹ İbn Teymiyye, *Kâ'ide*, s.16-19,142-171; a.mlf., *Telhîsu Kitâbi'l-İstigâse*, I-II, (nşr. Muhammed b. Ali Accâl), Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417, II, s. 472-474; Muhammed b. Abdilvehhâb, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 49-50; İbn Kayyim, *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 375; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, VI, 371-377, VIII, 20, 146-147. Tasavvufta “peygamber ve velilere sığınıp herhangi bir dileğin gerçekleşmesi için onlardan yardım dilemek” anlamına ve birbiriyle müteradif mânalara kullanılan “istimdad, istigâse, istiâne ve ilticâ” bu başlık altında özet olarak ele alınacağından dolayı tekrar olmaması için ayrı bir başlık olarak incelenmeyecektir. Özet olarak belirtecek olursak âlimlerden bazılarının da ifade ettiği gibi bu konuda İslâm'ın prensipleri bakımından en doğru davranış, kişinin doğrudan Allah'a dua etmesi; tehlikeli ve sıkıntılı zamanlarında sadece O'na sığınması ve O'ndan yardım istemesidir. Çünkü açık ve kesin naslara dayanmayan istimdadın, yanlış anlama ve uygulamalara açık olduğu ortadadır. Fakat sûfilerden ve halktan bazı kimselerin iyi ve samimi niyetlerle yaptıkları böyle bir davranışın küfür (şirk-i hafi) olduğunu iddia etmek de bu konuda isabetsiz verilmiş bir hükümdür. (Bk. Yavuz, “İstimdad”, *a.g.e.*, XXIII, 364.)

¹²⁰ Bk. İbn Teymiyye, *el-Kâ'ide*, s. 24; Muhammed b. Abdilvehhâb, *el-Kelimetü'n-Nâfia* s. 296-297.

¹²¹ Meselâ bk. İbn. Mâce, “Cenâiz”, 36.

¹²² Birgîvî, Muhammed b. Pir Ali (ö. 981/1573), *Ziyâretü'l-Kubûr: eş-Şer'iyye ve's-Şirkiyye*, Riyâd: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1995, s. 28.

hadis olarak delil gösterilen rivâyetleri uydurma olduğu gerekçesiyle reddederler. Ölmüş kimselerle yapılan tevessül den netice alındığı ile ilgili rivâyetlerin ise uydurma veya şeytanın aldatması olabileceğini söylerler.¹²³

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre ise önceki üç türde olduğu gibi bu tevessül çeşidi de meşrûdur ve tevhid inancına uygundur.¹²⁴ Bu tür tevessülün meşru olduğunu savunan âlimlere göre, Allah'tan istenecek bir şeyin ölü veya hayatta olan bir kuldun istenmesi câiz değildir. Fakat hakkında hüsnü zan edilen ve sâlih kimselerden olarak bilenen diri veya ölü bir kimseyi aracı kılarak Allah'tan onların hürmetine isteklerini ve ihtiyaçlarını ihsan etmesini dilemek, bu maksatla peygamberlerin ve sâlih kimselerin kabirlerini ziyaret ederek dua etmek câizdir.¹²⁵ Çünkü Kur'ân'da Mü'minlere Allah'a yaklaştıran vesîle aramaları emredilmiştir.¹²⁶ Tevessül, dua yollarından biri ve Allah'a yönelme kapılarından bir kapı olup asıl maksûd Allah Teâlâ'dır. Tevessülde bulunulan kişi, ancak Allah'a yaklaşmaya bir vesîle ve vasıta olabilir. Aracı kıldığı kimsenin bizzat Allah gibi veya benzer şekilde fayda ve zarar vereceğine inanan kişi müşrik olur.¹²⁷ Zira tevessülle elde edilen sonucu yaratıp lutfeden Allah'tır. Dolayısıyla kendisiyle tevessül edilen sâlih kulun hayatta veya vefat etmiş olması fark etmez. Onlarda hiçbir ulûhiyet gücü olmadığından onlarla da tevessül câizdir. Çünkü sâlih kullarla tevessülün sebebi, onların Allah nezdindeki sevgileri, makam ve dereceleridir. Onların makam ve dereceleri ise ölümle birlikte yok olmamakta, aksine ölünce ruhları dünya

¹²³ Bk. İbn Teymiyye, *el-Kâ'ide*, s. 24,170; İbn Kayyım, *el-Medâric*, I, 375-376; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, VI, 371-377, VIII, 20,146-147; Yavuz, "Tevessül", *DİA*, XXXI, 7. Ayrıca Ricâlû'l-Gayb'la ilgili geniş bilgi için bk. Demir, *a.g.t.*, s. 59-113.

¹²⁴ Bk. Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *el-Metâlibü'l-Âliyye mine'l-İlmi'l-İlâhî*, I-IX, (nşr. Ahmed Hicazi Sakkâ), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987, VII, 275-278; Kevserî, *el-Makâlât*, s. 467-470; *Mahkü't-Takavvül*, s. 20-21; Karaman, Hayreddin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, (I-III), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s. 60; Selvi, Dilaver v.dğr., *Kur'an ve Sünnet Işığında Rabita ve Tevessül*, İstanbul: Umran Yayınları, 1994, s. 163-414. Bu konuyu delilleriyle geniş olarak işleyen Sübkî, İbn Teymiyye'ye kadar Peygamber (s.a.v) ile tevessülü, istiâne ve teşeffuu inkâr eden olmadığını belirttiikten sonra şöyle der: "Meramı ifade esnasında kullanılan tevessül, istiğâse, istiâne, teşeffu', istişfâ', tecevvüh ve teveccüh lafızları arasında fark yoktur. Bu noktada, ifade kalıplarından ziyade mânanın dikkate alınması gerekir. Bu lafızlarla kastedilen mâna da "Peygamber (s.a.v) ile Allah'tan istemek"tir. Selef bunu böyle anlamaktaydı. Bununla da kulun, Allah nezdinde değer ve mertebesi olduğuna inandığı zât ile Allah Teâlâ'dan isteyebileceği kastedilmektedir. Kuşkusuz Hz. Peygamber'in (s.a.v) Allah nezdinde büyük mevkii, yüksek değer ve mertebesi vardır. Biz kesinlikle Allah'tan başkasından istememekteyiz ve O'ndan başkasına dua etmemekteyiz. Burada sevilen zâtı (mahbûb) zikretmek veya onu büyük telakki etmek, sadece Allah'a yapılan duanın kabulüne sebep olmaktadır. Bu tevessül şekli, sahih hadislerde yer alan, "Allah'im! Sana ait olan her isimle ve esmâ-i hüсна ile Senden istiyorum." veya sâlih amellerle tevessülü ifade eden mağara hadisindeki duasından farklı değildir." (Bk. Sübkî, *Şifâü's-Sekam*, s. 363-365.)

¹²⁵ Kevserî, *Mahkü't-Tekavvül*, s. 72vd.; Mahfuz, Ali, *el-İbdâ' fî Madarri'l-İbtidâ'*, Kâhire: Dârü'l-İ'tisâm, 1956, s. 196-214.

¹²⁶ Mâide, 5/35.

¹²⁷ Kevserî, *Mahkü't-Takavvül*, s. 22.

meşguliyetlerinden kurtulduğu için sadece Allah'a teveccüh edip yakınlık kazanmaktadır.¹²⁸ Ruhlar, ölümlerle birlikte yok olmamakta, algılama özellikleri dünyadakinden daha iyi bir şekilde hayatlarını sürdürmekte; kabrin nimetlerinden istifade etmekte veya azabını çekmektedirler.¹²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de şehitlerin Rableri katında hayatta olup rızıklandıklarından¹³⁰ ve ölenlerin nimet veya azap içinde bulduklarından bahsedilmesi¹³¹ bunu ispat eder. Ayrıca Allah Resûlü (s.a.v), kendisine okunan salât u selamdan haberdar olduğunu,¹³² Mescid-i Aksâ'da bütün peygamberlere namaz kıldırıldığını, miraca çıktığında bazı peygamberleri namaz kılarken gördüğünü,¹³³ peygamberlerin cesetlerinin çürümeyeceğini,¹³⁴ ölen kişinin definden sonra mezarı başından ayrılan kişilerin ayak seslerini duyduğunu¹³⁵ bildirmiş ve “*Amelleriniz bana arz edilir. Bir hayır gördüğümde Allah'a hamedederim. Şer gördüğümde sizin için istiğfar ederim.*”¹³⁶ buyurmuştur.

Bu rivâyetler, bu dünyadan ayrılmış olmalarına rağmen onların farklı bir boyutta hayatlarını devam ettirdiklerini ve ruhlarının kendilerini ziyaret edenlerden Allah'ın bildirmesiyle haberdâr olduğunu gösterir. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v), yaptığı ziyarette kabirdekilere “*Es-Selâmü aleyküm ey mü'min ve Müslümanlar yurdunun ahalisi! Biz de inşallah size katılacağız. Bizim ve sizin için Allah'tan afiyet dileriz.*”¹³⁷ şeklinde selam vererek onlara dua etmiştir. Ölülere selam verilmesi onların da ruhen buna cevap vermelerini gerektirir. Dolayısıyla muttaki ve sâlih kimselerin kabirlerini ziyarete gelenlerin ruhlarıyla ilişki kurup onları hayır yönünde etkileyip nurlandırması mümkündür.¹³⁸ Nitekim İmam Şâfiî (ö. 204/820), Ebû Hanife'nin (ö. 150/767);

¹²⁸ Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, VII, 275-278; Kevserî, *el-Makâlât*, 467-470.

¹²⁹ Teftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 117; Toprak, Süleyman, “Âhiretin İlk Durağı Kabir”, http://www.yeniiumit.com.tr/yazdir.php?konu_id=1181 (09.08.2011); Selvi v.dğr., *a.g.e.*, s. 104. Nitekim mutasavvıflar arasındaki genel kanata göre, bazı sâlih kişilerin vefatlarından sonra da tasarrufları devam etmektedir. Bk. Toprak, *a.g.e.*, s. 437.

¹³⁰ Bakara, 2/154; Âl-i İmrân, 3/169.

¹³¹ Mü'minûn, 40/46; Nûh, 71/25; Tâhâ, 20/124; Tevbe, 9/101; Tûr, 52/47.

¹³² Nesâî, “Sehv”, 46, “Cuma”, 5; Ebû Dâvûd, “Salât”, 361; İbn Mâce, “Salât”, 79.

¹³³ Müslim, “Fedâil”, 164, 165.

¹³⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 361; İbn Mâce, “Salât” 79, “Cenâiz”, 65; Nesâî, “Cuma”, 5. Ahmed b. Hanbel'e göre peygamberler, kabirlerinde diridirler. (Bk. Temîmî, Ebû'l-Fazl Abdülvâhid b. Abdülazîz b. Hâris; *İ'tikâdü'l-İmâm el-Münebbel Ebî Abdillâh Ahmed b. Hanbel*, (nşr. Ebû'l-Münzir en-Nakkâş Eşref Salâh Ali), Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, s. 69.) Onun bu sözünden her ne kadar peygamberler, dünya hayatı itibariyle ölmüş olsalar da (Zümer, 39/30; Âl-i İmrân, 3/144) berzah hayatı itibariyle şehitlerden daha üst bir hayat derecesinde hayatıyeti devam etmektedir. (Bk. Temîmî, *a.g.e.*, s. 69-70.)

¹³⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 66, 86; Müslim, “Cennet”, 71; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 27; Nesâî, “Cenâiz”, 109-110; Ahmed b. Hanbel, III, 126.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, III, 165.

¹³⁷ İbn Mâce, “Cenâiz”, 36.

¹³⁸ Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliyye*, VII, 275-277; Kevserî, *el-Makâlât*, s. 475.

Muhammed b. İshak b. Huzeyme (ö. 311/924), Ali er-Rıza'nın (ö. 203/819) ve Ebû Ali Hasan b. Ali el-Hallâl da (ö. 242/857) Musa Kazım'ın (ö. 183/799) kabrine giderek tevessülde bulunmuştur. İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Peygamber Efendimiz (s.a.v) ile vefatından sonra da tevessülde bulunmanın câiz olduğunu söylemiş, İmam Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi bazı âlimler ise diğer peygamberler ve sâlih kişilerle tevessülün de câiz olduğunu bildirmişlerdir.¹³⁹ Bunlara ilave olarak Fahreddin Râzî (ö. 606/1209), Sadeddin Teftazânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) gibi önemli âlimlerin de bu tevessül çeşidini câiz görmesi, ashaptan itibaren müslümanların uyguladıkları bu tür tevessülün meşru olduğunu ve tevhid inancıyla çelişmediğini gösterir.¹⁴⁰

Kendisiyle tevessülde bulunulan kişiler arasında hiç şüphesiz Allah Resûlü'nün (s.a.v) özel bir yeri vardır. Zira Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu topluluğun helak olmamasına ve azaba uğramalarına vesîle olduğunu bildirmiştir.¹⁴¹ Hz. Peygamber'in zâtıyla tevessül (şefaata), onun dünyaya gelişinden önce başlamış,¹⁴² dünyayı şerefliendirmesiyle devam etmiş¹⁴³ ve âlem-i bekaya intikalinden sonra da devam etmektedir. Kaynaklarda Ashâb-ı kirâmın (r.a), zaman zaman Allah Resûlü'ne müracaat ederek değişik hususlarda kendileri için dua istedikleri,¹⁴⁴ Hz. Peygamber'in de ashabına yaptıkları duada kendisiyle tevessülde bulunmalarını öğrettiği¹⁴⁵ bildirilmektedir. Ayrıca Ashâb-ı kirâm, Allah Resûlü (s.a.v) hayatta iken olduğu gibi vefatından sonra da onunla tevessülde bulunarak Allah'a niyazda bulunmuş, geride bıraktığı eşyalarıyla teberrük etmiş,¹⁴⁶ diğer müslümanlar buna devam etmiş;¹⁴⁷ pek çok İslâm âlimi de bunda herhangi bir sakınca görmemiştir.¹⁴⁸

¹³⁹ Kevserî, *Mahkü't-Tekavvül*, s. 97; 'Îd, Muhammed, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁰ Râzî, *el-Metâlibü'l-Aliyye*, VII, 227-228, 275-277; Kevserî, *el-Makâlât*, s. 468-487; Himyerî, *a.g.e.*, s. 260-277, 349-416; Yavuz, "Tevessül", *DİA*, XXXXI, 7.

¹⁴¹ Enfâl, 8/33.

¹⁴² Hadis kaynaklarında bildirildiğine göre Hz. Âdem, işlediği hatanın affedilmesi için "Ya Rabbi! Muhammed'in, nezdindeki hakkı (makam ve mertebesi) hürmetine senden bağışlanmamı istiyorum" diyerek tevessülde bulunmuş, Allah da onun tövbesini kabul etmiştir. (Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 615; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, V, 488-489.) Hâkim, hadisin "sahih" olduğunu belirtiyor.

¹⁴³ Osman İbn Huneyf'ten (r.a) rivâyet edilen Hz. Peygamber (s.a.v) ile tevessül eden a'mâ kişinin gözünün açılmasını anlatan hadis: Bk. Tirmizî, "De'avât" 118 (V, 569); krş. İbn Mâce, "İkametu'-Salât" 189 (I, 441); Ahmed b. Hanbel, IV, 138. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 167-168; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 313.

¹⁴⁴ Bk. Buhârî, "Cuma", 34 (I, 223-224); "Merdâ", 6 (VII, 4); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 182-183.

¹⁴⁵ Bk. Tirmizî, "De'avât", 118 (V, 569); İbn Mâce, "İkametu'-Salât", 189 (II, 441); Ahmed b. Hanbel, IV, 138; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 167-168; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 313.

¹⁴⁶ Buhârî, "Eşribe", 30 (VI, 252); Müslim, "Eşribe", 88 (II, 1591); Ahmed b. Hanbel, IV, 138.

¹⁴⁷ Himyerî, *a.g.e.*, s.303-318, 416.

¹⁴⁸ Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, VI, 187; Himyerî, *a.g.e.*, s. 244.

Bu konuda karşıt görüşlere yer veren Âlûsî, vefatından sonra da Hz. Peygamber'i vesîle kılmak ve “*Allah’ım! Peygamberinin hatırına, onun yüzişüyü hürmetine şu ihtiyacımı gider; bu ihtiyacımın karşılanması hususunda Senin Habibine olan sevgini vesîle eyle.*” demekte bir sakınca olmadığını söyler. Çünkü bu sözün, bir kişinin muhtaç olduğu bir konuda “*Allah’ım! Senin rahmetini vesîle ederek istiyorum, rahmetini bu konuda vesîle eyle.*” demek arasında bir fark yoktur.¹⁴⁹ Ona göre, peygamberlerin dışındaki sâlih insanların vesîle kılınmasında da bir sakınca yoktur.¹⁵⁰ Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi İmam Şafî, Bağdat’ta İmam Azam’ın türbesine giderek “*Bu kabirde yatanın hürmetine*” diyerek onu vesîle etmiş¹⁵¹ ve dua ederken ehl-i beyti anarak dua etmiştir.¹⁵² Ayrıca İmam Mâlik (ö. 179/795), Hz. Peygamber’in kabrine yönelerek tevessülde bulunmakta bir sakınca olmadığına hükmetmiştir. Ehl-i sünnet’in çoğunluğu da aynı görüştedir.¹⁵³ Zira tevessül eden kişi, Cenâb-ı Hakk’a nazı geçen, O’nun reddetmeyeceği umulan birisi ile Allah’a müracaat etmiş olmaktadır. Yoksa yapılan, hâşâ o aracıya ibadet etmek, tapınmak değildir. Hz. Peygamber (s.a.v), a’mâ hadisinde olduğu gibi tevessülü bizzat kendisi tavsiye etmiştir. Eğer tevessül, başkasına ibadet etmek anlamına gelseydi hiç şüphesiz Allah Resûlü onu tavsiye etmezdi.

Diğer yandan ashaptan itibaren değişik ekollere mensup fıkıh, kelâm ve tasavvuf alanında pek çok âlimin Hz. Peygamber’le tevessülde bulunmayı meşrû bir uygulama olarak görmesi de bu konuda ayrı bir delildir.¹⁵⁴ Nitekim daha önce de belirtildiği gibi İbn Teymiyye dönemine kadar da bu konuda âlimler arasında tesbit edilen bir ihtilaf yoktur.¹⁵⁵ Dolayısıyla zikredilen mânada hayatta iken ve ölümlerinden sonra Hz. Peygamber’in yanı sıra veliler ve sâlih kulların zâtlarıyla tevessülde bulunmanın şirk kabul edilmesi isabetli görünmemektedir.¹⁵⁶ Çünkü tevessül ve istiğase, ölünün bizzat zâtıyla değil de Allah katındaki mertebesiyle yapıldığında meşrudur. Zira ölüm, hiçbir zaman Allah nezdindeki

¹⁴⁹ Âlûsî, Ebü’s-Senâ, *a.g.e.*, VI, 187.

¹⁵⁰ Âlûsî, Ebü’s-Senâ, *a.g.e.*, VI, 187.

¹⁵¹ Ahmed, Naim, *a.g.e.*, III, 288; Rifâ’î, *a.g.e.*, s. 339.

¹⁵² Rifâ’î, *a.g.e.*, s. 337.

¹⁵³ Kevserî, *Mahkü’t-Tekavvül*, s. 11-13.; Âlûsî, Ebü’s-Senâ, *a.g.e.*, VI, 128; Sübkî, *Şifâü’s-Sekam*, s. 134-143; Hısnî, *a.g.e.*, s. 407-455.

¹⁵⁴ Kevserî, *el-Makâlât*, s. 470; Himyerî, *a.g.e.*, s. 244, 275 vd.

¹⁵⁵ Sübkî, *Şifâü’s-Sekam*, s. 357; Bûtî, *a.g.e.*, s. 154-156.

¹⁵⁶ Bk. Yavuz, “Tevessül”, *DİA*, XXXX, 7-8. Nitekim bu konuda Zahid el-Kevserî şöyle der: “Bütün bu delillerden sonra ölmüş olsun hayatta olsun nebiler, veliler ve sâlihlerle tevessülde bulunmayı inkâr edip tevessül sebebiyle Müslümanları müşrik olmakla itham edenler, bu konuda aceleci, dikkatsiz ve sorumsuz davranmışlar demektir ve bunun zararı da yine kendilerine dönecektir.” Kevserî, *el-Makâlât*, s. 490.

rütbe ve dereceyi değiştirmez.¹⁵⁷ Ayrıca ehl-i kible olan, Allah'ın birliğine inanan birisini müşrik, kâfir olarak nitelendirmek câiz değildir;¹⁵⁸ aksi taktirde böyle bir niteleme, bu nitelermeleri yapan kişinin kendisini iman yönünden tehlikeye atması demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bir mü'mine “*sen mü'min değilsin*” denilmesi yasaklanmıştır;¹⁵⁹ Allah Resûlü (s.a.v) bu konuda ümmetini ikaz ederek şöyle buyurmuştur: “*Kim Müslüman kardeşine kâfir derse, muhakkak ki o kelime ikisinden birisine döner. Kendisine kâfir denilen kişi gerçekten kâfir ise onadır. Eğer kâfir değilse küfür, söylenenin üzerine döner.*”¹⁶⁰

Netice olarak muâsır âlimlerden Ramazan el-Bûtî'nin de dediği gibi, bize Allah Resûlü'nden (s.a.v), ashabından ve diğer seleften tevessül hakkında bu bilgiler ulaşmıştır. İbn Teymiyye'ye kadar da bu anlayış ve inanç böyle devam edegelmiştir. İbn Teymiyye, peygamberler ve sâlihlerle tevessülü, hayatlarında tevessül ve ölümlerinden sonra tevessül olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bunlardan birinci durumdaki tevessülün câiz, ikinci durumdaki tevessülün haram olduğunu söylemiştir. Halbuki selef âlimleri arasında bu meselede herhangi bir münakaşa veya ihtilafa rastlanmamaktadır. Bu konuda kaynaklarda bulunan bilgiler, bilinen ve yaygın olan olaylardır. Bu bilgiler incelendiğinde tevessülün hayatta olma ve ölümden sonralığıyla alakalı bir ayırma delâlet etmemektedir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki peygamberle veya sâlih kimselerle tevessül, onların Allah'ın elçisi veya Allah katında kıymetli bulunmalarından olup –hâşâ- maddi güçlerinden veya kudretlerinden dolayı değildir.¹⁶¹

Bununla birlikte dâr-ı bekâya göç eden peygamberler ve sâlih kimseler ile tevessülde bulunurken şirke yol açacak hususlara dikkat etmek ve onlardan kaçınmak gerekir. Özellikle temel itikadî bilgileri eksik olan kimselerin bu konuda bilgilendirilmesi zorunludur. Kişiyi şirke düşüren davranışların başında Allah'tan başka herhangi bir kimseye ulûhiyet niteliği atfetmek, ona dualarını sunmak, tevessülde bulunulan sâlih insana Allah'a duyulan sevgiye ve O'na gösterilen saygıya denk bir saygı göstermek, onu aşırı bir şekilde yüceltmek ve isteklerini Allah'ın değil onun karşılmasını beklemek gibi tutum ve davranışlar gelir.¹⁶² Bu anlamda bir uygulamayı Ehl-i sünnet âlimleri de tasvip

¹⁵⁷ Selvi v.dğr., *a.g.e.*, s. 139.

¹⁵⁸ Semerkandî, Ebû Muhammed Rüknuddîn, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁵⁹ Nisâ, 4/94.

¹⁶⁰ Buhârî, “Edeb”, 73 (VII, 97); Müslim, “Îmân”, 111 (I, 79); Tirmizî, “Îmân”, 16 (V, 22), Muvatta, “Kelâm”, 1 (II, 984).

¹⁶¹ Bûtî, *a.g.e.*, s. 154-156.

¹⁶² İbn Kayyim, *el-Medâric*, I, 375; Birgivî, *a.g.e.*, s. 28-29; Yavuz, “Tevessül”, *DİA*, XXXI, 7.

etmemişlerdir. Çünkü dinimizde iyi niyetle de olsa ziyaret esnasında bizzat ölüden yardım istenmesi, kabrin el ile selamlanması, mum ve ışık yakılması, elbiseden veya saçtan bir parça bağlanması, mektup bırakılması, kabre dokunup öpülmesi, etrafında tavaf eder gibi dönülmesi, kabrin üstüne mescit yapılması, kabre yönelik namaz kılınması, secde edilmesi gibi davranışlar yapılması ve bu şekilde ölüden medet umulması, kısmen câhiliye âdetlerinden olduğu, kısmen de tevhit inancına ters düştüğü için şirk değilse bile buna zemin oluşturma ihtimalinden dolayı çirkin görülmüş ve yasaklanmıştır.¹⁶³ Ancak bu tür yanlış uygulamalar esas alınarak kabir ziyaretlerinin, bu maksatla yolculuğa çıkmanın ve mezarlıklarda dua etmenin kayıtsız-şartsız reddedilmesi de doğru değildir. Zira kabir ziyaretinin şu faydalarından bahsedilir: 1. Ziyaret eden, ölümü ve âhireti hatırlar. 2. Sâlih kişilerin kabirlerini ziyaret, ruhlara ferahlık, yüce duygulara bereket sağlar. 3. Duaların kabulüne vesîle olur. 4. Ziyaret, zaman zaman bundan haberdar olan ölüleri memnun ettiği gibi ziyaret vesîlesiyle edilen dualar ve okunan âyetlerden istifade etmelerini sağlar.¹⁶⁴

Hâsılı ölümü ve âhireti hatırlatan kabir ziyareti ve orada Kur'ân okunup dua edilmesi, âdâbına riâyet edildiği, bid'at ve hurafelerden¹⁶⁵ uzak durulduğu takdirde dinen meşrudur ve tevhide aykırı değildir. Dolayısıyla Peygamber ve sâlih kimselerin zâtlarını olmasa da makamlarını, mevkillerini ve Allah'ın onlara olan sevgisini vesîle kılarak Allah'a dua edip istekte bulunmakta herhangi bir mahzur yoktur.

2. Meleklerle Tevessül

Melekler, peygamberlerden sonra Allah nezdinde en yüce mertebeye sahip olan varlıklardır.¹⁶⁶ Bu mertebelerinden dolayı bazı âlimler tarafından meleklerle de tevessülde

¹⁶³ Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, IV, 183 vd.; Toprak, *a.g.e.*, s. 442-443; Karaman, *a.g.e.*, s. 59. Gerçi toplumun bilgi ve inanç seviyesi arttıkça bu tür yanlış davranışlar gittikçe azalmaktadır. Nitekim farklı yaş, meslek ve eğitim seviyesinde olan insanlar arasında yapılan ölüm sonrasına ait günümüz halk inançlarıyla ilgili bir araştırmanın sonuçları da bu görüşü doğrulamaktadır. Yatırlara kurban kesme, mum yakma, çaput bağlama, dilek taşı ile dilek tuma vb. davranışlar, araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu tarafından (% 82,9) benimsenmediği ve ziyaretlerinde İslâm inanç esaslarına uygun şekilde davrandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu insanlar arasında şefaate inananların oranı ise % 59,9'dur. Geriye kalan % 40,1 oranındaki kişilerden bazıları şefaate hakkında fikir sahibi olmadıklarını bazıları da şefaate inanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bk. Pehlivan, Abdulhamid, *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı (İstanbul/Maltepe Örneği)*, (yüksek lisans tezi, 2005), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 213-215. Bu da toplumuzdaki insanlarda şefaate konusu hakkında bilgi eksikliği olduğunu ve doğru şefaate anlayışının ortaya konularak toplumun bilinçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

¹⁶⁴ Karaman, *a.g.e.*, s. 58-59.

¹⁶⁵ Kabir ziyaretinin âdâbı, bu konuda işlenen bid'at ve hurafelerle ilgili bk. Toprak, *a.g.e.*, s. 448-459, 476-501.

¹⁶⁶ Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 293.

bulunulabileceği ifade edilmiş ve şu âyetler delil gösterilmiştir:¹⁶⁷ “Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O’na inanırlar ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: “Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla ve onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vaad ettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen azîzsın, hakîmsin.”¹⁶⁸

Meleklerle tevessül konusunda delil olarak zikredilen ve Abdullah b. Mes’ûd’dan (r.a) rivâyet edilen bir hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Sizden birinin hayvanı ıssız bir yerde/çölde âniden kaybolup gittiği zaman, ‘Ey Allah’ın kulları, (hayvanımı) tutunuz!’ diye nidâ etsin. Çünkü yeryüzünde Allah’ın hazır kulu vardır, onu sizin için tutacaktır.”¹⁶⁹ Nevevî, bu hadisi¹⁷⁰ naklettikten sonra itimat ettiği bazı hocalarının ve kendisinin bu hadisi uyguladığını ve olumlu sonuç aldığını söyler.¹⁷¹ Ayrıca Taberânî de benzer bir tecrübe yaşadığını bildirir.¹⁷² Her ne kadar bu olaylar sübjektif olup genele teşmili noktasında ihtiyatlı yaklaşılsa ve Elbânî tarafından ciddi olarak eleştirilse de¹⁷³ bizzat yaşadıkları tecrübe ve tatbikatı anlatan her iki sika hadisçinin sözleri dikkate alınmalıdır.¹⁷⁴

Konuyla ilgili rivâyet edilen başka bir hadîs-i şerif de şöyledir: “Sizden birisi ıssız bir arâzide bir şeyi kaybettiğinde veya bir yardım istediğinde, ‘Ey Allah’ın kulları, bana yardım edin!’ desin. Çünkü Allah’ın bizim görmediğimiz kulları vardır.”¹⁷⁵ Bezzâr (ö.

¹⁶⁷ Meselâ bk. Alevî, Muhammed el-Malikî, *Mefâhîmü Yecibu en Tüsahhah*, Kâhire: Dâru Cevâmiü’l-Kelim, ts., s. 90-91; Rifâ’î, a.g.e, s. 149.

¹⁶⁸ Mü’min, 40/7-8.

¹⁶⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, X, 217; Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsîlî (ö. 307/919), *el-Müsned*, I-XIII, (nşr. Hüseyin Selim Esed), Dımaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1986, IX, 177; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, (ö. 676/1277), *el-Ezkâr el-Müntehâb min Kelâmi Seyyidi’l-Ebrâr*, İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1955, s. 201; Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, X, 132.

¹⁷⁰ Hadis, muhaddisler tarafından tenkite tabi tutulmuş ve “garib, zayıf” olduğu ifade edilmiştir. Bk. Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Za’ife*, II, 108-109; İbn Allân, a.g.e., V, 150.

¹⁷¹ Nevevî, *el-Ezkâr*, s. 201.

¹⁷² Sehâvî, Ebü’l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân (ö. 902/1496), *el-İbtihâc bi Ezkâri’l-Müsafiri’l-Hâcc*, (nşr. Ali Rıza b. Abdillâh), Medine: Mektebetü Leyyine, 1993, s. 38.

¹⁷³ Elbânî, Sehâvî’nin “Hadisin senedi zayıftır. Fakat Nevevî bunu kendisinin ve bazı büyük hocalarının tecrübe ettiğini söylemiştir.” (Sehâvî, a.g.e., s. 37) değerlendirmesi hakkında şöyle der: “İbadetler tecrübelerden alınmaz. Özellikle de bu hadiste olduğu gibi gaybî bir iş/hüküm hakkında olanlar. Öyleyse tecrübe ile bu hadisi sahih kılmaya meyletmek câiz olmaz. Nasıl olsun? Bazıları, sıkıntılar karşısında mevâtâ ile istiğâsenin cevazı konusunda bu hadise tutunmuştur. Bu ise hâlis bir şirktir.” (Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Za’ife*, II, 109).

¹⁷⁴ Güler, “Vesîle ve Tevessül”, a.g.d., s. 118.

¹⁷⁵ Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, X, 132. Heysemî, hadisi zikrettikten sonra ravilerinden bazılarının zayıf olduğunu belirtir.

292/904) ile Taberânî'nin (ö. 360/970) rivâyet ettiği ve Taberânî'nin ravilerinin sika olduğunu belirttiği hasen bir hadiste yardıma gelenlerin melekler olduğu açıklanmaktadır: “Allah’ın, hafaza melekleri dışında yeryüzünde melekleri vardır. Onlar, düşen ağaç yapraklarını (da) yazarlar. Sizden birisi ıssız bir yerde/çölde yolunu kaybedecek olursa, ‘Ey Allah’ın kulları, bana yardım edin.’ diye nida etsin!”¹⁷⁶

Ayrıca rivâyet edildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v), teheccüd kılmak için geceleyin kalktığında namaza şu dua ile başlıyordu: “Allahım, Ey Cebrail’in, Mikail’in ve İsrâfil’in Rabbi, göklerin ve yerin yaratıcısı Rabbim! Gayb âlemini de şehadet âlemini de (inceden inceye) bilen Rabbim, Sen kulların hangi konuda ihtilaf ettilerse, aralarında hükmedensin. Öyle ise onların ihtilaf ettikleri konuda, izninle beni hakka yönelt. Şüphesiz sen kimi diliyorsan, dosdoğru yola iletensin.”¹⁷⁷ Burada Hz. Peygamber’in (s.a.v), fazilet olarak kendisinden daha aşağıda olmalarına rağmen meleklerin isimlerini zikrederek Allah’a tevessülde bulunması dikkat çekicidir.¹⁷⁸ Demek ki, dua eden kişi Allah katında kendisinden faziletçe daha aşağıda olanla bile tevessülde bulunabilir. Vesîle edinilen kişi, dua edenden faziletçe aşağıda veya yukarıda olması fark etmez.¹⁷⁹ Buradan hareketle Allah Resûlü’nün yaptığı gibi melekler vesîle edilerek, onların nezdindeki değer ve mertebeleri hürmetine Allah’tan istekte bulunulabilir.

3. Kur’ân-ı Kerîm, Kutsal Zaman ve Mekânlarla Tevessül

İslâm dinine göre zaman ve mekanın kutsallığı, ancak Kur’ân ve Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından belirlenir.¹⁸⁰ Âyet ve hadislerde bildirildiğine göre bazı zaman ve mekânlar vardır ki diğerlerinden daha faziletli ve mübarektir.¹⁸¹ Zamanla tevessül, âyet ve hadislerde mübarek ve mukaddesliği bildirilen bu özel vakitleri vesîle ederek dua ve ibadette bulunup Allah’a yaklaşmaya ve O’nun rızasını elde etmeye çalışmaktır. Zira böyle zamanlarda yapılan duaların, diğer zamanlara göre Allah nezdinde daha makbul olduğuna

¹⁷⁶ Heysemî, *Mecme’u’z-Zevâid*, X, 132; Sehâvî, *a.g.e.*, s. 38; İbn Allân, *a.g.e.*, V, 151; *Elbânî, Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Za’îfe*, II, 111.

¹⁷⁷ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 200 (I, 534).

¹⁷⁸ Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 293.

¹⁷⁹ Çeker, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁸⁰ Güneş, Kâmil, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010, s. 87.

¹⁸¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Beyhakî, *Fezâilü’l-Evkât*, s. 77-520; İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328), Muhammed b. Abdilvehhâb b. Süleymân, *Mecmûatü’l-Tevhîd*, Mansûre: Dâru’l-Yakîn, 1993, s. 615-636; Zehebî Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Telhîsu Kitâbi’l-Mevzûât li-İbni’l-Cevzî*, (nşr. Ebü Temim Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed), Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1998, s. 161-165; Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 85-130, 135-193.

inanılmaktadır.¹⁸² Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şeriflerde kutsiyet ve faziletlerinden bahsedilen Muharrem,¹⁸³ Recep,¹⁸⁴ Şaban¹⁸⁵ ve Ramazan¹⁸⁶ ayları; Kur'ân'ın indirildiği ve bin aydan daha hayırlı olduğu bildirilen Kadir gecesi,¹⁸⁷ insanlara hidâyet rehberi olarak indirilen Kur'ân,¹⁸⁸ “mübarek, kutlu bir gece”¹⁸⁹ olarak vasıflandırılan Beraat gecesi,¹⁹⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v) miraca yükseldiği¹⁹¹ Miraç gecesi,¹⁹² hac günleri olan kamerî aylardan Zilhicce ayının ilk on gecesi,¹⁹³ arefe günü,¹⁹⁴ Cuma günü ve gecesi¹⁹⁵ Cuma gününe gizlenmiş olan icabet saati,¹⁹⁶ gecenin son üçte biri¹⁹⁷ ve farz namazlardan hemen sonraki vakit,¹⁹⁸ ezanla kamet arası,¹⁹⁹ secde ânı,²⁰⁰ iftar vakti²⁰¹ vb. gibi mübarek ve mukaddes vakitleri gözeterek yapılan dualar da zamanla tevessüle dâhildir. Allah Resûlü (s.a.v) bu vakitlerde diğer zamanlara göre daha çok ibadet ederek en güzel şekilde değerlendirmiş ve ümmetine de örnek olmuştur.²⁰² Mü'minler de Asr-ı saâdetten bu yana kutsal zamanlara ayrı bir önem vermekte, dua ve ibadetlerle geçirmeye çalışmaktadırlar.

¹⁸² Gazzâlî, *el-İhyâ*, I, 403; Turtûşî, *a.g.e.*, s. 145 vd; Beyhakî, *Fezâilü'l-Evkât*, s. 77-520; İbn Teymiyye, *Mecmuatü't-Tevhîd*, s. 615-636; Ünlü, Selman, *Bir Kutsi Dilekçe Dua*, İstanbul: Rehber Yayınları, 2005, s. 64; Bebek, Adil, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, s. 33.

¹⁸³ Ebû Dâvûd, “Savm”, 56 (II, 811).

¹⁸⁴ Hz. Enes'den: Resûlullah (s.a.v) Recep (ayı) girdiğinde şöyle dua ederdi: “Allah'ım! Recep ve Şaban'ı hakkımızda hayırlı ve mübarek kıl ve bizi Ramzan'a kavuştur.” (Ahmed b. Hanbel, I, 259)

¹⁸⁵ Müslim, “Sıyâm”, 175-177 (I, 810-811); Tirmizî, “Savm”, 37 (III, 113-114), İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 191 (I, 444-445); İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, “Sıyâm”, 22 (I, 309).

¹⁸⁶ Bakara, 2/185. Hz. Ebû Hüreyre 'den (r.a): Allah'ın Resûlü buyurdular ki: “İnanarak ve karşılığını Allah'tan umarak Ramazan'ı ibadetle geçiren kişinin geçmiş günahları bağışlanır.” (Buhârî, “İmân”, 27 (I, 14); Müslim, “Salât'ül Müsâfirîn”, 174 (I, 523).)

¹⁸⁷ Kadir, 97/1-3. Hadislerde inanarak ve karşılığını Allah'tan umarak Kadir gecesini ibadetle geçiren kimsenin geçmiş günahlarının bağışlanacağı müjdelenmiştir. (Bk. Buhârî, “Fadlu Leyleti'l-Kadr”, 1 (II, 253); Müslim, “Salât'ül Müsâfirîn” 175 (I, 524); Ebû Dâvûd, “Şehru Ramazan”, 1 (II, 103).

¹⁸⁸ Bakara, 2/185.

¹⁸⁹ Duhân, 44/3.

¹⁹⁰ Tirmizî, “Savm”, 39 (III, 116); İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 191 (I, 444).

¹⁹¹ Necm, 53/1-18.

¹⁹² Nesaî, “Salât”, 1 (I, 217-224); Ahmed b. Hanbel, V, 144.

¹⁹³ Fecr, 89/2.

¹⁹⁴ Tirmizî, “De'avât”, 122 (V, 572); Muvatta, “Hac”, 246 (I, 422).

¹⁹⁵ Cum'a, 62/9-10; Buhârî, “De'avât”, 61 (VII, 166); Müslim, “Cum'a”, 13-17 (I, 583-585); Ebû Dâvûd, “Vitr”, 26 (II, 184); İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 79 (I, 344-345); Tirmizî, “De'avât”, 114 (V, 563-565); Dârimî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 18 (II, 724).

¹⁹⁶ Buhârî, “Cum'a”, 37 (I, 224), “De'avât”, 61 (VII, 166); Müslim, “Cuma”, 13-16 (I, 583-584); Tirmizî, “Cum'a”, 2 (II, 361-362); Ebû Dâvûd, “Salat”, 200, 201 (I, 636); Nesâî, “Cum'a”, 45 (III, 115); İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 99 (I, 360).

¹⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/17; Zâriyât, 51/18; Hûd, 11/114; İsrâ, 17/78-80; Buhârî, “De'avât”, 14 (VII, 149-150); Müslim, “Müsâfirîn”, 168, 172 (I, 521, 523).

¹⁹⁸ Tirmizî, “De'avât”, 78 (V, 526-527), 113 (V, 562).

¹⁹⁹ Tirmizî, “De'avât”, 128 (V, 577); Ebû Dâvûd, “Salât”, 35 (I, 358-359).

²⁰⁰ Müslim, “Salât”, 207, 215 (I, 348, 350).

²⁰¹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 48 (I, 557).

²⁰² Bk. Ebû Dâvûd, “Savm”, 57, 59 (II, 812, 813); Nesâî, “Sıyâm”, 35-36, 70 (IV, 151-153, 199-205); Muvatta, “Sıyâm”, 34 (I, 299); İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 191 (I, 444).

Aynı zamanda kutsal zamanlara verilen önem, inançlı bir insan ile bu özel zamanları din dışı kabul eden ve sıradanlaştıran insan arasındaki farkı ortaya koymaktadır.²⁰³

Kutsal zaman ve mekanlarla tevessül hakkında âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlardan bazıları böyle zaman ve mekânlarla tevessülün câiz olmadığını söylemişler ve bu tür bir tevessül kimileri tarafından bid'at ve mekruh,²⁰⁴ kimileri tarafından da da şirk olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁵ Onlara göre Allah'ın semadaki veya yeryüzündeki herhangi bir mahlukuyla; Recep, Şaban ve Ramazan ayları, Kadir gecesi vb. gibi mübarek zamanlarla Kabe, Arafat vb. gibi mübarek mekânlarla yapılan tevessül, hiçbir varlığın Allah üstünde bir hakkı bulunmadığından dolayı meşrû değildir. Bu tür tevessülde bulunanlara işlenişine ve çeşidine göre nasihat, uyarı, ikna ve hatta öldürmeye varan yaptırımlar uygulanır.²⁰⁶

Bazı âlimlere göre ise istifade etmek için bu zamanları vesîle edip hassasiyet göstererek ibadet ve dua edilebilir.²⁰⁷ Zira kutsal zamanlarda yapılan amellerin sevabı diğer zamanlardan daha çoktur.²⁰⁸ Bu zamanların seçilerek onlara kutsallık verilmesi, tamamen ilâhî irade ve takdire bağlıdır. Fakat bu zamanlardan hakkıyla istifade, ancak onlarda yapılacak sâlih amellerle mümkün olacaktır.²⁰⁹ Dolayısıyla Allah yanında diğer zamanlardan daha kıymetli olan bu zamanlarda, “Allah'ım Kur'ân'ın indirildiği ve bin aydan daha hayırlı olan şu Ramazan ayı, Kadir Gecesi ve o gecede indirilen ve insanlara hidâyet rehberi olan Kur'ân hürmetine dua ve ibadetlerimizi kabul eyle.” şeklinde Allah'a dua edip isteklerimizi söylemekte herhangi bir sakınca olmadığı gibi böyle bir tevessül de tevhid inancına aykırı ve kişiyi şirke götürecek bir davranış değildir. Zira duada zamanı

²⁰³ Eliade, Mircea (ö. 1986), *Kutsal ve Dindışı*, (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları, 1991, s. 48-51; Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 87-88.

²⁰⁴ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz (1252/1836), *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-VIII, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984, VI, 397.

²⁰⁵ Bk. İbn Teymiyye, *el-Kâ'ide*, s. 50, 65, 168; a.mlf., *İbn Teymiyye Külliyyatı*, I-VI, (çev. Ahmet Önkâl v.dğr.), İstanbul: Tevhid Yayınları, 1986, I, 370; Muhammed b. Abdulvehhâb, *el-Kelimetü'n-Nâfia*, s. 315; Âlûsî, Ebü's-Senâ, a.g.e., VI, 183; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, VI, 371-372; Himyerî, a.g.e., s.356. 'Îd, a.g.e., s. 46-47.

²⁰⁶ Bk. İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, I, 370; a.mlf., *el-Kâ'ide*, s. 50, 65, 168; Muhammed b. Abdulvehhâb, *el-Kelimetü'n-Nâfia*, s. 315; Âlûsî, Ebü's-Senâ, a.g.e., VI, 183; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, VI, 371-372; Himyerî, a.g.e., s. 356. 'Îd, a.g.e., s. 46-47; Humeyyis, Muhammed b. Abdurrahmân, *Usûlü'd-Dîn 'Inde'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Riyâd: Dâru's-Samî'î, ts., s. 248-256; Rifâ'î, a.g.e., s. 184-185.

²⁰⁷ Bk. Beyhakî, *Fezâilü'l-Evkât*, s. 77-221; Çeker, a.g.e., s. 96-98; Ünlü, a.g.e., 2005, s. 64; Bebek, *Dua*, s. 33.

²⁰⁸ Bk. Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 90.

²⁰⁹ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed (ö. 1394/1973), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, y.y.: yay.y., ts., XV (XXX), 459; Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 90, 104.

önemli kılan husus, psikolojik olarak hazırlanma, dua esnasında ihlâs, huşu ve huzuru sağlamaya vesîle olması gibi özelliklerden kaynaklanmaktadır.²¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde faziletlerinden bahsedilen ve mukaddes olduğu bildirilen yerlere giderek oralarda ibadet edip dua etmek ve yapılan duanın kabul edilmesini ümit etmek ise mekân ile tevessüldür.²¹¹ Dinimize göre Mekke-i Mükerrreme ve çevresi, Medîne-i Münevvere, Mescid-i Haram (Kabe), Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ, Arafat, Tûr-i Sînâ ve çevresi mukaddes ve mübarek yerlerdir.²¹² Buralarda yapılan dualar, diğer mekânlarda yapılan dualardan çok farklı olup hem kabul olma ihtimali hem de elde edilecek sevap daha yüksektir.²¹³ Aslında İslâm dinine göre dua her yerde yapılabilir. Fakat bir mü'min, isterse Allah rızası için bu mübarek ve mukaddes yerlere gidip ibadetlerini yerine getirebilir ve “Allah'ım Kabe, Arafat hürmetine dualarımı ve ibadetlerimi kabul eyle, beni şu sıkıntıdan kurtar, bana şu ihtiyacımı lutfeyle” vb. şekilde bu mekanları vesîle ederek dua edebilir. Dua eden kişi bu mekanlarda dua ederken diğer yerlere göre psikolojik olarak daha iyi motive olabilir ve içinde bulunduğu mekandan olumlu olarak etkilenip duasını daha ihlaslı ve içten yapabilir.²¹⁴ Bununla birlikte bu mekanlarda dua ederken dua âdâbına riâyet etmek, tövbe ve dua etmek için bu mekanlara gitmeyi beklememek, bu mekanları ziyaret esnasında tevhide ihlal edebilecek hususlardan, bid'at ve hurafelerden uzak durmak ve duayla istenecek şeyleri sadece ve sadece Allah'tan istemek gerekir.

Konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak; insan, tabiatı itibarıyla zayıf bir varlıktır. Başına gelen değişik sıkıntı ve problemlerden kurtulup gönül rahatlığı içinde yaşamak, arzu ettiği şeyi elde etmek ve ulaşmak istediği hedefe ulaşmak için maddî-manevî bir vesîle aramak, insanın fitratında var olan bir duygudur. İşte bütün çeşitleriyle tevessülün, bu duygu ve düşüncenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.²¹⁵ Vesîle ve tevessülün hak olduğu, âyet ve hadislerle, sahabeden itibaren ümmetin uygulamasıyla sâbittir. İslâm âlimleri tarafından, Allah'ın isim ve sıfatları, hayatta olan sâlih kimselerin duası ve sâlih amel ile tevessül/şefaatt ittifakla kabul edilmiş,

²¹⁰ İbn Teymiyye, *İktidâü's-Sırâtü'l-Müstakîm li Muhalefeti Ashâbi'l-Cehîm*, I-II, (nşr. Nâsır b. Abdülkerîm), Riyâd: Şeriketü'l-Ubeykan, 1984, II, 653; Bebek, *Dua*, s. 34.

²¹¹ Bk. Beyhakî, *Fezâilü'l-Evkât*, s. s. 349-366; Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 132; Bebek, *Dua*, s. 34-36; Ünlü, *a.g.e.*, s. 70-72.

²¹² Bk. Bakara, 2/125-129; Âl-i İmrân, 3/96 (Bu âyet-i kerîmede Kabe için, Kur'ân için de kullanılan “hidâyet rehberi” ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir.); En'âm, 6/92; İbrahim, 14/35-37; Şûrâ, 42/7; Beled, 90/1.

²¹³ Bakara, 2/125, 158, 198-200, 203; Müslim, “Mesâcid”, 2 (I, 370), “Hac”, 395, 510-514 (I, 968, 1014-1015); Tirmizî, “De'avât”, 122 (V, 572); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 170.

²¹⁴ Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 198, 290-291; Bebek, *Dua*, s. 35.

²¹⁵ Güler, “Vesîle ve Tevessül”, *a.g.d.*, s. 83.

teşvik ve tavsiye edilmiştir. “Zât ile Tevessül” başlığı altında işlenen “Peygamber ve Sâlih Kimselerin Allah Nezdindeki Mertebesi İle Tevessül”, “Peygamber ve Sâlih Kimselerin Allah Nezdindeki Hakkı ile Tevessül” ve “Vefat Eden Peygamber ve Sâlih Kimselerle Tevessül” konularında ise âlimler arasında ihtilaflar olmuş ve münakaşalar yaşanmıştır. İbn Teymiyye ve onun görüşlerini benimseyen âlimler, tevhid inancını korumak gibi iyi bir niyetle -belki biraz da yaşadıkları dönemdeki uygulamalar sebebiyle- bu meselede ifrata düşerek²¹⁶ zât ile tevessül çeşitlerini kabul etmeyip, en hafif şekliyle “bid’at” olduğunu iddia etmişlerdir. Hatta daha ileri giderek, aslında mekruh olan hususları bile “şirk” kapsamına alarak İslâmiyeti taklid ederek öğrenen çok sayıdaki insanın görüş ve davranışını şirk saymışlar, hatta onları cahiliye döneminin putperest Araplarıyla aynı kefeye koyarak öldürülmelerini bile câiz görecektense kadar aşırı gitmişlerdir.²¹⁷ Başta Sübkî olmak üzere Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu ise bu tevessül çeşitlerini kabul etmekle kalmamış, tavsiye ve teşvik etmişlerdir. Ayrıca, mübarek zaman ve mekânlar gibi Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber tarafından değer atfedilmiş şeylerle de tevessülde bulunulabileceğini ifade etmişlerdir.

Tevessül hakkındaki tartışmalar incelendiğinde anlaşılmaktadır ki her iki taraf da kendilerini haklı çıkaracak deliller ortaya koymuş veya aynı delilleri farklı şekillerde yorumlamışlardır. Fakat bir tarafın kendine göre haklı olması diğer tarafın haksız olmasına delâlet etmez; hele hele onu dinden çıkararak bu görüşünden dolayı müşriklikle itham etmek, mü’minlere hiçbir zaman fayda getirmez; tam tersine aralarındaki kardeşlik bağlarının kopmasına, birlik ve beraberliklerinin dağılmasına sebep olur.

Bu konuda en büyük tartışma, zât ile, özellikle de ölen kimselerle tevessül konusunda olmuştur. Hâlbuki ölümler ile tevessülün lüzum ve zaruretine dair bir nass yoktur ve bunu inkâr eden de Ehl-i sünnet câmiasından çıkmaz. Aynı zamanda Allah’a tevhid inancını ihlâl edebilecek davranışlarda bulunmadan, O’nun sevdiği bilinen veya öyle hüsn-ü zan edilen ölü veya hayatta olan sâlih bir kimse vesîle kılınarak Allah’a dua etmek mânasında bir tevessülü meneden nass da yoktur; dolayısıyla bu yola gidenler de kınanamaz ve müşrik olmakla itham edilemez. Asıl kınanması gereken ise bu meseleyi bir ayrımcılık konusu yapmaktır.²¹⁸ Öyle ise bu konuda birlik ve beraberliği sağlamak bakımından izlenmesi gereken insafî yol, İslâm’ın temel prensiplerine muhalif olmamak

²¹⁶ Bk. Karaman, *a.g.e.*, s. 61.

²¹⁷ Bk. Muhammed b. Abdilvehhab, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 48 vd; Uludağ, Süleyman, *Kelam İlmi ve İslâm Akâidi (Teftazânî, Şerhu’l-Akâid)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, 16. Dipnot, s. 268.

²¹⁸ Karaman, *a.g.e.*, s. 61.

şartıyla herkesin görüşüne değer vermek, düşüncesine saygı göstermek ve gerçek yanlışlığın Müslümanlar arasında bölünme ve düşmanlığın doğmasına yol açmak olduğunu vurgulamaktır.

Şurası bir gerçektir ki hem ülkemizde hem de diğer Müslüman ülkelerde Kur'ân ve Sünnet'in ölçüleriyle bağdaşmayan, hem mutasavvıfların hem de diğer âlimlerin tasvip etmeyeceği şekilde kabir ziyaretleri yapılmakta, pek çok bid'at ve hurafe davranışlar sergilenmektedir. Önemli olan bu gibi dinin prensiplerine uygun olmayan tutum ve davranışların ıslahına çalışmaktır.²¹⁹ Bunun için de insanların, dinin aslî kaynaklarına uygun bir şekilde bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu da vesîle/şefaathat konusunun teferruatlı bir şekilde araştırılıp ortaya konmasının ve insanların bu konuda bilgilendirilmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

II. ADÂLET İLKESİ BAKIMINDAN ŞEFAAT

Günahkârlara şefaathat edilmesi, adalet konusuyla yakından ilişkilidir. Onun için bu başlık altında öncelikle kısaca adalet kavramı üzerinde durmaya; daha sonra ise küçük ve büyük günah sahibi kimselere şefaathat konusundaki görüşleri ve bu alanda yapılan tartışmaları ortaya koymaya çalışacağız.

“Adl” kökünden türeyen bir masdar-isim olan adâlet, sözlükte “eşit olmak, eşit kılmak, hakka göre hüküm vermek, davranış ve hükümde doğru olmak” gibi anlamlara gelir. Adâlet kelimesinin kökü olan “Adl” ise “Adele” fiilinin masdarı olup sözlükte “doğru olmak, doğru davranmak, eşitlemek, adaletle hükmetmek” gibi mânalara gelen ve zulmün zıddı olan bir kelimedir. Ayrıca “adl” kelimesi isim olarak, “doğruluk, adâlet ve hakkâniyet” anlamlarında; sıfat olarak ise “haktan başkasını yapmayan ve söylemeyen, asla zulmetmeyen, çok âdil” anlamlarında kullanılır.²²⁰

Hadîs-i şerifte bildirildiğine göre adl, Allah'ın doksan dokuz isminden biridir.²²¹ Adl kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın adalet sıfatını ifade eder mahiyette kullanılmamış; sadece bir âyette²²² Allah'ın sözünün adaletli olduğu belirtilmiştir. Fakat pek çok âyette yüce Allah, adâletin zıddı olan zulümden tenzih edilmiş, bunun yanısıra “adl” anlamına gelen “kıst” da Kur'ân'da ve hadislerde Allah hakkında kullanılmıştır.²²³ Hz. Peygamber

²¹⁹ Toprak, *a.g.e.*, s. 440-441.

²²⁰ İbn Manzûr, “adl” md., *a.g.e.*, XI, 430; Râgıb el-İsfahânî, “adl” md., *a.g.e.*, s. 551-552; Fîrûzâbâdî, “adl” md., *a.g.e.*, s. 1331-1332; Topaloğlu-Çelebi, “adl” md., *Kelam Terimleri*, s. 14.

²²¹ Bk. Tirmizî, “De'avât”, 82 (V, 531).

²²² Bk. En'âm, 6/115.

²²³ Bk. Âl-i İmrân, 3/18; Yûnus, 10/4, 47, 54; Tirmizî, “De'avât”, 82 (V, 531); İbn Mâce, “Duâ”, 10 (II, 1270).

de (s.a.v) bir duasında “Allah’ım! Bana yönelik tasarrufların ve hakkımda verdiğin hükümler, daima geçerli ve âdildir.”²²⁴ buyurarak Allah’ın âdil olduğunu ifade etmiştir. İslâm âlimleri, Allah’ın âdil olduğu konusunda ittifak etmişlerse de adl sıfatının yorumu konusunda Mu’tezile âlimleri, diğer İslâm âlimlerinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır.²²⁵ Mezheplerin bu konudaki görüşlerini ele alırken ilgili başlıklar altında âlimlerin farklı değerlendirmeleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

İslâm âlimleri, Hz. Peygamber’in (s.a.v) mü’minler için şefaatinin sabit olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Tartışma konusu olan husus ise şefaatin kimin hakkında geçerli olduğu ve etkisi hakkındadır.²²⁶ Şimdi de bu konudaki görüşleri inceleyelim:

A. Küçük Günah İşleyenlere Şefaet

Hâricîler, ameli imandan bir cüz olarak kabul etmiş ve küçük günah kavramını reddetmişlerdir. Onlara göre bütün günahlar büyüktür ve büyük günah işlemek de küfürdür.²²⁷ Bu anlayışlarıyla Hâricîler, kişiyi imandan çıkarma konusunda küçük-büyük demeden günahların hepsini aynı kategori içinde değerlendirmişlerdir. Onlar, görüşlerine Allah ve Resûlüne isyan edip Allah’ın sınırlarını aşanların ebedî kalmak üzere ateşe konulacağını,²²⁸ ve Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm bildirdikten sonra, hiçbir müminin, o konuda başka bir tercihte bulunma hakkının olmadığını; Allah ve Resûlüne isyan edenin ise sapıklığa düşmüş olacağını²²⁹ bildiren âyetleri delil göstermişlerdir. Hâricîler, herhangi bir ayırım yapmaksızın bütün günahların, kişiyi âsi yapma ve buna bağlı olarak dalalete düşürme ve cehennemde ebedî olarak kalmayı sağlama hususunda aynı olması gerektiğini iddia ederler.²³⁰ Onlar, bütün günahları büyük kabul ettikleri ve günahkâr bir kimseyi de kâfir olarak niteledikleri için onların görüşlerine yer veren kaynaklarda küçük günah işleyen kimselere şefaet konusuyla ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.²³¹ Hâricîlerin büyük günah işleyen kişilerle ilgili görüşleri, delilleri ve

²²⁴ Ahmed b. Hanbel, I, 391, 452.

²²⁵ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 299 vd.; Toplaloğlu, “Adl”, *DİA*, I, 387; Kılavuz, Ahmet Saim, “Adl”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, I, 387-388.

²²⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 688.

²²⁷ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, I, 168, 170; Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 517-519; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 632; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 114, 122.

²²⁸ Nisâ, 4/14.

²²⁹ Ahzâb, 33/36.

²³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 517.

²³¹ Bk. Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, I, 168, 170, 204; Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed (ö. 429/1037), *el-Fark Beyne’l-Fırâk ve Beyânü’l-Fırkati’n-Nâciye minhüm*, (nşr. Zâhid el-

şefaata konusuna bakışları hakkında “Büyük Günah İşleyen Kimselere Şefaata” başlıklı bölümde ayrıntılı bilgi verileceği için burada üzerinde durmuyoruz.

Mürcie, günahların küçük ve büyük günah şeklinde sınıflandırılması konusunda iki gruba ayrılmıştır. Onlardan bir kısmı, günahların bu şekilde ikiye ayrılmasını kabul ederken; Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833) ve taraftarları bu ayrımı doğru bulmaz. Onlara göre kulun Allah’a karşı isyan anlamına gelen her davranışı, büyük günahdır.²³² Böyle bir taksim kabul edildiği takdirde ise küçük günahlar, Mu‘tezile’nin iddia ettiği gibi büyük günahlardan kaçınmakla değil ancak iyilik (hasenât) yapmakla bağışlanır.²³³ Mürcie’ye göre günah işlemeyen ve günah işlese de ölmeden tövbe eden kimseler cennetlidir. Onlar, büyük günah sahibi kimsenin cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olacağı hükmünü ise âhirete ertelemişlerdir. Allah Teâlâ, onları dilerse affeder, dilerse cezalandırır. Mürcie âlimlerinin çoğunluğu, günahkâr kimselerin cehenneme girmeleri halinde orada ebedî olarak kalmayacakları; Allah’ın mağfireti ve Hz. Peygamber’in şefaatiyle cehennemden çıkarılıp cennete konulacakları kanaatindeydi.²³⁴ Onların mürtekip-i kebire hakkındaki görüşleri üzerinde “Büyük Günah Sahibi Kimselere Şefaata” başlığı altında ayrıca durulacaktır.

Mu‘tezile, bütün günahları büyük kabul eden Hâricîlere karşı çıkmış ve bazı âyet-i kerîmeleri²³⁵ delil göstererek günahları küçük (sağîre) ve büyük (kebîre) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Onlara göre büyük günah, “işleyeninin günahının sevabından daha çok olması; küçük günah ise işleyeninin sevabının günahından daha çok olması durumundan ibarettir.”²³⁶ Mu‘tezile âlimleri, günahların küçük ve büyük şeklinde ikiye ayrılması konusunda hemfikir olsalar da bunun nasıl tespit edileceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Meşhur Mu‘tezile âlimlerinden Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916),²³⁷ günahların ancak dinin

Kevserî), y.y : yay.y., 1948, s. 45; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 114, 122; Teftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 178.

²³² Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, s. 225, 231. Fahreddin Râzî, Nisâ sûresinin otuzbirinci âyetinin tefsirinde Saîd b. Cübeyr’den (r.a) naklen Abdullah İbn Abbas’ın (r.a) kendisiyle Allah’a isyan edilen her şeyin büyük günah olduğuna dair görüşünü zikrettikten sonra bu görüşün birkaç yönden zayıf olduğunu deliller getirerek açıklar. (Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, X, 60)

²³³ Kılavuz, Ahmet Saim, “Bişr b. Gıyâs”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, VI, 220.

²³⁴ Bk. Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, s. 229-230; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 139 vd.

²³⁵ Nisâ, 4/48; Kehf, 18/49; Kamer, 54/53; Hucurât, 49/7; Necm, 53/32.

²³⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 632.

²³⁷ Ebû Alî Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî. Mu‘tezile’nin Basra ekolü âlimlerinden olup Kelâm, Tefsir ve Fıkıh âlimidir. (Hakkında bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbar, Ebû’l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed, *Fazlû’l-İ’tizâl ve Tabakâtü’l-Mu‘tezile*, (nşr. Fuad Seyyid), Tunus: 1974, s. 287; Yavuz, Yusuf Şevki, “Cübbâî, Ebû Ali”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, VIII, 99-102.)

bildirmesiyle “küçük” ve “büyük” şeklinde nitelendirilebileceğini söylerken;²³⁸ Kâdî Abdülcebbâr, insanları küçük günahları işlemeye teşvik etmek anlamına geleceği için Allah Teâlâ'nın hangi günahın küçük, hangi günahın büyük olduğunu bildirmesinin câiz olmadığını belirtmiştir.²³⁹

Mu'tezile âlimleri arasında, küçük günah sahibi kimselere şefaath konusunda da ihtilaf vardır. Ebû Ali el-Cübbâî, büyük günahattan sakınmanın, küçük günahların affedilmesi için yeterli olmadığını; bununla birlikte tövbe etmenin de gerektiğini söyler. Ona göre kişinin hayatı boyunca işlediği sevap ve günahlardan hangisi fazla ise az olanı yok eder.²⁴⁰ Babası Ebû Ali el-Cübbâî gibi Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden birisi olan Ebû Hâşim el-Cübbâî'ye (ö. 321/933)²⁴¹ göre de, küçük günahların bağışlanması, büyük günahlardan kaçınmakla değil, tövbe ile gerçekleşir.²⁴² Fakat o, hesap gününde insanların günahlarının sevapları karşılığında silinmesinin câiz olmadığı kanaatindeydi.²⁴³ Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50 [?])²⁴⁴ ise büyük günahlardan kaçınanların küçük günahları, hakedilerek değil, ilâhî lütuf olarak affedileceğinden dolayı küçük günah sahiplerinin cezalandırılacakları görüşündedir.²⁴⁵ Bu görüşünden hareketle o, âhirette şefaatin sadece küçük günah sahibi kimseler için gerçekleşeceğini söylemiştir. Fakat onun bu görüşü, Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir.²⁴⁶ Onlar, büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahların affedileceğini bildiren âyete²⁴⁷ dayanarak küçük günah işleyen kimselerin, büyük günahlardan kaçındıkları takdirde cezalandırılmalarının câiz olmadığı kanaatine varmışlardır.²⁴⁸ Dolayısıyla onlara göre bu

²³⁸ Yavuz, “Cübbâî, Ebû Ali”, *DİA*, VIII, 101.

²³⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 636-637.

²⁴⁰ Yavuz, “Cübbâî, Ebû Ali”, *DİA*, VIII, 101.

²⁴¹ Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Cübbâî. Mu'tezile'nin önce gelen âlimlerinden biri olup Behşemiyye fırkasının reisidir. (Hakkında bilgi için bk. Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 304; İlhan, Avni, “Ebû Hâşim el-Cübbâî”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, X, 146-147.)

²⁴² Basra Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâmcılarından biri olan Abbâd b. Süleymân es-Saymerî de (ö. 250/864) aynı kanaattedir. Bk. İbnü'l-Murtezâ, *Kitâbü'l-Kalâid*, s. 126.

²⁴³ İlhan, “Ebû Hâşim el-Cübbâî”, *DİA*, X, 147.

²⁴⁴ Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Basrî. Basra ekolünün kurucusu olan, Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ve Amr b. Ubeyd'den (ö. 144/761) sonra Mu'tezile'nin itikadî mezhep haline gelmesinde oldukça önemli rol oyanayan Mu'tezilî âlimdir. (Hakkında bilgi için bk. Kâ'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (ö. 319/931), *Bâbü Zikri'l-Mu'tezile min "Makâlâti'l-İslâmiyyîn"* (*Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1974, s. 69-70; Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 254; Yurdagür, Metin, “Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, X, 330-332.)

²⁴⁵ Eş'arî, *Makâlâti'l-İslâmiyyîn*, I, 330, 333; krş. Yurdagür, “Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf”, *DİA*, X, 331.

²⁴⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 691-692; Hasan Han, *Delîlü't-Tâlib*, s. 300; Yavuz, “Şefaath”, XXXVIII, 413.

²⁴⁷ Bk. Nisâ, 4/31.

²⁴⁸ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 62-63; İbnü'l-Murtezâ, *Kitâbü'l-Kalâid*, s. 126.

kimseler, Allah tarafından zaten bağışlanacakları için mağfiret anlamında bir şefaate ihtiyaçları olmayacaktır. Bu kimseler, derecelerinin yükseltilmesi anlamında bir şefaate erişeceklerdir.²⁴⁹

Ebû Bekir el-Esam (ö. 225/756 civ.)²⁵⁰ ise Cenâb-ı Hakk'ın “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.”²⁵¹ âyetinde dilediği kimseyi bağışlayacağını vaad ettiğini belirterek Allah'ın bu va'dinin küçük günahlar hakkında olduğunu söyler. O, bu görüşüne “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz.”²⁵² âyetini delil gösterir. Ona göre ilâhî azap haberi, büyük günahlar hakkında sabit olduğuna göre âyette vadedilen hususun küçük günahlar hakkında olduğu ortaya çıkar.²⁵³ Bu görüşüyle Ebû Bekir el-Esam'ın da mezhebinin genel görüşü doğrultusunda küçük günah sahibi kimseler için şefaatin geçerli olmadığı kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır.

İmam Mâtürîdî, Ebû Bekir el-Esam'ın bu iddiasına üç madde halinde cevap verir:

Birincisi: İmam Mâtürîdî, sözü edilen azab tehdidinin haramları helal telakki etme, ayrıca Allah'ın emir ve yasağını hafife alma mânasına yorumlanabileceğini belirtir. Dolayısıyla Mâtürîdî, söz konusu âyetin (Nisâ, 4/48) beyanına dayanılarak ümit beslenen bağışlanmanın göz ardı edilmesini ve bunun sonucu olarak hem küçük hem de büyük günaha yönelik bulunan azap haberi sebebiyle bütün bağışlanma ümitlerinin ortadan kalkmasını isabetli görmemektedir. Ona göre burada uygulanması gereken yöntem, küçük ve büyük günahların af kapsamına girmesi hususunda kesin hüküm vermemektir. Buna karşılık ortada ikisini de kapsayacak bir af ihtimali varken sadece biri (küçük günah) hakkında kesin hüküm verip diğerini ihtimal dışında tutmak, delilsiz hüküm vermek anlamına gelir.

İkincisi: İmam Mâtürîdî'ye göre söz konusu âyet-i kerîme (en-Nisa, 4/48), bağışlanma ihtimali bulunan ve bulunmayan günahları birbirinden ayırmaya yöneliktir. Âyet, küçük günahlara münhasır kılınca (bağışlanmaz diye) şirk kavramının belirlenmesinin bir anlamı kalmaz ve mağfirete konu teşkil eden günah, muhatapça meçhul

²⁴⁹ Râzî, *et-Tefsîr*, X, 64; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 181; Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, s. 339-340.

²⁵⁰ Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam, Mu'tezilî Fıkıh ve Tefsir âlimi olup Tefsir ve Kelam alanında eserleri vardır. (Bk. Kâdî Abdülcebbâr, *el-Münye ve'l-Emel*, (der. Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ; nşr. İsmüddîn Muhammed Ali), İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1985, s. 52, Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, s. 69.)

²⁵¹ Nisâ, 4/48.

²⁵² Nisâ, 4/31.

²⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 590.

kalır. Aslında bu âyette anlatılmak istenen husus, azap konusu değil, af ve setr kapsamında bağışlanmanın gerçekleşebileceğidir. Af ve setr de ya işlenen sevapların mükafatı olarak veya bir süre azap edilmek şeklinde gerçekleşir. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde anlatıldığı gibi: *“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz.”*²⁵⁴

Üçüncüsü: İmam Mâtürîdî, sözkonusu âyetteki *“dilediği kimse(ler)”*²⁵⁵ ifadesine dikkat çekerek bu ifadenin bağışlanacak günahları değil, affedilecek insanları dile getirmeyi amaçladığını belirtir. Bu sebeple de kişilerden söz eden âyetin içeriğini günahlara münhasır kılmanın isabetli olmadığını vurgular. Mâtürîdî, konuyla ilgili açıklamasının devamında şöyle der: *“Kur’ân-ı Kerîm’deki vaîd âyetlerinin muhtevasında, kimler hakkında geldikleri konusunda bilgi mevcuttur. Yukarıda sözü edilen âyette ise böyle bir belirleme bulunmamaktadır; dolayısıyla bu ihtimalli durum tercih edilmeye daha layıktır. Ayrıca âyette Allah *“dilediği kimse(ler)”* buyurmuştur. Mu‘tezile’ye göre küçük günahlar vaad ile değil, sistem gereği Allah’ın lutfu ve ihsanı ile bağışlanır. Nisâ âyeti ise af konusunu açıklığa kavuşturmaya yöneliktir. Mu‘tezile’nin iddiasına göre Nisâ sûresindeki 48. âyetin şirk ile onun aşağısında kalan günahları, yine aynı sûrenin 31. âyetinin büyük günahlarla diğerlerini ayırma konumları ortadan kalkar ve söz *“tövbe edilmeyen her günah ebedîyen cehennemde kalma sonucunu doğurur.”* şeklindeki bir hükme bağlanır. Bunun isabetsiz olduğu ise konuya vakıf olan herkes için apaçıktır.”*²⁵⁶

Günahları küçük ve büyük günahlar olarak sınıflandıran²⁵⁷ Ehl-i sünnet’e göre Allah Teâlâ, ilâhî iradesiyle dilerse -büyük günah işlemekten sakınsın veya sakınmasın- küçük günah işleyen kimseyi cezalandırabilir. Çünkü böyle bir kimse, şu âyetlerin kapsamına girmektedir:²⁵⁸ *“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını dilediği kimseler için bağışlar.”*²⁵⁹, *“Artık kitap ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, *“Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!”* dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını*

²⁵⁴ Nisâ, 4/31.

²⁵⁵ Nisâ, 4/48.

²⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 591-592.

²⁵⁷ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, X, 61-62. Bu konuda *“Artık kitap ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, *“Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!”* dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”* (Kehf, 18/49) ve *“Büyük küçük hepsi satır satır yazılmıştır.”* (Kamer, 54/53) âyetleri delil gösterilmiştir.

²⁵⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 181.

²⁵⁹ Nisâ, 4/116.

*karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.*²⁶⁰ Büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahların bağışlanmasının vacip olacağını söyleyen Mu'tezile'nin aksine Ehl-i sünnet'e göre Allah'a hiçbir şey vâcib olmadığı için böyle bir af ve mağfiret, tamamen Allah'ın bir lütfu ve ihsanıdır.²⁶¹ Dolayısıyla büyük günahlardan kaçınan ve kasıtlı olarak günah işlemekten sakınan mü'minin küçük günahları, Allah'ın lütuf ve ihsanıyla mağfiret olunur.²⁶²

İmam Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* isimli eserinde ilâhî gazap ve cezaya sebep teşkil eden küçük günahlar (zellât) için şefaatin söz konusu olduğunu; bu tür günahları işleyen kimsenin, iyilerin ve yüce Allah'ın razı olduğu kimselerin şefaatiyle bağışlanacağını bildirir.²⁶³ Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın hem kendisi hem de bütün mü'minler için bağışlanma dilemesini emrettiği ayetteki²⁶⁴ mağfiret isteğinin büyük günahlar değil küçük günahlar hakkında olduğunu iddia eden ve bu görüşlerini hamele-i arş meleklerinin yaptığı duada geçen "*tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla*"²⁶⁵ ifadeleriyle delillendirerek tövbe etmeden ölenler hakkında mağfiret ve şfaat olmayacağını söyleyen Mu'tezile'nin görüşünü eleştirir. Mâtürîdî, onların kurtuluşu sadece amellere dayandırdıklarını, Allah'ın rahmeti ve şefaatchilerin şefaatiyle kurtuluşu görmezden geldiklerini belirtir. Ona göre böyle bir anlayış, her an taat üzere olmayı ve göz açıp kapatma süresince olsun Allah'a isyan etmemeyi gerektirir.²⁶⁶ Böyle bir şeyin ise insan takatini aşan bir durum olacağı aşikârdır. Ehl-i sünnet ise kurtuluşun sadece amellerle değil Allah'ın rahmeti ve O'nun razı olduğu kimselerin şefaatiyle olacağına inanmaktadır.²⁶⁷ Bu şekildeki bir inanç ise kişinin zihnini yaptığı sâlih amellerle meşgul edip onlara güvenmeksizin Allah'ın lütuf ve ikramlarını elde edebilmek için günah ve kötülüklerin bütün çeşitlerinden uzak durmayı ve her türlü iyilik ve taati işlemeyi gerektirir.²⁶⁸

Teftazânî, küçük günahların mutlak olarak affolunacağını söyleyen Mu'tezile'ye karşı çıkar ve onların görüşlerinin geçersiz olduğunu ifade eder. Çünkü büyük günahlardan

²⁶⁰ Kehf, 18/49.

²⁶¹ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, X, 64.

²⁶² Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1345.

²⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587.

²⁶⁴ Bk. Muhammed, 47/19.

²⁶⁵ Mü'min, 40/7.

²⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XIII, 13.

²⁶⁷ Mâtürîdî, Ehl-i sünnet'in bu görüşlerine Allah'ın rahmeti olmadan hiç kimsenin, hatta kendisinin bile cennete giremeyeceğini ancak Allah'ın rahmetiyle kendisini himaye ettiğini bildiren hadis (Bk. Buhârî, "Rikâk", 18 (VII, 181); Müslim, "Sıfatü'l-Cennet", 73 (III, 2170); Ahmed b. Hanbel, III, 52.) delil olduğunu belirtir. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XIII, 14; krş. Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, XIII, 72.

²⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XIII, 13-14.

kaçınıp küçük günah işleyen kimseler, Mu'tezile'ye göre azabı zaten haketmezler. Bu durumda affın bir mânası yoktur.²⁶⁹

Fahredden er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* isimli eserinde söz konusu âyetin (Nisâ, 4/31) tefsirinde Mu'tezile'ye cevap mahiyetinde sadece büyük günahlardan kaçınmanın cennete girmeyi gerektirmeyeceğini; bununla birlikte mutlaka itaatin de şart olduğunu belirtir. Dolayısıyla ona göre âyetin anlamını, “Bütün farzları yerine getirir ve bütün günahlardan kaçınırsanız, küçük günahlarınızı bağışlar ve sizi cennete sokarız.” şeklinde takdir etmek gerekir. Râzî, farzları yerine getirip günahlardan kaçınmanın, cennete girmeyi gerektiren sebeplerden sadece birisi olduğunu zikrettikten sonra asıl ve en önemli sebebin, “Söyle onlara, Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir!”²⁷⁰ âyetinde de belirtildiği üzere Allah'ın fazlı, keremi ve rahmeti olduğunu bildirir.²⁷¹ Biz de bu vesîlelere bir üçüncüsünü eklemek isteriz ki o da yine Allah'ın rahmet ve mağfiretinin bir tecellisinden ibaret olan şefaattir. Zira Hz. Peygamber ve Allah'ın şefaati yetkisi vereceği diğer iyi kullar, günahkâr mü'minler için şefaati edecek ve böylelikle onlar da Allah'ın mağfiretine erişerek cennete girebilme imkanına kavuşacaklardır. Nitekim “Şefaati, ümmetinden büyük günah sahipleri içindir.”²⁷² hadisi de bu konuya işaret etmektedir.

Günümüz âlimlerinden Abdullah Herarî ise *İzhârü'l-Akâdeti's-Sünniyye bi Şerhi'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, isimli eserinde “Şefaati, ümmetinden büyük günah sahipleri içindir.”²⁷³ hadisini delil göstererek büyük günah işlemeyen kimselerin, cehenneme girmeyeceklerinden dolayı ne kıyamet gününde ne de insanlardan bir kısmının cehenneme girmesinden sonra şefaate ihtiyaçlarının olmayacağını ifade eder.²⁷⁴ Bu görüşüyle Abdullah Herarî'nin şefaati çeşitlerinden sadece cehenneme girmeyi hakeden büyük günah sahibi kimselere yapılacak olanı esas aldığı anlaşılmaktadır. Oysa ki Tahâvî'nin aynı sözlerini *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye* isimli eserinde şerh eden İbn Ebi'l-İz, burada sekiz ayrı şefaati türünden bahseder ve büyük günah sahibi kimselere yapılacak olanı sekizinci sırada zikreder.²⁷⁵ “Hadislerde Şefaati” başlığı altında geniş bir şekilde arzedildiği gibi,

²⁶⁹ Tefâtânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 184.

²⁷⁰ Yûnus, 10/58.

²⁷¹ Râzî, *et-Tefsîr*, X, 64.

²⁷² Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 11 (IV, 625); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, III, 213.

²⁷³ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 11 (IV, 625); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, III, 213.

²⁷⁴ Herarî, *a.g.e.*, s. 184.

²⁷⁵ İbn Ebi'l-İz, *a.g.e.*, s. 282-290.

mahşer yerinde hesabın bir an önce başlaması için peygamberler de dahil olmak üzere bütün insanlığın Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatine ihtiyacı olacaktır.²⁷⁶ Ayrıca Allah Resûlü'nün, mü'minlerden bir kısmının hesaba çekilmeden cennete girmesi için yapacağı şefaatten,²⁷⁷ makam-mevkilerinin yükselmesi ve nimetlerinin çeşitlenmesi için cennetliklere yapacağı²⁷⁸ şefaate kadar, onun, aralarında büyük günah işlemeyen muttakî kimselerin de bulunduğu mü'minler topluluğuna şefaet edeceği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak küçük günah sahibi kimselere şefaet konusunda âlimlerin farklı kanaatlere sahip oldukları görülmektedir. Hâricîler ile Mürcie'den Bîşr b. Gıyâs taraftarlarının, günahların tümünü büyük olarak kabul etmeleri ve büyük günah işleyen kimseleri kâfir ilan edip ebedî olarak cehenneme mahkum ederek şefaatten mahrum etmeleri, naslarla da çeliştiğinden dolayı isabetli değildir. Mu'tezile'nin, küçük günah işleyenlerin mutlak olarak bağışlanacaklarına dair görüşüne ise ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğunun kabul ettiği gibi Allah Teâlâ'nın ilâhî gazap ve cezayı hakeden küçük günah sahibi kimselere dilerse azap edebileceğine; dilerse de rahmet ve merhametiyle ya da şefaet yetkisi vereceği kimselerin şefaatiyle bağışlayacağına inanmak ise daha doğrudur.

B. Büyük Günah İşleyenlere Şefaet

Şefaet konusunda asıl tartışma, büyük günah işleyen kimselere (mürtekb-i kebîre) şefaet edilip edilmeyeceği etrafında cereyan etmiştir. Kelâm âlimleri, büyük günah işleyen kimsenin âhiretteki âkıbeti hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlar ve bu görüşlerini gerek naklî gerekse aklî delillerle ispatlamaya çalışmışlardır. Mürtekb-i kebîrenin durumu hakkında itikadî mezheplerin ortaya attıkları görüşler, öncelikle imanın tanımı ve amel ile olan ilişkisi hususundaki kanaatlerine dayanmaktadır. Onun için onların bu konudaki görüşlerini belirtmenin konunun temellendirilmesi bakımından faydalı olacağını düşünüyoruz.

²⁷⁶ Bk. Buhârî, "Tevhîd", 19 (VIII, 172); "Rikâk", 51 (VII, 200-204); "Tefsîru'l-Kur'ân", (İsrâ) 5 (V, 225); Müslim, "Îmân", 322 (I, 180-181), 326-329 (I, 182-187); Tirmizî, "Tefsîr", (İsrâ), 17 (V, 303, 308); Ahmed b. Hanbel, I, 4 vd.

²⁷⁷ Tirmizî, "Sıfatu'l-Kıyâme", 12 (IV, 626); İbn Mâce, Zühd, 34 (II, 1433); Ahmed b. Hanbel, IV, 16.

²⁷⁸ Müslim, "Îmân", 330 (I, 188); Darimî, "Mukaddime", (I, 30); Ahmed b. Hanbel, III, 140.

1. Hâricîler'e Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaât

Hiz. Osman'ın hicrî otuz beş yılında şehit edilmesiyle yaşanan "Hakem Olayı"nı bahane ederek İslâm tarihinde ilk tekfir hareketini başlatan Hâricîler,²⁷⁹ Ehl-i sünnet'in aksine ameli imandan bir parça olarak kabul ettiklerinden dolayı, tövbe etmeden ölen büyük günah sahibinin imandan çıkıp kâfir olacağı görüşünü benimsemişlerdir.²⁸⁰ Buradan hareketle onlar, büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen kimsenin kâfir gibi ebedî olarak cehennemde kalacağını, azap göreceğini ve onlar için Allah'ın mağfiretinin ve Hiz. Peygamber'in şefaatinin de geçerli olmadığını savunmuşlardır.²⁸¹ Nasların zahirine göre hükmeden Hâricîler, bu görüşlerine "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir."²⁸² ve "...Bütûn bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır."²⁸³ âyetleri ile "Namazı kasıtlı olarak terk eden kimse, apaçık kâfir olmuştur."²⁸⁴ hadisi gibi nasları delil göstermişlerdir.²⁸⁵

Gerek dinî gerekse siyasî konularda aşırı görüş ve faaliyetler ortaya koyan bir fırka olan Hâricîler, meselelerin derinliklerine vâkıf olmadıkları için kendi anlayışlarına uymayan görüş sahiplerini kâfir olmakla itham etmişlerdir.²⁸⁶ Çünkü onlara göre, Allah Teâlâ, büyük günah işleyen kimseleri de kâfirlere vereceği azap ile tehdit etmiştir.²⁸⁷ Hâricîler, günah işleyen kimsenin tövbe etmemesi halinde affedilmesinin câiz olmadığını iddia ederler. Zira onlara göre böyle bir kimse, kâfir olur ve diğer kâfirler gibi ebedî olarak cehennemde azap görür. Küfrün affedileceği hususunda ise naklî veya aklî bir cevâz

²⁷⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 114-115; Ebû Zehrâ, Muhammed, *İslâm'da Siyasi ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, (trc. Ethem Ruhi Fıglalı-Osman Eskicioğlu), İstanbul: 1970, s. 141; İrfan Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 89; Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, s. 272.

²⁸⁰ Hâricîlerin iman konusundaki görüşlerini açıkladıkları dönemdeki olaylara bakıldığında onların bu konudaki görüşlerinin, Kelâmî değil siyasî bağlamda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bk. Izutsu, Toshihiko (ö. 1993), *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları, 1984, s. 11-12; İrfan Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 79-89; Akbulut, Ahmet, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, y.y., yay.y., ts., s. 235.

²⁸¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 204, 168-169; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, s. 44; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 122; Tefâtânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 178.

²⁸² Mâide, 5/44.

²⁸³ Nûr, 24/55.

²⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 211; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, VII, 280 (h. no: 18876). Âlimler, farziyetini inkâr etmeksizin, sırf ihmal ve tembellik nedeniyle namazı terk eden müslüman hakkında hükümün ne olacağı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi hakkında bk. Altuntaş, Halil *İslâm'da Din Hürriyetinin Temelleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001, s. 86-118.

²⁸⁵ Bk. Tefâtânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 178.

²⁸⁶ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 120.

²⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 536; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 168, 170; Malatî, *a.g.e.*, s. 47.

bulunmamaktadır.²⁸⁸ Hâricî anlayışa göre bir kimse Allah'ın varlığına, birliğine ve Hz. Peygamber'in O'nun Resûlü olduğuna iman etse fakat farzlardan herhangi birini yerine getirmese büyük günah işlemiş olur ve bu durum, o kişinin küfrüne delil kabul edilir.²⁸⁹

Hâricîler, pek çok fırkaya ayrılmışlar ve büyük günah işleyeninin durumu konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hâricîlerin en ılımlı ve günümüze kadar ulaşan tek kolu olan İbâziyye'nin çoğunluğu bile, farzlardan birini terkeden veya haram olan bir şeyi yapan kimsenin imandan çıkıp kâfir olacağını ve ebedî olarak cehennemde kalacağını ileri sürmüştür.²⁹⁰ İbâziyye'nin bir kısmına göre ise küfür, hangisi olursa olsun günah olan davranışları yapmakta ısrar etmektir.²⁹¹ Onlar, Mu'tezile ile aynı paralelde görüş beyan ederek Allah'ın va'd ve vâdine aykırı olduğu gerekçesiyle günahkâr için şefaatin söz konusu olmadığını iddia ederler. Onlara göre büyük günah işleyen kimsenin tek kurtuluş yolu tövbe etmektir; çünkü Allah, tövbe etmedikçe büyük günahları bağışlamaz.²⁹² Ayrıca İbâziyye, “Ümmetimden iki topluluk vardır ki onlar şefaata erişemeyeceklerdir: Mürcie ve Kaderiye. Onlar, yetmiş nebînin diliyle lanetlenmişlerdir.”²⁹³ sözünde olduğu gibi, şefaate ilgili rivâyetler uydurarak görüşlerini

²⁸⁸ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, s. 45-65; Neseî, *Tebziratü'l-Edille*, s. 369; Şehristânî, *el-Milel*, I, 122. Hâricîlerin büyük günah işleyen kimsenin durumuyla ilgili bu yaklaşımlarınının Mu'tezile tarafından da aynen benimsenmiş olması, Mu'tezile'nin görüşlerinin değerlendirilmesi bakımından dikkate alınması gereken bir husustur.

²⁸⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 182; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, s. 61; Ahmed Emin (ö. 1373/1954), *Fecru'l-İslâm*, Kâhire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1965, s. 259; Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2009, s. 23.

²⁹⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 184-185, 189; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, s. 61; Fığlalı, Ethem Ruhi, “Hâricîler”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, XVI, s. 173; Sâlimî, Nûreddîn Abdullah b. Hamîd; *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehl-i 'Umân*, (I-II), (nşr. Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyîş), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1961, I, 84; krş. Fığlalı, Ethem Ruhi, “İbâziyye”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, XIX, 259.

²⁹¹ Bk. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 187; Bebek, Adil, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, s. 143.

²⁹² Vercelânî, Ebû Ya'kûb b. İbrâhîm el-'İbâzî (ö. 570/1175), *ed-Delîl ve'l-Burhân*, I-III, (nşr. Sâlim b. Hamd el-Hârisî), Ammân: Vizaretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2006, II, 55; Fığlalı, “İbâziyye”, *DİA*, XIX, 259.

²⁹³ (صنفان من أمتي لا تتالهما شفاعتي: المرجنة والقدرية وهما ملعونان على لسان سبعين نبياً) Rivayete bu lafızlarla muteber hadis kaynaklarında rastlamadık. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, rivayeti: (صنفان من أمتي لا تتالهما شفاعتي: المرجنة والقدرية، قيل يا رسول الله، من القدرية؟ قال: قوم يقولون: لا قدر، قيل: فمن المرجنة؟ قال: قوم يكونون في آخر الزمان إذا سئل (صنفان من أمتي لا تتالهما شفاعتي: المرجنة والقدرية) عن الإيمان يقولون: نحن مؤمنون إن شاء الله). Bk. İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201), *Kitâbü'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, I-III, (nşr. Nureddin Boyacılar), Riyâd: Mektebetu Edvai's-Selef, 1997, I, 195. Zehebî ise rivayeti (صنفان من أمتي لا تتالهما شفاعتي: المرجنة والقدرية) mevzû rivayetler arasında zikreder. Bk. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Ehâdîsu Muhtâre min Mevzûâti'l-Cevrakânî ve İbnü'l-Cevzî*, (nşr. Abdurrahmân b. Abdülcelîl Ferivâî), Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1984, s. 49. Rivayet, Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'inde (صنفان من أمتي لا تتالهما شفاعتي: المرجنة والقدرية) mevzû rivayetler arasında zikreder. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 507); Münâvî'nin *Feyzu'l-Kadîr*'inde (صنفان من أمتي لا تتالهما شفاعتي: المرجنة والقدرية) mevzû rivayetler arasında zikreder. Bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, IV, 209. Söz konusu hadis, Tirmizî'nin *Sünen*'inde şu lafızlarla yer alır: (صنفان من أمتي ليس لهما في الإسلام (صنفان من أمتي لا تتالهما شفاعتي: المرجنة والقدرية) نصيب: Tirmizî, “Kader”, 13 (IV, 454). Tirmizî, bu lafızlarla hadisin “Garîb, hasen, sahîh”

güçlendirmeye çalışmışlardır.²⁹⁴ İbâziyye'ye mensup bazı kimselere göre ise büyük günah işleyen kimse, şirk anlamında bir küfür değil, nimetlere nankörlük etmek anlamında küfür işlemiş olur.²⁹⁵ Onlar, büyük günah işleyenin müşrik olduğu görüşünü reddetmişler ve bu kimseyi “mü'min” olmasa da “muvahhid” olarak nitelemişlerdir.²⁹⁶ İbâziyye'nin Yezidiyye koluna göre ise küçük-büyük bütün günahlar şirk olarak değerlendirilir.²⁹⁷

Hâricî fırkalarından Ezârika'ya göre büyük günahlardan herhangi birini işleyen kimse, İslâm dairesinden çıkıp kâfir olur. Böyle bir günahkâr, diğer kâfirler gibi ebedî olarak cehennemde kalır, dolayısıyla şefaatten istifade edemez. Onlar, bu görüşlerine İblis'in küfrünü delil göstererek şöyle demişlerdir: “İblis, Âdem'e (a.s) secde edilmesi emredildiğinde bu emre karşı çıkıp büyük günah işlemiştir. Bilindiği üzere o da Allah Teâlâ'nın birliğine inanmaktaydı.” Ayrıca Ezârika'ya mensup olanlar, kendileri dışında bütün müslümanları tekfir etmişlerdir.²⁹⁸

Genel olarak Hâricîler, “*Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur.*”²⁹⁹, “*Günahlara batanların varacakları yer ise ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler.*”³⁰⁰ “*Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez.*”³⁰¹ âyetlerini delil göstererek Allah'ın rahmet ve mağfireti, şefaatchilerin şefaatiyle bile olsa cehennemden çıkmanın mümkün olmadığını iddia etmişlerdir.³⁰² Hâricîlerin delil olarak gösterdikleri bu âyetleri, Mu'tezile de büyük günah sahibi kimselere şefaah olmayacağı konusunda delil göstermiştir. Bu husus, “Kur'ân'da Şefaah” başlığı altında kaynaklarıyla birlikte ortaya konulduğu ve ileride Mu'tezile'nin delilleri incelenirken ayrıca üzerinde durulacağı için burada ayrıntılı olarak işlenmeyecektir.

Hâricîler, şefaahle günahkâr mü'minlerin cehennemden çıkacağını bildiren hadislerin Kur'ân'la çeliştiği gerekçesiyle şefaahı inkâr etmişlerdir. Ashâb-ı kirâm ise onların bu

---

olduğunu belirtir. Krş. (صنّفان من هذه الأمة ليس لهما في الإسلام نصيب: المرجئة والقدرية) İbn Mâce, “Mukaddime”, 9 (I, 24)

²⁹⁴ Vercelânî, *a.g.e.*, I, 24.

²⁹⁵ Bk. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 189; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 135; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, s. 70; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 324.

²⁹⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 185; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 134; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 324.

²⁹⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 175; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 36.

²⁹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 115-122.

²⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/192.

³⁰⁰ Secde, 32/20.

³⁰¹ Bk. Müddessir, 74/48.

³⁰² Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434.

inkârlarını reddederek âyet³⁰³ ve hadislerden³⁰⁴ deliller getirerek şefaati savunmuşlar ve inkâr edenin ondan mahrum kalacağını söylemişlerdir.³⁰⁵ Nitekim Hz. Ubeyd b. Umeyr'den mürsel olarak rivâyet edildiğine göre Harun Ebû Musa isminde Hâricî görüşlere sahip olan birisi, Hz. Ubeyd'e rivâyet ettiği “*Şüphesiz Allah, bir kavmi şefaati sayesinde cehennemden çıkaracak.*”³⁰⁶ hadisini sorgular mahiyette sorar. Hz. Ubeyd de ona “Eğer ben onu Hz. Muhammed'in ashabından otuz kişiden iştmemiş olsaydım rivâyet etmezdim.” cevabını verir.³⁰⁷

Buna benzer başka bir hadise de Müslim tarafından zikredilmiştir: Bu hadisin ravisi olan Yezîd-i Fakîr,³⁰⁸ bir müddet Hâricîlerin arasına katılarak büyük günah işleyen kimsenin cehennemde ebedî olarak kalacağı görüşünü benimsemiştir. Bu günlerde Yezîd-i Fakîr ve arkadaşları, hacetmek, sonra Hâricîliğin propagandasını yapmak niyetiyle kalabalık bir toplulukla birlikte Medine'ye doğru yola çıkarlar. Medine'ye ulaştıklarında Hz. Câbir b. Abdullah'ı (r.a) insanlara hadis rivâyet ederken görürler. Bir ara Hz. Câbir, cehennemliklerden bahseder. O esnada Yezîd-i Fakîr, Hz. Câbir'e “Ey Resûlullah'ın arkadaşı! Siz ne diyorsunuz? Allah: “*Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur.*”³⁰⁹ ve “*(Cehennem ehli), oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler.*”³¹⁰ buyuruyor, der. Bunun üzerine Hz. Câbir, ona “*Sen Kur'ân okur musun?*” diye sorar. Yezîd-i Fakîr “Evet” deyince Hz. Câbir, “*Acaba Muhammed (Aleyhisselâm)'in makamını yani Allah'ın onu ihya buyuracağı yeri işittin mi?*” diye sorar. Yezîd-i Fakîr yine “Evet” mukabelesinde bulununca Hz. Câbir, “*O makam, Muhammed (s.a.v)'in mahmûd olan makamıdır ki; onun sayesinde Allah (cehennemden) çıkaracaklarını çıkarır.*” cevabını verir. Sözlerinin devamında Hz. Câbir, sıratın konulmasını, insanların onun üzerinden geçişini anlatırken bir topluluğun bir müddet cehennemde kaldıktan sonra oradan çıkarılarak cennet nehirlerinden bir nehre atılacaklarını ve orada yıkanarak kağıt sayfaları gibi (bembeyaz) çıkarılacaklarını söyler. Yezîd-i Fakîr, bunun üzerine hacdan döndüklerini ve birbirlerine “Yazıklar olsun size! Bu şeyhin (Hz. Cabir) Allah Resûlü üzerinden yalan söyleyeceğini mi zannediyorsunuz?”

³⁰³ İsrâ, 17/79.

³⁰⁴ Müslim, “İmân”, 317-320, 322, 326, 327 (I, 178-179, 180-185).

³⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434.

³⁰⁶ Müslim, “İmân”, 318 (I, 178).

³⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434.

³⁰⁸ İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre bu şahsa, “fakir” lakabı yoksul bir kimse olduğundan dolayı değil, belkemiğindeki bir rahatsızlıktan dolayı verilmiştir. (Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434.)

³⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/192.

³¹⁰ Secde, 32/20.

diyerek Hâricîlik davasından döndüklerini; bu hadiseye şahit olan o gruptan, bir kişinin dışında Hâricîlikte hiç kimsenin kalmadığını bildirir.³¹¹ İmam Nevevî de hadisin şerhinde Yezîd-i Fakîr'in bir müddet Hâricîlerin bâtil mezhebine girdiğinin anlaşıldığını fakat Hz. Câbir'in (r.a) hadisini işittikten sonra o gruptaki bir kişinin dışındaki herkesin tövbe ederek Hâricî görüşlerini terkettiklerini ve Hâricîlik propagandası yapmaktan vaz geçtiklerini belirtir.³¹²

Ashâb-ı kirâmdan İmrân b. Husayn'ın (r.a) karşılaştığı şu olay da konumuzla ilgili olması bakımından dikkat çekicidir: Rivâyete göre İmrân b. Husayn'ın (r.a) yanında şefaatten bahis açılır ve kendisine “Siz, Kur’ân’da dayanağını bulamadığımız hadisler rivâyet ediyorsunuz.” şeklinde bir eleştiri yapılır. Bunun üzerine Hz. İmrân, onlara kızar ve adama “Sen Kur’ân’ı okudun mu?” diye sorar. Adam “evet” cevabını verince “Peki Kur’ân’da yatsı namazının dört, akşam namazının üç, sabah namazının iki, öğle namazının dört ve ikindi namazının dört rekat olduğuna dair bir şey buldun mu?” diye sorar. Adamın “Hayır” demesi üzerine İmrân (r.a), “Peki bu namazların rekat sayılarının böyle olduğunu kimden öğrendiniz? Bizden öğrenmediniz mi? Biz de onu Hz. Peygamber’den (s.a.v) öğrendik.” der ve hadislerin Kur’ân’ı açıkladığını vurgular.³¹³

İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Hz. Ömer (r.a): “Bu ümmet içinde bir topluluk gelecek ki onlar, recmî, deccali, kabir azabını, şefaati, cehennemden bir kavmin çıkarılmasını yalanlayacaklardır.”³¹⁴ diyerek Hâricî ve Mu’tezilî zihniyetteki kişilere dikkat çekmiştir. Hz. Ömer’in bu sözünden onun da şefaati ve cehenneme giren mü’minlerin şefaati vesîlesiyle oradan çıkarılacakları görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.

Yine Hz. Enes b. Mâlik’ten (r.a) rivayet edilen “Şefaati yalanlayan kimsenin ondan nasibi yoktur.”³¹⁵ ve “(Mü’minlerden) Bir topluluk cehennemden çıkacaktır. Biz, ehl-i Harura’nın (yani Hâricîler) yalanladığı gibi onu yalanlamayız.”³¹⁶ sözleri de ashab-ı kirâmın konuya bakış açısını ortaya koymasına bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç olarak Hâricîler, nasların zahiriyle hükmedip ameli imandan bir parça kabul ettiklerinden dolayı büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğu, ebedî olarak cehennemde

³¹¹ Müslim, “İmân”, 320 (I, 179-180); krş. Bk. Âcurrî, *a.g.e.*, I, 727.

³¹² Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, III, 50-52; krş. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434.

³¹³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434; Abdürrezzâk b. Hemmam es-San’ânî (ö. 211/827), *el-Musannef*, I-XI, (nşr. Habîburrahman A’zamî), Beyrût: el-Meclisü’l-İlmî, 1983, XI, 255.

³¹⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434.

³¹⁵ Bk. Âcurrî, *a.g.e.*, I, 726; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434; Elbânî, *Za’îfü’l-Câmi’i’s-Sagîr*, III, 249.

³¹⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434.

kalacağı; tövbe etmeden ölen büyük günah sahiplerinin ister Allah'ın mağfireti ve isterse şefaati vesilesiyle olsun bağışlanmalarının mümkün olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Hâricîlerin, küçük günah işlemeyi bile şirk olarak görmeleri, ne kadar sert ve müfrit bir dinî anlayışa sahip olduklarını göstermektedir. Büyük günah işleyen kimsenin tek kurtuluş yolunu tövbe olarak gören Hâricîlerin, şefaati de Mu'tezile gibi ancak cennet ehli için derece ve nimetlerin artırılması şeklinde mümkün gördükleri anlaşılmaktadır.

Günahlardan kurtuluş yolu olan tövbenin, mü'minin hayatında önemli bir yeri vardır. Gerek Kur'ân, gerekse hadislerde tövbe emredilmiş ve mü'minler, tövbeye davet edilmiştir. Günahlardan kurtulmak isteyen şuurlu bir mü'minin, işlediği günahlardan dolayı hemen tövbe etmesi gerekir. Çünkü ölümün ne zaman geleceği belli değildir. Ancak bununla birlikte Hâricîlerin ve Mu'tezile'nin, tövbe etmeden ölen bir mü'minin, kâfirler gibi ebedî olarak cehennemde kalacağını iddia etmeleri ise yine dinin iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'le çelişmektedir. Zira çalışmamızın "Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şeriflerde Şefaati" başlıklı ikinci bölümünde zikredilen âyet ve hadislerde de görüldüğü üzere şefaati, ancak Allah'ın kendilerinden razı olup izin verdiği kimseler tarafından yapılacak ve bundan sadece O'nun razı olduğu mü'minler istifade edecektir. Allah Teâlâ, mülkün sahibidir ve mülkünde istediği gibi tasarruf edebilir. Dilerse günahkâr kullarını toptan cezalandırır, dilerse bir kısmını affedip bir kısmını cezalandırır, dilerse de hepsini affeder. Dolayısıyla Allah'ın izni ve iradesiyle gerçekleşen bir şefaatin Allah'ın adaletine zıt bir durum oluşturmadığı açıklığa kavuşmuş olmaktadır. Ayrıca Kur'ân ve hadislerde bu dünyaya bakan yönü itibariyle mü'minlere toptan tövbe etmeleri emredilirken âhirete bakan yönü itibariyle de günahkâr olarak vefat etmiş mü'minlere şefaati edileceği; böylelikle onların ebedî olarak cehennemde kalmaktan kurtulup cennete girecekleri müjdelenmektedir. Naslardaki bu yaklaşım, mü'minlerin tövbeye teşvik edilerek sâlih amellere yönlendirilmesi; günahkâr olarak vefat eden mü'minlerin şefaati cehennemden kurtarılarak Allah Teâlâ'nın mü'min kullarına karşı rahmet ve merhametinin gösterilmesi, aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v) ümmetine karşı sevgi ve şefkatinin bir yansıması olarak âhirete sakladığı duasının Allah tarafından kabul olunması şeklinde değerlendirilebilir. Bu durumda da şefaatin Allah'ın adaletiyle çelişmediği apaçık ortadadır.

2. Mürcie'ye Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaati

Mürcie, imanı "Allah'ı ve Resûlünü bilip tanımak" şeklinde tarif etmişlerdir. Buna göre Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) O'nun Resûlü olduğuna

iman eden herkes, mü'mindir. Mürcie, mü'minden iman vasfının, sadece küfürle ortadan kalkacağı; bir kişinin aynı anda hem mü'min hem kâfir olmasının mümkün olmadığı kanaatindedir. Dolayısıyla onlara göre bir kimse, Allah ve Resûlünü tanıdıktan sonra şirk dışında büyük günahlardan birini işlese ve amellerinde eksikliği olsa bile iman yönünden hakikî mü'mindir ve onun imanının meleklerin imanından farkı yoktur.³¹⁷ Nitekim Hz. Ali'nin torunu olan ve ilk Mürciî olduğu söylenen Hasan b. Muhammed, (ö. 100/718[?])³¹⁸ büyük günah işlemenin küfür olmadığını belirtir. Çünkü taatlerin ifa edilmesi ve günahlardan kaçınılması iman esasına dahil değildir.³¹⁹ Dolayısıyla Mürcie, imanı amelden ayrı düşünerek Hâricîlerin ve Mu'tezile'nin aksine bir kanaate sahip olmuş ve yapılan iyi amellerin inanmayana bir fayda vermediği gibi imanla birlikte büyük günahın da işleyenin imanına bir zarar vermeyeceğini savunmuştur. Kible ehlinde olup büyük günah işleyen kimseler, sahip oldukları imanları sebebiyle mü'min, büyük günah işledikleri için de fâsıktır.³²⁰

Kur'ân'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir ve aynı zamanda Mürcie akâid âlimlerinden biri olarak kabul edilen³²¹ Mukâtil b. Süleyman'a (ö. 150/767) göre, günah işlemek mü'minin imanına zarar vermez. Böyle bir kimse, cehenneme girmez fakat Sırat'tan geçerken cehennem ateşinin sıcaklığını hisseder ve cezasını çektikten sonra cennete girer.³²² Bişr b. Gıyâs'a (ö. 218/833) göre ise büyük günah işleyen kimse kâfir olmaz ve cehennemde ebedî olarak kalmaz. Böyle bir kişi, cehennemde günahı kadar ceza çektikten sonra oradan çıkar ve cennete girer. Orada ebedî kalmaları imkansız olduğu gibi ilâhî adalete de aykırıdır. Zerre miktarınca iyilik yapan bunun karşılığını göreceğine göre³²³ kelime-i şehâdeti benimseyip iman sahibi olan mü'minin de bunun karşılığını görmesi gerekir.³²⁴ Ayrıca Eş'arî'nin (ö. 324/926) kimin taraftarları olduğunu belirtmediği bir diğer fırkaya göre ise Allah Teâlâ, günahkâr Mü'min kullarından bazılarını cehenneme

³¹⁷ Ebû Hanîfe, İmâm-ı A'zam Nu'mân b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 150/767), *el-Âlim ve'l-Müteallim (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri'nin içinde)*, (nşr. Mustafa Öz), İstanbul: MÜİF Vakfı (İFAV), 1992, s. 39; Gölcük, *Kelam Tarihi*, s. 39; Kutlu, Sönmez, "Mürcie", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, XXXII, 43.

³¹⁸ Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'nin küçük oğlu ve zamanında Ehl-i beyt'in önde gelen âlimlerinden biri. (Bk. Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, XVI, 331-332.

³¹⁹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 144.

³²⁰ İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 205; Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 24; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 139; Gölcük, *Kelam Tarihi*, s. 48; Kutlu, "Mürcie", *DİA*, XXXII, 43.

³²¹ Bk. Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleyman", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, XXX, 134.

³²² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 231; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 143; krş. Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *DİA*, XXX, 135.

³²³ Bk. Zilzâl, 99/7.

³²⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 225, 229-230; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 143-144; krş. Kılavuz, "Bişr b. Gıyâs", *DİA*, VI, 220.

sokar ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatiyle oradan çıkarıp cennete koyar.³²⁵ Bununla birlikte genel olarak Mürciîler, büyük günah işleyenin durumunu âhirete ertelemeyi tercih etmişlerdir. Onlar, büyük günah işleyen mü'minin, bu dünyada cennetlik veya cehennemlik olduğu hakkında bir hüküm vermeyerek, onun durumunu kıyâmet gününde Allah'ın vereceği karara bırakmış ve cehennemde ebedî olarak kalmayacağını belirtmişlerdir.³²⁶

Mu'tezile ile Hâricîler, kişileri günahlardan sakındırmada ve nasihat vermede daha etkili bir yöntem olduğu gerekçesiyle vaîd âyetlerinin genelleştirilmesinin uygun olacağını ileri sürerken Mürice, va'd âyetlerinin genelleştirilmesinin tercihe şâyân olduğunu söylemiştir. Zira onlara göre bu yöntem, rahmet, af ve mağfiret türünden olan ilâhî sıfatlara daha uygundur. Allah'ın rahmet ve mağfireti, büyük günahlara da küçük günahlara da şâmindir. Nitekim "*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.*"³²⁷ âyeti de bu görüşü desteklemektedir.³²⁸ Mürcie, bu âyeti delil göstererek küfür dışında kalan günahları işleyenlerin cehennemde azap görmeyeceğini söylemiştir.³²⁹ Bu durumda küfür dışındaki günahlar, işleyenin imanına bir zarar vermeyecektir. Günah işleyen kimselerin cehennemde ebedî olarak azap çekeceklerini bildiren naslar ise Allah'ın emir ve yasaklarını hafife almaya, inkâr etmeye ve haramlarını helâl kabul ederek işlemeye hamledilmelidir. Zira bunları yapmayan günahkârlar, ya Allah'ın hususî af ve mağfiretiyle ya da O'nun şefaatiyle mahrum olmayacaktır.³³⁰

Mürcie'nin bu konuda delil olarak gösterdiği bir diğer âyette ise "*O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer.*"³³¹ buyrulmakta ve dini yalanlamayanların cehenneme girmeyecekleri bildirilmektedir. Günah işleyen kimse dini yalanlamadığına göre, cehenneme girip ebedî olarak orada kalmayacak ve şefaatten de mahrum olmayacaktır.³³² Ayrıca Mürcie, "*Şefaati ümmetimden büyük günah sahipleri*

³²⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 229-230.

³²⁶ Neseî, *Bahrü'l-Kelâm*, s. 24; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 139; Gölcük, *Kelam Tarihi*, s. 48.

³²⁷ Nisâ, 4/48.

³²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 549.

³²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 549; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 230; Neseî, *Tebstratü'l-Edille*, s. 368.

³³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 549; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 224; Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, s. 150, 152.

³³¹ Leyl, 92/15-16.

³³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 549; 555-556; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 230; Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, s. 152.

*içindir.*³³³ hadisini de delil getirerek Hz. Peygamber'in şefaatinin hem mü'min hem de fâsık (büyük günah işleyen) kimseler için geçerli olduğunu söylemiştir.³³⁴ Mu'tezile ise Mürcie'nin delil gösterdiği bu hadisin sıhhatinin tesbit edilemediğini; hadis sahih olsa bile haber-i vâhid olduğu için delil olarak gösterilemeyeceğini ileri sürer.³³⁵ Bu hadisi Ehl-i sünnet de büyük günah işleyen kimselere şefaathat konusunda delil olarak kullanmıştır. Hadisin rivâyet değeri hakkında ileride geniş bilgi verileceği için burada sadece Mu'tezile'nin görüşünü vermekle yetiniyoruz.

Netice olarak Mürcie, imanı amelden bir parça kabul etmediğinden, mü'minin işlediği günahın imanına zarar vermeyeceği için onun kâfir olmayacağı; dolayısıyla cehenneme girmeyeceği, cehenneme girse de orada ebedî olarak kalmayacağı kanaatine sahiptir. Onlara göre cehenneme giren büyük günah sahibi kimseler, günahları karşılığında gerekli cezalarını çektikten sonra ya Allah'ın rahmet ve mağfiretiyle ya da Hz. Peygamber'in şefaatiyle cehennemden çıkarılıp cennete gönderilecektir. Bununla birlikte genel olarak Mürcie'nin, büyük günah işleyen kimsenin akıbeti konusunda net bir görüş belirtmekten kaçındığı ve sonucu tamamen Allah'ın dilemesine bıraktığı anlaşılmaktadır.

3. Mu'tezile'ye Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaathat

Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025), “*Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*” adlı eserinde şefaathat konusunu, “el-Va'd ve'l-Va'îd” prensibi bağlamında ele almakta ve mezhebinin genel görüşlerini zikretmektedir.³³⁶ Kâdî Abdülcebâr, burada şefaathat inkâr edenin büyük bir hata etmiş olacağını ifade ettikten sonra Mu'tezile'nin şefaathat anlayışını şöylece özetlemektedir: “Bize göre şefaathat, günah işleyen cehennemlikler için değil, sevap işleyen cennetlikler içindir. Hz. Peygamber (s.a.v), cennet ehlinin büyük makam ve lütuflara erişmeleri için şefaathat edecektir. Çünkü şefaathat eden, ancak şefaathat edilmesi câiz olan kimselere şefaathat edebilir. Hz. Peygamber de cennet ehline şefaathat edecek, mü'minlerin sevaplarının artırılıp mükâfatlandırılmasından dolayı mutlu olacaktır.”³³⁷

³³³ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 11 (IV, 626); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühed”, 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, III, 213.

³³⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 690; krş. Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara: TDV Yayınları, 2000, s. 146.

³³⁵ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 690; a.mlf., *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 208.

³³⁶ Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 687-693. Kâdî Abdülcebâr'ın sem'iyâtla ilgili görüşleriyle ilgili ayrıca bk. Altuntaş, Ramazan, “Kâdî Abdülcebâr'ın Sem'iyâtla İlgili Bazı Görüşleri”, *Bilimnâme: Düşünce Platformu*, 2004/1, cilt: II, sayı: 4, s. 74-78.

³³⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 207. Kâdî Abdülcebâr, şefaathatın sevap ehlinin cennetteki makam ve derecelerini artırmak mânasında olduğuna dair Kur'an'dan şu âyetleri delil getirir: “(Melekler), Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaathat etmezler.” (Enbiyâ, 21/28), “Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar (melekler) rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na inanırlar ve müminlerin bağışlanmasını

Ayrıca Kâdî Abdülcebâr, Hz. Peygamber'in şefaati konusunda ümmetin ihtilafı olmadığını, ihtilafın sadece kime şfaat edileceği konusunda ortaya çıktığını belirtir. Kâdî Abdülcebâr, Mu'tezile'ye göre, tövbe eden mü'minlerin, Mürciye'ye göre ise namaz kılan günahkârların şafaate erişeceklerini dile getirir.³³⁸ Mu'tezile'ye göre tövbe etmeden ölen günahkârların şafaate mazhar olması, şefaati bir kimsenin çocuğunu öldürüp ikincisini öldürmeye hazırlanan caniyeye şfaat olunması konumuna indirecek kadar çirkindir."³³⁹

Mu'tezile'ye göre şefaatin faydası, şfaat edenin Allah katındaki makamının yükseltilmesi ve şfaat edilene göre mertebesinin yüceliğinin gösterilmesidir.³⁴⁰ Şefaatin gayesi konusunda ise ihtilaf vardır. Mu'tezile'ye göre şefaatin gayesi, şfaat olunanın ihtiyacının karşılanmasıdır. Onun ihtiyacı bir mal gibi ona fayda verecek bir şey olabileceği gibi, ondan bir zararın defedilmesi de olabilir. Mürcie'ye göre ise şefaatin gayesi, sadece şfaat edilenden zararın def edilmesidir. Mu'tezile, bu konuda aslolanın fayda olduğunu, zararın giderilmesinde faydanın zaten var olduğunu söylemiştir. Buradan hareketle Kâdî Abdülcebâr, mezhebinin görüşünün daha doğru olduğunu belirterek Mürcie'nin görüşünün aksine şefaatin, sadece günahkâr olmayan veya günahlarından tövbe eden Mü'minler için geçerli olduğunu ileri sürmüştür.³⁴¹

Ehl-i sünnet âlimleri ise Mu'tezile'nin bu iddiasının doğru olmadığını belirtmişlerdir. Nitekim bu konuda Ebü'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1115), Mu'tezile'yi şu şekilde eleştirir: "Şfaat, bir terim olarak, "bir kimsenin birisine rahatsızlık veren bir şeyden kurtulması ve bağışlanması için aracı olmak" demektir. Onu bu mânadan alıp da, cennet ehli kimselerin nimetlerinin arttırılması mânasına kullandığınız taktirde, şfaat kavramını gerçek kullanımından (vad') çıkarıp kavramın anlamını saptırmış ve aynı zamanda cennet ehline eksiklik nisbet etmiş olursunuz. Bu görüşü savunan Mu'tezile, kendi görüşüyle çelişkiye düşmektedir. Çünkü onlara göre, âhirette Allah'ın lütfuyla nimetlendirmesi (tefaddul) minnet etmeyi gerektirir ki, bu da nimeti eksiltir. Cennet ise nimetlerin eksik bulunduğu bir yer değildir. Şafaatle artması söz konusu olan cennet nimetlerinin, şafaatsiz de artması câiz

---

dilerler: "Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla ve onları cehennem azabından koru!" (Mü'min, 40/7) Bu ayette bağışlanmayı isteme anlamına gelen "istiğfar", şfaat mecrâsında cereyan eder. Belâlardan kurtulmak, şfaat ile olduğu gibi, yaşadığımız olgular âleminde ihsan ve nimetlerin artırılması da bir nevi şfaat ile gerçekleşir. (Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 208; krş. Altıntaş, "Kâdî Abdülcebâr'ın Sem'iyâtla İlgili Bazı Görüşleri", *a.g.d.*, s. 74)

³³⁸ Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 687-688.

³³⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688.

³⁴⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689.

³⁴¹ Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 690.

ise Allah'ın bu nimetleri kuluna vermemesi zaten câiz olmaz. Çünkü onlara göre, bu durum cimriliktir. Böyle bir şeyi vermesini istemek ise onun zulüm ve uygunsuz bir işi (cimrilik) yapmaktan kaçınmasını istemek gibi abes bir durum oluşturur. Şâyet bu nimetler, şefaatsiz verilmesi câiz olmayan şeyler ise bu durumda şefaatchiler, Allah'tan hikmeti terkedip uygun olmayan (sefeh) bir fiili işlemlerini istemiş olurlar. Sonuç olarak, Mu'tezile'nin yorumunun geçersiz olduğu açıktır.³⁴² Burada bir konuya dikkat çekmemiz gerekir ki Neseî, bu eleştirisini yaparken onların düşünce sistematiğine göre şefaatin cennet ehli için olamayacağını ifade etmektedir. Yoksa daha önce zikredildiği üzere pek çok Ehl-i sünnet âlimi, şefaata çeşitlerinden birisinin de cennet ehline şefaata olduğunu kabul etmektedir.³⁴³

Mu'tezile, Kur'ân'da mü'minlere şefaata edileceğinin açıkça ifade edildiğini,³⁴⁴ buna karşı büyük günah işleyenlere şefaata edilmesi bir yana “zâlimlerin dostu ve sözü dinlenen şefaatchisi olmadığını”³⁴⁵ bildirildiğini, büyük günah işleyenlere şefaata edileceğini bildiren hadisin ise sahih kabul edildiği takdirde “tövbe etmiş olma” şartına bağlanması gerektiğini savunmaktadır.³⁴⁶ Mu'tezile'ye göre günaha ısrar eden kimsenin şefaata erişmesi mümkün değildir.³⁴⁷ Çünkü hak etmeyi mükafatlandırmak aklen çirkindir. Kaldı ki, böyle bir kimseyi şefaata ile affetmek, fâsıkın cehennemde ebedî azap görmesi prensibine aykırıdır. Diğer taraftan Mu'tezile'ye göre pek çok âyet-i kerîme³⁴⁸ ve hadîs-i şerîf³⁴⁹ vardır ki, fâsıkın şefaata cehennemden çıkmasının mümkün olmayacağını ifade eder.³⁵⁰ Mu'tezile'nin delil olarak zikrettiği âyet ve hadisler ilerde ayrıntılı olarak yer verileceği için burada ayrıntıya girmiyoruz.

a. Mu'tezile'ye Göre İman-Amel Bütünlüğünün Şefaata İlişkisi

Mu'tezile, amelin imandan bir cüz olduğunu ve âhirette amelle bütünleşmeyen imanın kişiyi kurtarmayacağını söylemekte, “Küfürle birlikte itaat fayda vermediği gibi imanla birlikte de günah zarar vermez.” diyen Mürcie'nin görüşünü reddetmektedir.

³⁴² Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, II, 401.

³⁴³ Bk. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 36; Şa'rânî, *a.g.e.*, II, 191; Kirmânî, *a.g.e.*, III, 213; İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 288-289; Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 431-433; Malatî, *a.g.e.*, s. 134.

³⁴⁴ Mü'min, 40/7.

³⁴⁵ Mü'min, 40/18.

³⁴⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 207-208; Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, s. 340.

³⁴⁷ Bu konuda Mu'tezile içinde ihtilaf vardır. Zira Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden Ebû Hâşim'e göre günaha ısrar eden kimseye şefaata mümkündür. (Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689)

³⁴⁸ Bk. Bakara, 2/48; Enbiyâ, 21/28; Zümer, 39/19; Mü'min, 40/18.

³⁴⁹ Bk. Müslim, “İmân”, 168-170 (I, 101); Ahmed b. Hanbel, II, 69, 128, 134; VI, 441; İbn Mâce, “Eşribe”, 3 (II, 1120); Nesaî, “Zekât”, 69 (V, 80-81).

³⁵⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689, 691; a.mlf., *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 209-210.

Mu'tezile, "İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler."³⁵¹ âyetinde "mümin" ile "fâsık" lafızları yan yana anıldığından, büyük günah işleyene Hâricîlerin dediği gibi "kâfir", Mürcie'nin dediği gibi "mü'min" denilemeyeceğini, ona bu ikisi arasında bir yer verilerek (el-menzile beyne'l-menzileteyn) "fâsık" denileceğini ve tövbe etmeden ölen fâsıkın ebedî olarak cehennemde kalacağını söyler.³⁵²

Şefaat konusunda Mu'tezile ile diğer mezhepler arasında ortaya çıkan görüş farklılıklarının temelinde, büyük günah işleyen kimsenin konumunun ne olduğu hususu yatmaktadır.³⁵³ Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kişi, benimsedikleri beş inanç esasından "el-menzile beyne'l-menzileteyn"e göre küfrü gerektiren bir inkârda bulunmadığından dolayı kâfir olmadığı gibi işlediği günah nedeniyle imanda da kalmaz. Böyle bir kişi imanla küfür arasında bir yerdedir ve "fâsık" olarak nitelendirilir. Büyük günah işleyen kimsenin ne mü'min ne kâfir olup ikisinin arasında bir yerde olduğu anlayışını ilk olarak Mu'tezile'den Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ortaya atmıştır. O, büyük günah sahibi kimsenin tövbe etmeden ölmesi halinde ebedî olarak cehennemde kalacağını savunur. Fakat Hâricîlerin yaptığı gibi onu kâfirle bir tutma çelişkisinden kurtulabilmek için büyük günah işleyen azabının kâfirden daha hafif olacağını ve onun cehennemdeki konumunun kâfirin üstünde bulunacağını söyler.³⁵⁴ Ancak onun ortaya attığı bu görüş, problemin çözümü adına tatmin edici olmaktan uzaktır. Çünkü o, büyük günah işleyen kişiyi "kâfir" olarak isimlendirmese de sonuçta onu ebedî olarak cehennemde kalmaya müstehak görerek kâfir muamelesi yapmaktadır. Aslında Vâsıl, bu düşüncesinden dolayı kendisiyle çelişkiye düşmektedir. Zira o, bu yaklaşımıyla eleştirdiği Hâricîlere benzer bir

³⁵¹ Secde, 32/18.

³⁵² Bk. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 137-138, 688, 697, 701; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, s. 68; Hayyât, Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed (ö.300/912), *el-İntisâr ve'r-Red alâ İbni'r-Râvendî el-Mülhid=Kitabü'l-İntisâr*, (nşr. Albert Nasri Nader), Beyrût: el-Matbaatü'l-Katolikiyye (Imprimerie Catholique), 1957, s. 93; İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-Kalâid*, s. 132; Malatî, *a.g.e.*, s. 49; İbnü'l-Murtezâ, Ahmed b. Yahyâ (ö. 840/1437), *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, (nşr. Susanna Diwald Wilzer), Beyrût: el-Matbaatü'l-Kâtülîkiyye, 1961, s. 8. Mu'tezile, bu görüşüyle bazı âlimlere göre Mürcie ile Hâricîler arasında uzlaştırıcı bir tutum ortaya koymaya çalışmıştır. (Bk. Akbulut, *a.g.e.*, s. 237.) Bazı âlimlere göre ise Mu'tezile'nin bu ilkesinin perde arkasındaki asıl neden, siyasî düşüncelere dayanmaktadır. Bu ilke, o dönemde iktidarda olan Emevî hanedanına karşı yürütülen siyasî mücadelede önemli bir malzemedir. Yoksa sadece büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen sıradan bir insanın durumuyla ilgili değildir. (Bk. Ammâra, Muhammed, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul: Ekin Yayınları, 1998, s. 99.)

³⁵³ Erdal, *a.g.e.*, s. 133.

³⁵⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 45; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, s. 71; krş. Ammâra, *a.g.e.*, s. 96-97.

yaklaşım sergilemektedir.³⁵⁵ Nitekim Mu'tezile'nin bu yaklaşımı, Abdülkâhir Bağdadî tarafından "kaypak Hâricîlik" olarak nitelendirilmiştir. Çünkü Hâricîler de büyük günah işleyen kimsenin kâfir olacağını ve ebedî olarak cehennemde kalacağını savunmuşlardır.³⁵⁶

Sonuç olarak Mu'tezile'ye göre mü'min ile kâfirin âhirete bakan yönü itibarıyla tek farkının, mü'mine kâfir denilmemesi ve mü'minin kâfire göre daha hafif azap görmesi olduğu anlaşılmaktadır. Mu'tezile'nin büyük günah işleyen mü'mini, "fâsık" olarak isimlendirerek kâfirden ayırdığı halde onun Allah'ın af ve mağfireti ya da şefaate cehennemden çıkamayacağını ve ebedî olarak cehennemde kalacağını söyleyerek ona kâfir muamelesi yapması, tutarsız bir tavır olarak görünmektedir.

b. Mu'tezile'ye Göre Şefaatin Adalet İlkesi İle İlişkisi

Mu'tezile, şefaate konusundaki görüşlerini, beş temel prensipleri (usûl-i hamse) arasında yer alan "adalet" ile "va'd ve va'd" ilkeleri ile irtibatlandırmıştır.³⁵⁷ Mu'tezile'nin adalet anlayışı, beş temel ilke içinde tevhid ilkesinden hemen sonra yer alır ve diğer üç prensibi de ihtava eder. Çünkü kul için faydalı olan (aslah) her şeyi akıl ve vahiy yoluyla ona bildirmek, âdil olmanın gereklerindedir.³⁵⁸ Böylelikle kelâm ilminin "nübüvvet" ve "sem'iyât" konularıyla birlikte "menzile beyne'l-menzeleteyn", "va'd ve va'd", "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" prensipleri de adalete; adalet ise tevhid prensibine bağlanmaktadır.³⁵⁹ Mu'tezile'nin adalet anlayışının temelinde Allah'ın, kabîh (çirkin) bir fiili yapmayacağı görüşü yer alır. Onlara göre Allah Teâlâ'nın âdil olması, sadece güzel (hasen) olan fiilleri işlemesi, kötü ve çirkin hiçbir fiil yapmaması demektir. Bundan dolayı adalet uygun davranmak, Allah'a vaciptir. Onlara göre Allah'tan zulüm, haksızlık gibi fiiller sâdır olmaz; O, sadece güzel fiil işler. Büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen kimseleri cezalandırmamak Allah'a yaraşmaz. Dolayısıyla bu kimselerin, ebedî olarak cehennemde cezalandırılması, şefaate ya da ilâhî af ile cehennemden çıkmamaları gerekir.³⁶⁰

Mu'tezile'nin benimsediği "adalet" prensibi, insanların bu dünyada yaptıkları iyilik ve kötülüklerin karşılığını âhirette tam olarak almalarını gerektirir. Mu'tezile, şefaati bu prensipleriyle bağlantılı ele alarak âhiret hayatında, günahkârlar için gerek Allah'ın lütfunu

³⁵⁵ Aydın, Osman, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebü'l-Huzeyl Allaf*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001, s. 63.

³⁵⁶ Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, s. 71; karşı. Aydın, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, s. 63.

³⁵⁷ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 301 vd; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhît bi't-Teklîf*, (nşr. Ömer Seyyid Azmî-Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kâhire: Dâru'l-Mısriyye, ts., 228vd.

³⁵⁸ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhît bi't-Teklîf*, s. 21-22.

³⁵⁹ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhît bi't-Teklîf*, s. 19; Kılavuz, "Adl", *DİA*, I, 387-388.

³⁶⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 301vd; karşı. İbnü'l-Murtezâ, *Kitâbü'l-Kalâid*, s. 125.

ve mağfiretini, gerekse peygamberlerin, Allah nezdinde yapacakları şefaati şiddetle reddetmiştir. Mu'tezile'nin bu anlayışında, ameli imandan bir cüz olarak kabul etmelerinin etkisi görülür. Çünkü onlara göre âhiret hayatında cezadan kurtulup mükâfata erişmek, ancak iman edip sâlih amel işlemekle mümkündür. İman ise farzların ifası ve haramlardan kaçınmaktan ibarettir. Bundan dolayı namaz, oruç gibi ibadetlerin terkedilmesi, imanın parçalanması, yani yok olması anlamına gelir.³⁶¹ İman konusundaki bu görüşlerinden dolayı onlar, şefaati cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi anlamında kabul etmekle birlikte tövbe etmeden ölen büyük günah sahiplerinin şefaate erişmesini reddederler.³⁶² Onlara göre büyük günah işlediği halde tövbe etmeden ölen kimse, kâfirler gibi ebedî olarak cehennemde azap görmeyi hakeder fakat böyle bir günahkârın cezası, kâfirinkinden daha hafiftir.³⁶³

Mu'tezile, iki engel olmadığı takdirde işlenen her günahın âhirette cezasının çekileceğini savunur. Onlardan biri, günahkâr kimsenin tövbe etmesi; diğeri ise günahlarından daha fazla ve daha büyük bir sevap işlemesidir. Bu iki engelden biri bulunduğu günahkâr kimse, cezayı haketmekten kurtulur; aksi takdirde o kimse şefaate bile olsa cezalandırılmaktan kurtulamaz. Çünkü insan, yapmaya da terketmeye de taalluk eden kudretini itaat veya günahtan yana kullanmasına göre mükâfat veya ceza görür.³⁶⁴ Mürcie'nin şefaate cezanın düşeceği şeklindeki görüşü doğru olarak kabul edildiği takdirde Yüce Allah'ın mükâfat ve cezası (va'd ve va'îd) anlamsız hale gelir. Çünkü va'din tutulmaması, sözünde durmamaktır. Allah'ın vadettiğini yapmayacağını söylemek, O'na yalan isnad etmek olur ki Allah Teâlâ, bundan münezzehtir. Allah hakkında sözünden dönmek ve yalan söylemek düşünülemez. Zira bu davranışlar kötülüktür, Allah Teâlâ ise kötülük işlemez. Dolayısıyla yüce Allah, âhirette, itaat edenlere sevap; günah işleyenlere ceza vadetmiştir ve şüphesiz "*Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem!*"³⁶⁵ âyeti gereği vadettiği gibi de yapacaktır.³⁶⁶ Sevap ve cezada devamlılık ilkesini benimseyen Mu'tezile'ye göre, iyilik yapanlar, bitip tükenmeyen sevaba erişerek ebedî olarak cennette kalacakları gibi, günah işleyenler de ebedî olarak cehennemde kalıp

³⁶¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 727.

³⁶² Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 209-211.

³⁶³ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Münye ve'l-Emel*, s. 150; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 45; Ammâra, *a.g.e.*, s. 96-97.

³⁶⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 134-136; a.mlf., *Muhtasaru Usûli'd-Dîn (Resâilü'l-Adl ve't-Tevhîd içinde)*, (nşr. Muhammed Ammâra), Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1971, s. 232-234.

³⁶⁵ Kâf, 50/29.

³⁶⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 136.

cezalarını çekeceklerdir.³⁶⁷ Mürcie'nin genelinin, iman sahibi olan kimsenin ne kadar günah işlese işlesin cehenneme girmeyeceği anlayışı karşısında Mu'tezile'nin ortaya koyduğu tövbe etmeden ölen günahkârların cezalandırılacağı görüşü, insana sorumluluk kazandırması ve davranışlarına çekidüzen vermeye yönlendirmesi bakımından olumlu görünmektedir. Zira böyle bir inanç, insanın ümitsizliğe kapılmasına neden olma riskini taşımakla birlikte oto kontrolü sağlamada etkili olmak gibi bir faydayı da taşır.³⁶⁸ Ancak ne kadar sâlih ameli olursa olsun büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen herkesin kâfirler gibi ebedî olarak cehennemde ceza çekeceği görüşü, Mürcie'nin aşırı yaklaşımına bir diğer aşırılıkla karşılık vermektir. Dolayısıyla bu konuda Mürcie ve Mu'tezile'nin yaklaşımlarının isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır.

c. Mu'tezile'ye Göre Şefaatin Va'd-Va'îd İlkesi İle İlişkisi

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın, dünya ve âhiretle ilgili verdiği sözlerin kesinlikle yerine getirileceği önemle vurgulanır. Bu, adalet ilkesinin de bir gereğidir. Konuyla ilgili çok sayıdaki âyetten bazıları şöyledir: *“İman eden ve iyi işler yapanları, içinde ebedî kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah bunu hak bir söz olarak vaad etti. Söz bakımından kim Allah'tan daha doğru olabilir? Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i kitabın kuruntularınız geçerlidir. Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz.”*³⁶⁹, *“Bu, Allah'ın vaadidir. Allah vaadinden caymaz; ama insanların çoğu bunun şuurunda değildirler.”*³⁷⁰, *“Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: “Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce de beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.” Doğrusu zalimler için elem verici bir azap vardır.”*³⁷¹ Kur'ân'ın bu kesin ifadelerinden hareketle dinen günah sayılan davranışları işleyen insanların âhiretteki durumları, küçük ve büyük günah işleyen mü'minlerin âkıbetleri, büyük günah işleyenlerin şefaathat veya Allah'ın lütfuyla cehennemden çıkıp çıkamayacağı ve bu durumun, Allah'ın va'd ve va'îdine uygun

³⁶⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 669-673; krş. İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-Kalâid*, s. 122-123.

³⁶⁸ Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, s. 166.

³⁶⁹ Nisâ, 4/122-123.

³⁷⁰ Rûm, 30/6.

³⁷¹ İbrâhîm, 14/22.

olup olmadığı gibi konular, kelâm âlimleri tarafından ilâhî adaletle ilişkilendirilerek ele alınmış ve “va’d ve va’îd” başlığı altında tartışılmıştır.³⁷²

Mu’tezile âlimleri, şefaât konusunu beş temel esastan³⁷³ ‘el-va’d ve l-va’îd’ prensibi çerçevesinde ele almışlardır.³⁷⁴ “Va’d ve va’îd”, “veade” fiilinin masdarı olup “söz vermek, gelecekte gerçekleştirilecek iyi veya kötü bir şeyi haber vermek” mânalarına gelir ve ayrıca isim olarak da kullanılır. Gerçekleştirilecek şeyin mahiyeti belirtilmeden kullanıldığında va’d iyilik, va’îd ise kötülük ve ceza anlamını taşır.³⁷⁵ Terim olarak va’d, “gelecekte kişiye bir faydanın ulaşacağını veya ondan bir zararın giderileceğini içeren habere; va’îd ise gelecekte kişiye bir zararın ulaşacağını veya onun bir menfaatinin kaçacağını bildiren habere denir.³⁷⁶ Bu nedenle dinî literatürde va’d kelimesi, “Allah tarafından verilen mükafat sözü”, va’îd kelimesi ise “Allah tarafından verilen ceza (ikâb) sözü” için kullanılmaktadır.³⁷⁷ Dolayısıyla kişinin mü’min ve itaatkâr olarak ölmesi durumunda sevap ve mükâfata layık olması va’d; imansız olarak veya büyük günah (kebîre) işleyip tövbe etmeden ölmesi durumunda da azaba ve ebedî olarak cehennemde kalmaya layık olması ise va’îd kapsamına girmektedir. Hiç şüphesiz Allah’ın va’d ve va’îdinde durmaması, verdiği haberin gerçekleşmemesi söz konusu değildir.³⁷⁸ Bu sebeple dünyada iyilik yapanları mükafatlandırması, koyduğu kurallara karşı gelip günah işleyenleri de cezalandırması zorunludur. Bu prensipler gereği Allah’ın emirlerine itaat edip işlediği büyük günahlardan tövbe ederek ölenler âhirette mükafatı hak ederken tövbe etmeden ölenler ise cehennemde ebedî olarak kalmakla cezalandırılırlar. Fakat bunların azabı, kâfirlerinkinden daha hafiftir.³⁷⁹ Dolayısıyla Mu’tezile’ye göre gerek adalet gerekse va’d ve va’îd prensipleri, âhirette günahkârlar için şefaatin olmamasını gerektirir.³⁸⁰ Çünkü

³⁷² Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 134 vd, 609 vd.

³⁷³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 149 vd; ayrıca bk. Mu’tık, Avvâd b. Abdillâh, *el-Mu’tezile ve Usûlühümü’l-Hamse ve Mevkifü Ehli’s-Sünne Minhâ*, Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 2001, s. 151 vd, 209 vd.

³⁷⁴ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 687 vd; a.mlf., *Fazlü’l-İ’tizâl*, s. 209-211; Çelebi, “Mu’tezile”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2006, XXXI, 396; Altıntaş, “Kâdî Abdülcebbar’ın Sem’iyatla İlgili Bazı Görüşleri”, *a.g.d.*, s. 74-78.

³⁷⁵ Bk. İbn Manzûr, “va’d” md., *a.g.e.*, III, 461-462; Fîrûzâbâdî, “va’d” md., *a.g.e.*, s. 416.

³⁷⁶ Bk. İsfehânî, “va’d” md., *a.g.e.*, s. 875; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 134-135; Topaloğlu-Çelebi, “Va’d ve Va’îd” md., *Kelâm Terimleri*, s. 331.

³⁷⁷ Bk. İsfehânî, “va’d” md., *a.g.e.*, s. 875; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 134-135; Topaloğlu-Çelebi, “Va’d ve Va’îd” md., *Kelâm Terimleri*, s. 331.

³⁷⁸ Bk. Âl-i İmrân, 3/9, 194; Ra’d, 13/31; Hacc, 22/47; Rûm, 30/6; Zümer, 39/20.

³⁷⁹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muhtasar*, s. 245; krş. Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 59; Ahmed Emîn (ö. 1373/1954), *Duha’l-İslâm*, Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1933, III, 61-64; Çelebi, “Mu’tezile”, *DİA*, XXXI, 396.

³⁸⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûl Hamse*, 689, 730, a.mlf., *el-Muhtasar*, s. 233-234; Çelebi, “Mu’tezile”, *DİA*, XXXI, 396.

onlara göre insanlar, davranışlarıyla ya övülmeyi (medih) ya da yerilmeyi (zemm) hak ederler. İnsanın övülmeyi hak eden davranışları sevabı, yerilmeyi hak eden davranışları da ceza ve azabı gerektirir. Allah'a isyan anlamına gelen günahlar ise yerilmeyi ve cezalandırılmayı gerektiren davranışlardandır.³⁸¹ Sevap ve cezanın ise devamlı olması gerekir. Mükellefe sevap hakettiğinde sevap, ceza hakettiğinde ceza verilmemesi câiz olmaz.³⁸² Dolayısıyla günah işleyen günahkârın cezalandırılması gerekir. Küçük günah işleyen kişi, işlediği günahların Allah katındaki cezasından, ancak büyük günahlardan kaçınarak, işlediği günahtan dolayı pişmanlık duyarak veya ondan daha büyük bir taat yaparak kurtulabilir.³⁸³ Büyük günahlarda ise durum farklı olup işlenen günahtan pişmanlık duyulması, Allah'a tövbe edilmesi veya cezasının çekilmesi gerekir.³⁸⁴ Zira cezaya müstehak olan fasika günahından tövbe etmedikçe Allah'a ve peygamberine inanması fayda vermez.³⁸⁵ Bu prensibin gereği olarak onlara göre, Allah Teâlâ, cehennem vadettiği günahkârı şefaata ile cennete koyarsa verdiği sözden dönmüş olur.³⁸⁶

Kur'ân'daki bazı âyetleri 'el-va'd ve'l-vaîd' ilkesi doğrultusunda yorumlayan Mu'tezile kelâmcıları, şefaatin günahkârlara değil, yalnızca cennetliklerin derecelerinin artırılmasına yarayacağını ileri sürmüşlerdir.³⁸⁷ Onlar, hem adalet anlayışları hem de va'd ve vaîd konusundaki görüşleri nedeniyle tövbe etmeden ölen büyük günah sahibi kimselere âhirette şefaatin olmaması gerektiği kanaatine ulaşmışlardır. Onlara göre şefaata inancı, Allah'ın adaleti gereği cezalandırması gerekenleri cezalandırmaması, dolayısıyla günahkârlar hakkındaki sözünün gereğini yerine getirmemesi sonucunu doğurur. Bu sebeple Mu'tezile, bir yandan şefaati isbat eden âyetleri görmezlikten gelip tevil ederken; diğer yandan şefaatin bulunmadığını ifade eden âyetleri esas almış ve hiç kimsenin âhirette günahkâr kimselere şefaata edemeyeceğini savunmuşlardır.³⁸⁸

³⁸¹ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 611-612, 621-622, 638; a.mlf. *el-Muğnî*, XIV, 301.

³⁸² Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 625, Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 209.

³⁸³ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 632-633, 644-645, 650, 663, 677-678, 691; *el-Muğnî*, XIV, 336.

³⁸⁴ Mu'tezile, bu konuda şu âyetleri delil gösterir: Mâide, 5/38; Nûr, 24/2, 4.

³⁸⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 643-644, 647-649.

³⁸⁶ İrfan Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 109; Erdal, *a.g.e.*, s. 135.

³⁸⁷ Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 208; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 110; Mu'tuk, *a.g.e.*, s. 219-232. Mu'tezile'den Ebû Hâşim el-Cübbâî ise günahkâr mü'minler için de şefaatin câiz olduğu görüşündedir. (Bk. Kâdî, Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 690.)

³⁸⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 134-136, 689; a.mlf. *el-Muhtasar*, s. 232-234; krş. Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib (ö. 403/1013), *el-İnsâf fî mâ Yecibu İ'tikâdihû ve lâ Yecüzü'l-Cehlî bihî*, (nşr. İmâdüddîn Ahmed Haydar), Beyrût: Âlemü'l-Küttüb, 1986, s. 231-232; İrfan Abdülhamid, *a.g.e.*, s. 109; Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrût: Müessesetü'l-Arabîyyeti'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1990, s. 59-60; Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, s. 166, 326; Erdal, *a.g.e.*, s. 135.

Mu'tezile, Allah'ın adaletine ve va'îdine aykırı olduğu gerekçesiyle Ehl-i sünnet'in kabul ettiği anlamdaki şefaati reddetmiştir. Onlar, büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen kimselerin günahlarının affedilmeyecek olması nedeniyle ilâhî adalet gereği ebedî olarak cehennemde kalacağını; dolayısıyla bu kimselerin şefaate erişemeyeceklerini iddia ederler.³⁸⁹ Buna göre Mâtürîdî'nin ifadesiyle "Kur'ân'la hadislerin ilâhî lutuf çerçevesinde beyan ettiği birçok bağışlama müjdeleri ortadan kalkmakta, ilim ehlinin Allah'a ve rahmetine yönelik yaratılışlarından gelen ümitleri suya düşmekte, ayrıca Hz. Peygamber'in şefaatine ümit bağlamış Müslümanların duası geçersiz hale gelmektedir."³⁹⁰

Şefaatin ilâhî adaletle bağdaşmayacağını iddia eden Mu'tezile'ye karşı çıkan Ehl-i sünnet âlimlerinden Teftâzânî, asıl böyle bir uygulamanın adalete sığmayacağını belirtir. Çünkü ona göre cehennemde ebedî kalmak, cezaların en büyüğüdür ve bu ceza, en büyük cinâyet olan inkârlarına ceza olarak kâfirlere verilmiştir. Böyle bir ceza ile günahkâr mü'minler de cezalandırılacak olursa bu uygulama, cezanın suçtan fazla olması anlamına gelir ki bu, adalete sığmaz.³⁹¹ Ayrıca şefaate hakkındaki naslar, günahlardan dolayı af talep etmek mânasına delâlet etmektedir. Dolayısıyla mü'minlerden büyük günah işleyenler, tövbe etmeden ölseler de ebedî olarak cehennemde kalmayacaklardır. Çünkü Allah Teâlâ , "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür."³⁹² buyurmuştur. İmânın kendisi, hayırlı bir ameldir. Onun için günahkâr mü'min, cehenneme girdiğinde imanının karşılığı olarak cehennemden çıkarılacaktır. Nitekim "Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir."³⁹³ ve "İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için de konak olarak Firdevs cennetleri vardır."³⁹⁴ gibi âyetler, cennet ehlinin mü'minler olduğuna delâlet etmektedir. Buradan da bir insanın, günah işlemekle imandan çıkmayacağı ve şefaate erişebileceği kesin delillerle ortaya konulmuş olmaktadır.³⁹⁵

Ehl-i sünnet'e göre Allah Teâlâ'nın kullarını bir ceza ile tehdit ettiğinde onları cezalandırmayıp affetmesi ve günahlarını bağışlaması mümkündür. Çünkü Allah'ın va'îd olarak zikrettiği her şey, "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan

³⁸⁹ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 131-134 vd., 301 vd; krş. Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 185; Ayrıca konuda geniş bilgi için bk. Mu'tik, *el-Mu'tezile ve Usûlühümü'l-Hamse*, s. 219-232.

³⁹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 587.

³⁹¹ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 185.

³⁹² Zilzâl, 99/7.

³⁹³ Tevbe, 9/72.

³⁹⁴ Kehf, 18/107.

³⁹⁵ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 185.

başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapmıştır."³⁹⁶ âyetiyle açıklık kazanmaktadır. Buna göre Allah şirk dışındaki günahlardan dilediğini bağışlar ve bu durum, O'nun adaletine aykırı değildir.³⁹⁷ Neseî, Mu'tezile'nin, "Allah va'îdinden dönmez." şeklindeki yaklaşımının isabetli olmadığını ifade eder. Zira ona göre, Allah'ın bir günahı bağışlaması, cezalandırma sözünden dönmesi olarak değerlendirilemez, tam aksine bu, O'nun bir ikramı ve lütfu olarak görülmelidir. Asıl Allah hakkında uygun olmayan durum, sevap verecek iken bundan vazgeçmesidir. Çünkü vaadedilen sevap, kulun hakkıdır. Allah'ın va'dettiğini vermemesi, bir ikram ve lütuf olarak değil de aşığılama olarak görüleceğinden, Allah'ın böyle bir muamele yapması beklenemez.³⁹⁸

Büyük günah işleyen kimseye şefaât konusunda Mu'tezile âlimleri arasında ihtilaf vardır. Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre, büyük günah işleyen kişiye sözlük anlamı itibariyle "mü'min" dense de günahlarına tövbe etmedikçe gerçek mü'min sayılmaz, bu halde öldüğü takdirde kâfir muamelesi görür ve cehennemlik olur.³⁹⁹ Cehennem ehlinde olan kimse ise laneti, gadabı ve azarlanmayı hak eder. Bu kimseler için şefaât etmek, Hz. Peygamber hakkında câiz değildir. Çünkü şefaât edeceği kimseleri sevmesi ve onlardan razı olması, şefaâtçinin hakkıdır. Eğer Hz. Peygamber onlara şefaât edecek olsa bu, Allah'ın lanetlediği ve memnun olmadığı kimseden razı olmasını gerektirir ki bu doğru olmaz. Bu dünyada bile işlediği suçu ve verdiği zararı terkedip tövbe etmedikçe suçlu bir kimseye şefaât geçerli değildir. Çünkü böyle bir durum, birisinin çocuğunu öldüren veya malını gasbeden kimseye şefaât etmeye ve onun affını istemeye benzer.⁴⁰⁰ Buna karşılık Mu'tezile âlimlerinden olup Behşemiyye fırkasının kurucusu olarak gösterilen Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933),⁴⁰¹ şefaâtçi, günahkâr kişiye kızsâ ve günahkâr kimse tövbe etmemiş olsa bile şefaatin sahih olacağını; bu hususta başvurulacak temel kaynağın, vârid olan naslar olduğunu söylemiştir.⁴⁰² Ebû Hâşim'in, mezhebinin genel görüşünün⁴⁰³ hilafına ortaya koyduğu, tövbe etmeyen günahkâra şefaât edilebileceği düşüncesi Ehl-i sünnet'le paralellik arz etmektedir. Nitekim babası Ebû Ali el-Cübbâî, oğlunun bu görüşüne karşı çıkararak cehennemlik kimselerin cehenneme girdikten sonra oradan çıkmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. Çünkü ona göre ceza ehlinde olduklarından dolayı günahkâr

³⁹⁶ Nisâ, 4/116.

³⁹⁷ Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 39-40.

³⁹⁸ Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 40.

³⁹⁹ Yavuz, "Cübbâî, Ebû Ali", *DİA*, VIII, 101.

⁴⁰⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 208.

⁴⁰¹ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 304-308; İlhan, "Ebû Hâşim el-Cübbâî", X, 146-147.

⁴⁰² Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 208-209.

⁴⁰³ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 209.

kimselerin aynı zamanda sevap ehlinden olmaları câiz olmaz. Böyle bir durum birbiriyle zıtlık arzeder. Şâyet bu kimseler, şefaate cehennemden kurtulacak olurlarsa Allah onları cennete koyduğunda yine de sevap veya faziletleri artan kimselerden olacaklardır. Akıl, onlar için sevap olmadığına, nakil (nas) ise cennet ehlinin hizmetçileri olsalar bile faziletli kimseler makamında olmalarının câiz olmadığına delâlet eder. Bu da Mürcie'nin şefaate konusundaki görüşlerinin isabetsiz olduğunu gösterir.⁴⁰⁴

Öte yandan Mu'tezile, va'd ve va'îd bağlamında sevabın da cezanın da devamlı olması gerektiği ilkesinden hareketle günahkâr kimselere cezanın devamlı olması gerektiğini; buna bağlı olarak fâsıklar için şefaatin geçerli olmadığını savunur.⁴⁰⁵ Onlara göre Allah Teâlâ, zâlimlere asla şefaate edenin olmayacağını beyan ettiği halde eğer Peygamber, yine de zâlimlere şefaate etmeye kalkıştırsa bu, onun Allah'tan daha büyük ve daha yüce olduğu anlamına gelir ki bu da muhâldir. Nitekim şu ayetler, bu hususa delil teşkil eder: “(Resûlüm!) Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boylayacak olanı sen mi kurtaracaksın!”⁴⁰⁶; “(Melekler), Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaate etmezler.”⁴⁰⁷ Kâdî Abdülcebâr, bu ayetlerden cehennemi hak etmiş olan günahkârlara âhirette şefaatin olmayacağı sonucuna ulaşır ve büyük günah işleyen kimseye şefaate edileceğine dair rivayetleri âhâd yolla geldiği için zan taşıdıklarından dolayı şefaate konusunda delil olamayacağını iddia eder.⁴⁰⁸

Bâkılânî, Mu'tezile'nin şefaate konusunda iki ayrı gruba ayrıldığını bildirir: Bunlardan birinci grup, Kur'ân ve Sünnet'te sabit olan delilleri kabul etmeyerek şefaati toptan reddetmişlerdir. İkinci grup ise şefaati kabul ederek peygamberlerin ve meleklerin, ancak üç sınıf mü'mine şefaate edeceğini söylemiştir:

- a. Büyük günahlardan kaçınan ancak küçük günah işleyenler.
- b. Büyük günah işledikten sonra pişmanlık duyup ölmeden önce tövbe edenler.
- c. Hiç günahı olmayan mü'minler.

Mu'tezile âlimleri, bu üç sınıf mü'mine yapılacak şefaatin, ancak amelleriyle hakettikleri ölçüde nimetlerde ziyade yapılması şeklinde gerçekleşeceğini ileri

⁴⁰⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 209.

⁴⁰⁵ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, s. 689, a.mlf., *el-Muhtasar*, s. 232-234. Onlar bu görüşlerine şu âyetleri delil gösterirler: “Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaate kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.” (Bakara, 2/48); “...Zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaateçisi olacaktır.” (Mü'min, 40/18).

⁴⁰⁶ Zümer, 39/19.

⁴⁰⁷ Enbiyâ, 21/28.

⁴⁰⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, s. 689-691; krş. Altuntaş, “Kâdî Abdülcebâr'ın Sem'iyâtla İlgili Bazı Görüşleri”, *a.g.d.*, s. 77.

sürmüşlerdir. Onlara göre, büyük günahlarda ısrar ederek tövbe etmeden ölen kimseler hakkında şefaahat edilmesi bâtildir.⁴⁰⁹ Bâkılânî, Mu'tezile'ye verdiği cevapta ilk iki gruba giren mü'minler için şefaahatın bir anlamının olmadığını söyler. Çünkü ona göre bu kimseler hakkındaki şefaahat, Allah'ın ceza-yı haketmeyen kullarına zulmetmemesi hususunda yapılmış olur. Zira Mu'tezile'nin prensiplerine göre küçük günah sahibi kimseler, büyük günahlardan kaçındığı takdirde zaten azabı değil nimeti hakeder. Aynı şekilde Mu'tezile'ye göre, tövbe ederek kendisini azaptan kurtarmış olanın bağışlanması Allah'a vâcip olduğundan, bu kimseye azap edilmesi de büyük zulümdür. Dolayısıyla bu kimseler hakkında şefaahat edilmesinin bir anlamı yoktur. Günahı olmayan mü'mine amelîyle hakettiği ölçüde derecesinin artırılması şeklinde şefaahat edileceği görüşü ise Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen şefaahat konusundaki hadislerle aykırıdır. Çünkü gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde böyle bir şefaahatten bahsedilmemektedir. Kur'ân'da meleklerin yaptığı bildirilen şefaahat,⁴¹⁰ zulüm ve küfürden tövbe eden kimselerin bağışlanmaları, onların kötülük ve günahlardan alıkonulması içindir. Söz konusu âyette nimetlerin artırılması hakkında herhangi bir bilgi yoktur.⁴¹¹

Mu'tezile, hırsızın elinin kesilmesini,⁴¹² zina edene yüz celde vurulmasını,⁴¹³ iffetli kadınlara iftira atanların dünya ve âhirette lanete uğrayacaklarını ve kendileri için müthiş bir azabın olacağını⁴¹⁴ ifade eden âyetler gereği fâsıkın ebedî olarak cehennemde cezalandırılmayı hakettiği görüşündedir.⁴¹⁵ Onlara göre günahkâr kimse, işlediği günah nedeniyle Allah tarafından cezalandırılmayı hak etmiştir. O, büyük günah işledikten sonra yaptığı bu davranışından tövbe etmedikçe Allah'a ve Resûlü'ne inanmasının sevabı kendisine bir fayda sağlamaz. Buradan hareketle Mu'tezile, büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen kimsenin, cehennemde ebedî olarak kalacağını ileri sürmektedir.⁴¹⁶ Mu'tezile bu görüşünü va'd ve va'idle ilgili âyetlerin genel anlamına dayandırmaktadır. Mesela,

⁴⁰⁹ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 427.

⁴¹⁰ "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar (melekler) rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na inanırlar ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: "Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla ve onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vaad ettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen azîzsün, hakîmsin. Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur." (Mü'min, 40/7-9).

⁴¹¹ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 427-428.

⁴¹² Mâide, 5/38.

⁴¹³ Nûr, 24/2.

⁴¹⁴ Nûr, 24/23.

⁴¹⁵ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 648-649, 666.

⁴¹⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 648-649, 666.

Allah'a ve Resûlüne isyan edip, dinin sınırlarını aşanların cehenneme girecekleri ve ebedî olarak orada kalacakları,⁴¹⁷ bir mü'mini kasten öldürenin cezasının ebedî olarak cehennemde kalmak olduğu,⁴¹⁸ Allah'a ve Resûlüne isyan edenlerin cehennemde ebedî olarak kalacakları⁴¹⁹ gibi fâsıkların cehennemde kalacaklarını bildiren âyetlerde "ebedî olarak kalma" veya bu mânaya gelen ifadeler kullanılmaktadır.⁴²⁰

Mu'tezile'ye göre âyetlerde bahsi geçen âsî lafzı, hem günahkâr hem de kâfir için kullanılan bir isimdir. Buradan hareketle Mu'tezile, fâsık kimsenin, tövbe etmeden öldüğü takdirde -Allah'ın lütfuyla veya şefaate bile olsa- hiçbir şekilde affolunmayacağını, ebedî olarak cehennemde kalacağını iddia eder. Eğer Allah Teâlâ onlardan birini kastemiş olsaydı bunu mutlaka açıklardı. Böyle bir açıklama yapmadığına göre ikisine de delâlet eder.⁴²¹ Ayrıca onlar, "*Mücrimler, kuşkusuz kendileri için hiç hafifletilmemek üzere cehennem azabında devamlı kalıcıdırlar.*"⁴²² âyetindeki "mücrim" kelimesinin, fâsık ve kâfirler için ortak kullanılan bir kelime olduğunu; dolayısıyla âyetle ikisinin de kastedildiğini ve vaîdin umumî olduğunu ileri sürerler.⁴²³ Bu durumda mü'min, cehenneme geçici bir zaman için bile olsa girmez. Cehenneme bir defa giren de cezanın devamlılık gerektirmesinden dolayı Allah'ın lütfu veya Hz. Peygamber'in şefaati ile bile oradan bir daha çıkamaz.⁴²⁴

Teftâzânî, Neseî'nin "Mü'minlerden büyük günah işleyenler, ebedî olarak cehennemde kalmayacaklardır." sözünü açıklarken Mu'tezile'nin delil olarak gösterdiği bu âyetleri ele alır ve şu yorumu yapar: Mü'mini mü'min olduğundan dolayı öldüren, kâfir olur. Yine Allah'ın koyduğu bütün sınırları aşır Allah ve peygamberine isyan eden, işlediği günahlar ve kötülükler her taraftan kendisini çepeçevre kuşatan da kâfirdir. Şâyet âyetlerin günahkâr mü'minler hakkında olduğu kabul edilecek olursa bu durumda âyetlerdeki "*hâlidîn*" kelimesinin, "*müebbed hapıs*" ifadesindeki gibi "*uzun süre orada bulunma*" anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.⁴²⁵ Çünkü günahkâr mü'minin

⁴¹⁷ Nisâ, 4/14.

⁴¹⁸ Nisâ, 4/93.

⁴¹⁹ Cin, 72/23.

⁴²⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 666, 678; krş. Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 40; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 186.

⁴²¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 657-658.

⁴²² Zuhuf, 43/74.

⁴²³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 660.

⁴²⁴ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 657-666, 689; a.mf., *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 209.

⁴²⁵ Nitekim Râgıb el-İsfahânî, "*hulûd*" kelimesinin daha çok bir şeyin bozulmaya ve değişmeye maruz kalmadan uzun zaman olduğu hal üzere devam etmesini ifade ettiğini belirtir. İsfahânî, bu anlamı teyit için "*Onların etrafında muhalled (özellikleri ve güzellikleri değiştirilmeyecek olan) çocuklar hizmet*

ebedî olarak cehennemde kalması kabul edildiği takdirde, orada daimî bir şekilde kalmayacağına delâlet eden naslarla çelişmiş olur.⁴²⁶

Mu'tezile, günahkâr kimsenin cehennemde ebedî olarak kalacağı iddialarını, yapılan kötülüğün sürekli kınanması gerektiği gibi cezalandırmanın da devamlı olması gerektiği düşüncesiyle temellendirir. Bu bağlamda onlar, kâfirle fâsıkı aynı kategoride değerlendirerek kâfirin küfrünün, fâsıkın da günahlarının cezasını çekmek üzere cehennemde ebedî kalacaklarını söylerler.⁴²⁷ Bu görüşüyle Mu'tezile'nin, hayatında pek çok ibadet işlemiş ama nefis ve şeytana yenilip büyük günah işlemiş ve tövbe etmeden ölmüş mü'min bir kimseyi neredeyse Allah'ı ve diğer iman esaslarını inkâr eden kâfirle eşit tuttuğu anlaşılmaktadır ki böyle bir değerlendirmenin objektif ve isabetli olmadığı âşikârdır. Nitekim onların bu görüşü, Kur'ân ve sahih hadislerle de çelişmektedir. Çünkü Allah katında mü'minle kâfir hiçbir durumda eşit olamaz.⁴²⁸ Âkıbet itibariyle kâfir, küfrünün cezası olarak cehennemde sonsuza kadar azap görmeye cezalandırılırken mü'min, ya Allah'ın hususî af ve mağfiretiyle ya da şefaitle cehennemden çıkarılıp cennete konulacaktır.

Sonuç olarak Mu'tezile âlimlerinin, gerek adalet gerekse va'd ve va'îd prensipleri gereği âhirette büyük günah işleyip tövbe etmeden ölenler için şefaatin olmayacağı ve büyük günah sahibinin ebedî olarak cehennemde kalacağı; aksi bir durumun Allah'ın adaletine ve sözünde durmasına aykırı olacağı şeklindeki görüşlerinin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a hiçbir şey vacip olmayacağı için günahkârların cezalandırılması konusunda da O'na bir zorunluluk getirilemez. Allah Teâlâ, dilerse günahkâr mü'min kullarını cezalandırır, dilerse de affeder, O'na hiçbir şey vacip değildir. Ayrıca iman ve sâlih amel sahibi olduğu halde büyük günah işleyen bir mü'minin kâfirlerle aynı akıbeti paylaşacakları ve ebedî olarak cehennemde kalacakları iddiası da Allah'ın adaleti, rahmeti ve şefkatiyle bağdaşmamaktadır. Aksine günahkâr kullarını ilâhî af ve mağfiretiyle bağışlaması veya izin verdiği şefaatchilerin şefaatiyle onları azaptan kurtarması, rahmeti gazabını geçmiş olan Yüce Allah'ın şanına daha layık olduğu gibi naslara da daha uygundur.

---

ederler." (Vâkıa, 56/17) âyetinde geçen "muhalledûn" kelimesini delil gösterir. (Bk. Râğıb el-İsfahanî, a.g.e., s. 291-292.) Burada "huld" kelimesine ebedilik anlamı verilse bile mânâyı kayıtlayan başka ayetlerden (mesela bk. Nisâ, 4/48, Zümer, 39/53) hareketle ancak "Büyük günah işleyenler, Allah affetmezse ebedî olarak cehennemde kalacaklardır." anlamı çıkacaktır. (Öztürk, *İslam İnancı Etrafında Yerli Yorumlar*, s. 82.)

⁴²⁶ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 186.

⁴²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 669, 689; a.mlf., *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 209-211.

⁴²⁸ Bk. Beyyine, 98/6-8.

Mu'tezile âlimleri, büyük günah sahibi kimselere şefaatin olmayacağı, onların şefaate cehennemden çıkamayacakları ve ebedî olarak azap görecekleri hakkındaki görüşlerine âyet ve hadislerden deliller göstermişler ve onlara kendi görüşleri doğrultusunda yorumlar getirmişlerdir. Şimdi de bu delil ve yorumlarla onlara ne gibi itirazlar yapıldığını inceleyelim:

c.a. Mu'tezile'nin Âyetlerden Delilleri:

Mu'tezile, görüşlerini desteklemek için şu ayetleri delil getirmiştir:

1. Mu'tezile'ye göre şefaate, eğer günahkâr kimselerden azabın giderilmesinde etkili olsaydı, bu durum, şu âyetlere zıt olurdu:⁴²⁹

(وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ)

“Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaate kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.”⁴³⁰

(وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ)

“Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden fidye kabul edilmez, kimseye şefaate fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz.”⁴³¹

Mu'tezile'ye göre sözkonusu âyetlerde “şefaate” (شَفَاعَةٌ) kelimesi, nekre olduğundan, nefy sigasında umumiyet ifade eder; yani “şefaatin hiçbir türü kabul edilmez ve fayda vermez.” demektir. Ayrıca âyette (وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ) “onlara yardım da edilmez.” lafzı vardır. Hz. Peygamber, bir günahkârdan azabın def'inde şefaate yetkisine sahip bulunsaydı, bu durumda ona “nâsır” (yardımcı) olmuş olurdu. Böyle bir durum, bu âyete muhaliftir. Dolayısıyla Mu'tezile, bu âyetlerden Hz. Peygamberin ve diğer şefaateçilerin âhirette büyük günah işleyenlere şefaate edemeyecekleri sonucunu çıkarmıştır.⁴³²

Mu'tezile, (وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ) “Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaate kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.”⁴³³ âyetinin dört yönden büyük günah sahibi kimselere şefaatin ve yardımın olmayacağına delil olduğunu söylemiştir:

Birincisi, bu âyet, kıyamet gününün sıfatı hakkında vârid olmuştur ve ifadelere

⁴²⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689 vd.

⁴³⁰ Bakara, 2/48.

⁴³¹ Bakara, 2/123.

⁴³² Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689; a.mlf., *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, (I-II), (nşr. Adnân Muhammed Zerzûr), Kâhire: Dârü't-Türâs, 1969, I, 90; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 266; krş. İcî, *a.g.e.*, III, 508; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 345.

⁴³³ Bakara, 2/48.

herhangi bir daraltıcı yorum (tahsis) yoktur. Onun için kıyamet gününde sevap ehli dışında azabı hakeden kimseler hakkında vârid olan sözkonusu âyeti kâfirlere yormak mümkün değildir. Çünkü âyetteki hitap, sadece onlara layıktır. Dolayısıyla âyette mü'minler için de şefaatin olmayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ, âyette (لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا) “o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez” buyurmuştur. Eğer şefaata, azabı düşürme hususunda etkili olsaydı, o zaman şefaata eden kimse, şefaata edilene bir fayda sağlamış olurdu ki böyle bir davranış, âyetin muktezâsına uygun olmazdı.

İkincisi, âyette (وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ) “hiç kimseden şefaata kabul olunmaz” buyrulmaktadır. Âyette geçen “şefaata” lafzı, nefyin (olumsuz ifadenin) ardından gelen bir nekredir. Bu sebeple o, Hz. Peygamberin şefaati de dahil olmak üzere her türlü şefaata çeşidini içine alır.

Üçüncüsü, âyette (وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ) “hiç kimseden fidye alınmaz” buyrulmaktadır. Şefaati ve cezayı hakedenlerden cezanın düşürülmesini ve mağfiret olunmalarını kabul etmek, günahkârı hakettiği zarardan kurtaracak fidyelerin hepsinden daha büyüktür.

Dördüncüsü, Allah Teâlâ, (وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ) “onlara asla yardım da yapılmaz.” buyurmuştur. Günahkârlara en büyük yardım, onları dâimî olan azaptan şefaata kurtarmaktır. Eğer, Hz. Peygamber (s.a.v), günahkârlara şefaata edecek olsa onlara, yardım etmiş olurdu ki bu davranış âyete terstir.⁴³⁴

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki âyet-i kerîmelerin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için mutlaka öncesindeki ve sonrasındaki âyetlerin dikkate alınması ve bağlamından koparılmadan değerlendirilmesi gerekir. Zira sözkonusu âyetten bir öncesinde şöyle buyrulmaktadır: “Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın.”⁴³⁵ Açıkça görüldüğü gibi bu âyette İsrailoğullarına hitap edilmektedir ki onlar da Hz. Peygamber’e (s.a.v) ve onun tebliğinde yer alan hususlara iman ve itaat etmeyen Yahudilerdir.⁴³⁶ Nitekim bu âyetin öncesinde onların inkârcı hallerini gösteren şu ifadeler yer almaktadır: “Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözünü yerine getirin ki ben de size vadettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının. Elinizdekini (Tevrat’ın aslını) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur’ân’a) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile

⁴³⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur’ân*, I, 90; a.mlf., *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 53; a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 39.

⁴³⁵ Bakara, 2/47.

⁴³⁶ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, I, 628-630; Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, I, 118-119; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 49; a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 39; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 266; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 126; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 344-345.

satmayın. Yalnız benden korkun. Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin. Namazı tam kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin. Sizler Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz? Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir. Onlar, kesinlikle rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir."⁴³⁷

Mu'tezile âlimlerinin, "Öyle bir gündün korkun ki..."⁴³⁸ âyetini 'şefaatin günahkâr mü'minlere fayda vermeyeceği' şeklinde yorumlamalarına mukabil⁴³⁹ Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyetin kâfirler hakkında olması dolayısıyla hitabın, inkârda ısrar eden kimselere mahsus olduğunu söylemişlerdir. Çünkü İsrailoğulları, ataları olan peygamberlerin, her hal ve durumda kendileri için şefaate edeceklerini iddia ediyorlardı. Âyet-i kerîmede onların bu asılsız iddiaları reddedilmekte; haklarında hiçbir şefaatinin şefaatinin kabul edilmeyeceği kişilerin ise Allah'a tövbe etmeden kâfir olarak ölen kimseler olduğu bildirilmektedir.⁴⁴⁰ Ayrıca onların iman ve amelden uzak durup, sırf kendilerinden olduklarını düşündükleri geçmiş peygamberlerin şefaatine ümit bağlamalarının bir işe yaramayacağı dile getirilmektedir.⁴⁴¹ Çünkü bu kimseler, kendilerine inen kutsal kitaplarının ve muhatap oldukları son ilâhî kitap Kur'ân'ın bildirdiği hakikatlere; sâlim akıl ve vicdanlarının sesine ve temaşa ettikleri kâinattaki Yüce Yaratıcı'ya işaret eden harika nizam ve âhenge rağmen Allah'ı inkâr ve O'na bir takım varlıkları ortak koşma (şirk) günahını işlemişlerdi. İşte bu âyetten kalpleri kararmış, akıl ve vicdanları hak ve hakikatleri idrak edemez hale gelmiş bu kâfir ve müşrik kimselerin hiçbir şefaatchilerinin olmayacağı, olduğu farzedilse bile o şefaatchilere Allah tarafından izin verilmeyeceği ve onlar hakkında yapılacak şefaatin kabul edilmeyeceği anlaşılmaktadır.⁴⁴²

Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyette⁴⁴³ haklarında şefaate kabul edilmemenin herkesi kapsamadığı ve sadece kâfirlerin kastedildiği kanaatine varmışlardır.⁴⁴⁴ İmam Mâtürîdî, "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar

⁴³⁷ Bakara, 2/40-46.

⁴³⁸ Bakara, 2/48.

⁴³⁹ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 689; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 266.

⁴⁴⁰ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, I, 636-637; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 49; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 127; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 344-345.

⁴⁴¹ Öztürk, *İslâm İnanç Etrafında*, s. 68.

⁴⁴² Krş. Enbiyâ, 21/28; Şuarâ, 26/100; Secde, 32/4; Müddessir, 74/48.

⁴⁴³ Bakara, 2/48.

⁴⁴⁴ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 122-123; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 53; a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 40; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 78; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 184; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 313; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 345.

Allah katında bizim şefaathçilerimizdir.” Diyorlar. Onlara şöyle de: Yoksa siz, göklerde ve yerde olup da, Allah’ın bilmediği bir şeyi O’na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?” O, müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan münezzehe ve yücedir.”⁴⁴⁵, “Artık şefaathçilerin şefaati onlara fayda vermez.”⁴⁴⁶, çünkü “(Melekler), Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaath etmezler.”⁴⁴⁷ gibi âyetlerin de bunu gösterdiğini belirtmiştir.⁴⁴⁸ Dolayısıyla âyet, mutlak olarak şefaathin yokluğuna delâlet etmemekte; sadece kâfirlere şefaath olmadığını göstermektedir. Nitekim Kur’ân, onların acı âkıbetlerini şöyle haber vermektedir: “Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden –kendini kurtarmak için dünya dolusunca altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem veren bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur.”⁴⁴⁹

İmam Mâtürîdî, âyet-i kerîmedeki “Hiç kimseden fidiye alınmaz, hem onlara yardım da edilmez.” ifadelerindeki “adl”in, “fidiye” anlamına geldiğini belirtir ve “Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyamet günününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler, onlardan asla kabul edilmez; onlar için elem verici bir azap vardır.”⁴⁵⁰ âyetini delil göstererek kâfirler için ister can isterse mal şeklinde bir fidyenin kabul edilmeyeceğini bildirir. Ona göre insan, dünyada bir musibete uğradığında ondan ya mal veya can olarak fidiye vermesi ya ona şefaathçilerin şefaath etmesi ya da ona yardım edebileceklerin yardım etmesiyle olmak üzere üç yolla kurtulabilir. Fakat Allah (c.c), kâfirler için âhirette kurtuluş yollarının hepsini kesmiştir. Bu âyet, öldükten sonra dirilmeye, cennete ve cehenneme inanan Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında nazil olmuştur. Nitekim Kur’ân’da bu hakikati ifade için şöyle buyrulur: “Onlar, “Yahudi veya Hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek” dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: ‘Eğer söziünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!’”⁴⁵¹, “Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak.” dediler. De ki: ‘(Bu hususta) Allah’tan söz mü aldınız; -öyleyse Allah sözünden dönmeyecektir- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?’”⁴⁵² Sözkonusu âyette fidiye ve şefaathin,

⁴⁴⁵ Yûnus, 10/18.

⁴⁴⁶ Müddessir, 74/48.

⁴⁴⁷ Enbiyâ, 21/28.

⁴⁴⁸ Bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 122.

⁴⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/91.

⁴⁵⁰ Mâide, 5/36.

⁴⁵¹ Bakara, 2/111.

⁴⁵² Bakara, 2/80.

ancak âhirete inanan Yahudi ve Hristiyanlar için söz konusu olmadığı bildirilmiştir. Âhirete inanmayanların durumunu zikretmenin ise mânası yoktur.⁴⁵³

Kur'ân'da mü'min olmayanlara şefaath edilmeyeceğini, edilse bile kabul olunmayacağını gösteren somut örnekler vardır. Meselâ Hz. Peygamber'in (s.a.v), amcası Ebû Tâlip hakkındaki istiğfar isteğine olumlu cevap verilmemiş⁴⁵⁴ ve Hz. Nûh'un, küfrünü içinde gizleyip açığa vurmeyen oğlunun tufandan kurtuluşu için yaptığı dua şeklindeki şefaati, Allah tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁵⁵ Bunun yanısıra babasına verdiği sözü yerine getirmek için⁴⁵⁶ babası hakkında Allah'tan af dileyerek⁴⁵⁷ şefaatte bulunan Hz. İbrahim ise vahiy yoluyla babasının iman etmeyeceğini ve kâfir olarak öleceğini anlayınca artık o âna kadar hidâyeti konusunda taşıdığı ümidini kaybetmiş ve onun hakkında dua etmeyi ve mağfiret dilemeyi bırakmıştır.⁴⁵⁸ Dolayısıyla onun babası için af dilemesinde de Hz. Nuh örneğinde olduğu gibi dua anlamında bir şefaath söz konusu olmuş, ancak babası imana yanaşmadığından dolayı yapılan dua ve istiğfar kabul olmamış, diğer bir ifadeyle şefaath isteği geri çevrilmiştir.⁴⁵⁹ Kur'ân'da haber verilen bu iki olaydan da anlaşılmaktadır ki Allah'ın izin vermediği ve râzı olmadığı kimseler, kendileri için şefaath edilse bile, ondan istifade edememektedirler.

Fahreddin Râzî'ye göre de sözkonusu âyet, herkese şâmil değildir. Çünkü âyetteki (مِنْهَا) "minhâ" kelimesindeki zamir, belli bir topluluk içindir –ki onlar da kâfir olan Yahudilerdir. Dolayısıyla buradan şefaatten başkalarının faydalanmayacağı mânası çıkarılamaz. Ayrıca bu ifadelerde zaman hakkında da bir genelleme söz konusu değildir. Çünkü o, belli bir zaman için tahsis edilmiştir. Dolayısıyla şefaatten belli bir vaktin dışında faydalanılmayacağı mânası da çıkarılamaz.⁴⁶⁰ Ancak burada şu hususa dikkat çekmek gerekir ki söz konusu âyetlerde günahlardan büyük bir sakındırma ve işlenen günahlardan tövbe ile temizlenmeye teşvik vardır. Bu âyetler, her ne kadar İsrailoğulları hakkında olsa da mâna olarak herkese hitap etmektedir. Çünkü âyetlerde zikredilen hususlar, kıyamet gününün özellikleri olup o gün, orada bulunacak herkesi kapsamaktadır.⁴⁶¹

⁴⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 122-123.

⁴⁵⁴ Tevbe, 9/113; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2627-2629.

⁴⁵⁵ Bk. Hûd, 11/45-46; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XII, 430-436; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 204; Âlûsî, Ebû's-Senâ, *a.g.e.*, VII, 103; Ebussuûd, *et-Tefsîr*, IV, 46-47.

⁴⁵⁶ Bk. Mümtehine, 60/4.

⁴⁵⁷ Bk. Şuarâ, 26/86.

⁴⁵⁸ Bk. Tevbe, 9/114; krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 98-99.

⁴⁵⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, III, 2629; Erdal, *a.g.e.*, s. 50.

⁴⁶⁰ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, III, 53; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 184; İcî, *a.g.e.*, III, 508, Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 313.

⁴⁶¹ Râzî, *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 38.

Elmalılı Hamdi Yazır ise âyetin İsrailoğulları hakkında nazil olduğunu belirttiikten sonra şu açıklamayı yapar: İsrailoğulları, kendilerinin babaları ve dedeleri olan peygamberlerin, her hal ve durumda, kendilerine şefaata edceklerini iddia ediyorlardı. Bu âyet, bunu reddediyor. Yoksa şefaatin muteber olduğu âyet ve hadislerle sâbittir. Kabul edilmeyecek olan şefaata, herkesin kendiliğinden ve Allah'ın iznine bağlanmadan yapılacağı düşünülen şefaattir. Şu halde bağımsız olarak şefaata edebilecekleri zannıyla nebîlere ve velîlere tapmamalı, ancak Allah'a ibadet etmelidir ki O, istediğine, dilediği zaman şefaata yetkisi verir.⁴⁶²

Bu açıklamalarla birlikte bazı âlimler, bu âyetlerin, Hz. Peygamber'e (s.a.v) henüz şefaata izni verilmeden önceki kıyamet gününe, haşir ve hesap sürecine işaret ettiğini belirtirler.⁴⁶³ Zira özellikle kıyametin başlangıcı öylesine korkunç ve ürperticidir ki o anda şefaata sözkonusu değildir. Herkes kazancıyla başbaşa kalacaktır. Kıyâmet gününü açıklayıcı mahiyette bir âyette şöyle buyrulur: *“Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve şefaatin olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir.”*⁴⁶⁴ Bu dehşetli günde herhangi bir fidye yoktur, dostun dostuna dünyadaki gibi bir faydası dokunmaz. Aynen bunun gibi şefaata edenin de şefaati dünyadaki gibi fayda vermez. Yani kimsenin kimseye faydası olmaz, kimse kimseye şefaata edemez.

Fahredden Râzî, kıyamet gününde dostluğun ve şefaatin bulunmamasının pek çok sebebi olduğunu belirttiikten sonra şu üç sebebi zikreder:

a. Allah Teâlâ'nın *“O gün her kişinin işi başından aşkıdır.”*⁴⁶⁵ âyetinde bildirdiği gibi, herkes kendi nefsiyle meşguldür ve kendi kurtuluşunu düşünmektedir.

b. *“Onu (zelzeleyi) göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her hâmile kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi görecekisin. Çünkü Allah'ın azabı çok zorlu olacak!”*⁴⁶⁶ âyetinde ifade edildiği gibi, o dehşetli günde herkesi şiddetli bir korku saracaktır.

c. Kâfirin küfrü, fâsıkın da fısıkı nedeniyle kendilerine azap ulaştığında, o kimseler, bu iki şeye kızarlar. Onlar bu iki şeye kızınca da bu iki sığata sahip olan herkese kızarlar.⁴⁶⁷

⁴⁶² Elmalılı, *a.g.e.*, I, 345.

⁴⁶³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 151; Râzî, *et-Tefsîr*, VI, 175; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 345.

⁴⁶⁴ Bakara, 2/254.

⁴⁶⁵ Abese, 80/37.

⁴⁶⁶ Hac, 22/2.

⁴⁶⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, VI, 175.

Ayrıca şu âyet de bu hakikati açıklamaktadır: “Allah katında, O’nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz. Sonunda kalplerinden korku giderilince “Rabbimiz ne buyurdu?” derler. Onlar da şu cevabı verirler: “Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur.”⁴⁶⁸

İmam Mâtürîdî, bu âyeti şu şekilde yorumlamaktadır: “Allah katında, O’nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz.”⁴⁶⁹ sözünde, şöyle buyrulmaktadır: Kendisine Allah’ın şefaati izni verdiği kişinin dışında hiç kimse bir başkası için şefaate malik değildir. Allah, kâfirlerden hiçbir kimse için şefaate izin vermemiştir. Bu, onların “...Bunlar Allah katında bizim şefaathilerimizdir..”⁴⁷⁰ ve “...Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz...”⁴⁷¹ sözlerinden dolayıdır. Aynı zamanda bu söz, onlardan korku ve panik ânında putlardan şefaate umanlar hakkında zikredilmiş ve adeta “onların şefaatinin nasıl umarsınız? Zira onlar, zerre ağırlığınca bir şeye bile malik değillerdir. Nasıl sizin için şefaate malik olsunlar?” denilmiştir.⁴⁷²

Şefaatin büyük günah işleyenleri içine alacağını savunan Mürcie ve Eş’arîlere karşı Mu’tezile, ancak tövbe edenlerin şefaati kapsamına girebileceğini iddia etmektedir. Bununla birlikte bu konuda Mu’tezile alimleri arasında ihtilaf vardır. Nitekim Ebû Ali el-Cübbâî, “Cehennem ehlinden olan kişi, lanet ve ilâhî gazaba müstehak kimsedir. Peygamber’in ona şefaati etmesi nasıl câiz olur? Ayrıca şefaati edenin, kendisi için şefaate bulunacağı kişiyi sevmesi gerekir. Resûlullah, cehennemliklere şefaati ettiği takdirde Allah’ın lanet ve gazap ettiği kişilerden hoşnut olduğu anlamı çıkar. Bu ise doğru değildir.” demektedir. Kadî Abdülcebbar da Ebû Ali el-Cübbâî ile aynı kanaati paylaşarak şefaatin sadece tövbe edenler için geçerli olacağını söylerken, Ebu Hâşim af konusunda olduğu gibi günaha ısrar eden için de şefaatin câiz olduğunu söylemiştir.⁴⁷³ Kâdî Abdülcebbar, görüşü Eş’arîlerle örtüştüğü için Ebû Hâşim’i Mu’tezile’nin dışına çıkmakla itham etmektedir. Mu’tezile, bu konuda da gâibin şâhide kıyas edilmesi ilkesini esas almakta ve dünyada kasten insan öldüren şefaatin câiz olmadığını; bunun gibi âhirette de câiz olmayacağını savunmaktadır. Kâdî Abdülcebbar, büyük günah işleyenlere şefaatin neden câiz olmadığını aklî yönden açıklamaya çalışır. Bu konuyla ilgili olarak o, eğer Hz. Peygamber büyük günah işleyen kimseye şefaati edecek olursa, o zaman şu durumların

⁴⁶⁸ Sebe, 34/23.

⁴⁶⁹ Sebe, 34/23.

⁴⁷⁰ Yûnus, 10/18.

⁴⁷¹ Zümer, 39/3.

⁴⁷² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, XI, 423-424.

⁴⁷³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 689; a.mlf., *Fazlü’l-İ’tizâl*, s. 208-209.

ortaya çıkacağını belirtir: Hz. Peygamber'in şefaati ya kabul edilir ya da edilmez. Şayet şefaati kabul edilmezse bu, Allah katındaki değerini azaltacağından doğru olmaz. Şefaatinin kabul edilmesi halinde ise sevabı hak etmeyen kimseye sevap vermiş, onu hak etmediği halde lütufla cennete koymuş olur ki bu, ilâhî adalet açısından câiz değildir. Zira böyle bir tutum, kabih ve çirkindir. Allah'ın kabih ve çirkin bir fiil işlemesi ise câiz olmaz. Öyleyse büyük günah işleyenlere şefaet yoktur.⁴⁷⁴ Şîa'nın Zeydiyye kolunun önde gelen imamlarından Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) de hocası Vâsıl b. Atâ'nın düşüncelerinden etkilenmiş olsa gerektir ki şefaet konusunda Kâdî Abdülcebbar ile benzer düşüncelere sahiptir. Ona göre Yüce Allah, Kendisine itaat edeni cennete, isyan edeni ise ebedî kalmak üzere cehenneme koyacaktır. Şefaet, bir insanın ateşten çıkarılıp cennete girmesini sağlamaya yönelik değildir. Cehennem azabına mahkum edilenler, bu azaptan çıkıp takva ehli mü'minler yurdu olan cennete giremeyeceklerdir. Nitekim Allah Teâlâ, buna işaret ederek "*Orada ebedî kalırlar.*"⁴⁷⁵, "*Onlar, oradan çıkacak değillerdir.*"⁴⁷⁶ buyurmuştur. Bu ayetlerin hepsinde ateşe giren kimsenin orada sürekli kalacağı ve bir daha oradan çıkamayacağı bildirilmektedir.⁴⁷⁷

Teftâzânî, küçük günahların mutlak olarak affolunacağını; büyük günahların tövbeden sonra bağışlanacağını ve şefaatin sevabın artması için gerçekleşeceğini söyleyen Mu'tezile'ye karşı çıkar ve onların görüşlerinin iki yönden geçersiz olduğunu ifade eder: Birincisi, tövbe eden ve büyük günahlardan kaçınıp küçük günah işleyen kimseler, Mu'tezile'ye göre azabı zaten hak etmezler. Bu durumda affın bir mânası yoktur. İkincisi: Şefaate delâlet eden naslar, günahın affedilmesini isteme mânasına gelmektedir. Dolayısıyla büyük günah sahibi mü'minler, tövbe etmeden ölseler bile cehennemde ebedî olarak kalmazlar. Zira Allah Teâlâ, "*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür.*"⁴⁷⁸ buyurmuştur. İmanın kendisi, hayırlı bir ameldir, onun karşılığını cehenneme girmeden önce kişinin görmesi mümkün değildir. Durum böyle olunca günahkâr mü'minin cehennemde ebedî kalması icmâ ile bâtil olur ve günahkârın cehennemden çıkacağı kesin olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim "*Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde*

⁴⁷⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688-689; Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, s. 341; Altıntaş, "Kâdî Abdülcebbar'ın Sem'iyâtla İlgili Bazı Görüşleri", *a.g.d.*, s. 76.

⁴⁷⁵ Bk. Nisâ, 4/57, 122; Mâide, 5/119; Tevbe, 9/22, 100; Ahzâb, 33/65; Teğâbûn, 64/9; Talak, 65/11; Cin, 72/23; Beyyine, 98/8.

⁴⁷⁶ Mâide, 5/27.

⁴⁷⁷ Hâdî-İlelhak, Ebü'l-Hüseyin Yahyâ b. Hüseyin ez-Zeydî (ö. 298/911), "Kitâbun fihî Ma'rifetullâhi mine'l-Adli ve't-Tevhîd" (*Resâilü'l-Adl ve't-Tevhîd içinde*), (nşr. Muhammed Ammâra), Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1971, II, 73; krş. Altıntaş, "Kâdî Abdülcebbar'ın Sem'iyâtla İlgili Bazı Görüşleri", *a.g.d.*, s. 77-78.

⁴⁷⁸ Zilzâl, 99/7.

*ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir...*⁴⁷⁹, “İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için de konak olarak Firdevs cennetleri vardır.”⁴⁸⁰ gibi âyetler, mü’minlerin ebedî yurtlarının cennet olduğunu göstermektedir.⁴⁸¹

2. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَّا بَيْعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ) “Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve şefaatin olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah’ın size verdiklerinden O’nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.”⁴⁸² âyetidir.⁴⁸³

Mu‘tezile’ye göre Kur’ân’ın bazı âyetlerinde şefaath mutlak olarak reddedilmiş⁴⁸⁴ bazı âyetlerinde de zâlimlere şefaath edilmeyeceği beyan edilmiştir.⁴⁸⁵ Zâlimden maksat, zulmeden herkes olduğuna göre, bu âyet, zâlim kâfirleri de, zâlim mü’minleri de içine almaktadır. Dolayısıyla bu âyetin zahiri, kıyamet gününde hiçbir şefaatin olmadığını göstermektedir. Zira âyetteki (وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ) ifadesi, herkes hakkında umumî bir ifadedir.⁴⁸⁶ Ancak Mu‘tezile’nin bu konudaki delillerinden olan Bakara sûresinin kırksekiz ve yüzyirmiüçüncü âyetlerinin izahında ifade edildiği üzere pek çok delil, mü’minler arasında bir sevgi ve dostluğun bulunacağına ve mü’minlere şefaath edileceğine delâlet etmektedir.⁴⁸⁷

Bu âyetin de doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için âyetin tam metnine bakmak gerekir. Allah Teâlâ, âyette şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve şefaatin olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah’ın size verdiklerinden O’nun için harcama yapın. Kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir.”⁴⁸⁸

İlk bakışta âyetteki (وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ) “Ne bir dostluk ne de bir şefaath vardır” ifadesi, kıyamet gününde, mutlak olarak dostluğun ve şefaatin bulunmadığı zannını vermektedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu yokluğun kafirlere mahsus olduğuna delâlet etmesi için bu sözün hemen peşinden (وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ) “kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir”

⁴⁷⁹ Tevbe, 9/72.

⁴⁸⁰ Kehf, 18/107.

⁴⁸¹ Teftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 184-185.

⁴⁸² Bakara, 2/254.

⁴⁸³ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 53; krş. Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 689.

⁴⁸⁴ Bakara, 2/254.

⁴⁸⁵ Bakara, 2/270, Mü’min, 40/18.

⁴⁸⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 689; krş. Râzî, *et-Tefsîr*, VI, 175.

⁴⁸⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, VI, 175.

⁴⁸⁸ Bakara, 2/254.

buyurmuştur. Buna göre âyet, kâfirlerin şefaatten mahrum kalacaklarına, günahkârların ise şefaate erişeceklerine delâlet etmektedir.⁴⁸⁹

Ayrıca kâfirler, işleri yerli yerinde yapmadıklarından dolayı kendilerine zulmetmişlerdir. Zira onlar, putlar hakkında “*Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir.*”⁴⁹⁰ ve “*Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.*”⁴⁹¹ diyerek şefaati, Allah katında şefaate etme yetkisi bulunmayan varlıklardan beklemişlerdir. Dolayısıyla, kim bir nesneye tapar ve onun kendisine Allah katında şefaate etmesini beklerse, iyiliği, kendisinden beklenilmesi câiz olmayan kimselerden beklediği için nefesine zulmetmiş olur.⁴⁹²

3. (رَبَّنَا إِنَّكَ مَن تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ) “*Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur.*”⁴⁹³

Mu‘tezile’ye göre bu âyet, günah işleyip kendilerine zulmeden zâlimlerin günah işlemeye devam etmeleri ve bu konuda ısrarları üzere öldükleri takdirde cehennem gireceklerine ve şefaate ya da başka bir vesîleyle yardım görüp cehennemden kurtulamayacaklarına delâlet eder. Çünkü onlara göre şefaate, bir nevi yardım demektir. Cinsi nefyetmek ise nev’i nefyetmeyi gerektirir.⁴⁹⁴

Fahreddin Razî, Mu‘tezile’nin bu iddiasına karşı Ehl-i sünnet’in görüşünü birkaç madde halinde zikreder:

a. Kur’ân-ı Kerîm, zâlimin mutlak mânada kâfir olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, “*Kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir.*”⁴⁹⁵ buyurmuştur. Bu anlamı, Yüce Allah’ın, kafirlerin şefaate ve yardımcılarının bulunmamasını kendilerine tahsis etmiş olmalarını nakletmesi de desteklemektedir. Zira kafirler, “*Şimdi bizim ne şefaathçimiz var ne de samimi bir dostumuz.*”⁴⁹⁶ demişlerdir.

b. Şefaate eden kimse de ancak Allah’ın izni ile şefaate edebilecektir. Nitekim Allah Teâlâ, “*O’nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaate edemez.*”⁴⁹⁷ buyurmuştur. Durum böyle olunca, şefaate eden kimsenin, ancak kendisine izin verildikten sonra başkasına yardım edebileceği anlaşılmaktadır. Kendisine izin verildiğinde ise gerçek

⁴⁸⁹ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, IV, 525-526; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 151; Râzî, *et-Tefsîr*, VI, 175-176.

⁴⁹⁰ Yûnus, 10/18.

⁴⁹¹ Zümer, 39/3.

⁴⁹² Râzî, *et-Tefsîr*, VI, 175-176.

⁴⁹³ Âl-i İmrân, 3/192.

⁴⁹⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü’l-Kur’ân*, I, 177; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 678.

⁴⁹⁵ Bakara, 2/254.

⁴⁹⁶ Şuarâ, 26/100-101.

⁴⁹⁷ Bakara, 2/255.

mânada O'nun şefaatinin bir anlamı kalmaz. Bu durumda da affin, ancak Cenâb-ı Hakk tarafından olabileceği, şefaatin gerçekte bir tesirinin olmadığı ve hükmün ancak Allah'a ait olduğu ortaya çıkmış olur.

c. Bu âyet, umumî hüküm ifade etmektedir. Şefaatin bulunduğunu ifade eden nasslar hususîdir. Hususî olan ise umumî olandan önce gelir.

Kâdî Abdülcebbar, “Bu âyette zâlimlerden cehenneme konulan kimsenin yardımcısının olmadığı kastedilmektedir; biz, o günahkârların Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatiyle cehenneme hiçbir şekilde girmeyeceğini söylüyoruz.” şeklindeki farazî bir itiraza ise şöyle cevap vermektedir: Âyet-i kerîmedeki “*Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur.*” ifadesi, başlı başına müstakil olup öncesindeki ifadelerden dolayı tahsis edilmesi gerekmez. Ayrıca bu ifadenin öncesinde zâlimlerin cehenneme girdiklerine dair bir delâlet yoktur. Âyette “*Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun.*” buyurulmuştur. Bu ifade, cehenneme girmeyen kimseler hakkında da pekala söylenebilir. Âyetteki ifadeden anlaşılan en doğru anlam budur. Zira âyet, gelecek olan bir hadiseden bahsetmektedir.⁴⁹⁸ Mu'tezile, cehenneme girme tahakkuk etmeden günahkârların Hz. Peygamberden şfaat dilemelerinin doğru olmayacağı görüşündedir.⁴⁹⁹ Çünkü onlara göre eğer Hz. Peygamber (s.a.v), ümmetinin fâsıklarına şfaat edecek olsaydı, onlar “yardım edilmiş kimseler” diye vafedilirlerdi. Zira fâsık, Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaati sebebiyle azabtan kurtulacak olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.v) ona çok büyük bir yardım etmiş olurdu. Halbuki âyet, cehenneme giren fâsığın kesinlikle bir yardımcısının olmadığına delâlet etmektedir.⁵⁰⁰

Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyet-i kerîmede zikredilen ve Allah'ın, cehennem azabına soktuktan sonra hor ve hakir duruma düşüreceği bildirilen kişilerden kimlerin kastedildiği konusunda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır. Birinci görüşe göre bu âyette rezil ve rüsvay edilecekleri belirtilen kişilerden maksat, ister orada ebedî olarak kalsın, isterse oradan daha sonra değişik vesîlelerle çıkarılmış olsunlar, cehennem azabı çekecek herkestir. Zira kişiyi cehenneme sokmaktan daha büyük hor ve hakir düşürme olamaz. Câbir b. Abdullah (r.a), bu görüştedir. Taberî de bu görüşü tercih etmiştir.⁵⁰¹ İkinci görüşe göre ise burada zikredilen kişilerden maksat, devamlı olarak cehennemde kalacak olan kâfirlerdir. Zira gerçek anlamda rezil ve rüsvay edilenler bunlardır. Sonunda cennete

⁴⁹⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, I, 177.

⁴⁹⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, I, 177.

⁵⁰⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 54, IX, 117.

⁵⁰¹ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, VI, 311-314; krş. Râzî, *et-Tefsîr*, IX, 117..

girecek olan mü'minler ise önceden günahları gereği cehenneme girmiş olsalar bile rezil ve rüsvay edilenlerden sayılmazlar ve bu âyetin kapsamına girmezler. Enes b. Mâlik, Saîd b. el-Müseyyeb, İbn-i Cüreyc (r.a) ve Fahreddin Râzî gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir.⁵⁰² İbrahim Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* isimli tefsirinde bu âyetteki “zâlimler” lafzı ile ateşe sokulanların kastedildiğini ve buradaki “yardımcılar”dan maksadın güç kullanıp savunarak zâlimlere yardım edenler olduğunu; yoksa bu âyette şefaatin olmadığını gösteren bir delil bulunmadığını belirtir. Çünkü ona göre şefaati, Allah'ın azabını zâlimlerden yumuşak bir üslupla ve isteme yoluyla defetmektir. Dolayısıyla âyette yardımın olmayacağını söylemesi, şefaatin olmamasını gerektirmez.⁵⁰³ Nitekim Eş'as el-Humlî ile Hasan-ı Basrî arasında geçen şu olay, konuya açıklık getirmesi bakımından dikkat çekicidir. Eş'as el-Humlî, sözkonusu âyet ile “*Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır. Onlar için sürekli bir azap vardır.*”⁵⁰⁴ âyetini zikrederek Hasan-ı Basrî'ye şefaati hakkındaki görüşünü sorar. Hasan-ı Basrî de ona şefaatin hak olduğunu, cehennemden çıkmayacak kimselerin kâfirler olduğunu ve cehenneme girseler bile günahkâr kimselerin bir müddet azap gördükten sonra kalplerindeki iman ve tasdikten dolayı oradan çıkarılacaklarını söyler.⁵⁰⁵

Fahreddin Râzî'nin belirttiğine göre Mu'tezile, şefaati inkâr etmek için “*Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur.*” ifadesine tutunmuştur. Bu görüş, Ehl-i sünnet'in “*Zâlimlerin yardımcıları vardır.*” görüşüne terstir. “Bu ise “mûcibe-i külliyye”dir. “*Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur.*” âyeti ise “sâlibe-i cüz'îyye”dir. Bu nedenle onun delâleti, umumun selbidir. Umumun selbi ise selbin umumiliğini ifade etmez.”⁵⁰⁶

Şîi kelamcılarında Hillî de Mu'tezile'ye bu konuda karşı çıkar ve âyet-i kerîmedeki “*zâlimler*” ifadesinden kastedilenin “*kâfirler*” olduğunu belirtir.⁵⁰⁷

Sonuç olarak âyet-i kerîmenin sonunda kendileri için hiçbir yardımcısı ve şefaatchisi olmayacak kişilerin kâfirler olduğu yorumunun daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Hâricîlerin ve Mu'tezile'nin büyük günah işleyenler için hiçbir şefaatinin olmayacağı görüşünün isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kanaatimize göre âyetteki zâlimlerden günahkârların kastedildiğinin kabul edilmesi durumunda da Allah'ın azap etmeyi murad ettiği süre içinde günahkârlara hiçbir kimsenin yardımcı olamayacağı fakat

⁵⁰² Taberî, *et-Tefsîr*, VI, 311-314; Râzî, *et-Tefsîr*, IX, 117.

⁵⁰³ Bursevî, *a.g.e.*, II, 148.

⁵⁰⁴ Mâide, 5/37.

⁵⁰⁵ Taberî, *et-Tefsîr*, VI, 312-313.

⁵⁰⁶ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 61.

⁵⁰⁷ Hillî, *a.g.e.*, s. 394.

gerekli cezalarını çektikten sonra yine O'nun izniyle kendilerine şefaate edilebileceği ve böylelikle cehennemden çıkarılarak cennete gönderilecekleri söylenebilir.

4. (مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ) “...O izin vermedikçe şefaate edecek biri de yoktur”⁵⁰⁸

Mu'tezile, bu âyeti de büyük günah işleyen kimselere şefaate olmayacağına delil göstermiştir. Onlara göre Cenâb-ı Hakk, büyük günah işleyenler hakkında şefaate izin vermemiştir. Çünkü eğer böyle bir izin olsaydı ya akıl ya da nakil yolu ile bilinirdi. Bu konu aklın sahasına girmediği için akıl yoluyla bilinemez. Nakle gelince, bu mesele, ya mütevatir ya da haber-i vâhid ile bilinirdi. Ahad haberler, zan ifade ettiği için bu sahada delil teşkil etmez. Söz konusu mesele ise “ilim” (kesin bilme) ile ilgili bir meseledir. İlmî konularda zan ifade eden delillere hüküm bina etmek câiz değildir. Bu meselenin mütevatir haber ile bilinmesi de bâtıldır. Çünkü, eğer bu hususta mütevatir bir haber olsa idi, müslümanların çoğu bunu bilirdi ve eğer müslümanlar bunu bilselerdi, şefaati inkâr etmezlerdi. Çoğunluk bunun yokluğu hususunda mutâbık olduğuna göre, böyle bir iznin verilmeyeceği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁹

Ehl-i sünnet âlimleri, bu konuda Mu'tezile'den farklı düşünmektedirler. Onlara göre bu âyetten büyük günah işleyen kimselere şefaate izni verilmeyeceği gibi bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Nitekim Fahreddin Râzî'ye göre bu âyette, sadece Allah Teâlâ'nın, şefaate etmesine izin vermediği kimsenin şefaate olamayacağı beyan edilmiştir.⁵¹⁰ “O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaate edemez.”⁵¹¹ ve: “Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkaları konuşamayacaklar; konuşan da doğruyu söyleyecektir.”⁵¹² âyetleri de aynı mânadadır.⁵¹³

5. (وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتُرْهُفُهُمْ ذَلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا) “Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı dengi olan cezadır, bunlar aşağılanmışlık içinde yaşarlar, kendilerini Allah'ın cezasından kurtaracak biri de yoktur. Yüzleri sanki kapkaranlık gecenin bir

⁵⁰⁸ Yûnus, 10/3.

⁵⁰⁹ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 54-55.

⁵¹⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 54. Bu âyetin tefsirinde Mu'tezilî âlim Zemahşerî'nin, büyük günah sahibi kimselere şefaatin olmayacağına dair herhangi bir beyanda bulunmaması ve “...O'nun izni olmadan hiç kimse şefaate olamaz.” ifadelerinin Allah'ın yücelik ve büyüklüğüne delâlet ettiğini belirtmesi, Zemahşerî'nin bu âyetin yorumu konusunda mezhebinin genel görüşüne katılmadığı fakat bunu açıkça belirtmediğini göstermektedir. (Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 114)

⁵¹¹ Bakara, 2/255.

⁵¹² Nebe, 78/38.

⁵¹³ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 54.

*parçasıyla kaplanmıştır. İşte bunlar da cehennemliklerdir, kendileri orada devamlı kalıcıdırlar.”*⁵¹⁴

Mu‘tezile’ye göre bu âyet, va‘id konusundaki görüşlerine ve günahkâr kimselere şefa‘at olmayacağına delil teşkil etmektedir. Çünkü bu âyette kötülük işleyen kimseyi Allah’ın cezasından kurtaracak kimsenin olmadığı açıklanmıştır. Eğer bu konuda şefa‘at kabul edilecek olsa bu doğru olmazdı. Ayrıca Allah Teâlâ, bu âyette onların ebedî olarak cehennemde kalacaklarını bildirmiştir. Bu da onlara azabın kesilmeyip daimî olacağını gösterir.⁵¹⁵

Ehl-i sünnet âlimlerine göre ise bu âyet-i kerîmede ebedî olarak cehennemde kalacakları bildirilen kimseler kâfirlerdir. Dolayısıyla âyet, günahkâr kimselere şefa‘at olunmayacağına delil teşkil etmez.⁵¹⁶ Nitekim İmam Mâtürîdî, söz konusu âyet-i kerîmede müşriklerin âkıbetlerinden bahsedildiğini ve âyetteki “*kendilerini Allah’ın cezasından kurtaracak biri de yoktur.*” ifadesiyle putlara taparak onların Allah katında şefa‘at etmelerini uman müşriklerin⁵¹⁷ bu beklentilerinin boş bir beklenti olduğunu zira o kâfirlerin uğrayacağı azabı engelleyebilecek hiç kimsenin olmadığını haber verildiğini belirtir.⁵¹⁸

Fahreddin Râzî’ye göre, bu âyetteki “*Kötülük yapanlar..*” ifadesiyle kâfirlerden bahsedilmektedir. Zira âyetteki yüzün siyahlığı, küfür alâmetidir. Bunun delili ise şu âyetlerdir:⁵¹⁹ “*Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, “İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!” (denir). Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah’ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır.”*⁵²⁰, “*O gün bir takım yüzler ışık saçar. Güleçtir, müjde almıştır. Bir takım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; kapkara kesilmiştir. İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır.”*⁵²¹ Nitekim İbn Kesîr, bu âyetleri delil göstererek âyet-i kerîmedeki “*Bir takım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; kapkara kesilmiştir.*” ifadesiyle âhirette kâfirlerin yüzlerinin simsiyah olacağını haber

⁵¹⁴ Yûnus, 10/27.

⁵¹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, *Mütesâbihü’l-Kur’ân*, I, 363; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 132.

⁵¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, V, 46; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 91; Râzî, *Tefsir*, XVII, 65-66; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2704-2705.

⁵¹⁷ Bk. Yûnus, 10/18.

⁵¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, V, 46-47.

⁵¹⁹ Bk. Râzî, *et-Tefsir*, XVII, 65.

⁵²⁰ Âl-i İmrân, 3/106-107.

⁵²¹ Abese, 80/38-42.

verildiğini bildirir.⁵²² Bu konuda aynı kanaati taşıyan Râzî, görüşünü desteklemek için şöyle istidlâlde bulunur: Cenâb-ı Hakk, söz konusu âyetin hemen peşinden (.. وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ) “Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, “Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz” diyeceğiz, böylece aralarını birbirinden ayıracağız.”⁵²³ buyurmuştur. Bu âyetteki (هُمْ) zamiri müşriklere⁵²⁴ râcîdir.⁵²⁵ Nitekim âyette Allah Teâlâ, onları şirk ile nitelemiştir ki bu da onların kâfirler olduğuna delâlet eder. Diğer taraftan ilim nurdur; ilimlerin sultanı marifetullahtır. İçinde marifetullah bulunan kalplerde zulmet bulunmaz.⁵²⁶

Kâdî Beyzâvî, bu âyetteki “Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz.” ifadesinin hem kâfiri hem de fâsığı içine alan umûmî bir ifade olduğunu söylemişse de⁵²⁷ Râzî, bu görüşe karşı çıkar ve her ne kadar sîga umum ifade ediyorsa da zikredilen delillerin onu tahsis ettiğini söyler.⁵²⁸

Elmalılı Hamdi Yazır ise âyette bahsedilen kişilerin, Allah’ın yaratışındaki gayenin dışına çıkıp küfür, şirk ve isyan gibi kötülöklere dalmış ve pek çok kötü amel ve huylar kazanmış kimseler olduğunu belirtir. Ona göre böylesine inkâr bataklığına saplanmış bu kimseleri Allah’ın kahır ve azabından koruyup kurtaracak hiçbir güç düşünülemez. Ayrıca onların, mü’minlerde söz konusu olduğu gibi, Allah’ın izniyle şefaatte bulunacak olanların şefaatine erişmeleri de söz konusu değildir. Ruhları kararmış bu kimseler, iman etmemiş ve ilâhî affa erişmemiş olduklarından işledikleri kötülöklere, kendileriyle birlikte ebedîleşmiş ve cehenneme kadar onlardan ayrılmamıştır. Sonuç itibariyle kendileri cehennemde ebedî olarak kalacak bu kişilerin cezaları da ebedî olarak sürüp gidecektir.⁵²⁹

6. (إِنْ تَحْرِيصٌ عَلَى هِدَايَتِهِمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ) “Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidâyete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz.”⁵³⁰

⁵²² Bk. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, IV, 200.

⁵²³ Yûnus, 10/28.

⁵²⁴ Krş. En’âm, 6/22.

⁵²⁵ Râzî’nin bu âyetle ilgili tefsiri tercüme edilirken aslına muhalif olarak “هُمْ” zamirinin günahkârlara râcî olduğu şeklinde tercüme edilmesi dikkat çekicidir. (Bk. Fahrüddîn er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *Tefsîr-i Kebîr=Mefâtihu'l-Gayb*, (çev. Suad Yıldırım v.dğr.), I-XXIII, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991, XII, 362) Asıl metin: *وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا* والضمير في قوله (ولأنه تعالى قال بعد هذه الآية) “وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا” والضمير في قوله (ولأنه تعالى قال بعد هذه الآية) “وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا” (Bk. Râzî, *Tefsîr*, XVII, 65-66)

⁵²⁶ Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 65-66.

⁵²⁷ Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 91.

⁵²⁸ Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 66.

⁵²⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2704-2705.

⁵³⁰ Nahl, 16/37.

Kâdî Abdülcebbâr, bu âyetin de Mu'tezile'nin şefaath hakkındaki görüşlerine delil olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre eğer Hz. Peygamber (s.a.v) büyük günah işleyen kimselere şefaath edecek olursa onlara yardımcı olmuş olur. Âyette geçen dalalet, cezayı gerektiren her şeyi kapsadığına göre bu anlamda fâsık ve kâfir eşit olduğu için her ikisi de yardımcı yani şefaathçi bulamayacaktır. Zira Allah Teâlâ, âyette dalâleti dolayısıyla cezalandırmayı bu iki gruptan birine has kılmadığı gibi sadece müslümanlara ya da müslüman olmayanlara da has kılmamıştır.⁵³¹

Mu'tezile'nin büyük günah işleyenlere şefaathin olmayacağı konusunda delil olarak kullandığı bu âyet, aralarında Mu'tezilî bir alim olan Zemahşerî'nin de bulunduğu müfessirlerin ifade ettikleri üzere iradelerini kötüye kullanıp dalâleti tercih eden ve hep küfürde kalmakta ısrar eden kâfirlerden bahsetmektedir.⁵³² Râzî'nin de belirttiği gibi her ne kadar âyetin ilk kısmı, Mu'tezile mezhebinin görüşünü destekliyor gibi görünse de âyetin son kısmı, bariz bir şekilde Ehl-i sünnet'in görüşünü desteklemektedir.⁵³³

Bu âyetin kâfirler hakkında olduğu siyâk ve sibâkıyla birlikte ele alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. Bu maksatla âyeti öncesi ve sonrasındaki âyetlerle birlikte zikretmek yerinde olacaktır: *“O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin emrinin gelmesini bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi. Sonunda yaptıklarının kötülüğü yine kendilerine dokundu ve alay ettikleri şey onları kuşattı. Müşrikler dediler ki: “Allah isteseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başkasına tapardık; hiçbir şeyi de O’na rağmen haram saymazdık.” Onlardan öncekiler de işte böyle yapmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir. Andolsun biz her ümmete, “Allah’a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun” diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yer yüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların âkıbetinin ne olduğunu görün. Sen onları doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidayete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz. Onlar, Allah’ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah’ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez. Böylece*

⁵³¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Mütesâbihü'l-Kur'ân*, II, 442.

⁵³² Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 107-108; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 436; Râzî, *et-Tefsîr*, XX, 25; Âlûsî, *Ebü's-Senâ*, a.g.e., XIV, 206-207.

⁵³³ Râzî, *et-Tefsîr*, XX, 25; Âlûsî, *Ebü's-Senâ*, a.g.e., XIV, 207.

Allah, hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklamayı ve inkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamalarını murat etmiştir.”⁵³⁴

7. (يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا) “O gün -Rahmân’ın izin verdiği ve hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.”⁵³⁵

Mu‘tezile, günahkâr kimseleri “Allah’ın düşmanları” olarak kabul etmiş ve şefaatin bu kimseler hakkında geçerli olmadığını iddia etmiştir. Onlara göre Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîmede şefaati iki şarta bağlamıştır: Birincisi, Allah’ın şefaate izni vermesi, ikincisi ise sözünden razı olduğu kimsenin şefaate etmesi. Tövbe etmeden ölen günahkâr kimse ise Allah’ın razı olmadığı kimse olduğu için şefaate erişemez. Nitekim “Şu da bilinmeli ki ben tövbe edip yürekten inanan ve iyi işler yapan, sonra da doğru yolda sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım.”⁵³⁶ âyeti, şefaate veya başka bir vesîleyle bağışlanacak günahkâr kişinin, mü’min, tövbe eden ve sâlih amel işleyen bir kimse olmasının şart olduğuna delâlet eder. Bu da kâfirler ve büyük günah sahipleri için şefaatin olmamasını gerektirir.⁵³⁷

Mu‘tezile’nin aksine Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyetin, mahşer gününde ancak Allah’ın izin verip sözünden razı olduğu kimselerin şefaatinin fayda vereceğini ve tövbe etmeden ölen günahkâr kimselerin de kelime-i tevhîdi söyleyip benimsedikleri ve böylelikle sözünden razı olunanlardan oldukları için şefaate erişebileceklerine delâlet ettiği görüşündedirler.⁵³⁸ Nitekim İmam Mâtürîdî, âyetin hem şefaate edene hem de şefaate edilene bakan yönünün olduğunu belirtir. Ona göre âyetin şefaate edene bakan yönü, ancak Allah Teâlâ’nın şefaate izni verip şefaate sözünden razı olduğu kimselerin şefaate edebileceği ve sadece bu kimselerin şefaatinin fayda vereceğinin bildirilmesidir. Zira mahşer günü öyle dehşetli bir gündür ki O’nun izni ve rızası olmadan hiç kimse konuşamayacaktır.⁵³⁹ Dolayısıyla o gün, ancak Allah tarafından kendilerine izin verilen kimseler konuşup şefaate bulunabilecektir. Âyette geçen (قَوْلًا) ifadesinden maksat ise “şefaate sözü”dür. Âyetin şefaate olunana bakan yönü ise şefaatin, ancak Allah Teâlâ’nın şefaati hak etmeye muvaffak kıldığı kimselere fayda vermesidir. Bu durumda dünyada tevhîde ve samimi şehadete muvaffak kılınan kimseden başka kimsenin şefaati hak etmeyeceği ortaya

⁵³⁴ Nahl, 16/33-39.

⁵³⁵ Tâhâ, 20/109.

⁵³⁶ Tâhâ, 20/82.

⁵³⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü’l-Kur’ân*, II, 493-494; krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 110.

⁵³⁸ Taberî, *et-Tefsîr*, XVI, 170; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, IX, 237; Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 103; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 310-311.

⁵³⁹ Bk. Nebe, 78/38.

çıkılmaktadır. Nitekim bazı âlimler, bu konuda şöyle demişlerdir: “‘Lâ ilâhe illallâh’ sözünü söyleyen, dünyada Müslümandır ve hakiki mü’mindir. Bu, öyle bir sözdür ki, yüce Allah onu söyleyip benimseyenden razıdır ve şefaata, böyle kimseler için helal olmuştur. Diğerlerine gelince onlara şefaata olunmaz.”⁵⁴⁰

Fahreddin Râzî, âyetin şefaata olunacaklara yönelik olduğu kanaatinde. Nitekim o, bu âyetin fâsik kimselere şefaata olunacağına delâlet eden delillerin en kuvvetlilerinden olduğunu belirtir. Çünkü ona göre, âyetteki (وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا) “sözünden hoşnut oldu” ifadesinin doğruluğu, yani yerinde olması için Allah Teâlâ’nın, o kimsenin sözlerinden tek bir sözünden razı olması yeterlidir. Allah, fâsıkın “Allah’tan başka ilâh yoktur.” diyerek şehâdetinde bulunması sözünden razı olduğuna göre şefaatin ona da faydalı olması gerekir.⁵⁴¹

8. (وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى) “(Melekler), Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaata etmezler.”⁵⁴²

Mu’tezile, bu âyeti delil göstererek Allah’ın kâfir ve günahkâr kimselerden razı olmadığını dolayısıyla şefaatin, kâfirler ve büyük günah işlemiş kimseler için değil ancak kendilerinden razı olunan ve pek çok nimetlere erişmiş cennetlikler için geçerli olabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁴³ Çünkü onlara göre Allah Teâlâ, bu âyette cennet ehli olduğu halde meleklerin yaptıkları işi “şefaata” olarak vafsetmektedir. Nitekim şu âyet de buna delâlet eder: “Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O’na inanırlar ve müminlerin bağışlanmasını dilerler.”⁵⁴⁴ Zemahşerî, sözkonusu âyeti tefsir ederken meleklerin ancak Allah’ın kendilerinden razı olduğu kimseler için şefaata etmeye cesaret edebileceklerini; bu şefaatin de sevap kazandırmak ve makamlarının yüceliğini arttırmak hakkında olacağını ifade eder.⁵⁴⁵

Mu’tezile’nin aksine Ehl-i sünnet âlimleri, söz konusu âyete dayanarak meleklerin, Allah’ın izin verdiği ve razı olduğu kimseler için şefaata edecekleri görüşünü benimsemiştir.⁵⁴⁶ İmam Mâtürîdî, âyetteki (إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى) ifadesinin, hem şefaata edene hem de şefaata olunana yönelik olduğunu belirtir. Zira Cenâb-ı Hakk, ancak inanç ve amel bakımından kendisinden razı olduğu kişilere şefaatte bulunma izni verecek ve bu kimseler de yine ancak O’nun inanç ve amel yönüyle kendilerinden razı olduğu kişilere şefaata

⁵⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, IX, 237.

⁵⁴¹ Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 103.

⁵⁴² Enbiyâ, 21/28.

⁵⁴³ Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü’l-İ’tizâl*, s. 207; a.mlf., *Müteşâbihü’l-Kur’ân*, II, 499; a.mlf., *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 689.

⁵⁴⁴ Mü’min, 40/7.

⁵⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 139.

⁵⁴⁶ Bk. Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 423; Nesefî, *Tebsiratü’l-Edille*, II, 398; Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 138-139.

edebileceklerdir. Kişinin günahkâr olması ve amelinde eksiklik bulunması, şefaatten mahrum olmasını gerektirmez. Çünkü Mâtürîdî'ye göre şefaata, asıl amelde eksiklikleri olan kimseler içindir. Dolayısıyla gerek küçük günah gerekse büyük günah işleyenler, imanlarından dolayı Allah'ın razı olduğu kişilerden oldukları için şefaata olunan kimselerden olacaklardır.⁵⁴⁷

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye (ö. 508/1115) göre, sahip olduğu iman ile her mü'min, Allah'ın razı olduğu kimsedir. Aynı zamanda mü'min, imanı ile birlikte ibadet ve iyiliğe sahiptir. Onun için böyle birisi, Allah katında razı olunmuş kimselerden olmaktan çıkmaz. Dolayısıyla Allah'ın, büyük günah işleyen kimseye şefaata edilmesine razı olmadığı nasıl söylenebilir? Burada apaçık bir çelişki vardır. Zira kıyamet gününde meleklerin cennet ehli için şefaata etmesi, Mu'tezile'nin kendi görüşlerine göre de abes bir iddiadır. Çünkü onlara göre cennet ehlinin cennete sokulması vaciptir ve cennet ehlinin hakkıdır. Durum böyle olduğu halde meleklerin onlar hakkında istekte bulunması, ya Allah'ın onlara zulmetmesinden, cennet ehlinin cennete girmelerine mani olmasından ve haklarını vermemesinden korktukları ya da "Onlara verdiğin şeyi ver, bağışladığın kimseyi bağışla." diyerek abesle iştigal etmek anlamına gelir.⁵⁴⁸

Fahreddin Râzî, ilgili âyeti açıklarken Mu'tezile'nin görüşlerini aktardıktan sonra iddialarına şöyle cevap verir: İbn Abbas ve Dahhâk (r.a), âyetteki (إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى) ifadesine "Sadece 'lâ ilâhe illallâh' diyen kimse hakkında şefaata ederler" mânasını vermişlerdir. Bu âyetin, Ehl-i sünnet'in şefaatin büyük günah işleyen kimseler için olacağı hususunda en kuvvetli delillerinden olduğunu söyleyen Râzî, şu açıklamayı yapar: "Allah Teâlâ, "Lâ ilâhe illallâh" (Allah'tan başka ilâh yoktur) diyen herkesten, bu sözden dolayı razı olmuştur. O kimse için, "Bu hususta Allah ondan razı olmuştur." denilebildiği zaman, onun hakkında, (kayıtsız olarak) "Allah ondan razı olmuştur." ifadesi de doğru olur. Çünkü parçalardan oluşan bütün (mürekkebe) geçerli ve doğru olduğunda, onun tek tek parçaları da geçerli ve doğru olur. Allah'ın o kimseden razı olduğu sabit olunca, "Lâ ilâhe illallâh" diyen kimsenin, bu âyetin hükmüne dahil olması gerekir. İşte böylece, izaha çalıştığımız ve İbn Abbas'ın da (r.a) ifade ettiği gibi, bu âyetin şefaati savunanlar için en güçlü delillerden olduğu sabit olur."⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 273; krş. Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 423.

⁵⁴⁸ Nesefî, *Tefsîratü'l-Edille*, II, 399.

⁵⁴⁹ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 138-139.

Şîi kelamcılarında Hillî de Mu'tezilenin bu konudaki yorumuna karşı çıkar ve günahkâr da olsa Allah'ın mü'min kulundan imanından dolayı razı olduğunu belirtir.⁵⁵⁰

(إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ).
 “Mü'minler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilemezsiniz.”⁵⁵¹ Mu'tezile, bu âyet-i kerîmenin, gelecekte haber vererek günahkâr kimsenin âhirette azaba maruz kalacağını bildirdiğini; dolayısıyla da şefaate günahkârların cehenneme girmeyeceklerini söyleyenlerin görüşlerinin bâtıl olduğunu iddia etmektedir.⁵⁵²

Fahreddin Râzî ise bu âyeti tefsir ederken Allah Teâlâ'nın, masum insanlara iftira edenler ile onların uydurdukları iftirayı tepki göstermeksizin isteyerek ve severek dinleyenler gibi bu kötü sözün mü'minler arasında yayılma arzusunu içlerinde saklayan kimselerin de, yaptıkları davranıştan dolayı kötülenme ve ilâhî azaba müstehak olmada ortak ve müşterek olduklarını bildirdiğini belirtmektedir. Ona göre bu âyet-i kerîme, her ne kadar münâfıkların, mü'minlerin annesi Hz. Âişe'ye (r.a) attıkları iftira hakkında nâzil olsa da hükmü umûmîdir. Aynı zamanda bu âyet, büyük günah işlemeye azmetmenin bile günah olduğuna; fîsk ve fucûru istemenin de bir fîsk olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu âyetteki tehdidini fuhşun (kötü söz ve fiillerin) yayılmasını kalben istemeye bağlamıştır.⁵⁵³ Nitekim aynı sûredeki başka bir ayette iffetli kimselere iftira atanların dünyada da âhirette de lânete uğrayacakları ve onlar için büyük bir azap olduğu bildirilmektedir.⁵⁵⁴

Burada bir konuya dikkat çekmek isteriz: Ehl-i sünnet'in şefaate anlayışı, Fahreddin Râzî'nin de ifade ettiği gibi şefaate vesîlesiyle hiçbir günahkârın cehenneme girip cezasını çekmeyeceği şeklinde değildir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin bu yorumu, anlamsız kalır. Zira âyet-i kerîme⁵⁵⁵ ve hadîs-i şeriflerden⁵⁵⁶ anlaşıldığına göre Cenâb-ı Hakk, dilerse bazı günahkâr kullarını şefaate hiç cehenneme koymadan affeder, bazılarını cehenneme koyup cezalarını çekerken şefaate çıkarır, şefaate sahibi kimselerin şefaatleriyle cehennemden çıkamayan iman sahiplerini de cezalarını çektikten sonra kendisi, hususî af ve mağfiretiyle oradan çıkarıp cennete koyar.

⁵⁵⁰ Hillî, *a.g.e.*, s. 394.

⁵⁵¹ Nûr, 24/19.

⁵⁵² Kâdî Abdülcebbâr, *Mütesâbihü'l-Kur'ân*, II, 524.

⁵⁵³ Râzî, *et-Tefsîr*, XXIII, 159-160.

⁵⁵⁴ Bk. Nûr, 24/23; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3492.

⁵⁵⁵ Bk. Nisâ, 4/48, 116.

⁵⁵⁶ Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184); “Rikâk”, 51 (VII, 202); Müslim, “Îmân” 320 (I, 179); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 21 (V, 107); İbn Mâce, “Zühûd”, 37, (II, 1443); Tirmizî, “Sıfatı Cehennem”, 10, (IV, 710).

10. (أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ) “İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler.”⁵⁵⁷

Mu‘tezile alimlerinden Kâdî Abdülcebbar’a göre, bu âyet, cennete girme ve sevap kazanma konusunda mü’minle fâsıkın eşit olmayacağına delâlet eder. Şâyet mesele (fâsıkın âkıbeti), Mürcie’den çoğunun dediği gibi (cehennemden çıkması mümkün) olsaydı bu konularda mü’minle fâsıkın müsavi olması gerekirdi. Nitekim şu âyetlerde mü’minle fâsıkın akıbeti açıklanmakta ve şöyle buyrulmaktadır:

(أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ)

“İman edip, iyi işler işler yapanlar için, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları Me’vâ cennetleri vardır. Günahlara batanların varacakları yer ise ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler ve kendilerine şöyle denir: ‘Asılsız saydığınız cehennem azabını tadın!’”⁵⁵⁸ Kâdî Abdülcebbar’a göre eğer fâsıkın cehennemden çıkması mümkün olsaydı bu, ya cehennemde iken azabının sona ermesi veya şefaate gerçekleşirdi. Fakat âyette açıkça “Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler.” buyurularak oradan çıkmalarının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Nitekim âyetin devamında “Onlara: “Asılsız saydığınız cehennem azabını tadın!” denilmektedir ki âyette bildirilen azap, sadece kâfirlere has olmayıp azabın devamlılığını inkâr eden fâsıklar da kapsamaktadır.⁵⁵⁹ Mu‘tezile’nin görüşüne göre fâsık, tövbe etmeden öldüğü takdirde mü’min olmadığı için âhirette kâfirlere aynı muameleye tabi tutulacak ve ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Dolayısıyla onlara göre fâsıkların âhirette şefaatten faydalanmaları mümkün olmayacaktır. Aynı zamanda Mu‘tezile’ye göre büyük günah işlemeyi alışkanlık haline getiren kimselere şefaate etmek, akla da uygundur.⁵⁶⁰

Mu‘tezile’nin delil gösterdiği bu âyet, münafık Velid b. Utbe hakkında, Hz. Ali’ye (r.a) “Senin bir dilin, kuvvetin ve görkemli görünüşün varsa, benim de dilim, kuvvetim ve heybetim var.” deyince, Hz. Ali’nin “Sus, sen dinden çıktın, kâfirsin!” demesi üzerine Hz. Ali’yi destekler mahiyette nâzil olmuştur.⁵⁶¹ Âyetin daha iyi anlaşılabilmesi için devamındaki ayetlerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira bu âyetlerin

⁵⁵⁷ Secde, 32/18.

⁵⁵⁸ Secde, 32/19-20.

⁵⁵⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü’l-Kur’ân*, II, 561-562.

⁵⁶⁰ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü’l-Usûli’l-Hamse*, 660-667, 683-691; krş. Yavuz, Yusuf Şevki, “Fâsık”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, XII, 203.

⁵⁶¹ Nesefî, *Bahru’l-Kelâm*, s. 40.

devamında şöyle buyrulmaktadır: “Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan önce, daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız. Kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim olabilir? Biz, günahkârlara lââyık oldukları cezayı mutlaka veririz.”⁵⁶² Mu'tezilî âlim Zemahşerî, bu âyetlerdeki (لَعَلَّهُمْ (يَرْجِعُونَ) “umulur ki dönüş yaparlar” ifadesini “küfürden tövbe ederler” şeklinde açıklamaktadır ki⁵⁶³ bu da sözkonusu âyetlerde bahsedilen yoldan çıkmış, barınakları cehennem olan, her ne zaman oradan çıkmak isteseler yine oraya itilen ve cehennem azabını yalanladıklarından dolayı kendilerine “Asılsız saydığınız cehennem azabını tadın!” denilen kimselerin, günahkâr mü'minler değil kâfirler olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁶⁴

İmam Mâtürîdî, “Öyle ya, mümin olan, hiç fâsık gibi olur mu? Bunlar asla bir olmazlar.” ayetini tefsircilerin, Hz. Ali ile Velid b. Ukbe arasında geçen bir tartışmada Hz. Ali'nin, Velid b. Ukbe'ye “Sen fâsıksın, ben ise mü'minim.” demesi üzerine nâzil olduğunu zikrettiklerini⁵⁶⁵ de bildirir. Fakat bu ayet, mü'min ve fâsıkların hepsini kapsamaktadır. Ayrıca o, bu ayetin, “Şüphesiz âhirette Allah katında bizim konum ve kıymetimizle sizin konum ve kıymetiniz eşittir.” diyen kâfirlerin ve fâsıkların sözü üzerine mü'min ile kâfirin eşit olamayacağını haber vermek için indirilmiş de olabileceğini zikreder. Ona göre âyette mü'min ve fâsığın Allah katındaki konum ve kıymetleri açıklanmakta ve onların eşit olmadıkları bildirilmektedir.⁵⁶⁶ Nitekim Allah Teâlâ, şu ayette de mü'minlerle kâfirlerin eşit olmadıklarını ve âhirette aynı muameleyi görmeyeceklerini haber vermektedir: “Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip güzel davrananları gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!”⁵⁶⁷ Mâtürîdî, fıska ikiye ayırmaktadır.⁵⁶⁸ Birinci çeşit fıska, söz konusu ayette olduğu gibi imanın mukâbili olan fıska'dır. Bunun delili ise ayetteki “Cehennem azabını yalan sayıyordunuz. Tadın da görün bakalım!” ifadeleridir. Zira burada “yalanlama” zikredilmektedir ki yalanlama, iman ve tasdik mukabili olup küfürdür. Böyle bir fıska sahip olan fâsık (kâfir) ise mü'mine eşit olamaz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle

⁵⁶² Secde, 32/21-22.

⁵⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 36.

⁵⁶⁴ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XVIII, 624-626; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 283; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VI, 369-370.

⁵⁶⁵ Meselâ bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XVIII, 625.

⁵⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 283.

⁵⁶⁷ Câsiye, 45/21.

⁵⁶⁸ Ehl-i kiblede olup büyük günah işleyen kimselerin (fâsık) isimlendirilmesi ve âhiretteki hükümleriyle ilgili mezheplerin görüşleri hakkında bk. Neseî, *Tefsîratü'l-Edille*, II, 368-396; krş. Yavuz, “Fâsık”, *DİA*, XII, s. 202-205).

buyurmuştur: “Görenle görmeyen bir olmaz, inanıp iyi işler yapanla kötülük yapan da bir değildir.”⁵⁶⁹ İkinci çeşit fısık ise imanın mukâbili değil, isyan ve kötülüğün mukabili olan fısktır ki, böyle bir fıska sahip fâsıkın (günahkâr) günahlarının bağışlanması, kötülüklerinin örtülmesi ve cennete konulması câizdir. Nitekim Allah Teâlâ, kendisine şirk koşulması dışındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affedeceğini,⁵⁷⁰ büyük günahlardan kaçınanların küçük günahlarını affedip değerli bir mevkiye yerleştireceğini⁵⁷¹ ve mü’minlerin yaptığı güzel iş ve taatlerini kabul edip günahlarını affedeceğini⁵⁷² vadetmiştir. Dolayısıyla konu, tamamen Allah’ın irade ve meşietine bağlıdır. Dilerse günahkâr mü’mine azab eder; dilerse de affedip cennetine kor.⁵⁷³

Fahreddin Râzî’ye göre de bu ayetlerde mü’min ile kâfirden bahsedilmektedir. O, Mâtürîdî gibi bir ayırma gitmeksizin söz konusu ayetteki “Fâsık olanlar” ifadesinden, “kâfir olanlar” anlamı kastedildiğini; “Yoldan çıkmış fâsıkların varacakları yer ise ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler.” ifadesinin ise kâfirin durumuna işaret ettiğini belirtir. Çünkü ona göre sâlih amel, imanla birlikte yapılırsa netice verir; küfrün olması durumunda ise amellere itibar edilmez. İşte bu sebepten dolayı Allah Teâlâ, “Fâsık olup da kötü ameller işleyenlere gelince” şeklinde bir ifade kullanmamıştır. Eğer ilâhî cezâ, küfür ve amele mukabil kılınmış olsaydı, o zaman sırf küfre cezâ verilmeyeceği zannedilebilirdi. Ayrıca ayette kâfirlerin, cehennemden ne zaman çıkmak isteseler tekrar oraya döndürülecekleri ifade edilmektedir. Râzî’ye göre, bunun sebebi, kâfirin acı ve ızdıraba alışıp etkisinin azalmaması içindir. Ona göre, “Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler.” ifadesi, bu acı ve ızdırabın dinmeyeceğine; tam aksine onlara her durumda yeni yeni elemeler verileceğine bir işarettir. Ayrıca “Cehennem azabını yalan sayıyordunuz. Tadın da görün bakalım!” ifadesi de bu kimselerin kâfirler olduğunu teyit etmektedir. Kâfirlere söylenen bu söz, onların hem dünyadaki hem de âhiretteki yalanlamalarına karşılık olarak söylenmiştir. Zira kâfirler, her ne zaman cehennemden çıkmak isteseler “Dünyada iken, ‘Ahirette azap yoktur.’ şeklindeki sözünüz; âhirette de ‘İçinde bulunduğumuz azabın üstünde azap yoktur’ demeniz sebebiyle daha önce yalanladığınız azabı tadın da görün bakalım!’ denilerek tekrar oraya döndürüleceklerdir.”⁵⁷⁴ Sonuç olarak Ehl-i sünnet âlimlerine göre tövbe etmeden ölen fâsık mü’min, Mu’tezile’nin

⁵⁶⁹ Mü’min, 40/58.

⁵⁷⁰ Nisâ, 4/48, 116.

⁵⁷¹ Nisâ, 4/31.

⁵⁷² Ahkâf, 46/16.

⁵⁷³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XI, 282-284.

⁵⁷⁴ Râzî, *et-Tefsîr*, XXV, 159.

iddia ettiği gibi cehennemde ebedî olarak kalmaz. Böyle bir günahkârın durumu, Allah'ın iradesine bağlı olup dilerse doğrudan doğruya veya şefaata ehlinin şefaatiyle onu affeder, dilerse cehennemde cezalandırdıktan sonra cennete koyar.

11. (الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ (الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ) “Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O’na inanırlar ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: “Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla ve onları cehennem azabından koru!”⁵⁷⁵

Mu‘tezile mezhebi, bu âyeti şefaatin sadece günahı olmayan veya olup da tövbe eden iyi günahkâr kimselerin cennetteki makamlarının yükseltilmesi için olacağına dair görüşlerine delil olarak göstermişlerdir. Zemahşerî, bu âyet-i kerîmede meleklerin, iman eden, tövbe eden ve Allah yoluna uyanlar için bağışlanma talebinde bulduklarını bildirmiştir.⁵⁷⁶ Dünyada iken yapılan şefaata, tövbe eden ve Allah yolundan ayrılmayan mü’minlere yönelik olduğuna göre, âhirette de sadece bu durumda olanlar için söz konusu olmalıdır.⁵⁷⁷ Mu‘tezile’ye göre eğer günahkârlar için şefaata söz konusu olsaydı, şefaati tövbe ve Allah yoluna tâbi olma şartlarına bağlamanın bir anlamı olmazdı. Demek ki şefaata, sadece itaatkâr mü’minler ve günahlarından tövbe edenler için sözkonusudur.⁵⁷⁸

İmam Mâtürîdî, Mu‘tezile’nin bu görüşüne karşı çıkar ve günahı olmayanın şefaate ihtiyacı olmayacağını belirterek şefaatin günahkâr mü’minler için gerçekleşeceğini söyler. Ona göre âyette geçen “Tövbe edenler ve yolundan gidenler” ifadesiyle kastedilenler, tövbe edilmesi gereken günahları işleyen kimseler olup, böylelerinin günahları meleklerin istiğfarıyla bağışlanır. Böylece bağışlanma isteğinin günahkârlara yönelik olduğu ortaya çıkar ki şefaata de aynı durumdadır.⁵⁷⁹ Mâtürîdî, bu görüşüne peygamberlerin yaptıkları duaları bildiren ayetleri delil gösterir. Nitekim Kur’ân’da bildirildiğine göre Hz. Nûh ve Hz. İbrahim, hem kendileri hem de bütün mü’minler için Cenâb-ı Hakk’tan mağfaret dilemişlerdir.⁵⁸⁰ Ayrıca Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e de kendisi ve mü’minler için

⁵⁷⁵ Mü’min, 40/7.

⁵⁷⁶ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 332-333.

⁵⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 332.

⁵⁷⁸ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 55; krş. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XIII, 13.

⁵⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân’dan Tercüme*, s. 30; krş. Âlûsî, Ebü’s-Senâ, a.g.e., XIII, 72.

⁵⁸⁰ Bk. Hz. Nûh (a.s.): “Rabbim! Beni, ana babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mü’min kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helak et.” (Nûh, 71/28). Hz. İbrahim: “Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla.” (İbrâhîm, 14/41).

istiğfarda bulunmasını emretmiştir ki⁵⁸¹ Yüce Allah'ın Hz. Peygamber tarafından yapıldığında kabul etmeyeceği bir duayı emretmesi ihtimal dahilinde değildir.⁵⁸²

İmam Mâtürîdî, burada sözkonusu olan şefaatin sebebinin, âyette zikredilen iyi fiillerin işlenmesi olmadığını belirtir. Çünkü ona göre söz konusu güzel fiillerden ötürü bunların fâillerinin azaba çarptırılması hikmetle bağdaşmaz. Aksine böyle iyi kimselere en büyük mükafat ve en üstün mevkiin verilmesi kendi haklarıdır. Mâtürîdî'ye göre bu kimseler için şefaathat ve bağışlanma istemek birkaç yönden uygun değildir:

Birincisi, böyle birisine azap uygulamak hikmet açısından isabetli olmadığına göre melekler sanki Allah'tan zulmetmemesini ve hikmetsiz iş işlememesini talep etmiş olurlar. Böyle bir talep ise Allah'a yakarış vesilesi olması şöyle dursun yaratıkların en âsi tipi için bile bir suçlama konumu arzeder; hiç şüphesiz kerîm ve hakîm olan Yüce Allah böylesi bir nitelendirilmeden münezzehtir.

İkincisi, cezaya değil mükafata hak kazanan böyle birine düşen görev, bu sonucu şükür ile karşılmasıdır. Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi onun için dua etmek ise ilâhî lutfu gizleyip nankörlük yapmak anlamına gelir. Dolayısıyla meleklerden sâdır olacak böyle bir davranışa Allah'ın izin vermesi, meleklerin de duaya teşebbüs etmesi imkan dahilinde değildir.

Üçüncüsü, Mu'tezile'nin sözünü ettiği şefaathat, zaten kendisine cennet vaad edilen ve onunla müjdelenen kimse içindir. Bu vaadin gerçekleşmeyeceğini zannedip şefaathate tevessül edilmesi, bu konudaki bilgisizliği gösterir. Ancak cennete giriş vaktinin bilinmemesi müstesnadır. Zira dua ve şefaathat, cennete girişin bir an önce gerçekleşmesini istemek için olur. Bu durumda eğer büyük günah işleyenler, günahları ölçüsünde azaba uğrattırılırsa hikmet açısından adaletin gereği sayılır. Bu açıdan onlar için şefaathat dileyenin duası, adaletin ve hak talep etmenin gereği değil, ilâhî lütuf ve kerem sayesinde kabul olunur.⁵⁸³

Ebü'l-Muîn en-Nesefî de bu âyetin, 'şirkten veya küfürden tövbe edenleri ve mü'min iken büyük günah işleyen günahkârları bağışla' anlamına geldiğini belirtir.⁵⁸⁴ Ona göre, sözkonusu âyeti delil göstererek şefaathat cennete girenler için gerçekleşeceğini iddia etmek yanlıştır. Bu görüşte olan Mu'tezile çelişki içindedir. Çünkü onlara göre zaten Allah'ın cennete girmeyi hak edenleri cennete koyması vaciptir ve bu, onların hakkıdır. Buna

⁵⁸¹ Bk. Muhammed, 47/19.

⁵⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIII, 12-13.

⁵⁸³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 590-591.

⁵⁸⁴ Nesefî, *Tebîrâtü'l-Edille*, II, 399-400.

rağmen meleklerin bu maksatla dua etmesi, ya onların Allah'ın zulmetmesinden, cennetliklerin cennete girmelerine engel olmasından, onların haklarını vermemesinden korktukları ya da abesle iştilal ettikleri anlamına gelir ki her ikisi de bâtıldır.⁵⁸⁵

Alâeddin es-Semerkindî'nin (ö. 539/1144) yaklaşımı bu konudaki görüşleri te'lif eder mahiyettedir. Ona göre ayetteki "...ve mü'minler için bağışlanma dilerler", ifadesi, meleklerin küfürden dönüş (tövbe) yapıp iman eden ve O'nun yoluna uyanlar için bağışlanma dilediklerini bildirir. Böyleleri daha sonra bazı günahlara yönelmiş olabilirler. Küfürden dönüş yapmakla birlikte günah hâli oluşabilir, ama günah işlemekle küfürden dönüş olgusu ortadan kalkmaz. Buna göre meleklerin bağışlanma talebi bu günahkârlar içindir, şefaatin konumu da aynıdır.⁵⁸⁶ Günahkârlara şefaati tövbe şartına bağlayan Mu'tezile'ye Şîî kelamcı İbn Babeveyh de, karşı çıkar ve tövbe edenlerin zaten şafaate ihtiyaçları olmayacağını söyler.⁵⁸⁷

12. (مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ) "O zâlim (kâfir)lerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatchisi olacaktır."⁵⁸⁸ Mu'tezile, bu âyete dayanarak günahkâr kimselerin Hz. Peygamber'in şefaatine erişemeyeceklerini; onun şefaatinin, büyük günah işleyen fâsıklara değil sevap ehli mü'minlere olacağını iddia eder.⁵⁸⁹ Çünkü onlara göre şafaat, ancak mü'minlerin derecelerinin ve onlara lutfedilen nimetlerin artırılması için olacaktır. Bu anlamdaki bir şafaat, aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v) için de bir tazim ve ikram olmaktadır.⁵⁹⁰ Kâdî Abdülcebbar'a göre kişiyi daimî cehennemden kurtarmaktan daha büyük yardım yoktur. Âyette bu nefyedilince zâlim fâsıklar için şefaatin olmadığı ortaya çıkmış olur.⁵⁹¹

Mu'tezilî âlimlerden biri olan Zemahşerî, yukarıdaki âyetle ilgili yaptığı yorumda şefaatchileri Allah'ın veli kulları (evliyâullah) olarak tanımlar. Daha sonra evliyanın, ancak Allah'ın sevdiği ve razı olduğu kimseleri sevip onlardan razı olacaklarını; Allah'ın zâlimleri sevmediğine göre evliyanın da onları sevmeyeceğini; sevmeyince de onlara

⁵⁸⁵ Nesefî, *Tebşiratü'l-Edille*, II, 399; Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, s. 192.

⁵⁸⁶ Semerkandî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144), *Şerhu't-Te'vilât*, 88b, Süleymâniye Ktp. (Hamîdiye) nr. 176/Beyazıt Devlet Ktp. (Veliyyüddîn) nr. 426; *Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân'dan Tercümeler*, s. 30.

⁵⁸⁷ İbn Babeveyh, Ebû Ca'fer Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Kummî, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye: Şîî İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, (trc. Ethem Ruhi Fırlalı), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1978, s. 74.

⁵⁸⁸ Mü'min, 40/18.

⁵⁸⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689.

⁵⁹⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, II, 600. Mu'tezile, bu görüşüne sözkonusu âyetin yanısıra Âl-i İmrân, 3/192; Şûrâ, 42/8, 22. âyetlerini de delil gösterirler. Bk. Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, II, 604-605; a.mlf., *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 208.

⁵⁹¹ Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 208.

yardım etmeyeceklerini ve şefaatte bulunmayacaklarını bildirir. Zemahşerî, bu görüşüne delil olarak “*Zâlimlerin ise samimi yardımcıları yoktur.*”⁵⁹² âyeti ile “*Onlar (melekler), Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaatt etmezler.*”⁵⁹³ âyetini delil olarak gösterir. Çünkü Mu‘tezile’ye göre şefaatt, ancak sevap ve lütufların artması hususunda gerçekleşir.⁵⁹⁴ Bu lütuf ve ekstradan nimetlere kavuşacaklar ise “*İman edip iyi işler yapanlara Allah, ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir...*”⁵⁹⁵ âyetinin işaretiyle sevap ehlidir.⁵⁹⁶

Mu‘tezile’ye göre, Allah Teâlâ, kötü ve çirkin olan fiilleri (kabâih) istemez. Nitekim “*Allah kulları için hiçbir zulmü istemez.*”⁵⁹⁷ ve “*Allah hiçbir varlığa zulmedilmesini istemez.*”⁵⁹⁸ âyetleri buna işaret eder. Buradan anlaşılmaktadır ki Allah Teâlâ, zulüm ve günahlardan hiçbirini istemez zira günah, zulmün en kapsamlısıdır. Çünkü günahkâr ya kendisine ya da başkasına zulmeder. Bundan dolayı Allah Teâlâ, “*Çünkü O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır (zulümdür).*”⁵⁹⁹ buyurmuştur.⁶⁰⁰ Kâdî Abdülcebâr, Allah Teâlâ’nın, söz konusu âyette günahkâr zâlimler için şefaattçi olmasını nefyettiğini; şâyet Hz. Peygamber zâlimler için şefaattçi olursa Allah’ın ondan daha yüce ve daha büyük olmamış olacağını söyler.⁶⁰¹

Ehl-i sünnet âlimleri ise sözkonusu âyet-i kerîmede bahsedilen zâlimlerin, kendilerine ulaşan hak ve hakikatleri kabul etmeyip inkârda direnen kâfirler olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰² Bu durum, âyetin siyak ve sibakının doğrudan kâfirlerle ilgili olmasından⁶⁰³ ve Mekke’li kâfirler hakkında inmesinden⁶⁰⁴ açık bir şekilde anlaşıldığı gibi;

⁵⁹² Bakara, 2/270.

⁵⁹³ Enbiyâ, 21/28.

⁵⁹⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü’l-İ’tizâl*, s. 207; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 139, V, 338.

⁵⁹⁵ Nisâ, 4/173.

⁵⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 338.

⁵⁹⁷ Mü’min, 40/31.

⁵⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/108.

⁵⁹⁹ Lokmân, 31/13.

⁶⁰⁰ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî*, II/6, 239.

⁶⁰¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-hamse*, s. 689.

⁶⁰² Bk. Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 151; krş. Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 424, a.mlf., *el-İnsâf*, s. 234; Nesefî, *Bahru’l-Kelâm*, s. 41, a.mlf., *Tebziratü’l-Edille*, II, 399; Bursevî, *a.g.e.*, VIII, 170.

⁶⁰³ Ayete siyak ve sibakıyla birlikte bakılacak olursa ilgili ayetlerde şöyle buyurulmaktadır: “*O gün onlar, Allah’a gizli kalan hiçbir şeyleri olmadan (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah’ındır! O gün herkes yaptığının karşılığını bulur. O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır; kuşkusuz Allah’ın hesabı çok hızlıdır. Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaattçisi olacaktır. Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir. Ve Allah adaletle hüküm verir; onların Allah’tan başka taptukları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir.*” (Mü’min, 40/16-20)

⁶⁰⁴ Bk. Emiroğlu, *a.g.e.*, X, 141-142; krş. Bursevî, *a.g.e.*, VIII, 169.

“*Kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir.*”⁶⁰⁵ âyetindeki zulmün gerçek anlamda kâfirlere has olduğunun bildirilmesinden de anlaşılmaktadır.⁶⁰⁶ Kâfirler, şefaata beklediklerinden ve aracı kıldıklarından bu dünyada olduğu gibi âhirette de bir yakınlık görüp işlerinde herhangi bir fayda elde edemeyeceklerdir.⁶⁰⁷ Çünkü onların Allah’a yaklaştıracaklarına inandıkları ve şefaata bekledikleri putların kendilerine bile faydası yoktur ki onlara faydası olsun.⁶⁰⁸ Allah’ın kızları olduklarını iddia ettikleri⁶⁰⁹ ve kendilerine şefaata edeceklerine inandıkları melekler,⁶¹⁰ Allah’ın emri dışında hareket etmezler ki⁶¹¹ O’nun izin vermediği ve râzı olmadığı kâfirlere şefaata etsinler. Çünkü şefaata, ancak Allah Teâlâ’nın razı olduğu kimseler hakkında geçerli olacaktır.⁶¹² Allah’ın küfürden ve kâfirlerden râzı olmadığı ise yine Kur’ân’da bildirilen bir gerçektir.⁶¹³ Dolayısıyla âyet-i kerîmede kâfirler hakkında asla şefaata söz konusu olamayacağı bildirilmektedir. Zira bu âyet, onları kınamak üzere gelmiştir. Âyetin zâhirine göre her ne kadar “*zâlimler*” ifadesi, kâfirlerden ve öteki isyankârlardan daha geniş olsa da bu âyette ‘kâfirler’ kastedilmiştir. Böylece onların zulmü tescil edilmiş, onların kendilerine fayda sağlayacak herhangi bir yakınlarının, dostlarının veya şefaati kabul edilecek bir şefaatchilerinin olmadığı bildirilmiştir.⁶¹⁴

Ehl-i sünnet âlimlerinden Ebü’l-Muîn en-Nesefî de söz konusu âyetin günahkârlara şefaata edilemeyeceği konusunda delil gösterilemeyeceğini ifade eder. Ona göre bu âyetteki “*zâlimler*”den maksat, “*kâfirler*” ve “*müşrikler*”dir. Çünkü mutlak olarak zulüm, küfürdür. Kur’ân’da da şirkin, büyük bir zulüm olduğu⁶¹⁵ ve böyle bir zulmü işleyen kâfirlerin ise zâlimlerin ta kendileri olduğu bildirilmiştir.⁶¹⁶ Dolayısıyla günahkâr kimsenin, iman ve sâlih amel sahibi olmasından dolayı mutlak olarak “zâlim” diye isimlendirilemeyeceği ortadadır.⁶¹⁷ Kur’ân’da kâfirlerin âhiretteki hallerinden haber verilirken onların şefaatchileri olup fayda vermesi bir yana şefaatchileri bile olmayacağı bildirilir. Onun için onlar, büyük bir pişmanlık ve çaresizlik içinde şöyle diyeceklerdir:

⁶⁰⁵ Bakara, 2/254.

⁶⁰⁶ Bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 151; krş. Hüd, 11/44; Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 424; Nesefî, *Tefsiratü’l-Edille*, II, 399.

⁶⁰⁷ Bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XIII, 30.

⁶⁰⁸ Bk. Yûnus, 10/18; Zuhuf, 39/43-44.

⁶⁰⁹ Bk. Enbiyâ, 21/26; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 4601.

⁶¹⁰ Bk. Necm, 53/26; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 4601-4602.

⁶¹¹ Bk. Tahrim, 66/6.

⁶¹² Bk. Necm, 53/26; Bakara, 2/255; krş. Bursevî, *a.g.e.*, IX, 237.

⁶¹³ Bk. Bakara, 2/276; Âl-i İmrân, 3/32; Rûm, 30/45.

⁶¹⁴ Bursevî, *a.g.e.*, VIII, 170.

⁶¹⁵ Lokmân, 31/13.

⁶¹⁶ Bk. Bakara, 2/254; krş. Nesefî, *Bahrü’l-Kelâm*, s. 41; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 238.

⁶¹⁷ Nesefî, *Tefsiratü’l-Edille*, II, 399.

“Şimdi bizim ne şefaathçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz!”⁶¹⁸ Nitekim siyak-sibak bütünlüğü içinde ele alındığında bu sözün müşriklerin sözü olduğu çok net bir şekilde anlaşılmaktadır: “Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir. Onlara, “Allah’ı bırakıp da taptıklarınız nerede Size yardım edebiliyorlar veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?” denilir. Artık onlar, o sapkınlar ve İblis’in ordusu toptan tepetaklak cehenneme atılırlar. Orada onlar birbirleriyle çekişerek şöyle derler: “Vallahi, biz sizi âlemlerin rabbi ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz! Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı. Şimdi bizim ne şefaathçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz! Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da mü’minlerden olsak!”⁶¹⁹

Fahredden Râzî, Mu‘tezile’nin bu ayeti günahkârlara şefaath edilmeyeceği hususunda delil gösterdiklerini ve “Burada günahkârların, sözü dinlenir bir şefaathçilerinin olmayacağı bildirilmiştir. O halde, onlar için böyle bir şefaathçinin bulunmaması vacip olur.” şeklindeki görüşlerini naklettikten sonra Ehl-i sünnet âlimlerinin bu iddiaya birkaç yönden verdikleri cevabı zikreder. Özetle ifade edecek olursak:

a. Ayetteki “zâlimler” ifadesinden maksat, “kâfirler”dir. Bunun delili de şudur ki bu âyet, Allah’ın âyetlerine karşı cidâlde bulunan kâfirleri men edip yıldırım için gelmiştir. Dolayısıyla bu vasfın, onlara tahsis edilmesi gerekir. Kâfirler hakkında ise şefaath söz konusu değildir.

b. Allah Teâlâ, bu âyette onların, sözü dinlenir bir şefaathçilerinin bulunmasını nefyetmiştir. Bu ise şefaathçinin bulunmamasına delâlet etmez. Çünkü ayetteki (يُطَاعُ) kelimesi, “sözü dinlenir bir şefaathçi”nin bulunmamasını gerektirir. Bu da kıyamet gününde onlar için Allah’ın dinleyeceği bir şefaathçilerinin olmamasına delâlet eder. Çünkü varlık âleminde, konumu Allah’tan daha yüce olan bir kimse yoktur ki, “Allah ona itaat eder, boyun eğer” denilebilsin.

c. Ayetteki “Zâlimîn” kelimesi, ya istiğrak (şümûl ve kapsamlılık) ifade eder, ya da etmez. İstiğrak ifade ettiği takdirde, o zaman bundan maksat, zulüm yapmış olan kimselerin tamamı olmuş olur ki bu durumda sözün kapsamına kâfirler de dahil olur. İstiğrak ifade etmediği takdirde ise “Zâlimîn” kelimesiyle kastolunanlar, zulüm sıfatıyla muttasıf olanların bir kısmıdır. Bu da bu sıfatla muttasıf olan bazı kimseler için şefaathçi yoktur anlamına gelir ki bunlar da kâfirlerdir.⁶²⁰

⁶¹⁸ Şuarâ, 26/100-101.

⁶¹⁹ Şuarâ, 26/91-102.

⁶²⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 45.

13. (أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنقِذُ مَنْ فِي النَّارِ) “(Resûlüm!) Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boylayacak olanı sen mi kurtaracaksın!”⁶²¹ âyetidir.⁶²² Kâdî Abdülcebbar’a göre, Allah Teâlâ, bu âyette cehennemi hakeden günahkârların oradan çıkmayacaklarını ve sürekli azap göreceklerini bildirmektedir. Allah fâsıkları ve günahkârları bu şekilde bildirdiğine göre, hâdisenin aynen bildirildiği şekilde gerçekleşmesi gerekir. Aynı zamanda bu âyet, Hz. Peygamber’in günahkârlar hakkında şefaate edemeyeceğine delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber onlara şefaatte bulunduğu takdirde onları cehennemden kurtarması gerekir. Halbuki Allah Teâlâ, onu bundan nefyetmiştir.⁶²³ Zemaşerî ise bu âyette, insanları cehenneme girmekten ancak Allah’ın kurtarabileceğinin ve O’ndan başka birisinin buna güç yetiremeyeceğinin ifade edildiğini söyler. Ona göre bu âyette, cehenneme girmesi ve azap çekmesi kesinleşmiş kimseleri, kazandıkları iman sebebiyle Hz. Peygamber’in bile içinde buldukları durumdan kurtaramayacağı bildirilmektedir.⁶²⁴

Mu’tezile âlimlerinin belirttiği iman sahibi kimseler için ebedî azap hükümlerini kabul etmek elbette mümkün değildir. Onların, âyeti bu şekilde yorumlamaları, kanatimizce mezheplerinin büyük günah işleyen kimseler hakkındaki görüşlerini bütün âyetlere de uygulamak zorunda kaldıklarından olsa gerektir. Zira müfessirlerin çoğunluğu, Mu’tezile’nin yorumuna karşı çıkmışlardır. Nitekim Taberî, ayette bahsedilen haklarında azap kesinleşen kimselerin, küfürleriyle azaba müstehak olan kimseler olduğunu belirtir. Ona göre Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîmede insanları ancak kendisinin hidayete eriştirebileceğini, O’nun hidayetlerini dilemediği kimseleri ne kadar isterse istesin Hz. Peygamber’in hidayete erdirmeye gücünün yetmeyeceğini bildirmektedir. Böylelikle Cenâb-ı Hakk, kendi iradeleriyle iman etmeyen inatçı kâfirlerin iman etmemelerinden dolayı üzülen peygamberini teselli etmektedir.⁶²⁵

İmam Mâtürîdî, bu âyetin ifadelerinde ilk bakışta cevabı bilinmeyen ancak derin düşünme, tefekkür ve delil getirmeyle anlaşılabilen gizli mânalar bulunduğunu belirtir. Ona göre bu ayette sanki şöyle denilmektedir: “Âhirette hakkında azap kesinleşen kimse, kendisi için müjde olan kimse gibi midir?” Mâtürîdî, bu görüşüne “Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınan, yüzünü ve özünü Allah’a çevirenlere müjdeler vardır! Söyleneni dinleyip

⁶²¹ Zümer, 39/19.

⁶²² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 689; a.mlf., *Müteşâbihü’l-Kur’ân*, II, 592; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, V, 298.

⁶²³ Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü’l-Kur’ân*, II, 592.

⁶²⁴ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, V, 298.

⁶²⁵ Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 186-187; krş. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 81.

de en güzeline uyan kullarımı müjdele!"⁶²⁶ ayetini delil getirir. Dolayısıyla söz konusu âyet, bu ayetle birlikte ele alındığında cevabı bilinmeyen sorunun cevabı ortaya çıkmaktadır: Hakkında azap kesinleşen kimse, kendisi için müjde vacip olan kimse gibi midir? Onlar eşit değildirler. Veya mâna şöyledir: Hakkında azap kesinleşen ve vacip olan kimse, sinesi İslam'a açılan kimse gibi midir? Yani hakkında azap vacip olan, sinesi İslam'a açılan kimse gibi değildir. Ya da bu ayette Hz. Peygamber'in, müslüman olmalarını çok istediği bir topluluğun müslüman olmalarından ümidi kırılması üzerine Cenâb-ı Hakk, onu teselli maksadıyla "Hakkında azap vacip olan kimseleri cehennemden sen mi koruyup kurtaracaksın?" Yani o kimseleri cehennemden koruyup kurtarmaya güç yetiremezsin.⁶²⁷ Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân'da daha başka âyetlerde de Hz. Peygamber'e benzer şekilde hatırlatmada bulunmuş ve hidayete gelmeyen kimseler hakkında üzülmemesi için onu teselli etmiştir.⁶²⁸

Anlaşılaacağı üzere bu âyetlerde hem Resûl-i Ekrem teselli edilmekte, hem de insanların hidayete ermeleri konusunda yapabileceklerinin sınırlı olduğu hatırlatılmakta, ne kadar çok severse sevsin ve ne kadar isterse istesin Allah'ın dilemediği kimselerin hidayetine vesîle olamayacağı bildirilmektedir. Nitekim şefaât de aynı şekilde olacak ve Hz. Peygamber, ancak Allah'ın izniyle ve sadece O'nun razı olduğu ve izin verdiği kimselere şefaât edebilecektir. Dolayısıyla iradelerini kötüye kullanarak iman yerine küfür yolunu tercih ettiklerinden dolayı kâfirlerin azabı hakettiklerinden ve böyle kimselerin de cehennem yolundan ve girdikten sonra da cehennemden çıkmalarının mümkün olmadığından haber verilen bu ayetin, Mu'tezile âlimlerinin dediği gibi büyük günah sahibi kimselere şefaât olunmayacağına delil olarak gösterilmesi uygun değildir. Nitekim Fahreddin Râzî de, Ehl-i sünnet olarak büyük günah işleyen kimseler için ebedî azabın hak olduğunu kabul etmediklerini belirtir ve "*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.*"⁶²⁹ ve "*Allah (dilerse)*

⁶²⁶ Zümer, 39/17.

⁶²⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XII, 317.

⁶²⁸ "*Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir.*" (Kasas, 28/56), "*Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mü'min olsunlar diye sen insanları zorlayıp duracak mısın!*" (Yûnus, 10/99), "*Onlardan dolayı üzülme!*" (Hicr, 15/88). Krş. "*İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helak edeceksin!*" (eş-Şuarâ, 26/3), "*O halde olar için üzülerek kendini helak etme!*" (Fâtır, 35/8).

⁶²⁹ Nisâ, 4/48.

bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."⁶³⁰ buyurmuşken, büyük günah işleyenler için azap nasıl hak olur?" diye sorar.⁶³¹

14. (قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِن قَبْلِ أَن يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ)

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): "Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O, çok bağışlayıcı ve merhametlidir. Azap size gelip çarpmadan önce, Rabbinize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz."⁶³² Mu'tezile, bu âyetleri de günahkârlara şefaathat olmayacağı konusundaki görüşlerine delil olarak kullanır.⁶³³ Nitekim Kâdî Abdülcebâr, bu âyetlerin Mürcie'nin söylediği gibi fâsıkın, namaz ehliinden olduğu zaman mağfiret olunacağına delâlet etmediğini iddia eder. Ona göre âyetin ifadelerinden, hem kâfirler hem de fâsıklar için söylenmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Zira kâfir, Allah'ı inkâr ederek; fâsık da haddi aşır büyük günah işleyerek kendilerine karşı müsrif davranmış ve büyük kötülük etmişlerdir. Bu durumda kâfirin bağışlanması vacip olmadığına göre fâsıkın bağışlanması evleviyetle vacip olmaz. Kâdî Abdülcebâr'a göre ister kâfir, isterse fâsık kimsenin mağfiret olunması için tövbe etmeleri şarttır. Bundan dolayı ayetin devamında Allah Teâlâ, bağışlanmaları için onlara azap gelip çatmadan önce tövbe edip Allah'a yönelmeleri ve O'na teslim olup itaat etmeleri gerektiğini açıklamıştır. Eğer her durumda mağfireti kastetmiş olsaydı ayette dönmedikleri ve teslim olmadıkları zaman onları azapla korkutmazdı. Bu tövbe ve yönelişin de azap gelmeden önce olması gerekir. Zira azap geldiğinde bunların hiçbir faydası olmaz ve tövbe etseler de kabul edilmez. Ayrıca ayetteki (ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ) "Sonra kimseden yardım göremezsiniz." ifadesi, azaba uğrayacak kimse için herhangi bir yardımcıının olmayacağına ve böylelikle günahkârlara şefaathat edileceği görüşünün geçersiz olduğuna delalet eder.⁶³⁴ Zemahşerî'ye göre ise Allah'ın bütün günahları bağışlaması, ancak tövbe şartıyla gerçekleşir.⁶³⁵

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre bu âyetler, hem kâfirlere hem de günahkârlara hitap etmektedir.⁶³⁶ Fahreddin Râzî, Ehl-i sünnet'in, söz konusu âyeti

⁶³⁰ Zümer, 39/53.

⁶³¹ Râzî, *et-Tefsîr*, XXVI, 229.

⁶³² Zümer, 39/53-54.

⁶³³ Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Mütesâbihü'l-Kur'ân*, II, 595-597; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 312-314.

⁶³⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Mütesâbihü'l-Kur'ân*, II, 597.

⁶³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 312-313.

⁶³⁶ Fahreddin er-Râzî, Kur'ân örfünde (عِبَاد) "kullar" ifadesinin mü'minler için kullanıldığını (bk. Furkân, 25/63; İnsân, 76/6) delil göstererek söz konusu ayetin muhatabının sadece mü'minler olması gerektiği şeklinde bir görüş belirtir. (Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 3-4; krş. Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 30.) Fakat Ehl-i

(Zümer, 39/53) Allah Teâlâ'nın büyük günahları affedebileceği hakkında delil gösterdiklerini belirtir.⁶³⁷ Bu âyetlerin nüzül sebebi hakkında farklı görüşler vardır. Bazı âlimlere göre bu âyet, Hz. Hamza'yı öldüren ve işlediği böylesine büyük bir cinayetten dolayı tövbesinin kabul olmayacağını zanneden Vahşî'nin durumu hakkında inmiş ve bu âyetin ümit verici beyanı üzerine Hz. Vahşî tövbe edip müslüman olmuştur. Bazı âlimlere göre ise söz konusu âyetler, cahiliye döneminde insan öldürmek, zina etmek..vb. gibi büyük günah işleyen kimselerin, tövbelerinin kabul olunmaması konusunda endişeye kapılmaları üzerine inmiş ve böylelikle onlar, tövbeye ve müslüman olmaya davet edilmiştir.⁶³⁸ Fakat Elmalılı Hamdi Yazır'ın da ifade ettiği gibi her ne kadar âyetin nüzül sebebi kâfirlerin tövbe ederek müslüman olmalarına bir çağrı ise de⁶³⁹ ayetteki ifadelerin günahkâr mü'minlerin tövbesine de şâmil olduğunda şüphe yoktur.⁶⁴⁰ Nitekim Taberî'nin bildirdiğine göre bu âyet, büyük günah işleyen kimselerin cehennemlik oldukları görüşündeki bir topluluk hakkında inmiş ve onlara Allah'ın, dilediği kimselerin günahlarının tamamını bağışlayacağı bildirilmiştir.⁶⁴¹ Dolayısıyla ayeti sadece kâfirlere tahsis etmek doğru değildir. Âyette “*israf edenler*” ifadesinin genel olarak kullanılmasından, âyetin küfür veya şirk sayılan davranışlar yaparak ya da sınır tanımaksızın günah işleyerek âdeta kendilerine karşı cinayet işleyip hayatlarını israf eden herkesi kapsadığı anlaşılmaktadır.⁶⁴² Böyle bir israfta bulunan bütün âsîler, işledikleri günahları bir an önce terkedip tövbe ederek Allah'a yönelmeye çağrılmakta ve günahları ne kadar çok olursa olsun, hatta denizin köpükleri kadar bile olsa Allah'ın bağışlayacağı bildirilmektedir. Ancak Allah'ın dilediği kimse hakkında Kendisine şirk koşulması dışındaki günahları affedeceğini bildiren ayet⁶⁴³ gereğince şirkten tövbe etmeyen şirki

---

sünnet'in genel kanaati, bu âyetin, kâfir ve mü'min ayırt etmeksizin bütün günahkârlara şâmil olduğu yönündedir. Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 224 vd.; krş. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XII, 353-354; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 97; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4134. İşin doğrusu Kur'ân'da (عِبَاد) kelimesi, Allah'a izâfe (nisbet) edildiği zaman mü'minlere işaret etmekle birlikte; (يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ) “*O kullara yazıklar olsun! Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı.*” (*Yâsîn*, 36/30) ayetinde olduğu üzere kâfirler hakkında da kullanılmıştır. Zira Allah'ın gönderdiği peygamberlerle alay edenlerin, mü'minler olmadığı açıktır. (Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 3. dipnot.) Dolayısıyla buradan hareketle söz konusu ayetin hem kâfir hem de günahkâr mü'minlere hitap ettiği ortaya çıkmaktadır.

⁶³⁷ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 3.

⁶³⁸ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 224 vd.; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XII, 353-354; krş. Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 5.

⁶³⁹ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 224-227.

⁶⁴⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4134.

⁶⁴¹ Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 229.

⁶⁴² Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 230; krş. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XII, 353-354; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 97.

⁶⁴³ Nisâ, 4/48, 116; krş. Furkân, 25/70..

bağışlanmaz.⁶⁴⁴ Bu âyetle ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v), kendisine dünya ve içindekilerden daha sevimli olduğunu belirtmiş;⁶⁴⁵ Hz. Ali de, Kur’ân’daki en ümit veren âyet olduğunu bildirmiştir.⁶⁴⁶ Ancak hemen şunu belirtmek gerekir ki bu ümit, insanları günaha teşvik için değil en günahkâr kimseleri bile içinde buldukları ümitsizlik atmosferinden kurtarıp bir an önce tövbe edip tevhit hakikatine erişmeleri ve günahları terkedip sâlih amellere yönelmeleri içindir.⁶⁴⁷ Nitekim Kur’ân’da mü’minlere şu dua öğretilmektedir: “*Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!*”⁶⁴⁸ Buradan da anlaşılmaktadır ki Allah Teâlâ, kullarının zaman zaman günah işleyip kendilerine karşı kötülük yaparak israfa bulunacaklarını bilmekte ve onlara yaptıkları israftan dolayı tövbe etmelerini emretmektedir. Çünkü şirk dışındaki günahlar, Allah’ın dilemesine bağlıdır. Dilerse günahkâr kuluna lütufta bulunarak hususî mağfiretiyle veya izin verdiği şefaathçilerin şefaatiyle onu affeder ve dilerse adaletiyle muamelede bulunarak onu cezalandırır. Fakat her her hâlükârda mü’mine yaraşan Allah’ın rahmetinden asla ümidini kesmemektir. Çünkü Allah’ın rahmetinden ümidini kesmek, kâfirlerin özelliğidir.⁶⁴⁹

Fahreddin Râzî, âyetteki (يَغْفِرُ) “bağışlar” fiilinin muzari olup gelecek zaman için kullanıldığını belirterek Ehl-i sünnet’e göre Allah Teâlâ’nın kelime-i tevhîdi söyleyen herkesi sonunda cehennemden çıkaracağını söyler. Bu durumda büyük günah işleyen kimse, ister cehennem ateşine girmeden önce, ister girdikten sonra olsun, sonunda kesinlikle affedilecektir. Râzî, Mu‘tezile’nin, “Günahların tamamının bağışlanması durumunda, Allah Teâlâ tövbeyi emretmezdi.” şeklindeki itirazına ise “Bize göre insanın her zaman tövbe etmesi gereklidir. Zira ilâhî ceza, her zaman için söz konusudur. Zaten biz, ilâhî cezanın hiç olmadığını söylemiyoruz. Aksine Allah Teâlâ, kayıtsız şartsız da affedebilir, bir müddet cehennemde azap ettikten sonra da affedebilir, diyoruz.” cevabını verir.⁶⁵⁰ Ayrıca Râzî, Mu‘tezile’nin, “Eğer mağfiret va’di kesin olarak bulunsaydı, bu durumda insanın tövbe etmesine hiç gerek kalmazdı. Çünkü tövbe ancak, ilâhî cezayı kaldırmak için yapılır. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hakk’ın kişiyi affetmesiyle ilâhî ceza kalktığına artık kişinin tövbe etmesine gerek kalmamış olur.” şeklindeki itirazlarının

⁶⁴⁴ Bk. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 97.

⁶⁴⁵ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 229; krş. Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 30.

⁶⁴⁶ Bk. Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, XII, 355; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 227-228, 230; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4133.

⁶⁴⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4133-4134.

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/147.

⁶⁴⁹ Yûsuf, 12/87.

⁶⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 4.

tutarsız ve mânasız olduğunu belirtir ve sebebini şöyle açıklar: “Çünkü bize göre, her ne kadar Allah Teâlâ, günahları kesin olarak affedecek olsa da bu af ve bağışlama, ya doğrudan ya da bir müddet cehennemde azap edip daha sonra cehennemden çıkararak onu affetmesi şeklinde olur. Dolayısıyla tövbenin gayesi, bu ilâhî cezayı kaldırmaktır.”⁶⁵¹

“Azap size gelip çarpmadan önce, Rabbinize yönelip O’na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz.” ifadelerinde ise ye’s halindeki imanın fayda vermeyeceği bildirilmektedir.⁶⁵² Dolayısıyla âyetin sonunda yardım göremeyecekleri (şefaate erişemeyecekleri) bildirilen kimselerle ilgili iki ihtimal vardır: Birincisi, azap kendilerine gelinceye kadar tövbeyi geciktiren kimselerdir ki âyette artık onların ye’s ânında yaşayacakları pişmanlık ve Allah’a yönelişlerinin bir faydasının olmayacağı ve herhangi bir yardım göremeyecekleri bildirilmektedir. İkinci ihtimal ise kendilerine şefaatte bulunacakları ve azaptan kurtaracakları ümidiyle putlara tapan müşriklerdir ki ömür boyu taptıkları putların, onlara yardım etmeleri ve şefaatte bulunarak maruz kaldıkları azaptan onları kurtarmaları hiçbir şekilde mümkün olmayacaktır.⁶⁵³ Nitekim sonraki âyetler de onların hallerini açıklar mahiyettedir: “Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce Rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun ki sonra hiç kimse, “Allah’a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de (İslâm ile)alay edenler arasında yer almıştım” diyerek; yahut “Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi, günahattan sakınanlardan olurdum.” diyerek; ya da azabı gördüğünde “Keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyilerden biri olsam!” diyerek hayıflanmasın. (Allah ona şöyle diyecek:) “Hayır! Vaktiyle âyetlerim sana gelmişti ama sen onların asılsız olduğunu söylemiştin, büyüklük taslayıp inkârcılar arasında yer almıştın.”⁶⁵⁴

15.

(يُبْصِرُونَهُمْ يَوْمَ لَوْ يُفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِنْتَيْهِ. وَصَاحِبَتَيْهِ وَأَخِيهِ. وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ. وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ.)

“Ama birbirlerini görmeleri sağlanır. Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın!”⁶⁵⁵

⁶⁵¹ Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 5-6.

⁶⁵² Krş. Mü’min, 40/84-85. Bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XII, 354-355; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4133.

⁶⁵³ Bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XII, 356; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 231-232, 235.

⁶⁵⁴ Zümer, 39/55-59.

⁶⁵⁵ Meâric, 70/11-14.

Mu'tezile, bu âyetlerin bütün mücrimlerin azaba uğrayacağına ve onu böyle bir günde uğrayacağı cehennem azabından kurtaracak kimsenin olmayacağına delâlet ettiğini söyler.⁶⁵⁶ Kâdî Abdülcebâr'a göre eğer mücrim, azaptan şefaata veya başka bir vesîleyle kurtulacak olsaydı âyetlerde azaptan kurtulma konusunda ümitsizliğe düşürecek bir ifade kullanılmazdı.⁶⁵⁷ Zemahşerî'ye göre de mücrim kişi, böylesine dehşetli bir günde cehennemin şiddetli azabından kurtulmak için sahip olduğu her şeyi vermek isteyecek ama yine de kurtulamayacaktır.⁶⁵⁸

Müfessirler, bu ayetlerin iniş sebebi hakkında üç farklı görüş ortaya koymuştur:

Birincisi, bu sûre, kâfir Nadr b. Haris'in, "*Allah'ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş hak bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı bir azap gönder!*"⁶⁵⁹ demesi üzerine veya Ebû Cehil'in, Hz. Peygamber'i alaya alarak "*Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır!*"⁶⁶⁰ demesi üzerine inmiştir.⁶⁶¹

İkincisi, Allah Teâlâ, Hz. Peygamberi gönderip müşrikleri azap ile korkutunca, müşriklerden bazıları, diğerlerine "Muhammed'e sorun bakalım, bu azap kimin içinmiş ve kimin başına inecekmiş?" diye sordular. Bunun üzerine Yüce Allah, "*Birisi, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi.*"⁶⁶² buyurarak onlara gelecek azaptan haber vermiştir.⁶⁶³

Üçüncüsü ise Hz. Peygamber, kâfirlerin acil bir şekilde cezalandırılmasını ve onlara azap edilmesini istemişti. Bunun üzerine yüce Allah, onların başına azap geleceğini, onu savacak kimsenin olmadığını, ancak onun biraz sabretmesi gerektiğini bildirmiştir.⁶⁶⁴

Bu ayetlerin kâfirlerle ilgili olduğunun daha iyi anlaşılması için yine âyetleri siyâk ve sibâk bütünlüğü içinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Birisi, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi. Melekler ve Rûh, O'na, miktarı*

⁶⁵⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, II, 665; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 207.

⁶⁵⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, II, 665.

⁶⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 207.

⁶⁵⁹ Enfâl, 8/32.

⁶⁶⁰ Şuarâ, 26/187.

⁶⁶¹ Taberî, *et-Tefsîr*, XXIII, 249; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVI, 87; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 205; Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 107; Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 150; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5350. Nitekim bu soruyu soran Nadr b. Hâris, Bedir savaşında esir alındıktan sonra öldürülmüştür. (Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVI, 87).

⁶⁶² Meâric, 1/3.

⁶⁶³ Taberî, *et-Tefsîr*, XXIII, 249; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 205; Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 107; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5350-5351.

⁶⁶⁴ Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 107; Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 150; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5351.

elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar. Şimdi sen, güzelce sabret. Doğrusu onlar, o azabı uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görüyoruz. O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne döner. Dost, dostu arayıp sormaz. Ama birbirlerini görmeleri sağlanır. Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fide olarak versin de kendisini kurtarsın! Fakat ne mümkün! Bilmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir. Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyen ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır.”⁶⁶⁵ Bu sûrenin yirmi ikinci âyetinden otuz beşinci ayetine kadar olan kısmında ise mü’minlerin özelliklerinden bahsedilir ve sonunda onların cennet nimetlerine kavuşacakları müjdelendir. Daha sonra ise yine kâfirlerin hallerinden bahsedilerek şöyle buyrulur: “O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar. Üstelik bir de onlardan her biri (iman etmeden) nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor? Asla! Biz onları, şu bildikleri şeyden yaratmışızdır. Doğuların ve batuların Rabbine yemin ederim ki onların yerine kendilerinden daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter, kimse bizim önümüze geçemez. Bırak onları, kendilerine geleceği hususunda uyarıldıkları güne ulaşıncaya kadar boş şeylere dalıp oyalanadursunlar! O gün onlar, bir hedefe çabucak varmak istercesine süratle kabirlerinden çıkarlar. O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. İşte geleceği konusunda uyarıldıkları gün, o gündür.”⁶⁶⁶

Fahreddin Râzî, Mu’tezile’nin mücrimler hakkında şefaahat olmayacağını söyledikleri âyetlerdeki “mücrim” kelimesininin “kâfir” anlamında olduğunu söyler.⁶⁶⁷ Bu anlam esas alındığında gerçekten de bütün kâfirler azaba uğrayacak ve onları bu azaptan kurtaracak da bulunmayacaktır. Eğer kâfirler, azaptan şefaahat veya başka bir vesîleyle kurtulacak olsalardı âyetlerde azaptan kurtulma konusunda ümitsizliğe düşürecek bir ifade kullanılmazdı. Dolayısıyla kâfirler, kıyamet gününün dehşetinden ve cehennemnin şiddetli azabından kurtulmak için sahip oldukları her şeyi vermek isteseler de ondan kurtulamayacaklar, ebedî olarak küfürlerinin cezasını çeceklerdir. Bazı âlimler ise “mücrim” kelimesinin bütün günahkârlar için kullanıldığını söylemişlerdir.⁶⁶⁸ Dolayısıyla “mücrim” kelimesi, “günahkâr” anlamına alındığında söz konusu âyetlerin, “O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır. O gün her kişinin işi başından

⁶⁶⁵ Meâric, 70/1-18.

⁶⁶⁶ Meâric, 70/36-44.

⁶⁶⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 112.

⁶⁶⁸ Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 112.

aşkıdır.”⁶⁶⁹ âyetlerinde olduğu gibi kıyamet gününün dehşetini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira kıyamet günü, hâmile olan kadınların çocuklarını düşürdüğü, çocuğunu emziren annelerin dehşetten çocuklarını unutup terkettikleri, insanların gerçekte sarhoş olmadıkları halde o günün dehşetinden sarhoşa döndükleri,⁶⁷⁰ çocukların birden ihtiyarladığı⁶⁷¹ dehşet verici bir gündür. Nitekim Allah Resûlü’nün (s.a.v), kıyamet gününde ailesini hatırlayıp hatırlamayacağını soran Hz. Âişe’ye, amellerin mizanda tartılması, amel defterlerinin dağıtılması ve cehennem iki yakası arasına kurulan sıratın geçilmesi esnasında kimsenin kimseyi hatırlayamayacağını bildirmesi,⁶⁷² bu hususu teyit etmektedir.⁶⁷³

Sonuç olarak söz konusu âyetlerin, günahkârların şefaitle azaptan kurtulamayacağına dair delil özelliği taşımadığı anlaşılmaktadır. Zira bu âyetler, kâfirlerin başına gelecek azabı haber vermekte ve aynı zamanda bütün insanlığın kıyamet günü yaşayacağı sıkıntılı sayfayı bildirmektedir. Kaldı ki bu safha, şefaah sahiplerine henüz şefaah izninin verilmediği, peygamberlerin bile kendi kurtuluşlarını düşündükleri bir safhadır. Nitekim hadislerde belirtildiği üzere bu safhadan sonra mahşer meydanında toplanan insanlar, Hz. Âdem’den itibaren diğer peygamberlerden kendilerine şefaah etmelerini isteyecekler, en son Hz. Peygamber’den şefaah istediklerinde Allah’ın izniyle Hz. Peygamber (s.a.v), onlara şefaatte bulunacaktır.

16. (فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ) “Artık şefaahçilerin şefaati onlara fayda vermez.”⁶⁷⁴

Mu’tezile âlimleri, bu âyeti şefaatin günahkârlara bir faydasının olmayacağı görüşüne delil getirirler. Onlara göre eğer şefaah, azabın düşürülmesinde müessir olsaydı büyük günah işleyenlere fayda verirdi. Halbuki âyette onlara şefaahçilerin şefaatinin fayda vermeyeceği ifade edilmektedir. Zemahşerî’ye göre şefaate, Allah’ın razı olduğu kimseler erişecektir. Günahkârlar ise Allah’ın memnun olmadığı kimselerdir. Dolayısıyla şayet meleklerin, peygamberlerin ve diğer şefaahçilerin tamamı onlara şefaah etseler bile günahkârlara bir fayda sağlayamazlar.⁶⁷⁵

Ehl-i sünnet âlimlerine göre ise bu âyet-i kerîmede günahkârların değil inkârcıların âkıbetlerine dikkat çekilmekte ve onlara şefaahçilerin fayda vermeyeceği

⁶⁶⁹ Abese, 80/34-37.

⁶⁷⁰ Bk. Hac, 22/1-2.

⁶⁷¹ Buhârî, “Tefsîr”, 22/1; krş. “Enbiyâ”, 7.

⁶⁷² Bk. Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 28 (V, 116-117).

⁶⁷³ Bk. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 234.

⁶⁷⁴ Bk. Müddessir, 74/48.

⁶⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 263; krş. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 689.

bildirilmektedir.⁶⁷⁶ Nitekim Taberî, bu ayeti açıklarken, “Allah Teâlâ’nın tevhid ehlinde günahkârlara şefaattir ettiği şefaatchiler, kâfirlere şefaattir ki şefaattir onlara fayda versin.” der.⁶⁷⁷ Kâfirler hakkında nâzil olan⁶⁷⁸ bu âyette kastedilen kimselerin inkârcılar olduğunun açık bir şekilde anlaşılması için yine âyetin öncesindeki ve sonrasındaki âyetlerle birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır. Âyetin öncesinde şöyle buyrulmaktadır: “*Hayır hayır (öğüt almazlar). Aya andolsun! Dönüp gitmekte olan geceye; ağarmakta olan sabaha andolsun ki, o (cehennem), insanlar için, sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için uyarıcı büyük cezalardan biridir. Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir; ancak hakkın ve erdemnin tarafında olanlar başka: Onlar cennetlerdedir; günahkâr hakkında birbirlerine sorular sorarlar: “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?” Onlar şöyle cevap verirler: “Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalyorduk, ceza gününü asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm gelip çattı. Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez.*”⁶⁷⁹

Âyet-i kerîmelerde bahsedilen “*ashâb-ı yemîn*”, amel defterini sağ tarafından alan cennetlik mü’minler iken⁶⁸⁰ onların dışında kalıp kendi yaptıkları işlerin rehini ve esiri olarak cehenneme gidecek olanlar (*ashâb-ı şimâl*) ise amel defterini sol tarafından alan cehennemlik kâfirlerdir.⁶⁸¹ Fahreddin er-Râzî, Ehl-i sünnet’in, bu âyeti kâfirlerin dinin tali meselelerini terketmelerinden ve âhîret gününü yalanlamalarından dolayı azap göreceklere dair delil gösterdiklerini bildirir.⁶⁸² Dikkat edilecek olursa söz konusu âyet-i kerîmede kâfirlerin azaba uğratan dört sebep zikredilmiştir: Namaz kılmamaları, fakirlere yemek yedirmemeleri, yanlış ve bâtıla dalanlarla birlik olup aynı davranışı sergilemeleri ve hepsinden önemlisi âhîret gününü yalanlamaları.⁶⁸³ Râzî, onların, ilk üç günahı işledikten sonra âhîret gününü yalanladıklarını ve bundan dolayı âyette âhîret gününü yalanlama özelliklerinin en sona bırakıldığını; bundan maksadın da bu günahın büyüklüğüne vurguda

⁶⁷⁶ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, IV, 499; Taberî, *et-Tefsîr*, XXIII, 452; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, XVI, 271-273; Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 187; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 298; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 239; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5467. Zeydiyye’nin imamı olan Zeyd b. Ali (ö. 122/740) de bu âyetin, mü’minler hakkında değil tevhîdi inkar eden kimseler hakkında olduğu görüşündedir. (Bk. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 122/740), *Mecmûu Kütübi ve Resâilü’l-İmâmi’l-A’zam Emîri’l-Mü’minîn Zeyd b. Ali*, (nşr. İbrâhîm Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî), Sa’d: Merkezü Ehli’l-Beyt li’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 2001, s. 127.

⁶⁷⁷ Taberî, *et-Tefsîr*, XXIII, 452.

⁶⁷⁸ Bk. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, IV, 499; Emiroğlu, *a.g.e.*, XIII, 185.

⁶⁷⁹ Müddessir, 74/32-48.

⁶⁸⁰ Krş. Vâkıa, 56/8; Taberî, *et-Tefsîr*, XXIII, 452.

⁶⁸¹ Bk. Vâkıa, 56/9, 41-48; krş. Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 186.

⁶⁸² Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 186.

⁶⁸³ Emiroğlu, *a.g.e.*, XIII, 187; krş. Yavuz, “Şefaattir”, *DİA*, XXXVIII, 412.

bulunmak olduğunu ifade eder.⁶⁸⁴ İbn Kesîr de bu sıfatlarla muttasıf olup bu günahları işleyenlere kıyâmet gününde hiçbir şefaatin fayda vermeyeceğini söyler. Çünkü şefaata, ancak şefaata mahalli ona kâbil olduğunda yarar sağlar. Fakat kıyâmet gününde Allah'ın huzuruna kâfir olarak çıkanlar, hiç şüphesiz cehenneme gidecekler ve orada ebedî olarak kalacaklardır.⁶⁸⁵ Nitekim İbn Mes'ûd (r.a), “*Melekler, nebîler, şehitler, sâlih kimseler ve bütün mü'minler şefaata edecekler ve cehennem ateşinde bu dört sıfat kendisinde bulunan kimselerden başka, hiçbir kimse kalmayacaktır.*” demiş ve bu âyeti okumuştur.⁶⁸⁶ Böylelikle bu âyetin de kâfirlerle ilgili olduğu kesinlik kazanmış olmaktadır.⁶⁸⁷ Zira bir mü'minde âhiret gününü yalanlama özelliğinin bulunması mümkün değildir. Çünkü böyle bir davranışta bulunan kişi, mü'min olmaktan çıkıp kâfirlik sıfatına bürünecektir. Nitekim bu âyetten sonra gelen âyetlerdeki ifadeler, konuya açıklık getirmektedir: “*Böyle iken onlara ne oluyor ki âdeti arslandan ürkiüp kaçan yaban eşekleri gibi öğütten yüz çevirip kaçıyorlar! (Uyarıcılardan) öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sayfeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Hayır! Aslında onlar, âhiretten korkmuyorlar.*”⁶⁸⁸

Kur'an-ı Kerîm'de 'fidyenin kabul edilmemesi, yardım ve şefaatin bulunmaması' şeklindeki ifadelerin yer aldığı âyetler incelendiğinde, ilgili âyetin ya öncesinin ya da sonrasının münafık ve kâfirlerin âkıbetlerinin söz konusu edildiği yerlerde geçtiği anlaşılmaktadır.⁶⁸⁹ Nitekim Allah Resûlü'ne müşriklerin içinde buldukları şirk inancından vazgeçmemeleri halinde âkıbetlerinin ne olacağını haber vermesi ve onları ikaz etmesi emredilir: “*Kendileri için Rablerinden başka bir koruyucu ve bir aracı (şefaata) bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur'an'la) uyar ki günahlardan sakınsınlar.*”⁶⁹⁰

17. (وَإِنَّ الْفَجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ) “*Kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir. Ceza gününde oraya girecekler ve oradan bir daha da ayrılamayacaklar.*”⁶⁹¹

⁶⁸⁴ Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 186.

⁶⁸⁵ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 298.

⁶⁸⁶ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XXIII, 452; krş. Emiroğlu, *a.g.e.*, XIII, 187.

⁶⁸⁷ Bk. Bâkılânî, *Temhîdü'l-Evâil*, s. 424.

⁶⁸⁸ Müddessir, 74/49-53.

⁶⁸⁹ Mesela bk. En'âm, 6/70; Ra'd, 13/18; Hadîd, 57/15; Müddessir, 74/48. Öztürk, *İslam İnancı Etrafında*, s. 72.

⁶⁹⁰ En'âm, 6/51. Bu âyetle ilgili olarak mü'minleri de içine alacak yorumlar yapılmışsa da genel kanaat, müşrikler hakkında olduğu yönündedir. Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XII, 192; Ebussuûd, *et-Tefsîr*, III, 52-53; Emiroğlu, *a.g.e.* IV, 251-252.

⁶⁹¹ İnfitâr, 82/14-16.

Mu'tezile'ye göre bu âyetler, bütün günahkârların ceza gününde cehenneme gireceklerini ve bir daha da oradan hiç çıkamayacaklarını gösterir.⁶⁹² Nitekim Mu'tezilî âlim İbnü'l Murtezâ, *Kitâbü'l-Kalâid fi Tashîhi'l-Akâid* adlı eserinde (وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ) “Oradan bir daha da ayrılamayacaklar” âyetindeki (هُمْ) zamirinin fücâra işaret ettiğini belirterek mezheplerine göre cezalandırmanın devamlı olması gerektiğini ifade eder.⁶⁹³ Dolayısıyla onlara göre büyük günah işleyen herkes “fâcirdir” ve (tövbe etmediği takdirde) fâcirlerin hiç ayrılmamak üzere gidecekleri yer ise cehennemdir. Çünkü (جَحِيمٍ) “alevli ateş, cehennem” lafzının başına elif-lâm geldiğinde bu, istiğrak yani şümûl ve kapsamlılık ifade eder.⁶⁹⁴ Bu ayetleri yorumlayan Zemahşerî, Allah Teâlâ'nın bu sûrede insanların geçirecekleri üç safhadan haber verdiğini belirtir. Birincisi, insanın amellerinin kaydedildiği dünya hayatı safhası; ikincisi, amellerinin karşılığını göreceği âhiret safhası; üçüncüsü ise ilk ikisi arasında bir geçiş süreci olan berzah safhasıdır. Âhiret safhasında iyiler, yaptıkları iyi amellerin mükâfatını almak üzere cennete girerken kötüler de cezalarını çekmek üzere cehenneme girecek ve her iki zümre de bir daha buldukları yerden ayrılmayacaklardır.⁶⁹⁵ Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre günahkârların cehennemden ayrılamayacakları sabit olunca, oradan hiç çıkmayacakları da sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da, şefaatin ne cezanın affedilmesinde, ne de cehenneme girdikten sonra oradan çıkma hususunda bir faydasının olmayacağı açıktır.⁶⁹⁶

Mu'tezile, bu ayetlerde, vaîd ve cezanın devamlılığına delâlet eden bazı hususların bulunduğunu söylemiştir:

a. Âyet-i kerîmede “*Din gününde oraya girecekler*” buyurulmaktadır. Din günü, ceza günü demektir ve bütün vakitler, bu “gün” kapsamına dahildirler. Nitekim dünya ve ahiretle ilgili “Dünya günü, ahiret günü” ifadeleri kullanılır.

b. Mu'tezile'den Cübbâî'ye göre eğer “kötüler ise muhakkak cehennemdedirler” ifadesi tahsis edildiği takdirde bazı fâcirler cennete girer. Cennete girmeleri halinde de, ebrârdan, iyi kullardan olmuş olurlar. Bu durumda, fâcirler iyi kullardan ayrılmamış olur ki bu ise yanlış ve geçersizdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk iyilerle kötülükleri birbirinden ayırt etmiştir. O halde, ebrârın (iyi kimseler) cehenneme girmemesi gerektiği gibi, fâcirlerin de cennete girmesi gerekir.

⁶⁹² Bk. İbnü'l-Murtezâ, *Kitâbü'l-Kalâid*, s. 122.

⁶⁹³ İbnü'l-Murtezâ, *Kitâbü'l-Kalâid*, s. 122. Kâdî Abdülcebbar, bu ayetin cezalandırmanın umumiliği konusuna da delil olduğunu zikreder. (Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 663.

⁶⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 95; Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 77;

⁶⁹⁵ Bk. Zemahşarî, *el-Keşşâf*, VI, 331.

⁶⁹⁶ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 54.

c. Allah Teâlâ, âyette “*Ceza gününde oraya girecekler ve oradan bir daha da ayrılamayacaklar.*” buyurmuştur ki bu, Mâide sûresindeki “Onlar oradan çıkıcı değillerdir”⁶⁹⁷ ayeti gibidir. Bu durumda, cehennemde bir ölüm veya oradan çıkış mümkün olmayınca, geriye cehennemde ebedî olarak kalmak kalır. Dolayısıyla “fâcir” ismi, hem kâfiri, hem de, büyük günah işlemiş olan müslümanı kapsayınca, büyük günah işleyenin ebedî olarak cehennemde kalacağı; şefaatin de büyük günah sahipleri için değil, itaat eden kimseler için olduğu sabit olmuş olur.⁶⁹⁸

Fahreddin er-Râzî, onların bu iddialarına şu şekilde cevap verir: “Umûmiyet ifade eden lafızların istiğrak ve şümûle delâlet etmeleri hususu, zannî bir delâlet olup, zayıftır. Mesele ise katî deliller gerektirmektedir. Katî delil gerektiren bir hususta zannî delile sarılmak câiz değildir. Aksine burada bizim görüşümüze delâlet eden hususlar vardır. Çünkü, elif-lam ile marife kılınmış olan çoğul bir kelimenin, daha önce geçmiş olan, bilinen bir şey hakkında kullanıldığı, dilde, bilinen ve yaygın olan bir husustur. Bu durumda, buradaki lafzın daha önce zikredilmiş olan o din gününü yalanlayan kâfirlere râci olması muhtemeldir. Biz, umumîliğin katıyyet ifade ettiğini kabul etsek bile, büyük günah sahibinin fâcir olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili ise “*İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır...*”⁶⁹⁹ âyetidir. Dolayısıyla burada, ya “fâcir cinsinden olan kâfirlerin ta kendileridir...” anlamı ya da, “Onlar, kâfirlerin, fâcirlerin ta kendileridir” anlamı kastedilmiş olabilir. Birincisi bâtıldır, zira her kâfirin, aynı zamanda fâcir de olduğu icma ile sabittir. Bu durumda kâfiri, fâcirler cinsinden olan kâfir mânasıyla sınırlamak, abesle iştigaldir. Bu birinci kısım bâtil olunca da, geriye ikinci kısım kalır. Bu kısım da, hasr ifade eder. O zaman, bu âyet, kâfirlerin, başkası değil de fâcirlerin ta kendileri olduğuna delâlet edince, büyük günah sahibinin mutlak anlamda fâcir olmadığı kesinlik kazanır. Biz, “fâcirler” kelimesinin şümûlüne hem kâfirin hem de fâcirin girdiğini kabul etsek bile, ayetteki (وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ) cümlesinin mânası “Fâcirlerin tamamı ve topu, oradan ayrılamazlar...” şeklindedir. Biz, bunun gereğini söylüyoruz. Çünkü, o fâcirlerin, kâfirlerin oluşturduğu iki türünden birisi oradan asla ayrılmazlar. Bu böyle olunca, müslümanların da ayrılamayacaklarını söylemenin doğru olmasına gerek yoktur. Bunu kabul ettik, fakat ne var ki, (وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ) ifâdesi, onların şu anda cehennemde bulunmalarını iktizâ eder ki, bu, doğru değildir. Dolayısıyla ifadeyi, zahirinden çevirmek gerekir. Mu‘tezile bu ifadeyi,

⁶⁹⁷ Mâide, 5/37.

⁶⁹⁸ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 77.

⁶⁹⁹ Abese, 80/42.

“Füccâr cehenneme girdikten sonra, onlar için (وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ) ifadesinin anlamı doğru olur..” mânasına hamlelerken, biz de şu mânaya hamlelerimiz: “Onlar şu anda, cehennemde olmayı hak etmekten uzak değillerdir. Ancak ne var ki, cezayı hak etmek, affa da aykırı değildir..” Biz, sizin dediğinizi kabul etsek bile bu, büyük günah sahiplerinin şefaata mazhar olabileceklerine delâlet eden delillerle çelişir. Tercih ise Ehl-i sünnet’ten yanadır. Çünkü Mu’tezile’nin delilinin, bütün vakitlerdeki bütün fâcirleri içine alması gerekir. Aksi halde, onların maksat ve gayeleri gerçekleşmez. Bizim delilimizin doğruluğunun sahih olması içinse, ifadenin, bazı vakitlerdeki bazı fâcirleri içine alması yeterlidir. Şu halde, onların delillerinin âmm (umûmî) olması gerekir. Hâss olan hükümse, daima âmm olan hükme tercih ve takdim edilir.”⁷⁰⁰

Konunun daha iyi ortaya konulması için söz konusu ayetleri, bağlamı içinde ele alacak olursak öncesinde şöyle buyrulur: “*Ey insan! Yüce Rabbin hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu? O Rabbin ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi. Terkibini de dilediği gibi yaptı. Hayır! İnanacak yerde siz hâlâ dini yalan sayıyorsunuz. Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığımız her şeyi biliyorlar. Buna göre kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar; kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir. Ceza gününde oraya girerler ve oradan bir daha da ayrılamazlar. Ceza günü nedir bilir misin? Evet, ceza günü nedir bilir misin? O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah’a kalmıştır!*”⁷⁰¹ Zikrettiğimiz ilk âyetin “*Ey insan!*” hitabıyla başlaması dikkat çekmektedir. Bu hitapla kimin/kimlerin kastedildiği konusunda âlimlerin iki farklı görüşü vardır: Birinci görüşe göre buradaki “insan” sözü ile kâfirler kastedilirken;⁷⁰² ikinci görüşe göre ise bütün âsi kimseler kastedilmektedir.⁷⁰³ Her ne kadar Râzî gibi bazı âlimler ikinci görüşün daha doğru olduğunu söylemeler de⁷⁰⁴ bu hitapla başlayan âyetin devamındaki diğer âyetlerden de anlaşılacağı üzere “*Ey insan!*” ifadesiyle bu sûrenin asıl konusu olan kıyamet, âhiret ve uhrevî yargılama ile hesaba çekilmeyi inkâr edenlere ve bunu imkansız görüp yalanlayanlara hitap edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰⁵ Nitekim bu âyetin devamında bu dünyada yapıp ettiklerinin âhirette

⁷⁰⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 77-78, (trc. Suat Yıldırım v.dğr., Ankara: Akçağ Yayınları, 1995, XXII, 555); ayrıca krş. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 95-96.

⁷⁰¹ İnfîrâr, 82/6-19.

⁷⁰² Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 178.

⁷⁰³ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 72-73.

⁷⁰⁴ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 72-73.

⁷⁰⁵ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 178, 181; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 8; Karaman, Hayrettin v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004, s. 497.

hesabını vereceğine inanarak hayatını Allah'ın emrettiklerini yapıp yasakladıklarından kaçınarak geçirmeye çalışan ebrarla, kıyâmete, âhiret hayatına, hesap gününe inanmayan ve amel defterini kötülüklerle dolduran günahkârların (füccâr) âkıbetlerine dikkat çekilmektedir. Buna göre ebrâr, yaptığı iyiliklerin mükafatını almak ve ebedî bir hayat sürmek için sayısız nimetlere erişmek üzere cennete; füccâr da inkârının, yalanlamasının ve işlediği kötülüklerinin cezasını çekmek için hiç çıkmamak üzere cehenneme girecektir.⁷⁰⁶ Söz konusu âyetlerde, kıyâmet günü cehenneme gireceği ve hiç ayrılmamak üzere orada kalacakları bildirilen fâcir kimseler, sadece inkârcılardır.⁷⁰⁷ Nitekim İmam Mâtürîdî, Kur'ân'da yalanlamamanın, füccârın (küffâr) özelliği olarak zikredildiğini bildirir.⁷⁰⁸ Dolayısıyla ayetteki "füccâr" ifadesi, kıyâmete, âhirete ve hesap gününe inanıp tasdik eden günahkâr kimseleri kapsamadığı bu şekilde ortaya çıkınca⁷⁰⁹ büyük günah işleyenlerin ebedî olarak cehennemde kalacakları görüşü geçersiz olur. Fakat bu âyetler, inanan ve inanmayan herkesi, âhiret ve hesap günü kaygısı taşımaya davet etmekte ve inananları iyi kimselerden (ebrâr) olmaya yönlendirmektedir.⁷¹⁰ Çünkü hesap günü, herkesin kendi derdine düşeceği, kimsenin kimseye faydasının olmayacağı, Allah'ın izni dışında hiçbir şefaatinin şefaet edemeyeceği, hükmün ve her türlü tasarrufun tamamen Allah'a ait olduğu dehşetli bir gündür.⁷¹¹ Nitekim Allah Teâlâ, söz konusu âyetlerin devamında din/hesap gününün, kimsenin kimseye hiçbir faydasının olamayacağı ve bütün hüküm ve yetkinin yalnız Allah'a ait olduğu bir gün olduğunu bildirir.⁷¹² Ancak böyle bir dehşetli günde peygamberler, Allah'ın kendilerine verdiği şefaet yetkisiyle pek çok kimseye şefaet edeceklerdir. Bu da o gün, Allah Teâlâ'nın izin verip yetkilendirdiği

---

Bu ayetin kâfirler hakkında nâzil olduğu ile ilgili bilgi için bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 72; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5635; Emiroğlu, *a.g.e.*, XIII, 347.

⁷⁰⁶ İnfitâr, 82/6-19; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 178-182.

⁷⁰⁷ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 182-183; Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 72-73; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 95-96; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 366; Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, s. 497.

⁷⁰⁸ Mâtürîdî, şu âyetleri delil getirir: "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. (Allah Teâlâ onlara şöyle buyurur:) "Size âyetlerim okunurdu da onları yalanladınız değil mi?" (Mü'minûn, 23/104-105); "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazıtı muhakkak siccindedir. Siccîn nedir, bilir misin? O, kaydedilmiş bir yazıdır. Gerçeği yalan sayanların o gün vay haline! Onlar yargı gününü asılsız sayanlardır." (Mutaffifîn, 83/7-11); krş. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 95-96.

⁷⁰⁹ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 182-183; Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 72-73; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 95; Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, s. 497.

⁷¹⁰ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, s. 497.

⁷¹¹ Krş. Abese, 80/34-37; Mü'min, 40/16.

⁷¹² Bk. İnfitâr, 82/17-19.

kimselerin, başkalarına faydalı olabileceklerini gösterir.⁷¹³ İmam Matürîdî bu ayeti açıklarken üç yorum zikreder:

a. Bu âyette Cenâb-ı Hakk, dünya hayatında birbirleriyle yardımlaşmayı seven kâfirlere âhirette bunun mümkün olmayacağını belirtmektedir. Nitekim Kur'ân'da, iman çağrısına karşı çıkan kavmine İbrahim (a.s)'ın şöyle dediğini bildirilmiştir: *“Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır.”*⁷¹⁴

b. Birisi adına şefaatte bulunmak, dünya hayatında birisinin iznine bağlı olmadığı halde hesap ve ceza gününde bu, ancak Allah'ın iznine bağlı olarak gerçekleşebilecektir. Nitekim *“Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, rahmânın izin verdiklerinden başkaları konuşamayacaklar; konuşan da doğruyu söyleyecektir.”*⁷¹⁵ âyeti bu konuya ışık tutar.

c. Allah Teâlâ, bu ayetteki *“O gün, bütün hüküm ve yetki yalnız Allah'ındır.”* ifadesiyle de bu konunun tartışmasız her zaman böyle olduğunu, hesap ve ceza gününde de bu gerçeğin bütün açıklığıyla ortaya çıkacağını ifade etmektedir.⁷¹⁶

İmam Mâtürîdî'nin bildirdiğine göre Allah Teâlâ, kıyamet günü cehennem ehlinin tanınmasını sağlayacak üç özellik verecektir ki bunlar, cennet ehlinde bulunmayacaktır:

Birincisi, onların yüzlerinin kararmasıdır. Cennet ehlinin yüzleri ise apaydınlık olacaktır.⁷¹⁷

İkincisi, kitaplarını sollarından ve arkalarından almalarıdır. Cennet ehli ise kitaplarını sağlarından alacaklardır.⁷¹⁸

⁷¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XV, 99-100; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 367.

⁷¹⁴ Ankebût, 29/25.

⁷¹⁵ Nebe, 78/38.

⁷¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 99-100.

⁷¹⁷ Mâtürîdî, iddiasına şu âyeti delil getirir: *“İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!”* (denir). *Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır.”* (Âl-i İmrân, 3/106-107).

⁷¹⁸ Mâtürîdî iddiasına şu âyetleri delil getirir: *“Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin! Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi.”* (Hâkka, 69/32-33); *“Kime de kitabı arkasından verilirse “Eyvah!” diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi. Zira o, hiçbir zaman rabbine dönmeyeceğini sanırdı. Hayır, tam tersi! Rabbi onu şüphesiz görmekteydi. Hayır, hayır! Yemin ederim o şafağa, geceye ve onun topladığı şeylere ve dolunay şeklini aldığı zaman aya ki, siz halden hale geçeceksiniz. Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar; kendilerine Kur'ân okunduğu zaman saygıyla yere kapanmıyorlar. İnkârcılar –tam aksine- gerçeği yalanlıyorlar. Oysa içlerinde gizlediklerini Allah çok iyi bilmektedir. Onlara şiddetli bir azabın haberini ver! İman edip iyi işler yapanlar başkadır; onlar için kesintisiz bir mükâfat vardır.”*

Üçüncüsü, tartıda sevaplarının günahlarından daha hafif olmasıdır. Mü'minlerin ise sevapları günahlarından ağır basacaktır.⁷¹⁹ Mâtürîdî, bu üç özelliği ayetlerden delillerle zikrettikten sonra Allah Teâlâ'nın dinini yalanlamayanların özelliklerinden bahsetmediğini; bu durumda da cezalandırmanın, başkalarının değil sadece yalanlayanlar hakkında gerçekleşeceğini ifade eder. Ona göre hal böyle olunca büyük günah işleyenlerin cezalandırılması konusunda yalanlayanlarla aynı muameleyi görecekları ve onlar gibi ebedî cezalandırılacakları söylenemez. Bu konuda en doğru yaklaşım ise onların cezalandırılmaları konusunda kesin hüküm vermeyerek durumlarını Allah'ın takdirine bırakmaktır.⁷²⁰

Sonuç olarak söz konusu âyetlerle günahkârların değil kâfirlerin âkıbetlerinin kastedildiği ve günahkârların ebedî olarak cehennemde kalacaklarına ve onlar hakkında şfaat edilemeyeceğine delil olarak gösterilmesinin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Büyük günah işleyen kimselere gelince onlara yapılacak muamele tamamen Allah'ın iradesine kalmıştır. Allah Teâlâ, günahkârları dilerse affeder, dilerse belli bir müddet cezalandırdıktan sonra cehennemden çıkarır veya şfaatçilerin şfaatiyle cennete gönderir.

18. (يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ) “*Bütün sırların ortaya dökülüp de insanın ne bir gücü ne de yardımcısının bulunacağı gün.*”⁷²¹ Mu'tezile alimleri, bu âyetin kıyamet gününde cezalandırılacak kişinin herhangi bir yardımcısı olmayağı gibi onlara gelecek azaba hiçbir engelin bulunmayacağına delâlet ettiğini belirterek bu âyetin, azap ehli için şfaatin olmayacağına delil olduğunu söylerler. Mu'tezile, buradan hareketle de şfaatin, sevap ehli mü'minler için olması gerektiği; bunun da Allah'ın onların derecelerini artırması şeklinde gerçekleşeceği sonucuna varmışlardır.⁷²²

Taberî, bütün gizli hallerin ortaya döküleceği bildirilen hesap gününde insanın dünyada iken diğer kimselerden gizlediği bütün sırlarının ortaya döküleceğini; insanlar bilmeseler bile yaptığı ibadetlerin ve güzel davranışların açığa çıkacağını belirtir.⁷²³ Atâ b.

(İnşikâk, 84/10-25); “Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar, amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklardır.” (İsrâ, 17/71).

⁷¹⁹ Mâtürîdî iddiasına şu âyeti delil getirir: “O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar. Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmiş olanlardır. Onlar, cehennemde ebedî kalacaklar. Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. (Allah Teâlâ onlara şöyle buyurur:) Size âyetlerim okunur da onları yalanladınız değil mi?” (Mü'minûn, 23/102-105)

⁷²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 92-97.

⁷²¹ Târık, 86/9-10.

⁷²² Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, II, 686; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 354.

⁷²³ Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 302-303; krş. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 397.

Ebî Rebâh, ceza günü, kişinin yapmadığı halde yaptığını söylediği ibadetlerini yapmadığının açığa çıkacağını bildirir.⁷²⁴ İmam Mâtürîdî, dünyada insanlardan gizlenmiş olsa bile hesap ve ceza gününde bütün sırların ortaya döküleceğini vurgular. Gizli olan sırların ortaya dökülmesinin, bazı günahlara meleklerin muttali olmadığı şeylere yönelik olabileceğini; Allah Teâlâ'nın bu gizli günahları ya günahkârın kendisine ikrar ettirerek ya da “*O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir.*”⁷²⁵ ayetinde ifade edildiği gibi organlarının dile gelip şahitlikte bulunmaları veya amel defterinde yazılı olanların okunması şeklinde olabileceğini bildirir.⁷²⁶ Râzî'ye göre hesap ve ceza günü, kalblerde gizlenen inanç ve niyetler ile yapılan amellerden gizli olanların ortaya döküleceği bir gündür. Hesap ve ceza gününde iyi ameller sevabı, kötü ameller ise cezayı gerektirir. Cezayı gerektiren davranışlar yapan kimsenin uğrayacağı azaba engel olacak ve ona bu konuda yardımda bulunacak kimse bulunmayacaktır.⁷²⁷ Nitekim Süfyân-ı Sevrî, “*O gün insanın ne bir kudreti, ne de bir yardımcısı kalır.*” âyetini “böyle bir günde kâfir kimseyi, Allah'ın can yakıcı azabından kurtaracak ve ona yardımcı olacak hiç kimse bulunmayacaktır.” şeklinde tefsir etmiştir.⁷²⁸

Mâtürîdî, “*O gün insanın ne bir kudreti, ne de bir yardımcısı kalır.*” ayetiyle ilgili üç yorum zikreder: Birincisi, insanın gizli olarak işlediği günahları kendisinden de gizleme konusunda bir kuvvete sahip değildir. İkincisi, onun azabın kendisine inmesine mani olacak hiçbir yardımcısı ve azabı ondan uzaklaştıracak bir kuvveti yoktur.⁷²⁹ Üçüncüsü, dünyada iken kuvvetleriyle ve yardımcılarının çokluğuyla iftihar eden kâfirlerin, övündükleri bu şeylerin âhirette onlara hiçbir faydası dokunmayacak ve onlara uğrayacak azabı defedemeyeceklerdir. Halbuki kâfirler, kendilerini Allah'a yaklaştıracakları ve azaptan kurtaracakları ümidiyle putlara tapıyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ, “*Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler. Halbuki o sözde tanrılar kendilerine yardım edemezler, aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir.*”⁷³⁰ buyurarak onların hallerinden haber vermiş ve taptıkları putların, Allah'a karşı onlara hiçbir yardımlarının olamayacağını bildirmiştir.⁷³¹

⁷²⁴ Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 302-303.

⁷²⁵ Nûr, 24/24.

⁷²⁶ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVII, 161.

⁷²⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 119-120.

⁷²⁸ Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 302-303.

⁷²⁹ İbn Kesîr, bu görüştedir. Bk. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 397.

⁷³⁰ YâSîn, 36/74-75.

⁷³¹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVII, 162.

Elmalılı'ya göre “*O gün insanın ne bir kudreti, ne de bir yardımcı kalır.*” ifadesi, hesap gününde insanın Allah'a karşı kendisini korumak ve sırlarının açığa döktürmemek için herhangi bir yardımcı bulamayacağını gösterir.⁷³² Çünkü o gün, Kur'ân'da bildirildiğine göre selim bir kalb ile varanın dışında hiç kimseye ne malın, ne eşin, ne de evlâd-ü iyâlin fayda vermeyeceği bir gündür.⁷³³

Sonuç olarak kısaca ifade edecek olursak; Mu'tezile, kullandıkları âyetleri bazen bağlamından kopararak, bazen de kendi görüşleri doğrultusunda zorlama yorumlarda bulunarak görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla onların bu yöntemleriyle savundukları görüşlerinin, Kur'ân'ın genel bütünlüğünü doğru olarak yansıtmadığı; daha çok kendi dönemlerinde cereyan eden Mürcie-Mu'tezile çatışmasının bir ürünü olduğu izlenimi vermektedir. Mu'tezile âlimlerinin Hz. Peygamber'in (s.a.v) büyük günah işleyenlere şefaathetmesini reddetmeleri ve onların ebedî olarak cehennemde kalacaklarını söylemeleri,⁷³⁴ o günün siyasî iktidarına mesaj vermek istemek ve onlara destek sağlayan Mürcie'yi susturmaya çalışmak amacına yönelik olabileceği gibi⁷³⁵ benimsedikleri beş temel esastan adalet ile va'd ve va'id prensiplerine aykırı görmelerinden de kaynaklanmış olabilir. Fakat bununla birlikte Mu'tezile'nin delil getirdiği bazı âyetler var ki, mahşer yerinde şefaathet öncesi çekilecek sıkıntıları veya gerçekten büyük günah işleyenlerin cezalarını çekmek üzere cehenneme gireceğini bildirmektedir. Nitekim Ehl-i sünnet büyük günah işleyen hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini iddia etmemekte; cehenneme giren günahkâr mü'minlerin ebedî olarak orada kalmayacaklarını ya Allah'ın rahmet ve mağfiretiyle ya da O'nun izin verdiği şefaathetçilerin şefaatiyle cehennemden çıkıp cennete gireceklerini söylemektedirler ki nasrlara uygun olanın da bu olduğu anlaşılmaktadır.

Mu'tezile âlimleri, adalet ile va'd-va'id prensipleri gereği tövbe etmeden ölen büyük günah sahibi kimseler hakkında şefaathet bulunmadığına dair görüşlerine yukarıda zikredilen âyetlerin yanısıra bazı hadisleri delil göstermişlerdir. Şimdi de maddeler halinde bu hadisler üzerinde durmaya çalışacağız:

c.b. Mu'tezile'nin Hadislerden Delilleri:

1. Mu'tezile, şu dört hadisin, büyük günah işleyenler hakkında şefaathet bulunmadığına delâlet ettiğini ileri sürmüştür:

⁷³² Bk. Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5727-5728.

⁷³³ Şuarâ, 26/89.

⁷³⁴ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 131-134 vd., 301 vd; krş. Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 185; Mu'tik, *a.g.e.*, s. 219-232; Ahmed b. İbrâhîm, *Tavzîhu'l-Makâsîd ve Tashîhu'l Kavâid fî Şerhi Kasîdeti'l-İmâm İbn Kayyim*, I-II, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986, I, 437-438.

⁷³⁵ Bk. Erdal, *a.g.e.*, s. 138.

Hız. Ebû Hüreyre 'den (r.a) rivâyet edildiğine göre Hız. Peygamber (s.a.v) bir mezarlığa girer ve şöyle buyurur: *“Selâm olsun size, ey müminler topluluğunun yurdu! Muhakkak ki biz de, inşaallah sizin yanınıza geleceğiz! Kardeşlerimizi görmeyi ne kadar isterdim!”* Bunun üzerine orada bulunanlar, *“Yâ Resûlallâh, biz senin kardeşlerin değil miyiz?”* deyince, Hız. Peygamber: *“Bilâkis sizler benim ashâbımsınız; kardeşlerimiz ise henüz dünyaya gelmemiş olanlardır.”* buyurur. Bunun üzerine onlar, *“Ey Allah'ın Resûlü! Senden sonra ümmetinden gelecek olanları nasıl tanırısın?”* deyince Hız. Peygamber, *“Söyleyin bakalım ne dersiniz, eğer bir adamın siyah at sürüsü içerisinde, alnı beyaz, ayakları sekili bir atı olsa, o adam atını tanımaz mı?”* buyurur. Onlar, *“Evet, ey Allah'ın Resûlü!”* dediklerinde Hız. Peygamber: *“Muhakkak ki onlar kıyamet gününde abdestten dolayı yüzleri ak, elleri ve ayakları bembeyaz olarak gelirler. Ben ise havzın kenarında onların önünde olurum. İyi bilin ki, yolunu şaşırmış develerin kovulması gibi, bazı adamlar da benim havuzumdan mutlaka kovulurlar da, ben onlara: “Hey! Buraya gelin! Buraya gelin!” diye seslenirim. Bunun üzerine, “Onlar senden sonra muhakkak ki değiştiler.”* denilir. Ben de, bu sebeple, *“onlara yazıklar olsun, yazıklar olsun!”* derim.” buyurur.⁷³⁶ Fahreddin Râzî'nin belirttiğine göre Mu'tezile, bu rivayetle şu şekilde istidlâlde bulunmuştur: Eğer Hız. Peygamber (s.a.v) onlara şefa'at edici olsaydı o, *“yazıklar olsun, yazıklar olsun!”* demezdi. Çünkü şefa'at eden kimse, bunu söylemez. Hız. Peygamber (s.a.v), onları bir yudum su içmeden bile men ederken, dâimî olan azabtan kurtulmaları hususunda, onlara şefa'atçi olması nasıl câiz olur?⁷³⁷

2. Câbir b. Abdillâh'tan (r.a) rivayet edildiğine göre Hız. Peygamber (s.a.v), Ka'b İbn Ucre'ye (r.a): *“Ey Ka'b İbn Ucre, sefihlerin yönetime geçmesinden seni Allah'a sığındırırım. Şüphesiz, birçok idareciler gelecek... Kim onların yanına girer, zulümlerinde onlara yardımcı olur ve onların yalanlarını tasdik ederse, o benden, ben de ondan değilim ve o, benim havzıma da kesinlikle gelemeyecektir. Kim onların yanına girmez, zulümlerinde onlara yardımcı olmaz ve onların yalanlarını doğrulamazsa, o benden, ben de ondan olurum ve o kimse, benim havzımın başına gelir. Ey Ka'b İbn Ucre, namaz Allah'a yaklaşma vesîlesi, oruç insanı günahlardan koruyan kalkan, sadaka ise suyun ateşi söndürmesi gibi hataları söndürür. Ey Ka'b İbn Ucre, haramla beslenen bir et, cennete giremez.”* buyurdu.⁷³⁸

⁷³⁶ Müslim, “Tahâret”, 39 (1, 218).

⁷³⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 55.

⁷³⁸ Tirmizî, “Cuma”, 433 (II, 513).

Mu'tezile'ye göre bu hadisle üç şekilde istidlâl edilir:

a) O kimse peygamberden, peygamber de ondan olmayınca, peygamber ona nasıl şefaata eder?

b) Hz. Peygamber'in (s.a.v), "*O benim havzıma gelemeyecektir.*" ifâdesi, onun hakkında şefaatin olmadığına delildir. Çünkü o kimse, Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaşmaktan men olup havzına gelemeyince, Hz. Peygamber'in (s.a.v) onu göreceği azabtan kurtarmaktan kaçınması daha evladır.

c) Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*Haramdan beslenen bir et, cennete giremez.*" ifadesi, büyük günah işleyenler için, şefaatin herhangi bir tesirinin bulunmadığını gösteren açık bir ifadedir.⁷³⁹

3. Ebû Hüreyre 'den (r.a) rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Sakın sizden hiçbiriniz, kıyâmet gününde omuzuna zekâtını vermediği bir koyununu yükleyip avaz avaz bağırtarak ve: "Ya Muhammed! diye (istimdâd ede)rek (bana) gelmesin! Ben ona: "Bugün Allah'ın hükmünden senin için bir zerresini hafifletmeye mâlik ve muktedir değilim. Sana (dünyada) ilâhî hükmü tebliğ etmiştim."* diye cevap veririm."⁷⁴⁰ Bu hadis göstermektedir ki Hz. Peygamber, onun için Allah nezdinde bir şey yapamayınca, onun şefaatte herhangi bir nasibi olamaz.⁷⁴¹

Buhârî, bu hadisi "*Zekât vermeyenlerin günah ve azabı*" ismini verdiği bâbta zikreder ve hadisin öncesinde "*Ey iman edenler! Bilin ki yahudi din bilginlerinin ve hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın, gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendizin için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı!"*⁷⁴² âyet-i kerîmesine yer verir.⁷⁴³ Bu âyet, zekat vermeyenlerin ve toplumsal yardımlaşmadan kaçanların günahlarını açıklamak ve onları Allah yolunda infakta bulunmayı terketmekten sakındırmak için nâzil olmuştur.⁷⁴⁴ Âlimlerden bazıları, âyetin sadece ehl-i kitap hakkında nâzil olduğunu söylemişlerse de genel kanaat, hem ehl-i

⁷³⁹ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 55.

⁷⁴⁰ Buhârî, "Zekat", 3 (II, 110).

⁷⁴¹ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 55.

⁷⁴² Tevbe, 9/34-35.

⁷⁴³ Bk. Buhârî, "Zekat", 3 (II, 110).

⁷⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VI, 352; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, IV, 80; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2520-2521; Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, V, 26.

kitabı hem de müslümanlardan zekât vermeyenleri kapsadığı yönündedir.⁷⁴⁵ Fakat bu âyetin, zekat vermeyen müslümanları da kapsamı dolayısıyla onların şefaate erişemeyeceklerine delil gösterilmesi, kanaatimizce isabetli değildir. Zira böylesi günah işleyen mü'minler, "Hadislerde Şefaate" bölümündeki pek çok hadiste ifade edildiği üzere cehenneme girip bir müddet azap görseler de Allah'ın rahmeti ve şefaatchilerin şefaatiyle imanları ve diğer sâlih amelleri sebebiyle oradan çıkarılıp cennete konulacaklardır.

4. Yine Ebû Hüreyre 'den (r.a) rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

*"Üç kişi vardır ki, ben kıyâmet gününde onların hasmıyım. Kimin de hasmı olduysam, onu yenmişimdir. Bana bir şey verip, sonra da haksızlık eden kimse; hür olan kimseyi satıp da parasını yiyen kimse ve bir ücretliyi çalıştırıp da, ondan işini tastamam yapmasını isteyen, ama ücretini tastamam ödemeyen kimse."*⁷⁴⁶ Mu'tezile'ye göre Hz. Peygamber (s.a.v) onların hasmı olunca, onun onlara şefaatchi olması imkânsız olur.⁷⁴⁷

Bakıllânî, Mu'tezile'nin delil olarak gösterdiği bu hadisleri, haramı helâl saymak ve nassı yalanlamak inancıyla haramı işledikleri takdirde şefaate layık olamayacakları şeklinde açıklamıştır.⁷⁴⁸ Fahreddin er-Râzî, şefaatin reddine delil olarak gösterilen bu hadisleri şöyle yorumlamaktadır: Bu hadislerden, Hz. Peygamber'in büyük günah işleyen kimselerin tamamına şefaate etmeyeceği anlamı çıkarılamayacağı gibi, kıyametin bütün aşamalarında şefaate etmeyeceği anlamı da çıkarılamaz. Buradan anlaşılması gereken şudur: Şefaate edenlerden hiç kimse, Allah Teâlâ'nın izni olmaksızın şefaate edemez. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e, kıyametin bazı safhalarında bazı kişilere şefaate etme izni verilirse de bazı safhalarında bu kişilere şefaatine izin verilmesi mümkündür.⁷⁴⁹

İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284), konuyu daha geniş ele alarak kıyametin tek bir mekan ve tek bir günden ibaret olmadığını,⁷⁵⁰ onun elli bin yıllık bir süre⁷⁵¹ olduğunu

⁷⁴⁵ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XI, 424-429; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 351-352; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, IV, 80; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 36; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2519-2521.

⁷⁴⁶ İbn Mace, "Rühûn", 4 (II/816).

⁷⁴⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 55.

⁷⁴⁸ Bâkıllânî, *et-Temhîd*, s. 421.

⁷⁴⁹ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 62.

⁷⁵⁰ Bk. "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akraba bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!" (Mü'minûn, 23/101); "(Cennet sohbetinde) birbirlerine dönüp karşılıklı sorular sorular." (Saffât, 37/50). Kıyamet gününün ahvâlinde haber veren bu iki âyetin, iki farklı güne ve zamana hamledilebileceği ortaya çıkmaktadır. Zira bu ayetlerden ilkinde insanların birbiriyle konuşup hal ve hatırlarını sormalarının bile mümkün olmadığı bildirilirken diğerinde bunun mümkün olduğu bildirilmektedir. Krş. Rahmân, 55/39; Saffât, 37/24. (İbnü'l-Müneyyir, Nâsiruddîn Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî (ö. 683/1284), *el-İnsâf fî mâ Tezammenehu'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl*, (Keşşâf'la birlikte basım. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I-IV, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1977), I, 278, 383.)

belirtir. Ona göre kıyametin bazı zamanlarında şefaatin mümkün olmasa da bazı zamanlarında şefaatin gerçekleşeceği va'd edilmiştir ki o zaman, Hz. Peygamber'e (s.a.v) "makâm-ı mahmûd"un verileceği vadedilen zamandır.⁷⁵² Yakın dönem din alimlerinden Muhammed Abduh ise şefaatinle ilgili nasların müteşâbih olduğunu ve bu konuda selefin tutumunun, herhangi bir yorum yapmayarak onu Allah'a havale etmek ve sonucuna razı olmak olduğunu belirtir. O, konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: "Şefaatin, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü belirli kişilere tahsis edeceği bir meziyettir. Kıyamet günü ile ilgili olarak ifade edilen şefaatin hakikatini biz kavrayamayız. Allah dilediğine böyle bir rütbeyi verebilir. Ancak insanlar arasında bilinen şekliyle bir şefaatten Allah'ı tenzih ederiz. Bu konuda halefin görüşüne gelince, onlar şefaati te'vil ederek onu "dua" şeklinde yorumlarlar. Nitekim şefaatin konusundaki hadisler de bunu ifade etmektedir. Şefaatte Allah'ın, irade ve hükmünden, şefaatinin isteği üzerine vazgeçmesi gibi bir anlam yoktur. Ancak şefaatin, Hz. Peygamber'in duasından sonra Allah'ın ezelf irade ve hükmünü icra etmesiyle onun Allah nezdindeki değerinin ortaya konulmasıdır. Yine şefaatin hususunda şefaatinin güvenerek dinin emir ve nehiyleri konusunda gevşeklik gösterenlerin duygularını güçlendirmek de sözkonusu değildir. Kesin olan şudur ki, o gün bütün yetki sadece Allah'a aittir. Hiç kimseye, Allah'a itaat ve O'nun razı olması dışında başka birinin bir fayda vermesi mümkün değildir."⁷⁵³

5. Mu'tezile'ye göre şefaatin, günahkâr kimselere değil cennet ehline yapılacağı için Mu'tezilî kaynaklarda daha çok konuyla ilgili âyet-i kerîmeler delil olarak kullanılmış, âhad tariklerle geldikleri gerekçesiyle şefaatinle ilgili hadislere çok yer verilmemiştir. Nitekim Kâdî Abdülcebbar, şefaatin konusunda Mu'tezile'nin görüşlerini va'd ve va'id ilkesi bağlamında değerlendirirken Mürcie ve Ehl-i sünnet'in şefaatinle ilgili delil gösterdikleri diğer hadisleri görmezden gelerek sadece "Şefaatin, ümmetinden büyük günah sahipleri içindir."⁷⁵⁴ hadisini ele alarak mezhebinin hadislerle ilgili görüşünü yansıtmıştır. Kâdî Abdülcebbar, söz konusu hadisin sahih olmadığını,⁷⁵⁵ sahih olsa bile âhad bir tariklerle

⁷⁵¹ Bk. Meâric, 70/4.

⁷⁵² Bk. İsrâ, 17/79; İbnü'l-Müneyyir, a.g.e., I, 278, 384; krş. Elik, "Kur'ân'daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaatin Bakışı", a.g.d., s. 38.

⁷⁵³ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, I, 307-308.

⁷⁵⁴ Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 11 (IV, 625); Ebû Dâvûd, "Sünnet", 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, "Zühd", 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, III, 213.

⁷⁵⁵ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 690. Kâdî Abdülcebbar'ın bu hadis hakkında yaptığı değerlendirmenin isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Zira söz konusu hadisle ilgili olarak Tirmizî, Hz. Enes rivâyeti olarak "hasen sahih garib" olduğunu belirtir. Seyyid Şerif Cürçânî, bu hadisin "sahih" olduğunu zikreder. (Bk. Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312). Ayrıca Hâkim, *el-Müstedrek*'inde hadisin, bu lafızlarla tahric etmeseler de Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre "sahih" olduğunu bildirir.

nakledildiğinden dolayı delil gösterilemeyeceğini savunur.⁷⁵⁶ Aynı zamanda ona göre bu hadis, “*Yaptığı iyiliği başa kakan, daima içki içen ve ana babasına eziyet edenler cennete girmezler.*”⁷⁵⁷, “*Her kim de kendisini bir demir parçasıyla öldürürse, o da demiri elinde kendi karnına vurur ve yarar halde ebedî ve dâimî sûrette cehennem ateşinde olacaktır.*”⁷⁵⁸ hadisleri gibi Hz. Peygamber’den vaîd konusunda rivayet edilen hadislerle de çelişmektedir.⁷⁵⁹ Kâdî Abdülcebâr, bu durumda ya bütün hadislerin reddedilmesi ya da onlardan birinin diğeri üzerine hamledilmesi gerektiğini ve kendilerinin de söz konusu hadisi Allah’ın kitabı ve Peygamberi’nin sünnetinin gerektirdiği mâna üzerine hamlettiklerini belirterek büyük günah işleyen kimselere şefaatin ancak tövbe etmeleri halinde gerçekleşebileceğini savunur.⁷⁶⁰

Bâkılânî ve Neseî ise şefaath konusunda gösterdikleri delillerin, Hâricîlerin ve Mu‘tezile’nin vaîd konusunda delil olarak gösterdiği âyet ve hadislerle çelişmediğini belirtirler. Onlar, bu bağlamda zehir içerek intihar eden, zina eden, hırsızlık eden ve intihar ederek ölen kimsenin ebedî olarak cehennemde kalacağı hakkındaki rivâyetlerin, bu haram davranışları helâl kabul ederek, yalanlayarak veya haramlığını ikrar etmeyerek işlenmesine hamledilmesi gerektiğini söylerler.⁷⁶¹ Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v), zina etmek, hırsızlık yapmak, içki içmek gibi büyük günahları işlese bile Allah’a hiçbir şeyi ortak

---

(Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 69). Süyûtî, bu hadisi şu yollarla getirmiştir: Hz. Enes, Hz. Câbir, Hz. Abdullah ibn Amr, Hz. Ka’b b. Ucre (r.a). (Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, (h. no: 4892), VII, 3601.) Teftazânî, (ö. 792/1390), *Şerhu’l-Akâidi’n-Neseî*’de bu hadisi zikrettikten sonra onun “meşhur” bir hadis olduğunu ve şefaath konusundaki hadislerin mâna bakımından “mütevâtir” olduğunu ifade eder. (Bk. Teftazânî, *Şerhü’l-Akâid*, s. 182-184; krş. Kettânî, *a.g.e.*, s. 236.) Ehl-i sünnet, genel olarak bu hadisi mâna yönüyle mütevâtir sayar ve Hz. Peygamber’in büyük günah işleyenlere şefaath etmesinin hak olduğuna delil gösterir. (Bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi’l-Fıkhi’l-Ekber*, s. 138; Teftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 182-184.)

⁷⁵⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 690-691. Kâdî Abdülcebâr, her ne kadar şefaathle ilgili bir konuda böyle bir değerlendirmede bulunsun da kendisinin aynı hassasiyeti sem’iyyâtan olan başka bir konuda, mesela kabir hayatı konusunda göstermediği görülür. Abdülcebâr, kabirde sorgulamayı yapan Münker ve Nekîr melekleriyle ilgili rivayetleri almakta bir beis görmemiştir. (Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 734; krş. Öztürk, *İslam İnancı Etrafında Yerli Yorumlar*, s. 74.)

⁷⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 69, 128, 134, 164, 201, 203; III, 14, 28, 83, 226; VI, 441; İbn Mace, “Eşribe” 3 (II, 1120); Nesâî, “Zekât” 69 (V, 80-81).

⁷⁵⁸ Kâdî Abdülcebâr’ın son kısmını zikrettiği hadisin Buhârî’deki metni şu şekildedir: (مَنْ تَرَدَّى مِنْ جَبَلٍ فَقَتَلَ نَفْسَهُ ، فَهُوَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ ، يَتَرَدَّى فِيهِ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا ، وَمَنْ تَحَسَّى سَمًا فَقَتَلَ نَفْسَهُ ، فَسَمُهُ فِي يَدِهِ ، يَتَحَسَّاهُ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا نَفْسَهُ ، فَهُوَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ ، يَتَرَدَّى فِيهِ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا ، وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِحَدِيدَةٍ ، فَحَدِيدَتُهُ فِي يَدِهِ ، يَجَأُ بِهَا فِي بَطْنِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا) “Her kim kendini bir dağdan aşağı atıp da kendi kendisini öldürürse, bu intihar eden kimse cehennem ateşi içinde ebedî ve dâimî olarak kendisini yüksekte aşağıya bırakır olacaktır. Her kim zehir yudumlar da kendisini öldürürse, o kimse de zehiri elinde, cehennem ateşi içinde ebedî ve dâimî olarak zehiri içer olacaktır. Her kim de kendisini bir demir parçasıyla öldürürse, o da demiri elinde kendi karnına vurur ve yarar hâlde ebedî ve dâimî sûrette cehennem ateşinde olacaktır.” Bk. Buhârî, “Tıp”, 56 (VII, 32); krş. “Cenâiz”, 84 (II, 99); Nesâî, “Cenâiz”, 68 (IV, 66-67); Ahmed b. Hanbel, II, 478.

⁷⁵⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 690-691; krş. a.mlf., *Fazlü’l-İ’tizâl*, s. 210.

⁷⁶⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 690-691.

⁷⁶¹ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 421; a.mlf., *el-İnsâf*, s. 235-236; Neseî, *Tebssiratü’l-Edille*, II, 398-399.

koşmayıp “*Lâ ilâhe illalâh*” diyerek bu ikrar ve iman üzere ölen her mü’minin cennete gireceğini müjdelemesi de⁷⁶² büyük günah işleyenlerin ebedî olarak cehennemde kalmayıp sonunda cennete gireceklerine delil teşkil etmektedir.⁷⁶³ Ayrıca başka bir rivayete göre sahabeden Tufeyl b. Amr (r.a) ile birlikte kavminden bir adam, Mekke’den Medine’ye hicret ederken adam hastalanır ve dayanamayıp ucu keskin bir okla parmak boğumlarını keserek intihar eder. Tufeyl onu rüyasında görür ve kendisine nasıl muamele edildiğini sorar. Adam da hicretinden dolayı bağışlandığını söyler. Fakat adamın iki eli sargılı haldedir. Tufeyl, ellerine ne olduğunu sorduğunda adam, kendisine “ellerinle bozduğun şeyi düzeltmeyiz”, denildiğini söyler. Hz. Tufeyl, bu rüyayı Allah Resûlü’ne anlattığında Hz. Peygamber ellerini kaldırıp “*Allah’ım, ellerini de bağışla!..*” diyerek onun bağışlanması için dua eder.⁷⁶⁴ Hz. Peygamber’in dünyadaki şefaatine de bir örnek olarak kabul edilebilecek olan bu hadis, Ehl-i sünnet’in, intihar eden veya başka büyük günahlar işleyen kimse, işlediği günahı helal kabul ederek yapmadıkça kâfir olmaz ve tövbe etmeden ölse bile onun kesin olarak cehenneme gireceğine hükmedilemez, cehenneme girse de ebedî olarak orada kalmaz, şeklindeki görüşüne delildir. Zira onlara göre böyle kimselerin âkıbeti, tamamen Allah’ın iradesine ve dilemesine bağlıdır. Allah Teâlâ dilerse onları cezaları miktarınca cehenneme koyarak cezalandırır, dilerse bağışlar. Hz. Peygamber’in intihar eden sahabe duası, bu gerçeği göstermektedir. Zira büyük günah işleyen mü’minin cehennemden kurtulma ihtimali olmasa ve ebedî olarak orada kalacak olsaydı, onun bağışlanması için Allah Resûlü (s.a.v) dua etmezdi. Ayrıca bu hadis, kendisini veya başkalarını öldürerek büyük günah işleyen kimsenin cehennemlik olduğunu lafzan ifade eden hadisleri de şerh etmekte; onların cezalarının kâfirler gibi ebedî olmadığını ve onlara şefaate edilebileceğini açıklamaktadır. Böylelikle Mu’tezile’nin bu konudaki görüşünün isabetsiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu hadiste, Hz. Peygamber’in kendisi için dua ettiği kişinin elleri konusunda cezalandırıldığının

⁷⁶² Buhârî, “Libâs”, 24 (VII, 43); “İsti’zân”, 30 (VII, 137); “Rikâk”, 13, 14 (VII, 177, 178); Müslim, “İmân”, 153, 154 (I, 94, 95); Ahmed b. Hanbel, V, 166. Hadisin lafız farklarıyla gelen rivayetlerinde Allah’a hiç bir şeyi şerik koşmayarak ölenin zina etse, hırsızlık yapsa da cennete gireceği bildirilmektedir. [Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 33 (VIII, 196); “Bed’ü’l-Halk”, 6 (IV, 81); Müslim, “İmân”, 153 (I, 94); “Zekat”, 32, 33 (I, 687-688)] Tirmizî’deki rivayet şöyledir: “*Cibril bana geldi ve Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayarak ölen kimsenin Cennete gireceğini müjdeledi. zina etse de hırsızlık yapsa da mı?*” dedim. “*Evet*” dedi.” [Tirmizî, “İmân”, 18 (V, 27)] Tirmizî, bu hadisin “hasen sahih” olduğunu belirtir.

⁷⁶³ Bk. Neseî, *Tebsiratü’l-Edille*, II, 399.

⁷⁶⁴ Müslim, “İmân”, 184 (I, 108-109).

bildirilmesiyle de, mü'min kişinin günahının kendisine zarar vermeyeceğini savunan Mürcie'nin görüşü reddedilmektedir.⁷⁶⁵

6. Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin belirttiğine göre Mu'tezile'nin delillerinden biri de “*Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”⁷⁶⁶ âyetidir.⁷⁶⁷ İbn Abbas'a (r.a) göre böyle bir kimsenin cezası, cehennemde uzun bir süre kalmasıdır. Bunun delili ise Allah Teâlâ'nın, “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır.*”⁷⁶⁸ âyetinde bile bile birisini öldüren kimsenin “mü'min” olarak isimlendirilmesidir. Şüphesiz bu âyette Allah'ın, mü'mini öldürmeyi helal saydığı söylenemez. Rivâyete göre bu âyet, Makîs b. Zabâbe el-Kenanî'nin, kardeşi Hâşim b. Zabâbe'yi öldürmesine karşın Fahroğulları kabilesinden bir müslümanı öldürüp dininden dönerek müslüman olmayan bir ülkeye sığınması üzerine nazil olmuştur. O halde âyetten anlaşıldığına göre Makîs b. Zabâbe gibi, bir mü'mini kasten öldürmeyi helâl kabul eden kimse, diğer kâfirlerle birlikte ebedî olarak cehennemde kalır.⁷⁶⁹

Nesefî, Mu'tezile mezhebi mensuplarının şefaât konusunda kendi içlerinde görüş ayrılığı içinde olduklarını; onlardan bir kısmının şefaâtı tamamen inkâr ettiğini fakat diğer bir kısmının ise sadece üç hususta şefaati kabul ettiklerini belirtir:

Birincisi, büyük günahlardan sakınıp, küçük günahları işleyen kimseler, küçük günahlarının bağışlanması konusunda peygamberlerin ve meleklerin şefaatine muhtaçtırlar.

İkincisi, büyük günah işleyip sonra bundan tövbe edenler, tövbelerinin kabul edilmesi için peygamberlerin ve meleklerin şefaatine muhtaçtırlar.

Üçüncü ise büyük ve küçük günahlardan sakınanlar, yapmış oldukları sâlih ameller nedeniyle manevî derecelerinin yükseltilmesi için peygamberlerin ve meleklerin şefaatine muhtaçtırlar. Onlara göre bunların dışında kalan kimselere şefaât yoktur.

⁷⁶⁵ Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, II, 132.

⁷⁶⁶ Nisâ, 4/93.

⁷⁶⁷ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 40.

⁷⁶⁸ Bakara, 2/178.

⁷⁶⁹ Nitekim bu şahsın irtidad etmesine kendi şiirindeki şu sözleri delil gösterilmiştir: “*Fahroğullarından birini öldürdüm ve onun diyetini üstlendim/Fahroğullarının çoğu boş kimselerdir. Nefsim onunla âsi oldu ve öleceğimi anladım/Bu yüzden putlara (tapmaya) ilk dönen ben oldum.*” (Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 40.)

Nesefî, daha sonra onların görüşlerine şu şekilde cevap verir: Mu'tezile'nin ilk kısmının iddiaları, onların kendi mezheplerinin görüşlerine göre de tutarlı değildir. Çünkü onlar, "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız."⁷⁷⁰ âyeti gereği büyük günahlardan sakınıp küçük günah işleyen kimseyi affetmenin Allah Teâlâ üzerine vâcip olduğunu kabul etmişlerdir. Günahları Allah tarafından bağışlanmış böyle bir kişinin ise şefaate ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla bu genel görüşleri, şefaati tamamen reddeden kesimin yanlışlığını ortaya koymaktadır.

İkinci kısma gelince, onların, 'büyük günah işleyip sonra tövbe eden bir kimsenin tövbesinin kabulü için peygamber ve meleklerin şefaatine muhtaçtır' şeklindeki görüşleri de yine kendi prensipleriyle çelişmektedir. Çünkü onlara göre, büyük günah işleyip tövbe eden kimsenin tövbesini kabul etmek, Allah Teâlâ üzerine vâciptir. Böylece tövbesi kabul edilen bu kişiye ayrıca şfaat edilmesi yersizdir. Dolayısıyla bu prensipleriyle de savundukları ikinci kesimin görüşleri kendi içerisinde tutarsızlık göstermektedir.⁷⁷¹

Sonuç olarak Mu'tezile'nin şfaat hakkındaki görüşlerinin, "el-va'd ve'l-va'id" prensibi çerçevesinde şekillendiği, büyük günah işleyen kişinin âhiretteki durumunu ise ameli imandan bir cüz sayan görüşleri doğrultusunda değerlendirdikleri görülmektedir. Mu'tezile, cennet veya cehenneme girdikten sonra buralardan ne şekilde olursa olsun çıkışın mümkün olmadığını, dolayısıyla büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen birisinin cehenneme girdikten sonra oradan çıkmasının imkansız olduğunu savunmasının isabetsiz bir görüş olduğu ve böyle bir muamelenin, Allah'ın rahmet ve mağfiretiyle birlikte değerlendirildiğinde adaletine de aykırı olmadığı anlaşılmaktadır.

4. Şîa'ya Göre Büyük Günah İşleyenlere Şfaat

Şîa kaynaklarında dinin esasları (Usûlü'd-dîn), genellikle tevhîd, adalet, nübüvvet, imâmet ve meâd olmak üzere beş başlık halinde ele alınır. Bazen bu ilkeler, adalet ile tevhid ve imâmetle nübüvvet birlikte değerlendirilerek üç esas halinde ele alındığı da görülür.⁷⁷² Biz burada Şîa'nın en yaygın ve etkili iki kolu olan İsnâaşeriyye ve

⁷⁷⁰ Nisâ, 4/31.

⁷⁷¹ Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, s. 40-41.

⁷⁷² Bk. Süyûrî, Mikdâd b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 826/1423), *İrşâdü't-Tâlibîn ilâ Nehci'l-Müsterşidîn*, (nşr. Mehdî er-Recâî), Kum: Mektebetü Âyetillâh el-Mar'âşî, 1984, s. 176-444; Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali (ö. 460/1067), *el-İktisâd fîmâ Yeteallaku bi'l-İ'tikâd*, Necef: Cem'iyetü Müntede'n-Neşr, 1979, s. 42-367; Gölpınarlı Abdülbâkî (ö. 1402/1982), *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, (nşr. İbrahim Derbeder), İstanbul: Der Yayınları, 1979, s. 226 vd.; Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011, s. 237-252; Üzümlü,

Zeydiyye'nin konuyla ilgili görüşlerine yer vermekle yetineceğiz. Bunlardan İsnâaşeriyye, iman, büyük günah işleyen kimsenin âkıbeti ve şefaât konusunda Ehl-i sünnet'e yakın bir görüş ortaya koyarken Zeydiyye, belirtilen konularda Hâricîler ve Mu'tezile ile paralel bir anlayış sergilemektedir.

İsnâaşeriyye'nin (İmâmiyye/Ca'feriyye) genel anlayışına göre iman, Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından bildirilen hususları dil ile ikrar, kalb ile tasdik etmekten ibarettir. Bu tarif çerçevesinde onlar, amelin imandan bir parça olmadığı, büyük günah işlemenin tasdik devam ettiği için kişiyi mü'min olmaktan çıkarmayacağı görüşündedirler.⁷⁷³ İtikâdî konuların çoğunda Mu'tezile ile aynı anlayışta olan İsnâaşeriyye'nin, iman-amel bütünlüğü konusundaki bu görüşleriyle onlardan ayrıldığı görülmektedir.

Şîa, genel İslâmî anlayışa uygun olarak âhiret ahvâliyle ilgili konularda Kur'an ve hadislerde bildirilen açıklamalara inanmanın şart olup bunları inkâr etmenin kişiyi küfre düşüreceği görüşünü benimsemiştir.⁷⁷⁴ İsnâaşeriyye âlimleri, va'd-vaîd anlayışında da Mu'tezile'den farklı ve Ehl-i sünnet'e yakın bir görüş ortaya koymuşlardır. Zira Mu'tezile, vaîd âyetlerini mutlak mânada ele alıp vaîdin mutlak sûrette gerçekleşeceğini iddia ederken İsnâaşeriyye'ye göre, Allah tarafından iyi işleri için mükâfat vâdedilen kimse, mükâfatını mutlaka alır. Fakat kötü işlerden dolayı ceza ile tehdit edilen kimseyi Allah Teâlâ, ya adaletiyle davranıp cezalandırır ya da rahmetiyle bağışlar.⁷⁷⁵ Tövbe etmeden ölen mü'mini şefaâtçilerin şefaatiyle bağışlaması da gerçek olup bu lütuf, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin ayrı bir tecellisinden ibarettir.⁷⁷⁶ İsnâaşeriyye âlimlerinden Ali er-Rızâ (ö. 203/818), Câfer es-Sâdik'ın (ö. 148/765) Mu'tezile'nin büyük günahların Allah Teâlâ tarafından affolunmayacağı şeklindeki görüşünü reddettiğini belirtir. Ona göre, Mu'tezile'nin bu iddiaları Kur'ân'la çelişmektedir. Nitekim “*Şüphesiz Rabbin zulümlerine rağmen insanları bağışlayandır.*”⁷⁷⁷ âyeti bu hususa delâlet eder.⁷⁷⁸ İbn Bâbeveyh de, mezhebinin bu

İlyas, “Şîa”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, XXXIX, 118; a.mlf., “İsnâaşeriyye”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, XXIII, 148.

⁷⁷³ Süyûrî, *a.g.e.*, s. 436-437, 442; Üzümlü, “İsnâaşeriyye”, *DİA*, XXIII, 149.

⁷⁷⁴ Üzümlü, “İsnâaşeriyye”, *DİA*, XXIII, 148.

⁷⁷⁵ İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*; a.mlf., *Risâletü'l-İ'tikâdî'l-İmâmiyye: Şî'î İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1978, s. 75; Süyûrî, *a.g.e.*, s. 427-430; Zencânî, İbrâhim el-Musevî, *Akâidü'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ Aşeriyye*, I-III, Kum: İntişârâtü Hazret-i Mehdî, 1984, II, 289.

⁷⁷⁶ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 559.

⁷⁷⁷ Ra'd, 13/6.

⁷⁷⁸ İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Kummî, *et-Tevhîd*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts., s. 406.

konudaki görüşleri ile ilgili olarak “*Senin Rabbin kullarına asla haksızlık etmez.*”⁷⁷⁹ ve “*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.*”⁷⁸⁰ âyetlerini delil göstererek eğer Allah Teâlâ böyle bir kimseyi cezalandırırsa adaletinin; bağışlarsa da cömertliğinin bir yansıması olacağını belirtir.⁷⁸¹

İsnâaşeriyye âlimleri, Kur’an’daki şefaatten yararlanamama ve cehennemde ebedî olarak kalma tehdidinin, kâfirlere yönelik olduğunu; Allah’ı bilip, farzlarını ikrar eden günahkâr mü’minlerin bu tehdidin kapsamına girmediğini ve günahlarından dolayı azaba uğrayan mü’minlerin, daha sonra cehennemden çıkıp cennete girecekleri hususunda görüş birliği içinde bulduklarını belirtirler.⁷⁸²

Mikdâd es-Süyûrî (ö. 826/1423), Allah’ın, kullarının zulümlerine karşı mağfîret sahibi olduğunu bildiren âyet⁷⁸³ ile dilediği kimselerin şirk dışındaki günahlarını affedeceğini müjdeleyen âyeti⁷⁸⁴ delil getirerek, cezalandırmanın Allah Teâlâ’nın hakkı olduğunu söyler. Ona göre âyetlerde tövbe şartının koşulmaması ve Hz. Peygamber’e şefaata yetkisinin verilmesi, tövbe etmeden ölen mü’minin de şefaate bağışlanabileceğini gösterir.

Süyûrî, şefaatin gerçekleşeceğine dair üç gerekçe zikreder:

Bunlardan birincisi, bu konuda âlimler arasında icmânın bulunmasıdır.

İkincisi, “*Kendi günahın için, erkek kadın mü’minler için Allah’tan af dile.*”⁷⁸⁵ âyetidir. Zira Allah Teâlâ, bu âyette Hz. Peygamber’e mü’minler için bağışlanma dilemesini emretmektedir. Cenâb-ı Hakk emrettiğine göre, Hz. Peygamber bu emri yerine getirecektir. Daha önce ifade edildiği üzere amel, imandan bir cüz olmadığı için büyük günah işleyen kimse, mü’minlik vasfını yitirmediklerinden dolayı Hz. Peygamber’in haklarında bağışlanma dileyeceği kimselerin kapsamına o da dahildir.

Üçüncüsü, (ادَّخَرْتُ شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) “*Ben, şefaati ümmetimden büyük günah işleyenler için sakladım.*”⁷⁸⁶ hadîs-i şerifidir. Süyûrî’ye göre Allah Resûlü’nün kıyamet günü gerçekleşecek olan şefaati, Mu’tezile’nin iddia ettiği gibi cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi için değil; büyük günah işleyip cezalandırılmayı hakedenlerden

⁷⁷⁹ Fussilet, 41/46.

⁷⁸⁰ Nisâ, 4/48.

⁷⁸¹ İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 75.

⁷⁸² Bk. Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât*, s. 46-47; Tûsî, Ebû Ca'fer, *a.g.e.*, s. 206 vd; Esedî, *a.g.e.*, s. 19-22.

⁷⁸³ Ra'd, 13/6.

⁷⁸⁴ Nisâ, 4/48.

⁷⁸⁵ Muhammed, 57/19.

⁷⁸⁶ Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Taki b. Maksûd Ali (ö. 1110/1698-99 [?]), *Bihâru'l-Envâri'l-Câmia li Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*, Beyrût: Müessesetü'l-Vefâ, 1983, VIII, 62.

cezalarının bağışlanması için gerçekleşecektir.⁷⁸⁷ Bu görüşüyle Süyûrî'nin, Ehl-i sünnet âlimleriyle aynı kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şîa'ya mensup âlimler, itikadî konuların çoğunda Mu'tezilî görüşleri benimsemekle birlikte şefaât konusunda onların aksine bir kanaati taşır; hatta Ehl-i sünnet'in telakkisinden de ileri bir şefaât anlayışını ortaya koyarlar.⁷⁸⁸ Bu bağlamda onlar, şefaatin gerçekleşeceğini ve Ehl-i sünnet'in benimsediği şefaâtçilerle birlikte Hz. Ali ve diğer Ehl-i beyt imamlarının da (vasî) şefaât edeceklerini kabul ederler.⁷⁸⁹ Onlara göre Ehl-i beyt imamlarının şefaât yetkisi, Hz. Peygamber dışındaki peygamberlerden daha önceliklidir.⁷⁹⁰ Büyük ve asıl şefaât, Hz. Peygamber (s.a.v) ve Ehl-i beyt'e ait olup diğer şefaât edecekler, bu aslın şubeleridir. Âlimler, şehitler ve diğer bütün şefaâtçiler, bu aslın gölgesi altında şefaât ederler.⁷⁹¹

İsnâaşeriyye'ye mensup âlimlerden⁷⁹² Abdülbâki Gölpınarlı (ö.1402/1982), kişilerin şefaatinin yanısıra yapılan sâlih amellerin de şefaâtçi olacağını bildirerek şefaatin kapsamını genişletir. Bu bağlamda o, bazı hadisleri⁷⁹³ delil göstererek Hz. Peygamber'in, ehl-i beytinin, şehitlerin ve âlimlerin yanısıra Kur'an'ın, Ramazan ayının, orucun, namazın, hac ve umrenin, anaya-babaya akrabaya yapılan iyiliğin, emanete riayet etmenin, guslün, iyiliği emretmenin, kötülükten nehyetmenin, Allah için ağlamanın, Allah'tan korkmanın, Allah hakkında hüsnü zanda bulunmanın, hatta düşük bebeğin bile şefaâtçi olacağını belirtir.⁷⁹⁴

⁷⁸⁷ Süyûrî, *a.g.e.*, s. 427-430.

⁷⁸⁸ Bk. Nasîruddîn et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Hasen (ö. 672/1274); *Tecridü'l-İtikâd*, (nşr. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî), Kum: Mektebetü'l-İlâmi'l-İslâmî, 1986, s. 305; Hillî, *a.g.e.*, s. 393-394; Topaloğlu-Yavuz-Çelebi, *İslâm'da İnanç Esasları*, s. 305; Yiğit, *a.g.t.*, s. 59.

⁷⁸⁹ İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 74; a.mlf., *et-Tevhîd*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts., s. 407; Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 47; Tûsî, Ebû Ca'fer, *el-İktisâd*, s. 206 vd.; Süyûrî, *a.g.e.*, s. 427-430; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 273, 279, 281-282; Mutahharî, Âyetullah Murtaşâ (ö. 1399/1979), *Adl-i İlâhî*, (çev. Hüseyin Hatemi), İstanbul: Kevser Yayınları, 2005, s. 263; Yavuz, "Şefaât", *DİA*, XXXVII, 414; Öz, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 240, 251. İbn Bâbeveyh, bu görüşlerine kaynak olarak Ehl-i sünnet âlimlerince de delil gösterilen "Ümmetimden yalnız bir kişinin şefaatiyle Rebîa ve Mudar kabilelerinden daha çok kimse cennete girer." (Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 457; Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 528; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII, 275) hadisine işarette bulunur. (İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, s. 407). Meclisî'nin *Bihâru'l-Envâr*'ındaki bir rivayette, kıyamet gününde sırasıyla peygamberlerin, âlimlerin ve şehitlerin şefaât edecekleri bildirilmektedir. (Bk. Meclisî, *a.g.e.*, VIII, 34.)

⁷⁹⁰ Bk. Ali b. el-Kummî, Ebü'l-Hasen İbrâhîm (ö. 217/833), *Tefsîru'l-Kummî*, I-II, (nşr. Tayyib el-Musevî), y.y.: Mektebetü'l-Hüdâ, 1387, II, 201; krş. Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 284.

⁷⁹¹ Destgayb, A. Hüseyin, *Meâd*, (çev. Talip Çetinkaya), İstanbul: Kevser Yayınları, 2005, s. 123.

⁷⁹² Bk. Üzüm, "İsnâaşeriyye", *DİA*, XXIII, 152.

⁷⁹³ Bk. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Câmiu's-Sagîr fî Ehâdisi'l-Beşeri'n-Nezîr*, (I-II), Kâhire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1321, I, 43, 67, 81, 87-88, II, 35-36, 74; krş. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 550-551;

⁷⁹⁴ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 550-551.

İsnâaşeriyye âlimleri, Ehl-i sünnet'le paralel bir görüş ortaya koyarak şefaatin hak, şefaet yetkisinin ise Allah'a ait olduğunu, şefaetçilerin ancak Allah'ın izniyle şefaet edebileceklerini, büyük günah işleyen kimselerin çoğunun, Allah'ın rahmeti, mağfireti ve şefaetçilerin şefaetleriyle bağışlanacaklarını, cehenneme girenlerin ise yine şefaetle oradan çıkarak cennete gireceklerini belirtirler.⁷⁹⁵ Onlara göre kıyamet gününde Hz. Peygamber (s.a.v), ümmetinin büyük günah sahiplerine; emîru'l-mü'minîn Hz. Ali (r.a) ve diğer imamlar ise taraftarlarının günahkârlarına şefaet edecekler ve Allah Teâlâ, onların şefaetleriyle günahkârlardan pek çoğunu cehennemden kurtaracaktır.⁷⁹⁶ Şefaate erişebilmenin zorunlu şartı, şirke bulaşmayan bir imandır.⁷⁹⁷ Allah'ın birliğine inanıp dinini kabul eden büyük günah sahibi mü'minler, günahlarında bile bile ısrarcı olmamak şartıyla şefaatten yararlanacaklardır.⁷⁹⁸ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), bir hadisinde şefaatinin ümmetinden büyük günah işleyen kimseler için olduğunu; onlardan iyi kimselerin ise şefaate ihtiyaçlarının olmadığını bildirmiştir.⁷⁹⁹ Ayrıca İsnâaşeriyye âlimlerine göre büyük günah işleyen mü'minin cezalandırılmaktan kurtulması, tövbe, Allah'ın bağışlaması veya şefaatten birisiyle gerçekleşir.⁸⁰⁰ İbn Bâbeveyh, bu görüşlerine “Benim şefaatime inanmayana Allah şefaatimi bağışlamasın.”,⁸⁰¹ “Tövbeden daha başarılı bir şefaetçi yoktur.”⁸⁰² hadislerini delil getirir.⁸⁰³ Şüpheciler, müşrikler, kâfirler ve inkârlarında ısrar edenler ise şefaate erişemezler ve ebedî olarak cehennemde kalırlar.⁸⁰⁴

İsnâaşeriyye âlimleri, Hz. Peygamber'in şefaati ve büyük günah işleyen kimselerin bağışlanabileceği hususunda ulemânın ittifak ettiğini belirtirler. Onlar, Ehl-i sünnet'in de şefaet konusunda delil olarak gösterdiği “..Rabbini seni övülmüş bir makama (makam-ı

⁷⁹⁵ Bk. İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 74, 90-91; Şeyh Müfîd, *a.g.e.*, s. 47; Süyûrî, *a.g.e.*, s. 427-428; Tabatabaî, *a.g.e.*, s. 125-132, 140-141.

⁷⁹⁶ Şeyh Müfîd, *a.g.e.*, s. 47; Süyûrî, *a.g.e.*, s. 427-428; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 279-284; Öz, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 251.

⁷⁹⁷ Mutahharî, *a.g.e.*, s. 274.

⁷⁹⁸ İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, s. 407-408.

⁷⁹⁹ (إِنَّمَا شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي، فَأَمَّا الْمُحْسِنُونَ مِنْهُمْ فَمَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ.): Meclisî, *a.g.e.*, VIII, 34; krş. İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, s. 407; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 281.

⁸⁰⁰ Bk. Süyûrî, *a.g.e.*, s. 428; krş. İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 74.

⁸⁰¹ Sünnî kaynaklarda bu rivayete benzer şu lafızlarla hadisler yer almaktadır: “Şefaetim, kıyamet günü gerçekleşecektir. Kim şefaatinin gerçekleşeceğine inanmazsa, şefaet edilecek kimselerden olmayacaktır.” (Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl* XIV, 399 (h. no: 39059); krş. Süyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, II, 34; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, VII, 3653-3654 (h. no: 4896); Kettânî, *a.g.e.*, s. 246; Elbânî, *Zaifü'l-Câmi'i's-Sagîr*, III, 249.), “Şefaati yalanlayan kimsenin ondan nasibi yoktur.” (Âcurrî, *a.g.e.*, I, 726; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434; krş. Elbânî, *Zaifü'l-Câmi'i's-Sagîr*, III, 249.)

⁸⁰² İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 74; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 281.

⁸⁰³ İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 74; krş. Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 281.

⁸⁰⁴ Bk. İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye*, s. 74, 90-91; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 281.

mahmûd) yükseltsin.”⁸⁰⁵ ayetini ve “*Ben şefaati ümmetimden büyük günah sahipleri için sakladım.*”⁸⁰⁶ hadisini delil göstererek âyette yer alan “*makâm-ı mahmûd*” ifadesini “*şefaati*” olarak açıklarlar. Onlara göre şefaati, büyük günah işleyen kimseler için olup âhirette onların uğrayacakları cezadan kurtulmalarını sağlar.⁸⁰⁷ Mu‘tezile’nin görüşlerine delil olarak ileri sürdüğü âhirette şefaatin olmayacağını ve zalimleri koruyan hiçbir dost ve şefaatinin bulunmayacağını bildiren âyetlerin hepsi kâfirler hakkındadır.⁸⁰⁸ Meleklerin, sadece Allah’ın razı olduğu kimse hakkında şefaati edeceklerini bildiren âyetteki⁸⁰⁹ “*Allah’ın razı olduğu kimse*” nitelemesine imanı sebebiyle büyük günah işleyen (fâsık) mü’minler de girer.⁸¹⁰ Fâsık, Allah’ın emir ve yasaklarına zıt davranması nedeniyle ilâhî cezayı hak etmişse de sahip olduğu imandan dolayı Allah’ın razı olduğu kimselerden olma vasfını yitirmediği için cehennemde ebedî olarak kalacak olan kâfirlerle aynı konumda görülemez. Zira Allah Teâlâ, Kur’ân’da zerre miktar hayır yapanın karşılığını göreceğini vadetmiştir.⁸¹¹ Mü’minin sahip olduğu iman ise en hayırlı davranışlardandır. Onun için cehennemde ebedî olarak kalmak, kâfirlere has bir durum olup büyük günah işleyen mü’minler, cehenneme girseler de orada dâimî kalmayacaklar; imanları sebebiyle oradan çıkıp cennete gireceklerdir.⁸¹²

M. Hüseyin Tabatabaî (ö. 1402/1981), şefaati “konunun bir hükmün kapsamından çıkıp diğer bir hükmün kapsamına girmesini sağlayarak çelişkiye meydan vermemek sûretiyle bir yarar elde etme veya bir zararı defetme amacına yönelik aracılık girişimi” şeklinde tarif eder. Ona göre şefaati, mülk ve emir yetkisi kendisine has olan yüce Allah’ın, bazı kullarına tanıdığı bir yetkidir. Bu yetkiyi alan şefaatiçiler, Allah’ın rahmeti, bağışlaması ve bunun gibi yüce sıfatlarına sarılarak günahından dolayı zor durumda olan ve azaba uğramış kullardan birinin, kuşatıcı azabın ve işlenmiş günahın kapsamından çıkıp O’nun rahmet ve mağfiretinin kapsamına girmesini sağlarlar.⁸¹³

⁸⁰⁵ İsrâ, 17/79.

⁸⁰⁶ (إِنِّي إِذْخَرْتُ شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي): Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, VI, 438; krş. Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî, *el-Mu‘cem*, s. 240. Şîî âlim Hillî, bu hadisin “meşhur” olduğunu belirtir. (Bk. Hillî, *a.g.e.*, s. 394.)

⁸⁰⁷ Nasîruddîn et-Tûsî, *a.g.e.*, s. 305; Hillî, *a.g.e.*, s. 393; Süyûrî, *a.g.e.*, s. 393-394, 428; Tûsî, Ebû Ca‘fer, *el-İktisâd*, s. 208; Süyûrî, *a.g.e.*, s. 442; Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye*, II, 273, 277, 280-281.

⁸⁰⁸ Tûsî, Ebû Ca‘fer, *el-İktisâd*, s. 208-211; Hillî, *a.g.e.*, s. 394; Süyûrî, *a.g.e.*, s. 436; Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye*, II, 281.

⁸⁰⁹ Enbiyâ, 21/28.

⁸¹⁰ Tûsî, Ebû Ca‘fer, *el-İktisâd*, s. 208-211; Hillî, *a.g.e.*, s. 394; Süyûrî, *a.g.e.*, s. 436.

⁸¹¹ Mesela bk. Zilzâl, 99/7.

⁸¹² Nasîruddîn et-Tûsî, *a.g.e.*, s. 304-305; Tûsî, Ebû Ca‘fer, *el-İktisâd*, s. 210; Hillî, *a.g.e.*, s. 391-392, 394; a.mlf., *et-Tevhîd*, s. 407; Yavuz, “Şefaati”, *DİA*, XXXVIII, 414.

⁸¹³ Tabatabaî, *a.g.e.*, s. 133, 137, 139.

Tabatabaî, farklı bir yaklaşımda bulunarak şefaati “*tekvinî*” (varoluşla ilgili) ve “*teşriî*” (yasama ile ilgili) olmak üzere iki kısma ayırır.⁸¹⁴ Ona göre evrende yer alan “tüm illetler ve sebepler”, Allah ile varlıklar arasında, sınırsız rahmetinin ve yaratıklarına yönelik sayısız nimetlerinin yayılmasında ve aktarılmasında aracılık görevi üstlendiklerinden dolayı Allah katında “şefaathçi” konumundadırlar. Buna “*tekvinî şefaath*” denir. Bu durumda şefaath kavramının aradaki varoluş ile ilgili sebeplere intibak ettiği açıktır. Zira aradaki varoluşla ilgili sebepler, Yüce Allah’ın “tekvin” sıfatı kapsamında bulunan merhamet etme (rahmet), yaratma (tahlîk), hayat verme (ihyâ), rızık verme (terzîk) gibi yüce sıfatlarından yararlanıp çeşitli nimet ve lütufları, varlıklardan muhtaç durumda olanlara ulaştırılmasına vesile olurlar. Nitekim “*O’nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaath edemez.*”⁸¹⁵, “*...O izin vermedikçe şefaath edecek biri de yoktur*”⁸¹⁶ âyetleri bu tür şefaathi çağrıştırmaktadır.⁸¹⁷

Teşriî şefaath ise, hem yükümlülük âlemi olan dünyada hem de ceza âlemi olan âhirette geçerlidir. Bu tür şefaathin bir kısmı, dünyada Allah tarafından bağışlanmayı, ona yakınlaşmayı sağlayan vesilelerdir. Bunlar da Allah ile kulları arasında aracılık yapan şefaathçilerdir. Tabatabaî, tövbenin,⁸¹⁸ imanın,⁸¹⁹ her türlü sâlih amelin⁸²⁰ ve kendisinde sâlih amellerin işlendiği mübarek gün ve geceler ile kutsal mekânların, mescitlerin, Kur’ân’ın,⁸²¹ müslümanlar için Allah’tan bağışlanma dileyen meleklerin,⁸²² peygamberlerin⁸²³ ve mü’minlerin⁸²⁴ bu anlamda birer şefaathçi olduğunu zikreder ve görüşünü yukarıdaki âyetlerle destekler.⁸²⁵

Tabatabaî, teşriî şefaathin bir kısmının da bilinen anlamıyla kıyamet günü gerçekleşecek olan şefaath olduğunu belirtir. O, kıyamet gününde bu anlamda peygamberler başta olmak üzere⁸²⁶ melekler⁸²⁷ ve mü’minlerin⁸²⁸ Allah’ın izniyle şefaath edecekleri

⁸¹⁴ Çağdaş Şîh yazarlardan Zencânî de, kaynak belirtmeksizin “tekvinî” ve “teşriî” olmak üzere iki tür şefaathten bahseder. (Bk. Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye*, II, 277.)

⁸¹⁵ Bakara, 2/255.

⁸¹⁶ Yûnus, 10/3.

⁸¹⁷ Tabatabaî, *a.g.e.* s. 137-138; krş. Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye*, II, 277.

⁸¹⁸ Bk. Zümer, 39/53-54.

⁸¹⁹ Bk. Hadîd, 57/28.

⁸²⁰ Bk. Mâide, 5/9.

⁸²¹ Bk. Mâide, 5/16.

⁸²² Bk. Mü’min, 40/7, Şûrâ, 42/5.

⁸²³ Bk. Nisâ, 4/64, Enbiyâ, 21/28.

⁸²⁴ Bk. Bakara, 2/286.

⁸²⁵ Bk. Tabatabaî, *a.g.e.* s. 162-164; krş. Zencânî, *Akâidü’l-İmâmiyye*, II, 277-278.

⁸²⁶ Bk. Enbiyâ, 21/26-28; Zuhuf, 43/86.

⁸²⁷ Bk. Tâhâ, 20/109-110; Necm, 53/26.

⁸²⁸ Bk. Bakara, 2/143; Zuhuf, 43/86; Hadîd, 57/19.

görüştüğüdür.⁸²⁹ Ona göre şefaath, kıyamet günündeki en son durakta gerçekleşecek olup şefaath vesilesiyle gerçekleşecek olan bağışlanma sonucu günahkârlardan bazıları cehenneme girmekten kurtulur; bazıları ise cehenneme girdikten sonra oradan çıkarılarak cennete konulur. Bütün bunlar, ilâhî rahmetin kapsamının genişliği ve kullara yönelik ilâhî lütfun ortaya çıkması sayesinde gerçekleşir.⁸³⁰

Tabatabaî'nin bu ifadelerinden anlaşılmalıdır ki şefaathın dünyaya, varlıklar âlemine bakan yönü itibariyle, Allah Teâlâ, ezeli ilmi, iradesi ve kudretiyle kullarını yarattıktan sonra merhametinin bir ifadesi olarak onları yaşatmakta, rızıklandırmakta ve ihtiyaçları olan nimetleri lutfetmektedir. Bu nimetlerin ulaştırılmasında aracılık yapan her türlü sebep, adeta Allah'la kulları arasında bir şefaathçi olmaktadır. Bunun gibi şefaathın âhirete bakan yönü itibariyle de Cenâb-ı Hakk'ın, mahşer yerindeki insanların ve cehennemdeki mü'minlerin haline merhamet ederek sahip oldukları imanın, işledikleri sâlih amellerin, onları işledikleri zaman ve mekânın, onlar hakkında bağışlanma dileyen meleklerin, peygamberlerin ve sâlih mü'minlerin şahitlik ve şefaathlerini kabul ederek onları bağışlayacak ve cennette türlü türlü nimetler bahşedecektir. Gerek tekvinî, gerekse teşriî şefaathte tek yetki sahibi olan Allah Teâlâ olup, kullarına rahmet ve merhametinin farklı bir uygulaması olarak bazı kullarına şefaath yetkisi vererek istediği kullarını onların şefaathi vasıtasıyla nimetlendirip bağışlamaktadır. Bu iki şefaath arasındaki fark ise tekvinî şefaathten mü'min-kâfir ayırt etmeksizin bütün insanlar istifade ederken; teşriî şefaathten -mahşer yerindeki genel şefaath istisna edilecek olursa- sadece inanan kimselerin yararlanacak olmasıdır.

Muâsır araştırmacılarından İbrahim ez-Zencânî, İsnâaşeriyye akâidini açıkladığı *Akâidü'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ Aşeriyye* isimli eserinde Müslümanlar arasında Hz. Peygamber'in şefaathinin gerçekleşeceği hususunda bir ihtilaf bulunmadığını vurgular. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.v), kıyamet gününde ümmetinin yanısıra geçmiş ümmetlere de şefaath edecektir. Nitekim Allah Teâlâ “..*Rabbini seni övülmüş bir makama (makam-ı mahmûd) yükseltsin.*”⁸³¹ buyurarak onun yapacağı şefaathi haber vermiştir.⁸³² Kur'an-ı Kerim'deki şefaathle ilgili âyetler incelendiğinde onun şefaathi temelden reddetmediği; aksine gerçekleşeceğini bildirdiği görülür. Kur'an'ın karşı çıktığı şefaath, putperest cahiliye

⁸²⁹ Tabatabaî, *a.g.e.* s. 164-165.

⁸³⁰ Tabatabaî, *a.g.e.* s. 167-168.

⁸³¹ İsrâ, 17/79.

⁸³² Bk. Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 273.

toplumunun şirk ihtiva eden şefaata anlayışıdır. Görüşlerini bazı âyetlerle⁸³³ delillendiren Zencânî, bu âyetlerde şefaata yetkisinin Allah'a ait olduğu ve şefaatin ancak O'nun izni ve rızasıyla gerçekleşeceğini vurgulandığını belirtir.⁸³⁴

Sonuç olarak; İsnâaşeriyye'nin şefaata konusundaki görüşlerinin genel olarak Ehl-i sünnet'le aynı olduğu; imamların şefaatine kesin olarak bakılması noktasında ayrı düşündükleri anlaşılmaktadır.

Şîa'nın en etkin iki fırkasından diğeri olan Zeydiyye ise itikatta büyük ölçüde Mu'tezile ile aynı görüştedir. Zeydîler, ameli imanın bir cüzü kabul ederek büyük günah işleyen kimsenin tövbe etmedikçe mü'min olarak isimlendirilemeyeceğini söylerler. Onlar, va'd ve va'id konusunda Allah'ın va'd ve va'idine sadık davranacağını; büyük günah işleyen kimselerin tövbesiz öldükleri takdirde şefaata veya Allah'ın rahmetiyle cehennemden çıkamayacaklarını savunur ve görüşlerini âyet ve hadislerden deliller getirerek ispatlamaya çalışırlar. Onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatinin, sadece cennetlikler için geçerli olduğuna ve Allah'ın, bu şefaata sayesinde onların derecelerini yükselteceğine; günahında ısrar edenlerin bir müddet kaldıktan sonra cehennemden çıkarılacakları görüşünün cehalet olduğuna, Allah'ın adaleti gereği onların, ebedî olarak cehennemde kalacaklarına inanırlar.⁸³⁵ Dolayısıyla Zeydiyye'nin bu görüşleriyle şefaata konusunda Mu'tezile'nin görüşlerini benimsedikleri ve İsnâaşeriyye'ye zıt bir düşünce taşıdıkları görülmektedir. Onların ortaya koydukları bu iddialar ve delilleri hakkında Mu'tezile'nin görüşleri incelenirken gerekli değerlendirmeler yeterince yapıldığı için burada tekrar ayrıntıya girmeye gerek olmadığını düşünüyoruz.

⁸³³ Bakara, 2/259; Yûnus, 10/3; Tâhâ, 20/90, 109; Enbiyâ, 21/29; Sebe, 34/22; Zümer, 39/45; Zuhruf, 43/89; Necm, 53/26.

⁸³⁴ Zencânî, *Akâidü'l-İmâmiyye*, II, 273-276.

⁸³⁵ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 691; Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 131-145; Ressî, Ebû Muhammed Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Hasenî el-Alevî (ö. 298/911), *el-Usûli'l-Hamse*, I-II, (nşr. Muhammed İmâre, *Resâilü'l-Adl ve't-Tevhîd* içinde), Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1971, I, 125; Hâdî-İlelhak, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin ez-Zeydî (ö. 298/911), *Mecmûu Resâil: er-Resâilü'l-Usûliyye*, (nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazelî), Amman: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2002, s. 52, 97, 153, 154, 171-174, 193-194, a.mlf., *Resâilü'l-Adl ve't-Tevhîd*, (nşr. Muhammed İmâre, Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1971, s. 73-74; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 149; Hâkim el-Cüsemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme (ö. 494/1101), *Tahkîmü'l-Ukûl fî Tashîhi'l-Usûl*, (nşr. Abdüsselâm b. Abbas el-Veciyye), Ammân: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2001, s. 223-225; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 155; Müeyyed-Billâh, Ebû İdrîs Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Hüseynî (ö. 749/1348), *İkdi'l-Leâlî fî'r-Red alâ Ebî Hâmid el-Gazzâlî*, (nşr. Hanîfî Seyyid Abdullah), Kâhire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabîyye, 2002, s. 170; Kâsım b. Muhammed b. Ali ez-Zeydî el-Alevî el-Mu'tezilî (ö. 1029/1620), *Kitâbü'l-Esâs li Akâidi'l-Ekyâs*, (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrût: Dâru't-Tâfia, 1980, s. 199; M. Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 67; Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2010, s. 77; Aruçi, Muhammed, "Ressî", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXIV, 587.

5. Ehl-i Sünnet'e Göre Büyük Günah İşleyenlere Şefaaf

“Ehl-i sünnet” ifadesinden genel olarak kabul edilen görüşe göre Selefiyye, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye inanç ekolleri anlaşılmaktadır.⁸³⁶ Ehl-i sünnet âlimleri, şefaaf konusunu büyük günah (kebîre) konusuyla birlikte ele alarak işlemişlerdir. Onlara göre şefaaf, dinin iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'ten kat'î deliller ve ümmetin icmasıyla sabit olan bir konudur.⁸³⁷ Nitekim bu hususu vurgulayan İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in ümmetinden günahkâr olanlara şefaaf edeceği hakkında sahabe, tâbiîn, dört mezhep imamı ve müslümanların ittifak ettiklerini, sadece bid'at ehlinin çoğunun bu hususu inkâr ettiğini belirtir.⁸³⁸

Selefiyye, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye mezheplerine mensup âlimlere göre şefaaf, tövbe etmeden ölse bile, büyük günah işleyen bütün mü'minleri kapsayacaktır.⁸³⁹ Onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v), kıyamet günü, hesabın başlaması için bütün insanlara şefaaf ettikten sonra ümmetinden büyük günah işleyenlerin cezalarının affedilmesi,⁸⁴⁰ itaatkâr kulların da sevaplarının, cennetteki derecelerinin ve burada onlara lufedilecek nimetlerin artırılması için şefaaf edeceğini bildirmişlerdir.⁸⁴¹ Şefaaf, sadece Hz. Peygamber'le sınırlı olmayıp diğer peygamberler, melekler ve sâlih mü'minler de Allah'ın izniyle yetkileri

⁸³⁶ Bk. Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 50; Yavuz, “Ehl-i sünnet”, *DİA*, X, 527-528.

⁸³⁷ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 593; a.mlf., *Usûlü Ehlî's-Sünne ve'l-Cemâa*, (nşr. Muhammed Seyyid Celyend), Kâhire: Külliyyetü Dâri'l-Ulûm, 1987, s. 97; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 231; Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 39-40; İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 167; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 330-331; Fahrüddîn er-Râzî, *el-Erba'in fî Usûli'd-Dîn*, (I-II), (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kâhire: Mektebetü'l-Külliyyâtü'l-Ezher, 1982, s. 254, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 38; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 157; a.mlf., *Şerhu'l-Akâid*, s. 184; İcî, *a.g.e.*, s. 508; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312; İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328), *el-İstigâse*, Tanta: Mektebetü's-Sahâbe, 1987, s. 9-10; Ebü Hayyân, *a.g.e.*, I, 120; Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 83; Humeyyis, *a.g.e.*, s. 608.

⁸³⁸ İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328), *Mecmuatü'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, (nşr. Âmir Cezzâr, Enver Bâz), Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykan, 1997, I, 113.

⁸³⁹ Bk. Ebü Hanîfe, *el-Vasiyye*, s. 90; Bâbertî, *a.g.e.*, s. 55; krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 139; Eş'arî, *Usûlü Ehlî's-Sünne*, s. 97; a.mlf., *el-İbâne*, s. 593; a.mlf., *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, II, 166; İcî, *a.g.e.*, s. 508; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312; İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328), *el-Hasene ve's-Seyyie*, (nşr. Muhammed Osman Huşt), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985, s. 166; İbn Bâbeveyh, Ebü Ca'fer Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Kummî, *et-Tevhîd*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts., s. 406; Şeyh Müfid, Ebü Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed (ö. 413/1022), *Evâilü'l-Makâlât* (Silsiletü Muellefâtîş-Şeyhi'l-Müfid'in 4. Cildi), (nşr. İbrâhim el-Ensârî), Beyrût: Dâru'l-Müfid, 1993, s. 46-47; Yavuz, “Şefaaf”, *DİA*, XXXVIII, 414.

⁸⁴⁰ Bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 138; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, II, 166; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 231; Râzî, *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 39; İcî, *a.g.e.*, s. 508; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 157.

⁸⁴¹ Bk. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 233; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 36; Şa'rânî, *a.g.e.*, II, 191; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî*, III, 213; İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 282-290; Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 431-433; Malatî, *a.g.e.*, s. 134; Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 342-343.

çerçevesinde mü'minlere şefaata edeceklerdir.⁸⁴² Nitekim Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhu'l-Ekber* isimli eserine yazdığı şerhinde peygamberlerin ve meleklerin yanısıra âlimlerin, velilerin, şehitlerin, fakirlerin ve belalara karşı sabreden mü'minlerin ölmüş çocuklarının şefaata edeceklerini belirtir.⁸⁴³ Ehl-i sünnet âlimlerine göre kâfirleri kurtuluşa erdirecek herhangi bir şefaata söz konusu değildir. Onlar bu görüşlerine “*Artık şefaataçilerin şefaati onlara fayda vermez.*”⁸⁴⁴ âyetini delil gösterirler.⁸⁴⁵

a. Ehl-i Sünnet'e Göre İman-Amel Bütünlüğünün Şefaate İlişkisi

Ehl-i sünnet âlimleri, Allah'a iman edip Hz. Peygamber'in (s.a.v) davet ettiği diğer hususlara inanan mü'mini, küfür dışında hiçbir günahın imandan çıkarmayacağı ve büyük günah işleyen kimselerin de şefaate erişeceği konusunda görüş birliğine varmışlardır.⁸⁴⁶ Onlara göre iman, şüpheden arınmış kesin bilgiye sahip olmanın yanısıra bu bilginin doğruluğunu kalb ile tasdik, dil ile ikrar etmekten ibarettir. Amel ise imandan bir parça değildir. Onun için mü'min, işlediği günahı helâl saymadığı veya hafife almadığı müddetçe imandan çıkıp kâfir olmaz.⁸⁴⁷ Zira amel, mutlak imanın bir rüknü olmayıp imanın kemâlinin şartıdır. Dolayısıyla imanı olduğu halde günah işleyen kişi, sadece günahkârdır ve işlediği günahı helâl saymadığı sürece mü'mindir. Çünkü onda hâlâ imanın esasını teşkil eden tasdik mevcuttur.⁸⁴⁸ Nitekim Allah Teâlâ, “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas size gerekli kılındı.*”⁸⁴⁹, “*Ey İman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin.*”⁸⁵⁰ ve “*Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşurlarsa hemen aralarını düzeltin...*”⁸⁵¹ gibi âyetlerde günah işlemekle birlikte onları “mü'min” olarak nitelemiştir.⁸⁵² Ayrıca Asr-ı saadetten bugüne kadar genel olarak

⁸⁴² Bk. İbn Teymiyye, *el-Hasene ve's-Seyyie*, s. 164; İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 290, 294; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 120.

⁸⁴³ Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 138.

⁸⁴⁴ Bk. Müddessir, 74/48.

⁸⁴⁵ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 186, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 48; Bâkîllânî, *el-İnsâf*, s. 239; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 182; a.mlf., *Şerhu'l-Makâsid*, V, 158.

⁸⁴⁶ Bk. Eş'arî, *Usûlü Ehli's-sünne*, s. 93-94, 97; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 59; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 185; İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 282, 294.

⁸⁴⁷ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, s. 18; İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 459; Râzî, *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 28-32; Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfî b. Ali (ö. 756/1355), *Mâtürîdî'nin Akâide Risalesi ve Şerhi (es-Seyfü'l-Meşhûr fî Şerhi-i Akâidetü Ebî Mansûr)*, (trc. ve nşr. M. Sâim Yeprem), İstanbul: yay.y., 1989, s. 29; Nesefî, *Tebsiratü'l-Edille*, II, 398-399; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 173-174. Ayrıca bk. Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, X, 141.

⁸⁴⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, II, 167; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 10; Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 173; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, s. 68; Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 41; Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 107; Sinanoğlu, Mustafa, “İmân”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, XXII, 213.

⁸⁴⁹ Bakara, 2/178.

⁸⁵⁰ Tahrîm, 66/8.

⁸⁵¹ Hucurât, 49/9.

⁸⁵² Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 40; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 174.

mü'minler, büyük günah işlediği halde tövbe etmeden ölen kimselerin cenaze namazının kılınması ve onların bağışlanması için dua edilmesi hususunda görüş birliğine varmışlardır. Halbuki bu tür davranışlar, mü'min olmayanlar için câiz değildir.⁸⁵³ Dolayısıyla imanıyla mü'min, işlediği günahıyla fâsık olan bu kimseler, ya sadece işlediği günahı nisbetinde ceza görmesiyle ya Allah'ın affına mazhar olmasıyla ya da O'nun şefaati izni verdiği şefaatchilerin şefaatine erişmesiyle ebedî cezadan kurtulacaktır.⁸⁵⁴ Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, yüz civarındaki âyette kurtuluş için iman ve sâlih amelin önemine vurguda bulunmaktadır.⁸⁵⁵ Onun için iman, mutlaka sâlih amelle desteklenmesi gerekmektedir.

Selefiyye'nin önde gelen âlimlerinden Ahmed b. Hanbel'e göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlar ile amelden ibarettir.⁸⁵⁶ Onun, ameli imanın bir cüzü olarak kabul ettiği halde büyük veya küçük günah işleyen kimseyi kâfir saymayıp⁸⁵⁷ "imamı eksik mü'min" olarak nitelendirmesinden sâlih ameli, kâmil bir mü'min olmanın şartı olarak gördüğü anlaşılmaktadır.⁸⁵⁸ Ona göre tövbe etmeden ölen günahkâr kimsenin âkıbeti Allah'ın meşietine bağlıdır; dilerse azabeder, dilerse affeder.⁸⁵⁹ Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an'da şirk dışındaki günahları dilediği kimseler için affedeceğini bildirmiştir.⁸⁶⁰

Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'ye göre iman, kalb ile tasdiktir. Dil ile ikrar ve uzuvlarla amelde bulunma ise imanın tali (fürû) unsurudur. Kalb ile tasdik eden, yani Allah

⁸⁵³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 174.

⁸⁵⁴ Bâbertî, *a.g.e.*, s. 49; Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 139; Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944); *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm=Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, (I-V), (nşr. Fatıma Yusuf Haymî), Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2004, I, 464 vd; Eş'arî, *el-İbâne* s. 74; a.mlf., *el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, (nşr. Abdülazîz İzzüddin es-Seyrevân), Beyrût: Dâru Lübnân li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, 1987, s. 157; a.mlf., *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, II, 167; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 173, 181, 189; Neseî, *Tebsratü'l-Edille*, II, 397; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, s. 68; Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 41.

⁸⁵⁵ Bk. Abdülbâkî, M. Fuâd, "emn md.", *a.g.e.*, s. 105-109.

⁸⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Kitâbü's-Sünne*, (nşr. Ebû Hacer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zaglûl), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, s. 85; krş. Temîmî, *a.g.e.*, s. 59.

⁸⁵⁷ Bk. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201), *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Ali Muhammed Ömer), Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1979, s. 165; Temîmî, *a.g.e.*, s. 65. Burada şu hususu belirtmek gerekir ki, Ahmed b. Hanbel'in bir taraftan büyük günah işleyen kâfir olmayacağını belirtirken namaz kılmayan kişinin küfre düşeceğini söylemesi (a.mlf., *a.g.e.*, s. 65), genel Ehl-i sünnet anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Geniş bilgi için bk. Temîmî, *a.g.e.*, s. 65-66; Yavuz, Yusuf Şevki, *İslam Akâidinin Üç Şahsiyeti: Ahmed b. Hanbel, İbn Fûrek, Kâdî Beyzâvî*, İstanbul: Kültür Matbaacılık, 1989, s. 51-56, 58.

⁸⁵⁸ Dekkâr, Abdülganî, *Ahmed b. Hanbel*, Dîmaşk: Dâru'l-Kalem, 1988, s. 116; Yavuz, Yusuf Şevki, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, II, 86; Koca, Ferhat, *Ahmed bin Hanbel: Hayatı, Görüşleri ve Mezhebi*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 55.

⁸⁵⁹ İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Ferrâ Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Bağdâdî Hanbelî (ö. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I-IV, (nşr. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin), Riyâd: el-Emânetü'l-Âmme li'l-İhtifâl, 1999, I, 192; Temîmî, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁶⁰ Bk. Nisâ, 4/48.

Teâlâ'nın birliğini ikrar edip peygamberleri ve onların Allah Teâlâ'dan vahiy yoluyla getirdiklerini kabul eden kimsenin imanı sahihtir. Bu hâl üzere ölürse, kurtuluşa ermiş bir mü'min olarak ölmüş olur. İmandan ancak bunlardan birini inkâr etmekle çıkar. Büyük günah işleyen kimse, tövbe etmeden öldüğünde onun hükmü Allah Teâlâ'ya kalır. Dilerse rahmetiyle azap etmeden bağışlar veya Hz. Peygamber'in (s.a.v) onun hakkındaki şefaatiyle affeder ya da işlediği suçla orantılı biçimde cezalandırdıktan sonra yine cehennemden çıkarıp cennete koyar. Fakat onun kâfirlerle birlikte ebedî olarak cehennemde kalması câiz değildir.⁸⁶¹

İmam Mâtürîdî'ye göre büyük günah işleyen kimse, günahından tövbe etmeden ölse bile mü'mindir ve cehennemde ebedî olarak kalmayacaktır. Çünkü Allah Teâlâ, işlenen kötülöklere misli kadar ceza verileceğini açıklamıştır.⁸⁶² Hiç şüphesiz, Allah'ı inkâr etmeyen ve ona şirk koşmayan kimsenin günahı, kâfir ve müşriklerin günahından daha azdır. Cehennemde ebedî kalma cezası, inkâr ve şirkin karşılığı olduğuna göre Allah'a iman eden büyük günah sahibine verilecek cezanın daha az olması gerekir. Aksi takdirde bu, adaletsizlik olur. Dolayısıyla imân etmekle en büyük hayrı işleyen günahkâr mü'min ile kâfirin eşit cezaya çarptırılması söz konusu değildir.⁸⁶³ Nitekim Cenâb-ı Hakk, şirk dışındaki bütün günahları dilediği kimse için affedeceğini bildirmiştir.⁸⁶⁴ İslâm tarihinde Havâric, Mu'tezile ve Mürcie gibi itikadî mezheplerin oluşumunda etkili olan iman-amel münasebetine, İmam Mâtürîdî tarafından farklı bir çözüm getirmiştir. Onun gündeme getirdiği "kalbin ameli" (amelü'l-kalb) tezine göre,⁸⁶⁵ ilâhî emir ve yasaklara riâyet etmede eksiklikleri bulunan mü'min, gönlündeki Allah'a, Resûlüne ve mü'min topluma yönelik samimi bağlılık devam ettiği sürece kurtuluşa erecek bir konumda bulunur.⁸⁶⁶ Böyle bir günahkâr mü'min için, tövbeden sonra uhrevî cezadan kurtulma yollarından birisi de şefaate erişmesidir. Ancak Allah Teâlâ tarafından tövbe edenlere affolunacakları va'dedilmiş iken her günahkârın şefaate erişeceğinin kesin bir teminatı yoktur. Zira şefaate erişmek, ancak Allah'ın izin verdiği kimseler için mümkün olabilecektir.

Netice olarak Ehl-i sünnet âlimlerine göre büyük günah işleyen bir mü'min, işlediği günahı helâl sayarak veya hafife alarak işlemedikçe imandan çıkmaz. Dolayısıyla böyle bir

⁸⁶¹ Eş'arî, *Usûlü Ehli's-Sünne*, s. 97; a.mlf., *el-İbâne*, s. 593-594; a.mlf., *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, II, 166; krş. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 101.

⁸⁶² En'am, 6/160.

⁸⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 596-598; krş. Sübkî, *Matürîdî'nin Akîde Risalesi ve Şerhi*, s. 34-36.

⁸⁶⁴ Nisâ, 4/116.

⁸⁶⁵ Topaloğlu, Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 26-27; krş. Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, s. 75-79.

⁸⁶⁶ Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 579-583.

mü'min, tövbe etmeden ölse de kâfir gibi ebedî olarak cehennemde kalmaz. Onlardan haklarında şefaath izni verilenler, ya Hz. Peygamber'in şefaatiyle cehenneme girmekten kurtulur veya oraya girdikten sonra cezasını sonuna kadar çekmeden çıkar ve cennete girer. Haklarında şefaath izni verilmeyen günahkâr mü'minler ise suçlarıyla orantılı olarak cezalarını çektikten sonra Allah'ın rahmetiyle cehennemden çıkarılıp cennete konulur.

b. Ehl-i Sünnet'e Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi

Ehl-i sünnet âlimleri, âhiretteki sevabın, Allah'ın lütfunun, cezanın ise O'nun adaletinin bir sonucu olduğu görüşündedirler.⁸⁶⁷ Onlara göre Allah, yarattıkları hakkında dilediği gibi hükmetme yetkisine sahiptir. Nitekim “..Bilesiniz ki yaratmak da, emretmek yetkisi de O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir!”⁸⁶⁸ âyeti de bu hakikati ifade etmektedir.⁸⁶⁹

Mu'tezile'nin vaîd hakkındaki görüşlerini daha önce belirtmiştik. Ehl-i sünnet âlimleri, Mu'tezile'nin aksine Allah'ın kullarına azap etmemesinin câiz olduğunu, O'nun kullarını dilerse cezalandıracağını dilerse de affedebileceğini; dolayısıyla büyük günah işleyen mü'minlerin tövbe etseler de etmeseler de Cenâb-ı Hakk tarafından bağışlanabileceğini savunmuşlardır. Onlar, bu görüşlerine “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.”⁸⁷⁰ vb. gibi Allah'ın rahmet ve mağfiretini bildiren âyetleri delil getirirler. Zira Allah Teâlâ, bu âyette şirk dışındaki günahları, bağışlayabileceğini vadetmektedir. Fakat Ehl-i sünnet âlimleri, bu bağışlamanın Allah üzerine vacip olmayıp O'nun dilemesine bağlı olduğunu kabul ederler. Bununla birlikte onlar, Allah'ın rızasını kazanmak için sâlih amellerin işlenmesinin gerekliliğine de vurguda bulunurlar.⁸⁷¹

Bu kısa girişten sonra Ehl-i sünnet âlimlerinin konuyla ilgili görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır. Ancak onların görüşlerine geçmeden önce Ehl-i sünnet'in teşekkülüne öncülük eden selef âlimlerinin görüşlerine değinmek istiyoruz.

⁸⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 524; Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 403-404; Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 39-40; Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim (ö. 631/1233), *Gâyetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*, (nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatîf), Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1971, s. 306.

⁸⁶⁸ A'râf, 7/54.

⁸⁶⁹ Âmidî, *Gâyetü'l-Merâm*, s. 306.

⁸⁷⁰ Nisâ, 4/48.

⁸⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 524; Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 403-404; Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 39-40; Âmidî, *Gâyetü'l-Merâm*, s. 306.

b.a. Selef Âlimlerine Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi

Ehl-i sünnet'in teşekkülüne şüphesiz pek çok âlimin katkısı olmuştur. Fakat biz, onlardan Hasan-ı Basrî, Ebû Hanîfe ve Hâris el-Muhâsibî'nin konuyla ilgili görüşlerine yer vermekle yetineceğiz.

* Hasan-ı Basrî (ö. 110/728):

İlk dönem Ehl-i sünnet akîdesinin oluşmasında önemli rol oynayan âlimlerin başında Hasan-ı Basrî gelir. Zira Dârimî'de yer alan bir rivayet esas alınacak olursa⁸⁷² "Ehl-i sünnet" tabiri, ilk defa Hasan-ı Basrî tarafından kullanılmıştır.⁸⁷³ Hasan-ı Basrî'ye göre şefaathaktır. Hz. Peygamber (s.a.v), kıyamet gününde bütün insanlar için makâm-ı mahmûd'un sahibi olarak şefaathak edecektir.⁸⁷⁴ Büyük günah işleyen kimse, inancıyla davranışlarının uyumsuzluk göstermesinden dolayı amel bakımından nifak alâmeti taşıyan bir mü'min olsa da imanî hakikatleri yalanlayıcı anlamda münafık ve inkârcı olmadığı için şefaatten istifade edecektir.⁸⁷⁵ Zira âhirette insanlardan bir kısmı, "Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır. Onlar için sürekli bir azap vardır."⁸⁷⁶ âyetinde haber verildiği üzere, cehenneme girecek ve orada devamlı bir azaba maruz kalacaklardır. Onlardan bir kısmı ise dünya hayatında işledikleri günahlar sebebiyle Allah Teâlâ tarafından cezalandırılacak ancak daha sonra iman ve tasdiklerinden dolayı cehennemden çıkarılacaklardır.⁸⁷⁷

Şefaathak konusundaki yorumlarına bakıldığında Hasan-ı Basrî ile Ehl-i sünnet'in genel anlayışı arasında çok farklılık bulunmadığı görülmektedir. Zira onların kanaati de, cehennemde ebedî olarak kalacak olanların kâfirler, iman ve tasdikleri sebebiyle Allah'ın rahmetiyle ve Hz. Peygamber'in şefaatiyle cehennemden çıkacak olanların da mü'minler olduğu yönündedir. Nitekim yukarıdaki âyetin kâfirlerle ilgili olduğu, bir önceki âyetle birlikte okunduğunda daha iyi anlaşılacaktır.⁸⁷⁸ "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan

⁸⁷² Dârimî, "Mukaddime", 23 (I, 63).

⁸⁷³ Yavuz, "Ehl-i sünnet", *DİA*, X, 525, 526.

⁸⁷⁴ Hasen el-Basrî, *et-Tefsîr*, II, 3, 93; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XII, 110; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 9-10; Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 7; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, X, 449; Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, IV, 341-342; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, IV, 183; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2666-2667.

⁸⁷⁵ Bk. Ateş, Ali Osman, "Hasan el-Basrî ve Kelâmî Görüşleri", *DEÜİF Dergisi*, İzmir: 1985, sy. 2, s. 151-155; Levent, Etem, *Çağlara Işık Tutan Hasan-ı Basrî'nin Hayatı: Öğretim ve Tefsir Yöntemi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005, s. 230-231.

⁸⁷⁶ Mâide, 5/37.

⁸⁷⁷ Hasen el-Basrî, *et-Tefsîr*, II, 123; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemalüddîn Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201), *Âdâbü'l-Haseni'l-Basrî: Zühühû ve Mevâizühû*, (nşr. Süleymân el-Harş), Beyrut: Darü's-Sıddîk, 2005, s. 130.

⁸⁷⁸ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, VIII, 406-407; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 216-217; Râzî, *et-Tefsîr*, XI, 174-175; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, III, 98-100.

her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyamet günününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler, onlardan asla kabul edilmez; onlar için elem verici bir azap vardır. Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır. Onlar için sürekli bir azap vardır.”⁸⁷⁹

Ayrıca Hasan-ı Basrî’ye göre âhirette Hz. Peygamber’in yanısıra kendilerine yetki verilen sâlih mü’minler de şefaataçlı olacak ve onların şefaatiyle çok sayıda mü’min cennete girecektir.⁸⁸⁰

* Ebû Hanîfe (ö. 150/767):

Görüşleriyle Ehl-i sünnet akâidinin oluşmasında etkili olan âlimlerin en önemlisi, hiç şüphesiz İmam Azam Ebû Hanîfe’dir. Tesbit edilebildiği kadarıyla kelâm tarihinde şefaata inancı, ilk olarak Ebû Hanîfe’nin *el-Vasıyye* isimli eserinde geçmektedir.⁸⁸¹ Ebû Hanîfe, bu eserinde “Peygamberimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v) şefaati, büyük günah işlemiş olsa da, cennet ehlinde olan her mü’min için haktır ve gerçekleşecektir.” der.⁸⁸² Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-Ekber* isimli eserinde ise bütün peygamberlerin şefaatinin hak olduğunu, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) ise günahkâr mü’minlere, (özellikle de) onlardan cezaya hak kazanmış büyük günah sahibi olanlara şefaata etmesinin hak ve sabit olduğunu belirtir.⁸⁸³ Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe’nin bu ifadelerine dayanarak, genel olarak bütün peygamberlerin şefaata edeceklerini; özel olarak ise küçük günah işleyip cezayı hakeden ve büyük günah işleyip haklarında ceza gereken mü’minlere makam-ı mahmûd, Livâu’l-Hamd ve Havz-ı Kevser sahibi olarak Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) şefaata edeceğini söyler.⁸⁸⁴ Ayrıca o, bir rahmet peygamberi olan ve ümmetinin sıkıntılarını gidermeye

⁸⁷⁹ Mâide, 5/36-37.

⁸⁸⁰ Hasen el-Basrî, *et-Tefsîr*, II, 376; Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), *Tefsîru Abdürrezzâk*, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp. (yzm.), İsmâîl Sâib Koleksiyonu, No. 4216; Levent, *a.g.e.*, s. 244.

⁸⁸¹ Bk. Ebû Hanîfe, *el-Vasıyye*, s. 90; Bâbertî, *a.g.e.*, s. 55; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 171.

⁸⁸² Ebû Hanîfe, *el-Vasıyye*, s. 90; Bâbertî, *a.g.e.*, s. 55; krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi’l-Fıkhî’l-Ekber*, s. 139; Hüseyin b. İskender el-Hanefî, *el-Cevheretü’l-Munîfe fi Şerhi Vasıyyeti’l-İmâm el-A’zam*, Haydarâbâd: 1365 h., s. 98. (و شفاعة نبينا محمد صلى الله عليه وسلم حق لكل من هو مؤمن من أهل الجنة وإن كان صاحب الكبيرة.)

⁸⁸³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-Ekber* (Ali el-Kârî’nin Şerhiyle birlikte), s. 305; krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhî’l-Ekber*, s. 138. (وشفاعة الأنبياء عليهم الصلاة والسلام حق وشفاعة نبينا عليه الصلاة والسلام للمؤمنين المذنبين ولأهل الكبائر منهم المستوجبين العقاب حق ثابت.)

Arif Aytekin, İmam Azam’ın bu ifadelerinden onun, reaksiyoner bir tavır sergileyerek günahkâr kimselere şefaati reddeden Mu’tezile ve benzeri düşüncede olanlara reddiyede bulunduğu sezildiğini belirtir. (Aytekin, Arif, *Tahâvî: Akâdesi ve Selef Akâdesindeki Yeri*, İstanbul: Ebûbekir Camii İlim ve Hizmet Vakfı Yayınları, 1996, s. 256.)

⁸⁸⁴ Ali el-Kârî, bu konudaki görüşüne “Şefaati, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.” (Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 11 (IV, 625); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, III, 213.) hadisi ile şu ayetleri delil gösterir: Mü’min, 40/55; Müddessir, 74/48; Nebe, 78/38.

çalışan Hz. Peygamber'in şefaatinin, sadece büyük günah işleyenlere mahsus olmadığını ve onun şefaatinin çeşitli şekillerde gerçekleşeceğini belirtir.⁸⁸⁵ Nitekim ileride müstakil bir başlık altında zikredileceği üzere Ehl-i sünnet âlimleri, hadislerden de istifade ederek sekiz çeşit şefaatin gerçekleşeceğini bildirirler.⁸⁸⁶

* Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857):

Ehl-i sünnet akîdesinin oluşmasında önemli etkisi olan kişilerden birisi de Hâris el-Muhâsibî'dir. O, selef âlimleri tarafından benimsenen itkadî esasları akıl ilkeleriyle yorumlayıp teyit eden, "ehl-i hadis kelâmcıları" diye anılan ve daha sonra Ehl-i sünnet kelâmcılarını oluşturacak olan grubun önde gelen isimlerinden biridir.⁸⁸⁷ Hâris el-Muhâsibî de, kendisinden önceki selef âlimleri gibi mü'minlerden büyük günah işleyenlerin şefaate erişeceği görüşündedir.⁸⁸⁸ O, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân* isimli eserinde Mu'tezile'nin va'îd konusundaki görüşlerini zikrettikten sonra, onlara delillerle cevap verir. Muhâsibî, Mu'tezile'nin umum-husus ifadelerini birbirine karıştırdığını ve haktan saptığını ifade ederek "Allah Teâlâ, büyük günah işleyenlerden dilediklerine azabeder, dilediklerini bağışlar. Bize düşen, naslarda beyan edilen hususlarla yetinmek ve bir şey söylenmeyen yerlerde de ileri gitmemektir." der.⁸⁸⁹ Bu yorumlarıyla onun Ebû Hanîfe'yi takip ettiği söylenebilir. Ancak Ebû Hanîfe'ye göre Muhâsibî'nin, konuyu daha geniş bir şekilde açıklama metodu izlediği görülür.⁸⁹⁰

Şimdi Ehl-i sünnet anlayışını temsil eden Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye ekollerinin büyük günah işleyen kimselere şefaate olunmasıyla ilgili görüşlerini önde gelen âlimlerin görüşlerinden hareketle ortaya koymaya çalışalım:

b.b. Selefiyye Âlimlerine Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi

* Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855):

Selefiyye âlimlerinin en önde gelen isimlerinden birisi, şüphe yok ki Ahmed b. Hanbel'dir. Onun, akîdevî konularda yazdığı eserler ve Mu'tezile'ye karşı ortaya koyduğu

⁸⁸⁵ Bk. Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, s. 138-139.

⁸⁸⁶ Bk. Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 36; Şa'rânî, *a.g.e.*, II, 191; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî*, III, 213; İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 282-290; Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 431-433; Malatî, *a.g.e.*, s. 134; Akhisârî, Hasan Kâfî (ö. 1024/1615), *Nûru'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn fî Şerhi Akâidi't-Tahâvî*, (nşr. Zühdi Adlufiteş Bosnevî), Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997, s. 161-162.

⁸⁸⁷ Bk. Yavuz, "Ehl-i sünnet", *DİA*, X, 527.

⁸⁸⁸ Muhâsibî, *el-Ba's ve'n-Nüşûr* isimli eserinde Hz. Peygamber'in (s.a.v), ümmetinden büyük günah işleyenlere şefaatinin tablolaştırarak geniş bir şekilde anlatır. Bk. Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed (ö. 243/857), *el-Ba's ve'n-Nüşûr*, (nşr. Muhammed İsâ Rıdvân), Beyrût : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, s. 27-37.

⁸⁸⁹ Muhâsibî, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed (ö. 243/857), *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân*, (nşr. Hüseyin Kuvvetli), İrbid: Dâru'l-Kindî, Dâru'l-Fikr, 1982, s. 390-393.

⁸⁹⁰ Aytekin, *a.g.e.*, s. 257.

mücadele de göstermektedir ki o, hadis ve fıkıh alanında önemli bir âlim olmasının yanısıra selef-i sâlihînin akâdesini savunan ve Ehl-i sünnet inancının yerleşmesinde etkili olan bir akâid âlimidir. Ahmed b. Hanbel, âhret hallerini naslarda bildirildiği şekliyle kabul eder. İnsanın kabirde sorguya çekildikten sonra azap göreceğini veya nimete erişeceğini, yeniden dirilme (ba's), hesaba çekilme, mizan, sırat safhalarından geçtikten sonra herkesin inanç ve ameline göre cennet veya cehenneme gireceğini nasların bildirdiği şekilde benimser.⁸⁹¹ Dolayısıyla onun, şefaath hakkındaki görüşlerinin de, tamamen âyet ve hadisler çerçevesinde şekillendiği ve yoruma gitmeden onlarda belirtildiği şekliyle şefaatin gerçekleşeceğini benimsediği muhakkaktır. Buradan hareketle Ahmed b. Hanbel'e göre kıyamet gününde şefaath hak olup mü'minlerden bazıları, kendilerine izin verilen mü'minlerin şefaatiyle cehenneme girmekten kurtulur. Cehenneme girenlerden bir kısmı, Allah'ın dilediği kadar orada kaldıktan sonra şefaathçilerin şefaatiyle oradan çıkar. Mü'minlerden hiçbir kimse, günahı sebebiyle cehennemde ebedî olarak kalmaz. Orada ebedî olarak kalacak olanlar, müşrikler, dini yalanlayanlar ve inkârcılardır.⁸⁹²

Ahmed b. Hanbel'in meşhur *el-Müsned*'inde geçen hadisler dikkate alınarak da onun görüşleri tesbit edilebilir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v), kabul olunacak duasını âhirette ümmetine şefaath etmek üzere saklamıştır. O, Allah'ın kendisine izin vermesiyle mahşer yerinde bütün insanlara şefaath ettikten sonra ümmetinden Allah'ın razı olduğu mü'minlere de şefaatte bulunacaktır. Mü'minler içinde ilk hesaba çekilecekler, Hz. Peygamber'in önderliğinde bulunan ümmet-i Muhammed olacağı gibi cennete ilk girecekler de onlardır. Daha sonra ise Allah Resûlü (s.a.v), ümmetinden büyük günah işleyip cehenneme giren mü'minler için şefaatte bulunacak ve onun şefaathi sayesinde onların büyük bir kısmı cehennemden çıkarılacaktır.⁸⁹³ Ayrıca Hz. Peygamber'in yanısıra mü'minlerden kendilerine şefaath yetkisi verilenler de yetkileri çerçevesinde mü'minlere şefaatte bulunacaklardır.⁸⁹⁴

* İmam Tahâvî (ö. 321/933):

İmam Tahâvî, şefaath konusunu kısa ve genel ifadelerle ele alarak Hz. Peygamber'in ümmeti için sakladığı şefaathin, hadislerde bildirildiği üzere hak olduğunu ve Allah'ın

⁸⁹¹ Yavuz, *İslam Akâidinin Üç Şahsiyeti*, 49; krş. a.mlf., "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 82, 86; Koca, *a.g.e.*, s. 47, 55.

⁸⁹² Ebû Zehrâ, *Muhammed Ahmed İbn-i Hanbel*, Ankara: Hilal Yayınları, 1984, s. 158; Sa'dî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel: es-Sîre ve'l-Mezheb*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1998, s. 111, 114; İbnü'l-Cevzî, *el-Menâkıb*, s. 166, 173.

⁸⁹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, I, 281-282, 295-296; II, 275, 313, 381, 396, 400, 409; III, 134, 208; IV, 416; V, 147.

⁸⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 20.

izniyle gerçekleşeceğini belirtir.⁸⁹⁵ Tahâvî'nin bu sözlerini açıklayan İbn Ebi'l İz (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* isimli eserinde Ehl-i sünnet'in, Hz. Peygamber'in büyük günah işleyen kimseler hakkındaki şefaatinin ve diğer sâlih kulların şefaatinin kabul ettiğini; ancak hiç kimsenin, Allah izin vermedikçe ve onun için belli bir sınır tesbit etmedikçe şefaate edemeyeceğini vurgular.⁸⁹⁶

* Ebû Bekr el-Âcurrî (ö. 360/970):

Ebû Bekr el-Âcurrî, İslâm inanç esaslarını Kur'an ve Sünnet ışığında ele alarak sapık fırkaların görüşlerini tenkit edip onlara cevaplar verdiği *eş-Şerîa* isimli eserinde cehenneme giren mü'minlerin bir daha oradan çıkmayacaklarını iddia eden Mu'tezile'yi eleştirir. Âcurrî'ye göre bu meselenin, Kur'an'da, Hz. Peygamber'in, ashabının ve onlara tabi olanların sünnetlerinde ve müslüman din âlimlerinin sözlerinde delilleri vardır. Buna rağmen Allah Resûlü'nün ve ashabının sünnetine yönelmeyip Kur'an'ın müteşâbihiyle ve akıllarının yönlendirmeleriyle karar vererek günahkâr mü'minlerin şefaate cehennemden çıkacakları görüşüne karşı çıkan Mu'tezile'nin yaklaşımları, doğrularla bağdaşmamaktadır.⁸⁹⁷

* Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066):

Selef geleneğinin önde gelen temsilcilerinden ve kelâm metodunu kısmen benimseyip te'vili bazı konularda uygulayan ılımlı akımın ilk temsilcisi olarak nitelendirilen⁸⁹⁸ Hanbelî âlimlerinden Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *Kitâbu'l-Mu'temed fî Usûli'd-Dîn* isimli eserinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatinin, ümmetinden günahkârlar hakkında olduğunu belirtir.⁸⁹⁹ Nitekim o, söz konusu eserinde sırttan geçerken mü'minlerden bazılarının cehennem azabına maruz kalacaklarını ve bu durumdan Allah'ın rahmetiyle ya da Hz. Peygamber'in veya diğer şefaatchilerin şefaatiyle kurtulacaklarını zikreder.⁹⁰⁰ Ona göre Hz. Peygamber, cehenneme konulmuş olan günahkâr mü'minler için şefaate eder ve onlar, Hz. Peygamber'in ve diğer şefaatchilerin şefaatiyle oradan çıkarılırlar. Öyle ki dünya hayatında iken hâlis bir şekilde bir kere bile olsa kelime-i tevhidi söyleyen hiç kimse cehennemde kalmaz.⁹⁰¹ Kâdî Ebû Ya'lâ, Ehl-i sünnet'in genel kanaatiyle paralel olarak büyük günah işleyen birisinin, kasıtlı olarak ve helâl kabul ederek işlemek

⁸⁹⁵ Bk. İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 282.

⁸⁹⁶ İbn Ebü'l-İz, *a.g.e.*, s. 294.

⁸⁹⁷ Bk. Âcurrî, *a.g.e.*, I, 718-726.

⁸⁹⁸ Bk. Özervarlı, M. Sait, "Selefiyye", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, XXXVI, 400.

⁸⁹⁹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *Kitâbu'l-Mu'temed fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Vadî' Zeydân Haddâd), Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1974, s. 166, 204.

⁹⁰⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *a.g.e.*, s. 176.

⁹⁰¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *a.g.e.*, s. 204.

şartıyla tövbe etmeden ölmüş olsa bile şefaate erişeceğini ifade eder. Bu durum, insan öldürme günahını işleyen kimse için de geçerlidir. Nitekim mü'minlerin annesi Ümmü Habîbe'den (r.a) rivayet edilen bir hadise göre Allah Resûlü'ne (s.a.v), kendisinden sonra ümmetinden bir kısım kimselerin, diğerlerinin kanını dökecekleri gösterilmiş, bunun üzerine o, Cenâb-ı Hakk'tan onlar hakkında kıyamet gününde şefaathet yetkisi istemiş ve Allah Teâlâ da onun bu isteğini kabul etmiştir.⁹⁰²

* İbn Kudâme (ö. 620/1223):

Selefiyye âlimlerinden İbn Kudâme'ye göre de şefaathet haktır. Hz. Peygamber (s.a.v), kıyamet gününde bütün insanlar hakkında şefaathet bulunur. Öyle ki insanlar, yeniden dirilip arasât meydanında toplandıktan sonra (ba's, haşr) Hz. Peygamber şefaathet edinceye kadar orada beklerler; onun şefaathetinden sonra ise hesaba çekilme, sevap ve günahların mizanda tartılması ve amel defterlerinin sağdan veya soldan verilmesi gerçekleşir.⁹⁰³ Allah Resûlü (s.a.v), ayrıca ümmetinden cehenneme giren kimselere de şefaathet edecek ve onlar, bu şefaathet sayesinde cehennemden çıkarılıp cennete konulacaktır. Aynı zamanda diğer peygamberler ve melekler de⁹⁰⁴ mü'minler için şefaathet edeceklerdir. Şefaathetçilerin şefaathetinden istifade edemeyecek tek zümre ise kâfirlerdir. Nitekim ona göre şu âyetlerde inkârcıların şefaathet erişemeyecekleri belirtilmektedir:⁹⁰⁵ *“Onlar cennetlerdedir; günahkâr hakkında birbirlerine sorular sorarlar: “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?” Onlar şöyle cevap verirler: “Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm gelip çattı. Artık şefaathetçilerin şefaatheti onlara fayda vermez.”*⁹⁰⁶

* İbn Teymiyye (ö. 728/1327):

Selefiyye'nin en etkili âlimlerden biri olan İbn Teymiyye ise *el-İstiğâse* isimli risalesinde konu ile ilgili olarak şöyle der: “Müstefiz sünnetle değil de mütevatir sünnet ve ümmetin ittifakıyla sabit olmuştur ki, Peygamberimiz (s.a.v), şefaathet edici olup kıyamet gününde insanlara şefaathet edecek ve insanlar onun vesîlesiyle şefaathet mazhar olacaklardır.

⁹⁰² Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *a.g.e.*, s. 202; krş. Hâkim, *Müstedrek*, I, 68; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXIII, 221-222 Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, XIV, 399; Zağlûl, *Mevsûatü Etrâfi'l-Hadîs*, I, 494. Zehebî, *Müstedrek*'in *Zeyl*'inde bu hadisi değerlendirirken senedinin “sahih” olduğunu ve Buhârî ile Müslim'in şartlarını taşıdığını belirtir. (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 68.)

⁹⁰³ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-İ'tikâd*, (nşr. Âdil Abdülmün'im Ebü'l-Abbâs), Kâhire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts., s. 53, 59; krş. Toprak, Süleyman, “Sual”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, XXXVII, 446.

⁹⁰⁴ Bk. Enbiyâ, 21/28.

⁹⁰⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁹⁰⁶ Müddessir, 74/40-48.

Çünkü insanlar, o gün, Rablerine karşı kendilerine şefaata etmesini ondan isteyecekler, o da onlara şefaata edecektir.⁹⁰⁷ Ayrıca Ehl-i sünnet'in ortak görüşüne göre, Hz. Peygamber (s.a.v), büyük günah işleyen kimselere şefaata edecek ve cehennemde tevhid ehlinde hiç kimse kalmayacaktır.”⁹⁰⁸

Selefiyye'nin İbn Teymiyye'den sonraki temsilcilerinin şefaata konusundaki açıklamaları, İbn Teymiyye'nin görüşleriyle paralellik arzeder. Onlara göre dünya hayatında Hz. Peygamber'den dua şeklinde şefaata istenmiş ve Hz. Peygamber de ashabının bu isteğini yerine getirmiştir. Dolayısıyla hayatta olan insanlardan dünya işleriyle ilgili güçleri yettiği hususlarda yardım talebinde bulunmak ve onlardan dua istemek câiz ise de ölümlerden yardım ummak câiz değildir. Allah'ın izin verdiği bütün mü'minler için şefaata haktır. Şefaatin olmadığı iddia edilmişse de ondan maksat, Allah'ın izni ve rızası olmayan şefaattir. Allah Resûlü'nün (s.a.v) âhiretteki şefaati, ümmetinden büyük günah işleyenler hakkında gerçekleşecektir. Onun şefaatiyle cehenneme giren günahkârlardan Allah'ın haklarında şefaata edilmesine izin verdiği kimseler, cehennemden çıkarılıp cennete konulacaktır. Peygamberlerin yanısıra Allah'ın izni, iradesi ve meşietiyile kendilerine yetki verilen sâlih mü'minler de diğer mü'minlere şefaata edebileceklerdir.⁹⁰⁹

b.c. Mâtürîdîlere Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi:

* Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944):

Ehl-i sünnet akâidinin sistemleşmesinde şüphesiz en önemli pay sahibi olan ve görüşleriyle pek çok mü'minin itikadî hayatında etkili olan kişilerden birisi, Mâtürîdiyye ekolünün temsilcisi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir. Mâtürîdî, şefaata konusunu “kebire” (büyük günah) konusuyla birlikte ele alarak şefaatin, hakkında Kur'ân ve hadislerde en fazla delil bulunan konulardan biri olduğunu ifade eder.⁹¹⁰ Ona göre şefaata, büyük günah işleyen kimseler içindir. Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi şefaatin, sadece günahı bulunmayan ya da tövbe etmiş olan kimselerin cennetteki makamlarının yükseltilmesi şeklinde değerlendirilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şeriflerde şefaata hakkındaki ilâhî ihsan içerikli beyanlara ters düştüğü gibi, müslüman ilim ehlinin ve ümmet-i Muhammed'in Asr-

⁹⁰⁷ Kanaatimizce bu sözleriyle İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaata-i uzmâsına işaret etmektedir. Bk. Buhârî, “Tevhid”, 24 (VIII, 183-184).

⁹⁰⁸ İbn Teymiyye, *el-İstigâse*, s. 9-11.

⁹⁰⁹ Malatî, *a.g.e.*, s. 101-102; İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Ali (ö. 840/1436), *İsâru'l-Hak ale'l-Halk fî Reddi'l-Hilâfat ile'l-Mezhebi'l-Hak min Usûli't-Tevhîd*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 350 vd; Şevkânî, *Kitâbü'd-Dürri'n-Nadîd*, s. 4-25 vd.

⁹¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587; a.mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 360; krş. Sübkî, *es-Seyfü'l-Meşhûr*, s. 47; Kavut, M. Sait, “İnsan: Teolojik Antropoloji”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası içinde*, (ed. Şaban Ali Düzgün), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011, s. 275.

ı saadetten bu yana Allah'ın engin rahmetine güvenerek ümit besledikleri ve gerçekleşmesi konusunda dua ettikleri şefaatin, tamamen asılsız bir vehimden ibaret olduğu sonucunu doğurur.⁹¹¹

Mâtürîdî'ye göre kişi, şefaate işlediği günah ile değil, sahip olduğu iman ve ilâhî buyrukları ihmal etmesi sebebiyle kaybettiği manevî değerini yeniden kazandıracak iyilikler yapmakla hak kazanır. Dolayısıyla Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi kendisini şefaate eriştirecek bir fiil işlemeye yemin eden kişiye "Âsi ol" denilerek büyük günah işlemesi tavsiye edilmez; "İşlediğin günahlardan dolayı şefaate erişebilmen için itaatkâr ol." denilerek iyiliklere yönlendirilir.⁹¹² Onun için "Allah'ım, beni peygamberlerinin şefaatine eriştir." şeklinde dua etmek, "Allah'ım, bana günah işlemeyi nasip et." anlamına gelmez; "Allah'ım, beni hayırlı ameller işlemeye, sana ta'zim ve taatte bulunmaya muvaffak eyle, ta ki şefaate erişebileyim." diye dua etmek anlamına gelir.⁹¹³ Öte yandan Mâtürîdî'ye göre günahkârlar, layık oldukları şefaate daha önce işleyip dünyadan göçünceye kadar zayi etmedikleri taatleri sayesinde hak kazanırlar. Çünkü mü'minler, bazı günah ve masiyetler işleseler de onların gerçekleştirdikleri taatleri de bulunmaktadır. Onlar, bu iyilikleri sayesinde şefaate liyakat kazanırlar. Nitekim Cenâb-ı Hakk, böyle kimseler hakkında "...onlar iyi işe diğer kötü işi karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir."⁹¹⁴ buyurmuştur. Dolayısıyla mü'minin günahı konusunda şefaatte bulunmak, onun kötü tavır ve davranışlarını düzeltmesine vesîle olur.⁹¹⁵

Mâtürîdî, günahı olmayan mü'minlerin cennete girmesi veya cennetteki nimetlerin artması için şefaatin söz konusu olmadığını belirtir. Mâtürîdî'ye göre böylelerinin bağışlanmasını istemek, Allah'tan zulmetmemesini istemek gibi abes bir şey olur.⁹¹⁶ Allah Teâlâ, hiç kimseye zulmetmeyeceği gibi "*Zira Allah karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lütfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükriin karşılığını bol bol verir.*"⁹¹⁷ âyetinde olduğu üzere, herkese mükafatını fazlasıyla vereceğini va'detmiştir. Muhakkak ki O, va'dini yerine getirecektir. Mâtürîdî'ye göre, büyük günah işleyen

⁹¹¹ Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587.

⁹¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587; Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 429.

⁹¹³ Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, s. 113.

⁹¹⁴ Tevbe, 9/102.

⁹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 155.

⁹¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 589; a.mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 154.

⁹¹⁷ Fâtır, 35/30.

mü'minlerin günahları, kelime-i şehâdet ve tevhîde samimiyetle bağlı yaşayan Allah'ın seçkin kullarının ve razı olduğu kimselerin şefaati ile bağışlanır.⁹¹⁸

* Ebü'l-Yüsr Pezdevî (ö. 493/1100):

Ebü'l-Yüsr Pezdevî, Ehl-i sünnet'in görüşleri çerçevesinde İslam dininin inanç esaslarını açıkladığı *Usûlü'd-Dîn* isimli eserinde şefaatin, büyük günah işleyen kimseler için gerçekleşeceğini belirtir. Ona göre peygamberler ve âlimler, cehenneme girmeden önce büyük günah işleyenler için şefaet eder ve Allah Teâlâ, onların şefaetleri sebebiyle ehl-i kebâirden bazılarını cehenneme atmayıp cennete kor. Bu aşamada kendilerine şefaet olunmasına izin verilmeyenler ise cehenneme atıldıktan sonra haklarında yapılacak şefaetle yüce Allah tarafından cehennemden çıkarıp cennete konulur. Sonuç itibariyle büyük günah işleyenler, tövbe etmeden ölmüş olsalar bile cehennemde ebedî olarak kalmazlar. Çünkü Allah Teâlâ, günahkâr mü'minleri cehennemde kesinlikle sürekli olarak bırakmayacaktır. Nitekim bu hususlara delil olan pek çok âyet ve hadis bulunmaktadır.⁹¹⁹

* Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115):

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm* isimli eserinde Ehl-i sünnet'e göre şefaatin hak (gerçek) olduğunu belirtir ve bu konudaki âyet ve hadislerden deliller zikreder.⁹²⁰ Nesefî, *Tebziratü'l-Edille* isimli eserinde de İslâm âlimlerinin çoğunluğunun, âhirette başta peygamberler olmak üzere âlimler, şehitler ve diğer Allah dostlarının, Allah'ın izniyle ve şefaet olunmalarına rıza göstereceği kimselere şefaatte bulunacaklarını kabul ettiklerini belirtir.⁹²¹ Ona göre Allah Teâlâ'nın büyük günah işleyen mü'mini rahmeti ve lütfuyla affetmesi câiz olduğuna göre –ki mağfiret de hikmet kapsamındadır- onu, peygamberlerin, anne-babanın, evlatların, akrabaların, hocaların, talebelerin ve diğer iyi kimselerin şefaetleriyle de bağışlaması câizdir.⁹²²

Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1115), İmam Mâtürîdi ile paralel olarak şefaatin, büyük günah işleyen mü'minler için olduğunu Mu'tezile'nin iddiasının aksine, büyük günahı olmayan mü'minlerin şefaate ihtiyaçlarının olmadığını belirtir. Zira ona göre bu tür kimselerin cennetteki makamlarının yükselmesi için aracı olunmasına, şefaet değil, “*iâne*”

⁹¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 587; a.mlf., *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IX, 237; krş. Kavut, M. Sait, “İnsan: Teolojik Antropoloji”, *a.g.e.*, s. 275-276.

⁹¹⁹ Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 131, 162. Pezdevî, bu görüşlerine dayanak olarak hadis zikretmemekle birlikte şu âyetleri delil getirmiştir: “*O gün -Rahmân'ın izin verdiği ve hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.*” (Tâhâ, 20/109), “*(Melekler), Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaet etmezler.*” (Enbiyâ, 21/28),

⁹²⁰ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 40-41.

⁹²¹ Bk. Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, II, 397.

⁹²² Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, s. 98.

denir. Nitekim şefaati, yaygın olarak cezadan kurtarılma talebini ifade etmek için kullanılır. Mu'tezile ise şefaati kendi mânasından çıkarıp vaz' edildiği mânayı tahrif ederek ona gerçekte taşımadığı bir anlamı yüklemiştir.⁹²³ Ayrıca Mu'tezile ve onlar gibi düşünenlerin ortaya attıkları günahkârlara şefaatin, insanları günah işlemeye cesaretlendirdiği iddiası, geçersiz bir iddiadır. Çünkü hayatının herhangi bir döneminde günah işleyenler için mağfiretin varlığı, onları günah işlemeye cesaretlendirme ve teşvik anlamına gelmez. Böyle bir günahkâr, geçmişte yaptığı günahlardan dolayı Allah'a sığınır ve tövbe edip günahlardan uzak durmaya çalışır. Tıpkı bunun gibi mü'minlerin şefaate rağbet edip ona erişmek istemeleri, onları günah işlemeye cesaretlendirmez, aksine şefaate erişenlerden olabilmek için günahlardan uzak durup Allah'ın razı olduğu kullarından olabilmek için gayret sarfetmeye vesîle olur.⁹²⁴

* Ömer en-Neseî (ö. 537/1142), Hz. Peygamber'in ve ümmetinden iyi kimselerin, büyük günah işleyenler hakkında şefaatte bulunacaklarının müstefîz haberlerle⁹²⁵ sabit olduğunu söyler.⁹²⁶ Ona göre Mu'tezile'nin aksine Allah'ın kullarını şefaate ermeden bağışlaması câiz olduğuna göre şefaate bağışlaması evleviyetle câizdir.⁹²⁷

* Son dönem Osmanlı ulemâsından Abdüllatîf Harputî de (ö. 1842-1916) peygamberler ve sâlih kulların büyük günah işleyenler hakkındaki şefaathlerinin kabulünün âyet ve hadislerle sâbit olduğunu belirtir.⁹²⁸ Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an'da şöyle buyurmuştur: “..Kendi günahın için, erkek kadın mü'minler için Allah'tan af dile.”⁹²⁹, “(O gün) rahmânın katında söz ve izin alandan başkasının şefaati hakkı olmayacaktır.”⁹³⁰, “O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaati edemez.”⁹³¹ Hz. Peygamber (s.a.v) ise Tirmizî'nin Hz. Osman'dan (r.a) rivayet ettiği şu hadiste kıyamet gününde kimlerin şefaati edeceğini açıklamıştır: “Kıyamet gününde peygamberler, sonra âlimler daha sonra ise

⁹²³ Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, s. 400-401.

⁹²⁴ Bk. Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, II, 398, 400, 402.

⁹²⁵ *Müstefîz Hadis*, senedinin başından sonuna kadar, her tabakada ravi sayısı üçten daha az olmamakla birlikte mütevatir hadis derecesine de çıkamayan hadise denir. Bazı fıkıh âlimleri, meşhur hadise bu ismi vermişlerdir. Bunun yanısıra ravi sayısı kaç olursa olsun, Müslümanlar nazarında kabul gören her hadis, “müstefîz”dir. Mesela “Ameller ancak niyetlere göredir...” [(Bk. Buhârî, “Bed'ü'l-Vahy”, 1 (I, 2)) hadisi, sadece Hz. Ömer (r.a) tarafından rivâyet edildiği için, sonradan çok meşhûr olmasına rağmen mütevatir değil, “meşhûr/müstefîz” hadis kabul edilir. (Bk. Naim-Miras, *a.g.e.*, I, 104; Koçyiğit, Talat, “Müstefîz” mad., *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992, s. 332; Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, İFAV Yayınları, 2009, s. 224-225.

⁹²⁶ Kestelî, *a.g.e.*, s. 148.

⁹²⁷ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 182; krş. Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 139.

⁹²⁸ Bk. Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 342.

⁹²⁹ Muhammed, 47/19.

⁹³⁰ Meryem, 19/87.

⁹³¹ Bakara, 2/255.

şehitler şefaata ederler.”⁹³² Harputî, ümmet-i Muhammed içinde seçkin kimseler olan âlimlerin, şehitlerin ve sâlih kulların, günahkârlar hakkındaki şefaatinin Allah katında makbul olduğuna “Ümmetinden yalnız bir kişinin şefaatiyle Rebâa ve Mudar kabilelerinden daha çok kimse cennete girer.”⁹³³, “Kıyamet günü adama: Ey falan! Kalk şefaata et, denir. O da kalkar kabilesine, aile fertlerine ve amelindeki kuvveti nisbetinde bir veya iki kişiye şefaata eder.”⁹³⁴ gibi hadisleri delil gösterir.⁹³⁵

b.d. Eş'arîlere Göre Şefaatin Mükâfat ve Ceza İle İlişkisi:

* Ebü'l-Hasen el-Eş'arî:

Eş'arî, müslümanların, Hz. Peygamber'in büyük günah işleyen kimseler hakkında şefaatte bulunacağı, ümmetinden bazılarının ise cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkacakları ve hayat nehrine atıldıktan sonra cennete girecekleri hususunda icma (fikir birliği) ettiklerini belirtir.⁹³⁶ Eş'arî, Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi şefaatin, kendilerine cennet vadedilmiş kimseler hakkında değil cehennemde azap görmeyi hak etmiş olan kimsenin cezasının kaldırılması veya Allah'ın hiçbir şey vadetmemiş olduğu kimselere ihsan ve lütufta bulunması için de söz konusu olacağını bildirir.⁹³⁷ Eş'arî, Allah Teâlâ'nın, cehenneme girmiş olan büyük günah sahibi mü'minleri Hz. Peygamber'in şefaatiyle oradan çıkaracağını belirtir.⁹³⁸ Ona göre şefaata, günahkâr kimseler içindir. Mü'minin Hz. Peygamber'den şefaata temenni etmesi ise, ya günahkâr olduğundan dolayı onun şefaatine muhtaç olduğunu bilmesinin ya da ilâhî ikram ve lütufların artmasını istemesinin bir

⁹³² Biz, Abdüllatif Harputî'nin, Tirmizî'nin Hz. Osman'dan (r.a) rivayet ettiğini söylediği böyle bir rivayete Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde ulaşmasak da benzer bir rivayet, başka kaynaklarda (أول من يشفع يوم القيامة الأنبياء ثم العلماء ثم الشهداء) lafızlarıyla zikredilmektedir. (Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XI, 178-179; Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, X, 151; Münâvî, *Feyzül-Kadîr*, III, 91.) Ne var ki daha önce de zikrettiğimiz gibi bu rivayet, senedindeki Allâk b. Ebî Müslim ve Anbes b. Abdirrahmân'dan dolayı hadis alimleri tarafından cerhe tabi tutulmuştur. (Bk. İbn Hacer, *et-Takrîb*, I, 88; Zehebî, *el-Mizân*, V, 133, 362; krş. Münâvî, *Feyzül-Kadîr*, III, 91-92; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Za'ife*, V, 129.) Ancak İbn Mâce'de yer alan (بِشْفَعِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةُ الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ) şeklindeki başka bir rivayet, aynı mânâyı ifade etmektedir. (Bk. İbn Mâce, “Zühd” 37 (II, 1443)

⁹³³ (يدخل الجنة بشفاعه رجل من أممي أكثر من عدد مضر ويشفع) Hâkim, *el-Müstedrek*, I-IV, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, III, 457; Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 528; krş. (يدخل الجنة بشفاعه رجل من أممي أكثر من عدد مضر ويشفع) Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII, 275; (يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِشَفَاعَةِ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي) Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 12 (IV, 626).

⁹³⁴ (يقال للرجل قم يا فلان فاشفع فيقوم الرجل فيشفع للقبيلة ولأهل البيت وللرجل وللرجلين على قدر عمله) Gazzâlî, *el-İhyâ*, IV, 528.

⁹³⁵ Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 342.

⁹³⁶ Eş'arî, *Usûlü Ehli's-Sünne*, s. 97; a.mlf., *el-İbâne*, s. 593; a.mlf., *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, II, 166; krş. İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 167; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 63; Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Imâmü'l-Harameyn Rüknu'ddîn Abdülmelik (ö. 478/1085), *Lumau'l-Edille fi Kavâ'id Akâidi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, (Eş'arî'nin, *el-Luma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida' isimli eserinin içinde*), (nşr. Abdülazîz İzzüddîn Seyrevân), Beyrût: Dâru Lübnân Li't-Tibâa, 1987, s. 198).

⁹³⁷ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 593-594; krş. İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 167.

⁹³⁸ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 234; krş. İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 169.

ifadesidir. Dolayısıyla bu temenni, mü'minin Allah'tan kendisini tövbe edenlerden ve istiğfar edenlerden kılmasını istemesi anlamına gelir; yoksa günahlar için bir temenni değildir.⁹³⁹ Eş'arî'nin şu duası, onun bu konuya inancını göstermesi bakımından manidardır: "Allah (c.c), Efendimiz ve Habibimiz Resûlullah'ın (s.a.v) şefaati ile bizi cehennemden korusun."⁹⁴⁰

* Kâdî Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013):

Bâkılânî, Mu'tezile'nin büyük günah işleyen kimsenin şefaate erişemeyeceği iddiasını eleştirir. O, Ehl-i sünnet'in dayandığı "*..Rabbin seni övülmüş bir makama (makam-ı mahmûd) yükseltsin.*"⁹⁴¹ âyetini ve "*Şefaati, ümmetimden büyük günah sahipleri için sakladım.*"⁹⁴² hadisini Hz. Peygamber'in şefaatine delil göstererek bu konuda daha pek çok hadis bulunduğunu belirterek özellikle Hz. Enes hadisini⁹⁴³ delil gösterir.⁹⁴⁴ Bâkılânî, günahkâr tevhid ehlinin Hz. Peygamber'in şefaatiyle cehennemden çıkması hususunda zikredilen pek çok rivayet bulunduğunu ve lafızları farklı olsa da hepsinin de mütevâtir olduğunu bildirir.⁹⁴⁵ Ona göre selef âlimleri, bu rivayetlerin ortaya çıkması, yayılması, sahabe ve tâbiînden rivayet edilmesi konularında mutâbakat halindedirler. Eğer bu hadis, delil olma özelliği taşımamış olsa, Mu'tezile'nin söylediği gibi aklî ve naklî delillerle çatışır. Böyle bir durumu en iyi bilen kimseler ise sahâbîler olacağı için onu en hızlı şekilde inkâr eden de onlar olurdu. Eğer onların tümü veya bir kısmı, böyle bir inkârda bulunmuş olsalardı şüphesiz bu ortaya çıkar ve yayılırdı. Böyle bir yalanlama ve inkârın olmaması, şefaathadiserinin sâbit olduğuna ve Mu'tezile'nin, "(Şefaathle) bağışlanma, aklen bâtıldır ve naklin yalanlanmasını gerektirir." şeklindeki görüşlerinin bâtıl olduğunu gösterir.⁹⁴⁶

⁹³⁹ İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 170.

⁹⁴⁰ Eş'arî, *el-İbâne*, (nşr. Abbâs, *Sabbâğ*), *Beyrût: Dâru'l-Nefâis*, 1994), s. 38; krş. (nşr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd), (I-II), Kâhire: Dâru'l-Kitâb, 1987), II, 27. Eş'arî'nin bu duasının, bizim esas aldığımız Dâru'l-Fazîle baskısında yer almaması dikkat çekicidir; bk. s. 234.

⁹⁴¹ İsrâ, 17/79.

⁹⁴² (İbnî adxert şefaati لأهل الكبائر من أمتي يوم القيامة): Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 438; krş. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (ö. 307/919), *el-Mu'cem: Mu'cemu Şüyûhi Ebû Ya'lâ el-Mevsilî*, (nşr. Hüseyin Selîm Esed, Abduh Ali Kuşek), *Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs*, 1989, s. 240. Bâkılânî, hadisi (ادخرت شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي) şeklinde alıntılamıştır. Hadis bu haliyle hasendir (bk. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Mu'cem*, s. 240); fakat manâ olarak Kütüb-i Sitte'de de yer almıştır: (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ يَدْعُو بِهَا وَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِيَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي فِي الْآخِرَةِ (Buhârî, "De'avât", 1 (VII, 145); (لكل نبي دعوة تستجاب له وأريد ان شاء الله أن أؤخر دعوتي شفاعته لأمتي إلى يوم القيامة); (Ahmed b. Hanbel, II, 313.)

⁹⁴³ Buhârî, "Tevhîd", 24 (VIII, 183-184).

⁹⁴⁴ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 416; krş. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 232-233.

⁹⁴⁵ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 418.

⁹⁴⁶ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 419.

Bâkılânî, günahkâr mü'minlerin, şefaitle cehennemden çıkacaklarını bildiren Hz. Enes hadisinin, “*Ümmetimden büyük günah işleyenler, şefaatile erişemezler.*” şeklindeki rivayetlerle çatıştığı; dolayısıyla reddedilmesi gerektiği görüşüne karşı çıkar. O, böyle bir rivâyetin hadisçiler arasında bilinmediğini ve sâbit olmadığını belirterek⁹⁴⁷ sıhhati herkes tarafından bilinen rivayetler düşünüldüğünde reddedilmesi gerektiğini söyler. Şayet sahih olsa bile bu rivayetle kastedilen mânânın, İslam’dan irtidad etmek veya iman ettikten sonra inandıklarını inkar etmek gibi büyük günahlar işleyen kimselerin şefaate erişemeyeceklerini ifade etmek olduğunu ifade eder.⁹⁴⁸ Eş’arî kelimelerinden Âmidî (ö. 631/1233) ise bu hadisin senedindeki zayıflığa dikkat çektikten sonra bu hadiste şefaate erişemeyeceği bildirilen kimselerin, iman ettikten sonra şirke ve küfre düşmüş kimseler olduğunu, dolayısıyla herhangi bir çelişki bulunmadığını vurgular. Ona göre, Hz. Peygamber’den rivayet olunan “*Şefaati ümmetimden büyük günah işleyenler için sakladım.*”⁹⁴⁹ hadisi gibi pek çok meşhur ve sahih hadis bulunmaktadır. Eğer “*Ümmetimden büyük günah işleyenler, şefaatile erişemezler.*” rivayetindeki “*büyük günah*” ifadesi küfre hamledilmeyecek olursa iki rivayetten birini mutlaka iptal etmek gerekir. Bu durumda iptal etmenin, te’vil etmekten daha uzak bir tercih olduğu âşikârdır. Dolayısıyla -lafızlarında farklılıklar bulunmakla birlikte- neredeyse sayılamayacak kadar fazla olan şefaate hadislerini esas alıp onlara tutunmanın, daha doğru ve tercihe şayan olduğu açıktır.⁹⁵⁰

Söz buraya gelmişken Mâtüridî kelimelerinden Ebü’l-Muîn en-Nesefî’nin de bu rivayet hakkındaki görüşünü zikretmek yerinde olacaktır. Nesefî, Hz. Peygamber’e (s.a.v) nisbet edilen “*Ümmetimden büyük günah işleyenler, şefaatile erişemezler.*” şeklindeki rivayeti delil gösterenlere, ‘eğer bu hadis sahih ise büyük günahı helâl kabul ederek işlerse

⁹⁴⁷ Nitekim Bâkılânî’nin *Temhîd*’inin tahkikini yapan İ’ mâtüddîn Ahmed Haydar, (لا تنال شفاعتي أهل الكبائر من أممي) rivayetinin sahih olmadığını belirtirken (bk. Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 420, 11. dipnot.); Muhammed b. Derviş de *Esnâ’l-Metâlib fi Ehâdîsi Muhtelifi’l-Merâtib* isimli eserinde bu rivayetin sahih olmayıp Mu’tezile’nin yalanlarından biri olduğunu ifade eder. (bk. Muhammed el-Hût, Ebû Abdîrahmân Muhammed b. Derviş (ö. 1276/1859), *Esnâ’l-Metâlib fi Ehâdîsi Muhtelifi’l-Merâtib*, Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1983, s. 178). Biz de yaptığımız araştırmada, muteber hadis kaynaklarında bu lafızlarla geçen herhangi bir hadise rastlamadık. Rivayet, Bâkılânî’nin *el-İnsâf* isimli eserinde (لا ينال شفاعتي أهل الكبائر من أممي) lafızlarıyla yer alırken (Bk. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 234); Nesefî’nin, *Bahru’l-Kelâm* isimli eserinde ise (لا ينال شفاعتي لأهل الكبائر من أممي) lafızlarıyla zikredilmiştir. (Bk. Nesefî, *Bahru’l-Kelâm*, s. 41.)

⁹⁴⁸ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 420; krş. a.mlf., *el-İnsâf*, s. 234-235.

⁹⁴⁹ Buhârî, “De’avât”, 1 (VII, 145), krş. “Tevhîd”, 31 (VIII, 192); Müslim, “Îmân”, 338 (I, 189); Tirmizî, “De’avât”, 130 (V, 580); *Muvatta*, “Kur’ân”, 8 (I, 212), İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1440).

⁹⁵⁰ Âmidî, *Gâyetü’l-Merâm*, s. 308-309.

şefaata ulaşmaz demektir' cevabını verir.⁹⁵¹ O, “şefaatin mü'minler için geçerli olacağı söylendi, büyük günah işleyen kimse ise Hz. Peygamber'in “*Zina eden kimse zina ettiği zaman mü'min olduğu halde zina etmez.*”⁹⁵² sözünden anlaşıldığı gibi, imandan çıkmıştır.” şeklinde gelebilecek bir itirazın geçersiz olduğunu söyler. Çünkü bu hadisle ‘zinayı helâl kabul ederek işleyen’ kimsenin kastedildiğini belirtir.⁹⁵³ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), Cebrâil'in kendisine ümmetinden hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmadan ölen kimselerin cennete gireceğini müjdelediğini söylediğinde Hz. Ebû Zerr (ö. 32/653) üç kez “*Zina ve hırsızlık etse de mi?*” diye sorar. Allah Resûlü (s.a.v) de her seferinde “*Zina etse de hırsızlık yapsa da*” cevabını verir.⁹⁵⁴

Sonuç olarak “*Ümmetimden büyük günah işleyenler, şefaata erişemezler.*” şeklindeki rivayetin sahih olduğu kabul edilse bile, Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi büyük günah işleyenlerin şefaate erişemeyecekleri değil; helâl kabul etmeksizin büyük günah işleyen mü'minlerden hak edenlere şefaatin ulaşacağı anlaşılmaktadır.

* Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38):

Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* isimli eserinde Ehl-i sünnet'e göre, peygamberlerin (a.s) ve bazı sâlih mü'minlerin, günahkâr mü'minler hakkında dereceleri nisbetinde şefaate edeceklerini belirtir. O, âhirette şefaate erişen kimsenin, ona liyakatiyle değil ancak ilâhî lütufla erişebileceğini ifade eder.⁹⁵⁵

* İmamü'l-Harameyn Cüveynî (478/1085):

Cüveynî, *el-Akâdetü'n-Nizâmiyye* isimli eserinde şefaatin varlığını nakilden çok akılla izah ederek şöyle demektedir:

“Ehl-i hak, şefaatin varlığı hususunda ittifak etmiştir. Bu, günahların bağışlanmasının câiz olduğu görüşünün tercihini gerektirir. Kim Allah'ın dilediği şeyi yapabileceğine aklen inanırsa, söylediklerimizin de makuliyetine inanır. Şüphesiz Allah Teâlâ'ya sevap veya ceza vacip kılınmaz; O'nun af ve mağfireti de inkâr edilemez. Eğer biz, Allah'ın fiillerini mahlûkatın fiillerinin hükümlerine benzetme konusunda muhaliflerin akıllarının seviyesine

⁹⁵¹ Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 41

⁹⁵² (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ ...) Buhârî, “Eşribe”, 1 (VI, 241); Müslim, “İmân”, 100 (I, 76); Tirmizî, “İmân”, 11 (V, 15); İbn Mâce, “Fiten”, 3 (II, 1299); Beyhakî, *es-Sünen*, X, 186; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, I, 261-262.

⁹⁵³ Bk. Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 41.

⁹⁵⁴ Buhârî, “Cenâiz”, 1 (II, 69), “Bed'ü'l-Halk”, 6 (IV, 81), “Tevhîd”, 33 (VIII, 196); Müslim, “İmân”, 153-154 (I, 94-95); Tirmizî, “İmân”, 18 (V, 27). Benzer bir olayın Hz. Ebü'd-Derdâ'nın da başından geçtiği rivayet edilir: Bk. قال: نعم وإن زنى وإن سرق! قال: نعم وإن زنى وإن سرق. (شفاعتي لأهل الذنوب من أممي قال أبو الدرداء: وإن زنى وإن سرق! قال: نعم وإن زنى وإن سرق. على رغم أنف أبي الدرداء.) Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, XIV, 398.

⁹⁵⁵ Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 244-245.

inecek olursak konuyu şöyle izah edebiliriz: Bütün akıl erbabı, affetmenin, bağışlamanın, suçluları cezalandırmamanın, ahlâkın güzelliklerinden ve yüce davranışlardan olduğu hususunda hemfikirdir. İnsanlar, görüşlerinin farklı ve beklentilerinin çeşitli olmasına rağmen cezalandırmaktan vazgeçmenin ve cezalandırma hususunda kudretli olduğu halde affetmenin güzelliği konusunda mutabıktırlar. Sonra, sultanın yanında değer ve kıymeti yüksek olan bazı hizmetçilerin, suçlular hakkında şefaathçi olması kınanacak bir şey değildir. Bu konuda böylece karar kılınmıştır. Ayrıca sahih kaynaklarda şefaath hakkında rivayet edilmiş pek çok hadis bulunmaktadır.”⁹⁵⁶

Bu şekilde şefaathin aklen mümkün olduğunu ortaya koyan Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd* isimli eserinde de şefaathin varlığını bu konuda rivayet edilen meşhur hadislerin⁹⁵⁷ desteklediğini ve bunların, şefaathin, büyük günah işleyenler için gerçekleşeceğini açıkça bildirdiğini söyler. Cüveynî'ye göre, bid'at ehli⁹⁵⁸ ortaya çıkmadan önce Müslümanlar, kendilerine şefaath lutfetmesini Allah'tan isteme hususunda icmâ etmişlerdir. Bu, geçmiş asırlarda üzerinde icma edilen bir husus olup bunu söyleyen hiç kimse yadırganmamıştır. Ona göre şefaathin imkânına akıl tanıklık edip sem'î deliller de bunu desteklediğine göre artık onu inkâr etmeyi gerektirecek zorlayıcı bir sebep kalmamıştır. Bu söylenenler, aynı zamanda “Şefaath, dereceyi yükseltir, günahları gidermez.” diyen Mu'tezile'ye de bir reddiyedir. Çünkü bu konuda zikredilen hadisler, şefaathin büyük günah işleyenler için olduğuna açık birer delildir. Sonuç olarak, hem muttakiler hem de günahkârlar, daima şefaath edilme beklentisi içinde olmuşlardır. Kendisine bir peygamberin şefaathte bulunması için Allah'a yalvaran kişiyi ise hiç kimse yadırganmamıştır.⁹⁵⁹

* Hücetü'l-İslam Gazzâlî (ö. 505/1111):

Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddîn* adlı eserinde şefaath bir mü'minin inanması gereken esaslar arasında zikreder. Ona göre peygamberlerin, âlimlerin, şehitlerin, daha sonra da

⁹⁵⁶ Cüveynî, Ebü'l-Meâlî İmâmü'l-Harameyn, Rüknuddîn Abdülmelik (ö. 478/1085), *el-Akâdetü'n-Nizâmiyye fi'l-Erkânî'l-İslâmiyye*, (nşr. Ahmed Hicazi Sekkâ), Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezher, 1978, s. 82; krş. Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 330.

⁹⁵⁷ Cüveynî, görüşlerine delil olarak şu hadisleri zikreder: “Şefaathim, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.” (Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 11 (IV, 625); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühhd”, 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, III, 213.), “Ben, şefaath etme yetkisi ile ümmetimin yarısının cennete girmesi arasında muhayyer bırakıldım, şefaathi tercih ettim. Çünkü şefaath, daha genel ve daha çok yeterlidir. Siz bu şefaathimi takva sahibi (Allah'ın emrettiklerini yapıp yasaklarından sakınan) mü'minler için mi sanırsınız? Hayır (öyle sanmayınız). Ve lâkin şefaathim, günahkâr, hatalı ve pis işlere karışan (müslüman)lar içindir.” (İbn Mâce, “Zühhd”, 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, II, 75)

⁹⁵⁸ Cüveynî'nin, bu ifadeyle Mu'tezile ve onlar gibi düşünenleri kastettiği anlaşılmaktadır. (Bk. Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 394, 8. dipnot.)

⁹⁵⁹ Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 330-331.

Allah katında derecelerine göre diğer (sâlih) mü'minlerin şefaathine inanmak gerekir.⁹⁶⁰ Mü'minlerden bazıları cehenneme girdikten sonra Allah Teâlâ, lütfuyla onlar hakkında peygamberlerin, sıddıkların, âlimlerin, sâlih kimselerin ve kendi katında manevî değeri olan her mü'minin şefaathini kabul eder. Bu kimseler de kendi âilelerine, yakınlarına, arkadaşlarına, dostlarına ve tanıdıkları diğer kimselere şfaat ederler. Öyleyse bir mü'minin, Allah'ın kendilerine şfaat yetkisi vereceği kimselerin şefaathine erişebilmek için istekli olması ve sâlih ameller işleyerek bu konuda istekli olduğunu ortaya koyması gerekir.⁹⁶¹ Gazzâlî, *Kitâbü'l-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn* isimli eserinde âhiret gününe ayırdığı bölümde insanın öldükten sonra yaşayacağı olaylar, geçireceği safhalar hakkında bilgi verir. Buna göre mahşer yerinde toplanmanın ardından insanlara amel defterlerinin verilmesi, mizanda amellerinin tartılması, sırata sevk edilme, sorguya çekilme ve sonrasında ise mü'min ve iyi kimselerin cennete, kâfir ve kötü kimselerin cehenneme gönderilmesi gerçekleşir.⁹⁶² Bütün bu safhaların ardından Cenâb-ı Hakk, cehenneme giren mü'min kimselerin cehennemden çıkarılmasını emreder. Onlardan bir kısmı, Allah'ın izin ve yetki vermesiyle peygamberlerin, âlimlerin, şehitlerin ve diğer sâlih kimselerin şefaathıyla daha cezaları tamamlanmadan cehennemden çıkarılıp cennete konulur. Hiçbir şfaatçisi olmayan mü'min de sonunda Allah Teâlâ'nın lütfuyla cehennemden çıkar. Böylece cehennemde kalbinde zerre kadar iman bulunan hiçbir mü'min kalmamış olur.⁹⁶³

* Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209):

Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr, el-Erbaîn fî Usûlid-Dîn ve eş-Şefâatü'l-Uzmâ, Meâlimü Usûli'd-Dîn* isimli eserlerinde şfaat konusuna geniş yer vererek izahlarda bulunur.⁹⁶⁴ Ümmet-i Muhammed'in, Hz. Peygamber'in âhirette mü'minlere şfaatçi olacağı hususunda icma ettiklerini⁹⁶⁵ bildiren Râzî, "*Rabbîn seni övülmüş bir makama*

⁹⁶⁰ Gazzâlî, *el-İhyâ*, I, 93.

⁹⁶¹ Gazzâlî, *el-İhyâ*, I, 526.

⁹⁶² Gazzâlî, Ebû Hâmid Hüccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Muhammed Muhammed Câbir), y.y. (Kâhire): Mektebetü'l-Cündî, 1963, s. 19-20; krş., a.mlf., *el-İhyâ*, I, 92-93; a.mlf., *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 133-137. Konuyla ilgili ayrıca bk. Toprak, Süleyman, "Haşır", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, XVI, 416-417; a.mlf. "Mîzan", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, XXX, 211-212.

⁹⁶³ Gazzâlî, *el-Erbaîn*, s. 19-20; a.mlf., *el-İhyâ*, I, 92-93; krş. a.mlf., *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, s. 133-137.

⁹⁶⁴ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 51-62; a.mlf., *el-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, (I-II), (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezher, 1982, II, 245-250; a.mlf., *Kitâbü Meâlim-i Usûli'd-Dîn, Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî*, 1992, s. 95; a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 21-93.

⁹⁶⁵ Hasan Elik, İbn Hacer'i (*Fethu'l-Bârî*, XI, 426.) referans göstererek bu konuda icmâ olup olmadığının tartışmalı olduğunu söylemektedir (bk. Elik, "Kur'an'daki Allah Tasavvuru Açısından Şfaat'e Bakış", *a.g.d.*, s. 34.). İbn Hacer, burada daha önce hakkında bilgi verdiğimiz şfaatçi inkar eden Hâricîler'le şfaatçi savunan sahâbîler arasında geçen diyaloga yer vermekte ve sonrasında "Kısaca Hâricîler, şfaatçi inkar ediyor, sahâbe de Hz. Peygamber'den işittikleriyle onlara cevap veriyorlardı." demektedir.

(makam-ı mahmûd) yükseltsin.”⁹⁶⁶ ve “Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.”⁹⁶⁷ âyetlerinin şefaate hamledildiğini belirtir.⁹⁶⁸ Ona göre kıyamet gününde Hz. Peygamber’in (s.a.v) ümmetinin günahkârları hakkında yapacağı şefaati, kabul edilecektir. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’e istiğfarı emretmiş ve “Kendi günahın için, erkek kadın mü’minler için Allah’tan af dile.”⁹⁶⁹ buyurmuştur. Allah’ın Hz. Peygamber’e bu şekilde ümmeti hakkında af dilemesini emretmesi, Hz. Peygamber’in haklarında af istediği kişileri affedeceğini gösterir. Ayrıca “Şefaetim ümmetimden büyük günah sahiplerinedir.”⁹⁷⁰ hadisi de bu konuda delil teşkil etmektedir.⁹⁷¹

* Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355):

Adudüddîn el-Îcî, *Kitâbu'l-Mevâkıf* isimli eserinde ümmet-i Muhammed’in şefaati konusunda icmâ ettiklerini belirttikten sonra şefaatin, büyük günah işleyen kimseler için geçerli olduğunu ifade eder.⁹⁷² Hocası Îcî’nin eserini şerheden Seyyid Şerif Cürçânî (ö.

Dolayısıyla Elik’in ifadelerinden ümmet-i Muhammed’in şefaati hakkındaki ittifak ve icmâsını Hâricîler’in muhalefetine bozduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu görüş, âlimlerin bu konudaki genel kabulüne göre problemliliği bir yaklaşım gibi görünmektedir. Nitekim Ehl-i sünnet’in yanısıra Mu’tezile âlimlerinden Kâdî Abdülcebâr da *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* isimli eserinde Hz. Peygamber’in ümmeti için şefaati konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmadığını belirtmektedir. (bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 687-688) Öte yandan İslam toplumunun çoğunluğunu oluşturan Ehl-i sünnet âlimlerinin, bir konuda ümmetin icmâ ve ittifak ettiklerini söylerken, “ümmet” ifadesiyle ümmet-i Muhammed içindeki müctehid Ehl-i sünnet âlimlerini kastettikleri görülmektedir. (bk. Şafî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs (ö. 204/820), *er-Risâle*, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kâhîre: Dâru't-Türâs, 1979, s. 534-535; Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 483/1090), *Usûlü's-Serahsî*, I-II, (nşr. Ebû'l-Vefâ Efgânî), Kâhîre: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954, I, 312; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 183; Buhârî, Abdülazîz, *Keşfü'l-Esrâr*, III, 237; Teftâzânî, Sa'düddîn Mesud b. Ömer b. Abdillâh (ö. 792/1390), *et-Telvih ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh*, I-II, (nşr. Muhammed Adnân Dervîş), Beyrût: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1998, II, 95; Dönmez, İbrâhim Kâfi, “İcmâ”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, XXI, 417, 422-423.) Onun için Ehl-i sünnet’in temel yaklaşımına göre icmâda görüşleri dikkate alınacak kimseler, sapkın akımlar (firak-ı dâlle) içinde yer alıp fisk ve bid’atlarını açıklayıp görüşlerinin propagandasını yapan kimseler olmamalıdır. Çünkü bu davranışlarda bulunan kimseler, icmâ ehliyetlerini kaybetmiş kimselerdir. Nitekim usûl eserlerinde icmâyla ilgili şartlar sayılırken bu husus ifade edilmektedir. (Serahsî, *a.g.e.*, I, 311-312; Buhârî, Abdülazîz, *a.g.e.*, III, 238; Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, 423.) Dolayısıyla diğer konularda olduğu gibi şefaati konusunda da sapkın gruplardaki kimselerin görüşleri, varolan icmayı etkilemez. Bütün bunlar, Elik’in görüşünün muteber olmadığını göstermektedir. Hal böyle olunca Hz. Peygamber’in âhirette mü’minlere şefaati olacağı hususunda icmâ ve ittifak olduğu gerçeği, açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. (Konuyla ilgili bilgi için bk. Osman b. Ali Hasan, *Menhecü'l-İstidlâl alâ Mesâili'l-İ'tikâd inde Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, I-II, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1993, I, 151-154); Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, 422-423).

⁹⁶⁶ İsrâ, 17/79.

⁹⁶⁷ Duhâ, 93/5.

⁹⁶⁸ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 52, 61-62; a.mlf., *el-Erbâin*, II, 245; a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 38-39; krş. Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 157; Cüveynî, *el-Akîde*, s. 82; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312.

⁹⁶⁹ Muhammed, 57/19.

⁹⁷⁰ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 11 (IV, 625); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühûd”, 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, III, 213.

⁹⁷¹ Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209); *el-Mesâilü'l-Hamsûn fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kâhîre: el-Mektebü's-Sekâfî, 1989, s. 69.

⁹⁷² Îcî, *a.g.e.*, III, 508.

816/1413) ise *Şerhu'l-Mevâkıf*’ında şefaatin vesîlesiyle onların çekmeleri gereken azabın kaldırılarak cennete girmelerinin sağlanacağını bildirir.⁹⁷³

Îcî’nin talebelerinden Sadeddin Teftâzânî (ö. 792/1390) ise şefaatin, naslarla ve icmayla sabit olduğunu ve Hz. Peygamber’in şefaatinin, büyük günah işleyenlerden azabın kaldırılması için gerçekleşeceğini belirtir ve kendisinden önceki âlimlerin gösterdikleri delilleri zikrederek Ehl-i sünnet’in görüşünü savunur.⁹⁷⁴ Teftâzânî’ye göre büyük günah işleyen mü’minler, tövbe etmeden vefat etseler de cehennemde ebedî olarak kalmazlar. Nitekim Kur’ân’da zerre ağırlığınca hayır yapanın onun karşılığını göreceği bildirilmektedir.⁹⁷⁵ İmanın kendisi hayırlı bir ameldir. Dolayısıyla “Cehenneme girmeden önce (cennette) bunun karşılığı görülür ve daha sonra da cezasını çekmek üzere cehenneme girilir.” demek mümkün değildir. Zira bunun bâtil olduğu hususunda icma ve ittifak vardır. Bu durumda geriye, (işlenen günah miktarınca ya da Allah’ın dilediği kadar) cehennemde kaldıktan sonra oradan çıkmak şıkkı kalır. Mü’minin kalıcı mekanı, cennettir. Nitekim Kur’ân’da Allah’ın mümin erkek ve kadınlara, ebedî kalmak üzere girecekleri, içinden ırmaklar akan cennetler vaad ettiği,⁹⁷⁶ iman edip makbul ve güzel işler yapanlar için konak olarak Firdevs cennetlerinin hazırlandığı⁹⁷⁷ bildirilmektedir.

Teftâzânî’ye göre cehennemde ebedî olarak kalmak, cezaların en büyüğüdür. Onun için böyle bir ceza, en büyük cinayet ve günah olan küfrün karşılığı olarak belirlenmiştir. Bu büyük ceza ile kâfir olmayan günahkâr mü’minler de cezalandırıldığı taktirde ceza, cinayetten ve suçtan daha fazla olmuş olur ki bunun adaletle bağdaşmayacağı açıktır. Mu’tezile’nin iddia ettiği şekilde büyük günah işleyen mü’minin ebedî olarak cehennemde kalması, doğru değildir. Çünkü sevap Allah’ın bir lütfu ve ihsanı; azap ise adaletidir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, büyük günah işleyen mü’mini dilerse affeder, dilerse bir müddet azap ettikten sonra cennete koyar.⁹⁷⁸

Sonuç olarak, Ehl-i sünnet âlimleri, şefaatin hak olduğu ve büyük günah işleyen kimseleri de kapsayacak şekilde gerçekleşeceği görüşündedirler. Onlara göre, şefaatin hak olduğunu ispat eden pek çok âyet-i kerîme⁹⁷⁹ ve hadîs-i şerif⁹⁸⁰ vardır. Bu delillerle çelişir

⁹⁷³ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312.

⁹⁷⁴ Bk. Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, V, 157-158.

⁹⁷⁵ Bk. Zilzâl, 99/7.

⁹⁷⁶ Tevbe, 9/72.

⁹⁷⁷ Kehf, 18/107.

⁹⁷⁸ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 184-185.

⁹⁷⁹ Meselâ bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Meryem, 19/87, Muhammed, 49/17.

⁹⁸⁰ Buhârî, “Salât”, 56 (I, 113), “De’avât”, 1 (VII, 145), “Teyemmüm”, 1 (I, 86); “Tevhîd”, 31 (VIII, 192); Müslim, , “Îmân”, 338 (I, 189); “Mesâcid”, 521 (I, 370); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 13 (IV, 625, 627-

gibi görünen bazı âyetler⁹⁸¹ ise kâfirler hakkında nazil olmuştur.⁹⁸² Söz konusu âyet ve hadisleri delil olarak kullanan Ehl-i sünnet âlimleri, şefaatin küfür dışındaki büyük günahların affına vesîle olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Onlara göre Allah Teâlânın, aracısız olarak affetmesi mümkün olduğuna göre peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaati ile affetmesi, evleviyetle mümkündür.⁹⁸³ Şefaatin sadece sevabı elde etmiş cennetlik mü'min kimseler için olduğunu; şefaatin tesirinin ise mü'minlerin hakettikleri sevaba fazlalık kazandırmak olduğunu söyleyen Mu'tezile âlimlerinin aksine Ehl-i sünnet âlimlerine göre şefaatin tesiri, azabı haketmiş kimselerden azabı kaldırmaktır. Günahkâr mü'minler, ya mahşer meydanında yapılan şefaatle cehenneme hiç girmeden azaptan kurtulurlar ya da cehenneme girdikten sonra yapılan şefaatle cehennem çıkarılır ve cennete konurlar. Yine onların ortak görüşüne göre, kâfirler için şefaate sözkonusu değildir.⁹⁸⁴ İlk dönem Ehl-i sünnet âlimleri, Mu'tezile'ye tepkilerinden dolayı olsa gerektir ki şefaatin sadece büyük günah işleyen kimseler için olacağı; itaatkâr, cennetlik kulların şefaate ihtiyaçlarının olmayacağı kanaatinde iken⁹⁸⁵ sonraki âlimler, şefaate çeşitlerini sayarlarken itaatkâr kulların sevaplarının ve cennetteki derecelerinin yükseltilmesi için de şefaate edileceğini bildirmişlerdir.⁹⁸⁶

b.e. Ehl-i sünnet'in Âyetlerden Delilleri:

Ehl-i sünnet âlimleri, görüşlerini desteklemek için âyet ve hadislerden deliller getirmişler ve onlara çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Şimdi de âyetlerden başlayarak bu delilleri ve Ehl-i sünnet âlimlerinin yorumlarını inceleyelim:

1. (مَنْ دَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ) “O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaate edemez.”⁹⁸⁷

Ehl-i sünnet âlimlerine göre bu âyet, şefaatin Allah'ın iznine bağlı olduğunu ve ancak Allah'ın izniyle gerçekleşebileceğini bildirmektedir.⁹⁸⁸ Onlara göre âyette bulunan

628); Nesâî, “Gusl”, 26 (I, 210); krş. Ahmed b. Hanbel, III, 213; IV, 404; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441).

⁹⁸¹ Bk. Bakara, 2/48, 123; En'âm, 6/51.

⁹⁸² Bk. Neseî, *Tebşiratü'l-Edille*, II, 398.

⁹⁸³ Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁸⁴ Taberî, *et-Tefsîr*, I, 636-637; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 49, 53; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 127; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 78; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, III, 17; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 344-345.

⁹⁸⁵ Bk. Eş'arî, *el-İbâne*, s. 594; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 154; Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 42, a.mlf., *Tebşiratü'l-Edille*, s. 401; Râzî, *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 46.

⁹⁸⁶ Bk. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 36; Şa'rânî, *a.g.e.*, II, 191; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî*, III, 213; İbn Ebü'l-Î'z, *a.g.e.*, s. 282-290; Bâcûrî, *a.g.e.*, s. 431-433; Malatî, *a.g.e.*, s. 134; Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 342-343; Hillî, *a.g.e.*, s. 394.

⁹⁸⁷ Bakara, 2/255.

tefhîm,⁹⁸⁹ inkâr ve nefy ifade eden bu istifham; insanda, Allah Teâlâ'nın yüceliği ve heybeti karşısında saygı uyandırmak ve şefaatin ancak O'nun izni ve emriyle olabileceğini belirtmek için kullanılmıştır.⁹⁹⁰ Çünkü kâinatın yegâne hâkimi olan Allah'ın izni olmaksızın ne bir peygamber, ne bir melek ve ne de bir veli, O'nun huzurunda söz söylemeye cüret edebilir.⁹⁹¹ Bütün kullar, O'nun huzurunda kulluk konumunun gerektirdiği yerde saygıyla durur ve bu sınırı aşamazlar.⁹⁹² Azamet sahibi Yüce Allah'ın kendilerine şefaath izni verdikleri dışında hiç kimsenin, şefaath etmeye cesaret edememesi, O'nun büyüklüğünden ve ululuğundan kaynaklanmaktadır.⁹⁹³ Allah Teâlâ'nın azametini ifade eden böyle bir anlatımda; bir yandan, putların Allah katında şefaathçiler olduğunu iddia edenler reddedilirken;⁹⁹⁴ öte yandan Hakk'ı tanımayan inkârcıların kendilerine şefaath etmelerini umdukları bir Allah dostu bulabilme imkân ve ihtimalinin bulunmadığı ifade edilmektedir.⁹⁹⁵

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, bu âyetin, şefaatin ancak Allah'ın izniyle gerçekleşebileceğini gösterdiğini; dolayısıyla Hz. Peygamber'in kendisine verilen izin doğrultusunda ümmetinden bazılarını cehenneme girmeden, bazılarını ise girdikten sonra gerekli azabın hepsini çekmeden çıkmaları için şefaath edeceğini belirtir. Onlardan Hz. Peygamber'in şefaath etmesine izin verilmeyenler ise suçlarına göre günahları nisbetinde azap olunurlar.⁹⁹⁶ Râzî'ye göre bu kimseler, daha sonra yine Hz. Peygamber'in şefaathıyla cehennemden çıkarılarak cennete konulurlar.⁹⁹⁷ Buradan da Hz. Peygamber'in (s.a.v), kendi istek ve tercihine göre hareket etmediği, Allah'ın iznine tabi olarak ve ancak O'nun izin verdiği kimler hakkında şefaath ettiği anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ'nın şefaath izni vermesi, onun

⁹⁸⁸ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 154; Râzî, *et-Tefsîr*, VII, 9; Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, II, 399; a.mlf., *Bahru'l-Kelâm*, s. 41.

⁹⁸⁹ Tefhim, tazim etmek, yüceltmek demektir. Bu ifade, bir kişi hakkında kullanıldığında, "kadri ve şânı yüce", bir sözü ifade için kullanıldığında ise "fesahat ve belağatta mümtaz söz" anlamlarına gelir. (Bk. Fîrûzâbâdî, "fhm" md., *a.g.e.*, s. 1477; İbn Manzûr, "fhm" md., *a.g.e.*, XII, 449.)

⁹⁹⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, VII, 9; Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-VI, Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1985, I, 288.

⁹⁹¹ Bk. Nebe, 78/38; krş. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 154; Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Ahmed (ö. 373/983), *Bahru'l-Ulûm*, (nşr. Ali Muhammed Muavvid v.dğr.), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, I, 223; Mevdudî, *a.g.e.*, I, 178;

⁹⁹² Seyyid Kutub, *Fî Zilâl*, I, 288.

⁹⁹³ İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 456.

⁹⁹⁴ Semerkandî, Ebü'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, I, 223.

⁹⁹⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, II, 851; Dağdeviren, Alican, *İlâhî Mesajın Sunumu Açısından Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006, s. 37-38.

⁹⁹⁶ Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, II, 402-403.

⁹⁹⁷ Râzî, *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 39.

fazilet ve rahmetindedir. Bu da Yüce Allah'ın peygamberlerine ve diğer sâlih kullarına ikramı olup, onların kendi katındaki değerlerini göstermek içindir.⁹⁹⁸

2. (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ) “Onları affet, onların bağışlanmasını dile.”⁹⁹⁹

Nûreddîn es-Sâbûnî (ö. 580/1184), bu âyet ile “Kendi günahın için, erkek kadın mü'minler için Allah'tan af dile.”¹⁰⁰⁰ âyetinin şefaati emrettiğini belirtir. Ona göre Allah Teâlâ'nın, vasıta olmaksızın affetmesi mümkün olduğuna göre peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaati ile affetmesi, evleviyetle mümkündür.¹⁰⁰¹

3. (وَاسْتَغْفِرْ لِدُنْيِكَ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ) “Kendi günâhın için¹⁰⁰², erkek kadın mü'minler için Allah'tan af dile.”¹⁰⁰³

Bu âyet, bir taraftan Mu'tezile'nin büyük günah işleyen kimsenin şefaate olunamayacağı görüşünü çürüten, diğer taraftan Ehl-i sünnet'in büyük günah işleyen kimselerin de şefaate erişeceği görüşünü destekleyen delillerden biridir.¹⁰⁰⁴ Çünkü Mu'tezile'ye göre tövbe edip istiğfarda bulunmadıkça büyük günah işleyen kimseyi Allah'ın bağışlaması câiz olmaz. Mâtürîdî'ye göre bu durumda Hz. Peygamber'in ümmetinden büyük günah işleyenler hakkında Allah'tan mağfiret dilemesi, onları affetmemesini, dolayısıyla zulmetmesini istemek anlamına gelir. Bu ise zulmü mağfiretin yerine koymak olur ki Allah Teâlâ, kullarına zulmetmekten münezzehtir. Nitekim yüce Allah, bu âyette Hz. Peygamber'e küçük-büyük ayrımı yapmaksızın mü'minlerin günahları için kendisinden bağışlanma dilemesini emretmiştir.¹⁰⁰⁵ Buradan da Hz. Peygamber'in büyük günah işleyen kimseler için de şefaate edeceği açıklığa kavuşmuş olur.

⁹⁹⁸ Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 41.

⁹⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁰⁰⁰ Muhammed, 57/19.

¹⁰⁰¹ Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁰⁰² Bu âyette Hz. Peygamber'e (s.a.v) hitaben günahlarından dolayı Allah'tan af dilemesinin emredilmesinden maksadın ne olduğu hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bir yoruma göre bu ifade ile her ne kadar Hz. Peygamber'e hitap edilmiş olsa da mü'minler kastedilmiştir. Râzî'ye göre âyette mü'minler ayrıca zikredildiğinden dolayı bu yorum, uzak bir ihtimaldir. (Râzî, *et-Tefsîr*, XXVIII, 53.) İkinci bir yoruma göre bu hitap, bizzat Hz. Peygamber'e (s.a.v) yapılmıştır. Fakat âyette bahsedilen günah, Peygamber Efendimiz açısından daha efdal olmalı terketmesidir. Yoksa Allah Resûlü (s.a.v), “İsmet” sıfatına sahip olup Allah tarafından günahlardan korunmuştur ve hayatı boyunca hiçbir günah işlememiştir. (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 401; Râzî, *et-Tefsîr*, XXVIII, 54.) Bir diğer yoruma göre ise bu ifade ile Hz. Peygamber'in (s.a.v) güzel ameller işlemeye, kötü amellerden kaçınmaya ve günahlardan korunmaya muvaffak kılınması kastedilmiştir ki hitabın Hz. Peygamber'e olduğu düşünüldüğünde daha güzel ve istidlâle dayanan yorumun bu olduğu anlaşılmaktadır. (Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXVIII, 54.)

¹⁰⁰³ Muhammed, 47/19.

¹⁰⁰⁴ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 402; Râzî, *Tefsîr*, III, 58; a.mlf., *el-Erbâin*, s. 245; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 157; a.mlf., *Şerhu'l-Akâid*, s. 182; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312-313; Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 138.

¹⁰⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 402.

Ali el-Kârî, bu âyetin, Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatinin, günahkâr mü'minler ve azaba müstahak olan büyük günah sahipleri için hak olduğunu ve gerçekleşeceğini gösteren delillerden biri olduğunu belirtir.¹⁰⁰⁶ Teftâzânî de bu âyetteki istiğfar emrinin umuma delâlet etmesinden dolayı, Hz. Peygamber'in mü'minlere istiğfarını, onlara şefaath olarak yorumlar.¹⁰⁰⁷

Fahreddin er-Râzî'ye göre, Allah Teâlâ, bu âyette Hz. Peygamber'e (s.a.v) bütün günahkâr mü'minler için bağışlanma dilemesini emretmektedir. Büyük günah işleyen kimse mü'min olduğuna göre,¹⁰⁰⁸ Hz. Peygamber'in onlar için de istiğfar etmiş olduğu ve Allah Teâlâ'nın onları bağışlayacağı sabit olur. Aksi takdirde Allah Teâlâ, duasını reddedeceği halde, ona dua etmesini emretmiş olurdu ki bu da sırf hakaret etmek ve eziyet vermek olurdu. Böyle bir şey ise ne Cenâb-ı Hakk'a yakışır, ne de Hz. Peygamber'e yaraşır. Bu durumda Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e bütün günahkârlar için istiğfarda bulunmasını emrettiğine göre âyet, onun duasına icabet edeceğine delâlet eder. Bu ise ancak büyük günah sahiplerini de bağışladığında tamam olur. Zaten şefaatin mânası da budur.¹⁰⁰⁹

Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355), bu âyetteki (وَالْمُؤْمِنِينَ) “Mü'minler için” ifadesini karînenin delâletinden dolayı (وَلَدُنَّبِ الْمُؤْمِنِينَ) “Mü'minlerin günahı için” şeklinde açıklar ve Hz. Peygamber'in mü'minlere mağfiret talebinin şefaath olduğunu belirtir.¹⁰¹⁰ Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413), burada Îcî'nin işaret ettiği karînenin günahın zikri olduğunu ifade eder ve iman bakımından mürtekb-i kebîrenin mü'min olduğuna vurguda bulunur. Ayrıca Cürçânî, Hz. Peygamber'in (s.a.v), yüce Allah'ın bu âyetteki emrine uyarak ümmetinden büyük günah işleyen mü'minler için şefaath edeceğini bildirir. Ona göre Allah Resûlü'nün onlar hakkındaki şefaathi, azabın kaldırılması hususunda olur. Hz. Peygamber (s.a.v), Allah'ın râzı olduğu bir kimse olduğu için de şefaathi kabul olunur.¹⁰¹¹

4. (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ) (رَجِيمًا) الرَّسُولُ لَوْجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا) “Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat

¹⁰⁰⁶ Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 138.

¹⁰⁰⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 157; krş. Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 182.

¹⁰⁰⁸ Râzî, büyük günah işleyen kimsenin mü'min olduğu görüşüne “Eğer mü'minlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşurlarsa hemen aralarını düzeltin...” (*Hucurât*, 49/9), “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas size gerekli kılındı.” (*Bakara*, 2/178) âyetlerini delil gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyetlerde haksız yere mü'mine saldıran veya insan öldüren mü'minleri, yine “mü'min” olarak isimlendirmiştir. (Bk. Râzî, *el-Erbâin*, s. 245.)

¹⁰⁰⁹ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 58; krş. a.mlf., *el-Erbâin*, s. 245; a.mlf.; *el-Mesâilü'l-Hamsûn*, s. 69.

¹⁰¹⁰ Îcî, *a.g.e.*, III, 508.

¹⁰¹¹ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312-313.

edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, Peygamber de onlar için mağfiret dileyeydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve merhametli bulacaklardı."¹⁰¹²

Fahreddin er-Râzî'ye göre bu âyette günah işleyen mü'minlerin bağışlanmaları için tövbe şartı zikredilmemiştir. Onun için Hz. Peygamber (s.a.v) günahkârlar için bağışlanma dilediğinde, Allah'ın onları bağışlayacağını gösterir. Bu da, Hz. Peygamber'in (s.a.v) büyük günah işleyenler hakkındaki şefaatinin, bu dünyada kabul edildiğine delâlet eder. Bundan dolayı onlarla ilgili şefaatinin âhirette de kabul edilmesi gerekir. Çünkü bu iki şefaet, birbirinden farklı değildir.¹⁰¹³

5. (وَإِذَا حِينُنْمُ بِنَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا) “*Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin.*”¹⁰¹⁴

Fahreddin er-Râzî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatine bir delil de bu âyettir. Şöyle ki: Allah Teâlâ, bu âyette mü'minlere, kendilerine bir kimse selâm verdiği zaman buna daha güzel bir selâm ile karşılık vermelerini ya da o selama aynı ile mukabele etmelerini emretmiştir. Ayrıca onlara, “*Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.*”¹⁰¹⁵ âyeti ile, Hz. Peygamber'e salât ü selâmda bulunmalarını emretmiştir. “*Salât*” Allah'dan olur ise “*rahmet*” mânasındır. Hiç şüphesiz bu da bir tür selâmdır. Ümmet-i Muhammed, Allah Teâlâ'dan Hz. Peygamber (s.a.v) için rahmet talep ettiklerinde, “*Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin.*” âyeti gereğince, Hz. Peygamber'in de aynısı ile mukabele etmesi gerekir. Bu da, onun bütün müslümanlar için Allah'tan rahmet talep etmesidir. Şefaatin mânası da işte budur. Ayrıca Ehl-i sünnet âlimleri, Hz. Peygamber'in duası reddolunmayan bir kimse olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu nedenle Allah Teâlâ'nın, onun mü'minler hakkındaki şefaatinin kabul etmesi umulur ki, zaten istenen de budur.¹⁰¹⁶

6. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsa'nın (a.s), ümmeti ile ilgili olarak Allah'a şöyle yalvardığı nakledilmektedir: (إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) “*Şayet onlara azap edersen, şüphe onlar senin kullarıdır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin.*”¹⁰¹⁷

¹⁰¹² Nisâ, 4/64.

¹⁰¹³ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 58, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 49.

¹⁰¹⁴ Nisâ, 4/86.

¹⁰¹⁵ Ahzâb, 33/56.

¹⁰¹⁶ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 58, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 49.

¹⁰¹⁷ Mâide, 5/118.

yapacağı şefaattir.¹⁰²⁵ Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ın izniyle ümmetinin başında onlara önderlik yapacak ve isteği yerine getirilecek olan bir şefaattir.¹⁰²⁶ Hakîm et-Tirmizî'ye göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i makâm-ı mahmûd'da öne geçirmiştir.¹⁰²⁷ Makâm-ı mahmûd ise Hz. Peygamber tarafından "şefaata makamı" şeklinde açıklanmıştır.¹⁰²⁸ Şefaati kabul eden âlimlerine göre Hz. Peygamber, bu makamda kendisine verilen yetkiyle mahşer yerinin sıkıntısından rahatlamları için bütün insanlığa ve cezalandırılmaktan kurtulmaları için de ümmetinden günahkâr mü'minlere şefaata edecektir.¹⁰²⁹

Elmalılı Hamdi Yazır, "kadem-i sıdk" ifadesini daha kapsamlı bir şekilde ele alarak yorumlamıştır. Elmalılı'nın ifadelerini sadeleştirerek ifade edecek olursak şöyle demektedir: Kadem-i sıdk, Hz. Peygamber'in Allah katındaki yakınlığı, şefaata makamı ve "Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar."¹⁰³⁰ âyeti gereğince, muttakilerin cennetlerde Allah Teâlâ'nın yüce katında sabit olan "sıdk makamı"na girmeleri için önlerine düşen ve onlara yol gösteren delilleri ve önderleri olması yönlerini ifade eden bir özel deyimdir. Yani Allah Teâlâ'nın, bu kitâb-ı hakîmi vahyettiği o zât-ı Muhammedî'nin Allah katında öyle yüksek bir derecesi, makamı ve sıdk u emaneti vardır ki, Allah huzurunda mü'minler için sıdk ile şefaata edecek ve önlerine düşüp cennetlere ve o Melîk-i Muktedir (son derece kuvvetli hükümdar) katındaki sıdk makamına ulaşmalarına kadar önderlik yapacak ve rehberlik edecektir.¹⁰³¹ Nitekim Allah Resûlü (s.a.v), sahih bir rivayette "Biz Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyanlara göre dünyaya en sonra gelen, ama kıyamet gününde fazilet bakımından en başa geçecek olanlarız. Cennete ilk önce biz gireceğiz."¹⁰³²; mürsel bir rivayette ise "Şüphesiz cennet, ben girinceye kadar peygamberlere haramdır; ümmetim girinceye kadar

¹⁰²⁵ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XII, 110; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VII, 9-10; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 449; Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr*, IV, 341-342; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, IV, 183; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2666-2667. İbnü'l-Enbârî de kadem-i sıdk'a verilen mânalar arasından Hz. Peygamber'in şefaatinin tercih etmiş ve şöyle bir şiir nakletmiştir: (صَلِّ لِيذِي الْعَرْشِ وَأَتَّخِذْ قَدَمًا / يُنَجِّبِكَ يَوْمَ الْعِنَارِ وَالرَّلِّ) "Arşın sahibini ve mâliki olan (Allah Teâlâ) için namaz kıl ve insanların ayaklarının sürçüp tökezleyecekleri o (mahşer) gününde seni kurtaracak olan bir şefaata (kadem) vesilesi edin." (Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 7)

¹⁰²⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 449-450.

¹⁰²⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 449-450; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 596.

¹⁰²⁸ Bk. Tirmizî, "Tefsîr", 17 (V, 303); krş. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 363; Tirmizî, "Tefsîr", 17 (V, 309); Buhârî, "Ezân", 8 (I, 152); "Tefsîr" (Sûre 17), 11 (V, 228).

¹⁰²⁹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VIII, 340; Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 43-47; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 209; Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 27; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, III, 120; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3194; Kastalânî, *a.g.e.*, IV, 640; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434.

¹⁰³⁰ Kamer, 54/55.

¹⁰³¹ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2666-2667.

¹⁰³² Buhârî, "Vudû", 68 (I, 65), "Cum'a", 1 (I, 211), "Eymân", 1 (VII, 217); Müslim, "Cum'a", 19-21 (I, 585-586).

da diğer ümmetlere haramdır.”¹⁰³³ ifadeleriyle bu önderlik ve rehberliğe işaret buyurmuştur.¹⁰³⁴

Allah katındaki mü'minlere mahsus olan kadem-i sıdk hakkında yapılan yorumlara genel olarak bakıldığında ortak noktalarının, Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) inananların âhirette ayrıcalıklı bir konumlarının olacağı ve şefaatin de bu ayrıcalığın önemli unsurlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³⁵

8. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in (a.s), ümmeti ile ilgili olarak Allah'a şöyle yalvardığı bildirilmektedir: (فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) “Bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık Sen çok bağışlayan, pek merhametlisin.”¹⁰³⁶

Ehl-i sünnet âlimlerine göre, âyetteki “Kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek merhametlisin.” ifadesinin kâfirler hakkında olduğunu söylemek câiz değildir. Çünkü kâfir, ittifakla mağfirete layık değildir. Bu ifadenin, küçük günah işleyen ve büyük günah işledikten sonra tövbe eden kimse hakkında olduğunu söylemek de câiz değildir. Çünkü Allah'ın onları bağışlaması, Mu'tezile ve onlarla aynı kanaatte olanlara göre aklen vâcibtir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in (s.a.v) onlara şefaate etmesine gerek yoktur. Bu durumda âyetin, tövbe etmeden önce ölen ve şirk dışında büyük günah sahibi mü'minler hakkında olduğu kesinlik kazanır.¹⁰³⁷

Râzî, şu sahih hadisi, sözkonusu âyetin büyük günah sahibi kimselere şefaate hakkında olduğunu güçlendiren önemli bir delil olarak getirir.¹⁰³⁸ Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v), Kur'ân-ı Kerîm'den Hz. İbrahim'in “Ya Rabbî! Doğrusu onlar (putlar) insanların birçoğunu saptırdılar. “Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarırsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık Sen çok bağışlayan, pek merhametlisin.”¹⁰³⁹ ve Hz. İsa'nın “Şayet onlara azap edersen, şüphe onlar senin kullarıdır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok Sen hem izzet hem

¹⁰³³ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 235/849), *el-Musannef*, I-XXV, (nşr. Muhammed Avvâme), Cidde: Dâru'l-Kıble, 2006, XVI, 513; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, I-II, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kâhire: Matbaatü's-Saâde, 1959, II, 219; Zaglûl, Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî, *Mevsûatü Etrâfi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, I-XI, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1989, III, 58.)

¹⁰³⁴ Bk. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 450; Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, XI, 91.

¹⁰³⁵ Bk. Erdal, *a.g.e.*, s. 35-36.

¹⁰³⁶ İbrâhîm, 14/36.

¹⁰³⁷ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII, 506; Râzî, *et-Tefsir*, III, 56.

¹⁰³⁸ Râzî, *et-Tefsir*, III, 56.

¹⁰³⁹ İbrâhîm, 14/36.

hikmet sahibisin.”¹⁰⁴⁰ şeklinde ümmetleriyle ilgili sözlerini ihtiva eden âyetleri okuduktan sonra ellerini kaldırıp “Allah’ım! Ümmetim, ümmetim!” diyerek ağlamıştır. Bunun üzerine Yüce Allah, Cebrail’i (a.s), Hz. Peygamber’e göndermiş ve ona: “Biz ümmetin hususunda seni hoşnut edecek ve seni üzmeceğiz.” müjdesini iletmesini emretmiştir.¹⁰⁴¹

9. (عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا) “..Rabbin seni övülmüş bir makama (makam-ı mahmûd) yükseltsin.”¹⁰⁴²

Ehl-i sünnet’in şefaât konusundaki en güçlü delillerinden biri, bu âyettir. Zira bu ayetteki “makâm-ı mahmûd” ibaresi, şefaate delâlet etmektedir.¹⁰⁴³ Nitekim Hz. Ebu Hüreyre ’den (r.a) gelen bir rivayete göre Allah Resûlü’ne (s.a.v) makâm-ı mahmûd hakkında sorulduğunda onun “şefaât makamı” olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁴⁴ Ebû Hanîfe tarikiyle sahâbi Huzeyfe b. el-Yemân’dan (r.a)¹⁰⁴⁵ gelen bir rivayet ise konuyu daha da açıklar mahiyettedir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v), makam-ı mahmûd hakkında şöyle buyurmuştur: “Makâm-ı mahmûd, şefaattir. Allah, iman ehlinden bir topluluğa günahları sebebiyle azap eder. Sonra Hz. Muhammed’in şefaati ile onları cehennemden çıkarır ve onlara “el-Hayevân” denilen bir nehir verir, onda yıkanır. Sonra cennete girerler ve orada “cehennemlikler” diye isimlendirilirler. Sonra Allah’a niyaz ederler de bu isim kendilerinden kaldırılır ve bundan böyle “Allah’ın azatlıları” diye çağrılırlar.”¹⁰⁴⁶

Ayrıca “makâm-ı mahmûd” ifadesi, ashâb-ı kirâmdan itibaren İslâm âlimlerinin çoğunluğu tarafından da ‘Hz. Peygamber’in (s.a.v), mahşer yerinin sıkıntısından rahatlamaları için bütün insanlığa ve cezalandırılmaktan kurtulmaları için ümmetinden günahkâr mü’minlere yapacağı şefaât’ şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁴⁷ İbn Abdilberr (ö.

¹⁰⁴⁰ Mâide, 5/118.

¹⁰⁴¹ Müslim, “İmân”, 346 (I, 191).

¹⁰⁴² İsrâ, 17/79.

¹⁰⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VIII, 340; Bâkîllânî, *el-İnsâf*, s. 232; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 64; Râzî, *eş-Şefaâtü’l-Uzmâ*, s. 38.

¹⁰⁴⁴ Buhârî, “Ezân”, 8 (I, 152); Tirmizî, “Tefsir”, 17 (V, 303, 309); Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 363.

¹⁰⁴⁵ Bu hadisin rivayet senedi şu şekildedir: Ebû Hanîfe, Atiyye b. Sa’d el-Avfî, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdülmelik b. Umeyr, Abdullah b. Abbas, Hammâd, Rib’î b. Hıraş, Huzeyfe b. el-Yemân (r.a).

¹⁰⁴⁶ Bk. Ali el-Kârî, Ebû’l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultan Muhammed (ö. 1014/1606), *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*, Lahor: Dâru Matbaatu Muhammed, 1889, s. 272; Beyâzîzâde, Ahmed b. Hasen b. Sinânüddîn (ö. 1098/1687), *el-Usûlü’l-Münîfe li’l-İmâm Ebî Hanîfe*, (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul: MÜİF Vakfı (İFAV) Yayınları, 1996, s. 140-141. Tirmizî’deki İmrân b. Husayn’dan (r.a) gelen rivayet, (لِيُخْرِجَنَّ قَوْمٌ مِنْ) (أُمَّتِي مِنَ النَّارِ بِشَفَاعَتِي يَسْمُونَ الْجَهَنَّمِيُونَ) “Şüphesiz ümmetimden “cehennemlikler” diye isimlendirilen bir topluluk, şefaâtimle cehennemden çıkacaktır.” şeklindedir. Bk. Tirmizî, “Sıfatu Cehennem”, 10 (IV, 715).

¹⁰⁴⁷ Taberî, *et-Tefsîr*, XV, 43-47; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VIII, 340; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 209; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 64; Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 27; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 434-435; Kastalânî, *el-Mevâhibü’l-Ledüniyye*, IV, 640; İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, el-Endelüsî (ö. 463/1071), *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-Meânî ve’l-Esânîd*, I-XXVI, (nşr. Saîd Ahmed A’rab), Tıtvân: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, 1988, XIX, 63-65; a.mlf.,

463/1071), *el-İstizkâr* isimli eserinde şefaati ispat etmenin, Ehl-i sünnet itikadının rükünlerinden biri olduğunu ve onların, “..*Rabbîn seni övülmüş bir makama (makam-ı mahmûd) yükseltsin.*”¹⁰⁴⁸ âyetinin yorumu üzerinde görüş birliğine vardıklarını belirtir.¹⁰⁴⁹

Sonuç olarak; Hz. Peygamber’in (s.a.v), ulaştığı makam-ı mahmûd vesilesiyle ümmetinden günahkârlar hakkında şefaate edeceği ve Allah Teâlâ, resûlünün şefaatiyle onlardan bazılarını cehenneme girmekten, bazılarını ise cehennemde daha fazla azap çekmekten kurtaracağı anlaşılmaktadır.

10. (وَتَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرِدًا لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا) “*Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz. (O gün) rahmânın katında, söz ve izin alandan başkasının şefaati hakkı olmayacaktır.*”¹⁰⁵⁰

Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyetin zahirinden, mücrimlerin başkaları için veya başkalarının onlar için yapacakları şefaatin söz konusu olmadığı anlaşıldığından dolayı bu âyet hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Fahreddin er-Râzî, bu hususa işaret ederek söz konusu âyetin zahirinde, âyetten maksadın mücrimlerin başkalarına veya başkalarının da onlara şefaateçi olamayacakları hususu olduğunu gösteren herhangi bir delil bulunmadığını belirtir. Çünkü masdarın fâiline izafesi câiz ve yerinde olduğu gibi, mef’ûlüne izafesi de câizdir.¹⁰⁵¹

Mâtürîdî, (إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا) “*Rahman’ın huzurunda, ahd almış olanlar müstesna...*” ifadesindeki “*ahd*”den kastedilenin, “Allah’ın emrettiklerine ve yasakladıklarına karşı vefalı olmak, yani emrettiklerini yapıp yasakladıklarından kaçınmak” olduğunu belirtir.¹⁰⁵² Bu durumda Mâtürî’nin, masdarın fâiline isnadını esas aldığı ve büyük günah işleyenlere ancak iman edip imanlarının gereği olarak Allah’ın emir ve yasaklarına riayet etmiş olan sâlih kimselerin şefaate edebileceği görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Nitekim “*O gün -Rahmân’ın izin verdiği ve hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.*”¹⁰⁵³ âyeti de bu görüşü desteklemektedir.¹⁰⁵⁴

el-İstizkâr, VIII, 136; krş. Kettânî, *a.g.e.*, s. 247; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, III, 120; Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3194.

¹⁰⁴⁸ İsrâ, 17/79.

¹⁰⁴⁹ İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, el-Endelüsî (ö. 463/1071), *el-İstizkâr*, I-XXX, (nşr. Abdülmu’tî Emîn Kal’acî), Beyrût: Dâru Kuteybe, 1993, VIII, 136; krş. Kettânî, *a.g.e.*, s. 247.

¹⁰⁵⁰ Meryem, 19/86-87.

¹⁰⁵¹ Râzî, *el-Erba’in*, s. 245-246; krş. a.mlf., *et-Tefsîr*, III, 56, XXI, 216, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 46.

¹⁰⁵² Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, IX, 168.

¹⁰⁵³ Tâhâ, 20/109.

¹⁰⁵⁴ Bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, IX, 237.

Fahredden er-Râzî ise âyetin ikinci ihtimale yani masdarın mef'ûlüne isnad edilmesinin daha doğru olacağı görüşündedir. Çünkü ona göre âyetin birinci ihtimale hamledilmesi, zaten açık olan şeyin yeniden açıklanması kabilinden olur. Zira mücrimlerin (kâfirlerin)¹⁰⁵⁵ cehenneme susuz olarak sevkedilecekleri ve başkalarına şefaata edemeyecekleri, herkes tarafından bilinen bir husustur.¹⁰⁵⁶ Bu durumda âyeti ikinci ihtimale hamletmek gerekir. Hâl böyle olunca âyet, büyük günah sahipleri için şefaatin söz konusu olduğuna delâlet eder. Çünkü âyetin devamında “*Rahman’ın huzurunda, ahd almış olanlar müstesna...*” buyrulmuştur. Bu durumda âyetin takdiri şöyle olur: “*Mücrimler, kendilerine başkalarının şefaata etmesine müstehak olamazlar. Ancak onlar, Allah’dan bir ahd (söz) almış olurlar ise bu müstesna..*” Buna göre Allah’dan bir söz almış olan herkesin, bu müstesnaya dahil olması gerekir. Büyük günah sahibi de tevhid ve İslâm ehlinde olmakla Allah’dan bir ahd almış olmaktadır. Bu sebeple büyük günah işleyenlerin de başkalarının şefaatine müstehak olanlar zümresine dâhil olması gerekir.¹⁰⁵⁷

Râzî, Abdullah İbn Mes’ûd’dan (r.a) rivayet edilen bir hadîs-i şerifin de kendi görüşünü desteklediğini belirtir: Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v), bir gün ashabına “*Sizden herbiriniz, sabah-akşam Allah’dan bir ahd almaktan aciz midir?*” diye sorar. Onlar da “*Bu nasıl olur?*” derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*Her biriniz, sabah-akşam, “Ey gökleri ve yerleri yaratan gâib ve hazır olanı bilen Allah’ım! Ben Senden başka ilâh olmadığına, bir olduğuna, ortağın bulunmadığına, Muhammed’in (s.a.v) Senin kulun ve peygamberin olduğuna şehadet ederek, Sana ahd (söz) veririm.*

¹⁰⁵⁵ “Sevk” kelimesi, Kurân-ı Kerîm’de cehennemle birlikte kullanıldığında ve bir zorlama sözkonusu olduğunda kâfirlerden; cennetle birlikte kullanıldığında ise mü’minlerden bahsedildiği görülür. (Bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IX, 168.) Nitekim şu âyetlerde bu kullanımlar çok açık bir şekilde görülmektedir: (وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا) “Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecekler.” (Zümer, 39/71), (وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَىٰ الْجَنَّةِ زُمَرًا) “Rablerine karşı gelmekten sakımanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecekler.” (Zümer, 39/73). Sa’lebî (ö. 427/1035), Beğavî (ö. 516/1122) gibi âlimler de âyette hiçbir şefaatchilerinin olmayacağı bildirilen mücrimlerin, kâfirler olduğu görüşündedirler. (Bk. Sa’lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim (ö. 427/1035), *el-Keşf ve’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân=Tefsîru’s-Sa’lebî*, I-VI, (nşr. Ebû Abdillâh Seyyid b. Kesrevî b. Hasen), Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004, IV, 193; Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes’ûd el-Ferrâ’ (ö. 516/1122), *Tefsîru’l-Beğavî=Meâlimü’t-Tenzîl*, I-VIII, (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr.), Riyâd: Dâru Taybe, 1993, V, 255.

¹⁰⁵⁶ Mü’minlerin bazıları, Allah’ın izniyle diğerleri hakkında şefaatchi olurken kâfirler, hem kendileri başkalarına şefaata edemeyecek hem de onlar için herhangi bir şefaatchi olmayacaktır. (Bk. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 260.) Nitekim Kur’an’da, mahşer gününde kâfirlerin birbirlerine şöyle diyecekleri bildirilir: “*Şimdi bizim ne şefaatchilerimiz var ne de samimi bir dostumuz! Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da mü’minlerden olsak!*” (Şuarâ, 26/100-102)

¹⁰⁵⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 56, XXI, 216; krş. a.mlf., *el-Erba’in*, s. 246, a.mlf., *eş-Şefâatü’l-Uzmâ*, s. 46. İbn Abbas’a (r.a) göre “ahd”den maksat, “*Lâ ilâhe illallah*”tır. (Bk. Sa’lebî, *Tefsîru’s-Sa’lebî*, IV, 193; Seâlibî, *a.g.e.*, IV, 38.) Beğavî’ye göre de bu ayetteki Allah’tan söz (ahd) alan kimseler, tevhid ehli mü’minlerdir. Nitekim “*(Melekler), Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaata etmezler.*” (Enbiyâ, 21/28) âyeti de buna delalet eder. (Bk. Beğavî, *a.g.e.*, V, 255.)

Çünkü Sen, eğer beni nefsim (bana) bırakırsan, nefsim beni kötülöklere yaklaştırır, iyiliklerden uzaklaştırır. Ben ancak Senin rahmetine güveniyorum. Binaenaleyh kıyamette benim için tastamam yerine getireceğin bir ahd (söz) ver. Çünkü Sen, va'dinden caymazsın.” der. O bunu söylediğinde, Cenâb-ı Hakk, bu ahdi (sözü) bir mühürle mühürler ve arşın altına koyar. Kıyamet günü geldiğinde, bir münâdi, “Allah katında ahdi bulunanlar nerede?” diye seslenir. Bunun üzerine onlar (toplanır) cennete girerler.”¹⁰⁵⁸ Râzî’ye göre bu hadis ile âyette bahsedilen “ahd”den maksadın kelime-i şehâdet (tevhid) olduğu ortaya çıktığı gibi, âyetin büyük günah işleyen kimseler hakkında şefaatin gerçekleşeceğine nasıl delalet ettiği de ortaya çıkmış olur.¹⁰⁵⁹

Gerek Mâtürîdî gerekse Râzî’nin açıklamalarından her iki âlimin de söz konusu âyeti şefaatin varlığına bir delil olarak kabul ettikleri görülmektedir. Ancak Mâtürîdî âyetteki istisnayı şfaat edeceklere hamlelerken Râzî, haklarında şfaat edilecek günahkâr mü’minlere hamletmeyi tercih etmiştir.

Mâlikî âlimlerinden Seâlibî (ö. 875/1470), bu âyetle ilgili farklı bir yaklaşımda bulunarak (إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا) âyetinde Allah’ın huzurunda ahd almış kimsenin, kabul olunmuş sâlih amel sahibi kimse olduğunu belirtir. Bu vasıflara sahip olan kimse, şfaat eder ve yaptığı şfaat de kabul edilir. Seâlibî’ye göre âyetteki (مَنْ) ism-i mevsulüyle kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.v)’dir; şfaatten maksat da onun mahşer ehline yapacağı umumî şfaattir. Bu durumda (لَا يَمْلِكُونَ) ibaresindeki zamir, bütün mahşer halkını kapsar. Çünkü mahşerdeki insanlar, diğer peygamberlere gidip şfaat etmelerini istediklerinde onlar, şfaat taleplerini mazeret bildirerek geri çevirecekler ve en son Hz. Peygamber’e geldiklerinde Allah’ın izin vermesiyle o şfaat edecektir.¹⁰⁶⁰

11. (وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى) “(Melekler), Allah’ın razı olduklarından başkasına şfaat etmezler.”¹⁰⁶¹

Ehl-i sünnet âlimlerine göre mü’minler hakkında şfaatte bulunacak şfaatçilerden

¹⁰⁵⁸ Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 216; Sa’lebî, *et-Tefsîr*, IV, 193. Bu hadisin aynı lafızlarla yer aldığı kaynağa ulaşmasak da çok küçük lafız farklarıyla başka kaynaklarda yer almaktadır. Bk. Ahmed b. Hanbel, I, 412. Krş. Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, (h.no: 3878), II, 228; krş. Heysemî, Ebü’l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405), *Gâyetü’l-Maksad fi Zevâidi’l-Müsned*, I-IV, (nşr. Hallâf Mahmûd Abdü’s-Semî’, Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001, IV, 329: (عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَالَ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ إِنِّي أَعْتَدُ إِلَيْكَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا أَنِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ فَإِنَّكَ إِنَّ تَكَلَّمْتَ إِلَيَّ بِنَفْسِي نَقَرْتَنِي مِنَ الشَّرِّ وَتَبَاعَدْتَنِي مِنَ الْخَيْرِ وَإِنِّي لَا أَتَّقِي إِلَّا بِرَحْمَتِكَ فَاجْعَلْ لِي عِنْدَكَ عَهْدًا تُوفِّيَنِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تَخْلِفُ الْمِيعَادَ إِلَّا قَالَ اللَّهُ لِمَلَائِكَتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ عَبْدِي قَدْ عَاهَدَ إِلَيَّ عَهْدًا فَأَوْفُوهُ إِتَاهُ فَيَدْخُلُهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ).

¹⁰⁵⁹ Râzî, *et-Tefsîr*, XXI, 216.

¹⁰⁶⁰ Seâlibî, *a.g.e.*, IV, 39; krş. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184).

¹⁰⁶¹ Enbiyâ, 21/28.

bir zümre de meleklerdir. Onlar, bu âyeti meleklerin büyük günah işleyen mü'minler için şefaatte bulunacakları konusunda delil göstermişlerdir.¹⁰⁶² Zira bu âyette meleklerin hususiyetlerinden bahsedilmekte ve onların, sadece Allah'ın razı olduğu kimseler hakkında şefaate edebilecekleri bildirilmektedir. Her mü'min, sahip olduğu iman ve işlediği sâlih amellerle Allah'ın kendisinden razı olduğu kimselerden olduğu için büyük günah işlemiş olsa da onların şefaatine erişebilecektir.¹⁰⁶³

İmam Eş'arî, bu âyeti delil getirerek sadece Allah'ın razı olduklarına şefaate edileceğini belirtir.¹⁰⁶⁴ Fahreddin Râzî ve Sadeddin Teftâzânî, iman ve tevhid ehlinden olması sebebiyle büyük günah işleyen de Allah'ın razı olduğu kullarından olduğunu ve Allah'ın razı olduğu herkesin, şefaate edilmeye ehil olması gerektiğini belirtir.¹⁰⁶⁵ Râzî, bu konuda şöyle bir aklî istidlâlde bulunur: “Kendisine, “*Bu vasıflar sebebi ile o Allah katında razı olunanlardandır.*” denilmesi uygun olan herkese, “*O, Allah'ın razı olduklarıdır.*” denilmesi de doğru olur. Çünkü “*Allah'ın razı olduğu*” sözü, “İmanı sebebiyle Allah katında razı olunmuş” sözünün bir parçasıdır. Mürekkebi (ifadenin bütünü) doğru olunca, müfred (ifadenin parçası) da doğru olur. Böylece büyük günah sahibinin Allah'ın razı olduğu kimselerden olduğu anşalılır. Bu sabit olunca, onun da “*(Melekler), Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaate etmezler.*”¹⁰⁶⁶ âyetinden dolayı, şefaate edilmeye ehil olması gerekir. Şefaate kendisinden razı olunan kimselerin hâricindekiler için nefyolunmuştur. Menfi bir ifadeden yapılan istisna, müsbeti ifade etmek olur. Bu sebeple, kendisinden razı olunan kimselerin meleklerin şefaatine müstehak olmaları gerekir. Büyük günah sahibinin, meleklerin şefaatine dâhil olduğu sabit olunca, zaruri olarak peygamberlerin ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) şefaatine de dâhil olmaları gerekir. Çünkü peygamberlerle meleklerin şefaati arasında herhangi bir fark yoktur.”¹⁰⁶⁷

Bâkılânî, bu âyetin, şefaati inkâr eden kimselerin iddialarını reddetme ve şefaatin varlığını ispat etme anlamına geldiğini belirtir. Ona göre şefaate, sadece Allah'ın dilediği ve haklarında şefaate edilmesine izin verdiği kimseler için gerçekleşecektir. Bu kimseler ise fâsık ve âsi bile olsalar, Allah'tan başka bir ilâhın olmadığını ilan eden ve böylelikle

¹⁰⁶² Bk. İbn Kudâme, *a.g.e.*, s. 57; Eş'arî, *el-İbâne*, s. 594; Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 588; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 56-57, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 46; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 237; Neseî, *Tefsîratü'l-Edille*, II, 399; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 157.

¹⁰⁶³ Neseî, *Tefsîratü'l-Edille*, II, 399.

¹⁰⁶⁴ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 594.

¹⁰⁶⁵ Râzî, *el-Erba'în*, s. 246, a.mlf., *et-Tefsîr*, III, 56-57, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 46. Teftâzânî de aynı görüştedir. Bk. Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 157.

¹⁰⁶⁶ Enbiyâ, 21/28.

¹⁰⁶⁷ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 56-57; krş. a.mlf., *el-Erba'în*, s. 246; krş. Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 160.

beraberinde Allah'ın razı olduğu amellerin en efdali olan iman ehli günahkâr mü'minlerdir. Günahkâr olmayıp Allah'ın razı olduğu sâlih ameller işleyen kişilerin şefaate ihtiyacı yoktur. Amellerinden razı olunmayan kimseler ise icmâen kafirlerdir.¹⁰⁶⁸

12. (الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ) “Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na inanırlar ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: “Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla ve onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vaad ettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen azîzsün, hakîmsin. Onları kötü sonuçlardan koru.”¹⁰⁶⁹

Mâtürîdî, âyette geçen “tövbe edenler ve yolundan gidenler” ifadesiyle kastedilenlerin, tövbe edilmesi gereken günahlara sahip olan kimseler olduğunu, günahı olmayanın şefaate ihtiyacı olmayacağını belirtir. Ona göre böylelerinin günahları, meleklerin istiğfarıyla bağışlanır. Böylece bağışlanma talebinin günahkârlara yönelik olduğu ortaya çıkar ki şefaate de aynı durumdadır.¹⁰⁷⁰

Râzî'ye göre, büyük günah işleyenler mü'min oldukları için meleklerin kendileri için istiğfarda bulunduğu kimseler zümresine dâhil edilmeleri gerekir. Bu hususta söylenecek en son söz ise âyetin sonunda Allah Teâlâ'nın “Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla” buyurmasıdır. Fakat ne var ki bu ikinci kısım, usûl-i fıkhıdaki “Umumî bir lafızdan sonra, onun cüzlerinden biri zikredilir ise bu, o umumî lafzın bu hususî lafız ile tahsisini gerektirmez.” kâidesi gereği umumî olan birinci kısmın tahsisini gerektirmez.¹⁰⁷¹

13. [إِنَّ يَوْمَ الْفُصْلِ مِيقَاتَهُمْ أَجْمَعِينَ (40) يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ (41) إِلَّا مَنْ رَجِمَ] “Yargı günü hepsinin belirlenmiş günüdür. O gün hiçbir dostun

¹⁰⁶⁸ Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 237.

¹⁰⁶⁹ Mü'min, 40/7.

¹⁰⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 154; krş. a.mlf., *et-Tevhîd*, s. 588. Alâeddîn es-Semerkindî de konuyu şu şekilde özetler: “...ve mü'minler için bağışlanma dilerler”, melekler, küfürden dönerek (tövbe) iman eden ve O'nun yoluna uyanlar için bağışlanma dilerler. Böyleleri daha sonra bazı günahlara yönelmiş olabilirler. Küfürden dönmekle birlikte günah hali oluşabilir, ama günah işlemekle küfürden dönüş olgusu ortadan kalkmaz. Buna göre meleklerin bağışlanma talebi bu günahkârlar için olur, şefaate de aynı konumdadır.” (Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (ö. 539/1144), *Şerhu Te'vilâti'l-Mâtürîdî* (Yazma), y.y.: Süleymaniye Ktp. (Hamidiye) nr. 176, Beyazıt Devlet Ktp. (Veliyyüddin) nr. 426, vr. 88b.; krş. Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân'dan Tercümele=Âyâtün ve Siverun min Te'vilâti'l-Kur'ân*, (çev. Bekir Topaloğlu; nşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul: İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı, 2003, s. 30, 2. dipnot.)

¹⁰⁷¹ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 59, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 50-51.

dostuna bir fayda dokunmaz, onlar başka yerden de bir yardım edilmezler, ancak Allah'ın rahmetine mazhar olanlar müstesna. Allah izzet ve rahmet sahibidir."¹⁰⁷²

Abdullah İbn Abbas'a (r.a) göre âyetteki (إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ) ifadesiyle mü'minler kastedilmiştir. Çünkü, peygamberler ve melekler onlara şefaate edeceklerdir.¹⁰⁷³ Taberî, bu âyeti tefsir ederken kıyamet gününde, dostun dosta faydasının dokunmayacağını, ancak Allah'ın merhamet ettiği kimselerin, bunun dışında kalacağını belirtir. Ona göre mü'minler, Allah'ın izniyle birbirlerine, yani dostlarına şefaate olacaklardır. Şüphesiz ki Allah, düşmanlarından intikam alma hususunda herşeye galibtir, kendisine itaat edenlere ise merhametlidir.¹⁰⁷⁴ Taberî'nin bu açıklamasından, dostun dosta faydasının olmadığı hesap gününde Allah'ın merhametinin bir yansıması olarak mü'minlerden bazılarının diğerleri için şefaate yetkisi vererek onlara yardımda bulunma imkanı tanıyacağı anlaşılmaktadır. Kendilerine yardım edilen kimseler ise sahip olduğu iman ve yaptığı sâlih amellerle Allah'ın merhametine erişen ve şefaate muhtaç olan günahkâr kimselerdir.

Mâtürîdî, bu âyetin özellikle kâfirler hakkında olduğunu ifade ettikten sonra âyette (إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ) ifadesiyle diğerlerinden istisna edilerek Allah'ın merhametine mazhar oldukları bildirilen kimselerin, tevhid ehli mü'minler olduğunu belirtir.¹⁰⁷⁵ Ona göre Allah'ın merhametiyle bu nitelikteki mü'minlerin bazıları, bazıları için şefaate edecek ve dostluğun gereğini sergileyerek yardım edecektir. Bu husus, Allah'ın mü'minlere rahmet ve merhametinin bir ifadesidir. Nitekim ayetin sonunda Allah Teâlâ, düşmanlarından intikam alma konusunda üstün kudret sahibi olduğunu, (إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ) ile istisna edilen mü'min kullarına da merhamet ve ihsanının bol olduğunu bildirmektedir.¹⁰⁷⁶ Yüce Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.v) başta olmak üzere şefaate edecek olan sâlih kullarına şefaate izni vermesi de onun kullarına karşı engin bir merhamet ve ihsan sahibi olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

14. (فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ) “Artık şefaateçilerin şefaati onlara fayda vermez.”¹⁰⁷⁷

Ehl-i sünnet âlimleri, mefhum-u muhalifiyle istidlâlde bulunarak bu ayeti şefaatin büyük günah işleyen mü'minler için olduğu hususunda delil göstermişlerdir. Nitekim onlara göre söz konusu âyette şefaatin fayda vermeyeceği bir kısım insanlardan (kâfirler) bahsedilmesi, onların dışında kalan insanlar (mü'minler) için şefaatin fayda vereceğini

¹⁰⁷² Duhân, 44/40-42.

¹⁰⁷³ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 215.

¹⁰⁷⁴ Taberî, *et-Tefsîr*, XXI, 52-53.

¹⁰⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 310-311; krş. Vâhidî, *et-Tefsîr*, IV, 91; Râzî, *et-Tefsîr*, XXVII, 215.

¹⁰⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 310-311.

¹⁰⁷⁷ Müddessir, 74/48.

gösterir.¹⁰⁷⁸ Nitekim Ali el-Kârî'ye göre bu âyetten, şefaatin mü'minlere fayda vereceği anlaşılır. Çünkü âyette kâfirlere şefaatchilerin şefaatinin fayda vermeyeceği bildirilmektedir.¹⁰⁷⁹

Râzî, bu âyetin kâfirlerin sıfatı hakkında olduğunu ve onları tehdit makamında zikredildiğini belirtir. Ona göre hitabın delil olması meselesinden dolayı hüküm, sadece kâfirler için söz konusudur. Dolayısıyla günahkâr mü'minler için hüküm, bunun aksine olur.¹⁰⁸⁰ Eğer şefaatchilerin şefaati, müslümanlara da fayda sağlamayacak olsaydı tehdit konusunda mü'minle kafir arasında bir fark kalmazdı ki bu durumda da kâfirin tahsisi anlamsız olurdu.¹⁰⁸¹

Bâkılânî, bu âyette inkârcılardan haber verildiğini ve âyetteki tehditle mü'minlerin kastedilmediğini ifade eder ve görüşünü bu âyetin öncesinde inkârcıların sözlerini ihtiva eden şu âyetlerle delillendirir¹⁰⁸²: “*Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir; ancak hakkın ve erdemın tarafında olanlar başka: Onlar cennettedir; günahkâr hakkında birbirlerine sorular sorarlar: “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?” Onlar şöyle cevap verirler: “Biz namaz kılanlardan değıldik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalyorduk, ceza gününü asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm gelip çattı. Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez.*”¹⁰⁸³

Bâkılânî'ye göre inkârcılar, küfürleri nedeniyle şefaatten mahrum kalarak cehenneme gireceklerdir. Nitekim bu âyetlerden sonra gelen söz konusu âyette şefaatchilerin şefaatinin onlara bir fayda vermeyeceği açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu da şefaatchilerin şefaatinin, mü'minlere fayda vereceğini gösterir.¹⁰⁸⁴

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye (ö.508/1115) göre şefaati, büyük günah işleyen mü'minler içindir. Allah Teâlâ, söz konusu âyette¹⁰⁸⁵ inkarcılara şefaatchilerin şefaatinin hiçbir fayda vermeyeceğini bildirmiştir. Şayet günahkâr mü'minler de şefaate erişemeyecek olsalardı, o

¹⁰⁷⁸ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *a.g.e.*, s. 205-206; Râzî, *et-Tefsîr*, XXX, 186, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 48; Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 239; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 182; a.mlf., *Şerhu'l-Makâsıd*, V, 158; Semerkandî, Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî (ö. 600/1203), *el-Mu'tekad li İ'tikâdi Ehli'l-İslâm: İslam İnanç İlkeleri*, (nşr. İsmail Yürük, İsmail Işık), Ankara: Araştırma Yayınları, 2011, s. 39.

¹⁰⁷⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, s. 138.

¹⁰⁸⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 57; a.mlf., *el-Erba'in*, s. 248, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 48.

¹⁰⁸¹ Râzî, *el-Erba'in*, s. 248.

¹⁰⁸² Bakılânî, *Temhîdü'l-Evâil*, s. 424; krş. a.mlf., *el-İnsâf*, s. 239.

¹⁰⁸³ Müddessir, 74/38-47.

¹⁰⁸⁴ Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 239.

¹⁰⁸⁵ Müddessir, 74/48.

takdirde tahsisde bulunularak kâfirlerin şefaate erişemeyeceklerini haber vermenin bir anlamı olmazdı.¹⁰⁸⁶

Sa‘deddin Teftâzânî, söz konusu âyetin ifade tarzı üzerinde durarak şu açıklamada bulunur: “Bu cümlenin üslubu ve ifade şekli, esas itibariyle şefaatin var olduğunun delilidir. Aksi takdirde, onların hallerini kötölemek ve içinde buldukları sıkıntılı durumun mahiyetini ortaya koymak için ‘kâfirlere hiçbir şefaatinin faydası olmaz’ demenin anlamı olmazdı. Bu gibi yerlerde kullanılan bu çeşit ifadeler, sadece kâfirlere özel olan duruma işaret eder, onlarla beraber başkalarını da bu hükmün içine almaz. Dolayısıyla âyetteki kâfirlerle ilgili hükümden onların dışında kalan mü’minlerin de şefaatchiye sahip olamayacağı anlamı çıkmaz; aksine onlara faydalı olacağını gösterir.”¹⁰⁸⁷

15. (يَوْمَ يَفُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا) “*Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân’ın izin verdiklerinden başkaları konuşamayacaklar; konuşan da doğruyu söyleyecektir.*”¹⁰⁸⁸

Ehl-i sünnet âlimleri, bu âyeti şefaate konusunda delil olarak göstermişler; ancak âyetteki istisnanın kim ile ilgili olduğu hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır:

Ali el-Kârî, Fahreddin er-Râzî gibi âlimler, bu âyetin meleklerin şefaatine delil olduğunu belirtirmişlerdir.¹⁰⁸⁹ Mâtürîdî, konuya genel olarak yaklaşarak herhangi bir isimlendirmede bulunmaksızın bu ayette Allah’ın izniyle konuşacağı bildirilenlerin, şefaatchiler olduğunu ifade etmiştir. Ona göre şefaate eden, şefaatchi olduğu konuda doğrulardan başka bir şey söyleyemez.¹⁰⁹⁰ Ayrıca bu âyetle ilgili, bazı âlimler, ‘ancak dünyada iken doğruları ve hakkı söyleyip gereğince yaşayanlar şefaate edebilir,’ yorumunda bulunmuştur. Bazı âlimler ise burada ancak dünya hayatlarında tevhid ehlinde olup onun gereklerini yerine getiren kimselerin¹⁰⁹¹ şefaate erişebileceklerinin bildirildiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁹²

Râzî’ye göre âyetteki istisna, hem rûh (Cebrâil¹⁰⁹³ veya insanların ruhu¹⁰⁹⁴) hem de meleklerle ilgilidir.¹⁰⁹⁵ Bu durumda âyet, onların ancak Allah Teâlâ’nın izin vermesi ve

¹⁰⁸⁶ Nesefî, *Tebziratü’l-Edille*, 398; krş. Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 83; Semerkandî, Şemsüddîn, *el-Mu’tekad*, s. 39.

¹⁰⁸⁷ Teftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 182; a.mlf., *Şerhu’l-Makâsid*, V, 158.

¹⁰⁸⁸ Nebe, 78/38.

¹⁰⁸⁹ Bk: Ali el-Kârî, *Şerhu Fikhi’l-Ekber*, s. 138; Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 23.

¹⁰⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 21.

¹⁰⁹¹ Bk. Enbiyâ, 21/28.

¹⁰⁹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 21-22; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5547.

¹⁰⁹³ Bk. Kadir, 97/4.

¹⁰⁹⁴ Bk. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 333.

¹⁰⁹⁵ Bk. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 333; Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 22.

doğru söylemeleri şartıyla konuşabileceklerini gösterir. Nitekim bu konuya benzer başka âyetlerde “O’nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaata edemez.”¹⁰⁹⁶, “O gün geldiğinde, Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz.”¹⁰⁹⁷ buyrulmuştur. Bu durumda söz konusu âyetin mânası, “Onlar, ancak Allah’ın izniyle konuşurlar.” şeklinde olur. Doğru konuşma şartı çerçevesinden ele alındığında ise âyetin takdiri, “Onlar ancak Allah’ın izin verdiği ve doğru söyleyen kimseler hakkında konuşurlar.” şeklinde olur. Buna göre âyet, “Onlar, ancak Allah Teâlâ’nın şefaata edilmesine izin verdiği doğru sözlü kimseler hakkında konuşup şefaatte bulunurlar.” mânasına gelir. Bu görüşü benimseyen âlimler, bu âyetle şefaatchilerin, günahkârlara şefaata edecekleri sonucunu çıkarmışlardır. Zira bu günahkârlar, doğru sözlü kimselerdir. Doğru sözleri ise Allah Teâlâ’dan başka ilâh olmadığına şahadet etmeleridir. Âyetteki “doğru söylerler” ifadesinin yerini bulması için, kişinin tek bir doğruyu söylemiş olması yeterlidir. Dolayısıyla sözlerin en doğrusu ve en değerlisi olan kelime-i şehâdet ve tevhîdi söyleyen için bu şart, evleviyetle yerine getirilmiş demektir. Bazı âlimler, âyetteki istisnânın sadece meleklerle ilgili olmayıp yerdeki ve gökteki varlıkların hepsiyle ilgili olduğunu söylemişlerse de zamirin en yakına rücu etmesi, daha evlâ olduğundan dolayı birinci görüş, daha tercihe şayandır. Fahreddin er-Râzî, bu sebeplerden dolayı âyetin, meleklerin günahkâr mü’minler için şefaathlerine delalet ettiği görüşünü benimsemiştir.¹⁰⁹⁸

Elmalılı Hamdi Yazır ise bu konuda farklı bir yaklaşım ortaya koyarak (لَا يَتَكَلَّمُونَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا) “O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların rabbidir. O, rahmândır. İnsanlar O’nun huzurunda konuşmaya yetkili olamayacaklar.”¹⁰⁹⁹ âyetindeki (لَا يَمْلِكُونَ) ibaresinin ifade ettiği mânayı açıklayıp güçlendirdiğini belirtir. Dolayısıyla ona göre bu ibaredeki “onlar” zamiri, Ruh ve meleklerin yerini tutabilirse de (لَا يَمْلِكُونَ) gibi bütün göklerde ve yerde bulunanların yerini tutması daha uygundur. Bu durumda bu ibareden ister Ruh, ister melekler ve isterse diğer varlıklardan hiç birisinin, herhangi bir maksat için bir söz söyleyemeyecekleri anlaşılır. Ancak (إِلَّا مَنْ أَدِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا) ifadeleriyle bildirildiği üzere, Allah’ın izin verdiği ve konuştuğunda doğruyu söyleyen kimse bu durumdan müstesnadır. O kimse, Allah’ın izniyle ve konuştuğunda doğruyu söylemek şartıyla konuşabilir ve istekte bulunabilir. Elmalılı’ya göre bu izin ile istisnada,

¹⁰⁹⁶ Bakara, 2/255.

¹⁰⁹⁷ Hûd, 11/105.

¹⁰⁹⁸ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 23.

¹⁰⁹⁹ Nebe, 78/37.

şefaata kapısının açılışına işaret vardır. Allah'a yakın kullar, bu şartlara uyarak şefaata edebileceklerdir ki, bu makam, ilk önce genel şefaate izinli olan Hz. Peygamber'in (s.a.v) makam-ı mahmûdudur.¹¹⁰⁰ Özel şefaatter ise bu genel şefaatten sonra gerçekleşecektir.¹¹⁰¹

İbn Abbâs, söz konusu âyetteki “*rûh*” kelimesiyle “insanların ruhları”nın; Hasan-ı Basrî, Katâde gibi âlimler ise “insanlar”ın kastedildiğini belirtmişlerdir.¹¹⁰² Buna göre kıyamet gününde Allah'ın huzurunda O'nun izniyle konuşacak olanlar, melekler ve insanlardır. İnsanlar arasında kıyamet günü onlara şahitlik edecek olan peygamberler (a.s.);¹¹⁰³ peygamberler arasında ise öncelikle Nebiler Serveri Hz. Muhammed'dir (s.a.v). Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), sahih bir hadiste kıyamet gününde sadece peygamberlerin konuşacaklarını ve Allah'tan selamet dileyebileceklerini bildirmiştir.¹¹⁰⁴ Şefaata hakkında varid olan hadislerde insanların, mahşer yerinde beklemekten ve o günün dehşetinden bunaldıkları bir anda şefaata için bütün peygamberlere müracaat edecekleri fakat hiç birinin şefaata edemeyeceği, ilk konuşma ve şefaata izninin Hz. Peygamber'e verileceği bildirilmektedir.¹¹⁰⁵ Öyle ise “*Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkaları konuşamayacaklar; konuşan da doğruyu söyleyecektir.*”¹¹⁰⁶ âyetinin ifade ettiği mânadan hareketle kıyamet gününde meleklerin yanısıra öncelikle Hz. Peygamber ve sonra da diğer peygamberler ile sâlih kulların, Allah'ın izni ve rızasıyla hakka tercüman olacakları ve Allah'ın razı olduğu mü'minlere şefaata edebilecekleri söylenebilir.¹¹⁰⁷ Ancak bu şefaata, onların kendi sahip oldukları yetkiyle gerçekleşen bir olay olmayıp tamamen Allah'ın kullarına bir lütuf ve ihsanından ibarettir.

16. (وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ) “*Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.*”¹¹⁰⁸

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu, bu âyeti şefaatin kabul edilmesini gerekli kılan en önemli delillerden biri saymışlardır.¹¹⁰⁹ Onlara göre, bu âyette Hz. Peygamber'e (s.a.v)

¹¹⁰⁰ Bk. İsrâ, 17/79; Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184).

¹¹⁰¹ Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5546-5547.

¹¹⁰² Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 22; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 333.

¹¹⁰³ Bk. Nisâ, 4/41.

¹¹⁰⁴ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 180), “Ezân”, (I, 195); Müslim, “İmân”, 299, (I, 164-165).

¹¹⁰⁵ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184).

¹¹⁰⁶ Nebe, 78/38.

¹¹⁰⁷ Bk. Enbiyâ, 21/28; Sebe, 34/23; Zuhruf, 43/86; Şûrâ, 42/5; Necm, 53/26; Nebe, 78/38. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 272; Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 138, XXXI, 22-23; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 39; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 331.

¹¹⁰⁸ Duhâ, 93/5.

¹¹⁰⁹ Bk. Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 54-55; Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192-193, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 38-39; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5892-5896.

vadedilen ve onun razı olacağı bildirilen büyük lütuf ve ihsan, şefaattir.¹¹¹⁰ Nitekim Hz. Ali ile İbn Abbas'tan (r.a) rivayet edildiğine göre bu ifade ve va'd, Hz. Peygamber'in ümmeti için şefaatchi olma va'didir.¹¹¹¹ Hz. Ali'ye (r.a) göre, Kur'an'daki en ümitvar âyet, bu âyet olup anlamı da Allah Resûlü'ne ümmetinin günahkârları hakkında şefaet yetkisinin verilmesidir.¹¹¹² Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed Bâkır'ın da aynı konuya işaret ederek şöyle dediği rivayet edilir: “Kur'an ehli, Kur'an'daki en ümit verici âyetin, “*De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O, çok bağışlayıcı ve merhametlidir.*”¹¹¹³ âyeti olduğunu söylerler. Halbuki biz Ehl-i beyt ise en ümit bahşedici âyetin, “*Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.*”¹¹¹⁴ âyeti olduğunu söylüyoruz. Vallahi, bu âyetle kastedilen, şefaattir. Şefaet hakkı, Hz. Peygamber (s.a.v), “*Razı oldum, yeter*” deyinceye kadar, “*Lâ ilâhe illallâh*” diyen herkes hakkında, ona verilmiştir.”¹¹¹⁵

Râzî, bu âyeti delil göstererek ümmet-i Muhammed'in, Hz. Peygamber'in âhirette şefaatchi olacağı hususunda icmâ ettiğini bildirir. Ona göre Hz. Peygamber'in şefaati, inananlardan cezaya müstehak olanların azabını kaldırmak için gerçekleşecektir. Bu şefaet, kıyamette müminlerin cehenneme girmemeleri; cehenneme girenlerin de oradan çıkarılıp cennete konulmaları için gerçekleşecektir.¹¹¹⁶ Nitekim rivayete göre bu âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber (s.a.v), “*Ümmetinden bir kişi bile cehennemde iken, ben halimden razı olamam.*” buyurmuştur.¹¹¹⁷ Cafer es-Sâdık da (r.a), bu hususa vurgu yaparak “Benim dedemin rızası, hiçbir tevhid ehlinin cehenneme girmemesindedir.” demiştir.¹¹¹⁸

Râzî, bu âyetteki va'di, şefaet mânasına hamlederek şu üç delili zikreder:

a) Allah Teâlâ, dünyada iken Hz. Peygamber'e (s.a.v), istiğfarda bulunmasını emrederek, hem kendi hem de ümmeti için istiğfarda bulunmasını emretmiştir.¹¹¹⁹ İstiğfar ise bağışlanma istemek demektir. Bir şeyi isteyen, o şeyin reddedilmesini

¹¹¹⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192-193; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 209; Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, XXX, 288; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, VIII, 448; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XXII, 341; Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5894.

¹¹¹¹ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5892-5896.

¹¹¹² Süyûtî, *Dürru'l-Mensûr*, VIII, 543; Seâlibî, *a.g.e.*, V, 601; Âlûsî, Ebü's-Senâ, *a.g.e.*, XXX, 288; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XXII, 342.

¹¹¹³ Zümer, 39/53.

¹¹¹⁴ Duhâ, 93/5.

¹¹¹⁵ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 193; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5894.

¹¹¹⁶ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 52-53.

¹¹¹⁷ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XXII, 342.

¹¹¹⁸ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 193; krş. Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5894.

¹¹¹⁹ Bk. Muhammed, 47/19.

istemeyeceğinde ve bu duruma razı olmayıp ancak onun kabul edilmesine razı olacağına şüphe yoktur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) razı olduğu şey, reddedilmek değil kabul olunmaktır. Bu âyet de Cenâb-ı Hakk'ın ona, istediği ve razı olacağı her şeyi vereceğine delalet etmektedir. Buradan da Hz. Peygamber'in ümmetinden günahkârlar hakkında şefaathçi olacağı anlaşılmış olmaktadır.

b) Söz konusu âyetten önceki ifade de bu anlama uygundur. Buna göre Allah Teâlâ, sanki “Seni terketmeyeceğim, sana öfkelenmeyeceğim, bundan da öte hatta senin hoşnutluğunu sağlamak ve gönlünü hoş tutmak için ashabından, tabilerinden ve taraftarlarından hiç kimseye öfkelenmeyeceğim...” demek istemiştir ki, işte bu açıklama, âyetin öncesine de en uygun tefsirdir.

c) Şefaath hakkında vârid olan pek çok hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.v) rızasının, ümmetinin günahkârlarının bağışlanmasında olduğuna delâlet etmektedir. Bu âyet de Allah Teâlâ'nın, resûlü Hz. Muhammed'in (s.a.v) razı olacağı her şeyi yapacağını göstermektedir. Dolayısıyla bu âyet ile hadislerin toplamından, büyük günah işleyen mü'minlere şefaathin hak olduğu neticesi çıkmaktadır.¹¹²⁰

Sonuç olarak Elmalılı Hamdi Yazır'ın da ifade ettiği gibi¹¹²¹ şunu unutmamak gerekir ki, Hz. Peygamber'in rızası, Allah'ın rızasındadır. Allah'ın rıza göstermediği bir konuda Hz. Peygamber'in razı olması düşünülemez. Aksi takdirde Hz. Peygamber, Allah'a muhalefet etmekten dolayı onun razı olduğu bir kul olmamış olur. Dolayısıyla Allah'ın izni ve rızası olmadıkça hiç kimsenin şefaath etmesi mümkün değildir.¹¹²² Allah Teâlâ, küfre razı olmadığına göre¹¹²³ Hz. Peygamber'in ümmeti hakkında rızası ve şefaathi, iman ve onu örnek alarak onun gibi yaşamaya çalışmak ile doğru orantılıdır. Allah'ın izni ve rızası olmadan kimsenin şefaath edemeyeceğine göre Peygamberler dışındaki kimselerin kesin olarak şefaath edeceklerini söylemek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki diğer peygamberler bile Hz. Peygamber'in şefaath kapısını açmasından sonra ümmetlerine şefaath edebileceklerdir. Onun için isim belirterek belli şahısların kesin bir şekilde şefaath edeceklerini söylemek, nasların ruhuyla bağdaşan bir husus değildir. Dolayısıyla bir mü'min, kendisine Allah'ın emrettiklerini yapıp yasakladıklarından kaçınarak ve Hz.

¹¹²⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, XXXI, 192-193.

¹¹²¹ Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 5894-5895.

¹¹²² Bk. Bakara, 2/255.

¹¹²³ “...O, kullarının inkâra sapmalarına razı olmaz.” (Zümer, 39/7), “..Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi. Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf, bir nimet olarak doğru yolu bulmuş olanlar işte bunlardır.” (Hucurât, 49/7-8).

Peygamber’i rehber edinip sâlih amellere sarılarak âhirete hazırlık yapması gerekir. Hz. Peygamber’in şefaata edecek olması, mü’minde ibadet ve taatte gevşekliğe değil sünnet-i seniyyeye ittiba ederek dini Hz. Peygamber (s.a.v) gibi yaşamaya teşvik eder.

b.f. Ehl-i sünnet’in Hadislerden Delilleri:

Ehl-i sünnet âlimleri, tövbe etmeden ölen büyük günah sahibi kimseler hakkında şefaatin gerçekleşeceği hususundaki görüşlerine yukarıda zikredilen âyetlerin yanısıra bazı hadisleri delil göstermişlerdir. Şimdi de maddeler halinde bu hadisleri incelemeye çalışacağız:

1. (إِنَّ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) “Şüphesiz şefaetim, kıyamet gününde ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.”¹¹²⁴

Ehl-i sünnet âlimleri, bu hadisi şefaatin büyük günah işleyen mü’minler için olduğuna, onların, -tövbe etmeden ölseler bile- Hz. Peygamber’in şefaatine erişeceklerine ve şefaata vesilesiyle onlardan cezanın kaldırılacağına delil olarak göstermişlerdir.¹¹²⁵ Ancak Mu’tezile âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar, mezhebinin şefaata ilgili görüşlerini açıklarken mü’minlerin şefaata cehennemden çıkarılacaklarını bildiren hadisleri sahih kabul etmediklerini belirtir. Gerekçe olarak bu rivayetin, Hz. Peygamber’den haber-i vâhid olarak geldiği için zan ifade ettiğini, itikadî konularda ise zanna dayalı haberler şüphe taşıdığı için delil teşkil etmeyeceğini söyler.¹¹²⁶ Bu bağlamda o, Ehl-i sünnet’in şefaata konusundaki delillerinden biri olan ve mâna yönüyle mütevatir saydıkları “Şefaatom, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.”¹¹²⁷ hadisini de aynı gerekçeyle delil kabul etmez.¹¹²⁸ Dolayısıyla ancak, “şâyet tövbe ederlerse” (izâ tâbû) ibaresini takdir ederek büyük günah sahipleri için şefaatin, ancak tövbe etmeleri halinde geçerli olabileceğini

¹¹²⁴ Bu hadis kaynaklarda ayrıca şu lafızlarla yer almıştır: (شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 11 (IV, 625); (إِنَّ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441); (شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); (لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) Ahmed b. Hanbel, III, 213; (شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) Beyhakî, *es-Sünen*, VIII, 17, X, 190; (شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) Hâkim, *Müstedrek*, I, 69, (إِنَّ شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) II, 382. Fahreddin Râzî’nin, *et-Tefsîru’l-Kebîr* ve *eş-Şefâatü’l-Uzmâ* isimli eserlerinde Mu’tezile’den naklen (مَا ادَّخَرْتُ شَفَاعَتِي إِلَّا لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي) şeklinde bir rivayet zikredilmişse de (Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, III, 60; a.mlf., *eş-Şefâatü’l-Uzmâ*, s. 51) muteber kaynaklarda böyle bir rivayete rastlamadık.

¹¹²⁵ Malatî, *a.g.e.*, s. 134; Bâbertî, *a.g.e.*, s. 49; Ali el-Kârî, *Şerhu Kitâbi’l-Fıkhî’l-Ekber*, s. 138-139; Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 416, a.mlf. *el-İnsâf*, s. 233; Ebû Ya’lâ, *el-Mu’temed*, s. 206; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 393; Neseî, *Tebsiratü’l-Edille*, II, 398, 401, a.mlf., *Bahru’l-Kelâm*, s. 41; Semerkandî, Şemsüddîn *el-Mu’tekad*, s. 39; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 59-60; a.mlf., *eş-Şefâatü’l-Uzmâ*, s. 51, a.mlf., *el-Mesâilü’l-Hamsûn*, s. 69; İcî, *a.g.e.*, III, 508; Teftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 182; Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, VIII, 312-313.

¹¹²⁶ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 672, 690; a.mlf., *Fazlü’l-İ’tizâl*, s. 208.

¹¹²⁷ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 11 (IV, 626); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20, 21 (V, 106); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441); Ahmed b. Hanbel, III, 213.

¹¹²⁸ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 690; a.mlf., *Fazlü’l-İ’tizâl*, s. 208.

belirtir.¹¹²⁹ Fakat Ali el-Kârî, söz konusu hadisin “*meşhur*” olduğunu; bununla birlikte şefaathat konusundaki hadislerin de “*manevî mütevatir*” seviyesine ulaştığını söyler.¹¹³⁰ Söz konusu hadisin farklı lafızlarla ve pek çok tarikle rivayet edildiğini belirten Ebü'l-Muîn en-Nesefî, bu tür hadislerin meşhur ve mütevatir hükmünde olduğunu ifade eder. Onun için Nesefî'ye göre bu hadisler, haber-i vâhid olduklarından dolayı delil kabul edilemeyeceğini iddia edenlerin aksine büyük günah işleyen mü'minlerin şefaate erişeceği hususunda delil teşkil eder.¹¹³¹ Sâbûnî de, bu hadisin “*meşhur*” olduğunu zikreder ve şefaathat konusundaki hadislerin tevâtüre yakın bir kesinlik ifade ettiğini, dolayısıyla meşhur seviyesinden daha aşağıda bulunmadığını belirtir. Ona göre meşhur haberin inkârı ise bid'attır.¹¹³²

Süyûtî, bu hadisi şu yollarla zikretmiştir: Hz. Enes, Hz. Câbir, Hz. Abdullah b. Amr, Hz. Ka'b b. Ucre (r.a).¹¹³³ Tirmizî (ö. 279/892), bu hadisin Hz. Enes rivâyeti olarak “*hasen sahih garib*”; Hz. Cafer b. Muhammed rivâyeti olarak “*garib*” olduğunu belirtir.¹¹³⁴ Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413), bu hadisin “*sahih*” olduğunu zikreder.¹¹³⁵ Hâkim ise, bu lafızlarla tahric etmeseler de hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre “*sahih*” olduğunu bildirir.¹¹³⁶

Kâdî Ebû Bekir el-Bâkîllânî (ö. 403/1012), Ehl-i sünnet'in, Hz. Peygamber'in şefaathatının ümmetinden büyük günah işleyenler için olduğunu bildiren hadislerin sıhhati hususunda icmâ ettiğini belirtir.¹¹³⁷ Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), bu hadisi zikrettikten sonra “günahkâr mü'minlerin şefaathat yoluyla cezadan kurtulabileceklerini bildiren hadisler pek çok tarîk ve lafızlarla gelmiş, mütevatir ve meşhur derecesine ulaşmıştır.”¹¹³⁸ der. Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), Peygamberlerin ve hayırlı kimselerin, büyük günah işlemiş olanlara da şefaathat bulunacaklarının müstefiz haberlerle sabit olduğunu söyler.¹¹³⁹ Teftâzânî, (ö. 792/1390), bu hadisin “*meşhur*” bir hadis olduğunu ve

¹¹²⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 690-691; a.mlf., *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 208; krş. Altuntaş, “Kâdî Abdülcebbar'ın Sem'iyâtla İlgili Bazı Görüşleri”, *a.g.d.*, s. 75.

¹¹³⁰ Ali el-Kârî, *Şerhu Fıkhî'l-Ekber*, s. 138.

¹¹³¹ Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, II, 398.

¹¹³² Bk. Sabuni, *el-Bidâye*, s. 83.

¹¹³³ Bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, VII, 3601 (h. no: 4892).

¹¹³⁴ Bk. Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 11 (IV, 625).

¹¹³⁵ Bk. Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 312).

¹¹³⁶ Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 69. Durum böyle iken Ahmed Hicâzî es-Sekkâ'nın, bu hadis hakkında üstelik bir tahkik çalışmasında kaynak belirtmeksizin “mevzu hadislerden sayılmıştır” demesi, ilmî hassasiyetle bağdaşan bir tutum olarak görünmemektedir. (Bk. Râzî, *el-Mesâilü'l-Hamsûn*, s. 69, 2. dipnot.)

¹¹³⁷ Bakîllânî, *el-İnsâf*, s. 231.

¹¹³⁸ Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, II, 398.

¹¹³⁹ Kestelî, *a.g.e.*, s. 148.

şefaata konusundaki hadislerin mâna bakımından “mütevâtir” olduğunu ifade eder.¹¹⁴⁰ Şihâbüddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659), Kâdî İyâz’ın *eş-Şifa* isimli eserine yazdığı şerhte Hz. Peygamber’in şefaatinin, cehenneme girmeyi hak eden bazı günahkâr mü’minler için olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der: “Bu şefaata türü, pek çok hadisle sabittir. Bu hadislerin rivâyet yollarının toplamı, tevatüre ulaşmaktadır. Bu konuda Hâricîler ve Mu’tezile’den onu inkâr eden kişilerin görüşlerine güvenilemez.”¹¹⁴¹ Mâtürîdî âlimlerinden Hasan Kâfî el-Akhisârî ise Tahâvî’nin *Risâle fî Usûli’-d-Dîn* adlı eserine yazdığı şerhte, şefaatin büyük günah sahibi kimseler hakkında gerçekleşeceği hakkında mütevâtir haberler olduğunu belirttikten sonra bu hadisi de görüşlerine delil gösterir.¹¹⁴² Ona göre büyük günah sahibi, Allah’ın rızasını kazandıran taatin zirve noktası olan iman ve tevâhîde sahip olduğundan dolayı şefaate erişecektir.¹¹⁴³

Mâtürîdî kelâm âlimlerinden Ebü’s-Senâ Lâmişî’nin belirttiğine göre Mu’tezile âlimleri, bu konuda farklı bir eleştiride daha bulunarak bu hadiste haber verildiği şekilde büyük günah işleyenlere şefaatin imkansız olduğunu belirtmişlerdir. Zira onlara göre büyük günah işleyenlere şefaata edileceğini bildiren hadislerde geçen “*kebîre*” kelimesi, “bir şeyin büyüğü” anlamına gelen bir isimdir. Bu “şey” ise masiyet ya da masiyet dışında kalan hususlarda kullanılabilir. Bu durumda “*kebîre*” kelimesinden büyük günah değil de başka bir anlamın kastedilmiş olması mümkündür. Onlara göre söz konusu hadiste ifade edilen şefaata, cennetlik iyi kimselerin derecelerinin yükseltilmesi ve kendilerine vadedilen nimetlerin arttırılması için gerçekleşecektir. Nitekim “*Zira Allah karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lütfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükriün karşılığını bol bol verir.*”¹¹⁴⁴ âyeti de buna delâlet etmektedir. Lâmişî’ye göre Mu’tezile’nin bu şekildeki yorumu, geçersiz bir yorumdur. Zira “*kebîre*” kelimesi, dil bilimcilerin örfünde günah için kullanılır. Dolayısıyla Mu’tezile’nin bu tür yorumları, naklî delilleri tevil ederek asıl kullanıldıkları anlamın dışına çıkarmak demek olur ki bunun da geçersiz olduğu açıktır.¹¹⁴⁵ Lâmişî, onların bu yaklaşımını şefaati kabul etmemelerine bağlar.¹¹⁴⁶ İbnü’l-

¹¹⁴⁰ Bk. Teftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, s. 182-184; krş. Kettânî, *a.g.e.*, s. 236.

¹¹⁴¹ Hafâcî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 1069/1659), *Nesîmü’r-Riyâz fî Şerh-i Şifai’l-Kâdî İyâz*, I-IV, Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1327h, II, 347.

¹¹⁴² Akhisârî, *Nûru’l-Yakîn*, s. 160-161; krş. a.mlf., *Ravzâtü’l-Cennât fî Usûli’l-İ’tikâd*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1305, s. 19-20.

¹¹⁴³ Akhisârî, *Nûru’l-Yakîn*, s. 160-161.

¹¹⁴⁴ Fâtır, 35/30.

¹¹⁴⁵ Lâmişî, *et-Temhîd*, s. 126.

¹¹⁴⁶ Işık, İsmail, *Haneî-Mâtürîdî Geleneğinin Usulü’-d-Dîn Anlayışı Lâmişî Perspektifinde Kelam-Usûlü’l-Fıkıh Diyalogu*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 2009, s. 170-171.

eder ve Ehl-i sünnet'in dayandığı bu hadisi, Hz. Peygamber'in günahkârlara şefaatine delil gösterir.¹¹⁵⁴ Ayrıca Bâkillânî, büyük günah işleyen kimselerin şefaatten yararlanamayacağına dair Peygambere nisbet edilen, “*Şefaetim, ümmetinden büyük günah sahiplerine ulaşmaz.*” rivayetini ele alıp değerlendirerek böyle bir rivâyetin bilinmediğini ve hadiscilere göre sabit olmadığını ifade eder.¹¹⁵⁵ Büyük günah işleyenlerin cennete giremeyeceğini ve ebedî olarak cehennemde kalacaklarını dile getiren Mu'tezile'nin ileri sürdükleri hadisleri de, “haramı helâl saymak ve nassı yalanlamak itikâdıyla haramı işledikleri takdirde şafaate lâyık olmayacakları” şeklinde yorumlar.¹¹⁵⁶ Sonuçta Bâkillânî, kâfirlere şefaatin olmayacağı, ancak büyük günah işleyenin şefaatten yararlanacağı görüşünü savunur.¹¹⁵⁷

Ebû Ya'lâ, Fahreddin Râzî, Âmidî gibi âlimler ise konuyla ilgili ayrıca şu rivayeti delil gösterirler:¹¹⁵⁸ (لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ فَتَعَجَّلْ كُلُّ نَبِيٍّ دَعْوَتَهُ وَإِنِّي اخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِّأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ *Her peygamberin müstecâb (Allah'ın kabul edeceği) bir duası vardır. Her peygamber o duayı yapmada acele etti. Ben ise bu duamı kıyamet gününde, ümmetime şfaat olarak kullanmak üzere sakladım. Bu şefaetim, inşaallah ümmetinden şirk koşmadan ölenlere ulaşacaktır.*)¹¹⁵⁹ Râzî'ye göre hadis, ümmetinden Allah'a şirk koşmadan ölen herkesin Hz. Peygamber'in şefaatine nâil olacağı hususunda, gâyet açık ve nettir. Büyük günah işleyen kimse de böyle olduğu için, onun da bu şafaate nail olması gerekir.¹¹⁶⁰

3. (يُحْبِسُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُهْمُوا بِدَلِّكَ فَيَقُولُونَ لَوْ اسْتَشْفَعْنَا إِلَى رَبِّنَا ...) ¹¹⁶¹

Daha önce de ifade edildiği üzere Ehl-i sünnet âlimlerine göre büyük günah işleyenlerden cehenneme giren mü'minler, Allah'ın izniyle Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaati sayesinde oradan çıkarılıp cennete konulacaklardır. Onlar, bu konuda Hz.

¹¹⁵⁴ Bâkillânî, *et-Temhîd*, s. 416-418.

¹¹⁵⁵ Bâkillânî, *et-Temhîd*, s. 419.

¹¹⁵⁶ Bâkillânî, *et-Temhîd*, s. 421.

¹¹⁵⁷ Bâkillânî, *et-Temhîd*, s. 423-424.

¹¹⁵⁸ Ebû Ya'lâ, *el-Mu'temed*, s. 206; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 60; Âmidî, *Gâyetü'l-Merâm*, s. 308; a.mlf., *Ebkâru'l-Efkâr*, IV, 365. Âmidî, hadisin “sahih ve meşhur” olduğunu belirtir. (Bk. Âmidî, *Gâyetü'l-Merâm*, s. 308.). Hadis, Beyhakî'nin *es-Sünen*'inde şu lafızlarla zikredilmiştir: (إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةً مُسْتَجَابَةً Beyhakî, *es-Sünen*, VIII, 17.

¹¹⁵⁹ Müslim, “İmân”, 338 (I, 189); (كُلُّ نَبِيٍّ سَأَلَ سُؤلاً أَوْ قَالَ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ فَدَعَا بِهَا فَاسْتَجِيبَ فَجَعَلْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِّأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ) Buhârî, “De'avât”, 1 (VII, 145), (لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ فَارِيدُ أَنْ أُخْتَبِيَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِّأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ) Mâlik b. Enes, “Tevhîd”, 31 (VIII, 192-193); (كُلُّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ يَدْعُو بِهَا فَارِيدُ أَنْ أُخْتَبِيَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِّأُمَّتِي فِي الْآخِرَةِ) Muvatta, “Kur'ân”, 8 (I, 212); (مَاتَ مِنْهُمْ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئاً لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ فَتَعَجَّلْ كُلُّ نَبِيٍّ دَعْوَتَهُ وَإِنِّي اخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِّأُمَّتِي) İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1440); (كُلُّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ، وَإِنِّي اخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِّأُمَّتِي، وَهِيَ نَائِلَةٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْ مَاتَ مِنْهُمْ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئاً) Tirmizî, “De'avât”, 130 (V, 580) (Tirmizî, hadisin “hasen sahih” olduğunu belirtir.)

¹¹⁶⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 60; a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 51.

¹¹⁶¹ Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184).

Peygamber'in (s.a.v) bütün insanları kapsayan genel şefaatinin anlatan hadisleri delil göstermişlerdir.¹¹⁶² Bu hadisler, oldukça uzun olduğu için biz burada sadece bir örnekle yetineceğiz.

Hz. Enes'ten (r.a) rivâyet edilen mütevatir¹¹⁶³ bir hadîs-i şerifte Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Mü'minler kıyamet gününde (mahşer yerinde) hapsolunacaklar ve nihâyet bu hapsolunma sebebiyle kederleneceklerdir. Derken: "İçinde bulunduğumuz şu durumdan bizleri kurtarıp rahatlatması için Rabbimize şefaât istesek", diyeceklerdir. Akabinde Âdem'e (a.s) gelecekler ve: "Sen, insanların babası olan Âdem'in, Allah seni kendi eliyle (kudretiyle) yarattı, seni cennetine yerleştirdi, meleklerini sana secde ettirdi ve her şeyin isimlerini sana öğretti. Bulduğumuz şu durumdan bizleri kurtarması için Rabbin katında bizlere şefaât et." diyeceklerdir.*

(Hz. Peygamber) buyurdu ki: *"Âdem vaktiyle işlemiş olduğu o yasaklanmış ağaçtan yeme hatasını zikrederek: "Ben buna ehil değilim, fakat siz, Allah'ın yeryüzü halkına göndermiş olduğu ilk peygamber olan Nûh'a gidiniz", diyecektir.*

Sonra onlar Nûh'a gelecekler. O da evvelce işlemiş olduğu ilimsiz olarak Rabbinden isteme hatasını¹¹⁶⁴ zikrederek: *"Ben buna ehil değilim. Fakat siz, Halîlu'r-Rahmân olan İbrâhîm Peygamber'e gidiniz", diyecek.*

(Hz. Peygamber) buyurdu ki: *"Akabinde insanlar İbrahim'e gelecekler. O da vaktiyle tariz şeklinde söylemiş olduğu üç sözünü zikrederek: "Ben buna ehil değilim. Fakat siz, Allah'ın kendisine Tevrat verdiği, kelâm ettiği ve fısıldaşarak konuşmak için kendisine yaklaştırdığı bir kul olan Musa'ya gidin", diyecek.*

(Hz. Peygamber) buyurdu ki: *"Akabinde insanlar Musa'ya gelecekler. O da vaktiyle işlemiş olduğu insan öldürme hatasını zikrederek: "Ben buna ehil değilim. Lâkin sizler Allah'ın Kulu, Resûlü, Allah'ın Rûhu ve Kelimesi olan İsâ'ya gidin", diyecek.*

(Hz. Peygamber) buyurdu ki: *"Bunun üzerine insanlar İsâ'ya gelecekler, O da: "Ben bunun ehli değilim, fakat sizler, Allah'ın geçmiş ve gelecek kusurlarını mağfîret etmiş olduğu bir kul olan Muhammed'e gidin", diyecek.*

Bunun üzerine insanlar bana gelirler. Ben gidip, O'nun cenneti içinde Rabbimin

¹¹⁶² Bk. Eş'arî, *el-İbâne*, s. 597; Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 416-418, a.mlf. *el-İnsâf*, s. 233; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 60-61, a.mlf., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ*, s. 53-54; Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, IV, 365. Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille* isimli eserinde hadislerin metnini zikretmeksizin günahkâr mü'minlerden bir kısmının, şefaâtle cehennemden çıkılmalarının farklı lafızlarla da olsa pek çok hadiste belirtildiğini ifade eder. (Bk. Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, II, 398.)

¹¹⁶³ Bk. Süyûtî, *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsira*, s. 301; krş. Kettânî, *a.g.e.*, s. 245.

¹¹⁶⁴ Bk. Nûh, 71/26.

huzuruna girme izni isterim. Bana izin verilir. Rabbimi gördüğüm zaman secdeye kapanırım. Allah beni bırakmak istediği kadar bu vaziyette bırakır. Sonra: “Başını kaldır yâ Muhammed! Söyle, sözün dinlenir; şefaet et, şefaatin kabul edilir; iste, sana verilir!” buyurur.

Resûlullah şöyle buyurdu: “Ben secdeden başımı kaldırıp Rabbimin bana öğreteceği senâ ve tahmîd ile Rabbime sena ve hamd ederim. Sonra şefaet ederim. (Allah) Benim için bir sınır koyar. Ben O’nun dârından (yânî cennetindeki buluşma yerinden) dışarı çıkarım da o insanları cennete koyarım.”

Katâde şöyle dedi: Ben yine Enes’ten işittim, şöyle diyordu: “Ben akabinde (darından) çıkar, o insanları ateşten çıkarır ve cennete koyarım. Sonra döner, O’nun cenneti içinde Rabbimin huzuruna izin isterim. Bana izin verilir. Ben Rabbimi gördüğüm zaman secdeye kapanırım. Allah beni o vaziyette bırakmak istediği kadar bırakır. Sonra: “Kalk, Muhammed! Söyle, sözün dinlenir; şefâet et, şefaatin kabul edilir; iste, sana verilir!” buyurur.

Resûlullah buyurdu ki: “Ben başımı kaldırır, Rabbimin bana öğreteceği sena ve tahmîd ile Rabbime sena ve hamd ederim.”

(Hz. Peygamber) buyurdu ki: “Sonra şefaet ederim. (Allah) Benim için bir sınır belirler. Akabinde ben çıkar, o insanları cennete koyarım.”

Katâde şöyle dedi: Ben Enes’ten şöyle derken işittim: “Ben çıkarım. Akabinde o insanları ateşten çıkarır, cennete koyarım. Sonra üçüncü defa dönerim de cennetinde Rabbimin huzuruna izin isterim. Bana izin verilir. Ben Rabbimi görünce secdeye kapanırım. Allah beni o vaziyette bırakmak istediği kadar bırakır. Sonra: “Kalk, Muhammed! Söyle, sözün işitilir. Şefaet et, şefaatin kabul olunur. İste, isteğin verilir! buyurur.”

Resûlullah buyurdu ki: “Bunun üzerine ben başımı secdeden kaldırır, Rabbimin bana öğreteceği sena ve tahmîd ile Rabbime sena ve hamd ederim. Sonra şefaet ederim. Bana bir sınır belirler. Akabinde çıkar, (o sınır içindeki) insanları cennete koyarım.”

Katâde şöyle dedi: Ben Enes’ten işittim, şöyle diyordu: “Akabinde ben çıkarım da o insanları ateşten çıkarır, cennete koyarım. Nihâyet ateşte Kur’ân’ın hapsettiği, yânî kendilerine hulûd (devamlı azâb) vâcib olan kimselerden (kâfirlerden) başkası kalmaz.”

(Enes) dedi ki: Sonra şu âyeti okudu: “...Böylece Rabbinin seni makâm-ı mahmûda

eriştireceğini umabilirsin.”¹¹⁶⁵

Enes:

- İşte bu, Peygamberinize va'd edilmiş olan “Makâm-ı Mahmûd”dur!”¹¹⁶⁶

Mu'tezile âlimleri, Ehl-i sünnet'in delil gösterdiği bu hadislere karşı bazı eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştirileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

a) Bu haberler, uzundur. Bu yüzden Hz. Peygamber'in lafzıyla, söylediği biçimde ezberlenmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, hadisi rivâyet eden kişi, onu kendi sözleriyle rivâyet etmiştir. Bu husus dikkate alındığında, söz konusu hadislerin delil olma vasfını taşımadıkları ortadadır.

b) Bunlar bir tek vakayla ilgili haberler oldukları halde eksiklikleri ve fazlalıklarıyla beraber, çeşitli şekillerde rivâyet edilmişlerdir. Bu da yine haberlerin güvenilirliği konusunda töhmete sebep olmaktadır.

c) Söz konusu hadis, “teşbihler” ihtiva etmektedir. Bu da töhmete yol açacağından dolayı geçersizdir.

d) Hadis, Kur'ân'ın zâhirine¹¹⁶⁷ zıt olarak varid olmuştur. Bu da töhmete yol açmaktadır.

e) Bu haber, rivâyet edilmesinde birçok sebep bulunan, büyük bir olaydan haber vermektedir; eğer bu haber sahih olsaydı, hadisin tevatür derecesine ulaşması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, bu hadis, töhmet altında kalmıştır.

f) Büyük günah işleyen kimselere şefaatten bahseden hadis ile şfaat-i uzma hakkındaki hadisler, haber-i vâhid olduğu için zan ifade eder. Kat'î meselelerde, zan taşıyan haber-i vâhide itibâr etmek ise câiz değildir.¹¹⁶⁸

Ehl-i sünnet âlimleri, Mu'tezile'nin bu eleştirilerine şöyle cevap vermişlerdir:

Söz konusu hadisler, haber-i vâhid olarak rivâyet edilse bile, konuyla ilgili farklı yollardan gelen ve büyük günah işleyen kimselerin şfaat sayesinde cehennemden

¹¹⁶⁵ İsrâ,17/79.

¹¹⁶⁶ Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184). Ebû Bekr Bâkılânî (ö. 403/1013), Hz. Enes'ten farklı lafızlarla rivâyet edilen hadisi [(Bk. Müslim, “İmân” 326 (I, 182-183)] şfaat konusunda delil olarak zikrettikten sonra Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728), Hz. Enes'ten (r.a) başka yirmi üç kişiden daha rivâyet edildiğini bildirdiğini kaydeder. (Bk. Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 418). Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise insanların peygamberlere uğrayıp şfaat istedikleri uzun şfaat hadisini mütevatir hadisler arasında sayar ve onu rivâyet eden oniki sahabinin ismini zikreder: Hz. Enes, Hz. Ebû Hüreyre, Hz. Abdullah ibn Ömer, Hz. Huzeyfe, Hz. Câbir, Hz. Ebû Bekr, Hz. Abdullah ibn Abbâs, Hz. Übey b. Ka'b, Hz. Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Selmân, Hz. Ukbe b. Âmir, Hz. Ubâde ibn Sâmî. (Bk. Süyûtî, *Katfî'l-Ezhâri'l-Mütenâsira*, s. 301; krş. Kettânî, *a.g.e.*, s. 245.)

¹¹⁶⁷ Mu'tezile'nin, bu konuda delil gösterdiği âyetler hakkında “Mu'tezile'ye Göre Va'd-Vaîd-Şfaat İlişkisi” konusu ele alınırken geniş olarak bilgi verilmişti.

¹¹⁶⁸ Bk. Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 689-691; Râzî, *et-Tefsîr*, III, 61.

kurtulacaklarını bildiren pek çok hadis bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hadisler, mütevatir hükmünde olup kesin delil olarak kabul edilmelidir.¹¹⁶⁹

Fahredden er-Râzî, Mu'tezile'nin bütün delillerine bir tek sözle cevap verileceğini belirtir ki o da şudur: “Onların şefaati reddetme hususundaki delilleri, bütün şefaate çeşitlerinin yokluğunu ifâde eder. Ehl-i sünnet'in şefaatin varlığı hususundaki delilleri ise hususî olarak şefaatin varlığını ifâde eder. Umum ile husus ifâdeler birbirleriyle çeliştikleri zaman, hususî olan ifâde, umumî olana takdim edilir. Buna göre, Ehl-i sünnet'in delilleri, onların delillerine göre öncelik kazanır.”¹¹⁷⁰ Ayrıca hadisler arasında Hz. Peygamber'in (s.a.v) bazı insanlara ve kıyametin bazı konaklama yerlerinde şefaate etmediğine delâlet eden rivayetler varsa da bu, onun büyük günah işleyen hiç kimseye şefaate etmeyeğine ve kıyametin bütün safhalarında imkânsız olduğuna delâlet etmez. Kesin olarak şu söylenebilir ki, Allah Teâlâ, şefaate edenlerden hiçbir kimsenin, kendi izni olmaksızın, şefaate bulunamayacağını beyan etmiştir. Buna göre belki Hz. Peygamber (s.a.v), kıyametin bazı yer ve zamanlarında -henüz daha kendisine şefaate yetkisi verilmediği için- şefaate edemese de daha sonra başka bir yer ve zamanda, şefaate bulunmasına izin ve yetki verildiğinde şefaate edecektir.¹¹⁷¹ Fakat burada şunu da ifade etmek gerekir ki her şeyin en iyisini ve en doğrusunu bilen Allah'tır (c.c).

4. Ehl-i sünnet âlimlerinin cehenneme giren mü'minlerin şefaate oradan çıkarılacakları hususunda gösterdikleri delillerden bir diğeri,¹¹⁷² Ebû Sa'îd-i Hudrî'den rivayet edilen şu hadistir:

(أَنَّ أَنَسًا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟...)

Oldukça uzun olan bu rivayetin konumuzla ilgili olan kısmı şöyledir: “...*Sonra cehennem üzerine köprü kurulacak; şefaate izin verilecek. (Peygamberler): “Aman Allah'ım selâmet ver, selâmet ver!” diyecekler. “Ya Resûlallâh bu köprü nedir?” denildi. (Allah Resûlü cevaben): “Kaygan bir şeydir; onda çengeller, kancalar ve Necit'te sa'dan denilen bir diken bulunur. Onun gibi bitirak dikenleri vardır. Mü'minler (sırttan) kimi göz kırpacak kadar az bir zamanda, kimi şimşek gibi, kimi rüzgâr, kimi kuş gibi, kimi de iyi cins yürük at ve deve gibi hızla geçecekler. Bazısı bakarısın sapasağlam kurtulmuş, diğeri tirmalanmış da salınvermiş, kimi de cehennem ateşine yığılmış kalmış...*

Mü'minler, cehennemden kurtulunca: Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin

¹¹⁶⁹ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, III, 59-61; krş. Sâbûnî, *a.g.e.*, 83.

¹¹⁷⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 61.

¹¹⁷¹ Râzî, *et-Tefsîr*, III, 62.

¹¹⁷² Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, II, 398.

ederim ki; sizden hiç biriniz hakkı tamamıyla kurtarmak hususunda kıyamet günü mü'minlerin cehennemdeki kardeşleri için Allah'a niyaz etmelerinden daha fazla niyazda bulunamaz. Onlar, "Ey Rabbimiz! (bu cehennemde kalan kardeşlerimiz) bizimle birlikte oruç tutar, namaz kılar ve hac ederlerdi." diye niyazda bulunacaklar. Bunun üzerine kendilerine: (Haydi tanıdıklarınızı çıkarın; bundan böyle onların sûretleri cehenneme haram olur.) denilecek; onlar da kimi bacaklarının yarısına kadar, kimi dizlerine kadar ateşe dalmış pek çok kimseleri cehennemden çıkaracaklar. Sonra "Ey Rabbimiz! Senin bize çıkarmayı emir buyurduklarından cehennemde hiç kimse kalmamıştır." diyecekler. (Fakat Allah Teâlâ), "Dönün, kalbinde dinar ağırlığında hayır olan her kimi bulursanız onu da çıkarın." buyuracak. Bunun üzerine yine pek çok kimseleri çıkaracaklar. Sonra (tekrar): "Ey Rabbimiz! Senin emir buyurduklarından tek bir kimse bırakmadık." diyecekler.

(Bunun üzerine Allah Teâlâ), "Geri dönün! Kalbinde yarım dinar miktarı hayır olan her kimi bulursanız onu da çıkarın." buyuracak; yine pek çok kimseleri çıkaracaklar. Sonra "Ey Rabbimiz! Senin emir buyurduklarından cehennemde tek bir kimse bırakmadık." diyecekler. (Cenâb-ı Hakk yine): "Geri dönün! Kalbinde zerre miktarı hayır olan kimi bulursanız onu da çıkarın." buyuracak. Yine pek çok kimseleri çıkaracaklar. Sonra "Ey Rabbimiz! Cehennemde hiç bir hayır (sahibi) bırakmadık." diyecekler.

-Ebû Sa'îd el-Hudrî şöyle diyormuş: "Eğer bu hadis hususunda beni tasdik etmiyorsanız Allah Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki, Allah zerre kadar zulmetmez, eğer (yapılan) bir iyilik olursa kat kat artırır. Ve kendi tarafından pek büyük bir mükâfat ihsan eder."¹¹⁷³ âyetini okuyuverin.-

Mü'minlerin, cehennemde hiç bir hayır (sahibi bırakmadık) demeleri üzerine Allah azze ve celle Hazretleri, "Melekler şefaatt etti! Peygamberler şefaatt etti! Mü'minler de şefaatt etti, (o halde) Erhamürrâhimîn'den başka şefaatt edecek kalmadı." buyurarak cehennemden bir kabza alacak. (Bununla) cehennemden hiç hayır işlememiş; âdeta kömüre dönmüş bir takım insanlar çıkaracak ve onları cennet yolları üzerinde olup, 'hayat nehri' adı verilen bir nehre atacak. O nehirden onlar, sel yatağında biten ot gibi çıkacaklar. Görmüyor musunuz sel yatağındaki ot, taş altında da, ağaç altında da biter, güneşe bakan tarafı bir parça sarımtırak, yeşilimtırak olur. Gölgede kalan tarafı ise beyaz kalır." buyurmuşlar. Ashab: "Ey Allah'ın Resûlü! Galiba sen çölde çobanlık

¹¹⁷³ Nisa, 4/40.

etmişsin.” demişler.

Allah Resûlü, (sözlerine devamla) “Artık hayat nehrinden boyunlarında inciden gerdanlıklar olduğu halde çıkarılacaklar; cennetlikler onları (bu alâmetle) tanıyacaklar. İşte işlenmiş bir amelleri ve takdim ettikleri bir hayırları olmaksızın Allah’ın cennete koyduğu, ‘Allah’ın azadlıları’ bunlardır, diyecekler. Sonra Allah Teâlâ, “Cennete buyurun, (orada) gördüğümüz her şey sizindir.” diyecek. Onlar da “Ey Rabbimiz! Şu âlemde hiç bir kimseye vermediğin ihsanı bize verdin.” diye şükranla mukabelede bulunacaklar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, “Size bundan daha üstün bir ihsanım var.” buyuracak. Cennetlikler, “Ey Rabbimiz! Bundan daha üstün ne olabilir?” diyecekler. Allah Teâlâ, “Benim rızam!.. Bundan böyle ebediyyen size gadab etmiyeceğim buyuracak.”¹¹⁷⁴

Hadiste Allah Teâlâ’nın cehennemliklerden kalbinde bir dinar, yarım dinar ve en son zerre miktarı “hayır” olan kimselerin cehennemden çıkarılmasını emrettiği haber verilmektedir. Bazı âlimler, buradaki “hayır” kelimesinden maksadın, amel olmaksızın sadece “yakîn” yani iman olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁷⁵ Fakat Kâdî İyâz’a göre “hayr”ın mânası, sadece mücerred iman değil imandan daha fazla bir değer ifade eder. Çünkü tasdikten ibaret olan mücerred iman, bir bütündür ve parçalanamaz. Dolayısıyla hadiste geçen bir dinar, yarım dinar, zerre kadar ifadeleriyle bildirilen parçalı şey, mutlaka ya amel-i sâlih ya zikr-i hafî ya da fakire şefkat göstermek, Allah’tan korkmak ve iyi niyet sahibi olmak gibi kalp amellerinden bir amel olur.¹¹⁷⁶ Kâdî İyâz’ın bu yorumlarından onun, bir mü’minin şefaate erişilebilmesi için sadece iman sahibi olmasını yeterli görmediği; imanla birlikte sâlih amel işlemeyi, büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermek, hastalara karşı kalbinde merhamet duymak, gerçekleştiremeye de iyi şeyler yapmaya niyetlenmek.. gibi bazı kalbî amellerde bulunmayı gerekli gördüğü anlaşılmaktadır.

Mu’tezile âlimlerinden Kâdî Abdülcebâr, günahkâr mü’minlerin, cezalarını çektikten sonra kömür gibi yanmış, kavrulmuş olarak cehennemden çıkarılacaklarını

¹¹⁷⁴ Müslim, “İmân”, 302 (I, 167-171); krş. Müslim, “İmân”, 299, 306, I, 163-167, 172-173; Buhârî, “Tefsîr” (Nisâ, 4/40), 8 (V, 179); Süyûtî, *Câmiu’l-Ehâdîs*, III, 169, 173.

¹¹⁷⁵ Bk. Şa’rânî, *a.g.e.*, II, 192.

¹¹⁷⁶ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, I, 566-567. Kâdî İyâz’ın bu değerlendirmesinin *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*’nde Nevevî’ye ait olduğunun söylenmesi, kanaatimizce sehven olsa gerektir. (Bk. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, II, 170.) Nitekim bu yorumların Kâdî İyâz’a ait olduğunu Nevevî de ifade etmektedir. (Bk. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, II, 33.)

bildiren hadisleri¹¹⁷⁷ sahih bulmaz. Ona göre, bu hadisler sahih ise de bunlardan maksat, “onlar dünyada iken haklarında ceza hükmü gerçekleşikten sonra cezayı haketmekten kurtulmalarıdır. Bu da iki şekilde olur: Hz. Peygamber’in ümmetini hidayete yönlendirmesi ve onları yasaklama, engelleme gibi usullerle günahlardan alıkoyması.¹¹⁷⁸ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), bir gün müezzin ezan okurken (أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) dediğinde onun hakkında (خَرَجَ مِنَ النَّارِ) “*Cehennemden çıktı.*” buyurmuştur.¹¹⁷⁹ Kâdî Abdülcebâr, Hz. Peygamber’in “*Cehennemden çıktı.*” ifadesini “cehennemlik olma hükmünden çıktı” şeklinde yorumlar.¹¹⁸⁰ Ona göre bu hadis, Hz. Peygamber’in ümmetini hidayete sevketmesiyle onları cezalandırılmaktan kurtulmalarına vesile olmasına delâlet eder. Kâdî Abdülcebâr’ın görüşlerine delil olarak getirdiği diğer bir hadiste Allah Resûlü (s.a.v), kendisiyle ümmetinin hâlini şöyle bir benzetmeyle tablolştırır: “*Benimle ümmetimin misâli ancak ve ancak ateş yakan bir adamın misâli gibidir ki hayvanlar ve pervaneler onun içine düşmeye başlarlar. Ben sizin eteklerinizden tutuyorum, siz ise onun içine atılıyorsunuz.*”¹¹⁸¹ Kâdî Abdülcebâr’a göre bu hadis de Allah Resûlü’nün ümmetine günahları yasaklayarak ve nasihatlarıyla onları günah işlemekten engelleyerek cezalandırılmaktan kurtulmalarına vesile olmasına delil teşkil eder.¹¹⁸² Kâdî Abdülcebâr’ın, bu yorumu, mezheplerinin görüşü gereği büyük günah işleyen mü’minin cehennemden çıkmasını imkânsız göstermek için zorlama bir te’vil olarak görünmektedir. Zira sahihliğinden şüphe ettiği hadisler, yukarıda kaynaklarıyla birlikte belirtildiği üzere en muteber hadis kaynaklarında geçen “sahih ve meşhur”, mâna olarak ise “mütevatir” hadislerdir. Kâdî Abdülcebâr’ın buradaki yorumları, dünya hayatı açısından doğrudur. Zira Hz. Peygamber (s.a.v), ümmeti için bir hidayet rehberi, hak ve hakikatlerin tebliğcisidir. Hayatı boyunca ümmetini, taatte bulunmaya teşvik ederken günahlardan da uzak durmalarını tavsiye etmiştir. Ancak yine de o günden bu güne gerek nefis ve şeytanın (dahilî) gerekse çevrenin (hâricî) yönlendirmeleriyle büyük günah işleyen mü’minler olmuştur. Bunlardan bazıları, hayatta iken işledikleri günahlardan ölmeden önce tövbe

¹¹⁷⁷ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182); “Rikâk”, 51 (VII, 202); Müslim, “İmân”, 302 (I, 170); Ahmed b. Hanbel, III, 94-95; 325-326, V, 43; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 26 (III, 34); krş. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 37-38.

¹¹⁷⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 210.

¹¹⁷⁹ Bk. Müslim, “Salât”, 9 (I, 288); Tirmizî, “Siyer”, 48 (IV, 163); Ahmed b. Hanbel, I, 407, III, 132, 229, 241, 253, 270, V, 248.

¹¹⁸⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 210.

¹¹⁸¹ Buhârî, “Rikâk”, 26 (VII, 186); Müslim, “Fezâil”, 17 (II, 1789-1790); Tirmizî, “Edeb”, 82 (V, 154); Ahmed b. Hanbel, I, 424, II, 244, 312, 540. Tirmizî, hadisin “*hasen-sahih*” olduğunu belirtir.

¹¹⁸² Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, s. 210.

ederken bazıları ise tövbe etmeden ölmüştür. İşte Hz. Peygamberin ümmetinden büyük günah işleyenlere yapacağını haber verdiği şefaata, bu kimselere yapılacak şefaattir. Dolayısıyla Kâdî Abdülcebbar'ın yorumu dünyaya bakan yönü itibarıyla isabetli olsa da âhirette gerçekleşeceği naslarla bildirilen büyük günah işleyenlere yapılacak şefaatin imkânsız olduğu hakkındaki yorumları, isabetli değildir.

5. Büyük günah işleyenlere şefaata olunacağı konusunda Ehl-i sünnet'in bir diğer delili ise¹¹⁸³ Hz. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (r.a) rivayet edilen şu hadistir: (خَيْرْتُ بَيْنَ الشَّفَاعَةِ وَبَيْنَ أَنْ يَدْخُلَ نِصْفُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ فَاخْتَرْتُ الشَّفَاعَةَ لِأَنَّهَا أَعْمٌ وَأَكْفَى أُنْرُونَهَا لِلْمُنْتَفِينَ لَا وَلَكِنَهَا لِلْمُذْنِبِينَ الْخَطَائِينَ الْمُتَلَوِّينَ).

“Ben, şefaata etme yetkisi ile ümmetimin yarısının cennete girmesi arasında muhayyer bırakıldım, şefaati tercih ettim. Çünkü şefaata, daha genel ve daha çok yeterlidir. Siz bu şefaati takva sahibi (Allah'ın emrettiklerini yapıp yasaklarından sakınan) mü'minler için mi sanırsınız? Hayır (öyle sanmayınız). Ve lâkin şefaati, günahkâr, hatalı ve pis işlere karışan (müslüman)lar içindir.”¹¹⁸⁴

6. (إِنِّي لِأَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَكْثَرِ مِمَّا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَجَرٍ وَحَجَرٍ وَمَدْرٍ). “Şüphesiz ki ben, kıyamet gününde yeryüzündeki ağaçtan, taştan ve çamurdan daha fazla (insan) için şefaata edeceğim.”¹¹⁸⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, bu hadisi *el-Mu'temed fî Usûlü'd-Dîn* isimli eserinde büyük günah işleyenlere şefaata hakkında delil olarak bazı şefaata hadisleriyle birlikte zikrettikten sonra günahkârların ve âsilerin şefaata affedilmesinin nasla sabit olduğunu belirtir.¹¹⁸⁶

Münâvî, bu hadiste kullanılan ağaç, taş ve çamur kelimelerinin çokluğu ifade için kullanıldığını belirtir. Ona göre bu şekildeki bir ifade, Hz. Peygamber'in sayılamayacak kadar çok sayıda günahkâra şefaata edeceği anlamına gelir. Çünkü şefaatsiz olarak büyük günahın affolması câiz olduğuna göre şefaata birlikte evleviyetle câizdir. Nitekim “Onları

¹¹⁸³ Bk. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *el-I'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd*, (nşr. Seyyid Cümeylî), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 331. Cüveynî, bu hadisi (خَيْرْتُ بَيْنَ الشَّفَاعَةِ وَبَيْنَ أَنْ يَدْخُلَ نِصْفُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ فَاخْتَرْتُ الشَّفَاعَةَ لِأَنَّهَا أَعْمٌ وَأَكْفَى أُنْرُونَهَا لِلْمُنْتَفِينَ لَا وَلَكِنَهَا لِلْمُذْنِبِينَ الْخَطَائِينَ الْمُتَلَوِّينَ) lafızlarıyla zikretmiştir. Ancak hadise bu lafızlarıyla muteber kaynaklarda rastlamadık.

¹¹⁸⁴ İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1441). Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Abdullah b. Ömer'den (r.a) gelen rivayet ise şöyledir: (عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَيْرْتُ بَيْنَ الشَّفَاعَةِ أَوْ يَدْخُلُ نِصْفُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ فَاخْتَرْتُ الشَّفَاعَةَ لِأَنَّهَا أَعْمٌ وَأَكْفَى أُنْرُونَهَا لِلْمُنْتَفِينَ لَا وَلَكِنَهَا لِلْمُذْنِبِينَ الْخَطَائِينَ الْمُتَلَوِّينَ) (Ahmed b. Hanbel, II, 75)

¹¹⁸⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *a.g.e.*, s. 206; Münâvî, *Fezû'l-Kadîr*, III, 17 (h. no: 2639); krsş. (إِنِّي لِأَرْجُو أَنْ أَشْفَعَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَكْثَرِ مِمَّا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَجَرٍ وَحَجَرٍ وَمَدْرٍ) (إِنِّي لِأَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي كُلِّ شَيْءٍ مِمَّا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَجَرٍ وَحَجَرٍ وَمَدْرٍ) (إِنِّي لِأَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَكْثَرِ مِمَّا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَجَرٍ وَحَجَرٍ وَمَدْرٍ) (إِنِّي لِأَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَكْثَرِ مِمَّا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَجَرٍ وَحَجَرٍ وَمَدْرٍ) (إِنِّي لِأَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَكْثَرِ مِمَّا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَجَرٍ وَحَجَرٍ وَمَدْرٍ) (إِنِّي لِأَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَكْثَرِ مِمَّا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَجَرٍ وَحَجَرٍ وَمَدْرٍ) (إِنِّي لِأَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَكْثَرِ مِمَّا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ شَجَرٍ وَحَجَرٍ وَمَدْرٍ).

¹¹⁸⁶ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, bu konuda söz konusu rivayetin yanısıra Nûr sûresinin yirmiikinci âyetini delil gösterir. (Bk. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *a.g.e.*, s. 206.)

affet, onların bağışlanmasını dile."¹¹⁸⁷ “..Kendi günahın için, erkek kadın mü'minler için Allah'tan af dile.”¹¹⁸⁸ gibi âyetler de bu hususa delâlet eder.¹¹⁸⁹

Sonuç itibariyle Ehl-i sünnet'in büyük günah işleyenlere şefaathat konusunda delil getirdiği hadisler, meşhur ve toplamda mütevatir seviyesine ulaşan hadislerdir. Onun için bu hadisler, haber-i vâhid oldukları gerekçesiyle dini konularda delil olamayacağını söyleyenlerin aksine delil teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) şefaatinin büyük günah işleyenlere olacağını bildiren hadislerin lafızlarında “tövbe” şartının olmaması, onların iman bakımından mü'min olduklarını göstermektedir. Çünkü şefaathat, ancak mü'minler için gerçekleşecektir. Dolayısıyla bu konudaki hadislerle büyük günah işleyenlerin imanla küfür arasında bir yerde kalacağını iddia eden Mu'tezilî görüş çürütülmüş olmaktadır. Konuyla ilgili hadislerden büyük günah işleyenlerden cehenneme girmiş olanların oradan çıkarılmaları hususunda Hz. Peygamber'e (s.a.v), peygamberlerin, meleklerin ve sâlih mü'minlerin de iştirak edecekleri ortaya çıkmaktadır. Fakat bunların her birisi, kendi seviyesi ve yetkisi çerçevesinde şefaathatte bulunacakları için en zor durumda olanlara da Hz. Peygamber'in şefaathat edeceği anlaşılmaktadır. Nitekim “*Muhammed'in (s.a.v) şefaathatı ile bir topluluk cehennemden çıkacak, ardından cennete girecektir. Bunlara 'cehennemlikler' denilecektir.*”¹¹⁹⁰, “*Ümmetimden (âlim, şehid, sâlih) bazıları var; bir (çok kabileleri kapsayan bir) cemaate şefaathat eder, bazıları var bir kabileye şefaathat eder; bazıları var bir bölüğe şefaathat eder; bazıları da tek bir ferde şefaathat eder ve cennete girmelerini sağlar.*”¹¹⁹¹ gibi hadisler, bu hususu teyid etmektedir.

Burada vurgulamamız gereken bir diğer husus da Hz. Peygamber'in büyük günah işleyenlere yapacağı şefaathat neticesinde onlardan bazıları cehenneme girmekten kurtulsalar da bazılarının kurtulamayacağıdır. Cehenneme giren mü'minlerden bazıları, şefaathat ehlinin şefaathatıyla cezalarını tam olarak çekmeden; bazıları ise günahları ölçüsünde cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkarılıp cennete konulacaklardır. İman sermayelerinden başka bir amelleri olmayan ve şirke bulaşmamış mü'minleri ise, en son Allah Teâlâ, rahmet ve merhametinin bir tecellisi olarak affederek cehennemden çıkarıp cennete koyacaktır. Fakat Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin de (ö. 429/1037) belirttiği gibi, âhirette

¹¹⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

¹¹⁸⁸ Muhammed, 47/19.

¹¹⁸⁹ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, III, 17.

¹¹⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 23 (V, 107); krş. Tirmizî, “Cehennem”, 10 (IV, 715); Buhârî, “Rikâk”, 51 (VII, 202).

¹¹⁹¹ Tirmizî, “Kıyâmet”, 12 (IV, 627). Bir başka hadiste ashaptan Osman b. Affân'ın, kıyamet gününde Rabîa ve Mudar kabileleri kadar insana şefaathat edeceği bildirilir. Bk. Tirmizî, “Kıyâmet”, 12 (IV, 627).

şefaate erişen kimseler, buna kendi hak edişleriyle değil, tamamen Allah'ın hususî lütfuyla ulaşmış olacaktırlar.¹¹⁹²

c. Ehl-i Sünnet'e Göre Şefaatin Rahmet ve Mağfiret İle İlişkisi

Şefaath, Allah'ın âhirette dilediği kullarına rahmet tecellilerinden sadece bir tanesi olarak gerçekleşir. Bu rahmetin tecellisi, çeşitli şekillerde meydana gelir. Konumuzla ilgili olarak bunları temelde iki madde halinde özetleyebiliriz:

Birincisi: Allah Teâlâ'nın, günahkâr mü'minlerden, dilediği kadarını bağışlamasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır.”¹¹⁹³ âyetiyle bu gerçek ifade edilmiştir. Ayrıca Allah'ın rahmet ve mağfiretini ifade eden onlarca âyet¹¹⁹⁴ ve hadis¹¹⁹⁵ bulunmaktadır. Âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın, dilediğine azap edip dilediğini bağışlayacağı,¹¹⁹⁶ rahmetinin her şeyi kapladığı¹¹⁹⁷ ve kullarına rahmet etmeyi kendisine ilke edindiği¹¹⁹⁸ ifade edilmekle birlikte ilâhî merhamete erişebilmek için iman etmenin yanı sıra Allah'a saygılı olup haramlardan uzak durmaya ve sâlih ameller işlemeye teşvikte bulunulmuştur.¹¹⁹⁹ Ancak yine de mü'minlerin kulluklarının gereklerini yerine getirmede meydana gelen eksikliklerden dolayı Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmemeleri gerektiği¹²⁰⁰ çünkü O'nun insanların zulümlerine karşı yine de mağfiret sahibi olduğu,¹²⁰¹ onun için dilediği kullarının şirk dışındaki bütün günahlarını affedeceği,¹²⁰² ilâhî rahmetten ancak kâfirlerin ümitlerini keseceği¹²⁰³, O'nun rahmetini umanlara karşı çok affedici olup merhamet ve ihsanının bol olduğu¹²⁰⁴ bildirilmiştir. Şu âyet-i kerîme konumuza ışık tutması bakımından dikkat çekicidir: “De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O, çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”¹²⁰⁵

¹¹⁹² Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 245; krş. Öztürk, *İslam İnancı Etrafında Yerli Yorumlar*, s. 75.

¹¹⁹³ Nisâ, 4/116.

¹¹⁹⁴ Bk. Abdülbâkî, M. Fuâd, “rhm”, “gfr” md., *a.g.e.*, s. 387-392, 634-638.

¹¹⁹⁵ Bk. Wensinck, “rhm” md., “gfr” md., *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, II, 235-241, IV, 528-540.

¹¹⁹⁶ Bakara, 2/284; Âl-i İmrân, 3/129; İsrâ, 17/54; Ankebût, 29/21; Fetih, 48/14.

¹¹⁹⁷ A'râf, 7/156.

¹¹⁹⁸ En'âm, 6/12, 54.

¹¹⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/132; A'râf, 7/156; Tâhâ, 20/90; Nûr, 24/56; Câsiye, 45/30; Asr, 103/3.

¹²⁰⁰ Zümer, 39/53; Hicr, 15/56.

¹²⁰¹ Ra'd, 13/6.

¹²⁰² Nisâ, 4/48, 116; Mâide, 5/40; Zümer, 39/53.

¹²⁰³ Ankebût, 29/23.

¹²⁰⁴ Bakara, 2/218.

¹²⁰⁵ Zümer, 39/53.

Hadîs-i şeriflerde de Allah'ın dilerse kullarına azap edip dilerse merhamet edeceği,¹²⁰⁶ fakat ilâhî ahlâk gereği rahmetinin gazabını geçtiği,¹²⁰⁷ sahip olduğu yüz rahmetinden doksan dokuzunu kıyamet gününde kullarına merhamet etmek üzere bıraktığı¹²⁰⁸ ve bu rahmetinin bir ifadesi olarak âhirette merhamet etmek istediği mü'minlerden zerre miktarı imana sahip olanları bile cehennemden çıkaracağı¹²⁰⁹ haber verilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk, âhirette kâfirlere celâl, müntakim, kahnâr, cebbâr gibi isimleriyle tecelli ederken mü'minlere rahmân, rahîm, kerîm, afûv, settâr, gaffâr, gafûr.. gibi isimleriyle tecelli ederek onların hepsini affedebilir ya da bazı günahkâr mü'minleri cehenneme koyduktan sonra cezalarını tam olarak çektirmeden de bağışlayabilir. Bu, Allah'ın engin rahmetinin ve sonsuz merhametinin gereğidir. Nitekim erhamürrâhimîn olan Allah'ın, şefaâtçilerin şefaatiyle günahkârların büyük kısmını cehennemden çıkardıktan sonra, imandan başka bir sermayesi olmayan mü'minleri bağışlayarak cehennemden çıkarıp cennete koyması da onun engin rahmetinin bir tecellisidir.¹²¹⁰ Kullarına karşı nasıl davranacağına kendisi karar verdiği için de Yüce Allah'ın bu rahmet ve mağfiret muamelesi, adaletiyle çelişen bir durum değildir.

İkincisi: İlâhî rahmetin bir diğer ortaya çıkış şekli, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve dilediği bazı sâlih kullarına mü'minler için şefaât etme yetkisi vererek, onları şerefliendirmesi ve onların Allah katındaki değerlerini göstermesi şeklinde gerçekleşir.¹²¹¹ Hiç şüphesiz şefaâtçiler arasında en kapsamlı şefaât hakkı, Hz. Peygamber'e aittir. Hz. Peygamber (s.a.v) de, her peygambere lutfedilen makbul dua hakkını şefaât olarak kullanmak üzere âhirete saklamıştır.¹²¹² Hz. Peygamber'in âhirete sakladığı şefaatinin, farklı kısımları vardır. Bunlardan bazıları sadece ona mahsus iken, bazılarında ise ona başkaları da iştirak edecektir. Kıyamet günü kendisine ilk şefaât yetkisi verilecek kişi, Hz. Peygamber'dir (s.a.v). Mutlak mânada şefaât yetkisi ise tamamen Allah'a aittir.

Şefaâtle ilgili farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Hepsini üzerinde ittifak edilmemekle birlikte Kâdî İyâz, İmam Nevevî ve Abdüllatîf Harputî gibi âlimler şefaati beş kısma

¹²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 313, 325.

¹²⁰⁷ Bk. Buhârî, "Tevhîd", 15, 22, 28, 55 (VIII, 171, 176, 188, 216), "Bed'ü'l-Halk", 1 (IV, 73); Müslim, "Tevbe", 14-16 (III, 2107-8), Tirmizî, "De'avât", 99 (V, 549); İbn Mâce, "Zühd", 35 (II, 1435).

¹²⁰⁸ Buhârî, "Edeb", 19 (VII, 75); Müslim, "Tevbe", 17, 19 (III, 2108); Tirmizî, "De'avât", 99 (V, 549); İbn Mâce, "Zühd", 35 (II, 1435).

¹²⁰⁹ Bk. Ahmed b. Hanbel, II, 276, 293, 534.

¹²¹⁰ Bk. Buhârî, "Tevhîd", 24 (VIII, 182); krs. Müslim, "İmân", 81 (I, 170); Şa' râni, *a.g.e.*, II, 191.

¹²¹¹ Ebü'l-Muîn Nesevî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 41.

¹²¹² Bk. Buhârî, "De'avât", 1 (VII, 145), "Tevhîd", 31 (VIII, 192-193); Müslim, "İmân", 338 (I, 189); *Muvatta*, "Kur'ân", 8 (I, 212); İbn Mâce, "Zühd", 37 (II, 1440); Tirmizî, "De'avât", 130 (V, 580).

ayırırken İbn Ebi'l-‘Îz ve İmam Şârânî gibi âlimler sekiz kısım şefaatten bahsederler.¹²¹³ Bu âlimlerin zikrettikleri şefaate çeşitlerini dikkate alarak âhirette gerçekleşecek şefaate çeşitlerini şöylece sıralayabiliriz:

1. İnsanların mahşer yerinin şiddet ve sıkıntılarında kurtulmaları ve hesaba çekilmemesinin bir an önce başlaması için yapılacak şefaate.¹²¹⁴ Bu tür şefaate, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ümmetinden olan ve olmayan bütün insanları kuşatan, en büyük ve en genel şefaattir. “Şefaate-i uzmâ” olarak bilinen şefaate türü budur.

2. Mü’minlerden bir topluluğun hesaba çekilmemesinin cennete girmesi için yapılacak şefaate.¹²¹⁵ Bu tür şefaate Hz. Ukkâşe b. Mihsân’ın (r.a) hadisi delildir. Çünkü Allah Resûlü (s.a.v) bazı kimselerin cennete hesapsız olarak gireceğini söylediğinde orada bulunan Hz. Ukkâşe, kendisinin de onlardan olması için Hz. Peygamber’den dua istemiş ve Hz. Peygamber (s.a.v) onun bu isteğini geri çevirmemiştir.¹²¹⁶ Bu iki şefaate, Hz. Peygamber’e mahsustur.

3. Sevaplarıyla günahları eşit olan mü’minlerin, cennete girmeleri için yapılacak şefaate.¹²¹⁷

4. Cehennem girmeyi hak eden bir kısım günahkâr mü’minlerin oraya girmemeleri için yapılacak şefaate. Bu kişiler hakkında Hz. Peygamber ve Allah’ın dilediği kimseler şefaate edecektir. Nevevî, şefaatin bu çeşidinin de Hz. Peygamber’e mahsus olup olmadığı hususunda tereddüt etmiştir. Sübkî, buna neden olarak bu konuyu ispat eden veya nefyeden bir nassın bulunmamasını gösterir.¹²¹⁸

5. Cehennem giren mü’minlerin oradan çıkmaları için yapılacak şefaate. Hadîs-i şeriflerde bildirildiğine göre bu kimselerin cehennemden çıkmaları için başta Hz. Peygamber (s.a.v) olmak üzere diğer peygamberler, melekler ve sâlih mü’minler şefaateçi olacaklardır. Onların şefaatelerinden sonra ise Allah Teâlâ şefaate edecek; böylelikle

¹²¹³ Bk. Bk. Kâdî ‘Îyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, I, 566; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 36; Harputî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 282-283; İbn Ebü'l-‘Îz, *a.g.e.*, s. 282-290; Şa'rânî, *a.g.e.*, II, 191. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 436; Kirmânî, *Sahîhu'l-Buhârî*, III, 213; İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328), *el-Akîdetü'l-Vâsıtiyye*, (nşr. Muhammed İbn Manî'), Mekke: Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadîse, 1985, s. 21; İbn Allân, *a.g.e.*, II, 123-124; Hâdimî, *a.g.e.*, I, 229; Akhisârî, *Nûru'l-Yakîn*, s. 161-162; Useymin, *a.g.e.*, II, 169; Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 480.

¹²¹⁴ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184), “Tefsîr” (İsrâ), 5 (V, 225-227); Müslim, “İmân” 327 (I, 184-185).

¹²¹⁵ Bk. Buhârî, “Tefsîr” (İsrâ), 5 (V, 227); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 10, 12 (IV, 624, 626); İbn Mâce, “Zühd”, 34 (II, 1433).

¹²¹⁶ Bk. Buhârî, “Rikâk”, 50 (VII, 199); Müslim, “İmân”, 367, 369, 371 (I, 197-198); krş. Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 16 (IV, 631).

¹²¹⁷ A'râf, 7/46-47; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 189; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, X, 378; Hasan Han, *Delilü't-Tâlib*, s. 300; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 2167.

¹²¹⁸ Bk. Şa'rânî, *a.g.e.*, II, 191.

mü'minlerin hepsi cehennemden çıkacak, orada sadece kâfirler kalacaktır.¹²¹⁹ Bu tür şefaât ile ilgili hadisler, Ehl-i sünnet'in hadislerden delillerini zikrederken de belirtildiği gibi "mütevâtir" olarak gelmiştir. Hâricîler ile Mu'tezile ise ya hadislerin sıhatini bilmediklerinden ya mezhep taassubundan ya da inat edip bid'atlerini sürdürmelerinden dolayı bu şefaât çeşidine muhalefet etmişlerdir.

6. Cennetliklerin derecelerinin artması için yapılacak şefaât.¹²²⁰ Bu şefaât ile Hz. Peygamber'in mahşer yerinde bütün insanlara yapacağı şefaati Mu'tezile de kabul eder.¹²²¹ Nevevî'ye göre bu şefaât de Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) mahsustur.¹²²² Ancak Allah Resûlü'nün, hadislerde cennette şefaât edecek insanların ilki olduğunu beyan etmesinden, ona Allah'ın izin verdiği başka şefaâtçilerin de iştirak edecekleri anlaşılmaktadır.

7. Ümmetinden sâlih kimselerden bir topluluğun ibadetlerindeki kusurlarının görmezden gelinmesi hakkında yapılacak şefaât.

8. Cehennemde ebedî olarak kalacak olan inkarcılardan bazılarının azaplarının, bazı özel zamanlarda hafifletilmesi için yapılacak şefaât.¹²²³ Kaynaklarda bu şefaât çeşidinin de Allah Resûlü'ne (s.a.v) özel olduğu ve onun şefaati vesîlesiyle hayatı boyunca ona sahip çıkan fakat iman nasip olmayan Ebû Talib'in azabının zaman zaman hafifletileceği belirtilir. Ancak ona yapılacak şefaât, cehennemden çıkartılıp cennete konulan günahkâr mü'minlere olduğu gibi, cehennem ateşinden çıkmak şeklinde bir fayda sağlamayacaktır.¹²²⁴

9. Müşrik çocuklarının azap görmemeleri için yapılacak şefaât.¹²²⁵ Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: "*Ben, Rabbimden müşriklerin çocuklarını(n) ebeveyni sebebiyle cehennemden âzâd edilmelerini) istedim. (Rabbim) de onları, cennet ehlinin hizmetçisi olarak, bana verdi. Zira onlar, babalarının ulaştıkları (ve bulaştıkları) şirkten bir şeyi idrak (ve irtikap) etmediler Onlar ilk mîsâk (olan elest bezmin)de (sabit)*

¹²¹⁹ Buhârî, "Tefsîr" (Nisâ, 4/40), 8 (V, 179); Müslim, "Îmân", 299, 302, 306 (I, 163-173); Dârimî, "Mukaddime", 8 (I, 31); Süyûtî, *Câmiu'l-Ehâdîs*, III, 169, 173.

¹²²⁰ Müslim, "Îmân", 330, 332 (I, 188); Ahmed b. Hanbel, III, 140.

¹²²¹ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688.

¹²²² Bk. Şa'rânî, *el-Yevâkît*, II, 191.

¹²²³ Bk. Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 40 (IV, 247), "Rikâk", 51 (VII, 203); Müslim, "Îmân", 357, 360 (I, 195)

¹²²⁴ Bk. Şa'rânî, *el-Yevâkît*, II, 191.

¹²²⁵ Bk. Şa'rânî, *el-Yevâkît*, II, 191. Âlimler, müşrik çocuklarının âkıbeti hakkında çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. İbn Hacer, bu görüşlerden uzunca bahseder ve on farklı görüş belirtir. Biz burada teferruâta girerek konuyu uzatmadan sadece konumuzla ilgili görüşlere yer vermekle yetinmek istiyoruz. Bütün görüşler için bk. Nevevî, *Sahîthu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 211-212; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 290-295; Hâdimî, *a.g.e.*, I, 230.

bulunmaktadırlar."¹²²⁶ Bazı âlimlere göre bu çocuklar, cennetin anahtarı olan kelime-i şehâdeti söyleyerek müslüman olmamışlar fakat Allah'a şirk koşarak müşrik de olmamışlardır. Dolayısıyla dinî açıdan sâlih amel sayılan herhangi bir davranış yapmadıkları için cennete girmeye vesile olacak söz veya amelleri bulunmamaktadır. Ancak onlar, "Elest Bezmi"nde sabit bulunmaları ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onların cehenneme girecek müşrik anne-babalarının yanına konulmaması hususunda şefaate bulunması sebebiyle cennete girecekler ve cennet ehline hizmet edeceklerdir.¹²²⁷ Nevevî gibi bazı âlimler de "*Biz bir resûl göndermedikçe azap edecek değiliz.*"¹²²⁸ ayeti ile Hz. Peygamber'in, Hz. İbrahim'i etrafında çocuklar (müşrik çocuklarının da aralarında) bulunduğu halde rüyasında gördüğünü bildirdiği hadisi¹²²⁹ delil getirerek, ergenlik çağına ulaşmadan önce vefat edenlerin cennete girecekleri görüşünü benimsemişlerdir.¹²³⁰ Bu görüş de geçerli olmakla birlikte Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Hâdimî (ö. 1176/1762) gibi bazı âlimlerin müşrik çocuklarının âkıbetlerini en iyi Allah'ın bileceğine dair hadisleri¹²³¹ esas alarak, bu konuda tevakkuf edip hükmü Allah'ın meşietine bırakmak gerektiği şeklindeki bir yaklaşımın, daha ihtiyatlı ve isabetli olduğu anlaşılmaktadır.¹²³²

Yüce Allah, izin verdiği kimselerin, küfürden kaçınan ve haklarında şefaate edilmesine razı olduğu kimselere şefaate edeceklerini bildirmiştir. Bu izin, rıza ve ümit verici habere konu teşkil eden şefaate, ancak günahın cezasının affolunması halinde bir mâna ifade eder. Dolayısıyla Allah Teâlâ, ilâhî adaleti, lütuf ve ikramı ile mağfirete hak kazanan kullarının şefaate erişmesine razı olabilir.¹²³³ Fakat şu hususu da ifade etmek gerekir ki âhirette esas olarak kişinin dünyada yaptıkları ölçü alınacağından, şuurlu bir mü'min, Allah'ın affına veya şefaateçilere izin vermesine güvenerek bu dünyada tembelliğe veya Allah'ın emirlerine karşı itaatsizliğe düşmemeli, elinden gelen gayreti gösterdikten sonra Allah'tan affedilmeyi ummalıdır. Şefaate inancına karşı çıkanlar, biraz da müslümanları bu dünyada şefaate güvenip dinî emir ve yasaklara karşı kayıtsız

¹²²⁶ (إِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي أَوْلَادَ الْمُشْرِكِينَ فَأَعْطَانِيهِمْ خُدَمًا لِأَهْلِ الْجَنَّةِ لِأَنَّهُمْ لَمْ يُدْرِكُوا مَا أَدْرَكَ آبَاؤُهُمْ مِنَ الشَّرْكِ وَلَا نَهَمُوا فِي الْمَيْتَاقِ الْأَوَّلِ). Bk. Süyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, I, 91; Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, XIV, 471-472.

¹²²⁷ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 290, 293; Münâvî, *a.g.e.*, III, 18.

¹²²⁸ İsrâ, 17/15.

¹²²⁹ Bk. Buhârî, "Cenâiz", 93 (II, 105); krş. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, XVI, 211.

¹²³⁰ Nevevî, müşrik çocuklarının âkıbetleriyle ilgili görüşleri üç madde halinde özetler ve bunlardan anne-babasına tabi olarak cehenneme girecekleri ve haklarında tevakkuf edilmesi gerektiği görüşlerini zikrettikten sonra ehl-i cennet olacakları görüşünün doğru olduğunu belirtir. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, XVI, 211-212. Bu konu hakkında ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 290).

¹²³¹ Buhârî, "Cenâiz", 93 (II, 104); Müslim, "Kader", 23, 24, 26-28 (III, 2048-2049); Tirmizî, "Kader", 5 (IV, 447). Ayrıca bk. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, XVI, 213-214.

¹²³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 290; Hâdimî, *a.g.e.*, I, 230.

¹²³³ Bk. Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, s. 587 vd.; Kılavuz, "Şefaate", *a.g.e.*, IV, 186.

davranmaktan kurtarmak ve onlara şahsî mesuliyet düşüncesini aşılama için böyle bir çizgi takip etmişlerdir.¹²³⁴

Elbette Allah Teâlâ, dilerse kullarının günahlarını affedip onları cehennemle cezalandırmadan da cennete koyabilir. Fakat Allah'ın mutlak âdil olduğunu, herkesin yaptığı iyilik ve kötülüğün karşılığını verme hususunda âdil davranacağını da bilip, âhirete hazırlıklı gitmeye çalışmak gerekir. Dolayısıyla müslümana düşen görev, şefaate güvenip dinin emir ve yasaklarını terketmek değil, şefaate layık olabilmek için gayret sarfedip sâlih ameller yapmaktır. Çünkü âhîret hayatında prensip olarak kişinin dünya hayatında yaptıkları ölçü alınacaktır. Gerekli hassasiyeti göstermeksizin bile bile Allah'ın emirlerini terkedip yasaklarını çiğneyerek şefaate olunacağını beklemek, ilâhî adalet inancına da ters düşer.¹²³⁵ Nitekim Allah Resûlü (s.a.v), “*Önce en yakın akrabalarını uyar.*”¹²³⁶ âyeti nâzil olduğunda Safâ tepesine çıkarak Kureyş'e, Abdimenâf'a, amcası Hz. Abbas'a (ö. 32/653), halası Hz. Safiyye'ye (ö. 20/641) ve en son, kızı Hz. Fatıma'ya (ö. 11/632) (r.a) ayrı ayrı hitap etmiş, kendilerini cehennemden korumalarını, onlar için Allah'tan hiç bir şeye mâlik olmadığını söylemiş ve onlara sorumluluk duygusu kazandırmayı hedeflemiştir.¹²³⁷ Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v), bu hitabıyla onlara akrabası olduklarından dolayı ona güvenip kendilerini gevşekliğe salmamalarını, dinin emir ve yasaklarına titizlikle riayet etmelerini, cenneti garanti görmemelerini, cehennemden kurtuluş için hazırlık yapmalarını tavsiye buyurmuştur.

6. Şefaate Konusunda Bazı Çağdaş Yaklaşımlar

Haricîlerin ve Mu'tezile'nin dar bir çerçeveden ele alarak reddettikleri şefaate inancı, günümüzde de bazı çağdaş araştırmacılar tarafından reddedilmekte veya sınırlandırılmaktadır. Biz, bunlardan toplum üstünde fikirleriyle etkili olan birkaç örnekle yetineceğiz.

a. Şefaate İnancının Sonradan Kur'ân'a Sokulduğu İddiası

Şefaate konusunda çağdaş yaklaşımlardan biri, aslında Kur'ân'ın şefaate inancını reddettiği fakat onun 'sonradan Kur'ân'a sokulduğu' iddiasıdır.¹²³⁸ Bu iddia sahibi, Mu'tezile'nin de şefaate inkâr için getirdiği delillerden biri olan “*Ey iman edenler! Alım*

¹²³⁴ Bardakoğlu, Ali, “Şefaate” md., *Kur'ân-ı Kerîm Ansiklopedisi*, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1988, s. 102.

¹²³⁵ Kılavuz, “Şefaate”, *a.g.e.*, IV, 187.

¹²³⁶ Şuarâ, 26/214.

¹²³⁷ Buhârî, “Vesâyâ”, 11 (III, 190-191); “Tefsîr”, Sûre, 26 (VI, 17); Müslim, “Îmân”, 350, 351, 353 (I, 192-193); Nesâî, “Vesâyâ”, 6 (VI, 248-250); Dârimî, “Rikâk”, 23 (II, 613).

¹²³⁸ Bk. Fazlurrahmân, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, s. 35, 184.

satım, dostluk ve şefaatin olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir."¹²³⁹ âyetini delil gösterir. O, âyetin sonundaki "*Kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir.*" cümlesini görmezden gelip atlayarak âyeti alıntılar.¹²⁴⁰ Dikkat edilecek olursa delil olarak getirilen bu âyet, *Kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir.*" cümlesiyle sona ermektedir. Dolayısıyla âyetin sonunda kâfirlerin zikredilmesi, hesaba çekilme gününde şefaatten mahrum olacak kimselerin onlar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹²⁴¹ Fakat bu âyette mü'minlere de ciddi uyarılar bulunmaktadır. Bu noktada Elmalılı Hamdi Yazır'ın konuyla ilgili yapmış olduğu yoruma yer vermek yerinde olacaktır: O gün bütün dostlar birbirine düşman kesilecek, şefaet kapıları kapanacak, bu felaketlerden ancak iman edip vazifesini yapan ve önceden korunan muttakiler müstesna olacaktır. Binaenaleyh bu seviyede bir korunmayı elde etmek ve o felaketten uzak kalmak için mü'minler, o gün gelmeden evvel görevlerini eda etmeli, Allah namına infaklar yapmalı, seve seve zekatlarını vermeli, kardeşlik bağlarını güçlendirerek ve cemiyetlerini tanzim ederek hazırlanmalı, uyumayıp uyanık bulunmalı, kâfirler gibi Allah'ın emirlerine karşı gelip de kendilerine yazık etmemelidirler.¹²⁴²

Şefaet inancının 'sonradan Kur'ân'a sokulduğu' iddiası, bizzat Kur'ân tarafından çürütülen tutarsız bir iddiadır. Zira daha önce de ifade edildiği üzere Kur'ân'ın değişik âyetlerinde Allah'ın iznine ve rızasına bağlı olarak,¹²⁴³ şefaet izni verip sözünden razı olduğu kimselerin,¹²⁴⁴ O'nun huzurunda söz almış olanların,¹²⁴⁵ hakkı (tevhidî) benimseyip şahitlik edenlerin¹²⁴⁶ ve meleklerin,¹²⁴⁷ Allah'ın kendilerinden hoşnut olduğu mü'minlere¹²⁴⁸ şefaet edebilecekleri belirtilmiştir.¹²⁴⁹ Dolayısıyla Allah'ın izniyle şefaatin gerçekleşeceğini bildiren âyetleri¹²⁵⁰ görmezden gelerek şefaet yetkisinin Allah'a ait

¹²³⁹ Bakara, 2/254.

¹²⁴⁰ Fazlurrahmân, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, s. 184.

¹²⁴¹ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, IV, 525-526; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 151; Râzî, *et-Tefsîr*, VI, 175-176; Öztürk, *İslam İnanç Etrafında Yerli Yorumlar*, s. 70.

¹²⁴² Emlalılı, *Hak Dini*, II, 848-849.

¹²⁴³ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Sebe, 34/23; Necm, 53/26.

¹²⁴⁴ Tâhâ, 20/109.

¹²⁴⁵ Bk. Meryem, 19/87.

¹²⁴⁶ Bk. Zuhuf, 43/86.

¹²⁴⁷ Bk. Enbiyâ, 21/26-28; krş. Mü'min, 40/7; Şûrâ, 42/5; Necm, 53/26.

¹²⁴⁸ Enbiyâ, 21/28.

¹²⁴⁹ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Nebe, Zümer, 39/44; 78/38; Zuhuf, 43/86; krş. Taberî, *et-Tefsîr*, XX, 661-662; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 481, V, 460; Râzî, *et-Tefsîr*, VII, 9; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 94-96; Ebû Tâlib el-Mekkî, *a.g.e.*, I, 139; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 456; VII, 229; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 850.

¹²⁵⁰ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Sebe, 34/23; Necm, 53/26.

olduğunu vurgulayan ve kâfirlerin şefaate erişemeyeceklerini belirten âyetleri¹²⁵¹ maksadına uygun şekilde yorumlayarak şefaate inancını reddeden ve onun sonradan Kur'âna sokulduğunu iddia eden bu tür yaklaşımların, hakikati ifadeden uzak olduğu açıktır.

Aynı araştırmacı, Kur'ân'ın, “kurtarıcılığı” (saviorship) reddettiği gibi bunun bir gereği olarak “şefaati” de reddettiğini iddia eder. O, Kur'ân'ın, prensip olarak aracılığa tamamen karşı olduğunu ifade etmekle kalmaz; pek çok âyetin¹²⁵² kesin olarak Müslümanlar için bile şefaatin olamayacağını belirttiğini iddia eder. Ona göre hadis kitaplarında peygamberlerin kendi ümmetlerinin günahkârlarına yapacakları şefaate ilgili pek çok bilgi olmasına, özellikle de Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendi ümmetine yapacağı şefaate işaret edilmesine rağmen Kur'ân'ın bu görüşlerle ilgisi yoktur.¹²⁵³

Yazarın, bu görüşüyle şefaate hadislerini değerlendirmeye almadığı, Allah'ın izniyle şefaate edecek olan Hz. Peygamber ve diğer şefaatchilere de Hıristiyanların Hz. İsa'ya yükledikleri “kurtarıcı” rolüne benzer bir rol yükleyerek onların yapacakları şefaati reddettiği anlaşılmaktadır. Halbuki “Kurtarma” (redemption) ve “kurtarıcılık” (saviorship), Hıristiyanlığın temel inançlarıyla ilgilidir. Bu inanca göre Hz. Âdem ile eşi Havvâ'nın cennette işledikleri suçtan dolayı bütün insanlara nesilden nesile yüklenen aslî günahın bağışlanması için Tanrı, oğlu İsa'yı (a.s) yeryüzüne göndermiştir. Hz. İsa, insanları günahlarından kurtarmak için çarımta can vererek kendini feda etmiştir.¹²⁵⁴ Bundan dolayı da Hz. İsa'ya “Savior” (kurtarıcı) denilmektedir.¹²⁵⁵

Kur'ân'da ise kişiyi kendini feda eden bir şefaatchinin varlığına iman etmeye veya akli kavramasa da putların aracılığını kabul etmeye zorlayan inançlar reddedilmekte; şefaate yetkisinin tamamen Allah'a ait olduğu, ancak Allah'ın izin verdiği kimselerin şefaate edebileceği; onların da sadece O'nun razı olduğu kimselere şefaatte bulunabilecekleri

¹²⁵¹ Mesela bk. En'âm, 6/51, 70; Secde, 32/4.

¹²⁵² Fazlurrahmân, bu görüşünü daha önce Hâricîlerle Mu'tezilîlerin de delil olarak öne sürdükleri şu âyetlere dayandırır: Bakara, 2/48, 123, 254; Zümer, 39/23, 44. Biz bu âyetler hakkındaki gerekli açıklamaları Mu'tezile'nin delillerini işlerken yaptığımız için burada tekrarlamayacağız.

¹²⁵³ Bk. Fazlurrahmân (ö. 1409/1988), *Ana Konularıyla Kur'ân*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998, s. 69-70.

¹²⁵⁴ Reşid Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, s. 131. Reşid Rıza'nın belirttiğine göre teslis ve insanların günahından kurtulması için Hz. İsa'nın çarımta can vermesi inançları, eski Mısır, Babil ve Avrupalılar tarafından da bilinen bir inançtır. Hıristiyanların, Mesih'in kendini insanlık için feda edip onları günahlarının cezasından kurtarması konusu, ifade ve içerik olarak Hindlilerin Krişna ve Buda hakkında söyledikleriyle neredeyse aynıdır. (Bk. Reşid Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, s. 131.)

¹²⁵⁵ Bk. Fazlurrahmân (ö. 1409/1988), *Ana Konularıyla Kur'ân*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara: Fecr Yayınevi, 1987, s. 74, 6. dipnot.

haber verilmektedir.¹²⁵⁶ Onun için İslam inancındaki şefaath ile Kur'ân'da reddedilen Yahudilerin, Hıristiyanların ve putperestlerin şefaath anlayışının birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerekir. Zira gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde, milyonlarca insanın, yanlış değerlendirmelerde bulunup kendilerine fayda veya zararı dokunmayan âciz nesnelere Allah'a şirk koşmalarına neden olan şefaathın gerçek şekli ortaya konulmuştur.¹²⁵⁷ İslam'a göre her fert, herhangi bir aracıya gerek duymaksızın işlediği suçtan dolayı tövbe ederek Allah'tan bağışlanma dileyebilir. Tövbe etmediğinden dolayı Allah tarafından cezalandırılacak olan da sadece kendi işlediği suçun cezasını çeker. Kaldı ki mahşer günü şefaath edecek kimseler, bir başkasının suçunu üstlenmeyecek sadece Allah'tan onların suçlarının bağışlanmasını dileyenlerdir. Dolayısıyla İslam'daki şefaath inancını adeta Hıristiyanların "kurtarıcı" inancıyla bir tutup bunun bir gereği olarak Kur'ân'da ve hadislerde Allah'ın izniyle gerçekleşeceği bildirilen şefaath hakikatinin, kesin olarak müslümanlar için bile gerçekleşmeyeceğini söylemenin, doğru bir değerlendirme olmadığı ortadadır.

b. Şefaath Âyetlerindeki İstisna Edatı ve İzin Kavramıyla İlgili İddia

Şefaath hakkındaki başka bir çağdaş yaklaşımda, Kur'ân'daki benzer üsluptaki bazı âyetler¹²⁵⁸ delil gösterilerek "Allah'ın izin ve meşietini olmadıkça, şefaathın mümkün olmayacağını" ifade eden âyetlerin, Allah'ın meşietini bazı kimselere şefaath izni vereceğini değil, aksine kimseye şefaath izni vermeyeceğini bildirdiğini ifade edilmektedir. Bu durumda konuyla ilgili âyetlerin mânası, "*Ancak Allah'ın izin verdiği kimseler müstesna*" şeklinde değil, "*Allah, meşiet ve iradesi sonucu kimseye şefaath izni vermemiştir.*" şeklinde olmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre şefaathın açık ve kesin olarak reddedildiği âyetler esas alınarak, Allah'ın izni olmadıkça şefaathın olmayacağını ifade eden âyetleri, onlara hamletmek daha isabetlidir.¹²⁵⁹

Bu anlayışta olan müelliflerin, Ehl-i sünnet'in şefaathın varlığına delil getirdiği âyetlerdeki¹²⁶⁰ "*izin verme*" ifadesini hakikî anlamından çıkararak görüşlerine uyacak şekilde tevil ettikleri anlaşılmaktadır. Onlara göre bu âyetlerdeki "*izin verme*" ibaresini kelime anlamında almak yanlış olur. Çünkü bu ifadelerin geçtiği âyetler, merhameti olmaksızın huzurunda herkesin çaresiz ve âciz kaldığı Allah'ın, sınırsız haşmet ve

¹²⁵⁶ Bk. Bakara, 2/255; Enbiyâ, 21/28; krş. Reşid Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, s. 138, 151; a.mlf., *Tefsîru'l-Menâr*, III, 17.

¹²⁵⁷ Reşid Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, s. 151-152.

¹²⁵⁸ Bk. A'lâ, 87/6-7; Hûd, 11/108.

¹²⁵⁹ Elik, "Kur'ân'daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaath'e Bakış", *a.g.d.*, s. 41-42.

¹²⁶⁰ Bk. Bakara, 2/255; Yûnus, 10/3; Tâhâ, 20/109; Sebe, 34/23; Necm, 53/26.

azametini tasvir etmek için kullanılmış belâgatlı ifadelerdir.¹²⁶¹ Ayrıca onlara göre (مَنْ دَا وَلَا) “O’nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaata edemez.”¹²⁶² (الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ) “Allah katında, O’nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz.”¹²⁶³ gibi âyetlerde geçen istisna, şefaatin gerçekleşeceğini değil, tam tersine gerçekleşmeyeceğini vurgular.¹²⁶⁴ Zira bu tür âyetler, (يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ) “O gün geldiğinde, Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz.”¹²⁶⁵ âyetinde olduğu gibi kıyâmet gününde sultanın ve melikin tek olduğunu göstermektedir. Yani Yüce Allah, hükmünde öyle tektir ki, O’nun huzurunda izni olmadan kimse şefaata edemez.¹²⁶⁶

Halbuki İslâm âlimlerinin çoğunluğu, bu tür âyetlerdeki olumsuz cümleden yapılan istisnanın, anlamı olumlu hale getirdiğine vurguda bulunarak şefaatin varlığına ve Allah’ın izniyle gerçekleşeceğine işaret ettiğini bildirmişlerdir.¹²⁶⁷ Fahreddin Râzî de, (يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ) “O gün -Rahmân’ın izin verdiği ve hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.”¹²⁶⁸ âyetinin tefsirinde bu âyetlerdeki olumsuz cümleden yapılan istisnanın olumlu olduğuna dikkat çekerek sadece “Allah’tan başka ilâh yoktur” diyerek şehâdetinde bulunan kimselerin bile şefaate erişeceğini belirtir. Ona göre bu sözü söylemek, o kimsenin Allah’ın sözünden razı olduğu kimselerden olması için yeterlidir ve bunu söyleyip benimseyen günahkâr kimseler de şefaatten yararlanabilir. Zira Yüce Allah’ın günahkar mü’minin tek bir sözünden razı olması, istisnanın tahakkuk etmesi için yeterli bir kayıttır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, (وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى) “(Melekler), Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaata etmezler.”¹²⁶⁹ âyetinde tek bir kayıtle yetinmiştir. Bu âyet, ona mutlaka izin çıktığına delalet eder. Dolayısıyla bu iki âyetten,

¹²⁶¹ Bk. Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur’ân*, s. 70; Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, III, 31-32; Düzenli, a.g.e., 284.

¹²⁶² Bakara, 2/255.

¹²⁶³ Sebe, 34/23.

¹²⁶⁴ Bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, III, 31-32; Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur’ân*, s. 70; Elik, “Kur’ân’daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaata Bakış”, a.g.d., s. 40-42; Düzenli, a.g.e., s. 161-180, 279-286.

¹²⁶⁵ Hûd, 11/105.

¹²⁶⁶ Bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Menâr*, III, 31-32; Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur’ân*, s. 70.

¹²⁶⁷ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, IV, 535; Mukâtil b. Süleymân, a.g.e., I, 212; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 154; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, I, 456; Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 103; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf (ö. 745/1344), *en-Nehrü’l-Mâd Mine’l-Bahri’l-Muhît*, I-VI, (nşr. Ömer Esad), Beyrût: Dâri’l-Cil, 1995, I, 371. Çağdaş araştırmacılar, Abdülazîm İbrâhîm Mut’anî de Kur’ân’daki istifhamlarla ilgili araştırmasında bu tür âyetlerdeki istisnaların cümleye olumsuz değil olumlu anlam kattığı sonucuna ulaşmış ve ancak Allah’ın izniyle şefaatin mümkün olduğuna işaret ettiğini belirtmiştir. (Bk. Mut’anî, Abdülazîm İbrâhîm, *et-Tefsîru’l-Belâgi li’l-İstifhâm fi’l-Kur’âni’l-Hakîm*, I-II (I-II), Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1999, I, 139-141.)

¹²⁶⁸ Tâhâ, 20/109.

¹²⁶⁹ Enbiyâ, 21/28.

Allah Teâlâ'nın, günahkâr mü'minin tek bir sözünü beğendiğinde, ona şefaata için izin verilmiş olacağı neticesi ortaya çıkar. Böylelikle âyette şefaatten yararlanmak için şart koşulan Allah'ın izin vermesi ve sözünden razı olunması şeklinde kayıt altına alınan iki şart gerçekleşmiş ve günahkar mü'minlerin de şefaate erişecekleri hususu açıklığa kavuşmuş olur.¹²⁷⁰

Şefaati inkâr edenlerin, âyetlerdeki izin kelimesine sözlük anlamından farklı mânalar yüklemek gayretlerinin de “zorlama” bir tevil olduğu anlaşılmaktadır. Zira şefaatin Allah'ın izni olmadan söz konusu olamayacağını belirten ayetlerde Allah'ın izni olursa şefaatin gerçekleşeceği yolunda söz konusu mutlak hükme bir kayıtlama getirilmiştir. Nitekim ilgili âyetlerde istisna edatı olarak (لَا) kullanılmış ve bu edatla yapılan istisnalar, mutlaka istisna olunandan farklı ve daha özel bir durumu belirlemiştir. Kur'ân'daki bu tür istisnalar, aynı sonucu oluşturmakta ve şefaatin, Allah'ın izni şartıyla gerçekleşeceğini ifade etmektedir.¹²⁷¹

c. Şefaatin Tadrîcî Olarak Kaldırıldığı İddiası

Şefaata konusundaki başka bir çağdaş yaklaşım, “Kur'ân'ın asıl maksadının, kendi sunduğu Allah ve âhiret tasavvuruna uygun bulmadığı için şefaata olgusunu tamamen silip atmak olduğu halde nüzul dönemindeki ilk muhataplarının zihinlerinde yerleşmiş bir inanç tarzı olduğu için diğer emir ve nehiylerde uygulanan tadrîcîlik uygulanarak şefaatin devre dışı bırakıldığı” iddiasıdır.¹²⁷² Bu iddia, tadrîcîliğin sadece ahkâmı ihtiva eden günlük hayatın amelî nitelikli davranış şekilleriyle ilgili düzenlemelerde değil, aynı zamanda pek çok bâtil inancın ortadan kaldırılmasında da kullanıldığı düşüncesi üzerine temellendirilmiştir.¹²⁷³ Esasen Kur'ân'da sadece amelî konularda değil itikâdî konularda da bir tadrîcîlik uygulandığı iddiası, daha önce çağdaş/modernist araştırmacılardan biri olan Muhammed Ahmed Halefullah (ö. 1997)¹²⁷⁴ tarafından da dile getirilmiştir.¹²⁷⁵ Fakat

¹²⁷⁰ Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 103.

¹²⁷¹ Bk. Albayrak, Hâlis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul: Şule Yayınları, 1992, s. 98-99.

¹²⁷² Bk. Düzenli, *a.g.e.*, s. 119, 288.

¹²⁷³ Düzenli, *a.g.e.*, s. 117.

¹²⁷⁴ Muhammed Ahmed Halefullah, 1947 yılında Kâhire Üniversitesi'nde Emîn el-Hûlî'nin danışmanlığında *el-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'ân* ismiyle bir doktora tezi hazırlamıştır. M. Halefullah, tezinde Kur'ân kıssalarını edebî açıdan değerlendirerek onların tarihî gerçekliğini bir kenara bırakmıştır. Hatta o, daha da ileri giderek Kur'ân'ın tarihî yönden hata edebileceğini, onun ana hedefinin tarihî doğruluk olmadığı için kıssanın halk arasında yaygınlaşmış şeklini kullandığını iddia etmiştir. (Bk. Halefullah, Muhammed Ahmed (ö. 1997), *el-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'ân*, (nşr. Halîl Abdülkerîm), Kâhire: yay.y., 1999, 90-91; krş. Yıldırım, Suat, “Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar”, *A.Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1979, sy. 3, s. 41.) Ancak onun bu tezi, o günden bu yana ilim dünyasının çok ağır eleştirilerine muhatap olmuş, ilmî kriterlere uygun olmadığı, sadece kasıtlı ve indî görüşler mahsulü bir çalışma olduğu için reddedilmiş ve tezin danışmanı olan Emin el-Hûlî de kürsüden

nesihle de doğrudan irtibatlı bir konu olan tadrîcîlik, İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre iddia edilenin aksine itikadî hükümlerde değil sadece amelî hükümlerde geçerlidir.¹²⁷⁶ Amelî hükümlerde insanlığın gelişimine paralel biçimde tadrîcîlik ve değişiklik meydana geldiği halde ilk insan topluluğu ile başladığı kabul edilen nübüvvet tarihi boyunca itikadî hükümlerde herhangi bir değişiklik olmamıştır ve bu hükümlerin tebliğinde bir tadrîc de söz konusu değildir.¹²⁷⁷

Hz. Peygamber (s.a.v) başta olmak üzere Kur'ân'ın nüzûl sürecine şahit olan ve o dönemi yaşayan Müslümanlar, hem amelî hükümlerdeki tadrîcî değişime konu olmuşlar, hem de ona şahitlik etmişlerdir. Bahsi geçen değişim sürecinde Kur'ân, ilk muhatapları olan Câhiliye Arap toplumunda yerleşmiş olan kavramların muhtevasında bazı değişiklikler yapmış, onları yeniden şekillendirmiş ve kendine has bir semantik sistem oluşturacak şekilde yeniden düzenlemiştir. Kur'ân, yerine göre cahiliye toplumunun uygulamalarından bazılarını tasdik edip değiştirmekten bazılarını ise ya tashih edip iyileştirme yoluna gitmiş, ya da tamamen ortadan kaldırmıştır.¹²⁷⁸ Kur'ân'daki şefaitle ilgili âyetlere genel olarak bakıldığında şefaet kavramının tamamen reddedilmediği; putperest müşriklerin şefaet anlayışının tashih edildiği¹²⁷⁹ ve sadece Allah'ın yetkisinde bulunan ve ancak O'nun izniyle gerçekleşecek olan şefaet hakkında bilgi verilerek onun yeniden düzenlenip şekillendirildiği anlaşılmaktadır.¹²⁸⁰ Dolayısıyla Kur'ân'ın, şefaet

---

uzaklaştırılmıştır. Halefullah, muhtevasındaki aşırılığın dolayı büyük tepkilere yol açan ve Mısır Parlemantosunda bile görüşülen eserini daha sonra Cemal Abdunnâsır döneminde iddialarını hafiflettikten sonra yayımlayabilmiştir. (Bk. *Mecelletü'r-Risâle*, 1947-Mısır, 2/15, sy. 1067, 1102, 1106, 1121, 1192, 1205, 1221, 1275, 1294, 1335; Abdülhâfız Abdürabbih, *Buhûs fî Kasasi'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1972, s. 213-261; Şengül, İdris, "Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri-1", <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kuran-kissalarinin-tarihi-degeri--1> (30.05.2012); Yıldırım, "Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar", *a.g.d.*, s. 41; Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yayınları, 1995, s. 38-39.)

¹²⁷⁵ Bk. Halefullah, *a.g.e.*, s. 88, 90-91; krş. Düzenli, *a.g.e.*, s. 118.

¹²⁷⁶ Bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-II, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), y.y: yay.y, 1970, I, 448; Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerîm (ö. 548/1153), *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr: Tefsîru's-Şehristânî*, I-II, (nşr. Muhammed Ali Âzerşeb), Tahran: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât li't-Türâsi'l-Mahtût, 2008, I, 52-53; Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (ö. 493/1100), *el-Usûl*, (*Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* ile birlikte), I-IV, (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billah el-Bağdâdî), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1997, III, 301-302; Hudarî, Muhammed b. Afifî (ö. 1345/1925), *Târîhu't-Teşri'ü'l-İslâmî*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1967, s. 17-21; Bâzergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, (trc. Melâ Muhammed Feyzullah, Yasin Demirkıran), Ankara: Fecr Yayınevi, 1998, s. 217 vd.; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-II, Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1987, I, 227; Türcan, Talip, "Tadrîc", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, XL, 266.

¹²⁷⁷ Türcan, "Tadrîc", *DİA*, XL, 265-266.

¹²⁷⁸ Özdeş, Talip, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005, s. 15-16.

¹²⁷⁹ Bk. En'âm, 6/51, 94; A'râf, 7/53; Yûnus, 10/18; Rûm, 30/13; Zümer, 39/43; Zuhuruf, 43/86.

¹²⁸⁰ Bk. Bakara, 2/248; Yûnus, 10/3; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Enbiyâ, 21/28; Secde, 32/4; Sebe, 34/23; Zümer, 39/44; Necm, 53/26.

konusunda “tedrîcî bir yöntem ve tamamen ortadan kaldırmaya matuf bir yol izlediği” görüşünün,¹²⁸¹ isabetli olmadığı ortadadır. Nitekim daha risâletin ilk yıllarında müşriklerin, Hz. Peygamber’e putlara tapması veya hiç olmazsa onlardan bazısına el sürmesi durumunda kendisini tasdik edip Allah’a ibadet edeceklerini söylemeleri üzerine Kâfirûn sûresi nâzil olmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v), Mescid-i Haram’a giderek kalabalık bir müşrik topluluğuna karşı bu sûreyi okumuş, böylelikle müşrikler, putlarına tapması konusunda ondan ümitlerini kesmişlerdir.¹²⁸² Şayet iddia edildiği gibi Kur’ân, şefaathat konusunda tederîcî bir yöntem ve tamamen ortadan kaldırmaya matuf bir yol izlemiş olsaydı Kur’ân’ın tercümanı olan Hz. Peygamber, onların tekliflerini hemen reddetmez belli bir süre isteklerini yerine getirirdi. Halbuki Allah Resûlü (s.a.v) putlara tapmak bir yana müşriklerin kastettikleri gibi saygı amaçlı olarak onlara elini bile sürmemiştir. Şehristânî’nin ifadesiyle bu sûredeki “*Sizin dininiz size, benim dinim bana!*”¹²⁸³ âyeti, Allah’ın her türlü şerikten uzak olduğunu söz ile ifade etmede son nokta ve tevhid hakikatinin dil ile ikrarı ve O’na olan inancın açık bir ifadesinden ibarettir.¹²⁸⁴ Dolayısıyla Kur’ân, tevhit konusundaki tavrını daha en başta net olarak ortaya koymuş ve putlara tapılamayacağını, onların herhangi bir fayda ya da zarar veremeyeceklerini ve zannedildiği gibi şefaathatçı de olamayacaklarını ifade etmiştir.

Başka bir Mekkî âyette ise Nadr b. Hâris’in şahsında putların kıyamet gününde Allah katında kendilerine şefaathatçı olacaklarına inanan müşriklerin bâtil inançları¹²⁸⁵ şu şekilde yüzlerine çarpılmaktadır: “*Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve “Bunlar Allah katında bizim şefaathatçilerimizdir.” Diyorlar. Onlara şöyle de: Yoksa siz, göklerde ve yerde olup da, Allah’ın bilmediği bir şeyi O’na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?*” O, müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan münezze ve yücedir.”¹²⁸⁶ Bu âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki Kur’ân’ın tavrı, Mekke döneminde inen âyetlerde bile herhangi bir tederîcî metot izlemeksizin şirki reddetme şeklindedir. Dolayısıyla Kur’ân, ilk muhataplarının hayatlarında şefaatten daha öncelikli olarak yerleşmiş bulunan şirk inancını dahi tederîcîlik gözetmeksizin açık bir şekilde reddederken şefaathat konusunda tederîcî bir

¹²⁸¹ Düzenli, *a.g.e.*, s. 119, 288.

¹²⁸² Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XXIV, 702-703; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 448; Râzî, *et-Tefsîr*, XXXII, 127-137; Âlûsî, Ebû’s-Senâ, *a.g.e.*, XVI, 450; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 6217-6218; Bâzergan, *a.g.e.*, s. 34.

¹²⁸³ Kâfirûn, 109/6.

¹²⁸⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-Esrâr*, I, 53.

¹²⁸⁵ Bk. Taberî, *et-Tefsîr*, XII, 142; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, V, 31; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112, 123; Râzî, *et-Tefsîr*, XVII, 3, 48-49; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, IV, 113; Âlûsî, Ebû’s-Senâ, *a.g.e.*, V, 84, 128; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2692-2693.

¹²⁸⁶ Bk. Yûnus, 10/18.

yöntem izlediği iddiasının geçersiz bir iddia olduğu açıktır. Bu durumda iddia edilenin aksine onun şefaathat konusundaki asıl maksadı, şefaathatı tamamen reddetmek değil; muhataplarının zihinlerindeki yanlış inançları tashih ve gerçek şefaathatın ne olduğunu, nasıl gerçekleşeceğini, kimlerin şefaathat edebileceğini ve kimlerin şefaathate erişebileceğini tavzihtir. Hâl böyle olunca itikadî konularda, amelî konularda olduğu gibi bir tedricîlik söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır ki konuyla ilgili delil olarak gösterilen diğer ayetleri¹²⁸⁷ de bu çerçevede değerlendirmek doğru olacaktır.

Sonuç itibariyle tedricîliğin sadece amelî hükümlerde gerçekleşmesi, âhirette Allah'ın izniyle şefaathatın gerçekleşeceği hakkında pek çok âyet ve hadisin bulunması, âlimlerin çoğunluğunun görüşünün de bu doğrultuda olması gibi güçlü nedenlerden dolayı tedricîliğe dayanarak şefaathatı reddetmenin isabetli bir yorum olmadığı şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ortaya çıkmaktadır.

d. Şefaathat Hadislerinin Kur'ân'a Aykırı Olduğu İddiası

Çağdaş ilim adamlarından bazısı, her ne kadar prensip olarak Hz. Peygamber'in şefaathat edeceğini inkâr etmediğini ifade etse de¹²⁸⁸ şefaathat konusunda birbiriyle çelişki arzeden açıklamalar yapmaktadır. Mesela, Bakara sûresinin 47-48. âyetlerini tefsir ederken önce bu âyetlerin kâfirlere hiçbir şefaathat yapılmayacağını bildirdiğini belirtmesine rağmen sonraki satırlarda bu âyetlerde âhirette şefaathatın olmadığını bildirildiğini söyleyerek mü'minler için de şefaathatın olmadığı mânasına gelen genel ifadeler kullanmaktadır. Yine bir taraftan Allah'ın razı olduğu kullarına şefaathat yetkisi vereceğini ve hiç şüphesiz Hz. Muhammed'in (s.a.v), Allah'ın razı olduğu kullarının başında geldiğini belirtirken diğer taraftan Kur'ân'da şefaathat izninin kime verileceğinin belli olmadığını, Hz. Peygamber'in mahşerde bütün insanlığa şefaathat edip hesabın başlamasını Allah'tan isteyeceğini haber veren hadisleri, rivayetlerin sıhatini dikkate alarak şefaathat âyetleri karşısında “kuşku götüren sözler” olarak değerlendirmektedir.¹²⁸⁹ Halbuki Hz. Peygamber'in kendi hevâ ve

¹²⁸⁷ Mülk, 67/16-17; A'râf, 7/54; Saffât, 6/10.

¹²⁸⁸ Bk. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997, I, 159; a.mlf., *Çağdaş Tefsir Hakkında Söylenenler : Prof. Dr. Süleyman Ateş'ten Cevaplar*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts., s. 28.

¹²⁸⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 157-159; krş. a.mlf., *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı (KUBA), ts., XIX, 282, 284; a.mlf., *Kur'an Işığında Soru ve Cevaplarla İslam*, I-III, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts., I, 67. Mahşerde gerçekleşecek şefaathat hakkında bk. İsrâ, 17/79; Buhârî, “Tevhîd”, 19 (VIII, 172), “Rikâk”, 51 (VII, 203-204); “Zekat”, 52 (II, 130); “Tefsîr-u Sûre 1”, 1 (V, 146-147); Müslim, “Îmân”, 320, 322, 326, 327 (I, 180-186); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 10, (IV, 622-624), “Tefsîru'l-Kur'ân, 17 (V, 308); krş. “Tefsîru'l-Kur'ân, 17 (V, 303); Râzî, *et-Tefsîr*, II, 26-27; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* XI, 434-435.

hevesiyle konuşmadığı, Kur'ân'da bizzat Allah Teâlâ tarafından belirtilmektedir.¹²⁹⁰ Ayrıca kuşku taşıdığı belirtilen bu sözler, İslam dininin en güvenilir hadis kaynaklarında yer alan sahih ve muteber hadislerdir.¹²⁹¹ Nitekim sözkonusu hadisler, Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu tarafından şefaathat konusunda delil sayılmıştır. Meselâ Bâkılânî, Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) naklen, bu hadisler arasında yer alan Hz. Enes rivâyetinin¹²⁹² onun dışında yirmi üç kişiden daha rivâyet edildiğini belirtir.¹²⁹³ Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), bu hadisi mütevâtir hadisler arasında sayar ve onu rivâyet eden oniki sahabinin ismini zikreder.¹²⁹⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in gerek mahşer yerindeki şefaathatı gerekse sonraki aşamadaki şefaathatıyla ilgili sözleri, dayanak gösterilen ayetler¹²⁹⁵ karşısında şüphe taşımadığı gibi akla gelen şüpheleri de izale eder ve kapalı görünen konuları açıklar mahiyettedir.¹²⁹⁶ Meselâ Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a) rivâyet ettiğine göre “Resûlullah bir gün hutbe îrâd ettiği bir sırada “*Kim Rabbine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar.*”¹²⁹⁷ ayetine gelince buyurmuştur ki: “*Cehennemde temelli kalacak olanlar vardır, ne ölürlere ne de yaşarlar. Ama orada devamlı kalmayacak olanlara gelince, ateş onlara bir miktar dokunur, sonra şefaathatçiler şefaathat ederler. Müteakiben onlar bölük bölük alınıp “hayat” veya “hayevân” nehri denilen bir ırmağa atılıp oradan sel yatağında kalan otlar gibi süratle biterler.*”¹²⁹⁸

Aynı iddia sahibi, Ehl-i sünnetin genel görüşüne zıt olarak Hz. Peygamber'in büyük günah işleyenlere şefaathat edeceğini bildirdiği hadislerin, Kur'ân'a aykırı olduğunu;

¹²⁹⁰ Bk. Necm, 53/3.

¹²⁹¹ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 19 (VIII, 172), “Rikâk”, 51 (VII, 203-204); “Zekat”, 52 (II, 130); “Tefsîr-u Sûre 1”, 1 (V, 146-147); Müslim, “İmân”, 320, 322, 326, 327 (I, 180-186); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 10, (IV, 622-624), “Tefsîru'l-Kur'ân”, 17 (V, 303, 308); krş. Râzî, *et-Tefsîr*, II, 26-27; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* XI, 434-435.

¹²⁹² Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 183-184).

¹²⁹³ Bk. Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 418.

¹²⁹⁴ Hadisi rivâyet eden sahabiler şunlardır: 1. Enes b. Mâlik, 2. Ebû Hüreyre, 3. Abdullah ibn Ömer, 4. Huzeyfe b. Yemân, 5. Câbir b. Abdillâh, 6. Ebû Bekir es-Sıddîk, 7. Abdullah ibn Abbâs, 8. Übey b. Ka'b, 9. Ebû Saîd el-Hudrî, 10. Selmân, 11. Ukbe b. Âmir, 12. Ubâde b. Sâmî (r.a). (Bk. Süyûtî, *Katfü'l-Ezhârî'l-Mütenâsira*, s. 301; krş. Kettânî, *a.g.e.*, s. 245; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaşâ Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1790), *Laktü'l-Leâli'l-Mütenâsira fi'l-Ehâdîsi'l-Mütevâtira*, (nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, s. 75-78.)

¹²⁹⁵ Bakara, 2/47-48, 254-255; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Enbiyâ, 21/28; Sebe, 34/23; Zümer, 39/44; Zuhuruf, 43/86; Necm, 53/26; Nebe, 78/37; Müddessir, 74/48.

¹²⁹⁶ Şefaathat hadisleriyle Kur'ân'ın çeliştiği iddiası karşısında sahâbenin tavrı ve şefaathat hadislerinin Kur'ân'ı açıkladığına dair bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 434; krş. Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, I, 104-105, 122, 339-340, 439-440; II, 78-79, 96, 121-122; II, 124-125, 367, 403-404.

¹²⁹⁷ Tâhâ, 20/74.

¹²⁹⁸ Müslim, “İmân”, 304 (I, 172); Ahmed b. Hanbel, III, 11; İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, V, 299; Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, I, 105; II, 124-125.

günahkâr kimselerin de Allah'ın razı olmadığı kimselerden olduğundan dolayı şefaate erişemeyeceklerini iddia etmektedir.¹²⁹⁹ Esasen müellifin bu yorumu yeni değildir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi Hâricîler de Kur'ân'da olmadığı ve bu konudaki hadislerin Kur'ân'a muhalif olduğu gerekçesiyle şefaati inkar etmişler, sahabeden bazıları ise onların bu inkârlarını reddederek şefaati savunmuşlar ve şefaati inkâr edenlerin ondan mahrum kalacaklarını ifade etmişlerdir.¹³⁰⁰

Ayrıca müellif, Mu'tezile'nin de savunduğu gibi şefaatin sadece cennetlikler için geçerli olduğunu ileri sürerek¹³⁰¹ şefaate dilemeyi, 'cennette Hz. Peygamber'le beraber olmayı, ona arkadaş olmayı istemek';¹³⁰² şefaatchilerin şefaatinin ise günahkârların bağışlanma talebi değil 'Îlâhî mahkemede beraat eden cennetliklere veya hiç sorgusuz cenenete gidenlere orada arkadaş olma, yardım etme, onlarla sohbet edip yalnızlıklarını giderme'¹³⁰³ şeklinde yorumlamaktadır. Yazarın konuyla ilgili sarfettiği şu sözler ise oldukça dikkat çekicidir: "Kur'ân-ı Kerîm, şefaate izninin kime verileceğini bildirmemiş ve meleklerin şefaatine bel bağlayan müşrikleri, peygamberlerinin ve din adamlarının şefaatine bel bağlayan Kitap ehlini kınamış iken Peygamber (s.a.v) nasıl olur da kendisinin, Allah'ın râzı olmadığı günahkârlara şefaate edeceğini söyler?"¹³⁰⁴ İlmî olarak değerlendirildiğinde bu ifadelerin objektif ve tutarlı bir tarafının olmadığı açıktır. Çünkü Hz. Peygamber'in, Allah'ın razı olmadığı kimselere şefaate edeceğine dair herhangi bir beyanı söz konusu değildir. Ehl-i sünnete göre sahip olduğu iman ile her mü'min, Allah'ın razı olduğu kimselerdendir. Aynı zamanda mü'min, imanı ile birlikte ibadet ve iyiliğe sahiptir. Onun için helal kabul ederek işlemediği, haramlığını inkâr etmediği ve hafife almadığı müddetçe işlediği günahlar, onu Allah katında razı olunmuş kimselerden olmaktan çıkarmaz. Dolayısıyla da Allah'ın kendisinden razı olmadığı için günahkâr mü'minin şefaate erişemeyeceği söylenemez.¹³⁰⁵

Yine aynı müellife göre Kur'ân'da mü'minlerin gerçekleşeceği ümidini besledikleri şekilde şefaati ifade eden, onun varlığını ispatlayan hiçbir âyet bulunmamaktadır.

¹²⁹⁹ Ateş, *Çağdaş Tefsir Hakkında Söylenenler* s. 29.

¹³⁰⁰ Bk. İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 426.

¹³⁰¹ Kâdî Abdülcebbar, *Fazlû'l-İ'tizâl*, s. 207.

¹³⁰² Ateş, *Çağdaş Tefsir Hakkında Söylenenler*, s. 29, a.mlf., *Kur'ân Ansiklopedisi*, XIX, 281; a.mlf., *1001 Soruda İslam*, İstanbul: Özkarcacan Matbaacılık, 2006, s. 251; a.mlf., *Kur'ân Işığında Soru ve Cevaplarla İslam*, I, 67.

¹³⁰³ Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*, XIX, 281; krş. a.mlf., *Kur'ân Işığında Soru ve Cevaplarla İslam*, I, 73.

¹³⁰⁴ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 159; krş. a.mlf., *Kur'ân Ansiklopedisi*, XIX, 282.

¹³⁰⁵ Ebû Hanîfe, *el-Vasıyye*, s. 90; Taberî, *et-Tebşir*, s. 178 vd; Neseî, *Tebşirü'l-Edille*, II, 399; Râzî, *et-Tefsir*, XXII, 138-139.

Dolayısıyla da şefaatin beklentisi, boş bir hayalden ibarettir.¹³⁰⁶ Halbuki araştırmamızın başından bu yana ortaya konulan deliller, müellif tarafından ileri sürülen bu iddiaların geçersiz birer iddia olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Konuyu gereksiz yere uzatacağı için aynı delilleri burada tekrar zikretmiyoruz.

e. Şefaatin Tevhide Aykırı Olduğu İddiası

Şefaatin inancına karşı çıkan bir başka yaklaşımda ise şefaatin doğuşu şu düşünceyle açıklanmaktadır: “Allah’a tam güvenmeyenler, onun yanında kendilerine arka çıkacak ve yardımcı olacak güçlü birini ararlar. Böyle biri olmadığı için hayallerinde üretir ve ona kul olurlar. İşte şefaatin bu hayâlî ihtiyaçtan doğar.”¹³⁰⁷

Müellifin görüşlerini temellendirmek için ortaya koyduğu delillere¹³⁰⁸ bakıldığında eleştiri konusunun, putların Allah katında şefaatin edeceğine inanan İslam öncesi müşrik toplum ile Hz. İsa’yı (a.s) beşeriyetten çıkarıp Allah’ın oğlu olduğunu kabul ederek şirke düşen Hıristiyanların yanlış şefaatin inancıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bunu yazar kendisi de ifade ederek İslam’daki şefaatin inancının, böyle bir inanç olmadığını belirtmektedir. Her ne kadar müellifin buraya kadarki görüşlerine bakıldığında şefaatin kabul ettiği izlenimi verse de eserinin diğer bölümlerinde çelişkili ifadeler kullandığı görülmektedir. Zira yazar, “*O gün -Rahmân’ın izin verdiği ve hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.*”¹³⁰⁹ âyetini delil göstererek; bir taraftan bu ve benzeri âyetlere göre Allah’ın yanında başkasına arka çıkma ve yardımcı olma anlamında bir şefaatin olmadığını belirtirken; diğer taraftan burada sözü edilen şefaatin, Allah’ın razı olacağı bazı kimselerin, Allah’ın razı olduğu kimseler lehine yapacakları “konuşma” olduğunu ifade etmektedir. Kanaatimizce burada ciddi bir çelişki söz konusudur. Zira yazarın söylediği gibi Allah yanında O’nun izniyle başkasına arka çıkma ve yardımcı olma anlamında bir şefaatin yoksa, Allah’ın yetki vereceği kimselerin, O’nun razı olduğu kimseler lehine –velev ki bunlar, Mu‘tezile’nin söylediği gibi cennetlik mü’minler olsun-

¹³⁰⁶ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 159.

¹³⁰⁷ Bayındır, Abdülaziz, *Ku’an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlıklar*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007, 165-166; Bayındır, Abdülaziz, *Kur’ân Işığında Aracılık ve Şirk*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2006, s. 114.

¹³⁰⁸ “Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve “Bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir.” Diyorlar. Onlara şöyle de: Yoksa siz, göklerde ve yerde olup da, Allah’ın bilmediği bir şeyi O’na bildirmeye mi kalkıştığınız?” *O, müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan münezzehe ve yücedir.*” (Yûnus, 10/18); “Şimdi o, Baba’nın yanında Hıristiyanların avukatlığını yapıyor. Onlar lehine aracılık etmek için hep canlıdır. Allah’ın huzurunda daima hazır bulunmaktadır.” (Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, par. 519.), “Kendisi aracılığı ile Allah’a yaklaşanları tamamen kurtarmaya gücü yeter.” (Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri, par. 2634.)

¹³⁰⁹ Tâhâ, 20/109.

yapacakları “konuşma” da onlara arka çıkma ve yardımcı olma anlamına gelmez mi? Ayrıca yazarın içine düştüğü diğer bir tutarsızlık da yukarıdaki düşüncelerinden sonra “Şefaatin, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.” hadisini ve bu hadisi rivâyet eden Hz. Câbir’in, Muhammed b. Ali’ye: “Büyük günah işleyenlerden olmayanın şefaate ne ihtiyacı olur.”¹³¹⁰ sözünü zikretmesidir.¹³¹¹ Zira bu hadisten de açıkça anlaşılacağı üzere şefaate, asıl büyük günah sahibi kimselerin ihtiyacı olacaktır. Her ne kadar burada yazar, Allah katında şefaatte bulunacak kişinin, büyük günah işleyen kimsenin bağışlanmasını isteyerek ona yardımcı olmayacaksa şefaate olunacak kimsenin lehine ne konuşacağı hususuna bir açıklık getirmemişse de bu konuşmanın mahiyetini, yazarın başka bir eserinde şefaate getirdiği tanım ortaya koymaktadır ki yazarın kendi ifadeleriyle nasıl çeliştiğini ortaya koyması ve görüşlerinin de bu çerçevede değerlendirilmesi bakımından dikkat çekicidir: “Şefaate terimi, bazı mü’minleri bağışlaması için, âhirette Allah’tan istekte bulunma anlamına gelir.”¹³¹² Ayrıca söz konusu âyet, Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu tarafından, Allah’ın izniyle büyük günah işleyenlere de şefaate edilerek zorda kaldığı durumda ona yardımcı olunacağı konusunda en güçlü delillerden biri olarak kabul edilmiştir.¹³¹³ Dolayısıyla bu yaklaşımın da Ehl-i sünnet’in genel görüşünün dışında ve tutarsız bir yaklaşım olduğu ortadadır.

Şefaatin tevhide aykırı olduğu ile ilgili iddialardan biri de sünnete ittiba eden mü’minin Hz. Peygamber’den şefaate beklemesi, bir çeşit “çıkar sağlamak” şeklinde değerlendirilip tevhide aykırı gösterilmesidir. Böyle bir yaklaşımın yer aldığı eserde, şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Sünnete uygunluk, Allah’ın isteğine uygunluksa o zaman bu uygunluğun karşılığı Peygamberimizden beklenemez. Peygamber’in (hâşâ) böyle bir iddiası olamaz. Karşılığı Peygamberden beklenen bir şey, Peygamber için yapılan bir ibadet hükmündedir. Böyle bir şey Peygamber’i mabudlaştırmaktır.”¹³¹⁴ Bu bakış açısından hareketle de aynı eserde “Şunu yaparsan şefaate erersin, şunu yapmak Allah’ın emri değildir ama yaparsan Peygamber’in şefaatine nâil olursun.” vb. sözler, “örtülü bir biçimde şirk şefaatchiliğini devreye sokmak ve Peygamber’i ikinci bir ilâh durumuna

¹³¹⁰ Tirmizî, “Kıyamet”, 12 (IV, 625).

¹³¹¹ Bk. Bayındır, *Ku’an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlılıklar*, s. 167.

¹³¹² Bayındır, Abdülaziz, *Kur’ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2001, s. 129.

¹³¹³ Bk. Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 103.

¹³¹⁴ Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı*, s. 578.

getirmektir. Bir kısım işlerin bir ilâh için, diğer bazı işlerin de başka bir ilâh için yapılması, şirk dininin icaplarındandır.”¹³¹⁵ denilmektedir.

Elbette şuurlu bir mü’minin, yaptığı amellerin karşılığını Hz. Peygamber’den değil Allah’tan beklemesi gerekir. Bundan dolayı o, hayatında tatbik ettiği sünnetleri, Hz. Peygamber’e uymak Allah’ın emri olduğu ve böylelikle O’nun rızasını, sevgisini kazanmak için yapmalıdır. Zira dini Hz. Peygamber’e uyarak onun gibi yaşamayı “(*Ey Resûlüm*), de ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir).”¹³¹⁶ âyetiyle bizzat Allah Teâlâ emretmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) de, mü’minleri sâlih amellere teşvik için, onların bazı sünnetlerini yerine getirmeleri halinde şefaate erişeceklerini müjdelemiştir. Mesela o (s.a.v), dinin en güvenilir kaynaklarında yer alan bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Kim ezanı işittiği zaman: ‘Ey şu eksiksiz davetin ve kılınacak namazın Rabbi olan Allah’ım! Muhammed’e (bizim kurtuluşumuz için) vesîleyi ve fazîleti ver. Onu, kendisine vaadettiğin övülmüş makama (makâm-ı mahmûd) ulaştır.’ diye dua ederse, kıyamet gününde o kimseye şefâatim vâcip olur.”¹³¹⁷ Hadîs-i şeriften açıkça anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (s.a.v), bu sözüyle mü’minleri Allah’a duaya ve ibadete teşvik etmekte, bu tür sünnet davranışların kıyamet günü şefaatine erişebilmek için birer vesile olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla mü’minlerin, Hz. Peygamber’in sünnetlerine ittiba ederek Allah’ın izni ve rızası ile onun şefaatine erişmeyi beklemelerinin, “bir çeşit çıkar sağlamak, Hz. Peygamber’e yapılan bir ibadet ve Hz. Peygamber’i mâbudlaştırmak” olarak değerlendirilip tevhide aykırı gösterilmesi, zorlamalı ve sübjektif bir yorumdur.

Sonuç olarak şefaate, Hz. Peygamber’e (s.a.v) Allah Teâlâ tarafından verilen bir yetki olduğuna göre sünnete ittiba eden mü’minin Hz. Peygamber’den şefaate beklemesi, ancak ondan kendisine verilen bu yetkiyi kullanmasını istemek anlamına geleceğinden tevhide de aykırı görünmemektedir.

f. Peygamberlerin Şefaatine İnanmanın Bid’at ve Hurafe Olduğu İddiası

Şefaate konusunda yer vereceğimiz son çağdaş yaklaşım ise, peygamberlerin ve onlarla birlikte Hz. Muhammed’in kesinlikle kabul edilecek bir şefaate yetkisine sahip

¹³¹⁵ Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı*, s. 578.

¹³¹⁶ Âl-i İmrân, 3/31.

¹³¹⁷ Buhârî, “Ezân” 8 (I, 152); krş. Ebû Dâvûd, “Salât”, 37, (I, 362);Tirmizî, “Salât” 43 (I, 413); Nesâî, “Ezan” 38 (II, 27); İbn Mâce, “Ezân” 4 (I, 239); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I, 410. Yazar, bu bağlamdaki hadislerin tümünü “uydurma” saymaktadır. (bk. Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı*, s. 578.)

olduğunu kabul etmenin “bid’at ve hurâfe” olduğu iddiasıdır.¹³¹⁸ Bu iddianın sahibine göre Kur’ân’da hiçbir peygambere açık bir biçimde şefaathetme payesi verilmemiştir. Allah’ın izin verdiği kimseler dışında hiç kimse şefaathetme izni verilecekler ismen belirtilmediğine göre, bir isimlendirme yapılamaz.¹³¹⁹ Halbuki uydurma bir hadis, şefaathetmedikleri hiyerarşik bir biçimde sıralamaktadır:¹³²⁰ (أَوَّلُ مَنْ يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ) “*Kıyamet günü ilk şefaathetmedecek olanlar, peygamberler, sonra âlimler, sonra da şehitlerdir.*”¹³²¹ Gerçekten de müellifin görüşüne delil olarak getirdiği bu rivayet, âlimler tarafından senet yönüyle tenkit edilmiştir.¹³²² Fakat müellif, eserine sözkonusu rivayeti alırken aynı lafızlarla olmasa da kıyamet günü kimlerin şefaathetmesini bildiren sahih hadisleri adeta görmezden gelmiştir. Meselâ bunlardan birinde Resûl-i Ekrem (s.a.v), şöyle buyurmuştur: “*Ben kıyamet gününde Âdem oğullarının efendisi, yerin yarılmasıyla kabirden ilk çıkacak olan, ilk şefaathet isteyen ve kendisine ilk şefaathet hakkı verilen olacağım.*”¹³²³ Şüphesiz şefaatheti, sadece Hz. Peygamber (s.a.v)¹³²⁴ ile sınırlandırmak da doğru değildir. Nitekim âhiretteki şefaatheti, Hz. Peygamber’le ya da genel olarak

¹³¹⁸ Bk. Öztürk, Yaşar Nuri, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: (Vahyin Dininden Sapmalar Hurafeler Bidatlar)*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2000, s. 577-579.

¹³¹⁹ Yazarın isimlendirme yapılamayacağı görüşü, peygamberler dışındaki kimselerle ilgili doğru olsa da peygamberlerin şefaathetmedikleri sahih hadislerde bildirildiği için onların şefaathetmediklerini kabul etmeyi bid’at ve hurafe olarak görmek, naslarla çelişen tutarsız bir iddiadır. Zira hadislerde Hz. Peygamber’in ve diğer peygamberlerin şefaathetmedikleri açık bir şekilde bildirilmekte ve şefaathetin nasıl gerçekleşeceği tasvir edilmektedir. (Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182); Müslim, “İmân”, 81 (I, 170), “Fezâil”, 3 (II, 1782); Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586, 588); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1443); Ahmed b. Hanbel, III, 12, V, 43.)

¹³²⁰ Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı*, s. 577-578.

¹³²¹ Hafîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts., XI, 178-179; Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, X, 151; Münâvî, *Fezûl-Kadîr*, III, 91. Bu hadis, İbn Mâce’de ise (بِشْفَعِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةُ الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ) şeklindedir. (Bk. İbn Mâce, “Zühd” 37 (II, 1443))

¹³²² Bu rivayet, senedindeki Allâk b. Ebî Müslim ve Anbese b. Abdîrahmân’dan dolayı hadis âlimleri tarafından cerhe tabi tutulmuştur. İbn Hacer, Allâk b. Ebî Müslim hakkında âlimlerin “*leyyinü’l-hadîs*” seviyesinde bile olmadığını; Anbese b. Abdîrahmân hakkında ise Buhârî’nin “*metrûk*”, Tirmizî’nin Buhârî’den naklen “*zâhibü’l-hadîs*”, Ebû Hâtim’in “*hadîs uyduran bir kişi*” nitelemesinde bulduklarını belirtirken kendisi de “*metrûk*” olduğu tesbitini yapar. (Bk. İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed (ö. 852/1449), *Takrîbü’t-Tehzîb*, I-II, (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1975, I, 88; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Mîzânü’l-İtidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, I-VIII, (nşr. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Abdülfettâh Ebû Sünne), Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995, V, 133, 362; Münâvî, *Fezûl-Kadîr*, III, 91-92; Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Za’îfe*, V, 129.) Elbânî de râvî Anbese b. Abdîrahmân’ı sebep göstererek hadis hakkında “*mevzû*” tesbitinde bulunur. (Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Za’îfe*, V, 129.)

¹³²³ Müslim, “Fezâil”, 3 (II, 1782); krş. Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 588).

¹³²⁴ Buhârî, “De’avât”, 1 (VII, 145), “Tevhîd”, 31 (VIII, 192); Müslim, “İmân” 327 (I, 184-185), 338 (I, 189); Tirmizî, “De’avât”, 130 (V, 580); Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Kur’ân”, 8 (I, 212); İbn Mâce, “Zühd”, 37 (II, 1440).

peygamberlerle sınırlandıran bazı münferit görüşler dışında¹³²⁵ âlimlerin büyük çoğunluğuna göre Allah nezdinde şefaathetmeye yetkili kılınacak başka şefaathetçiler de olacaktır.¹³²⁶ Hadislerde bildirildiğine göre bunlar, peygamberler,¹³²⁷ Kur'ân,¹³²⁸ melekler,¹³²⁹ şehitler,¹³³⁰ hâfızlar,¹³³¹ sâlih ve muttaki mü'minler,¹³³² ve mü'minlerin büluğ çağına gelmeden ölmüş çocuklarıdır.¹³³³ Bunların şefaathet yetkisi, Allah katındaki mertebelerine göre farklı olacaktır. Hadislerde bildirildiğine göre bütün bu şefaathetçiler şefaathet ettikten sonra, “Artık benim şefaathetim kaldı.” buyurarak geride kalan mü'minleri de Allah Teâlâ cehennemden çıkaracaktır.¹³³⁴ Dolayısıyla konuyla ilgili toplamda tevatür derecesine ulaşan hadisleri¹³³⁵ adeta görmezden gelerek peygamberlerin ve onlarla birlikte Hz. Muhammed'in (s.a.v) kesinlikle kabul edilecek bir şefaathet yetkisine sahip olduğuna inanmayı “bid'at ve hurâfe” olarak nitelendirmenin doğru ve naslara uygun bir yaklaşım olmadığı ortadadır.

¹³²⁵ Celyend, “eş-Şefâ'a”, *a.g.e.*, s. 816-817.

¹³²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 422; İbn Huzeyme, *a.g.e.*, s. 255; İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 169; İbn Kesîr, *en-Nihâye*, II, 227-239; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I, 293-301; Yavuz, “Şefaathet”, *DİA*, XXXVIII, 414.

¹³²⁷ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182); Müslim, “İmân”, 81 (I, 170); Tirmizî, “Menâkıb”, 1 (V, 586); Ahmed b. Hanbel, III, 12, V, 43.

¹³²⁸ Müslim, “Misâfirûn” 252 (I, 553); Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân” 9 (V, 164), 18 (V, 178); Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, Ebû Dâvûd, “Ramazan”, 10 (II, 119); İbn Mace, “Edeb”, 52 (II, 33); ; Dârimî, “Fedâilü'l-Kur'ân” 1 (II, 709).

¹³²⁹ Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182), Müslim, “İmân”, 81 (I, 170); Ahmed b. Hanbel, V, 43.

¹³³⁰ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 26 (III, 34); Hâkim, *Müstedrek*, II, 119.

¹³³¹ Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân” 13 (V, 171).

¹³³² Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182); Müslim, “İmân”, 81 (I, 170); Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 12 (IV, 626); Ahmed b. Hanbel, III, 63, 94, 469-470; Dârimî, *Rikâk*, 87 (II, 634).

¹³³³ Tirmizî, “Cenaiz”, 64 (III, 374); krş. İbn Hümâm, *el-Hanefî*, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd (ö. 861/1457), *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, I-X, Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970, II, 125.

¹³³⁴ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 24 (VIII, 182); krş. Müslim, “İmân”, 81 (I, 170); Zümer, 39/44.

¹³³⁵ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 36; Sübkî, *Şifâü's-Sekam*, s. 471; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 184; Kestelî, *Hâşiyetü'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâid*, s. 149; Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (ö. 911/1505), *Katîbü'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtira*, (nşr. Halîl Muhyiddîn Meys), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985, s. 301.

SONUÇ

Allah Teâlâ, insanı kendisine kulluk etmesi için yaratmış, kulluğunun bir gereği olarak da ona iyi ve güzel davranışlarda bulunmasını; kötü ve çirkin davranışlardan kaçınmasını emretmiştir. Aynı zamanda O, insana akıl ve irade lutfedip hayır veya şerden dilediğini yapabilme hürriyeti bahşetmiş; kutsal kitaplar ve peygamberler aracılığı ile de ona doğru yolu göstermiştir. Fakat bütün bunlara rağmen insanoğlu, Yüce Yaratıcı'sı tarafından kendisi için çizilen meşru sınırları değişik sebeplerle aşip günah işlemektedir. İslâm'a göre günahsız olarak dünyaya gelen insanın, işlediği günahlardan ve bunun sonucunda uğrayacağı ilâhî azaptan kurtulması için en önemli vesile, tövbe edip durumunu düzeltmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerden anlaşıldığına göre tövbenin yanısıra günahlardan kaynaklanan ilâhî cezadan bir diğer kurtuluş vesilesi, şefaattir. Zira Allah Teâlâ, engin rahmetinin bir tecellisi olarak günahkâr kullarının tövbesini aracısız olarak kabul edip onları bağışladığı gibi; mahşer gününde mü'min kullarından bazılarını da kendilerine izin verdiği şefaatchilerin şefaatiyle affedecektir.

İslam inancına göre şefaate yetkisi, tamamen Allah'a aittir. Ancak bazı seçkin kullar, Allah Teâlâ'nın vereceği izinle O'nun kendilerinden razı olduğu kimselere şefaate edebileceklerdir. Bu kimselerin taşıması gereken en temel özellik, iman sahibi olmalarıdır. Böyle bir imana sahip olduğu halde sâlih amelinde eksiklik olan, hatta büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen mü'minler ise ya hiç cehenneme girmeden ya da bir müddet azap çektikten sonra şefaate vesilesiyle Allah'ın mağfiretine erişerek cehennemden kurtulup cennete gireceklerdir.

Kur'ân'da müşriklerin şefaate umdukları varlıkların şefaate edemeyecekleri açık bir şekilde ifade edilmiş ve onların şefaate anlayışları kökünden reddedilmiştir. Dolayısıyla gerek cahiliye toplumunun, gerekse başka din ve inanç mensuplarının şefaate hususundaki bâtil inançlarıyla kıyas edilerek İslâm'daki şefaate inancının inkârı kabul edilemez bir durumdur. Ancak şu kadar var ki insanda var olan başkalarından yardım bekleme duygusu, doğru bir şekilde yönlendirilmediğinde insanı şirke götüren yanlış bir inanç haline dönüşebilmektedir. Bu sebeple şefaate iyi anlamak, sınırlarını iyi bilmek ve tevhide aykırı inanç ve yorumlardan kaçınmak gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine şefaate etme izni verilen hiçbir kimseden açık olarak bahsedilmemekle birlikte, Hz. Peygamber'e şefaate izni verileceği şeklinde

yorumlanabilecek bazı âyetler bulunmaktadır. Allah'ın iznine bağlı olan şefaatin nasıl gerçekleşeceği, kimlerin şefaate edebileceği ve kimlerin bundan yararlanabileceği.. gibi konular, Kur'ân'ın ilk şârihi ve tebliğcisi olan Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından açıklanmıştır. Buna göre şefaate ehli şunlardır: Peygamberler, melekler, Kur'ân, şehitler, hâfızlar, diğer sâlih ve muttaki mü'minler ile onların buluş çağına ermeden ölmüş çocukları.

Naslar ve İslam âlimlerinin yorumları dikkate alınarak âhirette gerçekleşecek şefaate çeşitleri de şu şekilde sıralanabilir: İnsanların mahşer yerinin sıkıntısından kurtulmaları ve hesabın bir an önce görülmesi için yapılacak şefaate (şefaate-i uzma). Mü'minlerden bir topluluğun hesaba çekilmeksizin cennete girmesi için yapılacak şefaate. Sevap ve günahları eşit olan mü'minlerin, cennete girmeleri için yapılacak şefaate. Cehenneme girmeyi hak eden mü'minlere oraya girmemeleri için yapılacak şefaate. Cehenneme giren mü'minlerin oradan çıkarılmaları için yapılacak şefaate. Cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi ve nimetlerin artırılması için yapılacak şefaate. Bazı sâlih kimselerden sâdir olan ibadet kusurlarının affı hususunda yapılacak şefaate ve müşrik çocuklarının azap görmemeleri için yapılacak şefaate.

Kelâm ilminde şefaate, varlığı veya yokluğundan ziyade nasıl gerçekleşeceği, kimlerin şefaate edebileceği ve şefaatin kimleri kapsadığı hususlarında tartışılmıştır. İslâm âlimleri, kâfirlerin şefaatele cehennemden çıkamayacakları ve azaptan kurtulamayacakları konusunda görüş birliğine varmışlardır. Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının, yapılan sâlih amellerin ve hayatta olan kimselerin dualarının şefaateçi kılınabileceği ve onlarla tevessülde bulunulabileceği, âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Manevî derecelerinin yüksek olduğu inancıyla ölmüş veya hayatta olanlardan gıyabında şefaate istemek ya da yapılan dualarda "filanın hatırı ve hürmeti için" gibi ifadeler kullanmak hususunda ise âlimler ihtilaf etmişlerdir. Konuyla ilgili genel kanaat, duada istenilen şeyin vesile edilen şahıstan değil de Allah'tan istenilmesi şartıyla bu tür bir duanın kişiyi şirke götürmeyeceği fakat yine de ihtiyatlı olmak gerektiği ve bu tür davranışlarda bulunanların şirke düştüklerini iddia etmenin bir aşırılık olduğu yönündedir.

Tövbe etmeden ölen büyük günah sahibi kimseleri, Hâricîlerin kâfir, Mu'tezile'nin fâsık kabul ederek ilâhî adaletle bağdaşmayacağı için onların şefaate erişemeyeceklerine ve ebedî olarak cehennemde kalacaklarına dair iddiaları, naklî ve aklî delillerle çeliştiğinden dolayı isabetli görünmemektedir. Ehl-i sünnet ve Şîa'nın çoğunluğu, Hz. Peygamber'in büyük günah işleyen mü'minlere şefaate edeceği ve onların bir kısmının bu sayede azaptan

kurtulacağı, bir kısmının ise cehennemden çıkarılıp cennete konulacağı görüşünü benimsemiştir. İlgili naslar incelendiğinde onların bu görüşlerinin naslara daha uygun ve isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Zira şefaathet yetkisinin de af ve mağfiret yetkisinin de yegâne sahibi Allah Teâlâ'dır. O'nun herhangi bir aracının şefaatheti olmaksızın kullarını affetmesi ilâhî adalete zıt olmadığı gibi; kendilerine şefaathet izni verdiklerinin şefaathetiyle günahkârları bağışlaması da O'nun adaletine aykırı olmayıp engin rahmet, mağfiret, lütuf ve ihsanına uygun bir tasarruftur. Fakat bu, şefaathet edilecek hiç kimsenin cehenneme girmeyeceği anlamına gelmez. Âyet ve hadislerde belirtildiği üzere günahları sevaplarından ağır basan mü'minler, cezalandırılmak üzere cehenneme konulmaları halinde orada ebedî olarak kalmayacaklar; Allah'ın şefaathet izni verdiklerinin şefaathetiyle ve hususî mağfiretiyle oradan çıkarılıp cennete konulacaklardır. Ayrıca Şîa'nın, imamlarının kesin olarak şefaathet edecekleri konusundaki görüşleri de naslarla çelişmektedir. Çünkü gerek âyetlerde gerekse hadislerde Allah'ın kendilerine izin verdiği ve razı olduğu kimselerin şefaathet edebilecekleri belirtilmiş ancak Peygamberler dışındaki kimselerle ilgili olarak her ne kadar "hâfız, şehit, mü'min" gibi nitelendirmeler kullanılmışsa da bunların kimler olacağı açık ve kesin bir biçimde ifade edilmemiştir. Onun için bu konuda ihtiyatlı davranıp peygamberler dışında herhangi bir şahıs hakkında isim belirtilmemesi ve kesin olarak şefaathet edeceğinin söylenmemesi gerekir.

Tespitlerimize göre şefaathet, ilk peygamber Hz. Âdem'den (a.s) itibaren gündemde olan bir konudur. Nitekim Hz. Âdem'in işlediği hatasının (zelle) affedilmesi için yaptığı duasında Hz. Peygamber'i (s.a.v) şefaathetçi kılması, bu hakikate işaret etmektedir. Kitab-ı Mukaddes nüshalarında şefaathete değinilmesi ve hepsinden önemlisi bütün kutsal kitapların tamamlayıcısı ve tahrif olunmayan tek ilâhî kelâm olan Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın izniyle şefaathetin gerçekleşeceğinin bildirilmesi de bu gerçeği göstermektedir. Bir başka ifade ile şefaathet, sadece İslam'da değil bütün ilâhî dinlerde var olan bir husustur. Biz, çalışmamızın konusu "İslam İnancında Şefaathet" olduğu için diğer ilâhî dinlerdeki şefaathet konusuna özet olarak değindik. Gerek Yahudilik gerekse Hıristiyanlıktaki şefaathet inancı ise, müstakil olarak araştırılması gereken konulardır. Çalışmamız, bu konularda yapılacak araştırmalara vesile olabilirse kendimizi bahtiyar addederiz.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.

ABDÜLHÂFİZ ABDÜRABBİH, *Buhûs fî Kasasi'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1972.

ABDÜLMÜTEÂL Muhammed el-Cebrî, *el-Müştehir mine'l-Hadîsi'l-Mevzû' ve'd-Da'îf*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1987.

ABDÜRREZZÂK b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, (nşr. Habîburrahman A'zamî), Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1983.

....., *Tefsîru Abdürrezzâk*, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp. (yzm.), İsmâîl Sâib Koleksiyonu, no. 4216.

ACEM, Refîk, *Mevsûatü Mustalahâti İbn Teymiyye*, Beyrût: Mektebetü Lübnân, 2003.

ACLÛNÎ, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Ammâ İştehera Mine'l-Ehâdis Alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1932.

ÂCURRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî, *eş-Şerî'a=Kitâbü's-Şerî'a*, (nşr. Abdullah b. Ömer ed-Dumeycî), I-II, Riyad: Dâru'l-Fazîle, 2007.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

....., *Kitâbü's-Sünne*, (nşr. Ebû Hacer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

AHMED B. İBRÂHÎM, *Tavzîhu'l-Makâsîd ve Tashîhu'l-Kavâid fî Şerhi Kasîdeti'l-İmâm İbn Kayyim*, I-II, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.

AHMED el-İSKENDERÎ v.dğr., *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrût: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1994.

AHMED EMİN, *Fecru'l-İslâm*, Kâhire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1965.

AHMED NAİM, (I-III. ciltler)-**MİRAS**, Kâmil (IV-XII.ciltler), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1970-1979.

AHTERÎ, Mustafa b. Şemsüddîn el-Karahisârî, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Dersaadet Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1310.

AKAY, Akif, *Günahlardan Kurtuluş Reçetesi Tevbe*, İzmir: Rehber Yayınları, 2009.

AKBAŞ, Bahattin, *Hadislere Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi*, (yüksek lisans tezi, 1994), AÜSBE, Ankara.

AKBULUT, Ahmet, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, y.y., yay.y., ts.

ALBAYRAK, Hâlis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul: Şule Yayınları, 1992.

AKHİSÂRÎ, Hasan Kâfî, *Nûru'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn fî Şerhi Akâidi't-Tahâvî*, (nşr. Zühdi Adlufiteş Bosnevî), Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997.

....., *Ravzâtü'l-Cennât fî Usûli'l-İ'tikâd*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1305.

ALEVÎ, MUHAMMED el-Malikî el-Hasenî, *Mefâhîmü Yecibu en Tüsahhah*, Kâhire: Dâru Cevâmîü'l-Kelim, ts.

ALICI, Mustafa, "Şefaat" md., *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, XXXVIII, s. 411-412.

ALİ el-KÂRÎ, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-Ekber*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

....., *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*, Lahor: Dâru Matbaatu Muhammed, 1889.

ALİ el-MÜTTAKÎ, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, I-XVI, (neşr. Bekrî Hayyanî, Saffet es-Sekkâ), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

ALTINTAŞ, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, Konya: Ribat Yayınevi, ts.

....., "Kâdî Abdülcebbâr'ın Sem'iyâtla İlgili Bazı Görüşleri", *Bilimnâme: Düşünce Platformu*, 2004/1, cilt: II, sayı: 4, s. 59-79.

ALTUNTAŞ, Halil, *İslam'da Din Hürriyetinin Temelleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001.

ÂLÛSÎ, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhul-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XV, (nşr. Muhammed Hüseyin Arab) Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1997.

ÂLÛSÎ, Ebü'l-Meâlî Mahmûd Şükrî b. Abdillâh, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, (nşr. Muhammed Behcet Eserî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

AMMÂRA, Muhammed, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

ÂMİDÎ, Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usuli'd-Dîn*, I-V, (nşr. Ahmed Muhammed el-Mehdî), Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 2002.

....., *Gâyetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*, (nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatîf), Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1971.

ARUÇI, Muhammed, "Ressî", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, XXXIV, 587-588.

ÂSİM EFENDİ, Mütercim, *Kâmus Tercümesi*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1305.

ATAÇ, Ali, *Kelam ve Tasavvuf Açısından Tevessül*, (doktora tezi, 1993), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ATAY, Hüseyin, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, Ankara: Atay Yayınevi, 1998.

....., "Kur'an'a Göre Tövbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı", *İslâmiyat Dergisi*, Ankara: Temmuz-Eylül 1998, c. 1, sy. 3, s. 93-103.

ATEŞ, Ali Osman, "Hasan el-Basrî ve Kelâmî Görüşleri", *DEÜİF Dergisi*, İzmir: 1985, sy. 2, s. 151-155.

ATEŞ, Süleyman, *Çağdaş Tefsir Hakkında Söylenenler: Prof. Dr. Süleyman Ateş'ten Cevaplar*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

....., *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı (KUBA), ts.

....., *Kur'an-ı Kerîm'in Evrensel Mesajına Çağrı*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990.

....., *Kur'an Işığında Soru ve Cevaplarla İslam*, I-III, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

....., "Şefaât", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul: 1998, sy. 7, s. 12-20.

....., *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1997.

....., *1001 Soruda İslam*, İstanbul: Özkaracan Matbaacılık, 2006.

AYDIN, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.

....., "Hıristiyanlık", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, XVII, 340-346.

AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, MÜİF Vakfı (İFAV) Yayınları, 2009.

AYDINLI, Osman, *İslâm Düşüncesinde Aklîleşme Süreci Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebü'l-Huzeyl Allaf*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

AYNÎ, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Kâhire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1972.

AYTEKİN, Arif, *Tahâvî: Akîdesi ve Selef Akîdesindeki Yeri*, İstanbul: Ebûbekir Camii İlim ve Hizmet Vakfı Yayınları, 1996.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük=Kubbealtı Lugatı*, I-III, (nşr. Ahmet Topaloğlu, Kerîm Can Bayar), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.

AZİMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed b. Emîr Ali, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I-XIV, (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osman, Muhammed Abdü'l-Muhsin), Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968.

BÂBERTÎ, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed, *Şerhu Vastıyyeti'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'man b. Sâbit*, (nşr. İsmâîl el-Hatîb el-Hasenî), y.y., yay.y., 1327.

BÂCÜRÎ, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Cevhereti't-Tevhîd*, (nşr. Abdülkerîm Tettân, Muhammed Kılânî), y.y. : yay.y., 1972.

BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırâk ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciye minhüm*, (nşr. Zâhid el-Kevserî), y.y : yay.y., 1948.

....., *Usûlü'd-Dîn*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.

BAHCIVAN, Seyyid, *İbn Kemal Bâşa ve Ârâuhü'l-İ'tikâdiyye*, (doktora tezi,1992), Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke.

BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed, *el-İnsâf fî mâ Yecibu İ'tikâdühü ve lâ Yecüzü'l-Cehlü bihî*, (nşr. İmâdüddîn Ahmed Haydar), Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1986.

....., *Temhîdü'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, (nşr. İmâdüddîn Ahmed Haydar), Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiye, 1986.

BARDAKOĞLU, Ali, “Şefaat” md., *Kur'ân-ı Kerîm Ansiklopedisi*, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1988.

BAYINDIR, Abdulaziz, *Kur'ân Işığında Aracılık ve Şirk*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2006.

....., *Kur'ân Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.

....., *Şeyh Efendilerle Görüşme: Kur'ân Işığında Tarikatçılığa Bakış*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2001.

BAYRAKDAR, Mehmet, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2007.

BÂZERGAN, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, (trc. Melâ Muhammed Feyzullah, Yasin Demirkıran), Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.

BEBEK, Adil, *Din ve Düşünce Açısından Dua*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

....., "Günah", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, IX, 282-283.

....., "Kebîre", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, XXV, 163-164.

....., "Mağfiret", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, XXVII, 314.

....., *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ', *Tefsîru'l-Begavî=Meâlimü't-Tenzîl*, I-VIII, (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr.), Riyad: Dâru Taybe, 1993.

BEYÂZİZÂDE, Ahmed b. Hasen b. Sinânüddîn, *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul: MÜİF Vakfı (İFAV) Yayınları, 1996.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-Ba's ve'n-Nuşûr*, (nşr. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl), Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiye, 1988.

....., *Fezâilü'l-Evkât*, (nşr. Adnan Abdurrahmân Kaysî), Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1990.

....., *el-İ'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd*, (nşr. Seyyid Cümeylî), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988.

....., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1344.

....., *Şuabü'l-İmân*, (nşr. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

BEYZÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-V, Beyrût: Müessesetu Şa'bân, ts.

BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik, *el-Bahru'z-Zehhâr=Müsnedü'l-Bezzâr*, I-XVIII, (nşr. Mahfuzurrahman Zeynullah), Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964.

....., *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul: Engin Kitabevi, 1959.

BİRGİVÎ, Muhammed b. Pir Ali, *Ziyâretü'l-Kubûr: eş-Şer'iyye ve's-Şirkiyye*, Riyad: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1995.

BUHÂRÎ, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-Esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî*, I-II (I-II), İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmâniye, 1308.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

....., *el-Edebü'l-Müfred*, (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, I-X, İstanbul: Mektebetu Eser, 1969.

BÛTÎ, *es-Selefiyye Merhale Zemeniyye Mübareke lâ Mezheb İslâmî*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988.

CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, (nşr. Ahmet Hikmet Ünalmiş v.dğr.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

CELYEND, M. Seyyid, "eş-Şefâ'a", *el-Mevsûatü'l-İslâmiyyetü'l-Âmme*, Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 2001.

CEVÂD Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-IX, Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1970.

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihâhi'l-Arabiyye=Tâcü'l-Luga=Sihâhü'l-Luga=es-Sihâh fî'l-Luga*, I-VI, (nşr. Şihabuddîn Ebû Amr), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1998.

CİLACI, Osman, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2001.

....., "Dua", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, IX, 529-530.

CİSRÎ, Hüseyin b. Muhammed, *el-Husûnü'l-Hamîdiyye li Muhafazati'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, Kâhire: Matbaatü't-Tevfik, 1323.

CORCÎ, Zeydan, *Târîhu'l-Âdâbi'l-Luğati'l-Arabiyye*, I-II, Beyrût: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1983.

CÛRCÂNÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I-VIII (I-II), (nşr. Muhammed Bedrüddîn Ebû Firas en-Na'sanî), Kum: Mensûrâtu's-Şerîf er-Radî, 1991.

....., *et-Ta'rîfât*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1909.

CÜVEYNÎ, Ebü'l-Meâlî İmâmü'l-Harameyn Rüknuddîn Abdülmelik, *el-Akâdetü'n-Nizâmiyye fi'l-Erkâni'l-İslâmiyye*, (nşr. Ahmed Hicazi Sekkâ), Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezher, 1978.

....., *Kitâbü'l-İrşâd*, (nşr. Es'ad Temîm), Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1985.

....., *Lumai'l-Edille fi Kavâ'idi Akâidi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâ'a*, (Eş'arî'nin, *el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida' isimli eserinin içinde*), (nşr. Abdülazîz İzzüddîn Seyrevân), Beyrût: Dâru Lübnân Li't-Tıbâa, 1987.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1971.

ÇEKER, Orhan, *Tasavvufî Meselelere Fikhî Bakış*, Konya: Damla Ofset, 2010.

CELEBÎ, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, (çev. Ahmet M. Büyükkınar, Ömer F. Harman), İstanbul: Kalem Yayınevi, 1978.

CELEBÎ, İlyas, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbâr*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.

....., "Mu'tezile", *DİA*, İstanbul: TDV. Yayınları, 2006, XXXI, 391-401.

ÇUHACIYAN, Arman (Tchouhadjian, Armand), *Uluslararası Üne Sahip Sivash Aziz Vlas*, (çev. Arusyak Özfuruncu), İstanbul: Aras Yayıncılık, 2004.

DAĞDEVİREN, Alican, *İlâhî Mesajın Sunumu Açısından Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

DALGIN, Nihat, "İslâm'da Tevbe", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 1996, c. XXXII, sy. 3, s. 48-49.

DÂREKUTNÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, I-IV, (nşr. Abdullah Hâşim), Beyrût: Dâru'l-Mehâsin li't-Tıbâa), ts.

DÂVÛDOĞLU, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, (nşr.), İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1974.

DEKKÂR, Abdülganî, *Ahmed b. Hanbel*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1988.

DEMİR, Osman, *Ricâli'l-Gayb Kavramı ve Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, (yüksek lisans tezi, 1999), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİRCİ, Kürşat, "Hıristiyanlık", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, XVII, 328-340.

DESTGAYB, A. Hüseyin, *Meâd: Ölümden Sonra Başlayan Hayat* (trc. Talip Çetinkaya), İstanbul: Kevser Yayınları, 2005.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat: Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara: Aydın Kitabevi, 1980.

DİHLEVÎ, Şah Veliyyullâh, Ebu Abdilazîz Kutbüddîn Ahmed b. Abdirrahîm, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I-II, (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

DOĞAN, D. Mehmet, “Tövbe” md., *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1994.

DOLABÂNÎ, Hanna, *Azizlerin Şefaati*, (çev. P. Gabriyel Akyüz), İstanbul: Resim Matbaacılık, 1999.

DÖNMEZ, İbrâhim Kâfi, “İcmâ”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, XXI, 417-431.

DUGAYM, Semîh, *Mevsûatü Mustalahâti İlmi'l-Kelâmi'l-İslâmî*, I-II, Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1998.

DURANT, Will; *Kıssatü'l-Hadâra (The Story of Civilization)*, I-XLII, (trc. Zekî Necîb Mahmûd), Kâhire: Câmîatü'd-Düveli'l-Arabiyye, 1968.

DÜZENLİ, Yaşar, *Üslup ve Semantik Açından Kur'ân ve Şefaat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

EBÛ HANÎFE, İmâm-ı A'zam Nu'mân b. Sâbit el-Kûfi, *el-Âlim ve'l-Müteallim (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri'nin içinde)*, (nşr. Mustafa Öz), İstanbul: MÜİF Vakfı (İFAV), 1992.

....., *Vasıyyetü'l-İmâm Ebî Hanîfe Nu'mân b. Sâbit fi't-Tevhîd*, (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri'nin içinde), (nşr. Mustafa Öz), İstanbul: MÜİF Vakfı (İFAV), 1992.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf, *en-Nehru'l-Mâd Mine'l-Bahri'l-Muhît*, I-VI, (nşr. Ömer Esad), Beyrût: Dârü'l-Cîl, 1995.

EBUSSUÛD EFENDÎ, Muhammed b. Muhyiddîn 'Îmâd, *Tefsîru Ebissuûd=İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-VII, (nşr. Muhammed Subhî Hasen Hallâk), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001.

EBÛ TÂLİB el-MEKKÎ, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Harisî, *Kûtü'l-Kulûb fi Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfi Tarîki'l-Mürîdi ilâ Makâmi't-Tevhîd*, (I-II), Beyrût: Dâru Sâdır, ts.

EBÛ YA'LÂ EL-FERRÂ, Muhammed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *el-Mu'temed ft Usûli'd-Dîn*, (nşr. Vadî' Zeydân Haddâd), Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1974

EBÛ YA'LÂ el-MEVSİLÎ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *el-Mu'cem: Mu'cemu Şüyûhi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (nşr. Hüseyin Selîm Esed, Abduh Ali Kuşek), Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1989.

....., *el-Müsned*, I-XIII, (nşr. Hüseyin Selim Esed), Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1986.

EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, *Ahmed İbn-i Hanbel*, Ankara: Hilal Yayınları, 1984.

....., *İslâm'da Siyasi ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, (trc. Ethem Ruhi Fığlalı-Osman Eskicioğlu), İstanbul: 1970.

ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddîn, *Zaîfü'l-Câmi 'i's-Sagîr ve Ziyâdâtüh: el-Fethu'l-Kebîr*, I-VI (I-II), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979.

....., *Sahîhu Süneni İbn Mâce*, I-II, Riyad: Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1986.

....., *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Da'ife ve'l-Mevzûa*, I-II, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1977.

....., *et-Tevessül Envauhû ve Ahkâmuhû*, (nşr. Muhammed 'Îd el-Abbâsî) Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.

ELİADE, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları, 1991.

ELİK, Hasan, "Kur'ân'daki Allah Tasavvuru Açısından Şefaata Bakış", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: 2005, sy.: 16, s. 29-47.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1935-1939.

EMİROĞLU, H. Tahsin, *Esbâb-ı Nüzûl: Kur'ân Âyetlerinin İnış Sebepleri ve Tefsirleri*, I-XIV, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1972.

ERBAŞ, Ali, "İslâm Dışı Dinlerde Hac", *SAÜİF Dergisi*, 5/2002, s. 97-120.

ERDAL, Mesut, *Kırk Soruda Kur'ân ve Sünnet'e Göre Şefaata İnanç*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

ESEDÎ, M. Hâdî, *Şefaata Üzerine*, (trc. Cafer Bendiderya), İstanbul: Kevser Yayıncılık, 2001.

EŞ'ARÎ, Ebü'l-Hasen İbn Ebî Bişr Ali b. İsmâîl b. İshâk, *el-İbâne an Usûli'Diyâne*, (nşr. Sâlih b. Mukbil b. Abdillâh el-Useyimî), Riyad : Dâru'l-Fazîle, 2011.

....., *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, (I-II), (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kâhire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1969.

....., *el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, (nşr. Abdülazîz İzzüddin es-Seyrevân), Beyrût: Dâru Lübnân li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1987.

....., *Usûlü Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, (nşr. Muhammed Seyyid Celyend), Kâhire: Külliyyetü Dâri'l-Ulûm, 1987.

EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed; “vsl” md., *Tehzîbü'l-Luğa*, I-XV, (nşr. Ahmed Abdülalim Berdûnî), Kâhire: Dâru'l-Mısriyye, ts.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn, *el-Erba'în fi Usûli'd-Dîn*, (I-II), (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kâhire: Mektebetü'l-Külliyyâtî'l-Ezher, 1982.

....., *Kitâbü Meâlim-i Usûli'd-Dîn*, Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, 1992.

....., *el-Mesâilü'l-Hamsûn fi Usûli'd-Dîn*, (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kâhire: el-Mektebü's-Sekâfi, 1989.

....., *el-Metâlibü'l-Âliyye mine'l-İlmi'l-İlâhî*, I-IX, (nşr. Ahmed Hicazi Sekkâ), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

....., *eş-Şefâatü'l-Uzmâ fi Yevmi'l-Kıyâme*, (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekâ), Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1988.

....., *et-Tefsîru'l-Kebîr=Mefâtîhu'l-Gayb*, I-XVI (I-II), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

....., *Tefsîr-i Kebîr=Mefâtîhu'l-Gayb*, (çev. Suad Yıldırım v.dğr.), I-XXIII, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

FARMER, Davit Hugh, “Saints”, *The Oxford Dictionary of Saints*, New York: Oxford University Press, 1997, s. 530-532.

FAZLURRAHMÂN, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.

....., *Ana Konularıyla Kur'ân*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara: Fecr Yayınevi, 1987.

....., *İslam Geleneginde Sağlık ve Tıp*, (çev. Adnan Bülent Baloğlu, Adil Çiftçi), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.

FERÂHÎDÎ, Halîl b. Ahmed b. Amr, “vsl” md., *Kitâbü'l-Ây*, I-VIII, (nşr. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim Semerraî), Beyrût: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, 1988.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1995.

....., “Hâricîler”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, XVI, s. 169-175.

....., “Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, XVI, 331-331.

....., “İbâziyye”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, XIX, 256-261.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Erba'în fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Muhammed Câbir), y.y. (Kâhire): Mektebetü'l-Cündî, 1963.

....., *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka*, Dımaşk: Dâru'l-Hikme, 1986.

....., *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-VI, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1983.

....., *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

....., *el-Müstasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, I-II, Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1324.

GÖLCÜK, Şerafeddin “Cehm b. Safvân”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, VII, 233-234.

....., “Cehmiyye”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, VII, 234-236.

....., *İslâm Akâidi*, Konya: Esra Yayınları, 1994.

.....-**TOPRAK**, Süleyman, *Kelâm*, Konya: Tekin Kitabevi, 1996.

....., *Kelâm Tarihi*, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2009.

GÖLPINARLI, Abdülbâkî, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, (nşr. İbrahim Derbeder), İstanbul: Der Yayınları, 1979.

GUMÂRÎ, Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk, *İrgâmü'l-Mübtedii'l-Garbî bi Cevâzi't-Tevevülü bi'n-Nebiyy*, Ammân: Dâru'l-İmâmi'n-Nevevî, 1992.

GÜLER, Zekeriya, “Vesîle ve Tevevül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)”, İstanbul: *İlam Araştırma Dergisi*, c. II, sy. 1, 1997, s. 83-132.

GÜNDÜZ, Şinasi, *Hıristiyanlık*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.

....., *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

GÜNEŞ, Kâmil, *İman ve Yorum*, Konya: Hüner Yayınevi, 2010.

....., *İslâm Düşüncesinde Kutsallık*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

GÜRKAN, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

HAFÂCÎ, Ebü'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Nesîmü'r-Riyâz fî Şerh-i Şifai'l-Kâdî 'ÿyâz*, I-IV, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1327h.

HÂDÎ-İLELHAK, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Hüseyin ez-Zeydî, *Mecmû'u Resâil: er-Resâilü'l-Usûliyye*, (nşr. Abdullah b. Muhammed eş-Şazefî), Ammân: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2002.

....., *Resâilü'l-Adl ve't-Tevhîd*, (nşr. Muhammed İmâre, Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1971.

HÂDİMÎ, Ebû Saîd Muhammed b. Mustafâ b. Osmân, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye*, I-IV, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmâniye, 1318.

HÂKİM el-CÜŞEMÎ, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme, *Tahkîmü'l-Ukûl fî Tashîhi'l-Usûl*, (nşr. Abdüsselâm b. Abbas el-Veciyye), Ammân: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2001.

HÂKİM EN-NEYSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-IV, Haydarabad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1915.

HAKÎM es-SEMERKANDÎ, Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed, *Sevâdü'l-A'zam fî'l-Kelâm*, Dersââdet: Ahter Matbaası, ts.

HALEFULLAH, Muhammed Ahmed, *el-Fennü'l-Kasasî fî'l-Kur'an*, (nşr. Halîl Abdülkerîm), Kâhire: yay.y., 1999.

HALİS, İshak, *Mu'tezile, Vehhabilik ve Ehl-i Sünnet'e Göre Şefaât Görüşü* (yüksek lisans tezi, 1991), DEÜSBE, İzmir.

HAMÎDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, (trc. M. Said Mutlu), İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.

HARMAN, Ömer Faruk, "Aziz", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, IV, 332.

....., "Günah", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, IX, 278-282.

....., "Hac", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, XIV, 382-386.

....., "Rûhulkudüs", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, XXXV, 216-217.

HARPUTÎ, Abdüllatîf, *Tekmile-i Tenkihu'l-Kelâm*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330.

....., *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1330.

HASAN EL-BASRÎ, Ebû Sa'îd Hasen b. Yesâr, *Tefsîru'l-Haseni'l-Basrî*, I-II, (nşr. Muhammed Abdürrahîm), Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1992.

HASAN HAN, Muhammed Sıddık, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî, *Delilü't-Tâlib alâ Ercihi'l-Metâlib*, (Ar.trc. Leys Muhammed), (nşr. Muhammed Lokman es-Selefi), Riyad: Dâru'd-Dâ'î, 1422.

HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

HAYYÂT, Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed, *el-İntisâr ve'r-Red alâ İbni'r-Râvendî el-Mülhid=Kitabü'l-İntisâr*, (nşr. Albert Nasri Nader), Beyrût: el-Matbaatü'l-Katolikiyye (Imprimerie Catholique), 1957.

HERARÎ, Abdullah, *İzhâru'l-Akâdeti's-Sünniyye bi Şerhi'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, Beyrût: Dâru'l-Meşâri', 1997.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Gâyetü'l-Maksad fî Zevâidi'l-Müsned*, I-IV, (nşr. Hallâf Mahmûd Abdü's-Semi', Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

....., *Mecmau'z-Zevâid ve Menbaü'l-Fevâid*, I-X, (I-II), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967.

HİMYERÎ, 'Îsâ b. Abdillâh b. Manî', *et-Teemmül fî Hakîkati's-Tevevül*, Beyrût: Dâru Kurtuba, 2001.

HİSNÎ, Ebû Bekr Takıyyüddîn b. Muhammed b. Abdülmü'min, *Def'u Şübehi Men Şebbehe ve Temerrede ve Nesebe Zâlike ile's-Seyyidi'l-Celîli'l-İmâm Ahmed*, (nşr. Abdülvahid Mustafa) Leiden, Kâhire: Dâru'l-Mustafa, 2003.

HİCÂZÎ, MUHAMMED MAHMÛD *et-Tefsîru'l-Vâzıh*, I-III (I-X), Kâhire: Dâru't-Tefsîr, 1980.

HİLLÎ, Cemalüddîn Hasen b. Yûsuf b. Ali b. el-Mutahhar, *Keşfü'l-Murâd fî Şerhi Tecrîdi'l-İ'tikâd*, Beyrût: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, 1988.

HÖKELEKLÎ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1996.

HUDARÎ, Muhammed b. Afifî, *Târîhu't-Teşrü'l-İslâmî*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1967.

HUMEYYÎS, Muhammed b. Abdurrahmân, *Usûlü'd-Dîn 'Inde'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Riyad: Dâru's-Samî'î, ts.

HÜSEYİN B. İSKENDER el-Hanefî, *el-Cevheretü'l-Munîfe fî Şerhi Vasiyyeti'l-İmâm el-A'zam*, Haydarabâd: 1365 h.

İŞİK, İsmail, *Hanefî-Mâturidî Geleneğın Usulü'd-Dîn Anlayışı Lâmişî Perspektifinde Kelam-Usûlu'l-Fıkıh Diyalogu*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., 2009.

IZUTSU, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, el-Endelüsî, *el-İstizkâr*, I-XXX, (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrût: Dâru Kuteybe, 1993.

....., *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, I-XXVI, (nşr. Saîd Ahmed A'rab), Tıtvân: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1988.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-VIII, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.

İBN ALLÂN, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Bekrî es-Siddîkî, *el-Fütuhâtü'r-Rabbâniyye Ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye*, I-VII, y.y: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.s.

İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir b. Muhammed, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, y.y.: yay.y., ts.

İBN BÂBEVEYH, Ebû Ca'fer Şeyh Saduk Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Kummî, *Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye: Şî' İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1978.

....., *et-Tevhîd*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

İBN BATTÂL, Ebü'l-Hasen Ali Halef b. Abdülmelik el-Kurtubî, *Şerhu Sahîh-i Buhârî*, I-X, (nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemalüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Âdâbü'l-Haseni'l-Basrî: Zühdhû ve Mevâ'izuhû*, (nşr. Süleymân el-Harş), Beyrut: Darü's-Siddîk, 2005.

....., *Kitâbü'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, I-III, (nşr. Nureddin

....., *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Ali Muhammed Ömer), Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1979.

....., *Tezkiratü'l-Erîb fi Tefsîri'l-Garîb*, I-II, (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1986.

....., *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, I-IX, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.

İBN EBİ'L-İZ, Ebü'l-Hasen Sadruddîn Ali b. Ali b. Muhammed el-Hanefî, *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Şuayb el-Arnaut), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Musannef*, I-XXV, (nşr. Muhammed Avvâme), Cidde: Dâru'l-Kıble, 2006.

İBN EBÎ YA'LÂ, Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Ferrâ Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Bağdâdî Hanbelî, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I-IV, (nşr. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin), Riyad: el-Emânetü'l-Âmme li'l-İhtifâl, 1999.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Saâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I-V, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, I-VI, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Kâhire: Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1970.

İBN FÛREK, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, (nşr. Daniel Gimaret), Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1987.

İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhyiddin Hatîb), Kâhire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1987.

....., *Takrîbü't-Tehzîb*, I-II, (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1975.

İBN HACER el-HEYTEMÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. Ali, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, (I-II), Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1988.

İBNÜ'L-HÂİM, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *et-Tibyân fî Tefsiri Garîbi'l-Kur'ân*, (nşr. Fethî Enver Dâbü'lî), Kâhire: Dâru's-Sahâbe, 1992.

İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, I-V, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.

....., *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-II, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), y.y: yay.y, 1970.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdülmelik, *es-Sîratü'n-Nebeviyye=Sîratü İbn Hişâm*, I-IV, (nşr. Muhammed Ali Kutub, Muhammed Delibalta), Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.

İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, *Kitâbü't-Tevhîd ve İsbâtu Sıfâti'r-Rab Azze ve Celle*, (nşr. M. Halil Herrâs), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

İBN HÛMÂM el-Hanefî, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I-X, Kâhire: Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1970.

İBN KAYYIM el-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Medâricü's-Sâlikîn*, I-III, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1983.

İBN KELBÎ, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib, *el-Esnâm=Kitâbü'l-Esnâm*, (nşr. Ahmed Muhammed Ubeyd), Abudabi: el-Mecma'u's-Sekâfî, 2003.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrût: Mektebetü'l-Maârif, 1981.

....., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, (nşr. Abdülazîz Ganim v.dğr.), İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-İ'tikâd*, (nşr. Âdil Abdülmün'im Ebü'l-Abbâs), Kâhire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrût: 1970.

İBNÜ'L-MURTEZÂ, el-Mehdî li Dînillâh Ahmed b. Yahyâ, *Kitâbü'l-Kalâid fî Tashîhi'l-Akâid*, (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1985.

....., *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, (nşr. thk. Susanna Diwald Wilzer), Beyrût: el-Matbaatü'l-Kâtûlîkiyye, 1961.

İBNÜ'L-MÜNEYYİR, Nâsiruddîn Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî, *el-İnsâf fîmâ Tezammenehu'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl*, I, 384 (el-Keşşâf'la birlikte basım. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I-IV, Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1977).

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrût: Dâru Sâdır, 1968.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim, *el-Akâdetü'l-Vâsitiyye*, (nşr. Muhammed İbn Manî'), Mekke: Matbaatü Nahdati'l-Hadîse, 1985.

....., *el-Vâsita Beyne'l-Hulk ve'l-Hak*, Kâhire: Matbaatü'l-Âdâb, 1900.

....., *el-Hasene ve's-Seyyie*, (nşr. Muhammed Osman Huşt), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.

....., *İbn Teymiyye Külliyyatı*, I-VI, (çev. Ahmet Önkâl v.dğr.), İstanbul: Tevhid Yayınları, 1986.

....., *İktidâü's-Sırâtı'l-Müstakîm li Muhalefeti Ashâbi'l-Cehîm*, I-II, (nşr. Nâsır b. Abdülkerîm), Riyad: Şerîketü'l-Ubeykan, 1984.

....., *el-İstigâse*, Tanta: Mektebetü's-Sahâbe, 1987.

....., *Kâidetün Celîle fi't-Teveşşül ve'l-Vesîle*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

....., *Mecmu'u'l-Fetâvâ*, I-XXXVII, (nşr. Âmir Cezzâr, Enver Bâz), Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1997.

....., *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâil*, I-V, (nşr. Muhmamed Reşid Rıza), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

....., *Mecmûatü't-Tevhîd*, Mansâre: Dâru'l-Yakîn, 1993.

....., *Telhîsu Kitâbi'l-İstiğâse*, I-II, (nşr. Muhammed b. Ali Accâl), Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1417.

....., *el-Vâsita Beyne'l-Hulk ve'l-Hak*, Kâhire: Matbaatü'l-Âdâb, 1900.

....., *Ziyâratü'l-Kubûr ve'l-İstincâd bi'l-Makbûr*, Riyad: İdâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1995.

İBNÜ'L-VEZİR, Ebû Abdillâh 'İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Ali, *İsârü'l-Hak ale'l-Halk fi Reddi'l-Hilâfât ile'l-Mezhebi'l-Hak min Usûli't-Tevhîd*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

İCÎ, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed, *Kitâbü'l-Mevâkıf*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1997.

İLHAN, Avni, "Ebû Hâşim el-Cübbâî", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, X, 146-147.

İMAM MÂLİK, Ebû Abdillâh Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İMÂM-I ŞAFİ'Î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas, *el-Ümm*, I-VII, Kâhire: Dâru's-Şaab, 1968.

İRFAN ABDÜLHAMİD, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*, (trc. Mustafa Saim Yeprem), Ankara: TDV Yayınları, 2011.

İSFAHÂNÎ, Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshak, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, (I-II), Kâhire: Matbaatü's-Saâde, 1979.

İZZET ALİ ATIYYE, *el-Bid'a: Tahdîduhâ ve Mevkîfü'l-İslâmi Minhâ*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1980.

'İZZÜDDÎN B. ABDİSSELÂM, Ebû Muhammed Abdülazîz, *el-Fetâva'l-Mevsiliyye*, (nşr. 'İyâd Hâlid et-Tabba'), Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1999.

....., *Kitâbü'l-Fetâvâ*, (nşr. Abdurrahmân Abdülfettâh), Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1986.

KÂ'BÎ, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî, *Bâbü Zikri'l-Mu'tezile min "Makâlâti'l-İslâmiyyîn"* (*Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*'nin içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1974.

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed, *Fazlü'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, (nşr. Fuad Seyyid), Tunus: 1974.

....., *el-Muğnâ fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, I-XVII, (nşr. Tâhâ Hüseyin; Emin Huli), Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1963.

....., *el-Muhît bi't-Teklîf*, (nşr. Ömer Seyyid Azmî-Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kâhire: Dâru'l-Mısriyye, ts.

....., *Muhtasarü Usûli'd-Dîn (Resâilü'l-Adl ve't-Tevhîd içinde)*, (nşr. Muhammed Ammâra), Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1971.

....., *el-Münye ve'l-Emel*, (der. Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ; nşr. İsmâüddîn Muhammed Ali), İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 1985.

....., *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, (I-II), (nşr. Adnân Muhammed Zerzûr), Kâhire: Dâru't-Türâs, 1969.

..... v.dğr., *Şerhu'l Usûli'l-Hamse*, (nşr. Ahmed Ebû Hâşim-Abdülkerîm Osmân, Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1988.

KÂDÎ 'İYÂZ, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, *Şerhu Sahîh-i Müslim li Kâdî 'İyâz=İkmâlî'l-Mu'lim bi Fevâid-i Müslim*, I-IX, (nşr. Yahyâ İsmâîl), Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1998.

....., *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, I-II, (nşr. Hüseyin Abdülhamîd Nîl), Beyrût: Dâru'l-Erkam, ts.

KANAR, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000.

KANDEHLEVÎ, Muhammed Yûsuf, *Hayatü's-Sahâbe*, I-III, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

KARAGÖZ, İsmail, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.

KARAMAN, Hayrettin *İslâm'ın Işığında Güniün Meseleleri*, (I-III), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

....., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

KÂSİM B. MUHAMMED b. Ali ez-Zeydî el-Alevî el-Mu'tezilî, *Kitâbü'l-Esâs li Akâidi'l-Ekyâs*, (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrût: Dâru't-Talîa, 1980.

KASTALÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibü'l-Ledünniye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, I-IV, (nşr. Sâlih Ahmed Şâmî), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.

KATOLİK KİLİSESİ DİN VE AHLAK İLKELERİ, (çev. Dominik Pamir), İstanbul: Katolik Kilisesi Yayınları, 2000.

KAVUT, M. Sait, "İnsan: Teolojik Antropoloji", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası içinde*, (ed. Şaban Ali Düzgün), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.

KELÂBÂZÎ, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, (nşr. Tâhâ Abdülbâkî Sürûr, Abdülhalim Mahmûd), Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1960.

KEMÂLPASAŞÂDE, İbn Kemal Ahmed Şemsüddîn, *Resâil-i İbn Kemâl*, I-II, (nşr. Ahmed Cevdet), Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye: İkdâm Matbaası, 1898.

....., *Risâletü'l-Münîra*, y.y.: Matbaa-i Cemâl, 1890.

KESLER, M. Fatih, "Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Şefaât İnanç", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 2004, yıl: 5, sy.: 13, s. 119-153.

KESTELÎ, Muslihiddîn Mustafa, *Hâşiyetü'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâid*, İstanbul: Salâh Bilici Kitâbevi, 1973.

KETTÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs, *Nazmü'l-Mütenâsira mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtira*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

KEVSERÎ, Muhammed Zâhid b. Hasan b. Ali, *Mahkü't-Tekavvül fî Mes'ele'ti't-Tevessül*, (nşr. Vehbi Süleyman Ğâvecî), y.y.: yay.y., 1997.

....., *Makâlâtü'l-Kevserî*, Humus: Ratib Hakimi, 1968.

KILAVUZ, Ahmet Saim, "Adl", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, I, 387-388.

....., "Bişr b. Gıyâs", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, VI, 220-221.

KILIÇ, Sadık, *Kur'ân'da Günah Kavramı*, Konya: Hibaş Yayınevi, 1984.

KİRMÂNÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Sahîhu'l-Buhârî bi Şerhi'l-Kirmânî: el-Kevâkibü'd-Derârî fî Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1981.

KOCA, Ferhat, *Ahmed bin Hanbel: Hayatı, Görüşleri ve Mezhebi*, Ankara: TDV Yayınları, 2008.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992.

KUFRALI, Kâsım, “Dua”, *İA*, I-XIII, (nşr. Adnan Adıvar v.dğr.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977, III, 650-652.

KUDAÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü's-Şihâb*, I-II, (nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

KUMMÎ, Ebü'l-Hasen, İbrâhîm *Tefsîru'l-Kummî*, I-II, (nşr. Tayyib el-Musevî), y.y.: Mektebetü'l-Hüdâ, 1387.

KUR'ÂN-I KERÎM ve *Muhtasar Meâli*, Meâl Heyeti, İstanbul: Hayrât Neşriyat, 2001.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXIV, (nşr. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

KURT, Hasan, *İlmihal Kitaplarında İman Esasları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

KUŞEYRÎ, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (I-II), (nşr. Abdülhalîm Mahmûd, İbnü's-Şerîf), Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1966.

KUTLU, Sönmez, “Mürchie”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, XXXII, 41-45.
....., *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri*, Ankara: TDV Yayınları, 2000.

KUTSAL KİTAP ve *Apokrif Kitaplar*, İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2003.

LAMPE, G.W.H., “Saint”, *The Interpreter's Dictionary of the Bible: An Illustrated Encyclopedia*, I-V, Newyork: Abingdon Press, 1962, IV, 164.

LEVENT, Etem, *Çağlara Işık Tutan Hasan-ı Basrî'nin Hayatı: Öğretim ve Tefsir Yöntemi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005.

LIVINGSTONE, E. A., “Saints” md., *The Concise Oxford Dictionary of The Christian Church*, Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 522.

MACÎT, Nadim, *Kur'ân ve Hadîse Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya: Damla Matbaacılık, 1992.

MAHFUZ, Ali, *el-İbdâ' fi Madarri'l-İbtidâ'*, Kâhire: Dâru'l-İ'tisâm, 1956.

MALATÎ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahmân, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Beyrût: Mektebetü'l-Maârif, 1968.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, (nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçî), Ankara: İSAM Yayınları, 2003.

....., *Te'vilâtü'l-Kur'an*, (nşr. Ahmed Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu), İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

....., *Te'vilâtü'l-Kur'an'dan Tercümelere=Âyâtün ve Süverun min Te'vilâti'l-Kur'an*, (çev. Bekir Topaloğlu; nşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul: İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı, 2003.

MAVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *A'lâmü'n-Nübüvve*, (nşr. Muhammed el-Mu'tesım Billâh el-Bağdâdî), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

....., *en-Nüket ve'l-Uyûn Tefsîri'l-Mâverdî*, I-VI, (nşr. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

MECLİSÎ, Muhammed Bâkır b. Muhammed Taki b. Maksûd Ali, *Bihâru'l-Envâri'l-Câmi'a li Dürreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Ethâr*, Beyrût: Müessesetü'l-Vefâ, 1983.

MEVDUDÎ, Seyyid Ebü'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, (nşr. Muhammed Han Kayanî v.dğr.), I-VII, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

MEYDÂNÎ, Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Akâdetü'l-İslâmiyye ve Üsüsühâ*, Dımaşk : Dâru'l-Kalem, 1994.

MUHAMMED B. ABDİLVEHHÂB, İbn Abdilvehhâb, Muhammed b. Abdilvehhab b. Süleyman et-Temîmî en-Necdî, *el-Kelimetü'n-Nâfi'a fi'l-Mükeffirâti'l-Vâki'a (el-Câmiu'l-Ferîd içinde)*, y.y., yay.y., ts.

....., *Kitabü't-Tevhîd*, Riyad: Mektebetü'r-Riyadi'l-Hadîse, ts.

MUHAMMED B. EBÎ BEKR b. Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.

....., *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (nşr. Hüseyin Elmalı), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

MUHAMMED el-HÛT, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Derviş, *Esnâ'l-Metâlib fi Ehâdîsi Muhtelifi'l-Merâtib*, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.

MUHASİBÎ, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed, *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, (nşr. Hüseyin Kuvvetli), İrbid: Dâru'l-Kindî, Dâru'l-Fikr, 1982.

....., *el-Ba's ve'n-Nüşûr*, (nşr. Muhammed İsbâ Rıdvân), Beyrût : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

MUKÂTİL B. SÜLEYMÂN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I-V, (nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1979.

MUSTAFA ZEYD, *en-Nesh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, I-II, Mansûre : Dâru'l-Vefâ, 1987.

MUSTAFA ZİHNÎ, Babanzâde (ö. 1929), *Savâbü'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1327.

MUT'ANÎ, Abdülazîm İbrâhîm, *et-Tefsîru'l-Belâgi li'l-İstifhâm fî'l-Kur'âni'l-Hakîm*, I-II (I-II), Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1999.

MU'TIK, Avvâd b. Abdillâh, *el-Mu'tezile ve Usûlihümi'l-Hamse ve Mevkıfu Ehli's-Sinne Minhâ*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.

MUTAHHARÎ, Âyetullah Murtazâ, *Adl-i İlâhî*, (çev. Hüseyin Hatemi), İstanbul: Kevser Yayınları, 2005.

MÜBÂREKFÛRÎ, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, I-X, (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osman), Kâhire: Matbaatü'l-Medenî, 1964.

MÜCÂHİD B. CEBR, Ebü'l-Haccâc el-Mekkî, *Tefsîru'l-Mücâhid*, I-II, (nşr. Abdurrahmân Süratî), Beyrût: el-Menşûrâtü'l-İlmiyye, ts.

MÜEYYED-BİLLÂH, Ebü İdrîs Yahyâ b. Hamza el-Hüseynî, *'İkdü'l-Leâlî fî'r-Red alâ Ebî Hâmid el-Gazzâlî*, (nşr. Hanifî Seyyid Abdullah), Kâhire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2002.

MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr*, I-XIII, (nşr. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed) Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998.

....., *et-Tevkîf alâ Mühimmeti't-Teârîf*, (nşr. Muhammed Rıdvan Dâye), Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1990.

....., *et-Teyşîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr*, I-II, Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şafi'î, 1988.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

NASÎRUDDÎN et-TÛSÎ, Ebü Ca'fer Muhammed b. Muhammed, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, (nşr. Muhammed Cevâd el-Hüseynî el-Celâlî), Kum: Mektebetü'l-İ'lâmî'l-İslâmî, 1986.

NEBHÂNÎ, Yûsuf b. İsmâîl, *Şevâhidü'l-Hak fî'l-İstigâseti bi Seyyidi'l-Halk*, Kâhire: Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1973.

NESÂÎ, Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Kitâbü's-Süneni'l-Kübrâ*, I-VI, (thk. Abdülgaffâr Süleymân el-Bündârî, Seyyid Kesrevî Hasen, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

....., *Sünenü'n-Nesâ'î*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

NESEFÎ, Ebü'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed b. Muhammed, *Bahru'l-Kelâm fî Akâid-i Ehli'l-İslâm*, Konya: Matbaatü Meşriki'l-İrfân, 1910.

....., *Tebsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, I-II, (nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.

....., *et-Temhîd fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Abdülhay Muhammed Kâbîl), Kâhire: Dâru's-Sekâfe, 1987.

NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Neseft=Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I-III, (nşr. Yûsuf Ali Büdeyvî), Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ, *el-Ezkâr el-Müntehâb min Kelâmi Seyyidi'l-Ebrâr*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1955.

....., *Sahîh-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I-XIX (I-II), Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

O'NEILL, C., "Saint", *The New Catholic Encyclopedia (NCE)*, I-XIX, Washington: The Catholic University of America, 1966, XII, 853.

OSMAN B. ALİ HASAN, *Menhecü'l-İstidlâl alâ Mesâili'l-İ'tikâd inde Ehli's-Sinne ve'l-Cemâa*, I-II, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1993.

ÖRS, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966.

ÖZ, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.

ÖZDEŞ, Talip, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Ankara: Fecr Yayınları, 2005.

ÖZERVARLI, M. Sait, "Selefiyye", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, XXXVI, 400.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'an'daki İslam*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1995.

....., *İslam Nasıl Yozlaştırıldı: (Vahyin Dininden Sapmalar Hurafeler Bidatlar)*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2000.

....., *Kur'an-ın Temel Kavramları*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1995.

ÖZTÜRK, Yener, *İmkânı ve Lüzumu Açısından Kur'ân'da Âhiyet*, İstanbul: Işık Yayınları, 2001.

....., *İslâm İnancı Etrafında Yerli Yorumlar*, İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2008.

....., "Şefaât İncancının Naklî ve Aklî Açısından İmkânı", *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum: EKEV Yayınevi, sy.: 23 (Bahar 2005), s. 103-122.

PARLADIR, Selahattin, "İslâm'da Dua", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, IX, 531-535.

PARRINDER, Geoffrey, "Intercession", *A Concise Encyclopedia of Christianity*, Oxford: Oneworld, 1998, s. 132.

PEHLİVAN, Abdulhamid, *Ölüm ve Sonrasına Ait Günümüz Halk İnançlarının Teolojik Alt Yapısı (İstanbul/Maltepe Örneği)*, (yüksek lisans tezi, 2005), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

PEZDEVÎ, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (Usûlü'd-Dîn), (trc. Şerafeddin Gölcük), İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1980.

....., *el-Usûl*, (*Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* ile birlikte), I-IV, (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billah el-Bağdâdî), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1997.

....., *Usûlü'd-Dîn*, (nşr. Hans Peter Linss), Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1963.

PIKE, E. Royston, "Saint" md., *Encyclopaedia of Religion and Religions*, London: George Allen & Unwin Ltd., 1951, s. 334.

POLAT, Kemal, *Katolik Hıristiyanlık'ta Aziz ve Azizler*, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2008.

RAGİB el-İSFAHÂNÎ, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

RESSÎ, Ebû Muhammed Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Hasenî el-Alevî, *el-Usûlü'l-Hamse*, I-II, (nşr. Muhammed İmâre, *Resâilü'l-Adl ve't-Tevhîd* içinde), Kâhire: Dâru'l-Hilâl, 1971.

REŞİD RIZA, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm=Tefsîru'l-Menâr*, I-XII, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

....., *el-Vahyü'l-Muhammedî*, Kâhire: Kâhire Kitabevi, 1960.

RİFÂ'Î, Muhammed Nesîb, *et-Tavassül İlâ Hakîkati't-Tevessül*, Haleb: Müessesetü'd-Daveti's-Selefiyye, ts.

SÂBÛNÎ, Ebû Muhammed Nuruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Bekir Topaloğlu), İstanbul: Elif Ofset, 1995.

SA'DÎ EBÛ CEYB, Ahmed b. Hanbel: *es-Sîre ve'l-Mezheb*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1998.

SA'İD HAVVÂ, *Terbiyetüna'r-Rûhiyye*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1981.

SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân=Tefsîru's-Sa'lebî*, I-VI, (nşr. Ebû Abdillâh Seyyid b. Kesrevî b. Hasen), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

SÂLİMÎ, Nûruddîn Abdullah b. Hamîd; *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehl-i 'Umân*, (I-II), (nşr. Ebû İshâk İbrâhîm Eттаfeyyiş), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1961.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.

SEÂLİBÎ, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf el-Cezâirî, *Tefsîru's-Seâlibî*, I-V, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz), Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.

SEFFÂRİNÎ, Ebü'l-Avn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Levâmi'u'l-Envâri'l-Behiyye ve Sevâti'u'l-Esrâri'l-Eseriyye*, I-II, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahmân, *el-İbtihâc bi Ezkâri'l-Müsafiri'l-Hâcc*, (nşr. Ali Rıza b. Abdillâh), Medine: Mektebetü Leyyine, 1993.

SELVÎ, Dilaver v.dğr., *Kur'ân ve Sünnet Işığında Rabîta ve Tevessül*, İstanbul: Umran Yayınları, 1994.

SEMERKANDÎ, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Te'vîlâtî'l-Mâtürîdî* (Yazma), y.y.: Süleymaniye Ktp. (Hamidiye) nr. 176, Beyazıt Devlet Ktp. (Veliyyüddin) nr. 426.

SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-'Ulûm*, (nşr. Ali Muhammed Muavvid v.dğr.), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

SEMERKANDÎ, Ebû Muhammed Rüknuddîn Ubeydullah b. Muhammed, *el-Akîdetü'r-Rükniyye fî Şerhi Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlüllâh*, (nşr. Mustafa Sinanoğlu), İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008.

SEMERKANDÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî, *el-Mu'tekad li İ'tikâdi Ehlî'l-İslâm: İslam İnanç İlkeleri*, (nşr. İsmail Yürük, İsmail Işık), Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, (nşr. Ebü'l-Vefâ Efgânî), Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954.

SEYYİD KUTUB, *fî Zulâli'l-Kur'ân*, I-VI, Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1985.

....., *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri (Cennet-Cehennem)*, (çev. Süleyman Ateş), İstanbul: Hilal Yayınları, ts.

SICAK, Ahmet Sait, *Kur'ân'da İstihzâ (Küçümseme)*, (Yüksek Lisans Tezi, 2006), MÜSBE, İstanbul.

SİNANOĞLU, Mustafa, "İman", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, XXII, 212-214.

SMİTH, C.W.F., "Intercession", *The New Catholic Encyclopedia (NCE)*, I-XIX, Washington: The Catholic University of America, 1966, XII, 866.

SOFUOĞLU, Mehmed, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, I-VIII, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.

SÜBKÎ, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfî b. Ali eş-Şafî'î, *Mâtürîdî'nin Akîde Risalesi ve Şerhi (es-Seyfü'l-Meşhûr fî Şerh-i Akîdeti Ebî Mansûr)*, (trc. ve nşr. M. Sâim Yeprem), İstanbul: yay.y., 1989.

....., *Şifâü's-Sekâm fî Ziyâratı Hayri'l-Enâm*, (nşr. Hüseyin Muhammed b. Şükrî), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.

SÜLEMÎ, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtü's-Süfiyye*, (nşr. Nuruddîn Şeribe), Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1969.

SÜYÜRÎ, Mikdâd b. Abdillâh b. Muhammed, *İrşâdü't-Tâlibîn ilâ Nehci'l-Müsterşidin*, (nşr. Mehdî er-Recâî), Kum: Mektebetü Âyetillâh el-Mar'aşî, 1984.

SÜYÛTÎ, *Câmiu's-Sagîr fî Ehâdisi'l-Beşeri'n-Nezîr*, I-II, Kâhire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1321.

....., *Dürü'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr*, I-VIII, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1983.

....., *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, I-II, (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kâhire: Matbaatü's-Saâde, 1959.

....., *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fî'l-Ahbâri'l-Mütevâtira*, (nşr. Halîl Muhyiddîn Meys), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.

ŞAFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs, *er-Risâle*, (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kâhire: Dâru't-Türâs, 1979.

ŞA'RÂNÎ, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali, *el-Yevâkîf, ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir*, Kâhire: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1307.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, *Mefâtîhu'l-Esrâr ve Mesâbihu'l-Ebrâr: Tefsîru's-Şehristânî*, I-II, (nşr. Muhammed Ali Âzerşeb), Tahran: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât li't-Türâsi'l-Mahtût, 2008.

....., *el-Milel ve'n-Nihâl*, I-III, (nşr. Abdülazîz Muhammed Vekîl), Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1968.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.

ŞENGÜL, İdris, “Kur’ân Kıssalarının Tarihi Değeri-1”, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kuran-kissalarinin-tarihi-degeri--1> (30.05.2012).

....., *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yayınları, 1995.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dürri'n-Nadîd fî İhlâs-i Kelimeti't-Tevhîd (er-Resâilü's-Selefiyye fî İhyâi Sünneti Hayri'l-Beriyye'nin içinde)*, (nşr. Hâlid Abdüllatîf), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1991.

....., *Fethu'l-Kadîr*, I-V, (nşr. Abdurrahmân Umeyra), Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1997.

....., *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1971.

....., *Şerhu's-Sudûr bi Tahrîm-i Raf'i'l-Kubûr*, Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1395.

ŞEYH MÜFİD, Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed, *Evâilü'l-Makâlât* (Silsiletü Müellefâti Şeyh Müfid, IV. cild), (nşr. İbrâhim el-Ensârî), Beyrût : Dâru'l-Müfid, 1993.

ŞİRAZÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali, *et-Tebşira fî Usûli'l-Fıkh*, (nşr. Muhammed Hasan Hayto), Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1980.

....., *et-Tenbîh fî'l-Fıkhî alâ Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'î*, Kâhire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1951.

TABATABAÎ, M. Hüseyin-Esedî, M. Hâdi-Mutahharî, Murtaza b. Muhammed, *Şefaat Üzerine*, İstanbul: Kevser Yayınları, 2001.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-X, (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985.

....., *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XXV, (nşr. Hamdi Abdülmecid Selefi), Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1986.

....., *el-Mu'cemü's-Sağîr li't-Taberânî*, (I-II), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *et-Tebşir fî Meâlimi'd-dîn*, (nşr. Ali b. Abdülazîz b. Ali eş-Şebel), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.

....., *Tefsîru't-Taberî=Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXV, (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XVI, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

TATLI, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesindeki Yansımaları*, (doktora tezi, 2005), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu'l-Akâidi'n-Neseîyye*, (nşr. Muhammed Adnân Dervîş), y.y., yay.y., ts.

....., *Şerhu'l-Makâsid*, I-V, (nşr. Abdurrahmân Umeyre), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.

....., *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh*, I-II, (nşr. Muhammed Adnân Dervîş), Beyrût: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1998.

TEHÂNEVÎ, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî, *Mevsûâtu Keşşâfi Istulâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, I-II, (nşr. Ali Dahrûc-Abdullah Halidî), Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996.

TEMİMÎ, Ebü'l-Fazl Abdülvâhid b. Abdülazîz b. Hâris; *İ'tikâdü'l-İmâm el-Münebbel Ebî Abdillâh Ahmed b. Hanbel*, (nşr. Ebü'l-Münzir en-Nakkâş Eşref Salâh Ali), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

TİBÎ, Şerâfüddîn Hüseyin b. Muhammed, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbih=el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, I-XII, (nşr. Abdülgaffâr Muhibbullâh), Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1992.

TİRMİZÎ, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre es-Sülemî, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

TOPALOĞLU, Bekir-Çelebi, İlyas-Yavuz, Yusuf Şevki, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 1998.

....., *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1985.

.....-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010.

....., "Muhammed", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, XXX, 439-441.

TOPRAK, Süleyman, "Âhiretin İlk Durağı Kabir", http://www.yeniumit.com.tr/yazdir.php?konu_id=1181 (09.08.2011)

....., "Haşir", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, XVI, 416-417.

....., "Mîzan", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, XXX, 211-212.

....., *Ölümden Sonraki Hayat Kabir Hayatı*, Konya: Esra Yayınları, 1997.

....., “Sual”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, XXXVII, 446-447.

TUNÇ, Cihad, “Tövbe Hakkında Bazı Meseleler”, *AÜİF Dergisi*, Ankara, c. XXIII, 1978, s. 325-342.

TURTÛŞÎ, Ebû Bekr İbn Ebî Rendeka Muhammed b. Velid, *ed-Duâ'ü'l-Me'sûr ve Âdâbuhû*, (nşr. Muhammed Rıdvan Dâye), Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1988.

TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen, *el-İktisâd fîmâ yeteallaku bi'l-İ'tikâd*, Necef: Cem'iyetü Müntede'n-Neşr, 1979.

TÜMER, Günay-**KÜÇÜK**, Abdurrahman, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.

TÜRÇAN, Talip, “Tedrîc”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, XL, 266.

TÜRKER, Ömer, “Mukâtil b. Süleyman”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, XXX, 134-136.

UBEYDULLAH es-SEMERKANDÎ, Ebû Muhammed Rüknuddîn Ubeydullah b. Muhammed, *el-Akîdetü'r-Rukniyye*, (nşr. Mustafa Sinanoğlu), İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

UÇMA, İsmet, *Kur'ân ve Sünnet'te Şefâat Kavramı*, (yüksek lisans tezi, 1986), MÜSBE, İstanbul.

ULUDAĞ, Ahmet, *Âyet ve Hadislere Göre Şefâat*, (yüksek lisans tezi, 1992), EÜSBE, Kayseri.

ULUDAĞ, Süleyman, *Kelam İlmi ve İslâm Akâidi (Teftezânî, Şerhu'l-Akâid)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

ULUTÜRK, Veli, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2007.

USEYMİN, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye li Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, (nşr. Sa'd b. Fevvâz Sumeyl), I-II, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, h. 1416.

ÛŞÎ, Ebü'l-Hasen Siracüddîn Ali b. Osman, *Bed'ü'l-Emâlî: Emâlî*, İstanbul: yay.y., 1318.

ÜMİT, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

ÜNLÜ, Selman, *Bir Kutsi Dilekçe Dua*, İstanbul: Rehber Yayınları, 2005.

ÜZÜM, İlyas, “İsnâaşeriyye”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, XXIII, 147-149.

....., “Şîa”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, XXXIX, 116-120.

VÂHİDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, Riyad: Dâru'l-Meymân, 2005.

....., *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-II, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1995.

VEHBÎ, Mehmed, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XV, İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1968.

VERCELÂNÎ, Ebû Ya'kûb b. İbrâhîm el-'İbâzî, *ed-Delîl ve'l-Burhân*, I-III, (nşr. Sâlim b. Hamd el-Hârisî), Ammân: Vizaretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2006.

WATT, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1998.

WENSINCK, Arent Jean, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî (Teane-Gamere=Concordance Et Indices De La Tradition Musulmane)*, I-VII, Leiden: E. J. Brill, 1936-62.

....., "Şefaât", *İA*, İstanbul: MEB, 1970, XI, 382-384.

YARAN, Rahmi, "Kefâret", *DİA*, Ankara, TDV Yayınları, 2002, XXV, 179-182.

YÂSİR, Kâdî, *Makâlâtü'l-Cehm b. Safvân ve Eseruhâ fî'l-Firaki'l-İslâmiyye*, (I-II), Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 2005.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

....., "Âmentü", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, III, 28-30.

....., "Cübbâî, Ebû Ali", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, VIII, 99-102.

....., "Ebû Hanîfe", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, X, 138-143.

....., "Fâsık", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, XII, 202-205.

....., *İslam Akâidinin Üç Şahsiyeti: Ahmed b. Hanbel, İbn Fûrek, Kâdî Beyzâvî*, İstanbul: Kültür Matbaacılık, 1989.

....., "İstimdad", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, XXIII, 363.

....., "Şefaât", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, XXXVIII, 412-415.

....., "Tevessül", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, XXXXI, 6-8.

YILDIRIM, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2010.

....., *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul: Işık Yayınları, 2002.

....., "Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar", *A.Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara: 1979, sy. 3, s. 37-63.

....., *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İzmir: Işık Yayınları, 1996.

....., *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, I-II, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2007.

YILMAZ, Mehmet, *Kur'an'da Şefaât Kavramı ve Yaygın Şefaât Anlayışıyla Karşılaştırılması*, (yüksek lisans tezi, 2006), MÜSBE, İstanbul.

YİĞİT, Bekir, *İslâm Mezheplerinde Şefâat*, (yüksek lisans tezi, 1986), MÜSBE, İstanbul.

YURDAGÜR, Metin, "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, X, 330-332.

YÜKSEL, Emrullah, "İslâm'da Şefaât Yetkisi", *IÜİF Dergisi*, İstanbul: 2002, sy.: 5, s. 17-31.

ZAGLÛL, Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî, *Mevsûatü Etrâfi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, I-XI, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1989.

ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed Murtaẓâ, *Laktü'l-Leâli'l-Mütenâsira fî'l-Ehâdîsi'l-Mütevâtira*, (nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

....., *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, y.y.: yay.y., 1306.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî', *Meân'il-Kur'an ve İ'râbuhû*, I-V, (nşr. Abdülcelîl Abduhû Şelebî), Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Ehâdîsu Muhtâre min Mevzûâtî'l-Cevrakânî ve İbni'l-Cevzî*, (nşr. Abdurrahmân b. Abdülcelîl Ferivaî), Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1984.

....., *Kitâbü'l-Kebâir ve Tebyînü'l-Mehârim*, (nşr. Muhyiddîn Müstu), Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1991..

....., *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-VIII, (nşr. Ali Muhammed Muavvad, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Abdülfettâh Ebû Sünne), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

....., *Telhîsu Kitâbi'l-İleli'l-Mütenâhiye'l-İbni'l-Cevzî*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

....., *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzûât li İbni'l-Cevzî*, (nşr. Ebû Temim Yasir b. İbrâhim b. Muhammed), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998

ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, (nşr. Mezid Naîm, Şevki Maarî), Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1998.

....., *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, I-VI, (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud v.dğr.), Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

ZEYD B. ALÎ b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Mecmû'u Kütübi ve Resâili'l-Îmâmi'l-A'zam Emîri'l-Mü'minîn Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib*, (nşr. İbrâhîm Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî), Sa'de: Merkezü Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2001.

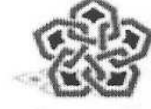
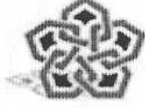
ZİMMERMANN, Heinrich, "Intercession", *Encyclopedia of Biblical Theology*, I-III, (nşr. Johannes B. Bauer), London: Sheed and Ward, 1978, II, 398-403.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîde ve's-Şerî'a ve'l-Minhâc*, I-XXXII, Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1991.

ZÜHDÎ, Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrût: Müessesetü'l-Arabiyyeti'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1990.

ÖZGEÇMİŞ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Akif AKAY	İmza:	
Doğum Yeri:	Sarıgöl-MANİSA		
Doğum Tarihi:	15.11.1969		
Medeni Durumu:	Eveli		

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Trazlar Köyü İlkokulu		Trazlar	1977-1982
Ortaöğretim	İmam-Hatip		Sarıgöl	1982-1984
Lise	İmam-Hatip		Sarıgöl	1984-1987
Lisans				1987-1992
Yüksek Lisans				1996-1998

Becerileri:	
İlgi Alanları:	Kelam, Din Eğitimi, Tarih, Edebiyat.
İş Deneyimi:	Öğretmenlik
Aldığı Ödüller:	
Hakkında bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Şerafettin Gölcük Prof. Dr. Süleyman Toprak
Tel:	0532 4169029
Adres:	Bağlarbaşı Mah. Semazen Sok. Sistem Sitesi C Blok No: 5/15 Darıca/Kocaeli